

— 96241

महानिर्वाणतन्त्रम् ।

कुसावधूत श्रीमद्दरिहरानन्दनाथभारती-
विरचितया टीकया सहितम् ।

व, ए, उपाधिधारिणा

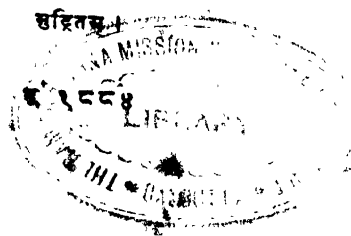
श्रीजीवानन्द-विद्यासागर-भट्टाचार्येण

संस्कृतम्

प्रकाशितम् ।

कलिकाता-राजधान्याम्

नूतन बास्तीकियन्त्रे

প্রণতর—আডদয়চরণ পাল
৩৯ নং শিবনারায়ণ দাসের গলি ।

RMIC LIBRARY	
Acc No	96241
CI	30.577
S	at
Sat	at
3k Card	at
Checked	at

महानिर्वाणतन्त्रम् ।

प्रथमोच्छ्वासः ।

गिरीन्द्रशिखरे ~~सि~~ मानन्दोपशोभिते ।

ब्रह्माहचलताकीर्णे नानापद्मिरेवैयुते ॥ १ ॥

इत्या पञ्चान्नायमनेयशक्तिः सदाशिवः प्रेरित आदिशक्त्या ।

जगद् देहं कुलयारिराशेर्निर्वाणतन्त्रं मङ्गला समस्तम् ॥

कारं कारं परब्रह्म नमो नमो सुरोः षडम् ।

निरपेक्षं वचः यन्मोर्विष्टयोभि यथावति ॥

वेदादिवोधितसमस्तपुण्यकर्म्मोच्छेनकातिनिन्दितानन्तपापकर्म्मप्रवर्त्तक-
कलियुगागमने सति परमात्मचिन्तनाद्यनतुरक्तानां नानाविधपापकर्म्म-
प्रसक्तानां नराणां कथं निस्तारो भविष्यतीति सञ्चिन्तयन्ती पार्वती
कैलासशिखरे तिष्ठन्तं कारुण्यवन्तं सदाशिवं प्रति तेषां निस्तारोपाय-
नप्राप्तौ हेतुसंज्ञाह—गिरीन्द्रशिखरे इत्यादिभिः तत्र तस्मिन्
गिरीन्द्रशिखरे पर्वताधिराजस्य कैलासस्य शिखरे स्थितं मौनधरं
मौनिनं शिवं वीक्ष्य विलोक्य लोकानां हितकाम्यया जनानां
हितेच्छया पार्वती देवी विनयावनता सती शिवसम्प्रवोदित्येकादश-
श्लोकस्मितैः प्रद्वैरन्वयः । मौनधरमित्यनेन कथानयसरो दर्शितः रस्ये
इत्यादीनि सप्तम्यन्तानि त्रयोदशपदानि गिरीन्द्रशिखरे इत्यस्य
विशेषणानि चराचरजनहृद्युद्भितादीनि द्वितीयांशानि पदानि ॥

सर्वर्तुङ्गसुमामोदमोदिते सुमनोहरे ।

शैत्यसौगन्ध्यमान्धाव्ये मरुद्भिर्बुधपदीजिते ॥ २ ॥

अप्सरोगणसङ्गीतकलध्वनिनिम्नादिते ।

स्थिरच्छायद्रुमच्छायाच्छादिते स्निग्धमञ्जुते ॥ ३ ॥

मत्तकोकिलसन्दोसहृद्बुधविपिनान्तरे ।

सर्वदा स्वर्गणैः सार्धैश्चतुराजनिषेविते ॥ ४ ॥

सिद्धचारणगन्धर्वगाणपत्यगणैर्वृते ।

तत्र मौनधरं देवं चराचरजगद्गुरुम् ॥ ५ ॥

शिवमित्यस्येति बोद्धव्यम् । रस्यते क्रीडते सिद्धचारणादिभिर्वन्द्य
तद्रस्यं तस्मिन् पोरडुपधादित्यधिकरणे यत् । नानारत्नौषधोभिते
अनेकैः पद्मरागसरकृतादिभीरत्नैर्विराजिते नानाउल्लसताक्रीणै
अनेकैश्चौरनेकाभिर्लताभिश्च व्याप्तं नानापश्चिरवैर्युते नानाविधानां
पक्षिणां शब्दैर्युक्ते ॥ १ ॥

सर्वर्तुङ्गसुमामोदमोदिते सकलवसनाद्यृतसम्बन्धिपुष्पसम्बन्धिभिरतिम-
नोहारिभिर्गन्धैः सुरभीकृते अथएव सुमनोहरे अतिमनोहारके
शैत्येन सौगन्धेन मान्द्येन चाव्ये युक्ते मरुद्भिर्बुधपदी-
जिते ॥ २ ॥

अप्सरोगणेत्यादि । अप्सरसां गणैः समूहैः सङ्गीतो यः कलध्वनि
गंभीरः शब्दस्तो नानादिते शब्दिते स्थिरा अपचञ्चला आया येषां
द्रुमाणां तेषां आयाभिश्चादिते क्वचि स्निग्धं चिकणञ्च तन्मञ्जुत्वं
सुन्दरञ्चेति स्निग्धमञ्जुत्वं तस्मिन् ॥ ३ ॥

मत्तौत्यादि । मत्तानां कोकिलानां सन्दोहेन समूहेन सहृद्
मंशब्दितं विपिनान्तरं वनमध्यं यस्मिन् तस्मिन् । सर्वदा सर्वस्मिन्
काले स्वर्गणैर्भ्रमरादिभिः सार्धैश्चतुराजेन वसन्तेन निषेविते ॥ ४ ॥

सिद्धौत्यादि । देवयोनिभिः सिद्धैः चारणैर्गन्धर्वैः गाणपत्य-
गणैर्गणपक्षिणाभिर्बौर्गणैश्च उते इति देवं दीप्तिमान् चराचरसगद्-

सदाशिवं सदाशिवं कल्याणतसागरम् ।
 कर्पूरकुन्दवल्गुं शुद्धसत्त्वमयं विभुम् ॥ ६ ॥
 दिग्वाम्बरं दीननाथं योगीन्द्रं योगिवल्लभम् ।
 गङ्गाश्रीकरसंस्मृतजटासङ्घशमण्डितम् ॥ ७ ॥
 विभूतिभूषितं शान्तं व्यालमालं कपालिनम् ।
 त्रिलोकेशं त्रिलोकेशं त्रिशूलवरधारिणम् ॥ ८ ॥
 प्राशतोषं ज्ञानमयं कैवल्यफलदायकम् ।

शुद्धं चरायां जङ्गमानाम्पराणां स्थावराणाञ्च जगतां पित-
 रम् ॥ ५ ॥

सदेव्यादि । सदा सर्वदा शिवं कल्याणं यस्य यस्माद्वा तं, सदा
 आनन्दः सत् सर्वदास्वायी वा आनन्दो यस्य तं, सतः साधून् वा
 आनन्दवति यः तं, कल्याणतसागरं देवारूपस्य पीडूपस्य ससुद्रं
 कर्पूरकुन्दवल्गुं कर्पूरकुन्दवत् शुभं, शुद्धसत्त्वमयं विभक्तसत्त्वगुण-
 प्रधानं, विभुं व्यपकम् ॥ ६ ॥

दिग्वादि । दिग्वाम्बरं वस्त्रं यस्य तं वस्त्ररहितमित्यर्थः
 दीननाथं दृष्टिद्राणां जनानां भर्तारं योगीन्द्रं योगः परमात्मचिन्तनं
 तद्वत्सु श्रेष्ठं योगीवल्लभं योगिनान्द्वितं योगितो वल्लभाः प्रियं
 कस्येति वा तं गङ्गायाः श्रीकरैरितस्तनो विस्मिपैरन्मुक्तैः संसिक्तेन
 जटासङ्घेन जटासमुद्भेन मण्डितम् ॥ ७ ॥

विभूतीत्यादि । विभूतिभूषितं भक्तभिरलङ्कृतं शान्तं संवतानः-
 करणं व्याजाः सर्पा एव माया यस्य तं कपालिनं ऋकपालयासिनं
 लोकातेः इत्यने वैशानि लोचनानि नेत्राणि तानि त्रीणि यस्य तं
 त्रिलोकेशं त्रैलोक्याणां लोकानामधिष्ठातारं त्रिशूलवरधारिणं त्रिशूलेषु
 बरं त्रिशूलञ्च वरञ्च वा धर्तुं शीलं यस्येति त्रिशूलवरधारी तम् ॥ ८ ॥

प्राशित्यादि । प्राशु शीघ्रं तोषस्तुष्टिर्वस्य तं ज्ञानमयं ज्ञानं
 तत्पदः समकल्पदायावबोधकात्मकं, कैवल्यफलदायकं निर्वाणरूपस्य

निर्विकल्पं निरातङ्गं निर्विशेषं निरञ्जनम् ॥ ८ ॥
 सर्वेषां हितकर्तारं देवदेवं निरामयम् ।
 प्रसन्नवदनं वीर्य लोकाणां हितकाम्यया !
 विनयावनता देवी पार्वती शिवमन्नवीत् ॥ १० ॥

श्रीपार्वत्युवाच ।

देवदेव ! जगन्नाथ ! मन्नाथ ! करुणानिधे ! ।
 त्वदधीनास्मि देवेश ! तवाज्ञाकारिणो सदा ॥ ११ ॥
 विनाज्ञया मया किञ्चिद्भाषितं नैव शक्यते ।
 कृपावलयो मयि चेत् स्नेहोऽस्ति यदि मां प्रति ॥१२॥
 तदा निवेद्यते किञ्चिन्ननसा यद्विचारितम् ।
 त्वदन्यः संग्रयस्यास्य कस्त्रिलोक्यां महेश्वर ! ।
 केत्ता भवितुमर्हती वा सर्वज्ञः सर्वशास्त्रवित् ॥ १३ ॥

फलस्य दातारं निर्विकल्पं निर्गतो विकल्पो विविधा कल्पना यस्मात्
 निरातङ्गं निर्गते आतङ्गे तापशङ्के यस्मात् निर्विशेषं नानाविध-
 भेदरहितं निरञ्जनं अविदुषामप्रत्यक्षम् ॥ ८ ॥

सर्वेषामित्यादि । निरामयं निर्गत आसयो व्याधिर्व्यक्तासम् ॥१०॥

पार्वती शिवं प्रति किमन्नवीदित्यपेक्षायामाह,—श्रीपार्वत्युवाच ।

देवदेवेत्यादि । हे देवेश ! देवानामिन्द्रादीनामपि नियन्त्रः । जतोऽहं
 त्वदधीना तत्र यथीभूता सदा सर्वस्मिन् काठे तवाज्ञाकारिणो चास्मि
 अतस्तवाज्ञया विना किञ्चिदपि भाषितं कथयितुं नैव शक्यते
 शक्यते ॥ ११ ॥ १२ ॥

त्वदन्य इति । त्वतोऽन्यस्त्वदन्य इति पञ्चमीतत्पुरुषः । त्वद्विनि
 पञ्चम्यन्तं भिक्षं वा पदम् ॥ १३ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

किमुच्यते महाप्राज्ञे ! कथ्यतां प्राणवल्लभे ! ।

यद्दकष्यं गणेशेऽपि स्कन्दे सेनापतावपि ॥ १४ ॥

तदाग्रे कवचिष्यामि सुमोक्षमपि यद्भवेत् ।

किमस्ति भिक्षु लोकेषु गोपनीयं तवाग्रतः ॥ १५ ॥

मम रूपासि देवि ! त्वं न भेदोऽस्ति त्वया मम ।

सर्वज्ञा किं न जानासि त्वनभिज्ञेव पृच्छसि ॥ १६ ॥

इति देववचः श्रुत्वा पर्वती हृष्टमानसा ।

विनयावनतरा साध्वी परिपप्रच्छ शङ्करम् ॥ १७ ॥

श्रीश्राद्धोवाच ।

भगवन् ! सर्वभूतेश ! सर्वधर्मविदां वर ! ।

कृपावता भगवता ब्रह्मान्तर्यामिना पुरा ॥ १८ ॥

पार्वत्या प्रष्टव्यमर्थमभिजिज्ञासुः श्रीसदाशिव उवाच । किमु-
च्यते इत्यादि । स्कन्दे कार्तिकेये गणेशेऽपि सेनापतावपीति व्या-
हरता भगवता महादेवेन तयोर्महाशरीरत्वेन मदतिप्रियत्वादतिगुह्य-
स्वाभ्यर्थेन बलात्कारेणाप्यभिधायने योग्यत्वमस्तीति सूचितम् ॥ १४ ॥

तवाग्रतश्चक्षुः गोपनीयं त्विष्यपि लोकेषु किं वस्तुस्ति अपि त्वं न
किञ्चिदित्यर्थः । अपि इत्यग्रतः आद्यादिभ्य उपसंख्यानमिति सप्त-
म्यन्तात् स्वार्थे तसिः ॥ १५ ॥

मम रूपेणादि । रूपते रूपक्रिया विशिष्टा विधीयते इति
रूपा कर्मण्यच् मम रूपा मद्रूपयातिनीत्यर्थः । मत्स्वरूपेति पाठे तु
मया इह सभामभेकं रूपं यस्याः सा अभिज्ञेव अविदुषी इव १६ ॥ १७

पार्वती शङ्करं किं परिपप्रच्छे वाकाङ्क्षावामाह, — आद्योवाच
भगवन्निवादि । हे भगवन् ! औन्नय्यादिषालिन् ! सर्वभूतेश ! सर्वधर्म-
भूषणां निवन्तः ! मया श्रुतस्त्वत्सिद्धिदाद्युपदेशेन सत्यत्वेतादौ

प्रकाशिताश्चतुर्वेदाः सवधर्मीपद्वङ्गिताः ।

वर्णाश्रमादिनियमा यत्र चैव प्रतिष्ठितः ॥ १८ ॥

तदुक्तयोगयज्ञाद्यैः कर्मभिर्भुवि मानवाः ।

देवान् पितॄन् प्रीषयन्तः पुण्यशीलाः कृते युगे ॥ २० ॥

स्वाध्यायध्यानतपसा दयादानैर्जितेन्द्रियाः ।

महाबला महावीर्या महासत्यपराक्रमाः ॥ २१ ॥

देवायतनगा मर्त्या देवकल्पा दृढव्रताः ।

सत्यधर्मपराः सर्वे साधवः सत्यवादिनः ॥ २२ ॥

भवता लोका निस्तारिता एवं दुष्टकर्मप्रवर्तके पापिनि कलावपि
केनायुपायेन दयावता भवतैश्च नतुल्या उच्चर्त्तव्या इत्याशयेनाह,—
कपायतेत्यादि ॥ १८ ॥

प्रकाशिता इत्यादि । सर्वे धर्मा उपष्टङ्गिता वर्जिता येषु ते ॥ १८

तदुक्त्यादि । कृते युगे सत्ययुगे भुवि पृथिव्यां पुण्यशीला
मानवाः तदुक्तयोगयज्ञाद्यैर्वेदभाषितैर्निस्तारोपायभूतैर्यज्ञादिभिः न
कर्मभिर्देवान् पितॄन् प्रीषयन्तस्तर्पयन्त आसञ्जिति पञ्चमलोक-
स्थितेन पदेनाम्बयः ॥ २० ॥

स्वाध्यायेत्यादि । स्वाध्यायो वेदाध्ययनं ध्यानं परमात्मचिन्तनं
तपः कर्तृचान्द्रायणादि दया निष्कारणपरदुःखनाशेच्छा दानं
न्यायार्जितस्य धनादेः पात्रोपस्थं तैः सर्वैर्विशिष्टा मानवा आसन् ।
जितेन्द्रिया इत्यादीनां सर्वेषां जसन्तानां प्रदानासञ्जित्यत्मान्यो विधा-
तव्यः । जितेन्द्रिया वशीकृतचक्षुरादयः महाबला महासामर्थ्याः,
स्थौल्यसामर्थ्यसैन्येषु बलमित्यनरः । महावीर्या महाप्रभावाः
महातेजसो वा, वीर्या प्रभावे शुक्ले च तेजःसामर्थ्ययोरपीति जेद्दिनी ।
महान्तौ सत्त्वपराक्रमौ व्यवसायशौर्ये वेदान्तौ महासत्त्वपराक्रमाः ॥ २१

देवायतनेत्यादि । देवायतनगा देवतामन्दिरगाणिनः मर्त्या मरु-
शीला अपि देवकल्पा ईषदूना देवाः देवसत्त्वा इत्यर्थः इदं नृतं

राजानः सत्त्वसङ्कल्पाः प्रजापालनतत्पराः ।

माह्ववत् परयोषित्कु पुत्रवत् परसूनुषु ॥ २३ ॥

सोष्टवत् परवित्तेषु पश्यन्ती मानवास्तदा ।

आसन् स्वधर्मनिरताः सदा सन्मार्गवर्तिनः ॥ २४ ॥

न मिथ्याभाषिणः केचित् न प्रमादरताः क्वचित् ।

न शीरा न परद्रीहकारका न दुराशयाः ॥ २५ ॥

न मत्सरा नातिरुष्टा नातिलुब्धा न कामुकाः ।

सदस्तः करणाः सर्वे सर्वदानन्दमानसाः ॥ २६ ॥

भूमयः सर्वशस्याव्याः पर्जन्याः कालवर्षिणः ।

गावीऽपि दुग्धसम्पन्नाः पादपाः फलशालिनः ॥ २७ ॥

नाकालमृत्युस्तन्नासीत् न दुर्भिक्षं न वा रुजः ।

दृष्टाः पुष्टाः सदारीग्यास्तेजोरूपगुणान्विताः * ॥ २८ ॥

नियमो येषान्ते साधवः स्वधर्मवर्तिनः सत्यवादिनः सत्त्व
वधार्थाभिधानं तस्य वक्तारः ॥ २२ ॥

राजान इत्यादि । सत्त्वः सङ्कल्पो मानसं कर्म येषान्ते परयो-
षित्कु परस्त्रीषु परसूनुषु अन्यपत्नेषु ॥ २३ ॥ २४ ॥

नेत्यादि । न प्रमादरताः सावधाना इत्यर्थः न दुराशया न
दृष्टाभिप्रायाः ॥ २५ ॥

नेत्यादि । न मत्सरा नान्यशुभहेषिणः नातिरुष्टा न वल्लक्रोध-
भाषिणः सर्वदा आनन्दो यत्र एवम्भूतं मानसं हृदयं येषान्ते ॥ २६ ॥

पर्जन्या मेघाः ॥ २७ ॥

* तेजोरूपसमन्विता इति वा पाठः ।

स्त्रियो न व्यभिवारिष्यः पतिभक्तिपरायणाः ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैद्याः शूद्राः स्वाचारवर्तिनः ॥२६॥
 स्वैः स्वैर्धर्मैर्यजन्तस्ते निस्तारपदवीं गताः ।
 कृते व्यतीते त्रेतायां दृष्ट्वा धर्मव्यतिक्रमम् ॥ ३० ॥
 वेदोक्तकर्मभिर्मर्त्या न शक्ताः स्वैष्टसाधने ।
 बहुक्लेशकरं कर्म वैदिकं भूरिसाधनम् ॥ ३१ ॥
 कर्त्तुं न योग्या मनुजाश्चित्वाव्याकुलमानसाः ।
 त्यक्तुं कर्त्तुं न चार्हन्ति सदा कातरचेतसः ॥३२॥
 वेदार्थयुक्तयास्त्राणि स्मृतिरूपाणि भूतले ।
 तदा त्वं प्रकटीकृत्य तपःस्वाध्यायदुर्बलान् ॥ ३३ ॥

नेत्रादि । तत्र कृतयुगे रजो रोगाः सदा अरोग्यं
 येषान्ते । तेजोरूपगुणान्विताः तेजसा रूपेण अत्यैव गुणै-
 र्युक्ताः ॥ २८ ॥ २९ ॥

स्वैष्टियादि । यजन्तः परमेश्वरमर्चयन्तः । कृते इत्यादि । कृते
 सत्ययुगे व्यतीते विगते सति त्रेतायां चायातायां सत्यं यथा वेदोक्त-
 कर्मभिर्मर्त्या मनुष्याः स्वैष्टसाधने आत्मनोऽभीष्टसम्पादने शक्ताः
 समर्था न बभूवुः । यदा च भूरीणि बहुनि साधनानि यस्य तद् भूरि-
 साधनम् । अतएव बहुक्लेशकरं बहुनां क्लेषानां जनकम् । अथवा
 बहुभिः क्लेशैः क्रियते निष्पाद्यते यत्तद् बहुक्लेशकरम् । बाह्यकार्त्तु-
 कर्मण्यथ । अतएवेदं वैदिकं कर्म कर्त्तुं चित्वाव्याकुलमानसा
 मनुजा मनुष्या योग्या न बभूवुः । यदा च सदा कातरचेतसः सर्वदा
 अधीरवान्ता मनुजा वैदिककर्मयोगे नानादोषप्रयत्नात् तत् कर्म त्यक्तुं
 बहुक्लेशाध्यात् कर्त्तुञ्च नार्हन्ति अतदा धर्मव्यतिक्रमं धर्मोद्धरणं
 धर्मविपर्ययं वा दृष्ट्वा स्मृतिरूपाणि वेदार्थयुक्तयास्त्राणि भूतले

लोकांतरायः पापात् दुःखश्रीकामयप्रदात् ।
 त्वां किना कोऽस्ति जीवानां घोरसंसारसागरे ॥ ३४ ॥
 भर्त्सा पाता समुद्धर्त्सा पिष्टवत् प्रियकृत् प्रभुः ।
 ततोऽपि ह्यपरे प्राप्ते स्मृत्युक्तसुकृतोऽङ्गिते ॥ ३५ ॥
 धर्माङ्गलोपे मनुजे आधिव्याधिसमाकुले ।
 संहिताद्युपदेशेन त्वयैवोद्धारिता नराः ॥ ३६ ॥
 आयाते पापिनि कलौ सर्वधर्मविलोपिनि ।
 दुराचारे दुष्प्रपञ्चे दुष्टकर्मप्रवर्त्तके ॥ ३७ ॥
 न वेदाः प्रभवस्तत्र * स्मृतीनां स्मरणं कुतः ।
 नानेतिहासयुक्तानां नानामार्गप्रदर्शनाम् ॥ ३८ ॥

प्रकटीकृत्य तपःस्वाध्यायदुर्बलान् लोकान् जनान् पापात् त्वमतारयः
 तारितवानित्यन्वयः ॥ ३० । ३१ । ३२ । ३३ ॥

त्वामिति । यतस्त्वमेवम्भूतोऽतस्त्वां विनेत्येवं योजनीयम् ।
 घोरसंसारसागरे भयानकसंसारसमुद्रे प्रभुर्जगत्पतिः ॥ ३४ ॥

तत इत्यादि । स्मृत्युक्तसुकृतोऽङ्गिते स्मृतिभिरुक्तानि यानि
 सुकृतानि पुण्यानि तैश्चङ्गिते त्वक्ते धर्माङ्गलोपे धर्मस्याङ्गं लुप्ततीति
 धर्माङ्गलोपस्तस्मिन् स्मृत्युक्तसुकृतोऽङ्गिते इति धर्माङ्गलोपे इति च
 ह्यपरे इत्यस्य विशेषणे मनुजे इत्यस्य वेति बोध्यम् । आधिमानसी
 व्यथा ॥ ३५ । ३६ ॥

आयाते इत्यादि । दुराचारं दुष्ट आचारो यत्र तस्मिन् ॥ ३७ ॥

बहुलानां पुराणानां विनाशो भविता विभी । ।
 तदा लोका भविष्यन्ति धर्मकर्मवहिर्मुखाः ॥ ३६ ॥
 उच्छृङ्खला भेदीकृताः पापकर्मरताः सदा ।
 कामुका लोलुपाः क्रूरा निष्ठुरा दुर्मुखाः शठः ॥ ३७ ॥
 स्वस्यायुर्मन्दमतयो रोगभीकसमाकुलाः ।
 निःश्रीका निर्बला नीचा नीचाचारपरायणाः ॥ ३८ ॥
 नीच संसर्गनिरताः परविज्ञापहारकाः ।
 परनिन्दापरद्रोहपरिवादपराः खलाः ॥ ३९ ॥
 परस्त्रीहरणे पापग्रहाभयविवर्जिताः ।
 निर्धना मस्तिना दीना दरिद्राश्चिररोगिणः ॥ ४० ॥
 विप्राः शूद्रसमाचाराः सुभ्यावन्दनवर्जिताः ।
 अयाज्ययाजका लुब्धा दुर्वृत्ताः पापकारिणः ॥ ४१ ॥

नेत्यादि । प्रभवः समर्थाः ॥ ३८ । ३९ ॥

उच्छृङ्खला इत्यादि । उन्नतं शृङ्खलं वेदादिरूपनिन्दो वेदां ते
 उच्छृङ्खलाः बन्धनरहिता इत्यर्थः । लोलुपाः अतिषुभ्याः क्रूराः
 निर्दयाः निष्ठुराः परप्रवादिनः दुर्मुखाः अशुभसुखाः शठः अन्ध-
 जनः ॥ ३७ ॥

स्वस्वत्यादि । स्वस्यायुषश्च ते मन्दमतयश्चेति कर्मधारयः ॥ ३८ ॥
 खला दुर्जनाः ॥ ३९ ॥

परस्त्रीत्यादि । परस्त्रीहरणे पापग्रहाभयविवर्जिताः परस्त्रीहरण-
 निमित्तकपापउद्देशेन शररहिताः मस्तिनाः मत्तद्विषिताः दीनाः खेद-
 वन्तः दरिद्राः दुर्गतिमन्तः ॥ ४० ॥ ४१ ॥

असत्यभाषिणो मूर्खा दान्धिका दुष्प्रपञ्चकाः ।

कन्याविक्रमिणी ब्राह्म्यास्तपोव्रतपराङ्मुखाः ॥ ४५ ॥

लोकप्रसारणार्थाय जपपूजापरमयाः ।

प्रायश्चित्ताः पण्डितान्याः अज्ञाभक्तिविवर्जिताः ॥ ४६ ॥

कदाहाराः कदाचारा धृतकाः शूद्रसेवकाः ।

शूद्राश्चभोजिनः क्रूरा हृषलीरतिकामुकाः ॥ ४७ ॥

दास्यन्ति धनलोभेन स्वदारान्नौचजातिषु ।

ब्राह्मण्यधिष्णुमेतावत् केवलं सूत्रधारणम् ॥ ४८ ॥

नैव पानादिनियमो भस्माभक्ष्यविवेचनम् ।

धर्मशास्त्रे सदा निन्दा साधुद्रोहो निरन्तरम् ॥ ४९ ॥

सत्कथास्वापमानश्च न तेषां मनसि कश्चित् ।

त्वया कृतानि तन्त्राणि जीवोद्धारणहेतवे ॥ ५० ॥

असत्येत्यादि । दान्धिकाः दम्भो धर्मध्वजित्वं तद्वनः ब्राह्म्याः
षोडशवर्षपर्यन्तमप्यसंस्कृता भ्रष्टगायत्रीका विप्रा भविष्यन्तीति पूर्व-
ख्यानयः ॥ ४५ ॥

लोकेत्यादि । प्रायश्चित्ताः वेदवाच्यः ऋषिपटमौञ्जादिव्रतचर्याशास्त्रिनः
अज्ञाभक्तिविवर्जिताः अज्ञा वेदादौ हृदयप्रत्ययः भक्तिः प्रीतिजनक-
स्वापारः ताभ्यां स्त्रीनाः ॥ ४६ ॥

कदाहारा इत्यादि । धृतकाः भरणायत्तजीवनाः अतएव शूद्रा-
णामपि सेवकाः क्रूराः कठिनाः हृषलीरतिकामुकाः शूद्रारतिका-
नवितारः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

सत्कथास्वापमानं चेत्यत्र च शब्दः त इत्यर्थे ॥ ५० ॥

निगमागमजातानि भुक्तिमुक्तिकराणि च ।
 देवीनां यत्र देवानां मन्त्रयन्त्रादिसाधनम् ॥ ५१ ॥
 कथिता बहवो न्यासाः सृष्टिस्थित्यादिसंख्याः ।
 ब्रह्मपद्मासनादीनि गदिताम्यपि भूरिभ्यः ॥ ५२ ॥
 पशुवीरदिव्यभावा देवता मन्त्रसिद्धिदाः ।
 श्वासनं चितारोहो मुण्डसाधनमेव च ॥ ५३ ॥
 सतासाधनकर्माणि त्रयोक्तानि सहस्रयः ।
 पशुभावदिव्यभावौ स्वयमेव निवारितौ ॥ ५४ ॥
 कलौ न पशुभावोऽस्ति दिव्यभावः कुतो भवेत् ।
 पत्रं पुष्पं फलं तोयं स्वयमेवाहरेत् पशुः ॥ ५५ ॥
 न शुद्धदर्शनं कुर्यात् मनसा न स्त्रियं स्मरेत् ।

निगमेत्यादि । यत्र तन्त्रादिषु सृष्टिस्थित्यादिसंख्याः सृष्टि-
 स्थित्यादिसंख्याः ॥ ५१ ॥

ब्रह्मपद्मेत्यादि । यत्रेत्यनुपपद्यते आदिना ब्रह्मपद्मासनादेः

संपन्नः ॥ ५२ ॥

श्वासनमिति । अत्रापि यत्रेत्यसाहचर्यः श्वासनं स्मृतशरीरा-
 सनम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

कलौ युगे पशुभावदिव्यभावयोरसत्त्वं हेतुं दर्शयितुं प्रथमतः
 पशुदिव्ययोर्विधेयानि यानि कर्माणि तानि दर्शयति द्वाभ्याम् । यत्र-
 मित्यादि । आहरेत् चानयेत् ॥ ५५ ॥

शिव्यात्प्रतिभूतः प्रीत्यः शुद्धान्तःकरणः सदा ॥ ५६ ॥

इत्यातीतो कोतरागः सर्वभूतसमः प्रमी ।

कलिज्जन्मनां सर्वदास्त्रिस्त्रितसाम् ॥ ५७ ॥

निद्राकल्पप्रसक्तानां भावशुद्धिः कथं भवेत् ।

वीरसाधनकर्माणि पञ्चतत्त्वोदितानि च ॥ ५८ ॥

मयं मांसं तथा मत्स्यमुद्रामैथुनमेव च ।

एतानि पञ्चतत्त्वानि त्वय प्रोक्तानि शहर ! ॥ ५९ ॥

कलिजा मानवा लुब्धाः शिस्रोद्दरपरायणाः ।

लोभात्प्रत प्रतिष्यन्ति न करिष्यन्ति साधनम् ॥ ६० ॥

इन्द्रियाणां सुखार्थाय पीत्वा च बहुलं मधु ।

नेत्यादि । भवेदित्यध्याहार्यम् । देवताप्रायः देवतुल्यः इत्यातीतः
 लुब्धः स्वशीतोष्णादियुगलानि इत्यानि तान्यतीतोऽतिक्रान्तः तत्सहन-
 शील इत्यर्थः वीतरागः वीतो विशेषेण गतो रागः प्रीतिर्मात्सर्यं
 वा यस्य यथाहा सः रागोऽनुरागे मात्सर्यं इति कोशः । सर्वभूतसमः
 सर्वेषु भूतेषु समः रागहोत्रादिभ्यः जमी परेषापकारे कते तस्य
 प्रत्यपकाराभावर्यं जना तद्गान् ॥ ५६ ॥

एवं पशुदिव्ययोर्विधेयानि कर्माणि प्रदर्शयित्वा सर्वदा चञ्चल-
 चिन्तानां निद्राकल्पप्रसक्तानां नानाविधदुष्कृतयाजिनां पशुदिव्यविधेय-
 कर्मसाधनादोष्णानां कलिज्जन्मनां बहुव्यापां पशुभावदिव्यभावौ न
 विध्यत इति प्रतिपादयित्वाह । कलौत्यादि ॥ ५७ ॥

वीरेत्यादि । हे शहर ! लोभकल्पप्रसक्तैः पशुमद्यादीनि तत्त्वानि
 उदितान्युक्तानि येषु एवम्भूतानि वीरसाधनकर्माणि सद्गमांवादीनि
 पञ्चतत्त्वानि च त्वया प्रोक्तानीत्यन्वयः ॥ ५८ । ५९ ॥

साधनमद्यादिप्रसक्तपक्षेण ॥ ६० ॥

इन्द्रियाणां सुखार्थाय । बहुलं मधु ॥ ६१ ॥

भविष्यन्ति मदीयन्ता हिताहितविषयिणीः ॥ ६१ ॥
 परस्त्रीधर्षकाः केचिद्व्यस्यन्ते बहवो भुवि ।
 न करिष्यन्ति ते मत्ताः पापयोगिनिपातकाः ॥ ६२ ॥
 पतिपानादिदोषेण रोगिणो बहवः क्षिणीः ।
 शक्तिहीना बुद्धिहीना भूत्वा च विक्रमिन्मियाः ॥ ६३ ॥
 क्रुदे मत्तं प्रान्तरे च प्रासादात् पर्वतादपि ।
 पतिष्यन्ति मरिष्यन्ति मशुजा मदविह्वलाः ॥ ६४ ॥
 केचिद्विवाद्यिष्यन्ति गुरुभिः स्वजनैरपि ।
 केचिन्मौना घृतप्राया अपरे बहुजल्पकाः ॥ ६५ ॥
 अन्धार्थकारिणः क्रूरा धर्ममार्गविक्षोभकाः ।
 हिताय यानि कर्माणि कवितानि त्वया प्रभो ॥ ६६ ॥
 अन्ये तानि महादेव ! विपरीतानि मानये ।
 के वा योगं करिष्यन्ति न्यासजगतानि केऽपि वा ॥ ६७ ॥
 स्तोत्रपाठं यन्त्रलिपिं पुरश्चर्यां जगत्पते ! ।
 युगधर्मप्रभावेण स्वभावेन कलौ नृपाः ॥ ६८ ॥
 भविष्यन्त्यतिदुष्टं ताः सर्वथा पापकारिणः ।
 तेवासुपायं दौनेय ! कृपया कथय प्रभो ! ॥ ६९ ॥

परस्त्रीत्यादि । परस्त्रीधर्षकाः परस्त्रीभिर्बलवर्चाः । इत्यन्तः
 चोराः ॥ ६२ ॥

बन्धुत्यादि । क्रुदे अनाधनवाधारे प्रान्तरे यान्त्रिक इरे उच्यन्ताः
 दिग्गुण्येऽप्यनि ॥ ६३ । ६४ ॥

गुरुभिः क्षिणादिभिः ॥ ६५ ॥

मीनाः न चिद्विदपि व्याहरन्तः योगं तन्मादिप्रकृतकव्युत्पन्न-
 कर्मप्रकारोपायम् । उपचर्यां उपचरन्तम् ॥ ६६ । ६७ । ६८ ॥

अथ प्राचीनकर्मणं कर्मणोर्विनिर्वाणम् ।

विद्यायुः प्रियं नृपान् प्रयत्नयन्महत्तमम् ॥ ७० ॥

देवः शीघ्रं कर्मिण्यस्ति महावसुपराक्रमाः ।

शुभविद्याः परविद्या मतापित्रीः प्रियहृदाः ॥ ७१ ॥

अदाहनिष्ठाः सुहृदाः परस्त्रीषु घराक्षयाः ।

देषतायुः कर्मणां पुत्रस्यजनपीयकाः ॥ ७२ ॥

ब्रह्मघ्ना ब्रह्मविद्याश्च ब्रह्मचिन्तनमानसाः ।

सिद्धार्थं लोकवाचायाः कथयस्व हिताय यत् ॥ ७३ ॥

कर्त्तव्यं यदकर्त्तव्यं वर्णाश्रमविमोदतः ।

विना त्वां सर्वलोकानां कस्मात्ता भुवनत्रये ॥ ७४ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायाम् अर्जुनसमवाये सर्वतन्त्रोक्तसंक्षेपे सर्वधर्म-

निर्णयसारे श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादे जीव-

विद्यारोपायत्रयोः नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

तेजानिच्छादि । तेषां मराधाम् । आधुरारोम्बवर्षस्वम् आधुपे
आरोम्बाव वर्षेते तेजसे च हितम् ॥ ७८ । ७० ॥

विद्योत्सादि । देव उपायेन ॥ ७१ ॥

ब्रह्मविद्याः सर्वं ब्रह्मैवेति प्रज्ञावन्तः लोकवाचायाः लोक-
निर्वाणम् ॥ ७२ । ७३ । ७४ ।

इति श्रीमद्भगवद्गीतायाम् अर्जुनसमवाये प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽङ्कः

इति द्रव्यावपः सुखा मङ्गरा लोकायङ्गरः ।
 कथयामास तत्त्वेन महाकाव्यव्यवहारिभिः ॥ १ ॥
 श्रीसदाशिव उवाच ।
 साधु पृष्टं महाभागे ! जगतां हितकारिणि ! ।
 एतादृशः शुभः प्रश्नो न केनापि कृतः पुरा ॥ २ ॥
 धन्यासि सुकृतज्ञासि हितासि कलिजन्मनाम् ।
 यद् यदुक्तं त्वया भद्रे ! सत्यं सत्यं यथार्थतः ॥ ३ ॥
 सर्वज्ञा त्वं त्रिकालज्ञा धर्मज्ञा परमेष्ठरि ! ।
 भूतं भवद्भविष्यच्च धर्मयुक्तं त्वया प्रिये ! ॥ ४ ॥
 यथातत्त्वं यथान्यायं यथायोग्यं न संशयः ।
 कलिकल्मषदीनानां द्विजादीनां सुरेश्वरि ! ॥ ५ ॥
 मेध्यामेध्याविचाराणां न शुद्धिः श्रौतकर्मणा ।
 न संहितायैः स्मृतिभिरिष्टसिद्धिर्नृणां भवेत् ॥ ६ ॥

शङ्कर इदानीं कृतजीवनिलारोपायप्रश्नां पार्वतीं तत्प्रश्नसु सुवर्णां
 प्रत्युत्तरं दातुमपक्रमते । इतीत्यादि । लोकशङ्करः जानानां कल्याण-
 सोत्पादकः महाकाव्यव्यवहारिभिः महादयासच्छत्रः ॥ १ । २ । ३ ॥

सर्वज्ञेत्यादि । भवत् वर्त्मानम् ॥ ४ ॥

कलिकल्मषदीनानां कलियुगसम्बन्धिदुष्कृतचेतसदुर्गतिशालिनां
 मेध्यामेध्याविचाराणां पवित्रापवित्रविचारभ्रान्त्यानाम् अतएव द्विजा-
 दीनां ब्राह्मणप्रभृतीनां श्रौतकर्मणा वेदोक्तेन कर्मणा सुविर्भ-
 भवेत् ॥ ५ । ६ ॥

सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं मयोच्यते ।
 विना आगममार्गैश्च कस्यो नास्ति गतिः प्रिये ! ॥ ७ ॥
 श्रुतिस्मृतिपुराणादौ मयैवोक्तं पुरा प्रिये ! ।
 आगमोक्तविधानेन कस्यो देवान् यजेत् सुधीः ॥ ८ ॥
 कक्षावाममंसुलङ्घ्य योऽन्यमार्गं प्रवर्त्तते ।
 न तस्य गतिरस्त्योति सत्यं सत्यं न संशयः ॥ ९ ॥
 सर्वैर्वेदैः पुराणैश्च स्मृतिभिः संहितादिभिः ।
 प्रतिपाद्योऽस्मि नान्योऽस्ति प्रभुर्जगति मां विना ॥ १० ॥
 आगमन्ति च ते सर्वे मत्पदं लोकापावनम् ।
 मन्मार्गविमुखा लोकाः पापव्या ब्रह्मघातिनः ॥ ११ ॥
 अतो मन्मतमुत्सृज्य यो यत् कर्म समाचरेत् ।
 निष्कलं तद्भवेद्देवि ! कर्त्तापि नारकौ भवेत् ॥ १२ ॥
 मूढो मन्मतमुत्सृज्य योऽन्यमन्मतमुपाश्रयेत् ।
 ब्रह्महा पित्रहा स्त्रीघ्नः स भवेन्नाच संशयः ॥ १३ ॥
 कस्यो तन्मोहिता मन्वाः सिद्धास्तूर्णफलप्रदाः ।

हीन्यध्याये ॥ ७ ॥

श्रुतीत्यादि । हे प्रिये ! सुधीर्विचक्षुः आगमोक्तविधानेन देवान् यजेत् पूजयेत् इति पुरा पूर्वं श्रुतिस्मृतिपुराणादौ मयैवोक्तमित्यन्वयः ॥ ८ । ९ ॥

अन्यमन्मतमुत्सृज्य यो यत् कर्म समाचरेत् । सर्वैरित्यादि । अत इत्यध्याहार्यम् प्रतिपाद्यः बोधवित्तम् ॥ १० ॥

आगमन्तीनि । सर्वे ते वेदादयो मत्पदं कर्त्तव्यं स्वानं लोकापावनं बोधार्थं पूजयन्त्यन्यमन्मतमिति बोधवन्ति । ब्रह्मघातिनो मनेवुरिति शेषः ॥ ११ ॥

अत इत्यादि । उत्सृज्य परित्यज्य । नत् कर्म ॥ १२ । १३ ॥

शस्ताः कर्मसु सर्वेषु जन्मेषु प्रसिद्धादिभिः ॥ १८ ॥
 निर्वाण्याः श्रौतजातोया विष्णुभोग्याः ॥ १९ ॥
 सत्यादौ सफला प्रासन् कर्तव्ये तं मृतं वा ॥ २० ॥
 पाञ्चालिका यथा भिक्षो सर्वादिभ्यः समन्वितम् ।
 अमूरशक्ताः कार्येषु तथान्ये मन्त्रराशयः ॥ २१ ॥
 अन्यमन्त्रैः कृतं कर्म बन्ध्यास्त्रीसङ्गमो यथा ।
 न तत्र फलसिद्धिः स्यात् अथ एव हि केवलम् ॥ २२ ॥
 कलावह्नोदितैर्भार्यैः सिद्धिमिच्छति यो नरः ।
 टपितो जाह्नवीतीरे कूपं खनति दुर्मतिः ॥ २३ ॥
 महक्कादुदितं धर्मं हित्वान्यदुधर्ममीहते ।

अथ वेदोक्तानां मन्त्राणां कलौ निष्प्रभावत्वं तत्तत्फलानिष्पाद-
 कत्वञ्च प्रतिपादयन्त्वोदितानामेव मन्त्राणां सिद्धत्वात् फलसिद्धिः तत्तत्-
 फलप्रदाहत्वाच्चातिप्राशस्त्यमाह, कलावित्थ्यादिभिः ॥ १४ ॥

निर्वाण्या इत्यादि । वे श्रौतजातोया वेदोदिता मन्त्राः सत्यादौ
 युगे सफलास्तत्तत्फलोत्पादका व्यासन् ते सर्वे मन्त्राः कर्तव्ये युगे विष-
 ण्डीना उरगाः सर्पा इव निर्वाण्या निष्प्रभा वा मृतका इव तत्तत्फला-
 निष्पादकाश्च नोद्भव्या रत्नव्ययः ॥ १५ ॥

पाञ्चालिका इत्यादि । भिक्षो स्थिताः सर्वैरिन्द्रियैः समन्विता
 युता व्यसूः पाञ्चालिका वस्तुनादिभिर्निर्मिताः पुत्रिका यथा कार्ये-
 ष्वशक्ता असमर्था भवन्ति तथेवान्ये तन्वोक्तभिन्ना मन्त्रराशयो, मन्त्र-
 समूहाः कलौ तत्तत्कार्यानिष्पादका ज्ञेयाः । पाञ्चालिका पुत्रिका
 स्यादक्षरं वादिभिः कृतं चमरः ॥ १६ ॥

अन्वीक्षादि । यथा बन्ध्यास्त्रीसङ्गमोऽपत्यरूपफलसाधको न भवति
 इवमन्यमन्त्रैः कृतं यन् कर्म प्रकृतं तस्मिन् कर्मणि कृते सति फल-
 सिद्धिः फलनिष्पत्तिर्न स्यात् केवलं अथ एव स्यात् । इति निश्चित-
 मित् ॥ १७ ॥ १८ ॥

अथैतं कथं चिन्तयित्वा धीरभाक् स वञ्छितः ॥ १९ ॥

नाथः यथा सुखं हतुरिह मुने सुखीतये ।

यथा तन्मीदृशा मीमांसा यथा सुखाय च ॥ २० ॥

तन्माणि बहुधाज्ञानि नानाख्यानान्वितानि च ।

सिद्धानां साधकानाञ्च विधानानि च भूरिशः ॥ २१ ॥

अधिकारिविभेदेन पशुवाहुल्यतः प्रिये ! ।

कुलाचारीदितं धर्मं गुह्यं कथितं क्वचित् ॥ २२ ॥

जीवप्रवृत्तिकारीणि कानिचित् कथितान्यपि ।

देवा नानाविधाः प्रोक्ता देव्योऽपि बहुधाः प्रिये ! ॥ २३ ॥

भैरवाद्यैव वेताला वटुका नायिका गणाः ।

शाक्ताः शैवा वैष्णवाश्च सौरगाणपतादयः ॥ २४ ॥

नानामन्त्राश्च यन्त्राणि सिद्धोपायान्यनेकशः ।

भूरिप्रयाससाध्यानि यथोक्तफलदानि च ॥ २५ ॥

यथा यथा कृताः प्रश्ना येन येन यदा यदा ।

बहूनां नम सुखात् उदितं कथितम् । रूढते वाञ्छति । आर्कम्
अर्कहृद्योद्भवम् ॥ १९ ॥

अथल परोक्षोक्ते ॥ २० ॥ २१ ॥

अधिकारीत्यादि । हे प्रिये ! अधिकारिविभेदेनाधिकारिणां
विशेषिण्यं यन्मूर्ता वाञ्छन्तश्च हेतोः क्वचित् कुलाचारीदितं कुलाचारोक्तं
धर्मं गुह्यं कथितम् ॥ २२ ॥

जीवेत्यादि । अधिकारिविभेदेनेत्यनुपपद्यते । कानिचित् तन्माणि ।
आपीत्यर्थः जीवप्रवृत्तिकारीण्येतान्यः । अर्कः ॥ २३ ॥

नामेत्यादि । सिद्धोपायानि विद्याः सिद्धिमस्तु उपाया येषु
शानि ॥ २५ ॥

तदा तस्थीपकाराय तद्यैवोक्तं मया प्रिये ! ॥ २६ ॥

सर्वलोकोपकाराय सर्वंप्राविष्टित्वात् ॥

सुगन्धर्मानुसारेण याज्ञान्त्येन पार्ष्णि । ॥ २७ ॥

त्वया यादृक्कृताः प्रश्ना न केनापि पुरा कृताः ।

तव स्त्री ह्येन वक्ष्यामि सारात्सारं परात्परम् ॥ २८ ॥

वेदानामागमानाश्च तन्वाणाश्च विशेषतः ।

सारमुद्धृत्य देवेशि ! तवाग्रे कथ्यते मया ॥ २९ ॥

यथा नरेषु तन्त्रज्ञाः सरितां जाह्नवी यथा ।

यथाहं क्षिद्विशानामागमानामिदं तथा ॥ ३० ॥

किं वेदैः किं पुराणैश्च किं शास्त्रैर्बहुभिः शिवे ! ।

विज्ञातेऽस्मिन् महान्त्ये सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् ॥ ३१ ॥

यतो अगन्तुकुलाय त्वयाहं विनियोजितः ।

अतस्ते कथयिष्यामि यद्विद्वद्द्विष्यतस्तत् भवेत् ॥ ३२ ॥

कृते विश्वहिते देवि ! विश्वेशः परमेश्वरि ! ।

यथेत्यादि । यथा यथा यादृशा यादृशाः प्रश्नाः तथैव तादृश-
नेयोत्तरम् ॥ २६ ॥

सर्वलोकोपकारायेत्यस्य त्वया यादृक्कृतः प्रश्न इत्यनेनाभ्य-
वरणीयः ॥ २७ । २८ ॥

वेदानामित्यादि । सारं स्वितांगम् ॥ २९ ॥

अथ सर्वतन्त्रोक्तो महानिर्वाणतन्त्रस्य सदृष्टान्तं यथेत्याह ।
यथेत्यादिना । तन्त्रज्ञा उत्तमा इति शेषः इदं महानिर्वाण-
तन्त्रम् ॥ ३० । ३१ ॥

यत इत्यादि । विनियोजितः प्रयत्नितः ॥ ३२ ॥

ननु विश्वहितोत्पादकोपावकथनानुवचनः को जायोऽत आह ।
कत इत्यादि । हे देवि ! विश्वहिते कृते इति विश्वो विश्वमानान्तर-

प्रोतो भवति विज्ञाना यतो विश्वं तदाश्रितम् ॥ २३ ॥

स एव एव सुदृष्टः सत्याद्भूतः पदात्परः ।

संप्रकाशः सदापूर्णः सच्चिदानन्दलक्षणः ॥ २४ ॥

निर्विकारो निराभासो निर्विशेषो निराकुलः ।

शुभातीतः सर्वसाक्षी सर्वात्मा सर्वदृग्बिभुः ॥ २५ ॥

दीनां सर्वेषां विद्वानो परमेश्वरः प्रोतो भवति ननु । विश्वचितोत्पादनात् परमेश्वरे कथं प्रीतिरुत्पद्यते तत्राह विश्वान्तेति । यतः परमेश्वरो विज्ञानात्मनि यस्य तदाभूतो भवति यतो विश्वचितोत्पादनेन तत्र प्रीतिर्जायते इति भावः । ननु तस्य विश्वान्तत्वमेव कथं स्यात्तत्राह यतो विश्वमित्यादि । यतो विश्वं तदाश्रितं तं परमेश्वरमाश्रितं वर्ततेऽतो विज्ञानात् स भवति ॥ २३ ॥

यस्य परमात्मन एकैकस्य सत्त्वं तदन्यस्याधिकपदार्थस्य भिद्यतात्मस्योक्तिं प्रतिपादयति । स एक एवेत्यादि । अथ सत्त्वत्वात्तद्विज्ञानादेः सर्वेषां प्रीतिजनकत्वाच्चिर्वाणश्चेत्तत्राह परमात्मैवैको ध्येयः पूज्यः सुखाराध्यश्चेत्तदभिधातुं प्रथमतः सद्रूपः सत्स्वभावः स परमेश्वर एवैकः सत्त्वः तदन्वेषु सर्वैः पदार्थोऽसाक्षो ज्ञेयः । तत्सत्त्वत्वे चेत्तन् दर्शनवन्महः सदैव इत्यादि । यतोऽद्भूतः सजातीयविजातीयनून्यः अतएव परात् ब्रह्मादेरपि परः श्रेष्ठः स्वेनात्मैव प्रकाशते इति संप्रकाशः सन्दृष्ट्यादिप्रकाशनिरपेक्ष इत्यर्थः । सदापूर्णः सर्वदा कश्चिदः सच्चिदानन्दलक्षणः सन्तो सर्वदा स्यादियमौ बौ चिदानन्दौ ज्ञानानन्दौ तत्सत्त्वः ॥ २४ ॥

निर्विकारः प्रकृतेरन्यथाभावो विकारः तद्रहितः निराधारः सत्त्वत्वात्तद्विज्ञानादेः स्रगत्भेदरहितः निराकुलः आकुलतामून्यः शुभातीतः शुभाः प्रीतोष्णाः सुखदुःखादयः सत्त्वादयो वा तानतीतोऽतिक्रान्तः सर्वसाक्षी सर्वेषां शुभाशुभकर्मणां साक्षात् दृष्टा सर्वात्मा सर्वदृग्बिभुः सर्वदृग् सच्चिदानन्दस्य पदार्थस्वावलोकयित्वा विभुः प्राप्तसमस्तैः ॥ २५ ॥

गूढः सर्वेषु भूतेषु सर्वव्यापी सनातनः ॥ १३ ॥
 सर्वेन्द्रियगुणाभासः सर्वेन्द्रियविवर्जितः ॥ १४ ॥
 लोकातीतो लोकहेतुरवाप्तसगोचरः ॥ १५ ॥
 स वेत्ति विश्वं सर्वज्ञस्तं न जानाति कश्चन ॥ १६ ॥
 तद्धीनं जगत् सर्वं नै लोक्यं सचराचरम् ।
 तदात्मन्वनतस्त्रिष्टे दवितर्कमिदं जगत् ॥ १७ ॥
 तत्सत्यतासुपाश्रित्य सद्ब्रूयाति * पृथक् पृथक् ॥ १८ ॥
 तेनैव हेतुभूतेन वयं जाता महेश्वरि ॥ १९ ॥
 कारणं सर्वभूतानां स एकः परमेश्वरः ।
 लोकेषु सृष्टिकरणात् स्रष्टा ब्रह्मेति गीयते ॥ ४० ॥

सर्वेषु चराचरेषु भूतेषु गूढः संतनः सर्वव्यापी सर्वव्यपार्यव्या-
 पनशीलः सनातनः आद्यान्मन्युः सर्वेन्द्रियगुणाभासः सत्तापीन्द्रियाधि-
 गुण्यांश्च तद्विषयानामासयति सः तद्योगतः सर्वेन्द्रियविवर्जितः
 चक्षुरादिसकलेन्द्रियमन्युः ॥ १६ ॥

लोकातीतोऽतिक्रान्तलोकः लोकहेतुः भुवनवीजम् अवाप्तसगो-
 चरः वाचो मनसश्चादिष्वयः सर्वज्ञः स परमात्मा विश्वं सर्वं जग-
 द्हेति जानाति तं परमात्मानन्तु कश्चन अपि न जानाति कश्चन परमा-
 त्मैवैकः सत्यः ब्रह्मिष्ठस्वस्त्रिष्टः पदार्थोऽनेवन्मृतत्वादसक्त इत्यर्थः ॥ १७ ॥
 तद्धीनमित्यादि । सर्वं जगत्तद्धीनं परमात्मव्यवर्ति सचराचरं
 अज्ञमस्यापरसहितं नै लोक्यं तदात्मन्वनतः परमात्मव्यवर्तनसिद्धेः
 रदकवितर्कमनूहनीयं जगत् तत्सत्यतां परमात्मव्यवर्तनसिद्धेः रदं
 पृथगी रक्षा व्यापः अयं वायुरित्यादिरूपेषु पृथक् पृथक् सर्वेषु
 सत्त्वब्रूयाति प्रकाशने इत्यन्वयः वयं शङ्करादयः ॥ १८ । १९ ॥

कारणमित्यादि । एकः केवलः तद्विषयवा परमेश्वरेणैव सृष्टि-

* सद्ब्रूयातीति वा पाठः ।

विष्णुः पादविता देवि । संहर्त्ताहं तद्विष्णुया ।

सर्वान् लोकपालान् सर्वे तद्व्यवर्त्तिनः ॥ ४१ ॥

स्त्री लोऽधिकारे निस्तास्ते यासन्ति १ तदाश्रया ।

श्रद्धाश्रित्यस्तस्य पूज्यासि भुवनत्रये ॥ ४२ ॥

तेषाम्नाथीभिरपि तत्तद्विषययोजिताः ।

सर्वकर्म प्रकृत्यन्ति न स्वतन्त्राः कदाचन ॥ ४३ ॥

यद्भवति वातोऽपि सूर्यस्तपति यद्भयात् ।

वर्षन्ति तीर्थदाः काले पुष्पन्ति तरवो वने ॥ ४४ ॥

काशं काशयते काले मृत्वीर्यं त्युर्भियो भवम् ।

वेदान्तवेद्यो भगवान् वत्सच्छब्दोपलक्षितः ॥ ४५ ॥

सर्वे देवाश्च देव्यश्च तन्मयाः सुरवन्दिते ।

प्राज्ञान्नाश्वरपर्यन्तं तन्मयं सकलं जगत् ॥ ४६ ॥

करवाङ्मोक्षेणु मन्त्रा कष्टेति गीयते यन्त्रते । तद्विष्णुवैव सृष्टजगत्-
प्राज्ञान्नाश्वरपर्यन्तं तन्मयं सकलं जगत् ॥ ४०-४३ ॥

देव्यश्च । तेन परमात्मना तत्तद्विषययोजिताः तस्मिन् तस्मिन्
विषये व्यवर्त्तिताः न स्वतन्त्राः न स्वाधीनाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

काशकालादि । काशे प्रकृतवचने काशकाले काशकाले नाम
कालकाले । भिक्षो भवत्स्य । वत्सच्छब्दोपलक्षितः वत्सच्छब्दात्मानं
गोपितः ॥ ४५ ॥

सर्वे देवाश्च । तन्मयाः परमात्मनोरूपाः काशान्नाश्वरपर्यन्तं

१ तद्विष्णुवैव ।

तस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टे प्रीषिते प्रीषिते जगत्तुष्टे
 तदारोधनती देवि ! सर्वेषां प्रीषणं प्रीषणं ॥ ४७ ॥
 तरोर्मुखाभिषेकेण यथा तद्गुणपक्षवाः ॥
 तृप्यन्ति तदनुष्ठानात् तथा सर्वेष्वसाराद्यः ॥ ४८ ॥
 यथा तवार्चनाद्वानात् पूजनाख्यपन्थानं प्रिये ॥
 भवन्ति तुष्टाः सुन्दर्यस्तथा जानीहि इदमतीत्या ॥ ४९ ॥
 यथा गच्छन्ति सरितोऽवग्रेनापि सरित्पतिम् ।
 तथार्चादीनि कर्माणि तद्गृह्णन्ति पाकंति ॥ ५० ॥
 यो यो यान् यान् यजेद्देवान् यद्यथा यद्यदात्मये ।
 तत्तद्दाति सोऽध्यक्षस्ते स्ते ह्येवगणैः शिवे ॥ ५१ ॥
 बहुनात्र किमुक्तेन तवाप्ये कथ्यते प्रिये ॥
 ध्येयः पूज्यः सुखाराध्यस्तं विना नास्ति सुखमेव ॥ ५२ ॥
 नायासो नोपवासश्च कायक्लेशो न विद्यते ।

ब्रह्माण्डमारभ्य तृष्णादिगुणपर्यन्तं सकलं सम्युक्तं जगत्सकलं परब्रह्म-
 स्वरूपं भवति ॥ ४६ ॥

तस्मिन्नित्यादि । अत इति शेषः तस्मिन् परमात्मनि ॥ ४७ ॥

परब्रह्माराधनतः सर्वेषां प्रीषणे दृष्टान्तमाह, तरोरित्यादि ।
 तद्गुणपक्षवाः तरोः शाखाः किमलयानि च । तदनुष्ठानात् परमेवरा-
 दाधनात् ॥ ४८ ॥

यथेत्यादि । पूजनात् मानसादर्शनात् ॥ ४९ ॥

यथेत्यादि । तद्गृह्णन्ति च परमात्मा अहंशो वेदान्तपरिधि-
 क्षेपणं तानि ॥ ५० ॥

यो य इत्यादि । यद्यदात्मये यस्य यस्य कलेखं सोमायं कथयति ।
 सर्वेषां प्राणिनां तत्तत्क्रियासु प्रवर्त्तकः ॥ ५१ ॥

बहुनेत्यादि । सुखेभ्योऽप्यायः सुखाराधनः ॥ ५२ ॥

नेवाचारादिनियमो नोपचाराच्च भूरिशः ॥ ५३ ॥

न दिक्कालविचारोऽस्ति न सुश्रुतिसंहतिः ।

यत्साधने कुर्वन्नामि ! तं विना कोऽन्यमाश्रयेत् ॥ ५४ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्म्मनिर्णयकारे

श्रीमहाद्यासदाशिवसंवादे जीवनिष्कारोपाय-

प्रश्नो नाम द्वितीयोक्तासः ॥ २ ॥

सुखाराध्यत्वमेव दर्शयन्नाह । नायास इत्यादि । व्यायामः परि-
श्रमः ॥ ५३ ॥

तं परमात्मनम् ॥ ५४ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रटीकायां द्वितीयोक्तासः ।

तृतीयोऽङ्काः ।

श्रीदेव्युवाच ।

देवदेव महादेव ! देवतानां गुरोर्गुरो ! ।

वक्ता त्वं सर्वशास्त्राणां मन्त्राणां साधनस्य च ॥ १ ॥

कथितं यत् परं ब्रह्म परमेशं परात्परम् ।

यस्योपासनतो मर्त्या भुक्तिं मुक्तिञ्च विन्दति ॥ २ ॥

केनोपायेन भगवन् ! परमात्मा प्रसीदति ।

किं तस्य साधनं देव ! मन्त्रः की वा प्रकीर्तितः ॥ ३ ॥

किं ध्यानं किं विधानञ्च परिशस्य महात्मनः ।*

तत्त्वेन श्रोतुमिच्छामि कृपया कथय प्रभो ! ॥ ४ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

अतिगुह्यं परं तत्त्वं शृणु मत्प्राणवक्त्रिण ! ।

केवल्यार्थं परमात्मैव ध्येयः पूज्यः सुखाराध्यश्चाकर्षकं महानादिकं जिज्ञासुः सदाशिवं प्रशंसन्ती देव्युवाच । देवदेवेत्यादि । देवतानां गुरोर्हृत्सतेरपि गुरो ॥ १ ॥

विन्दति लभते ॥ २ ॥

तस्य परमात्मनः ॥ ३ ॥

तत्त्वेन वाचार्थेन ॥ ४ ॥

अश्रोत्ररयन् सदाशिव उवाच । अतिगुह्यमित्यादि । अतिगुह्य-

* परेतस्य परमात्मनः इति वा पाठः ।

रश्मिमेतत् कस्यापि ! न कुत्रापि प्रकाशितम् ॥ ५ ॥
 तत्र चैतन्न वक्ष्यामि मम प्राणाधिक परम् ।
 श्रेय भवति तद्ब्रह्म सच्चिद्विद्यमय परम् ॥ ६ ॥
 यथा तत्स्वरूपेण लक्षणैर्वा महेश्वरि ।
 सत्तासाधं निर्विशेषमवाप्तनसगोचरम् ॥ ७ ॥
 असन्निलोकौसङ्गानं स्वरूपं ब्रह्मणः स्मृतम् ।
 समाधियोगैस्तद्वैद्यं सर्वत्र समदृष्टिभिः ।
 हृन्हातीतैर्निर्विकल्पैर्हृन्हात्माध्यासवर्जितैः ॥ ८ ॥

मतिरश्मयं परं तत्त्वं परं ब्रह्म तत्त्वं ब्रह्मणि वाद्याख्ये इति कोशः ।
 रश्मयं गुह्यम् ॥ ५ ॥

श्रेयमित्यादि । हे महेश्वरि ! सच्चिद्विद्यमयं सत् सदा स्वायि चित्
 चैतन्यं विश्वमशेषं जगत् एतत् स्वरूपं यदतिगुह्यं तत् परं ब्रह्म तत्-
 स्वरूपेण ब्रह्मणः स्वरूपेण लक्षणेन तटस्थैर्वा लक्षणैर्यथावत् ज्ञेयं
 भवति । ज्ञप्यते ज्ञायते पदार्थो यैः तानि लक्षणानि तैः करणै-
 ल्युट् ।

ननु किं तत्स्वरूपं येन परं ब्रह्म ज्ञेयं भवेदित्यपेक्षायां
 ब्रह्मणः स्वरूपं निरूपयति सत्तामात्ममित्यादि । यत् सत्तामात्मं केवल-
 परब्रह्मस्वरूपं निर्विशेषं स्वगतभेदरहितम् अवाप्तनसगोचरं
 वदो लक्षणवाप्याहम् असन्निलोकौसङ्गानम् असत्या मिथ्याभूताया-
 स्त्रिलोक्याः सङ्गानं बहद्ब्रह्मं वक्ष्यात् तद्ब्रह्मणः स्वरूपं स्मृतम् ।

तच्च ब्रह्मस्वरूपं परमहंशैरेव वेदितव्यमित्याह । समाधी-
 त्वादिना । सर्वत्र समदृष्टिभिः सर्वकारिणित्वादेव समा तुल्या दृष्टि-
 ज्ञेयां तैः हृन्हातीतैः अतिमानससुषुप्तौ चोत्थोत्थादिभिः निर्विक-
 ल्पैर्निर्विकल्पितान्मयैः देहात्माध्यासवर्जितैः शरीरनिहात्मत्व-
 हिरण्यैर्बौद्धिभिः समाधिबोगैः समाधिसिद्धैकाग्र्यम् योगाः पर-
 मेश्वरैकपरतासम्बन्धैर्वादादयः तैः करणैः तद्ब्रह्म ज्ञेयं भवति ।

यतो विद्यं समुद्रं तं येन जातस्य तिष्ठति ।
 यस्मिन् सर्वाणि सौम्यानि श्रेयं तद्वदन्ति ॥ १८ ॥
 स्वरूपबुद्ध्या यद्वेद्यं तदेव ज्ञानस्यैः प्रिये ।
 लक्ष्यैराप्तुमिच्छूनां विहितं तत्र साधनम् ॥ १९ ॥
 तत् साधनं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वनावृत्तप्रिये ।
 तत्रादौ कथयाम्याद्ये ! मन्त्रोद्धारं मदीयितुः ॥ ११ ॥
 प्रणवं पूर्वमुद्धृत्य सञ्चित्पदमुदाहरित् ।

कथया समाधीयते चित्तवक्त्रिचित्ति समाधिः परमेश्वरः उपसर्गे घोः
 किरित्थधिकरणे किः । तत्र योगाः सस्यगदर्शनादयो वेदां तैः समाधि-
 योगैर्जनैः ॥ १८-८ ॥

तटस्थलक्षणानि इत्येवमाह । यतो विश्वमित्यादि । यतो हेतुभूतात्
 विश्वस्येषं जगत् सच्चिद्रूपं जातम् जातस्य सच्चिद्रूपं येनावलम्बनभूतेन
 तिष्ठति । प्रलयकाले सर्वाणि पराण्यवराणि च भूतानि कश्चिन् सौय-
 न्ने लीनानि भवन्ति तद्ब्रह्म तटस्थैरेतैर्लक्षणैश्चैवं वेदितव्यम् ॥१८॥

स्वरूपलक्षण्येन तटस्थलक्षण्येन च वेदितव्यस्य ब्रह्मणो भेदो ना-
 स्तीति प्रतिपादयितुमाह स्वरूपबुद्ध्यादि । हे प्रिये ! स्वरूपबुद्ध्या
 यद्ब्रह्म वेद्यं ज्ञेयं भवति तदेव ब्रह्म तटस्थैरपि लक्षणैर्वेद्यं
 भवेत् । स्वरूपलक्षण्येन ब्रह्माधिगन्तुमिच्छतां जनानां साधनानामेवैतन्ना-
 नटस्थैरेव लक्षण्यैसाधिगन्तुमिच्छतां साधनमभिधातुमाह लक्षण्यैर्वेदि-
 त्यादि । तत्र स्वरूपलक्षण्यतटस्थलक्षण्येषु मध्ये तटस्थैर्लक्षण्यैर्ब्रह्मि-
 न्मधिगन्तुमिच्छूनां जनानां साधनं विहितम् ॥१९॥

तदित्यादि । हे प्रिये ! तत्साधनं तटस्थलक्षण्यैर्वेद्यस्य ब्रह्मणः
 साधनमहं प्रवक्ष्यामि अव्यक्ता सावधाना कृती त्वं गृह्यतु तत्र
 साधने वक्तव्ये आदौ प्रवक्षतो महेशितुर्देवदेव मन्त्रोद्धारं कथ-
 यामि ॥ ११ ॥

मन्त्रोद्धारमेव कथयति प्रवक्ष्यामित्यादिना ।

एवं पदान्ते अस्मिन्-संज्ञोद्योगः प्रकीर्तितः ॥ १२ ॥

सन्धिक्रमेण निमित्तः सन्धिक्रमेण मनुर्मन्त्रः ।

तारहीनेन प्रवेष्टि । मनुर्वर्षीऽयं मनुर्मन्त्रः ॥ १३ ॥

सर्वमन्त्रोद्योगः साक्षात्सर्वकाममोक्षदः ।

नात्र विचारमन्त्रास्ति नारिमित्रादिकूषणम् ॥ १४ ॥

न तिष्ठति न नश्यति न राशिगणनस्तथा ।

कुलाकुलविनियमो न संस्कारोऽत्र विद्यते ।

सर्वथा सिद्धमन्त्रोऽयं नात्र कार्या विचारणा ॥ १५ ॥

बहुजन्माज्जितैः पुण्यैः सदगुणैर्यदि लभ्यते ।

तदा तदज्ञातो ज्ञात्वा जन्मसाफल्यमाप्नुयात् ॥ १६ ॥

चतुर्वर्गं करे कृत्वा परत्रेह च मोदते ॥ १७ ॥

स धन्यः स ज्ञतार्थस्य स ज्ञातो स च धार्मिकः ।

मोक्षारहस्यं ततोऽनन्तरं सन्धिपदसहाहरेत् वदेत् सन्धिपदान्ते
च एकं मन्त्रं साहारेत् । ततश्च ओं सन्धिक्रमेण मन्त्रोद्योगो मन्त्रो
निमित्तः मन्त्रोद्योगोऽयमेव प्रकीर्तितः कथितः ॥ १२ ॥

सन्धिक्रमेण । हे देवेभिः ! सन्धिक्रमेण निमित्तः सन्धिक्रमेण मनुर्मन्त्रः
सन्धिक्रमेण मन्त्रोद्योगो मन्त्रोद्योगः तारहीनेन प्रणवत्यागेभायं पूर्वोक्त एव मन्त्रः
मनुर्वर्षी मन्त्रः ॥ १३ ॥

सर्वमन्त्रोद्योगः साक्षात्सर्वकाममोक्षदः । सर्वमन्त्रोद्योगमन्त्रमेवाह साक्षादित्यादिना ॥ १४ ॥

न तिष्ठति । तिष्ठति गणनीयेति शेषः ॥ १५ ॥

कुर्यात्सर्वकाममोक्षदः । कुर्यात्सर्वकाममोक्षदः प्रतिपादयित्वा
मन्त्रोद्योगमन्त्रोद्योगः तदज्ञातः स कुर्यात्सर्वकाममोक्षदः ज्ञात्वा ॥ १६ ॥

चतुर्वर्गं करे कृत्वा । धनार्थकाममोक्षदपलक्षितो वर्गः समुद्रचतु-
र्वर्गमन्त्रोद्योगः धनार्थकाममोक्षदपलक्षितः । सन्धिक्रमेण निमित्तः । परत्र
मोदते ॥ १७ ॥

स ज्ञातः सर्वतीर्थेषु सर्वप्रथमे दीपितः ॥ १८ ॥
 सर्वथास्त्रेषु निष्णातः सर्वस्त्रीकर्मनिष्णातः ॥
 यस्य कर्षपक्षीपातप्राप्तो मन्त्रमन्त्रादिभिः ॥
 धन्या माता पिता तस्य शक्तिं लक्ष्मणं विन्दते ॥
 पितरस्तस्य सन्तुष्टा भोदन्ते किदये ॥ १९ ॥
 गायन्ति गायनीं गाथां पुलकाङ्कितविपङ्गाः ॥ २० ॥
 भस्मत्कुले कुलश्रेष्ठो जातो ब्रह्मोपदेशिणः ॥
 किमस्माकं गयापिण्डैः किं तीर्थैः श्राद्धतर्पणैः ॥ २१ ॥
 किं दानैः किं जपैर्होमैः किमन्यैर्बहुसाधनैः ॥
 वयमक्षयवृत्ताः स्म सत्पुत्रस्यास्य साधनात् ॥ २२ ॥
 शृणु देवि ! जगदन्धे ! सत्यं सत्यं मयोच्यते ।
 परब्रह्मोपासकानां किमन्यैः साधनान्तरैः ॥ २३ ॥
 मन्त्रग्रहणमात्रेण देहो ब्रह्ममयो भवेत् ।
 ब्रह्मभूतस्य देवेशि ! किमवाप्यं जगदन्धे ॥ २४ ॥

96241

निष्णातो निपुणः कर्षपक्षीसोपानं प्राप्तः कर्षपक्षीपातप्राप्तः
 मन्त्र एव महामणिः ॥ १८ । १९ ॥

गीयते इति गायत्री ताम् ल्युट् वेति बाह्यकृत्वात् कर्षपक्षी
 ल्युट् । पुलकैः रोमहर्षणैरञ्जिता अभिगता विपङ्गा देहा मेधां
 तथाभूताः सन्तः । पुलकाङ्कितविपङ्गा इति पाठेऽप्यङ्कितं चिह्नित-
 मित्यर्थः ॥ २० ॥

तां गाथाशेषाङ्क अस्मत्कुल इत्यादिभ्यां हाभ्याम् । ब्रह्मोपदे-
 शिणः परब्रह्मोपदेशवान् अक्षयवृत्ताः अविनश्यत्त्वमिमाणाः ॥ २१ ॥
 इतिवत्यादि । साधनान्तरेः साधनविशेषैः ॥ २२ ॥
 मन्त्रेत्यादि । किमवाप्यं किं लक्ष्मणमिति अत्रि इति ॥ २३ ॥
 लक्ष्मणेवासीत्यर्थः ॥ २४ ॥

किं सुकर्मिणो यथा यथा वेताकाशिटकादयः ।

पिशाचः कृष्णः कृष्णः कृष्णः कृष्णः कृष्णः ।

तस्य दृष्टिः पलायन्ते पराङ्मुखाः ॥ २५ ॥

रक्षितो यथा यथा प्राप्नुती ब्रह्मर्तजसा ।

किं विवेकिं यथादिभ्यो मार्त्तण्ड इव चापरः ॥ २६ ॥

तं दृष्ट्वा ते जयायकाः सिंहं दृष्ट्वा यथा गजाः ।

विद्रवन्ति च भ्रमन्ति पतङ्गा इव पावके ॥ २७ ॥

न तस्य दुरितं किञ्चिद्ब्रह्मनिष्ठस्य देहिनः ।

सत्वपूतस्य शुद्धस्य सर्वप्राणिहितस्य च ।

को वोपद्रवमन्विच्छेदात्मावघातकं विना ॥ २८ ॥

ये द्रुहन्ति खलाः पापाः परब्रह्मोपदेशिने ।

स्वद्रोहं ते प्रकुर्वन्ति नातिरिक्त्वा यतः सतः ॥ २९ ॥

तस्य ब्रह्मभूतस्य दर्शनमात्रेण पराङ्मुखाः सन्तो यथादयः
पलायन्ते ॥ २५ ॥

रक्षित इत्यादि । ब्रह्मभूतो जनो यथादिभ्यो विभेति भीतो
भवति किम् । किन्तु न विभेतीत्यर्थः मार्त्तण्ड इव सूर्य इव ॥ २६ ॥

तन्निष्ठादि । तं परब्रह्मोपासकम् । ते यथादयः विद्रवन्ति
पलायन्ते । पतङ्गा इव शलभा इव ॥ २७ ॥

शुद्धस्य निर्मलान्तःकरणस्य ॥ २८ ॥

ये पापाः पापयालिनः खला दुर्जनाः परब्रह्मोपदेशिने जनाय
द्रुहन्ति यथादिभ्यो विद्रवन्ति ते पापाः स्वद्रोहेनैव प्रकुर्वन्ति ।
परब्रह्मोपदेशिने इति अक्षुब्धेष्वप्यस्यार्थानां यं प्रति कोप
इति स्वयंज्ञानत्वात् । चतुर्थी सम्बन्धे इति चतुर्थी । परब्रह्मोप-
देशिने इति स्वयंज्ञानत्वात् । स्वयंज्ञानत्वात्सोत्पादने हेतुं दर्शयन्नाह
नातिरिक्त्वा इत्यादि । यतो हेतोः सतः साधोर्ब्रह्मभूताद्ब्रह्मोप-

स तु सर्वहितः साधुः सर्वेषां प्रियकारकः ।
 तस्यानिष्टे कृते देवि ! को वा, स्याद्विप्रसक्तः ॥ ३० ॥
 मन्त्रार्थं मन्त्रचैतन्यं ज्ञानं ज्ञानमैतन्मन्त्रं ।
 शतलक्षप्रजप्तोऽपि तस्य मन्त्रो न सिद्धयति ॥ ३१ ॥
 अतोऽस्यार्थं च चैतन्यं कथयामि शृणु शिष्ये ।
 अकारेण जगत्पाता संहर्ता स्यादुत्कारतः ।
 मकारेण जगत्स्रष्टा प्रणवार्थं उदाहृतः ॥ ३२ ॥
 सच्छब्देन सदा स्यायि चिच्चैतन्यं प्रकीर्तितम् ॥ ३३ ॥
 एकमहैतमौशानि ! वृहत्वाद्व्रज्य गीयते ।
 मन्त्रार्थः कथितो देवि ! साधकाभौष्टसिद्धिः ॥ ३४ ॥
 मन्त्रचैतन्यमेतत्तु तदधिष्ठाहृदेवता ।
 तज्ज्ञानं परमेशानि ! भक्तानां सिद्धिदायकम् ॥ ३५ ॥
 अस्याधिष्ठाहृ देवेशि ! सर्वव्यापि सनातनम् ।
 अवितर्कं निरातङ्गं वाचातीतं निरञ्जनम् ॥ ३६ ॥

देविनो जनात् तेऽतिरिक्ता भिन्ना न भवन्ति क्वतः । स्वहोत्रमेव
 प्रकृष्वन्तीति भावः ॥ २६ ॥

स तु ब्रह्मनिष्ठस्तु ॥ २० ॥

तस्य साधकस्य यतो न सिद्धति ॥ ३१ ॥

अत इति प्रथमतः प्रणवार्थं निरूपयति । अकारेणोत्कारदिना ॥ ३० ॥

अथ सञ्चिदादिपदार्थमाह सच्छब्देनेत्यादिना ॥ ३१ ॥ ३३ ॥

अथ मन्त्रचैतन्यमभिधत्ते मन्त्रोत्पादिना । हे परमेशानि ! वा तस्य
 मन्त्रस्याधिष्ठात्री देवता तस्या यत् ज्ञानमेतदेव मन्त्रचैतन्यं । जगत्परी-
 त्तन्वयः तद्वाधिष्ठाहृदेवताज्ञानं भक्तानां सिद्धिदायकं भवेत् ॥ ३५ ॥

नन्वस्य मन्त्रस्य काधिष्ठात्री देवतेऽप्येवायानाह स्वहोत्रमेव । हे
 देवेशि ! सर्वव्यापि सकलपदार्थव्यापनशीलं सनातनं । ज्ञानमन्त्रचैतन्यं

वाङ्मायाक्रमसाद्येन तारहीनेन पार्वति ।।

दीयते विविधविधा माया श्रीः सर्वतोमुखी ॥ ३७ ॥

तारहीनेन प्रत्येकं सकलं पदम् ।

युग्मयुग्मक्रमेणापि मन्त्रोऽयं विविधो भवेत् ॥ ३८ ॥

सङ्घः सङ्घादिवी ह्यस्य कन्दोऽनुष्टुबुदाहृतम् ।

रहितम् अविद्यमानं प्रकृतं निराकारमाकृतिसून्यं वाचातीतमतिक्ला-
न्तवाक् निरङ्गत्वं मनसपुराद्यविषयभूतं यद्ब्रह्म तदस्य मन्त्रस्याधिष्ठा-
त भवेत् ॥ ३६ ॥

वागित्यादि । हे पार्वति ! वाङ्माया क्रमसाद्येन येनिति स्त्रीमिति
श्रीमिति बीजमाद्यं यस्य तथाभूतेन तारहीनेन प्रणवरहितेन
पूर्वोक्तेन मन्त्रेण क्रमतो विविधानेकप्रकारा विद्या दीयते विविधा
माया दीयते सर्वतो मुखं यस्या एवम्भूता श्रीर्लक्ष्मीर्दीयते । यथा
ए' सच्चिदेकं ब्रह्मोत्पत्तेन मन्त्रेण विद्या दीयते । ह्रीं सच्चिदेकं
ब्रह्मोत्पत्तेन माया दीयते । श्रीं सच्चिदेकं ब्रह्मोत्पत्तेन तु लक्ष्मी
रिति ॥ ३७ ॥

अद्यतस्यैव मन्त्रस्य नानाविधत्वं सम्पादयति तारेणेत्यादिना ।
पूर्वोक्तमन्त्रस्य प्रत्येकं पदं सकलं वा पदं तारेण प्रणवेन सङ्घितं कर्तव्यं
तारहीनेन प्रणवत्यागेनोपलक्षितं वा विधेयम् । ततश्चायं मन्त्रो
विविधो भवेत् युग्मयुग्मक्रमेणापि प्रणवसङ्घितस्तद्दृष्टितो वायं पूर्वोक्तो
मन्त्रो विविधोऽनेकप्रकारको भवेत् । तारसङ्घितं तद्दृष्टितं प्रत्येकं पदं
यथा ओं तत् ओं चित् ओं एकम् ओं ब्रह्म सत् चित् एकम् ब्रह्म
इति । प्रणवसङ्घे तद्सङ्घे समस्तं पदम् यथा ओं सच्चिदेकं ब्रह्म
सच्चिदेकं ब्रह्म इति । युग्मयुग्मक्रमतो यथा ओं सद्ब्रह्म ओं चिद्ब्रह्म
ओं एवमब्रह्म ओं सच्चिन् ओं चिदेकम् सद्ब्रह्म चिद्ब्रह्म एकं ब्रह्म
सच्चिद् चिदेकमिति ॥ ३८ ॥

अथायं मन्त्रस्य अत्रादिकमाह अत्रित्यादिना साङ्गेन । अस्य

देवता परमं ब्रह्म सर्वान्तर्यामि नियुं षण्णवा ३८ ॥
 चतुर्वर्गफलावाप्त्यै विनियोगः प्रथमः ॥
 अङ्गन्यासकरन्यासौ कथयामि नृषु प्रिये ॥ ४० ॥
 तारं सच्चिदेकमिति ब्रह्मेति सकलं ततः ॥
 अङ्गुष्ठतर्जनीमध्यानामिकासु महेश्वरि ! ॥ ४१ ॥
 कनिष्ठयोः करतलपृष्ठयोः सुरवन्दिते !
 नमः स्वाहा वषट्कुं वीषट् फट्कृत्तै यथाक्रमम् ॥ ४२ ॥
 न्यसेत्यासोक्तविधिना साधकः सुसमाहितः ।
 हृदादिकरपर्यन्तमेवमेव विधीयते ॥ ४३ ॥

मन्त्रस्य सर्वान्तर्यामि सर्वान्तर्यामिन् अस्मिन् मन्त्रस्य सदाशिव ऋषिरसुष्टु-
 प्कन्दः सर्वान्तर्यामि नियुं षण्ण देवता भस्मार्चिकामनोवावाप्राये
 विनियोगः शिरसि सदाशिवाय ऋषये नमः सुष्टुसुष्टुपुष्कन्दसि नमः
 हृदि सर्वान्तर्यामिनियुं षण्ण परमब्रह्मणे देवतायै नमः भस्मार्चिकामनोवा-
 वाप्राये विनियोग इति ऋषिन्यासं विधायान्यासकरन्यासौ विधा-
 तव्यौ अतस्तावभिधातुमाह । अङ्गन्यासेत्यादि ॥ ३८ । ४० ॥

तयोर्मध्ये प्रथमतः करन्यासमाह तारमिद्यादिभ्यां साङ्गाभ्यां
 हाभ्याम् । हे महेश्वरि ! हे सुरवन्दिते ! नमःस्वाहावषट्कुं वीषट्फट्-
 कृत्तैरन्तर्भूतैर्नमःस्वाहावषट्कुं वीषट्फट्कृत्तैः पदैर्व्यं चिदं तारं प्रथमं
 सदिति चिदिति एकमिति ब्रह्मेति ततोऽनन्तरम् ओं सच्चिदेकं ब्रह्मेति
 सकलञ्च पदम् अङ्गुष्ठतर्जनीमध्यानामिकासु कनिष्ठयोः करतलपृष्ठयोश्च
 न्यासोक्तविधिना सुसमाहितोऽतिसावधानः सन् साधको यथाक्रमं कुर्यात्
 यथा ओं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः सन्तर्जनीभ्यां स्वाहा चिदाभ्याभ्यां वषट्
 एकमनामिकाभ्यां कृत् ब्रह्म कनिष्ठाभ्यां वीषट् ओं सच्चिदेकं अङ्गुष्ठा-
 करतलपृष्ठाभ्यां फट् इति करन्यासः । अथान्यासकरन्यासौ महेश्वरि ।
 हृदादिकरपर्यन्तं प्रथमेवमेव न्यासो विधीयते । यथा ओं हृदादिभ्यां नमः

प्राण्यायामेव मूलः कुर्व्यान्मूलेन प्रशवेन वा ।
 मध्यमानानिकाभ्याञ्च दक्षहस्तस्य पार्वति ॥ ४४ ॥
 वामनासासुटे च धृत्वा दक्षनासासुटेन च ।
 पूरयेत् पूर्वकं मन्त्री मूलमष्टमितं जपन् ॥ ४५ ॥
 प्रकुण्डेन दक्षनासां धृत्वा कुम्भकयोगतः ।
 जपेद्वाक्त्रिशता ह्यस्या ततो दक्षिणनासया ॥ ४६ ॥
 शनैः शनैश्च जेहासुं जपन् षोडशधा मनुम् ।
 वामनासासुटेऽप्येवं पूरकुम्भकरेश्वरम् ॥ ४७ ॥
 पुनर्दक्षिणतः कुर्व्यात् पूर्ववत् सुरपूजिते ! ।
 प्राण्यायामविधिः प्रोक्तो ब्रह्ममन्त्रस्य साधने ॥ ४८ ॥

सन्धिरसे आङ्गा चिन्त्रिणादौ षण्ट् एकं कवचाय कुम्भं ब्रह्म नेत्रत्रयाय
 षोड् श्लों सन्धिरके ब्रह्म करतलकरपुष्पाभ्यां फट् इति ॥ ४१-४२ ॥

एवमङ्गव्यासकरन्काद्यौ विधाय प्राण्यायामो विधेय इत्याह ।
 प्राण्यायामभित्वादिना । ततोऽनन्तरम् श्लों सन्धिरके ब्रह्मत्वादिमूल-
 मन्त्रेण प्रशवेन शोङ्कारेण वा प्राण्यायामं कुर्व्यात् । ननु प्राण्यायामः
 कथं विधातव्य इत्यपिज्ञायां तद्विधानमाह मध्यमेत्यादिभिः साङ्गैश्चत-
 र्भिः । हे पार्वति ! दक्षिणहस्तस्य मध्यमानानिकाभ्यामङ्गुलिभ्यां
 वामनासासुटे च धृत्वा मन्त्री साङ्गकोऽष्टमितं मूलमन्त्रं जपन् सन् दक्षि-
 णनासासुटेन प्रथमं वासुं पूरयेत् । ततो दक्षहस्तस्यैवाङ्गुलेन दक्षनासा-
 सुटे च धृत्वा कुम्भकयोगतो वाक्त्रिशता आहन्त्या मूलमन्त्रं जपेत् । ततः
 षोडशधा मनुं मूलमन्त्रं जपन् सन् दक्षिणनासयैव शनैः शनैर्वासुं
 तत्रैव ततो वामनासासुटेऽप्येवमेव पूरकुम्भकरेश्वरं कुर्व्यात् क्रमैश्चैवाकष्टं
 विचरन् विचरन् चैव विदध्यादित्यर्थः । पूर्ववत् पुनर्दक्षिणतोऽपि
 पूरकुम्भकरेश्वरं कुर्व्यात् ब्रह्ममन्त्रस्य साधने एव प्राण्यायामविधिः प्रोक्तः
 पूरकुम्भकरेश्वरं जपित्वा ब्रह्ममन्त्रस्य साधने एव प्राण्यायामविधिः प्रोक्तः
 पूरकुम्भकरेश्वरं जपित्वा ब्रह्ममन्त्रस्य साधने एव प्राण्यायामविधिः प्रोक्तः

ततो ध्यानं प्रकुर्वीत साधकामोष्टसाधनम् ॥ ४८ ॥

हृदयकमलमध्ये निर्विशेषं निरीहम्

हरिहरविधिवेद्यं योगिभिर्ध्यानगम्यम् ।

जननमरणभीतिभ्रंसि सञ्चित् स्वरूपम् ।

सकलभुवनवीजं ब्रह्म चैतन्यमोहं ॥ ५० ॥

ध्यात्वैवं परमं ब्रह्म मानसैरुपचारकैः ।

पूजयेत् परया भक्त्या ब्रह्मसायुज्यहेतवे ॥ ५१ ॥

गन्धं दद्यान्महीतत्त्वं पुष्पमाकाशमेव च ।

धूपं दद्याद्वायुतत्त्वं दीपं तेजः समर्पयेत् ।

नैवेद्यं तीर्थतत्त्वं न प्रदद्यात् परमात्मने ॥ ५२ ॥

पूरक एव्यते । कुम्भको निचलशायो सव्यभागस्तु रेवक इति
॥ ४४-४८ ॥

इत्थं प्राणायामं कृत्वा परब्रह्मध्यानं कर्त्तव्यमित्याह तत इत्या
दिना ॥ ४८ ॥

एष तद्ब्रह्मणमेवाह हृदयेत्यादि । हृदयकमलस्य मध्ये स्थितं चैत
न्यं चेतनं ब्रह्माहमोहं ध्यायामीत्यन्वयः । धातुनामनेकार्थत्वादीदृश्या
तोर्ध्यानेऽर्थेऽपि वृत्तिः । निर्विशेषमित्यादीनि ब्रह्मणो विशेषणानि
निर्विशेषं नानाविधभेदशून्यम् निरीहं निराकाङ्क्षम् प्राप्तव्यसत्त्वं
मित्यर्थः । ध्यानगम्यं ध्यानेनावगन्तव्यम् जननमरणभीतिभ्रंसि जन
कृत्युनिमित्तकभयापहन्तु सञ्चित् स्वरूपं सदास्थायिसवरूपं ज्ञानस्वरूपम्
त्यर्थः । सकलभुवनवीजं सप्तस्तस्य भुवनस्य कारणम् ॥ ५० ॥

एवं ब्रह्म ध्यात्वा तस्य पूजनं विधेयमित्याह ध्यात्वा इत्यादिना
मानसैर्मनः कल्पितैः ब्रह्मसायुज्यहेतवे ब्रह्मत्वनिमित्ताद्य साधनैः
ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यपीत्यमरः ॥ ५१ ॥

मानसातुपचारादेवाह गन्धमित्यादिना ॥ ५२ ॥

ततो जज्ञात्तद्गाम्जं मनसा साधकोत्तमः ।
 मन्त्रस्य ब्रह्मणे पञ्चाहहिःपूजां समारभेत् ॥ ५३ ॥
 उपस्थितानि द्रव्याणि गन्धपुष्पादिकानि च ।
 यथासक्यं रथादीनि भक्ष्यपेयानि यानि च ॥ ५४ ॥
 मन्त्रे शान्तिं संशोध्य ध्यात्वा ब्रह्म सनातनम् ।
 निमोक्ष्य नेत्रे अतिमानर्पयेत् परमात्मने ॥ ५५ ॥
 ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नी ब्रह्मणा हुतम् ।
 ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ ५६ ॥
 ततो नेत्रे समुन्मील्य जज्ञा मूलं स्वशक्तितः ।
 तज्जपं ब्रह्मसात् कृत्वा स्तोत्रञ्च कवचं पठेत् ॥ ५७ ॥
 स्तोत्रं शृणु महेशानि ! ब्रह्मणः परमात्मनः ।
 यत् श्रुत्वा साधको देवि ! ब्रह्मसायुज्यमश्नुते ॥ ५८ ॥

महामन्त्रम् श्रीं सन्निदेकं ब्रह्मोत्पाद्यात्मकम् समर्थं महामन्त्र-
 जपहेतुकं फलं दत्त्वा वह्निःपूजामेवाह उपस्थिताभीत्यादिना । उप-
 स्थितानि समीपे स्थितानि ॥ ५३ ॥

अनेन इतोऽनन्तरमेव वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण ॥ ५४ । ५५ ॥

अथ गन्धपुष्पाद्यर्पणमन्त्रमेवाह ब्रह्मार्पणमिति । अर्पते दीयतेऽने-
 नेत्यर्पणं कृत्वादि यज्ञपालम् तदपि ब्रह्मैव दीयमानं हविर्हृतादिकमपि
 ब्रह्मैव ब्रह्मैवान्निस्तस्मिन् ब्रह्मणा कर्त्ता कृतं हवनमपि ब्रह्म
 अस्मिन् कर्त्ता च हवनक्रिया चापि ब्रह्मैवेत्यर्थः । परं ब्रह्मण्येव
 कर्त्ता इति समाधिसौक्यायं यस्तु तेन पुंसां ब्रह्मैव गन्तव्यं प्राप्तव्यं
 न तः फलान्तरमित्यर्थः ॥ ५६ ॥

तत्र ब्रह्मणि । ससुन्मील्य उच्चास्य मूलं मूलमन्त्रम् ब्रह्मसात्
 ब्रह्मार्पणम् ॥ ५७ ॥

ब्रह्मसायुज्यमश्नुते ब्रह्मत्वं प्राप्नोति ॥ ५८ ॥

नमस्ते सते सर्वलोकान्त्रयाय
 नमस्ते चित्ते विश्वरूपपात्मकाय ।
 नमोऽद्वैततत्त्वाय मुक्तिप्रदाय
 नमो ब्रह्मणे व्यापिने निर्गुणाय ॥ ५८ ॥
 त्वमेकं शरण्यं त्वमेकं वरेण्यं
 त्वमेकं जगत्कारणं विश्वरूपम् ।
 त्वमेकं जगत्कर्तृपादप्रहृष्टं
 त्वमेकं परं निश्चलं निर्विकल्पम् ॥ ६० ॥
 भयानां भयं भौषणं भौषणानां
 गतिः प्राणिनां पावनं पावनानाम् ।
 मञ्जोच्चैःपदानां नियन्तृ त्वमेकं
 परेषां परं रक्षकं रक्षकाणाम् ॥ ६१ ॥

अथ तत्कालमेवाह नमस्ते इत्यादि । सते सदा स्थायिने सर्व-
 लोकान्त्रयाय सकललोकाधारभूताय चित्ते चैतन्याय विश्वरूप आत्मा
 यस्य तस्मै अद्वैततत्त्वाय सजातीयविजातीयात्मगतभेदरहितत्वाय
 ब्रह्मण्ये अतिदृष्टते अतएव व्यापिने सकलवस्तुव्यापनशीलाय निर्गुणाय
 सत्त्वादिगुणरहिताय ॥ ५८ ॥

त्वमित्यादि । एकं सुखं केवलं वा शरण्यं वरेण्यं वापि इति
 शरण्यम् तत्र साधुरिति यत् । वरेण्यं वरणीयम् । जगत्कर्तृपादा
 वादिभोक्तृभासनीयमित्यर्थः । परं श्रेष्ठम् निर्विकल्पं जगत्कारणं
 कल्पनाशून्यम् ॥ ६० ॥

भयानामित्यादि । भौषणानां भयानकानामपि भौषणं भयानकम्
 पावनानां पूतत्वजनकानामपि पावनं पावित्वजनकम् पदानां
 स्थानानां मध्ये मञ्जोच्चैरत्युच्छ्रितं पदम् अथवा मञ्जोच्चैरत्युच्छ्रितं पदं
 येषां तेषां ब्रह्मादीनामपि नियन्तृ नियामकम् परेषां मञ्जोच्चैः-

परिश्रमो ! सर्वरूपाप्रकाशिन् ।
 अग्निर्ह्येष । सर्वेन्द्रियागम्य ! सत्य ! ।
 अचिन्त्याक्षर ! व्यापकाव्यक्ततत्त्व !
 जगद्भासकाधीश ! पायादपायात् ॥ ६२ ॥
 तदेकं अरामस्तदेकं जपामः
 तदेकं जगत्साक्षिरूपं नमामः ।
 सदेकं निधानं निरालम्बमीशं
 भवान्भोधिपोतं शरण्यं त्रजामः ॥ ६३ ॥

पञ्चरत्नमिदं स्तोत्रं ब्रह्मणः परमात्मनः ।
 यः पठेत् प्रयतो भूत्वा ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ६४ ॥
 प्रदोषेऽदः पठेन्नित्यं सोमवारे विशेषतः ।
 श्रावयेद्बोधयेत् प्राज्ञो ब्रह्मनिष्ठान् स्वबान्धवान् ॥ ६५ ॥

नपि ॥ ६१ ॥

परेशोत्साहि । परेश ! परेषां ब्रह्मादीनामप्यधिप ! प्रभो !
 नियन्त्रः ! अग्निर्ह्येष ! शब्देन निर्हेतुमशक्य ! सर्वेन्द्रियागम्य !
 सर्वैर्नैवादिभिरिन्द्रियैरप्राप्य ! सत्य ! परमार्थसत्त्वशालिन् ! अचिन्त्य !
 मनसोऽप्यविप्रयभूत ! न क्षरति चलतीत्यक्षरम् तत्सम्बोधने अक्षर !
 अव्यक्त ! रूपादिरहित ! जगद्भासकाधीश ! जगद्भासकानां चन्द्र-
 सूर्यादीनामपोक्षर ! अथवा जगद्भासकोति अधीशेति च भिन्नमेव
 पदम् पायात् रक्षेत् अपायात् भक्तिवृद्ध्यादिविज्ञेयात् ॥ ६२ ॥

तद्विज्ञाहि । तत् ब्रह्म निधीयते जगद् अक्षिन् तन्निधानं जगदा-
 चरभनसं निरालम्बम् आश्रयन्मुख्यम् ॥ ६३ ॥

पञ्चरत्नास्तेतत्स्तोत्रपाठहेतुकं फलमाह पञ्चरत्नमित्यादिना ।
 प्रयतोः प्रथितः ॥ ६४ ॥

अदः स्तोत्रम् ॥ ६५ ॥

इति ते कथितं देवि ! पञ्चरत्नं भङ्गमितुः ।
 कवचं शृणु चार्थिङ्गि ! जगन्मङ्गलनामकम् ।
 पठनाद्वारणाद् यस्य ब्रह्मज्ञो जायते भ्रुवम् ॥ ६६ ॥
 परमात्मा शिरः पातु हृदयं परमेश्वरः ।
 कण्ठं पातु जगत्पाता वदनं सर्वदृग्बिभुः ॥ ६७ ॥
 करौ मे पातु विश्वात्मा पादौ रक्षतु चिन्मयः ।
 सर्वाङ्गं सर्वदा पातु परं ब्रह्म सनातनम् ॥ ६८ ॥
 श्रीजगन्मङ्गलस्यास्य कवचस्य सदाशिवः ।
 ऋषिच्छन्दोऽनुष्टुबिति परमब्रह्म देवता ।
 चतुर्वर्गफलावाप्त्यै विनियोगः प्रकीर्तितः ॥ ६९ ॥
 यः पठेद् ब्रह्मकवचं ऋषिन्यासपुरःसरम् ।
 म ब्रह्मज्ञानमामास्य साक्षाद्ब्रह्ममयी भवेत् ॥ ७० ॥
 भूर्जं विलिख्य गुटिकां स्वर्णस्थां धारयेत् यदि ।
 कण्ठे वा दक्षिणे वाहौ सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् ॥ ७१ ॥
 इत्येतत् परमब्रह्मकवचन्ते प्रकाशितम् ।

सोत्वं पठित्वा कवचं पठितव्यमतस्तदभिधातुमुपक्रमते इतीति
 ॥ ६६ ॥

तद् ब्रह्मकवचमेवाह परमात्मैत्यादि ॥ ६७ ॥

चिन्मयः चैतन्यरूपः ॥ ६८ ॥

अथास्य कवचस्य ऋष्यादिकमाह श्रीजगदित्यादिना । अथ ब्रह्मक-
 वचपठनजन्यं फलमाह य इत्यादिना । ऋषिन्यासः पुरःसरो यत्न
 तत् । ऋषिन्यासश्च अस्य श्रीजगन्मङ्गलनामकवचस्य सदाशिव ऋषिरनुष्ट-
 प् छन्दः परमब्रह्मदेवता धर्मार्थकासमोक्षावाप्त्यै श्रीजगन्मङ्गलात्मकव-
 चपाठे विनियोगः । शिरसि सदाशिवाय कवचे कर्णः कण्ठेऽनुष्टुप्छन्दस्यै
 नमः हृदये परब्रह्मणे देवतायै नमः धर्मार्थकासमोक्षावाप्त्यै श्रीजग-

दद्यात् प्रियाय शिष्याय गुरुभक्ताय धीमते ॥ ७२ ॥

पठित्वा शोधकवचं प्रणमेत् साधकाग्रणीः ॥ ७३ ॥

नमस्ते परमं ब्रह्म नमस्ते परमात्मने ।

निर्गुणाय नमस्तुभ्यं सद्रूपाय नमो नमः ॥ ७४ ॥

वाचिकं कायिकं वापि मानसं वा यथामति ।

आराधने परेशस्य भावशुद्धिर्विधीयते ॥ ७५ ॥

एवं संपूज्य मतिमान् स्वजनैर्बान्धवैः सह ।

महाप्रसादं स्वीकुर्याद् ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ ७६ ॥

पूजने परमेशस्य नावाहनविसर्जने ।

सर्वत्र सर्वकालेषु साधयेद् ब्रह्मसाधनम् ॥ ७७ ॥

अस्नातो वा कृतस्नानो भुक्तो वापि बुभुक्षितः ।

पूजयेत् परमात्मानं सदा निर्मलमानसः ॥ ७८ ॥

अनेन ब्रह्ममन्त्रेण भक्ष्यपेयादिकञ्च यत् ।

ब्रह्मसाधकवचपाठे विनियोग इति । आवाद्य प्रायं ब्रह्ममयः ब्रह्म-
सङ्कपः ॥ ६८ । ७० । ७१ ॥

इतीति । ते तुभ्यं तवाग्रे वा प्रणमेत् परमात्मानमिति शेषः ।
साधकाग्रणीः साधकोत्तमः ॥ ७२ । ७३ ॥

तत्प्रणमनमेवाह नम इत्यादिना ॥ ७४ ॥

ननु परमात्मानं प्रति कायिकवाचिकमानसास्त्रयोऽपि प्रणामा
विधातव्याङ्गेषां मध्ये कतमो वा तत्राह वाचिकमित्यादि । यथामति
परब्रह्मण्ये कायिकं वाचिकं मानसं वा प्रणमनं विद्ध्यत् । ननु
परब्रह्मण्ये कायिकस्यैव प्रणामस्यौचित्यं ननु वाचिकमानसयोरत आह
आराधन इत्यादि । भावशुद्धिरन्तःकरण शुद्धत्वम् ॥ ७५ ॥

एवमित्यादि । संपूज्य परमात्मानमिति शेषः ॥ ७६ ॥

साधयेद् ब्रह्मादेवेत् ॥ ७७ । ७८ ॥

दीयते परमेशाय तदेव पावनं भवत् ॥ ७६ ॥
 गङ्गातीये शिलादौ च स्पृष्टदोषोऽपि वर्जते ।
 परब्रह्मार्पिते द्रव्ये स्पृष्टास्पृष्टं न विद्यते ॥ ८० ॥
 पक्वं वापि न पक्वं वा मन्त्रे णानेन मन्त्रितम् ।
 साधको ब्रह्मसात् कृत्वा भुञ्जीयात् स्वजनैः सह ॥ ८१ ॥
 नात्र वर्षविचारोऽस्ति नोच्छिष्टादिविचिनम् ।
 न कालनियमोऽप्यत्र शौचाशौचं तथैव च ॥ ८२ ॥
 यथाकाले यथादेशे यथायोगेन लभ्यते ।
 ब्रह्मसात् कृतनैवेद्यमश्रीयादविचारयन् ॥ ८३ ॥
 आनीतं श्वपचेनापि श्शमुखादपि निःसृतम् ।
 तदन्नं पावनं देवि ! देवानामपि दुर्लभम् ॥ ८४ ॥
 किं पुनश्चतुर्जादौनां वक्तव्यं देववन्दिते ! ।
 परमेशस्य नैवेद्यसेवनाद् यत् फलं भवेत् ॥ ८५ ॥
 महापातकयुक्तो वा युक्तो वाप्यन्यपातकैः ।
 सकृत् प्रसादग्रहणात् मुच्यते नात्र संशयः ॥ ८६ ॥
 साहस्रिकोऽपि तीर्थेषु स्नानदानेन यत्फलम् ।
 तत् फलं लभते मर्त्या ब्रह्मार्पितनिघेवणात् ॥ ८७ ॥

अथ परब्रह्मणो महाप्रसादस्य महत्त्वं वर्षविद्युत्सुपक्रमने
 अनेनेत्यादि । ब्रह्ममन्त्रेण ओं सच्चिदित्याद्यात्मकेन ब्रह्मार्पणमित्या-
 द्यात्मकेन वा शिलादौ शालयामशिलादौ ॥ ७६ । ८० ॥

पक्वमिति । मन्त्रेण ओं सच्चिदित्याद्यात्मकेन ॥ ८१ ॥

मात्रेति । अत्र ब्रह्मणे महाप्रसादे ॥ ८२ । ८३ ॥

आनीतमिति श्वपचेन वाशुणावेनाम्नानीतं यदन्नं तद् ब्रह्मसात् कृतं
 सत् पावनं भवेत् ॥ ८४ । ८५ । ८६ । ८७ ॥

ब्रह्मज्ञानादिभिर्यज्ञैरिष्टा यत् फलमश्नुते ।
 भविते ब्रह्मज्ञानैवेत्ये तस्मात् कोटिगुणं लभेत् ॥ ८८ ॥
 जिज्ञाकोटिसहस्रैस्तु वल्लकोटिशतैरपि ।
 महाप्रसादमाहात्म्यं वर्णितुं नैव शक्यते ॥ ८९ ॥
 यत्र कुर्वन् स्थितो वापि प्राप्य ब्रह्मार्पितामृतम् ।
 गृहीत्वा कीकशो वापि ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ९० ॥
 यदि स्यान्नीचजातीयमन्नं ब्रह्मणि भावितम् ।
 तदन्नं ब्राह्मणैर्प्राह्मणमपि वेदान्तपारगैः ॥ ९१ ॥
 जातिभेदो न कर्तव्यः प्रसादे परमात्मनः ।
 योऽश्नुन्ननुष्ठानं कुरुते स महापातकी भवेत् ॥ ९२ ॥
 वरं पापशतं कुर्याद्द्वारं विप्रबधं प्रिये ! ।
 परब्रह्मार्पिते ह्यन्ने न कुर्यादवहेलनम् ॥ ९३ ॥
 ये त्यजन्ति नरा मूढा महामन्त्रेण संस्कृतम् ।
 अन्नतोयादिकं भद्रे ! पितृंस्ते पातयन्त्वधः ॥ ९४ ॥
 स्वयमप्यन्वतामिस्त्रे पतन्त्याहृतसंभवम् ।
 ब्रह्मसात्कृतनैवेद्यच्छृणां नास्ति निष्कृतिः ॥ ९५ ॥
 अश्नुते लभते ॥ ८८ । ८९ ॥
 यत्नेत्यादि । अमृतम् शीघ्रं कीकशो वापि चाण्डालोऽपि ॥ ९० ॥
 यदिति । नीचजातीयं चाण्डालादिसम्बन्धि ब्रह्मणि भावितं
 विहितं ब्रह्मण्येऽर्पितमित्यर्थः ॥ ९१ । ९२ ॥
 वरमित्यादि । वरभीषत् प्रियम् । देवाद्भूते वरः श्रेष्ठे त्रिषु क्लीबे
 मनाक् प्रिये इत्यन्तरः । अवहेलनम् तिरस्कारम् ॥ ९३ । ९४ ॥
 स्वयमित्यादि । अन्वतामिस्त्रे नरके व्याहृतस्य विश्वस्य संभवः
 पशितो इत्यन्तः सुवनं यत् तत्कालपर्यन्तम् प्रलयकालपर्यन्तमित्यर्थः
 निष्कृतिर्निष्कारः ॥ ९५ ॥

पुण्यायन्ते क्रियाः सर्वाः सुषुप्तिः सुकृतायते ।
 स्वेच्छाचारोऽत्र विहितो महामन्त्रस्य साधने ॥ ६६ ॥
 किं तस्य वैदिकाचारैस्तान्त्रिकै र्वापि तस्य किम् ।
 ब्रह्मनिष्ठस्य विदुषः स्वेच्छाचारो विधिः स्मृतः ॥ ६७ ॥
 कृतेनास्य फलं नास्ति नाकृतेनापि किञ्चिद्विषम् ।
 न विघ्नः प्रत्यवायोऽस्य ब्रह्ममन्त्रस्य साधनात् ॥ ६८ ॥
 अस्मिन् धर्मो महेशि ! स्यात् सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
 परोपकारनिरतो निर्विकारः सदाशयः ॥ ६९ ॥
 मात्सर्यहीनोऽदभौ च दयावान् शुद्धमानसः ।
 मातापित्रोः प्रीतिकारी तयोः सेवनतत्परः ॥ १०० ॥
 ब्रह्मश्रोता ब्रह्ममन्ता ब्रह्मान्वेषणमानसः ।
 यतात्मा दृढबुद्धिः स्यात् साक्षाद्ब्रह्मेति भावयन् ॥ १०१ ॥
 न मिथ्याभाषणं कुर्यान्न परानिष्टचिन्तनम् ।
 परस्त्रोगमनश्चैव ब्रह्ममन्त्री विवर्जयेत् ॥ १०२ ॥
 तत्सदिति वदेद्देवि ! प्रारभे सर्वकर्मणाम् ।

पुण्येत्यादि । सर्वा अपुण्या अपि क्रियाः पुण्यायन्ते पुण्या
 इवाचरन्तीत्यर्थः ॥ ६६ ॥

किमित्यादि । विदुषः सर्वे ब्रह्मैवेति जानतः स्वेच्छाचार एव
 विधिः ॥ ६७ ॥

अस्य ब्रह्मनिष्ठस्य ॥ ६८ ॥

अस्मिन्नित्यादि । सदाशयः साध्वभिप्रायः ॥ ६९ ॥

मात्सर्यहीनः अन्यशुभहे परहितः । अदभौ कपटमूर्खः । तयोः
 मातापित्तोः ॥ १०० ॥

ब्रह्मेत्यादि यतात्मा संयतचित्तः ब्रह्म साक्षाद्ब्रह्मेति भावयन्
 चिन्तयन् ब्रह्मार्पणमस्त्विति वाक्यम् ॥ १०१ । १०२ । १०१ ॥

ब्रह्मापिचमस्तु वाक्च पानभोजनकर्मणोः ॥ १०३ ॥
 येनोपायेन मर्त्यानां लोकयात्रा प्रसिद्धयति ।
 तदेव कार्यं ब्रह्मज्ञैरिदं धर्मं सनातनम् * ॥ १०४ ॥
 अथ सन्ध्याविधिं वक्ष्ये ब्रह्ममन्त्रस्य शाश्वति । ।
 यां कृत्वा ब्रह्मसम्पत्तिं लभन्ते भुवि मानवाः ॥ १०५ ॥
 प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने यथादेशे यथासने ।
 पूर्ववत् परम ब्रह्म ध्यात्वा साधकसत्तमः ॥ १०६ ॥
 अष्टोत्तरशतं देवि ! गायत्रीजपमाचरेत् ।
 जपं समर्प्य विधिवत् पूर्ववत् प्रणमेत् सुधीः ॥ १०७ ॥
 एषा सन्ध्या मया प्रोक्ता सर्वथा ब्रह्म साधने ।
 यद्गुह्यतमो मन्त्री शुद्धान्तःकरणो भवेत् ॥ १०८ ॥
 गायत्रीं शृणु चार्वङ्गि ! सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 परमेश्वरं ह्येऽन्तमुक्त्वा विद्महे तदनन्तरम् ॥ १०९ ॥
 परतत्वाय पदती धीमहीति वदेत् प्रिये ! ।
 तदनन्तरमीशानि । तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात् ॥ ११० ॥

लोकयात्रा लोकरिवाहः ॥ १०४ ॥

अथेति । यां सन्ध्याम् ब्रह्मसम्पत्तिम् ब्रह्मरूपं सम्पदम् ॥ १०५ ॥

तत्सन्ध्याविधिमेवाह प्रातरित्यादिना ॥ १०६ ॥ १०७ ॥

यद्गुह्यतमः यदाचरणतः ॥ १०८ ॥

उं ब्रह्मगायत्रीमेवाह परमेश्वरमित्यादिना साधने । हे प्रिये !
 इशानि । ह्येऽन्तं ह्येविभक्तान्तं परमेश्वरं पदसङ्ख्या विद्महे इति पदं
 वदेत् । तदनन्तरं विद्महे इति पदानन्तरं परतत्वायेति पदं वदेत् ।
 परतत्वायेति पदतः परं धीमहीति पदं वदेत् । तदनन्तरं धीमहीति

* इदं कार्यं समापनम् इति वा पाठः ।

इयं श्रीब्रह्मगायत्री चतुर्वर्गप्रदायिनी
 पूजनं यजनञ्चैव स्नानं पानञ्च भोजनम् ॥ १११ ॥
 यद्यत्कर्म्म प्रकुर्वीत ब्रह्ममन्त्रेण साधयेत् ।
 ब्राह्मणे सूहृत्ते चोत्थाय प्रणम्य ब्रह्मदं शुभम् ॥ ११२ ॥
 ध्यात्वा च परमं ब्रह्म यथाशक्ति मनुं शरत् ।
 पूर्ववत् प्रणमिद् ब्रह्म प्रातःकृत्यमिदं स्मृतम् ॥ ११३ ॥
 द्वाविंशता सहस्रेण जपेनास्य पुरस्क्रिया ।
 तद्दशांशेन हवनं तर्पणं तद्दशांशतः ॥ ११४ ॥
 सेचनं तद्दशांशेन तद्दशांशेन सुन्दरि । ।
 ब्राह्मणान् भोजयेन्मन्त्रो पुरश्चरणकर्म्मणि ॥ ११५ ॥
 भक्ष्याभक्ष्यविचारोऽत्र त्यक्त्यं याज्ञं न विद्यते ।
 न कालशुद्धिनियमो न वा स्थाननिरूपणम् ॥ ११६ ॥

प्रदानन्तरं तन्नो ब्रह्म प्रचोदयादिति वदेत् । ततश्च परमेश्वराय
 विद्महे परतन्त्राय धीमहि तन्नो ब्रह्म प्रचोदयादित्याकारिका
 ब्रह्मगायत्री सम्पन्नासीत् । ब्रह्मगायत्रार्थस्तु परतन्त्राय परमेश्वराय
 परतत्त्वं परमेश्वरभाष्यं यद्ब्रह्म वयं विद्महे मन्यामहे धीमहि चिन्मया-
 मश्च तद्ब्रह्म नोऽस्मान् प्रचोदयात् प्रेरयेत् धर्मार्थकाममोक्षेषु विनियो-
 जयेदित्यर्थ इति ॥ १०६ । ११० । १११ ॥

साधयेत् तत्तत्कर्म्मति श्रेष्ठः ।

अथ प्रातःकृत्यमाह ब्राह्मणे इत्यादिना । मनुम् को सुन्दरेण
 ब्रह्मोति मन्त्रम् ॥ ११३ ॥

अथ ब्रह्ममन्त्रस्य पुरश्चरणविधिमाह द्वाविंशतेत्यादिना । अस्य
 ब्रह्ममन्त्रस्य पुरस्क्रिया पुरश्चरणम् । तद्दशांशेन हवनं तद्दशांशेन
 हवनं होमः तद्दशांशतः होमदशांशतः ॥ ११४ ॥

तद्दशांशेन तर्पणदशांशेन सेचनं मार्जनम् । तद्दशांशेन

अमुक्तो वापि मुक्तो वा ज्ञातो वा ज्ञात एव वा ।
 साधयेत् परमं मन्त्रं स्वेच्छाचारेण साधकः ॥ ११७ ॥
 विनायासं विनाक्लेशं स्तोत्रञ्च कवचं विना ।
 विना न्यासं विना मुद्रां विना सेतुं वरानने । ॥ ११८ ॥
 विना चौरगणेशादिजपञ्च कुङ्कुमां विना ।
 अकस्मात् परमब्रह्मसाक्षात्कारो भवेत् ध्रुवम् ॥ ११९ ॥
 संकल्पोऽस्मिन् महाहन्त्रे मानसः परिकीर्तितः ।
 साधने ब्रह्ममन्त्रस्य भावशुद्धिर्विधीयते ॥ १२० ॥
 सर्वं ब्रह्ममयं देवि ! भावयेत् ब्रह्मसाधकः ।
 न चास्य प्रत्यवायोऽस्ति नाङ्गवैगुण्यमेव च ।
 महामनोः साधने तु व्यङ्गं साङ्गायते ध्रुवम् ॥ १२१ ॥
 कलौ पापयुगे घोरि तपोहीनेऽतिदुस्तरे ।
 निस्सारबीजमितावत् ब्रह्ममन्त्रस्य साधनम् ॥ १२२ ॥
 साधनानि वङ्गज्ञानि नानातन्त्रागमादिषु ।
 कलौ दुर्बलजीवानामसाध्यानि महेश्वरि ! ॥ १२३ ॥

मार्जमहर्षाद्येन । मण्डलत्यादि अत्र ब्रह्ममन्त्रस्य पुरश्चरणकर्मणि
 ॥ ११५ । ११६ ॥

अमुक्त रत्नादि न मुक्तमस्यास्तीति अमुक्तः । अर्थ आदिभ्योऽ-
 जित्वाच् ॥ ११७ ॥

शिष्टम् जपविशेषम् ॥ ११८ ॥

कुङ्कुमापि जपविशेष एव तामपि विना भावयेत् विन्तयेत्
 ॥ ११९ । १२० ॥

न वेत्तादि । अस्य महामनोरङ्गवैगुण्यादितः प्रत्यवायो न
 भवेत् । अङ्गम् अङ्गहीनमपि ॥ १२१ । १२२ ॥

अत्यायुषः स्वल्पहृत्ता अज्ञाधीनाः प्रिये ।
 लुब्धा धनार्जने व्यथाः सदा अज्ञानमानसाः ॥ १२४ ॥
 सामाधावस्त्रिधियो योगक्षेत्रासद्विधयः ।
 तेषां हृिताय मोक्षाय ब्रह्ममार्गोऽयमौरितः ॥ १२५ ॥
 कलौ नास्त्येव नास्त्येव सत्यं सत्यं संयोष्यते ।
 ब्रह्मदीक्षां विना देवि ! कैवल्याय सुखाय च ॥ १२६ ॥
 प्रातःकृत्यं प्रातरिव सन्यां कुर्यात् त्रिज्वालतः ।
 मध्याह्ने पूजनं कुर्यात् सर्वतन्त्रेष्वयं विधिः ।
 परब्रह्मोपासने तु साधकेच्छाविधिः शिवे ! ॥ १२७ ॥
 विधयः किङ्करा यत्र निषेधाः प्रभवोऽपि न ।
 स्त्रेच्छाचारिण्येष्टसिद्धिस्तद्विना कोऽन्यमाशयेत् ॥ १२८ ॥
 ब्रह्मज्ञानियुक्तं प्राप्य शान्तं निश्चलमानसम् ।
 धृत्वा तच्चरणाभोजं प्रार्थयेद् भक्तिभावतः ॥ १२९ ॥

मन्त्रकेषु तन्त्रागमादिषु निस्तारवीजानि वङ्गनि साधनानि
 भवतैवोक्तानि तत् कथञ्च्यते कलौ ब्रह्ममन्त्रस्य साधनमेव निस्तार-
 वीजमित्यत आह साधनानीत्यादि । अत्र यद्यपि तथापि ह्यन्यथा-
 चार्यम् ॥ १२३ ॥

असाध्यत्वे हेतुं दर्शयन्नाह अत्यायुष इत्यादि । यत्र इति शेषः ।

अज्ञाधीनासवः अज्ञवशीभूतप्राणाः ॥ १२४ ॥

समाधिवित्यादि । समाधिसिद्धिस्तद्विनिरोधः तत्र योगक्षेत्रासद्वि-
 ष्वयः निस्तारोपायभूततत्कर्मसाधनहेतुकक्षेत्रसङ्गनाशीलाः ॥ १२५ ॥

कलौ युगे ब्रह्मदीक्षाया अन्या काचिदपि दीक्षा मोक्षाय सुखाय
 च नैवास्तीति प्रतिष्ठां कुर्वन्नाह कलावित्यादि ॥ १२६ ॥

साधकेच्छैव विधिः ॥ १२७ ॥

यत्र परब्रह्मोपासने ॥ १२८ ॥

करुणामयः । दीनेभ्यः । तवाहं शरणागतः ।
 त्वत्पदाभिरुहच्छायां देहि मूर्ध्नि यथोधन ! ॥ १३० ॥
 इति प्रार्थ्यं गुरुं पश्चात् पूजयित्वा स्वशक्तिः ।
 क्लृप्ताङ्घ्रिपुटो भूत्वा तूष्णीं तिष्ठेत् गुरोः पुरः ॥ १३१ ॥
 गुरुर्बिचार्ये विधिवत् यथोक्तं शिष्यलक्षणम् ।
 आह्वयं कृपया दद्यात् सत्शिष्याय महामनुम् ॥ १३२ ॥
 उपविश्यासने ज्ञानी प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ।
 स्वयमे शिष्यमानीय कारुण्येनावलोकयेत् ॥ १३३ ॥
 ततः शिष्यस्य शिरसि ऋषिन्ध्यासपुरःसरम् ।
 जपेदष्टशतं मन्त्रं साधकस्येष्टसिद्धये ॥ १३४ ॥
 दक्षकर्मैर्ब्राह्मणानामितरेषाञ्च वामतः ।
 सप्तधा श्रावयेत् मन्त्रं सद्गुरुः करुणानिधिः ॥ १३५ ॥
 उपदेशविधिः प्रोक्तो ब्रह्ममन्त्रस्य कालिके ! ।
 नात्र पूजाद्यपेक्षास्ति संकल्पं मानसञ्चरेत् ॥ १३६ ॥
 ततः श्रीगुरुपादाब्जे दण्डवत् पतितं शिशुम् ।

अथ ब्रह्ममन्त्रोपदेशविधिसभिधातुसुप्रक्रमते ब्रह्मज्ञानीत्यादि ।
 शान्तम् रागद्वेषादित्यून्मयम् भक्तिभायतः भक्तियोगेन ॥ १३८ ॥
 किं प्रार्थयेदित्यपेक्षायामाह करुणामयेत्यादि ॥ १३० । १३१ ॥
 गुरुरित्यादि । यथोक्तं शिष्यलक्षणम् शान्तो दान्तो विनीतश्चेत्या-
 दित्यादि ॥ १३२ ॥
 उपविष्टोत्यादि । ज्ञानी ब्रह्मज्ञानवान् गुरुः कारुण्येन कृपा-
 युक्त्या प्रोक्तः ॥ १३३ ॥
 जपेदष्टशतं मन्त्रं । मन्त्रम् ऋषोः सच्चिदेकं ब्रह्मेत्याद्यात्मकम् ॥ १३४ ॥
 दक्षकर्मैः । वामतः बाणे कर्मैर् मन्त्रम् पूर्वोक्तमेव ॥ १३५ ॥
 उपदेशेति । अत्र ब्रह्ममन्त्रोपदेशविधौ चरेत् कृत्वा ॥ १३६ ॥

उत्थापयेद् गुरुः स्नेहादिभं मन्त्रमुदीरयन् ॥ १३७ ॥
 उत्तिष्ठ बत्स ! सुक्तोऽसि ब्रह्मज्ञानपरीभव ।
 जितेन्द्रियः सत्यवादी वलारोग्यं सदासुखी ॥ १३८ ॥
 तत उत्थाय गुरवे यथाशक्त्यनुसारतः ।
 दक्षिणां स्वं फलं वापि दद्यात् साधकसत्तमः ।
 गुरोराज्ञावशीभूत्वा विहरेद्देववद् भुवि ॥ १३९ ॥
 मन्त्रग्रहणमात्रेण तदात्मा तन्मयो भवेत् ।
 ब्रह्मभूतस्य देवेशि ! किमन्यैर्बहुसाधनैः ।
 इति संक्षेपतो ब्रह्मदीक्षा ते कथिता प्रिये ॥ १४० ॥
 गुरुकारुण्यमात्रेण ब्रह्मदीक्षां समाचरेत् ॥ १४१ ॥
 शाक्ताः शैवा वैष्णवाश्च सौरा गाणपतास्तथा ।
 विप्रा विप्रेतराश्चैव सर्वेऽप्यत्राधिकारिणः ॥ १४२ ॥
 अहं मृत्युञ्जयो देवि ! देवदेवो जगद्गुरुः ।
 स्नेच्छाचारो निर्विकल्पो मन्त्रस्यास्य प्रसादतः ॥ १४३ ॥

तत इत्यादि । ततः मन्त्रश्रवणात् परतः शिष्यम् शिष्यम् ॥ १३७ ॥

तं मन्त्रमेवाह उत्तिष्ठ धत्सेति ॥ १३८ ॥

तत इति । स्वं धनम् आत्मानं वा ॥ १३९ ॥

मन्त्रेत्यादि । तदात्मा ब्रह्मनिष्ठानःकरणः तन्मयः ब्रह्मस्वरूपः ॥ १४० ॥

ब्रह्ममन्त्रग्रहणे कालादिनियमो नास्तीति प्रतिपादयन्नाह सुर्वे-
त्यादि ॥ १४१ ॥

उपदिष्टानाकतुपदिष्टानास्तु ब्राह्मणादीनां सर्वेषामप्यस्मिन् ब्रह्म-
मन्त्रेऽधिकारोऽस्तीत्याह शाक्ता इत्यादिना । अथ ब्रह्ममन्त्रे ॥ १४२ ॥

एतन्मन्त्रप्रसादादेव मदि अस्तुञ्जयित्वादिकमासीदित्याह अहं-
मित्यादिना । अहं अस्तुञ्जयोऽभवन्निति शेषः ॥ १४३ ॥

असुमेव ब्रह्ममन्त्रं मत्तः पूर्वमुपासिताः ।

ब्रह्मा ब्रह्मर्षयश्चापि देवा देवर्षयस्तथा ॥ १४४ ॥

देवर्षिवक्त्राणां यस्तेभ्यो राजर्षयः प्रिये ! ।

उपासिता ब्रह्मभूताः परमात्मप्रसादतः ॥ १४५ ॥

ब्राह्मिणो भगवो महेशानि विचारो नास्ति कुत्रचित् ।

स्त्रीयमन्त्रं गुरुर्हृद्यात् शिष्येभ्यो ह्यविचारयन् ॥ १४६ ॥

पितापि दीक्षयेत् पुत्रान् भ्राता भ्रातृन् पतिः स्त्रियम् ।

मातुस्तो भागिनिर्याच नमून् मातामहोऽपि च ॥ १४७ ॥

स्वमन्त्रदाने यो दोषस्तथा पित्रादिदीक्षया ।

सिद्धे ब्रह्ममहामन्त्रे तद्दोषो नैव विद्यते ॥ १४८ ॥

ब्रह्मज्ञानिसुखात् श्रुत्वा येन केन विधानतः ।

ब्रह्मभूतो नरः पूतः पुष्पापापैर्न लिप्यते ॥ १४९ ॥

एतन्मन्त्रोपासनादेव विरिञ्चगादिषु ब्रह्मभूतत्वं जातमित्याह
असुमित्यादिर्ना । मन्त्रं नृहीत्येति शेषः उपासिताः अत्रया अनु-
ष्ठितमन्त्रः गत्यर्थाकर्मकस्त्रिप्रयोजित्यादिना कर्त्तरि क्तः । ब्रह्मर्षयो
भगवादयः । देवा इन्द्रादयः । देवर्षयो नारदादयः ॥ १४४ ॥

देवर्षिवक्त्रात् नारदसुखात् सनयो व्यासादयः राजर्षयोः जनका-
दयः ॥ १४५ ॥

आत्मनापहीतोऽप्ययं ब्रह्ममन्त्रो गुरुणा शिष्येभ्यो देयः पित्रा-
दिभिरपि पुत्रादिभ्यो देय इत्याह ब्राह्मिणो इत्यादिभ्यां हाभ्याम् ।
अविचारयन् स्वकीयमन्त्रदाननिमित्तकं दोषमगणयन् ॥ १४६ ॥ १४७ ॥

ननु पितृर्भन्त्रं न नृहीत्यान्तथा मातामहस्य सेत्यादिनिषेधवा-
च्येऽप्युक्तं पित्रादिभ्यो ब्राह्मिणं मन्त्रं नृहीतं पुत्रादीनामाकीयमन्त्र-
दाने तत्रापि च वाक्यमनाहत्य शिष्येभ्यः स्वयं ब्रह्ममन्त्रं दत्तो
पुत्रोऽपि स्वकीयवर्णमन्त्रं स्थापयित्वा स्वमन्त्रदाने इत्यादि । यो दोषः
उक्त इति शेषः ॥ १४८ ॥ १४९ ॥

ब्रह्ममन्त्रोपासिता ये गृहस्था ब्राह्मणादयः ।
 स्वस्व वर्षोत्तमास्ते तु पूज्या भान्या विशेषतः ॥ १५० ॥
 ब्राह्मणा यतयः साक्षादितरे ब्राह्मणैः समाः ।
 तस्मात् सर्वे पूजयेयुर्ब्रह्मज्ञानं ब्रह्मदीक्षितान् ॥ १५१ ॥
 ये च तानवमन्यन्ते ते नरा ब्रह्मघातिनः ।
 पतन्ति घोरनरके यावद्भास्करतारकम् ॥ १५२ ॥
 यत् पापं स्त्रीवधे प्रोक्तं यत्पापं भूषघातने ।
 तस्मात् कोटिगुणं पापं ब्रह्मोपासकनिन्दनात् ॥ १५३ ॥
 यथा ब्रह्मोपदेशेन विमुक्तः सर्वपातकैः ।
 गच्छन्ति ब्रह्मसायुज्यं तथैव तव साधनात् ॥ १५४ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मनिर्णय-
 सारे श्रीमहाद्यासदाशिवसंवादे जीवनिस्तारोपाय-
 प्रश्ने परब्रह्मोपदेशकथनं नाम तृतीयो-
 ह्यासः ॥ ३ ॥

ब्रह्ममन्त्रेत्यादि । यत इति शेषः ब्रह्ममन्त्रोपासिताः ब्रह्मम-
 न्त्रोपासिता गम्यादीनामुपसंख्यानमिति द्वितीयात्तत्पुरुषः ॥ १५० ॥
 ब्राह्मणाः साक्षात् यतयः पवित्राजिका भवेयुः इतरे क्षत्रिया-
 दयः ॥ १५१ ॥

अथ ब्रह्मोपासकान् जनान्निन्दतां जनानामखिलपातकाश्रयत्व-
 मित्याह ये च तानित्यादिभ्यां हाभ्याम् । तान् ब्रह्मदीक्षितान् अश-
 मन्यन्ते अनाद्रियन्ते भास्करतारकं यावत्सिद्धेत्तावत् भूषघातने
 गर्भघातने ॥ १५२ । १५३ ॥

ब्रह्मसायुज्यम् ब्रह्मत्वम् ॥ १५४ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रटीकायां तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थीक्षासः ।

श्रीदेव्युवाच ।

श्रुत्वा सम्यक् परब्रह्मोपासनं परमेश्वरी ।
परमानन्दसम्भवा शङ्करं परिपृच्छति ॥ १ ॥
कथितं यत्त्वया नाथ ! ब्रह्मोपासनमुत्तमम् ।
सर्वलोकप्रियकरं साक्षाद्ब्रह्मपदप्रदम् ॥ २ ॥
तेजोबुद्धिवलैश्चैर्थादायकं सुखसाधनम् ।
हृत्प्राञ्चि जगदीशान ! तववाक्यामृतप्लुता ॥ ३ ॥
यदुक्तं करुणासिन्धो ! यथा ब्रह्मनिषेवणात् ।
गच्छन्ति ब्रह्मसायुज्यं तथैव भम साधनात् ॥ ४ ॥
एतद्वेदितुमिच्छामि मदीयसाधनं परम् ।

परमेश्वरी शङ्करं किं परिपृच्छतीत्यपेक्षायामाह । कथितं यदि-
त्वादि ॥ १ । २ ॥

तेज इत्यादि । हृत्प्राञ्चि तद् ब्रह्मोपासनं श्रुत्वेति शेषः । तव
वागच्छतस्तु ता तावकीमवागूर्पपीयूषे निमग्ना ॥ ३ ॥

यदुक्तमित्यादि । हे करुणासिन्धो ! कपाससुत्रं ब्रह्मनिषेवणात्
परब्रह्मस्य उपासनाद्याया जना ब्रह्मसायुज्यं ब्रह्मत्वं गच्छन्ति प्राप्नु-
वन्ति तथैव ब्रह्मसाधनादपि ब्रह्मत्वं प्राप्नुवन्तीति यत्त्वयोक्तं तत्र किं
कारणमस्तीत्येतद्वेदितुं ज्ञातुमहमिच्छामीति द्वितीयस्योक्तगतैः
पदैरन्वयः ॥ ४ ॥

ब्रह्मसायुज्यजननं यत्त्वया कथितं प्रभो ॥ ५ ॥
 विधानं कीदृशं तस्य साधनं केन वक्तव्यम् ॥ ६ ॥
 मन्त्रः की वात्र विहितो ध्यानपूजादिकश्च किम् ॥ ६ ॥
 सविशेषं सावशेषमामूलादक्तमहंसि ।
 मम प्रोतिकरं देव ! लोकानां हितकारकम् ।
 की ह्यन्यस्त्वामृते शम्भो ! भवव्याधिभिषग्गुरुः ॥ ७ ॥
 इति देव्या वचः श्रुत्वा देवदेवो महेश्वरः ।
 उवाच परया प्रीत्या पार्वतीं पार्वतीपतिः ॥ ८ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

शृणु देवि ! महाभागे तवाराधनकारणम् ।
 तव साधनतो येन ब्रह्मसायुज्यमश्नुते ॥ ९ ॥
 त्वं परा प्रकृतिः साक्षाद् ब्रह्मणः परमात्मनः ।

एतदित्यादि । हे प्रभो ! ब्रह्मसायुज्यजननं ब्रह्मत्वोत्पादक-
 मतएव परं श्रेष्ठं यन्मदीयं साधनं त्वया कथितं तच्च कीदृशं
 विधानं कीदृशं तस्य साधनं केन वक्तव्यम् ॥ ५ ॥

तस्य मदीयसाधनस्य । अत्र मम साधने ॥ ६ ॥

सविशेषमित्यादि । सावशेषम् अशेषपर्यन्तम् आमुलात्
 मूलसारभ्य त्वामृते त्वं विना भवव्याधिभिषग्गुरुः जन्मरूपस्य व्याधे-
 श्चिकित्सकराजः ॥ ७ ॥

इतीत्यादि । उवाच उत्तरमिति शेषः ॥ ८ ॥

पार्वतीपतिः पार्वतीं किञ्चत्तरसुखापेक्षपेक्षावानाह शृणु देवी-
 त्यादि । हे देवि ! हे महाभागे ! महाभाष्यशास्त्रिणि ! येन कारणेन
 तव साधनतो जनो ब्रह्मसायुज्यं ब्रह्मत्वमश्नुते लभते तत्त्वयोः कर्मभानं
 तवाराधनकारणं त्वं श्रेष्ठित्वत्पत्यः ॥ ९ ॥

अथ परमेश्वरीसाधनस्य ब्रह्मसायुज्यजनकत्वे श्रेष्ठत्वं ब्रह्मसा-

त्वत्तो जातं जगत् सर्वं त्वं जगज्जननी शिवे ! ॥ १० ॥
 महदायुष्यथैतत् यदेतत् सचराचरम् ।
 त्वत्कैरीर्यमदितं मद्दे ! त्वदधीनमिदं जगत् ॥ ११ ॥
 त्वमाया सर्वविद्यानामस्माकमपि जन्मभूः ।
 त्वं जगन्मसि जगत् सर्वं न त्वां जानाति कश्चन ॥ १२ ॥
 त्वं काशी तारिणी दुर्गा घोडशी भुवनेश्वरी ।
 धूम्रावती त्वं बगला भैरवी छिन्नमस्तका ॥ १३ ॥
 त्वमम्पूर्णा वाग्देवी त्वं देवि ! कमलाक्षया ।
 सर्वशक्तिस्वरूपा त्वं सर्वदेवमयी तनुः ॥ १४ ॥
 त्वमेव स्रष्टा स्थूला त्वं व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी ।
 निराकारापि साकारा कस्त्वां वेदितुमर्हति ॥ १५ ॥

रूपमेव कारणमस्तीत्यभिधातुमुपक्रमते त्वं परा प्रकृतिरित्यादि ।
 यत इति शेषः । परमा माया शक्तिर्वा यस्य स परमः अतति सर्वं
 व्याप्नोतीत्यात्मा परमज्ञासावात्मा वेति परमात्मा तस्य परमा-
 त्मनो ब्रह्मणो यतस्त्वं साक्षात् परात्पुरुषा प्रकृतिरसीत्येवमन्वयः
 कार्यः ॥ १० ॥

महत्सत्त्वमादिर्यस्य तन्महदादि ॥ ११ ॥

किञ्च त्वमाद्येत्यादि । आद्या आदिभूता नत्वन्वेषात्मेव जगतां
 जमनी त्वमसि किन्त्वस्माकं शङ्करादीनामपि जन्मभूत्पत्तिस्थानं
 त्वम् । जगज्जननीत्वात् सर्वं जगत् त्वं जानासि त्वत्तो जातत्वात्
 कश्चन अपि त्वां न जानाति ॥ १२ ॥

किञ्च त्वं काशीत्यादि ॥ १३ ॥

वाग्देवी शरस्वती कमलाक्षया लक्ष्मीः । ततः तवेति शेषः ॥ १४ ॥
 त्वमित्यादि । स्रष्टा परमायुरूपा स्थूलरूपत्वात् व्यक्तम् पर-
 मायुरूपत्वात्साव्यक्तं त्वं स्वरूपं विद्यते यस्याः सा त्वम् । वस्तुतो

उपासकानां कार्यार्थं श्रेयस्यै जगतामपि ।
 दानवानां विनाशाय धत्से नानाविधसङ्घातम् ॥ १६ ॥
 चतुर्भुजा त्वं द्विभुजा षड्भुजाष्टभुजा त्रिभुजा ॥
 त्वमेव विश्वरत्नार्थं नानाशस्त्रास्त्रधारिणी ॥ १७ ॥
 तत्तद्रूपविभेदेन मन्त्रयन्त्रादिसाधनम् ।
 कथितं सर्वतन्त्रेषु भावाद्य कथिताश्चरः ॥ १८ ॥
 पशुभावः कलौ नास्ति दिव्यभावोऽपि दुर्लभः ।
 वीरसाधनकर्माणि प्रत्यक्षाणि कलौ युगे ॥ १९ ॥
 कुलाचारं विना देवि । वक्तुं सिद्धिर्न जायते ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन साधयेत् कुलसाधनम् ॥ २० ॥
 कुलाचारेण देवेशि ! ब्रह्मज्ञानं प्रजायते ।
 ब्रह्मज्ञानयुतो मर्त्या जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ २१ ॥
 ज्ञानेन मेध्यमखिलममेध्यं ज्ञानतो भवेत् ।
 ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्ने मेध्यामेध्यं न विद्यते ॥ २२ ॥
 यो जानाति परं ब्रह्म सर्वव्यापि सनातनम् ।

निराकारापि आकृतिशून्याऽपि त्वं साकारा व्याकारविशिष्टा भवसि ।
 अतः त्वां वेदितुं ज्ञातुं कोऽर्हति योग्यो भवति न कोऽपीत्यर्थः ॥ १६ ॥

मनु वस्तुतो यदि निराकारैवाहं तर्हि किमर्थं नानाविधसा-
 कारं दृशामि तत्राह उपासकानामित्यादि ॥ १६ ॥

ता नानाविधस्तनूरेव दृग्यस्त्राह चतुर्भुजेत्यादि ॥ १७ ॥ १८ ॥

अथ पशुभावादिप्रसङ्गात् कलौ युगे वीरभावस्यैव विद्यमानत्वेन
 प्रत्यक्षफलदायकानि वीरसाधनकर्माण्येव साधनीयानीत्येवाह पशु-
 भाव इत्यादिभिः ॥ १९-२१ ॥

मेध्यम् पवित्रम् ॥ २० ॥

किमस्मिन्मिथो न स्यात्सर्वं ब्रह्मेति जानतः ॥ २३ ॥

त्वं सर्वरूपिणी देवी सर्वेषां जननी परा ।

तुष्टायी त्वयि देवेशि । सर्वेषां तोषणं भवेत् ॥ २४ ॥

सृष्टे राटो त्वमिकासीत् तमीरूपमगोचरम् ।

त्वत्तो जातं जगत् सर्वे परब्रह्ममिसृक्षया ॥ २५ ॥

महत्तत्त्वादिभूतान्तं त्वया सृष्टमिदं जगत् ।

निमित्तमात्रं तद्ब्रह्म सर्वकारणकारणम् ॥ २६ ॥

सद्रूपं सर्वतोष्यापि सर्वमाहृत्य तिष्ठति ।

सदैकरूपं चिन्मात्रं निर्लिप्तं सर्वस्तुषु ॥ २७ ॥

न करोति न चाश्नाति न गच्छति न तिष्ठति ।

सत्यं ज्ञानमनाद्यन्तमवाङ्मनसगोचरम् ॥ २८ ॥

तस्यैच्छामात्रमालम्ब्य त्वं महायोगिनी परा ।

करोषि पासि हंस्यन्ति जगदेतच्चराचरम् ॥ २९ ॥

तव रूपं महाकालो जगत्संहारकारकः ।

महासंहारसमये कालः सर्वे ग्रसिष्यति ॥ ३० ॥

समातनम् सर्वदैकरूपम् ॥ २३ । २४ ॥

अगोचरम् आकृतिशून्यत्वात् वाङ्मनसयोरप्यविषयभूतम् ॥ २५ ॥

महद्दिव्यादि भूतान्तं पृथिवीपर्यन्तम् सर्वकारणकारणम्

सर्वेषां जगद्दाटीनां कारणानामपि कारणं निमित्तभूतम् ॥ २६ ॥

सद्रूपमित्यादि । सद्रूपं सर्वदा स्थायिस्वरूपम् सर्वमाहृत्य निः-

शेषं परदार्यावेषु सर्वस्तुषु स्थितमपि निर्लिप्तमस्मत्त्वम् ॥ २७ ॥

नेत्यादि । न चाश्नाति न च भुङ्क्ते सत्यम् यथार्थस्वरूपम् ज्ञानं

सर्वसत्पदाधीनयोः तत्स्वरूपम् अनाद्यन्तम् न विद्यते आदिः कार-

णम् अतो नाशश्च यस्य तच्चामृतम् ॥ २८ ॥

तत्रिकाभाष्ये परब्रह्ममिति जगत्संहारकारकं

कलनात् सर्वभूतानां महाकालः प्रकीर्तितः ।
 महाकालस्य कलनात् त्वमाया काङ्क्षिता परा ॥ ३१ ॥
 कालसंग्रसनात् काली सर्वेषामादिहृषिणी ।
 कालत्वादादिभूतत्वादाया काङ्क्षीति जीयते ॥ ३२ ॥
 पुनः स्वरूपमासाद्य तमोरूपं निराकृतिः ।
 वाचातीतं मनोगम्यं त्वमेकैवावशिष्यसे ॥ ३३ ॥
 साकारापि निराकारा मायया बहुकृषिणी ।
 त्वं सर्वादिरेनादिक्वं कर्त्री हर्त्री च पालिका ॥ ३४ ॥
 अतस्ते कथितं भद्रे ! ब्रह्ममन्त्रेण दीक्षितः ।
 यत् फलं समवाप्नोति तत् फलं तव साधनात् ॥ ३५ ॥
 नानाचारेण भावेन देशकालाधिकारिणाम् ।
 विभेदात् कथितं देवि ! कुत्रचिद्गुप्तसाधनम् ॥ ३६ ॥

कलनात् यसनात् ॥ ३१ ॥

आदिकृषिणी कारणस्वरूपा ॥ ३२ ॥

पुनरित्यादि । निराकृतिः साकारमूल्यम् वाचातीतम् अतिक्रान्त-
 वाक् मनोऽगम्यम् मनसोऽप्राप्यम् ॥ ३३ ॥

साकारेत्यादि । सर्वादिः सर्वेषां कारणभूता सर्वकारणत्वादेव न
 विद्यते आदिः कारणं यस्मात्साधनाभूता त्वमसि ॥ ३४ ॥

तव साधनतो ब्रह्मत्वलाभे इदमेव कारणमस्तीत्याह अत इत्या-
 दिमा ॥ ३५ ॥

अथ साधनं केन यत्कर्तव्यं नदीयं साधनं परं कीदृशं कर्तव्यं
 इति च अत् परमेष्ठिन्यां पृष्टं तत्र सत्कथितेनैव भाग्येण सर्वं कर्म
 साधनीयं बहुकृतवर्त्मना नित्यमैभिस्तत्कर्मण्यां इत् साधनं तद्वै
 तावकीनं साधनमित्युत्तरं दातुं प्रक्रमते नानाचारेणेत्यादि । नाना-

ये यत्राभिक्रता मर्त्यास्ते तत्र फलभागिनः ।
 मर्त्यान्नि गुरिरिच्छन्ति मानुषा गतकिल्बिषाः ॥ ३७ ॥
 बहुलमार्गितैः पुण्यैः कुलाचारे मतिर्लभेत् ।
 कुलाचारैश्च पूतात्मा साक्षाच्छिवमयो भवेत् ॥ ३८ ॥
 यत्रास्ति भोगघातुष्यं तत्र योगस्य का कथा ।
 योगेऽपि भोगविरहः कौलस्तूभयमश्रुते ॥ ३९ ॥
 एकश्चेत् कुलतत्त्वज्ञः पूजितो येन सुव्रते ।
 सर्वे देवाश्च देव्यश्च पूजिता नात्र संशयः ॥ ४० ॥
 पृथिवीं हेमसम्पूर्णां दत्त्वा यत् फलमाप्नुयात् ।
 तस्मात् कोटिगुणं पुण्यं लभते कौलिकार्चनात् ॥ ४१ ॥
 श्वपचोऽपि कुलज्ञानी ब्राह्मणादतिरिच्यते ।
 कुलाचारविहीनस्तु ब्राह्मणः श्वपचाधमः ॥ ४२ ॥
 कौलधर्मात् परो धर्मी नास्ति ज्ञाने तु मामके ।
 यस्यानुष्ठानमालेण ब्रह्मज्ञानी नरो भवेत् ॥ ४३ ॥
 सत्यं ब्रवीमि ते देवि ! हृदि कृत्वावधारय ।
 सर्वधर्मोत्तमात् कौलात् परो धर्मी न विद्यते ॥ ४४ ॥

यत्र गुणसाधने व्यक्तसाधने वा ॥ ३७ ॥

अथ प्रवक्षे कसौ बुने कुलमार्गेणैव सर्वं कर्म साधनीयमिति
 प्रतिपादनात् तत्रैव मार्गं कोटमना सच्चादेवः पूर्वं तन्मार्गवर्तिनं
 जनं प्रशंसति । बहुलमार्गितैः पुण्यैः साक्षाच्छिवमयः साक्षाच्छिव-
 मरूपः ॥ ३८ ॥

कलेति । यत्र साधने भोगविरहः भोगाभावः उभयमश्रुते
 योगं भोगं च श्रुते ॥ ३९ ॥

पूजिताः देवैति शेषः ॥ ४० । ४१ ॥

श्वपच इत्यादि । अतिरिच्यते अजयजतावस्थादिति अने ॥ ४२ ॥

अयन्तु परमो मार्गो गुप्तोऽस्ति पशुसङ्घटे ।

व्यक्तीभविष्यत्यचिरात् संवृत्ते प्रवले काली ॥ ४५ ॥

कलिकाले प्रवृद्धे तु सत्यं सत्यं मयोच्यते ।

न स्यास्यति विना कौलान् पशवो मानवा भुवि ॥ ४७ ॥

यदा तु वैदिकी दीक्षा दीक्षा पौराणिकी तथा ।

न स्यास्यति वरारोहे । तदैव प्रवक्षः कलिः ॥ ४७ ॥

यदा तु पुण्यपापानां परीक्षा वेदसम्भवा ।

न स्यास्यति शिवे ! शान्ते ! तदैव प्रवक्षः कलिः ॥ ४८ ॥

क्वचिच्छिन्ना क्वचिद्भिन्ना यदा सुरतरङ्गिणी ।

भविष्यति कुलेशानि ! तदैव प्रवक्षः कलिः ॥ ४९ ॥

यदा तु स्नेच्छजातीया राजानो धनलोखुपाः ।

भविष्यन्ति महाप्राप्ते ! तदैव प्रवक्षः कलिः ॥ ५० ॥

यदा स्त्रियोऽतिदुर्हान्ताः कर्कशाः कलहे रताः ।

गर्हिष्यन्ति च भर्तारं तदैव प्रवक्षः कलिः ॥ ५१ ॥

यदा तु मानवा भूमौ स्त्रीजिताः कामकिङ्कराः ।

द्रुह्यन्ति गुरुभिन्नादीन् तदैव प्रवक्षः कलिः ॥ ५२ ॥

कौलधर्मस्य सर्वधर्मोत्तमत्वे हेतुं दर्शयन्नाह यस्यानुष्ठानमात्रेण ये
त्यादि ॥ ४२ । ४४ ॥

पशुसङ्घटे पशुसमूहे । सम्वृत्ते सम्यक् प्रवृत्ते ॥ ४५ । ४६ ॥

अथ तत्तद्युगविधेयाचारप्रसङ्गेन संक्षेपतः कलियुगप्रद-
लतालक्षणाणि कथयति यदा त्वित्यादिभिः । ॥ हे वरारोहे ।
उत्तमे ! ॥ ४७ ॥

शान्ते ! हे संयतचित्ते ! ॥ ४८ ॥

सुरतरङ्गिणी गङ्गा ॥ ४९ ॥

यदा त्वित्यादि । अतिदुर्हान्ताः अतिदुःखेन दम्बन्ते याः तथा-

कुलमार्गेषु तत्त्वानि शोधितानि च शोधितानि ।
 ये दयुः सत्यवचसे न हि तान् बाधते क्वचिः ॥ ६० ॥
 हिंसामातृसर्व्यरहितान् कृष्णदेवप्रियविराजान् ।
 कुलधर्मेषु निष्ठा ये न हि तान् बाधते क्वचिः ॥ ६१ ॥
 कौलिकैः सह संगमं वसतिं कुलसाधुषु ।
 कुर्वन्ति कौलसेवां ये न हि तान् बाधते क्वचिः ॥ ६२ ॥
 नानावेशधराः कौलाः कुलाचारेषु निष्ठाः ।
 सेवन्ते त्वां कुलाचारैर्न हि तान् बाधते क्वचिः ॥ ६३ ॥
 दानं दानं तपस्सौम्यं व्रतं तर्पणमेव च ।
 ये कुर्वन्ति कुलाचारैर्न हि तान् बाधते क्वचिः ॥ ६४ ॥
 जीवसेवादिस्काराः पिष्टश्राद्धादिव्याः क्रियाः ।
 ये कुर्वन्ति कुलाचारैर्न हि तान् बाधते क्वचिः ॥ ६५ ॥
 कुलतत्त्वं कुलद्रव्यं कुलयोगिनोऽपि च ।
 नमस्कुर्वन्ति ये भक्त्या न हि तान् बाधते क्वचिः ॥ ६६ ॥
 कौटिल्याद्युतहीनानां स्वच्छानां कुलमार्गिणाम् ।
 परोपकारव्रतिनां साधूनां क्लृप्तः क्वचिः ॥ ६७ ॥

कुलसाधनसत्त्वाः कुलसाधने यथासौमिधायिनः ॥ ५६ ॥

तत्त्वानि सद्यमंवादीनि ॥ ६० ॥

हिंसामातृसर्व्यरहिताः प्राणविवोगादकुलव्यापारो विना च
 एतद्देशे मातृसर्व्यम् ताभ्यां शीघ्राः ॥ ६१ ॥

वसतिं निवासम् ॥ ६२-६५ ॥

कुलतत्त्वम् कौटिल्यादि कुलद्रव्यम् नद्यापानादि ॥ ६६ ॥

परोपकारव्रतिनाम् परोपकाररूपं व्रतसङ्गेशानि परोपकार
 व्रतिनः तेषाम् ॥ ६७ ॥

कथं विप्रस्ये मया महानिबो गुणः प्रिये । ।
 सत्यमतिप्रकीर्तनां श्री नः सङ्ख्यमात्रतः ॥ ६८ ॥
 अपरे तु युगे देवि ! पुण्यं पापं मानसम् ।
 कृपायां वीत् काली पुण्यं केवलं न तु दुष्कृतम् ॥ ६९ ॥
 कुलाचारविहीना ये सततासत्यभाषिणः ।
 परकीरपदा ये च ते नराः कलिकिङ्कराः ॥ ७० ॥
 कुलधर्मं समाप्ता ये परयोषित्सु कामुकाः ।
 इदं द्वारः कुलनिष्ठानां ते क्रियाः कलिकिङ्कराः ॥ ७१ ॥
 युगाचारप्रसङ्गे न कालेः प्रावक्ष्यसङ्घणम् ।
 सञ्जपात् कश्चित् भद्र ! प्रीतये तव पार्ष्विति ! ॥ ७२ ॥
 प्रकटेऽत्र काली देवि ! सर्वे धर्माश्च दुर्वलाः ।
 स्वास्थत्येकं सत्यमात्रं तस्मात् सत्यमयी भवेत् ॥ ७३ ॥
 सत्यधर्मं समाश्रित्य यत् कर्म कुरुते नरः ।
 तदेव सफलं कर्म सत्यं जानीहि सुव्रते ! ॥ ७४ ॥
 न हि सत्यात् परो धर्मो न पापमृतात् परम् ।
 तस्मात् सर्वाङ्गना मर्त्यः सत्यमेकं समाश्रयेत् ॥ ७५ ॥

कथेरिति । दोषस्युद्देश्यं दोषस्युद्देश्यतः ॥ ६८ ॥

अपरे ब्रह्मलोतादी ॥ ६९ । ७० । ७१ । ७२ ॥

कुलधर्मस्य प्रावक्ष्ये इति सत्यमेव प्रव्यक्तः कुलाचारो विधा-
 तस्य कृपाभिवादात्काली महादेवः सत्यं प्रवक्ष्यिष्याद्वाह । प्रकटेऽ-
 त्तेऽस्मादि ॥ ७३ । ७४ ॥

न हि सत्यात् इति । अन्ततः सत्यत्वात् सर्वात्मना सर्वप्रवचनेन । आत्मा
 यस्मात् इति युद्धः समाप्तो ब्रह्म ६९ ॥ वेत्तपरः । समाश्रयेत् सत्यं
 सत्यतः ॥ ७५ ॥

सत्यहीना वृथा पूजा सत्यहीनी वृथा जपः ।
 सत्यहीनं तपो व्यर्थमूषरे वप्रनं मया ॥ ७६ ॥
 सत्यरूपं परं ब्रह्म सत्यं हि परमं तपः ।
 सत्यमूलाः क्रियाः सत्त्वाः सत्यात् परतरो वदन्ति ॥ ७७ ॥
 अतएव मया प्रोक्तं दुष्कृते प्रवले क्लौ ।
 कुलाचारोऽपि सत्येन कर्त्तव्यो व्यक्तभावतः ॥ ७८ ॥
 गोपनाद्दीयते सत्यं न गुप्तिरदृष्टं विना ।
 तस्मात् प्रकाशतः कुर्यात् कौलिकः कुलसाधनम् ॥ ७९ ॥
 कुलधर्मस्य गुण्यर्थं नानृतं स्याज्जुगुप्सितम् ।
 यदुक्तं कुलतन्त्रे षु व शस्तं प्रवले क्लौ ॥ ८० ॥
 कृते धर्मश्चतुष्पादः त्रे तायां पादहीनकः ।
 त्रिपादो द्वापरं देवि ! पादमात्रं क्लौ युगे ॥ ८१ ॥
 तत्रापि सत्यं वलवत् तपः खञ्जं दयापि च ।
 सत्यपादे कृते लोपि धर्मालीपः प्रजायते ॥ ८२ ॥

ऊपरे चारुत्तिकायुक्तदेये ॥ ७६ । ७७ ॥

अतएव सर्वेषां कर्मणां सत्यमूलत्वादेवेत्यर्थः । दुष्कृते पा
पिनि ॥ ७८ ॥

हीयते हीनं भवति त्वाक्तं भवतीत्यर्थः ॥ ७९ ॥

ननु कुलधर्मस्य गुण्यर्थं नानृतं स्याज्जुगुप्सितमिति कुलतन्त्रे
भवतैवोक्तं तत्कथमिदानीमुच्यते तस्मात् प्रकाशतः कुर्यात् कौलिक
कुलसाधनमित्यत आह । कुलधर्मं खेत्यादि ॥ ८० ॥

कृत इत्यादि । कृते सत्ययुगे चतुष्पादो धर्मः आसीदिति श्रेयः
समासान्वविधेरनित्यत्वाच्च पादशब्दस्यानष्ट लोपः । पादमात्रं धर्म
स्यादधिष्ठते इति शेषः ॥ ८१ ॥

तत्रापि पादमात्रेऽपि दयापि च खञ्जा लुप्यते इति शेषः

तस्मात् सर्वं समाश्रित्य सर्वकर्माणि साधयेत् ।

कुशाचारं विना यत्र नास्त्युपायः कुलोत्तरि ! ॥ ८३ ॥

तस्मान्मृतप्रवेशयेत् कुतो ज्ञिःश्रेयसं भवेत् ।

सर्वथा सत्यपूतात्मा मन्मूखेरितवर्त्मना ॥ ८४ ॥

सर्वं कर्म नरः कुर्यात् सखवर्णाश्रमोदितम् ।

दीक्षां पूजां जपं होमं पुरश्चरणतर्पणम् ॥ ८५ ॥

ब्रतोज्ञाप्तौ पुंसवनें सीमन्तोन्नयनस्तथा ।

जातकर्म तथा नामभूडाकरणमेव च ॥ ८६ ॥

सृतक्रियां पिष्टश्वाहं कुर्यादागमसम्मतम् ।

तौर्धश्वाहं द्योत्सर्गं शारदोत्सवमेव च ॥ ८७ ॥

यात्रां गृहप्रवेशञ्च नववस्त्रादिधारणम् ।

वापीकूपतडागानां संस्कारं तिथिकर्म च । ८८ ॥

गृहहारभ्रप्रतिष्ठाञ्च देवानां स्थापनस्तथा ।

दिवाकृत्यं निशाकृत्यं पर्वकृत्यं तथैव च ॥ ८९ ॥

ऋतुमासवर्षकृत्यं नित्यं नैमित्तिकञ्च यत् ।

कर्त्तव्यं यदकर्त्तव्यं त्याज्यं ग्राह्यञ्च यद्वेत् ॥ ९० ॥

मयोक्तेन विधानेन तत् सर्वं सवधयेत् नरः ।

न कुर्याद् यदि मोहेन दुर्मेत्याश्रयापि वा ॥ ९० ॥

किञ्च कर्माणि वच् ॥ ८२ ॥

अत्र प्रवृत्ते कलौ निःश्रेयसं सृष्टिः ॥ ८२ ॥ ८४ ॥

तत्र किं सर्वं कर्म तत्राह दीक्षाभित्वादि । पुरश्चरणवर्जितं । ८५ ॥

नामभूडाकरणमेव च नामकरणं भूडाकरणञ्चोत्तरः ॥ ८६ ॥

नववस्त्रादीनां कवीनभूषणादेः संज्ञकः ॥ ८७ ॥

विनष्टः सर्वकर्माभ्यो विष्टायां स भवेत् कर्मिणः ।
 यदि मन्मतमुत्सृज्य महेशि ! प्रवले कलौ ॥ ८१ ॥
 यदा यत् क्रियते कर्म विपरीताय तद्वदेत् ।
 मन्मतासम्भता दीक्षा साधकप्राणघातितौ ॥ ८२ ॥
 पूजापि विफला देवि ! हृतं भस्मार्पणं यथा ।
 देवता कुपिता तस्य विघ्नस्तस्य पदे पदे ॥ ८३ ॥
 कलिकाले प्रहृष्टे तु घात्वा मञ्ज्यास्त्रमन्त्रिके ।
 योऽन्यमार्गैः क्रियां कुर्यात् स महायातकी भवेत् ॥ ८४ ॥
 व्रतोद्वाही प्रकुर्वाणो योऽन्यमार्गेण मानवः ।
 स याति नरकं वीरं यावत्सृष्टिर्दिव्यशरीरैः ॥ ८५ ॥
 व्रते ब्रह्मवधः प्रोक्तः ब्राह्मो माणवको भवेत् ।
 केवलं सूत्रवाहीऽसौ चण्डालादधमोऽपि सः ॥ ८६ ॥
 उद्वाहितापि या नारी जानीयात् सा तु गर्हिता ।
 उद्वाहितापि भवेत् पापी संसर्गात् कुलनायिके ! ॥ ८७ ॥
 वैश्याममनजं पापं तस्य पुंसो दिने दिने ।

मृङ्गारम्भप्रतिष्ठाञ्च मृङ्गारम्भं मृङ्गप्रतिष्ठाञ्चैत्यर्थः ॥ ८८-९० ॥

प्रवले कलौ युगे सदाशिवमतसङ्गस्य कर्माणि कुर्वतो जन
 मद्वापातकित्वं क्रियमाणानां कर्मणाञ्च नैष्कल्यमित्याह न कुर्वाणि
 त्यादिभिः । मोहेन अविवेकेन अत्र इत्या विज्ञासाभावेन ॥ ८९ ॥ ९१ ॥

भस्मार्पणम् अर्पते यत्र तदर्पणम् कर्माणि स्युः भस्मार्पण
 मिति सप्रमीततुष्टुषः भस्मार्पितमित्यर्थः भस्मार्पितमित्यर्थे वा पापं
 ॥ ८२ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥

व्रतेत्यादि । अन्यमार्गेण जातसंस्कारोऽपि माणवको ब्राह्म
 भवेत् संस्कारहीनो भवेदित्यर्थः ॥ ८६ ॥

उद्वाहितेत्यादि । अन्यमार्गेणोद्वाहिता या नारी सा तु गर्हिता

तद्दत्तदत्तयोर्वादि नैव गृह्णन्ति देवताः ॥ ६७ ॥

पितरोऽपि मां चाश्रन्ति यतस्तन्मूलपूयवत् ।

तथोरुपत्यं कालीनः सर्वधर्मवह्निष्कृतः ॥ ६८ ॥

देवोऽपि कृपाचारं नाधिकारोऽस्य जायते ।

अशाश्विनः सर्गिणं देवतास्थापनश्चरेत् ॥ ६९ ॥

न साविध्यं भवेत्तत्र देवतायाः कथञ्चन ।

इहामुत्र फलं नास्ति कावक्ष्ये शो धनक्षयः ॥ १०० ॥

आगमवैक्यकिञ्चिद्वित्वा यः श्राद्धं कुरुते नरः ।

श्राद्धं तद्विफलं सोऽपि पितृभिर्नरकं व्रजेत् ॥ १०१ ॥

तत्तोयं शीपितस्रमं पिच्छो मलमयो भवेत् ।

तस्मान्मर्त्यः प्रयत्नं न शङ्करं मतमाश्रयेत् ॥ १०२ ॥

बहुनात्र किमुक्ते न सत्यं सत्यं मयोच्यते ।

अशश्ववं कृतं कर्म सर्वं देवि ! निरर्थकम् ॥ १०३ ॥

असु तावत् परो धर्मः पूर्वधर्मोऽपि नश्यति ।

शाश्ववाचारहीनस्य नरकान्नैव निष्कृतिः ॥ १०४ ॥

मदुदीरितमार्गेण नित्यनैमित्तकर्मणाम् ।

साधनं यन्महेशानि ! तदेव तव साधनम् ॥ १०५ ॥

निश्चिन्ता भवेदिति जानीयात् । तान्मु गृह्णीतानिति वा पाठः । संस-
र्गात् अश्वमार्गोद्वाह्यताया नाख्याः सङ्गमात् तस्य कृतान्यविध्य-
द्वाह्यवगारीसर्वमेव । तद्दत्तदत्तास्ततोयाद्यपहणे कारणमाह यत्
इत्यादि । तद् अश्वयोर्वादि तयोः अश्वमार्गोद्वाह्यतनोरोतदुद्गोद्गुद्-
गवो ॥ ६९ ॥

अस्य जानीयम् ॥ ६८ ॥

तत्र अश्वमार्गस्यापितदेवताप्रतिभायाम् ॥ १००—१०१ ॥

विशेषाराधनं तत्र मन्त्रयन्त्रादिसंयुतम् ।

भेषजं क्लिरोगाणां श्रूयतां गदतो मन्त्रः ॥ १०६ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्व्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्व्वभक्त्यनिर्वाणसारे
श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादे जीवनिष्कारोपायप्रथमे परा-
प्रकृतिसाधनोपक्रमो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

निष्कृतिर्निश्चारः ॥ १०४ । १०५ ॥

भेषजम् औषधम् गदतो मन्त्र कथयतो मन्त्रः शरीरपादानस्य
शोभत्वेन विवक्षितत्वात् श्रेष्ठे प्रणीति प्रणीः ॥ १०६ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रटीकायां चतुर्थोऽध्यायः ।

धनुर्मोहवासः ।

श्रीसदाशिव उवाच-

त्वमाद्या परमा शक्तिः सर्वशक्तिस्वरूपिणी ।
तव शक्त्या वयं प्रक्ताः स्मृष्टिस्थितिलयादिषु ॥ १ ॥
तव रूपाख्यमन्तानि नानावर्णाकृतानि च ।
नानाप्रयाससाध्यानि वर्णितुं केन शक्यते ॥ २ ॥
तव कारुण्यलेशेन कुलतन्त्रागमादिषु ।
तेषामर्थासाधनानि कथितानि यथामति ॥ ३ ॥
शुभसाधनमेतत् न कुत्रापि प्रकाशितम् ।
अस्य प्रसादात् कल्याणि ! मयि ते करुणदृशी ॥ ४ ॥
त्वया पृष्टमिदानीं तन्नाहं गोपयितुं क्षमः ।
कथयामि तव प्रीत्यै मम प्राणाधिकं प्रिये ! ॥ ५ ॥
सर्वदुःखप्रशमनं सर्वापह्निनिवारकम् ।
त्वत्प्राप्तिसमूलमचिरात्तव सन्तोषकारणम् ॥ ६ ॥

मन्त्रवन्त्रादिसंयुक्तस्य विशेषाराधनस्यैवामिधाने प्रवृत्तः श्रीसदा-
शिव उवाच त्वमाद्या परमेत्कादि ॥ १ ॥

नानावर्णाकृतानि नाना अनेके वर्णा आकृतय आकाराश्च येषां
रूपाणामपि ॥ १ ॥

कारुण्यलेशेन दशया कवेन । तेषां तव रूपाणाम् ॥ २ ॥

यत्तु अतः परस्मैपदान्तु । अस्य शुभसाधनस्य ॥ ४ ॥

तत् शुभसाधनम् ॥ ५ । ६ ॥

कलिकलीपदीनां नृणां ख्यातुमां प्रिये ।

बहुप्रयासासक्तानामेतदेव परं धनम् ॥ ७ ॥

न चात्र न्यासबाहुल्यं नीपधासादिसंयमः ।

सुखसाध्यमबाहुल्यं भक्तानां फलदं ममत् ॥ ८ ॥

तथादौ शृणु देवप्रिये । मन्मोहारकामं प्रिये ।

यस्य अत्रयमात्रेण जीवन्मुक्तः प्रजायते ॥ ९ ॥

प्राणेशस्तौ जसोरुदो भेरुख्याभ्योमविन्दुमान् ।

वीजमेतत् समुद्रृत्य द्वितीयमुद्धरेत् प्रिये ॥ १० ॥

संख्या रक्तसमारुढां वामनेत्रेन्दुसंयुता ।

द्वितीयं शृणु कल्याणि ! दीपसंख्यः प्रजापतिः ॥ ११ ॥

गोविन्दविन्दुसंयुक्तः सांधकानां सुखावहः ।

वीजश्रयन्तो परमेश्वरि ! सम्बोधनं पदम् ॥ १२ ॥

एतदेवातः परसृष्ट्यमानं शुभवाधनमेव ॥ ७ ॥

अत्र अतःपरसृष्ट्यमाने साधने । अबाहुल्यं बाहुल्यमनुभवम् ॥ ८ ॥

तत्र साधने ॥ ९ ॥

तमेव मन्मोहारकाममाह प्राणेश रत्नादिभिः । दीपसंख्यः तै-

जसो रक्तमारुढः प्राणेशो रक्तारो भेरुख्याभ्योमविन्दुमान् भेरुख्या
ईकारः व्योमविन्दुरहसारः ताभ्यां विविधो विधातव्यः यवं श्रीमिन्मो-
तदीजं समुद्रृत्य द्वितीयं वीजमुद्धरेत् ॥ १० ॥

तत्र किं वीजमेतत् आह संख्येत्यादि । रक्तसमारुढा, रक्तं रक्त-
रुढा संख्या ताभ्यां रक्तारो वामनेत्रेन्दुसंयुता, वामनेत्रेन्दुसंयुतः
विन्दु, रहसारः ताभ्यां संयुक्ता कर्तव्या एवम् श्रीमिति द्वितीयं वीजमु-
द्रृत्यनासीत् । हे कल्याणि ! द्वितीयं वीजं शृणु तत्र किं वीजमुद्ध-
रेत् । दीपसंख्यः रत्नादि । दीपसंख्यं दीपो रत्नाः तत्र विविधाः प्रजा-
पतिः रक्तारो गोविन्दविन्दुसंयुक्तः गोविन्द ईकारः विन्दु, रहसारः

वक्रिवासावधिः प्रोक्ता दशार्थीऽयं भवुः शिवे । ।
 सर्वविद्यामयी देवी विद्येयं परमेश्वरी ॥ १३ ॥
 साधकतया च वीजानां प्रत्येकं त्रयमेव वा ।
 प्रजपेत् साधकाधीशः सर्वकामार्थसिद्धये ॥ १४ ॥
 वीजमाद्यतत्र हित्वा सप्तार्थापि दशाक्षरी ।
 कामवाग्भवताराद्या सप्तार्थाष्टाक्षरी त्रिधा ॥ १५ ॥

ताभ्यां वदुक्तं सर्वथोक्तं एतादृशेषु ककारः साधकानां सुखायहः
 सुखसाधको भवति एतच्च श्रीमिति तृतीयं वीजमुद्धृत्यमनसीत् । वीजत्व-
 वस्थान्ते वक्रिवासाया साक्षात् क्वचिदस्त्वभूता यस्य एतादृशं परमेश्वरि
 इति सम्बोधनं परं भवेत् । सबलपदयोजनया ह्रीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि
 स्वाहेति मन्त्रो जातः । हे शिवे । अयं महर्षन्तो दशार्थी दशवर्णकः
 प्रोक्तः वक्रिवासावधिरिति पाठे तु मन्त्रो विज्ञेयः तस्यैवेदं विशेषण-
 मिति ज्ञातव्यं सर्वविद्यामयी सर्वविद्यास्वरूपेयं मन्त्रात्मिका देवी
 परमेश्वरी विद्या नाम ॥ ११ । १२ । १३ ॥

आद्योत्पादि । आद्यत्वात्पामेतस्यैव मन्त्रस्यादिभूतानां ह्रीं प्रथ-
 तीनां त्रयार्थां वीजानां मध्ये प्रत्येकं ह्रीमिति श्रीमिति क्रीमिति वा
 वीजं ह्रींश्रीक्रीमिति वीजत्वमपि वा धर्मकामार्थसिद्धये साधकाधीशः
 साधकोत्तमः प्रजपेत् एतन्तु पञ्चमन्त्रा आचरन् ॥ १४ ॥

वीजनिव्यादि ह्रीं प्रथमाद्यात्मकं वीजं हित्वा त्रया दशाक्षरी
 मन्त्रात्मिका परमेश्वरी विद्या सप्तार्थापि परमेश्वरि स्वाहेत्याकारा
 सप्तार्थापि भवेत् अनेन सहिताः पङ्क्त्या अभूवन् । कामवाग्भवता-
 राद्याः श्रीमिति श्रीमिति श्रीमिति वा वीजकायां यस्यास्तथाभूता चेत्
 सप्तार्थाः परमेश्वरी परमेश्वरी विद्या सात्तदा ह्रीं परमेश्वरि स्वाहेत्या-
 काराः परमेश्वरि स्वाहेत्याकारा श्री परमेश्वरि स्वाहेत्याकारा वाटा-
 काराः इति त्रिधा जाता एतेऽस्त्रिभिः सहितान् नव-
 मन्त्रात्तदा ॥ १५ ॥

दशार्णमन्त्रपदात् कालिके । पदसङ्घट्टे
 पुनराद्यत्रयं वीजं वह्निजायां ततो वदेत् ॥ १६ ॥
 षोडशैयं समाख्याता सर्वतन्त्रेषु गोपिताम् ।
 वध्वाद्या प्रणवाद्या चेदेषा समदशी द्विधा ॥ १७ ॥
 तव मन्त्रा ह्यसंख्याताः कोटिकीयवैदास्तथा ।
 संक्षेपादत्र कथिता मन्त्राणां द्वादश प्रिये ॥ १८ ॥
 येषु येषु च तन्त्रेषु ये ये मन्त्राः प्रकीर्तिताः ।
 ते सर्वे तव मन्त्राः स्युस्त्वमाद्या प्रकृतिर्यतः ॥ १९ ॥
 एतेषां सर्वं मन्त्राणां एकमेव हि साधनम् ।
 कथयामि तव प्रीत्यै तथा लोकाहिताय च ॥ २० ॥
 कुलाचारं विना देवि ! शक्तिमन्त्रो न सिद्धिदः ।

दशार्णत्वादि । दशार्णस्य अनोरा मन्त्रपदात् परं कालिके रवि
 पदसङ्घट्टे वदेत् ततः परं ह्रीं प्रधत्वाद्यात्रयं वीजं पुनर्वदेत् ततोऽ
 नन्तरं वह्निजायां स्वाहेति पदं वदेत् सकलपदयोजनया ह्रीं श्रीं क्रं
 परमेश्वरि कालिके ह्रीं श्रीं क्रीं स्वाहेति मन्त्रो जातः । इयं षोडश
 षोडशवर्णा मन्त्रालिका परमेश्वरो विद्या सर्वतन्त्रेषु गोपितापि त
 प्रीत्यै मया समाख्याता सम्यक् कथिता । एतेन सङ्घटा दश मन्त्र
 अभवन् । वेदाद्येषा षोडशी वध्वाद्या स्त्रीमिति-बीजाद्या प्रणवाद्या
 ओङ्काराद्या वा स्यात् नदा स्त्रीं ह्रीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि कालिके ह्रीं श्रीं
 श्रीं क्रीं स्वाहेत्याकारा ओ ह्रीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि कालिके ह्रीं श्रीं
 क्रीं स्वाहेत्याकारा च समदशी समदशाक्षर्यपि भवेत् एतदेषा समदशा
 द्विधा जाता एताभ्यां मिलिता द्वादशमन्त्रा आसन् ॥ १६-१८ ॥

सकलतन्त्रोक्तानां सर्वेषां मन्त्राणां पार्वतीसम्बन्धात्
 साह । त्वमाद्या प्रकृतिर्यत इति ॥ १९ । २० ॥

तस्मात् कृत्वाचारमः साधयेच्छक्तिसाधनम् ॥ २१ ॥
 मयं सांसं तथा मत्स्यं मुद्रा मैथुनमेव च ।
 शक्तिपूजाविधायायै पञ्चतत्त्वं प्रकीर्तितम् ॥ २२ ॥
 पञ्चतत्त्वं त्रिका पूजा अभिचाराय कल्पते ।
 शिलायां शय्यायायै च यथा नैवाङ्कुरो भवेत् ॥ २३ ॥
 पञ्चतत्त्वत्रिणीनाञ्चं पूजायां न फलोद्भवः ।
 प्रातःकृत्यं विना देवि ! नाधिकारी तु कस्यचिद् ॥ २४ ॥
 तस्मादादौ प्रवक्ष्यामि प्रातःकृत्यं यथोचितम् ।
 रजनीशेषयामस्य शेषार्द्धं मरुणोदयः ॥ २५ ॥
 तदा साधक उत्याय मुक्तस्त्रायः कृतासनः ।
 'ध्यायेच्छिरसि शुक्लाब्जे दिनेत्रं द्विभुजं गुरुम् ॥ २६ ॥
 श्वेताम्बरपरीधानं श्वेतमाख्यानुलेपनम् ।
 वराभयकरं शान्तं करुणामयविग्रहम् ॥ २७ ॥

तदेव साधनवाङ् कृत्वाचारमित्यदिभिः ॥ २१ ॥

पञ्चतत्त्वं विना शक्तिपूजाया निष्कलत्वादवश्यमेव पञ्चतत्त्वेन यत्तोः
 पूजा विधातव्यं त्वाङ् मद्यमित्यादिभिः ॥ २२ ॥

अभिचाराय हिंसाकर्मण्ये । हिंसाकर्माभिचारः स्वादित्य-
 मरः ॥ २३ । २४ । २५ ॥

प्रातःकृत्यमेवाङ् रजनीशेषयामस्येत्यादिभिः । रजनीशेषयामस्य
 रात्रेरन्तिमस्य प्रङ्कुरस्य शेषार्द्धमन्तिनं दक्षिणपक्षे मरुणोदयः स्यात् तदा
 तस्मिन्नेवाङ्कुरोदये काष्ठे मुक्तस्त्रायपद्मनिद्रः साधक उत्याय कृतमासनं
 येन तथामृत आसनोपविष्टश्च सन् शिरसि शुक्लाब्जे श्वेतपद्मे स्थितं गुरुं
 ध्यायेदित्यन्वयः । द्विनेत्रमित्यादीनि द्वितीयान्तानि गुरुविशेष-
 यानि ॥ २६ ॥

श्वेतेत्यादि । श्वेताम्बरपरीधानं परिधीयते यत्तत् परीधानं

वामेनोत्पलधारिण्या शक्त्यालिङ्गितविग्रहम् ।
 स्मिराननं सुप्रसन्नं साधकाभीष्टदायकम् ॥ २८ ॥
 एवं ध्यात्वा कुलेशानि । मानसैरुपचारकैः ।
 पूजयित्वा जपेन्मन्त्री वाग्भवं बीजमुत्तमम् ॥ २९ ॥
 यथाशक्ति जपं कृत्वा समर्थं दक्षिणे करे ।
 ततस्तु प्रणमेद्बीमान् मन्त्रेषानेन सद्गुरम् ॥ ३० ॥
 भवपाशविनाशाय ज्ञानदृष्टिप्रदर्शने ।
 नमः सद्गुरवे तुभ्यं भुक्तिमुक्तिप्रदायिने ॥ ३१ ॥
 नराकृतिपरब्रह्मरूपायाज्ञानहारिणे ।
 कुलधर्मप्रकाशाय तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ३२ ॥
 प्रणम्येवं गुरुं तत्र चिन्तयेन्नजदेवताम् ।

कर्मणि ल्युट् परीत्वस्य दीर्घस्वार्थः । श्रुते अम्बरे वस्त्रे परीधाने यस्य
 तथाभूतं श्रुतेमाल्यानुलेपनम् अनुलिप्यते पत्तदनुलेपनं चन्दनादि श्रुते
 माल्यानुलेपने यस्य तम् । वरोत्यादि । वराभयकरं वरोऽभयं च करयो-
 र्यस्य तं शान्तं रागद्वेषादिभ्युत्थं कर्षणामयविग्रहं कर्षणाभयः कृपा-
 प्राचुर्यवान् विग्रहो देहो यस्य तम् । वामेनोत्पलधारिण्या वाम-
 कृत्वेन कमलं दधत्या शक्त्या स्त्रिया आलिङ्गित विग्रहमाङ्घ्रिदशरी-
 रम् ॥ २७ । २८ ॥

एवमित्यादि । हे कुलेशानि ! मन्त्री साधकः एवं गुरुं ध्यात्वा
 मानसेर्षनःप्रकल्पितैः पाद्याध्यां चमनादिभिरुपचारकैः, पूजयित्वा
 चोत्तमं श्रुतं वाग्भवं शैमिति बीजं जपेत् ॥ २९ ॥

जपम् शैमिति बीजस्थिति शेषः ॥ ३० ॥

अनेन केन मन्त्रेषोत्प्रेक्षायां तमेव मन्त्रमाह भवपाशविनाशा-
 येति । भवपाशविनाशाय साररूपस्य पाशस्य विनाशकाय ज्ञानदृष्टि-
 प्रदर्शने ज्ञानरूपां दृष्टिं प्रदर्शयितुं शीलं यस्य स तस्मै ॥ ३१ । ३२ ॥

पूर्ववत् पूजयित्वा तां मूलमन्त्रजपञ्चरेत् ॥ ३३ ॥
 यथाशक्ति जपं कृत्वा देव्या वामकरेऽर्पयेत् ।
 मन्त्रे षाणेन मतिमान् प्रणमेद्विष्टदेवताम् ॥ ३४ ॥
 नमः सर्वस्वरूपिण्यै जगद्वाचरै नमोनमः ।
 आद्यायै कालिकायै ते कत्ररै हत्ररै नमोनमः ॥ ३५ ॥
 नमस्कृत्य वह्निर्गच्छेद्दामपादपुरःसरम् ।
 त्वङ्गा मूलपुरीषञ्च दन्तधावनमाचरेत् ॥ ३६ ॥
 ततो गत्वा जलाभ्यासे स्नानं कृत्वा यथाविधि ।
 आदावप उपसृष्ट्य प्रविशेत् सलिले ततः ॥ ३७ ॥
 नाभिमाचजले स्थित्वा मलानामपनुत्तये ।
 सकृत् स्नात्वा तथोन्मज्य मान्त्रमाचमनञ्चरेत् ॥ ३८ ॥
 आत्मविद्याशिवैस्तत्त्वैः स्वाहान्तैः साधकाग्रणीः ।
 त्रिस्राश्यापो द्विरुन्मृज्य त्वाचमेत् कुलसाधकः ॥ ३९ ॥

प्रणम्येत्यादि । एवमुक्तप्रकारेण गुरुं प्रणम्य प्रकर्षेण भक्तिचङ्गा-
 तिशयेन नत्वा तत्र शिरसि शुक्लाञ्जो आसीनां निजदेवतां साधकश्चिन्त-
 येच्छायेत् ततः पूर्ववत् गुरुवन्दनसैरुपचारकैस्ताञ्जिजदेवतां पूजयित्वा
 ह्यौ श्रीं क्रीमित्यादिकस्य मूलमन्त्रस्य जपञ्चरेत् कुर्यात् ॥ ३३ । ३४ ॥

तं मन्त्रमेवाह । नमः सर्वेति ॥ ३५ । ३६ ॥

तत इत्यादि । जलाभ्यासे वारिनिर्गतं स्नानविधिमेवाह । आदा-
वप इत्यादिभिः अपो जलानि । सलिले जले ॥ ३७ ॥

मन्त्रैः कार्यं मान्त्रम् ॥ ३८ ॥

आचमनमन्त्रानेव दर्शयद्वाह । आत्मैत्यादि । स्वाहा अन्तो येषां
 तथाभूतैः आत्मविद्याशिवतत्त्वैः आत्मतत्त्वाय स्वाहा विद्यातत्त्वाय
 स्वाहा शिवतत्त्वाय स्वाहेति मन्त्रैरित्यर्थः साधकाग्रणीः साधकत्रेणः
 कुलसाधकोऽपो जलानि त्रिस्राश्यापो प्राश्य प्रपीय द्विस्राश्याशुन्मृज्य

कुलयन्त्रं मन्त्रगर्भं विलिख्य सलिलीं सुधीः ।
 मूलमन्त्रं द्वादशधा तस्योपरि जपेत् प्रिये ॥ ४० ॥
 तेजोरूपं जलं ध्यात्वा सूर्यसुहिष्यं देशिकः ।
 तप्तोयैस्त्वञ्जलीन् दस्वा तेनैव पायसां त्रिधा ।
 अभिषिच्य स्वमूर्धानं सप्तच्छिद्राणि रीषयेत् ॥ ४१ ॥
 ततस्तु देवताप्रोक्त्यै त्रिनिम्बज्जलान्तरे ।
 उत्थाय गात्रं सन्मार्ज्यं पिदध्याच्छुक्वाससौ ॥ ४२ ॥
 मृत्स्रया भस्मना वापि त्रिपुण्ड्रं विन्दुसंयुतम् ।
 ललाटे तिलकं कुर्याद्गायत्र्या वक्त्रकुन्तलः ॥ ४३ ॥
 वैदिकीं तान्त्रिकीञ्चैव यथानुक्रमयोगतः ।

इत्येवमाद्यस्य ह्रीं ग्रन्थतीर्णां मन्त्राणां मध्ये कश्चिदपि मन्त्रो गर्भं यस्यै-
 वन्मूतं त्रिकोणात्मकं कुलं यन्त्रं । सलिले जले विलिख्य सुधीर्धिरः
 साधकस्तस्य कुलयन्त्रस्योपरि ह्रीं श्रीं क्रीमित्वाद्यात्मकं मूलमन्त्रं
 द्वादशधा द्वादशवारञ्जपेदिति द्वितीयेनान्वयः ॥ ३९ । ४० ॥

तेजोद्वपमिति । देशिकः साधकः कुलयन्त्रसम्बन्धि जलं तेजोद्वपं
 ध्यात्वा तप्तोयैः कुलयन्त्रसम्बन्धिभिर्जलैस्त्रिद्वारञ्जलीन् सूर्यसुहिष्यं दस्वा
 तेनैव कुलयन्त्रसम्बन्धिभैव पायसां जलेन स्वमूर्धानं त्रिधा त्रिद्वारमभि-
 षिच्य सप्तच्छिद्रानि कर्षनेतनासासुक्त्रविवराणि हस्तद्वयाङ्गुलिभो-
 रोधयेत् ॥ ४१ ॥

ततस्त्विति । ततस्तु सप्तच्छिद्रोपनादनन्तरं तु देवताप्रोक्त्यै
 सङ्कल्प्य जलान्तरे त्रिवारं त्रिनिम्बज्जलान्तरे तत उत्थाय गात्रं सन्मार्ज्यं
 वस्त्रेण प्रोक्ष्य च शुक्लवाससो धौतवस्त्रे पिदध्यात् व्याख्यादयेत् परिद-
 ध्यादित्यर्थः ॥ ४२ ॥

मृत्स्रयेति । ततो गायत्र्या वक्त्रकुन्तलो निवक्त्रयोगः सन् मृत्स्र-
 या प्रथस्तया मृत्तिलया तादृशेभैव भस्मना वापि विन्दुसंयुतं त्रिपुण्ड्रं
 तिलकं ललाटे कुर्यात् ॥ ४३ ॥

सन्ध्यां समाचरेन्नन्वी तान्त्रिकीं शृणु कथ्यते ॥ ४४ ॥
 आचम्य पूर्ववसोयै तीर्थान्यावाहयेच्छित्ने ! ॥ ४५ ॥
 गङ्गे । च यमुने ! चैव गोदावरि ! सरस्वति ! ।
 नर्मदे ! सिन्धु ! कावेरि ! जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ४६
 मन्त्रेणानेन मतिमान् सुद्रयाङ्गुप्रसन्नया ।
 आवाह्यं तीर्थे सलिले मूलं द्वादशधा जपेत् ॥ ४७ ॥
 ततस्तसोयतां विन्दुंस्त्रिधा भूमौ विनिक्षिपेत् ।
 मध्यमानामिकायोगान्मूसीञ्चाखणपूर्वकम् ॥ ४८ ॥
 सप्तवारं खमूर्द्धानमभिषिष्य ततो जलम् ।
 वामहस्ते समादाय ह्यादयेद्दक्षपाणिना ॥ ४९ ॥

वैदिकीमिति । ततो मन्वी साधको यथातुक्रमयोगतोऽनुक्रमेणैव
 वैदिकीं तान्त्रिकीञ्च सन्ध्यां समाचरेत् क्रम्यात् । तयोर्मध्ये तान्त्रिकी
 सन्ध्यां त्वं शृणु कथा कथ्यते ॥ ४४ ॥

तान्त्रिकी सन्ध्यामेवाह । आचम्येत्यादिभिः हे शिवे ! पूर्ववदाचम्य
 तमे जले तीर्थान्यावाहयेत् ॥ ४५ ॥

ननु केन मन्त्रेण कानि वा तीर्थान्यावाहयेदित्यपेक्षायामाह ।
 गङ्गवेत्यादि । सन्निधिं आचमिम् ॥ ४६ ॥

मन्त्रेणेति । मतिमान् साधकोऽनेन अनन्तरमेवोक्तेन मन्त्रेणा-
 ङ्गुप्रसन्नया सुद्रया सलिले जले तीर्थान्यावाह्यं मूलं मन्त्रं सलिले एव
 द्वादशधा जपेत् ऋङ्गुसुह्रा यथा ज्ञानार्थेन । दक्षसृष्टिं विधायाञ्च
 तज्जान्यङ्गुसुह्रमिषी । ऋङ्गुगाख्या महासृष्टौ त्रैलोक्याकर्षणस-
 मेति ॥ ४७ ॥

तत इत्यादि । ततः परं मूलमन्त्रोच्चारणं पूर्वं यत्न कर्त्तव्यं
 तत् पूर्वोच्चारणपूर्वकं मध्यमानामिकायोगान्तसोयतो विन्दुं त्रिधा
 त्रिवारं भूमौ विनिक्षिपेत् ॥ ४८ ॥

सप्तवारमिति । मूसीञ्चारणपूर्वकं मध्यमानामिकायोगात् तत्रैव

ईशानवायुवरुणवह्नीन्द्रवीजपञ्चकम् ।
 प्रजप्य वेदधा तोयं दक्षहस्ते समानयेत् ॥ ५० ॥
 वीक्ष्य तेजोमयं ध्यात्वा वेङ्कयाक्षय्य साधकः ।
 देहान्तःकलुषं तेन रचयेत् पिङ्गलाख्यया ॥ ५१ ॥
 निष्कृष्य पुरतो वज्रशिलायामस्तमुत्तरन् ।
 चिवारं ताडयन् मन्त्री हस्तौ प्रक्षालयेत्ततः ॥ ५२ ॥
 आचम्योक्तेन मन्त्रेण सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् ॥ ५३ ॥
 तारमायाहंस इति पृथिसूर्य्यः । ततः परम् ।
 इदमर्थं तुभ्यमुक्त्वा दद्यात् स्वाहेत्युदीरयन् ॥ ५४ ॥
 ततो ध्यायेन्महादेवीं गायत्रीं परदेवताम् ।

जलेन सप्तवारं स्मरूद्धानमात्मियं मस्तकमभिषिञ्च्य ततः परं वामहस्ते
 जलं समादाय गृह्णीत्वा दक्षपाणिनाख्यादयेत् ॥ ४९ ॥

ईशानेत्यादि । दक्षपाणिनाख्याद्य च ईशानं वायुवरुणवह्नीन्द्र-
 स्वामिकं हं यं वं रं लमित्ये तहोजपञ्चकं वेदधा चतुर्वारं प्रजप्य ततोयं
 दक्षहस्ते समानयेत् ॥ ५० ॥

वीक्ष्येति । साधको जनेो दक्षहस्ते समानीतं तस्मिन् वीक्ष्य
 विबोध्य तेजोमयं तेजोरूपं ध्यात्वा वेङ्कया नाद्या आक्षय्य च पिङ्गला-
 ख्यया नाद्या तेन जलेन देहान्तःकलुषं शरीरान्तःपापं देववे-
 दिकं कर्तेत् ॥ ५१ ॥

निष्कृष्येति । मन्त्री साधक एव देहान्तःकलुषं निष्कृष्य पुरतोऽ-
 प्ये मनःकलिनायां वज्रशिलायामस्तं फड्डिति मन्त्रमुत्तरन् जपन् सन् त्रि-
 वारं ताडयेत् आह्वय्यात् ततोऽनन्तरं हस्तौ प्रक्षालयेद्वावेत् ॥ ५२ ॥

आचम्येति । तत उत्तमेन मन्त्रेणाचम्य सूर्यायार्घ्यं निवेदे-
 द्यात् ॥ ५३ ॥

मह केन मन्त्रेण सूर्यायार्घ्यं निवेदनीयमत आह । तारेत्यादि ।

प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने त्रिरूपां गुणभेदतः ॥ ५५ ॥

प्रातर्ग्रीष्मीं रक्तवर्णां द्विभुजां कुमारिकाम् ।

कमण्डलुं तीर्थपूर्णमच्छमालाञ्च विभ्रतीम् ।

कृष्णाजिनाम्बरधरां हंसारूढां शुचिस्मिताम् ॥ ५६ ॥

मध्याह्ने तां श्यामवर्णां वैष्णवोच्च चतुर्भुजाम् ।

शङ्खचक्रमहापद्मधारिणीं गरुडासनाम् ॥ ५७ ॥

पीनीकचक्रचन्द्रां वनमालाविभूषिताम् ।

युवतीं स्रुततं ध्ययिन्मध्ये मार्तण्डमण्डले ॥ ५८ ॥

सायाह्ने वरदां देवीं गायत्रीं संस्मरेद् यतिः ।

शुक्लां शुक्ताम्बरधरां वृषासनकृताश्रयाम् ॥ ५९ ॥

। पूर्वं तारसायाह्नं इत्युक्त्वा ततः परं ह्यणिसूर्यं त्युक्त्वा ततश्च परमिदमर्घ्यं
तुभ्यमित्युक्त्वा ततोऽनन्तरं स्वाहेत्युदीरयन् कीर्त्तयन् साधकः स्वर्यायाधंत्र
दद्यात् को ह्यौ हंसह्यणिसूर्यं इदमर्घ्यं तुभ्यं स्वाहेति मन्त्रेणाधंत्र
निवेदयेदित्यर्थः ॥ ५४ । ५५ ॥

। रज स्वाहियुष्मभेदात् प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने त्रिरूपत्वं प्रदर्शयन्
गावलत्रा ध्यानमेवाह । प्रातर्ग्रीष्मीमित्यादिभिः प्रातरिति । रक्तव-
र्णाम् रक्तो कोरुतो वर्णो यस्यास्तां द्विभुजां द्वौ भुजौ याह्न यस्यास्त-
थाभूतां तीर्थपूर्णं गङ्गादितीर्थजलैः पूरितं कमण्डलुम् अच्छमानां
अच्छमालाञ्च पाणिभ्यां विभ्रती दधती कृष्णाजिनाम्बरधरां नील-
वर्णरूपं वस्त्रं परिदधती हंसारूढां हंसः पक्षिविशेषस्तमारूढां
शुचिस्मितां शुचि पवित् शुभ्रं वा स्निग्धमिदमाहो यस्यास्ताम् ।
कुमारिकां कन्यकां ग्रीष्मीं ब्रह्मणः शक्तिम् एवम्भूतां गायत्रीं देवीं
प्रातःकाले ध्यावेत् । अर्घ्यं ऽप्येवमेवात्मयः कर्त्तव्यः ॥ ५६ ॥

तां गायत्रीम् ॥ ५७ ॥

पीनेति । पीनं वृक्षतुङ्गस्रुतं कुचद्वयं यस्याः तथाभूताम् ॥ ५८ ॥

त्रिनेत्रां वरदां पाशं शूलञ्च नृकरीटिकाम् ।
 विभ्रतीं करपद्मैश्च हृदां गलितयौवनाम् ॥ ६० ॥
 एवं ध्यात्वा महादेव्यै जलानामञ्जलिभयम् ।
 दृष्ट्वा जपेत्सु गायत्रीं दशधा शतधापि वा ॥ ६१ ॥
 गायत्रीं शृणु देवेशि । वदामि तव भावतः ।
 आद्यायै पदसुञ्चार्य्यं विद्महे तदनन्तरम् ॥ ६२ ॥
 परमेश्वर्य्यै धीमहि तन्नः काशी प्रचोदयेत् ॥
 एषा तु तव गायत्री महापापप्रणाशिनी ॥ ६३ ॥

आद्यायै इत्यादि । वतिः निर्जितेन्द्रियव्यूहः' वे निर्जितेन्द्रियपा-
 मा यतिनो यतयश्च ते इत्यमरः । हृदासनकृताश्रयासु हृषण्कपमासनं यद्य
 स हृषासनः शिवः स एव कृत आश्रयो निजाधारो यथा तथाभूताम् ।
 अथवा हृषण्कपं यत् सकररदासनं तदात्मकः कृत आश्रयो यथा
 तथाभूताम् ॥ ५९ ॥

नृकरीटिकाम् नरकपालम् । गलितयौवनां क्षण्णताश्रयाम् ॥ ६० ॥
 एवमित्यादि । महादेव्यै गायत्रीं दशधा शतधापि वा दशवारं
 शतवारं वेत्यर्थः ॥ ६१ ॥

भायतः प्रीतितः ॥ ६२ ॥

तां गायत्रीमेवाह आद्यायै इत्यादिना । पूर्वमाद्यायै इति
 पदसुञ्चार्य्यं तदनन्तरं विद्महे इति पदसुञ्चरेत् । तदनन्तरं परमेश्वर्य्यै
 धीमहि तन्नः काशी प्रचोदयादित्युच्चरेत् । योजनया आद्यायै विद्महे
 परमेश्वर्य्यै धीमहि तन्नः काशी प्रचोदयादित्वाकारा गायत्र्याश्रीत् ।
 एतद्गायत्र्यर्थस्तु आद्यायै परमेश्वर्य्यै आद्यां परमेश्वरीं प्राप्नुः चो
 वयं विद्महे मन्थानहे धीमहि चिन्तयामश्च तत् जगत्कारणत्वेन
 अस्मिन्निहा काशी नोऽस्मान् प्रचोदयात् प्रेरयेत् अस्माकं कामभोगेषु
 विनियोजयेदित्यर्थ इति ॥ ६३ ॥

त्रिसन्ध्यमेतां प्रजयन् सन्ध्यायाः फलमाप्नुयात् ।
 ततस्तु तर्पणेऽह्नि । देवर्षिपितृदेवताः ॥ ६४ ॥
 प्रणवं सहित्तीक्ष्णस्थ्यां तर्पयामि नमः पदम् ।
 शक्तौ तु प्रणवे मायां नमःस्थाने द्विठं वदेत् ॥ ६५ ॥
 मूलान्ते सर्वभूतान्ते निवासिन्यै पदं वदेत् ।
 सर्वस्वरूपां ङेयुक्तां सायुधापि तथा पठेत् ॥ ६६ ॥
 सावरणां सप्ततुर्थीं तद्देव परात्पराम् ।
 आद्यायै कालिकायै च इदमर्घ्यं ततो द्विठः ॥ ६७ ॥

एताम् केवलां तव गायत्रीम् । ततस्तु गायत्रीजपादन-
 न्तरं तु ॥ ६४ ॥

ननु केन केन मन्त्रेण देवर्षिपितृदेवतास्तर्पयितव्या इत्याकाङ्क्षायां
 तर्पणमन्त्रमाह । प्रणवमित्यादिना । पूर्वं प्रणवमोङ्कारं वदेत् । ततः
 सहित्तीक्ष्णस्थ्यां द्वितीयया विभक्त्या सहितामाख्यां नामधेयं वदेत् ।
 ततश्च परं तर्पयांतीति नम इति च पदं वदेत् । शक्तौ तु शक्तिविषये तु
 प्रणवे प्रणवस्थाने मायां ह्यीनिति वीजं वदेत् । नमःस्थाने द्विठं स्वाहे-
 ति पदं वदेत् । एतेन ओं देवांस्तर्पयामि नम इति मन्त्रेण देवान् ।
 ओम्ह्यैस्तर्पयामि नम इत्यनेन ऋषीन् । ओं पितॄंस्तर्पयामि नम
 इति मन्त्रेण पितॄन् । ह्यीमाद्यां कालीं तर्पयामि स्वाहेत्यनेनाद्यां
 कालीं तर्पणेदिति ज्ञापितम् ॥ ६५ ॥

मूलान्ते इत्यादि । मूलस्य ह्यीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि स्वाहेति
 मन्त्रस्थान्ते यद् सर्वभूतेति पदं तस्थान्ते निवासिन्यै इति पदं
 वदेत् ततो ङेयुक्तां सर्वस्वरूपां वदेत् । ततः तथा ङेयुक्ता सा-
 युधेत्यपि पदं वदेत् । ततः सप्ततुर्थीं सावरणां वदेत् । ततः
 तद्देव सप्ततुर्थीमेव परात्पराम् वदेत् । ततः आद्यायै कालि-
 कायै ते इदमर्घ्यमिति वदेत् । ततो द्विठः स्वाहेति पदं
 वदेत् । सकलपदयोजनया ह्यीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि स्वाहा स-

अनेनार्घ्यं महादेव्यै दत्त्वा मूलं जपेत् सुधीः ।
 यथाशक्ति जपं कृत्वा देव्या वामकरेऽर्पयेत् ॥ ६८ ॥
 प्रणम्य देवीं पूजार्थं जलमादाय साधकः ।
 नत्वा तीर्थं पठन् स्तोत्रं देवताध्यानतत्परः ॥ ६९ ॥
 यागमण्डपमागत्य पाणिपादौ विशोधयेत् ।
 ततो द्वारस्य पुरतः सामान्यार्घ्यं प्रकल्पयेत् ॥ ७० ॥
 त्रिकोणवृत्तभूविम्बं मण्डलं रचयेत् सुधीः ।
 आधारशक्तिं सम्युच्चं तत्राधारं नियोजयेत् ॥ ७१ ॥
 अस्त्रेण पात्रं प्रक्षाल्य हृद्यन्त्रेण प्रपूर्य च ।

अभूतनिर्वाहिन्यै सर्वस्वरूपायै सायुधायै सावरणायै परात्प-
 रायै आद्यायै कालिकायै ते इदमर्घ्यं साहेति मन्त्र आसीत्
 ॥ ६६ । ६७ ॥

अनेनेति । अनेनानन्तरमेयोक्तेन मन्त्रेण महादेव्यै अर्घ्यं
 दत्त्वा सुधीर्भीरः साधको मूलं मन्त्र जपेत् । यथाशक्ति जपं कृत्वा
 च जपजन्यं फलं देव्या वामकरेऽर्पयेत् दद्यात् ॥ ६८ ॥

प्रणम्येति । ततः साधको देवीं प्रणम्य पूजार्थं जलमा-
 दाय गृहीत्वा तीर्थं नत्वा च स्तोत्रं पठन् देवताध्यानतत्परः
 सन् यागमण्डपं यजनमण्डपमागत्य पाणिपादौ विशोधयेत् धावेत् ।
 ततो द्वारस्य पुरतोऽपि सामान्यार्घ्यं प्रकल्पयेत् रचयेत् ॥ ६९ । ७० ॥

ननु सामान्यार्घ्यं किं नासेत्यत आह । त्रिकोणवृत्तादि ।
 सुधीर्विशद्वयः त्रिकोणञ्च वृत्तञ्च भूविम्बं चैतेषां समाहारः त्रिकोण-
 वृत्तभूविम्बं मण्डलं रचयेत् पूर्वं त्रिकोणं ततस्तद्विहितो वृत्तं
 वस्तुलं ततस्तद्विहितं भूविम्बं ततस्त्रिकोणञ्च मण्डलं कुर्यादित्यर्थः तत्र
 गच्छते मण्डले चो आधारशक्तये नम इति मन्त्रेण गन्धपुष्पादि-
 भिराधारशक्तिं सम्युच्चं सामान्यार्घ्यं पात्रस्यापनाय तस्मिन्नेव रचिते
 मण्डले कस्यार्धं नियोजयेत् स्यादयेत् ॥ ७१ ॥

निक्षिप्य गन्धं पुष्पञ्च तीर्थाभ्यावाहयेत्ततः ॥ ७२ ॥

आधारपात्रतोयेषु वङ्गरक्षशशिमण्डलम् ।

पूजयित्वा तद्दशधा भायावीजेन मन्त्रयेत् ॥ ७३ ॥

प्रदर्शयेद्धेतुयोनिं सामान्यार्घ्यमिदं स्मृतम् ।

ततस्तज्जलपुष्पैश्च पूजयेद् द्वारदेवताः ॥ ७४ ॥

गणेशं क्षेत्रपालञ्च बटुकं योगिनीं तथा ।

गङ्गाञ्च यमुनाञ्चैव लक्ष्मीं वाणीं ततो यजेत् ॥ ७५ ॥

अस्त्रेष्वेति । अस्त्रेषु मङ्गिति मन्त्रेण पात्रं प्रक्षाल्याधारे
स्याथ च मन्त्रेण नमोमन्त्रेण जलैः प्रपूर्य्य च तत्र गन्धं चन्दना-
दकं पुष्पञ्च निक्षिप्य ततःपरं तत्र तीर्थाभ्यावाहयेत् ॥ ७२ ॥

आधारेति । ततः आधारश्च पात्रञ्च तोयञ्च तान्याधारपात्रतो-
यानि तेषु वङ्गरक्षशशिमण्डलं पूजयित्वा आधारे वङ्गरक्षशशिमण्डलं पात्रैःकै-
रण्डलं तोये च शशिमण्डलं वक्ष्यमाणमन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिरर्घ्यै-
रेत्यर्थः दशधा दशवारं भायावीजेन स्तुतिविधिजेन तज्जलं
मन्त्रयेत् ॥ ७३ ॥

प्रदर्शयेदिति । ततः तस्योपरि धेतुयोनीं सुद्रे प्रदर्शयेत् इद-
मेव सामान्यार्घ्यं स्मृतम् । ततःपरं तज्जलपुष्पैः सामान्यार्घ्यसम्ब-
न्धितोयजुसुसैर्द्वारदेवताः पूजयेत् । धेतुसुद्रा यथा । अन्योन्याभि-
मुखान्निष्ठा कनिष्ठानामिका पुनः । तथा च तर्जनीमध्या धेतुसुद्रा-
ऽऽहृतमहेति ॥ ७४ ॥

या द्वारदेवताः पूजयेत्ता एव दर्शयन्नाह । गणेशमित्यादि ।
गं गणेशाय नम इति मन्त्रेण गणेशम् । शं क्षेत्रपालाय नम इति
मन्त्रेण क्षेत्रपालम् । वं बटुकाय नम इत्यनेन बटुकम् । यां
योगिनीं नम इत्यनेन योगिनीम् । गां गङ्गायै नम इत्यनेन
गङ्गाम् । यां यमुनायै नम इति मन्त्रेण यमुनाम् । श्रीं लक्ष्मीं
नम इत्यनेन लक्ष्मीम् । ऐं सरस्वत्यै नम इति मन्त्रेण वाणीं गन्ध-
पुष्पादिभिर्ब्रजेत् पूजयेत् ॥ ७५ ॥

किञ्चित् स्मृयन् वामशास्त्रां वामपादपुरःसरम् ।
 स्मरन् देव्याः पदाभोजं मण्डपं प्रविश्यत् सुधीः ॥ ७६ ॥
 नैर्ऋत्यां दिशि वास्वोशं ब्रह्माण्डं समर्चयेत् ।
 सामान्यार्घ्यस्य तोयेन प्रोक्षयेत्सुखगमनिन्दितम् ॥ ७७ ॥
 अनन्तरं साधकेन्द्रो दिव्यदृष्ट्यावलोकनेः ।
 दिव्यानुत्सारवेद्विज्ञानस्त्राग्निं वास्तुशुद्धये ॥ ७८ ॥
 पाष्णिं घातत्रिभिर्भौमानिति विज्ञान्निवारयेत् ।
 चन्दनागुरुकासुरीकूपूरैर्यागमण्डपम् ॥ ७९ ॥
 धूपयेत् स्त्रीपवेशार्थं चतुरस्रं त्रिकोणकम् ।
 विलिख्य पूजयेत्तत्र कामरूपाय मन्त्रनुः ॥ ८० ॥

किञ्चिदिति । ततो वामशास्त्रां द्वारस्थितमण्डपागारानां मध्ये
 वामं काष्ठं किञ्चित् स्मृयन् देव्याः पदाभोजञ्च स्मरन् सुधीः साधको
 वामपादपुरःसरं यथा स्यात् तथा मण्डपं देवीयजनमण्डपं देवीयजन-
 मन्दिरं प्रविशेत् ॥ ७६ ॥

नैर्ऋत्यामित्यादि । मण्डपं प्रविश्य च तत्रैव नैर्ऋत्यां दिशि
 प्रणवादिनमोऽन्नेन मन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिर्वास्त्वोशं ब्रह्माण्डं च सम-
 र्चयन् पूजयन् सन् सामान्यार्घ्यस्य तोयेन यागमन्दिरं प्रोक्षयेत्
 प्रविशेत् ॥ ७७ ॥

अनन्तरमिति । अनन्तरं ततःपरमेव साधकेन्द्रो दिव्य-
 दृष्ट्यावलोकनेः निमेषमूर्त्या दृष्टिर्दिव्यदृष्टियामलोकनैर्निरीक्षये-
 दिति भवा दिव्यास्तान् विज्ञानुत्सारवेद्विवारवेत् अनन्तरमगान्
 गगनगतान् विज्ञान्स्तु व्यस्त्राग्निः फलिति मन्त्रेण जलैर्चोत्सार-
 येत् । भौमान् भूमिभवान् विज्ञान्स्तु पाष्णिं घातत्रिभिः त्रिभिः
 पादतलाघातैर्निवारयेत् । ततो यागमण्डपं चन्दनागुरुकासुरीकूपूरै-
 र्धूपयेत् वासयेत् ततः स्त्रीपवेशार्थं त्रिकोणकं तद्विचक्षणं चत-
 र्कोणञ्च मण्डपं विलिख्य तत्र लिखिते मण्डपे तद्विचक्षणं तद्विचक्षणं

तत्रासनं समाप्त्यै काममाधारशक्तिः ।
 काममासनात्तन्मन्त्रो मन्त्रेणैवासनं यजेत् ॥ ८१ ॥
 उपविश्यासने विद्वान् प्राप्नुवती वाप्युदङ्मुखः ।
 वक्ष्येरासनो मन्त्री विजयां परिशोधयेत् ॥ ८२ ॥
 तारं भाषां सप्तवार्य्यं अमृते ! अमृतोद्भवे ! ।
 अमृतवर्षिणि ! ततोऽमृतमाकर्षय द्विधा ॥ ८३ ॥
 सिद्धिं देहि ततो ब्रूयात् कालिकां मे ततः परम् ।
 वशमानय ठहनुं सम्बिदाशोधने मनुः ॥ ८४ ॥
 मूलमन्त्रं सप्तवारं प्रजप्य विजयोपरि ।

कामरूपं कामरूपाय हृत् कामरूपाय नम इति यो मनुर्मन्त्रस्तेन
 गन्धपुष्पादिभिः पूजयेत् ॥ ७८-८० ॥

तत्रेति । ततस्तत्र मण्डले आसनमाप्त्यैर्याक्त्वाय पूर्वं काम-
 लीमिति वीजसप्तवार्य्यं ततः आधारशक्तौति वदेत् आधारशक्तिव-
 परं काममासनाय नम इति वदेत् । योजनाया लीमाधारशक्तिकम-
 चासनाय नम इति मन्त्रो जातः अनेनैव मन्त्रेणासनं तदधिष्ठा-
 दैवतं यजेत् ॥ ८१ ॥

विजयां भङ्गाम् ॥ ८२ ॥

मनु ज्ञेन मन्त्रेण विजयां परिशोधयेदित्यपेक्षायां तच्छोधन-
 मन्त्रमेवाह । तारमित्यादिद्वाभ्याम् । पूर्वं तारं प्रथवं भाषां स्त्री-
 मिति वीजसप्तवार्य्यं ततःपरम् अमृते अमृतोद्भवे अमृतवर्षिण्य
 इति ब्रूयात् ततोऽमृतमिति ब्रूयात् ततो द्विधा द्विवारमाकर्षयेति
 ब्रूयात् । ततश्च सिद्धिं देहीति ब्रूयात् । ततःपरं कालिकां मे इति
 ब्रूयात् । ततश्च वशमानयेति ठहनुं स्वाहेति ब्रूयात् । सकलपदयो-
 जनया यो लीममृते अमृतोद्भवे अमृतवर्षिण्य अमृतमाकर्षयाकर्षय
 सिद्धिं देहि कालिकां मे वशमानय स्वाहेति मन्त्रो जातः सम्बिदा-
 शोधने भङ्गायाः शोधनेऽथनेव मनुः प्रोक्तः ॥ ८३ । ८४ ॥

आवाहय्यादिसुद्रासु धेनुयोनिं प्रदर्शयेत् ॥ ८५ ॥

गुरुं पद्मे सहस्रारि यथा सङ्कोतसुद्रया ।

त्रिधैव तर्पयेद्देवीं हृदि मूलं समुच्चरन् ॥ ८६ ॥

वाग्भवं वदयुग्मस्य वाग्वादिनि । पदं ततो ॥

मम जिह्वाप्रे स्थिरीभव सर्वसत्त्ववशङ्करि ।

स्वाहान्ते नैव मनुना कुण्डलीसुखे ॥ ८७ ॥

स्त्रीकृत्य सन्विदां वामकर्णोर्ध्वं श्रीगुरुं नमैत् ॥

सूक्तमन्त्रमिति । विजयोपरि मूलमन्त्रं सप्तवारं प्रजप्य आवाह्यते यथा सा आवाहनी सुद्रा सा सुद्रा आदिर्यस्याः सा आवाहय्यादिः सा वासो सुद्रा वेद्यावाहय्यादिसुद्रा ताम् । धेनुयोनी च सुद्रे विजयोपरि प्रदर्शयेत् आवाहय्यादिसुद्रा यथा दक्षिणापूर्तिं संहितायाम् । पुटाञ्जलिमधः कुर्यादिव्यवाहनी भवेत् । इत्यन्तु विपरीतेन तदा वै स्यापनी भवेत् । ऊर्ध्वाङ्गुलसृष्टिभ्यां तदेयं सन्निधावनी । अन्ताङ्गुलसृष्टिभ्यां तदेयं सन्निरोधिनीति ॥ ८५ ॥

गुरुमिति । ऐम् असक्तानन्दनार्थं श्रीगुरुं तर्पयामि नमः इति मन्त्रेण सङ्कोतसुद्रया गुरुपदिष्टया तत्त्वसुद्रया सहस्रारि सहस्ररुद्रे पद्मे गुरुं यथावन्निधा विजयया तर्पयेत् मूलं मन्त्रं समुच्चरन् सन् स्त्रीमाद्यां कानीं तर्पयामि स्वाहेति मन्त्रेण तत्त्वसुद्रयैव हृदये देवीं विजयया त्रिधैव तर्पयेत् ॥ ८६ ॥

वाग्भवमिति । पूर्वं वाग्भवम् ऐमिति धीजं वदेत् ततो वदयुग्मं वदेत् ततो वाग्वादिनि इति पदं वदेत् ततो मम जिह्वाप्रे स्थिरीभव सर्वसत्त्ववशङ्करि इति वदेत् । योजनया ऐं वद वद वाग्वादिनि मम जिह्वाप्रे स्थिरीभव सर्वसत्त्ववशङ्करि मन्त्रो जातः स्वाहान्तेनैवासना मनुना कुण्डलीसुखे विभवां कुण्डलात् दद्यात् ॥ ८७ ॥

स्त्रीकृतेति । एयं सन्विदां भङ्गां स्त्रीकृत्य नट्टीत्या वामकर्णे

दक्षिणे च गणेशानमाद्यां मध्ये सनातनीम् ॥ ८८ ॥
 कृताञ्जलिपुटी भूत्वा देवीध्यानपरायणः ।
 पूजाद्रव्याणि सर्वाणि दक्षिणे स्थापयेत् सुधीः ।
 वामे सुकामिनं तीर्थं कुलद्रव्याणि यानि च ॥ ८९ ॥
 अस्नान्तमूलमन्त्रेण सामान्यार्थीद्वयेन च ।
 समीपे सर्ववस्तूनि वेष्टयेज्जलधारया ।
 वज्रिवीजेन देवेशि ! वज्रैः प्राकारमाचरेत् ॥ ९० ॥
 पुष्पं चन्दनसंयुक्तमादाय करयोर्द्वयोः ।
 अस्त्रेण चर्चयित्वा तत् प्रक्षिपेत् करशुद्धये ॥ ९१ ॥
 तर्जनीमध्यमाभ्याञ्च वामपाणितले शिवे ! ।
 ऊर्ध्वोर्हृतालक्षितयं दत्त्वा दिग्बन्धनं ततः ।
 अस्त्रेण छोटिकाभिश्च भूतशुद्धिमयाचरेत् ॥ ९२ ॥

सोर्ध्वदेवे सो' श्रीगुरुभ्यो नम इति मन्त्रेण श्रीगुरुभ्येत् । दक्षिणे
 दक्षकर्णसोर्ध्वदेवे सो' गणेशाय नम इति मन्त्रेण गणेशानं नमिन् ।
 सो' सनातनीं आद्यायै काश्यै नम इत्यनेन मध्ये कृताटदेये सनातनी-
 माद्यां काञ्चिकां नमिन् ॥ ८८ ॥

पूजाद्रव्याणि पुष्पादीनि । कुलद्रव्याणि मद्यादीनि ॥ ८९ ॥

अस्नानेति । ततः अस्नान्तमूलमन्त्रेण फडुन्तेन मूलमन्त्रेण
 सामान्यार्थीद्वयेन च सर्ववस्तूनि समीपेष्वाभिनिक्षिप्य जलधारया वेष्ट-
 येत् । हे देवेशि । ततो वज्रिवीजेन रमितिवीजेन वज्रैः प्राकारमाच-
 रणमाचरेत् कृत्वा ॥ ९० ॥

पुष्पमिति । ततः करशुद्धये चन्दनसंयुक्तं पुष्पं द्वयोः करयो-
 रादाय ऊर्ध्वोर्हृता अस्त्रेण चर्चयित्वा मन्त्रेण तत् पुष्पं चर्चयित्वा प्र-
 क्षिपेत् ॥ ९१ ॥

तर्जनीमिति । हे शिवे ! ततः तर्जनीमध्यमाभ्यामङ्गुलिभ्यां वाम-

स्वाङ्गे निधाय च कारावुत्तानी, साधकोत्तमः ।
 मनो निवेश्य मूले च हृद्द्वारेणैव कुण्डलीम् ॥ ८३ ॥
 उत्थाप्य हंसमन्त्रेण पृथिव्या सहितांशुताम् ।
 स्वाधिष्ठानं समानीय तत्त्वं तत्त्वे निष्ठापयेत् ॥ ८४ ॥
 गन्धादिघ्राणसंयुक्तां पृथिवीमपसु संहरेत् ।
 रसादिजिह्वया साधं जलमग्नी विष्ठापयेत् ॥ ८५ ॥
 रूपादिचक्षुषा सार्धमग्निं वायौ विष्ठाप्य च ।
 स्पर्शादि त्वग्युतं वायुमाकाशे प्रविष्ठापयेत् ॥ ८६ ॥
 अहङ्कारे हरेद्योम सशब्दं तन्महत्त्वपि ।

पाणितले जङ्घीर्हे तावन्नितयं दत्त्वा ततोऽश्लेषे ऋद्धिति मन्त्रेण
 कोटिकाभिरङ्गुलिध्वनिभिश्च दिग्बन्धनमाचरेत् । अथ दिग्बन्धनादनन्तरं
 भूतशुद्धिमाचरेत् ॥ ८२ ॥

भूतशुद्ध्याचरणप्रकारमेवाह स्वाङ्गे इत्यादिभिः । साधकोत्तमः
 स्वाङ्गे स्वक्रीडे उत्तमौ करौ निधाय संस्थाप्य मूले मूलाधारचक्रे च
 मनो निवेश्य हृद्द्वारेणैव कुण्डलीसत्याय हंसमन्त्रेण हंसः इत्या-
 त्मकेनैव मन्त्रेण पृथिव्या सहितां तां कुण्डलीं शक्तिं स्वाधिष्ठानं
 स्वाधिष्ठानचक्रं समानीय तत्त्वं पृथिव्यादिकं तत्त्वे जलादी नियो-
 जयेत् विष्ठापयेत् ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

पृथिव्यादेस्तत्त्वस्य जलादितत्त्वे विष्ठापनप्रकारमेव दर्शयन्नाह
 गन्धादेत्यादि । गन्ध आदियेस्य तद्गन्धादि एवभूतस्य तदुप्रायं नाहा
 वेति गन्धादिघ्राणं तेन संयुक्तां पृथिवीम् अपसु जलेषु, संहरेत्
 विष्ठापयेत् । घ्राणादीति पाठे तु घ्रायते नादिकया व्यञ्जते
 यः स घ्राणो गन्ध एव जलादिकमजगन्त्यादायेवमेव विष्ठापयेत्
 ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

अहङ्कार इति । अहङ्कारे सशब्दं शब्दशुद्धितं व्योम आकाश

महत्तमस्य प्रकृतौ तां ब्रह्मणि विलापयेत् ॥ ६७ ॥

रत्नं विद्यायः मतिमान् वामकुक्षौ विचिन्तयेत् ।

पुरुषं ब्रह्मस्यैव रत्नमश्रुविलोचनम् ॥ ६८ ॥

रत्नवर्णकं कुक्षुःसङ्घपरिमाणकम् ।

सर्वपापस्वरूपं सर्वदाधोमुखस्थितम् ॥ ६९ ॥

ततश्च वामनासायां यं बीजं धूम्रवर्णकम् ।

सच्चिन्मयं पूरयेत्तेन वायुं षोडशमात्रया ।

तेन पापान्कर्म देहं शोधयेत् साधकाग्रणीः ॥ १०० ॥

नाभौ रं रत्नवर्णं ध्यात्वा तज्जातवह्निना ।

चतुःषष्ट्या कुम्भकेन दृष्टेत् पापरतान्तनम् ॥ १०१ ॥

ललाटे वारुणं बीजं शुक्लवर्णं विचिन्त्य च ।

इदं विद्यापयेत् । तत् अहङ्कारतत्त्वं महति महत्तत्त्वे इरेत् । मह-
त्तत्त्वं प्रकृतौ विलापयेत् । तां प्रकृतिं ब्रह्मणि विलापयेत् ॥ ६७ ॥

रत्नमिति । मतिमान् साधक इत्यमसुना प्रकारेण वृत्तिव्यादि-
तत्त्वं विद्यायः वामकुक्षौ वामे उदरे कण्ठवर्णं सर्वपापस्वरूपं पुरुषं
विचिन्तयेत् । रत्नमश्रुविलोचनमित्यादीनि द्वितीयान्तपदानि सर्वपाप-
स्वरूपस्य इदमस्मैव विशेषणानि । रत्नमश्रुविलोचनम् रत्ने लोहित-
वर्णं मश्रुविलोचने यस्य तथाभूतम् ॥ ६८ । ६९ ॥

ततश्चित्ति । ततोऽमन्तरन्तु वामनासायां धूम्रवर्णकं यं बीजं
सच्चिन्मयं तदेव बीजं अपनु साधककोनं वामनासारम्भेण षोडशमात्रया
वायुं पूरयेदाकण्ठं । साधकाग्रणीः साधकोत्तमस्तेन पूरितेन वायुना
पापान्कर्म पापनाशानि सच्चिन्मयं यस्य एवम्भूतदेहं शोधयेत् ॥ १०० ॥

नाभाविति । ततो नाभौ रत्नवर्णं रमिति बीजं ध्यात्वा तदेव
बीजं अपनुमपि तज्जातवह्निना ततो रमिति बीजादुत्पन्नेनाग्निना
चतुःषष्ट्या कुम्भकेन पापरतां निजां तनू दृष्टेत् ॥ १०१ ॥

हात्रिंशता रेचकेन ज्ञावयेद्वृताम्भसा ॥ १०२ ॥

आपादशीर्षपर्यन्तमाज्ञाय तदमन्त्रम् ॥

उत्पन्नं भावयेद्देहं नवीनं देवतास्यम् ॥ १०३ ॥

पृथ्वीबीजं पीतवर्णं मूलाधारे विचिन्तयन् ॥

तेन दिव्यावलोकैः दृढीकुर्याच्चिन्तयन् ॥ १०४ ॥

हृदये हस्तमादाय आं ह्रीं क्रौं हं च सुचरन् ॥

सोऽहं-मन्त्रेण तद्देहे देव्याः प्राणान् निधापयेत् ॥ १०५ ॥

भूतशुद्धिं विधायेत्यं देवीभावपरायणः ।

समाहितमनाः कुर्यात् मातृकान्वासमम्बिके ॥ १०६ ॥

मातृकाया ऋषिर्ब्रह्मा गायत्रीहृन्द् रैरितम् ।

देवता मातृका देवी बीजं व्यञ्जनसंज्ञकम् ॥ १०७ ॥

ललाटे इति । ततो ललाटे शुक्लवर्णं वाह्यं वभिति बीजं चिन्तयन्
तदेव बीजं जपन्नपि हात्रिंशता रेचकेनाम्भसा यावद्वीजं च्युते-
नाम्भतरूपेण जलेन दग्धं तन् ज्ञावयेत् ॥ १०२ ॥

आपादेति । एवमापादशीर्षपर्यन्तं देहमाज्ञाय तदमन्त्रं देवतास्यं
देवतादेहस्वरूपं नवीनसत्पन्नं देहं भावयेत् चिन्तयेत् ॥ १०३ ॥

पृथ्वीति । ततो मूलाधारे पीतवर्णं लभित्वाकारकं पृथ्वीबीजं
विचिन्तयन् सन् तेन लभिति-बीजेन दिव्यावलोकैः च चिन्तयन् तन्
दृढीकुर्यात् ॥ १०४ ॥

हृदये इति । ततो हृदये हस्तमादाय निधाय आं ह्रीं क्रौं हं च
इत्युच्चरन् साधकः सोऽहं-मन्त्रेण तद्देहे तस्मिन्बीजे देहे देव्याः
प्राणान् प्रतिष्ठयेत् आं ह्रीं क्रौं हं चः सोऽहमिति मन्त्रेण तन् देहे
देव्याः प्राणानां प्रतिष्ठां कुर्यादित्यर्थः ॥ १०५ ॥

देवीभावपरायणः देवीस्वरूपोऽहमिति चिन्तयन् तत्पदः ॥ १०६ ॥

अथ मातृकान्वासमन्त्रमेव हिदधं चिन्तयन् मातृकाया ऋषिर्ब्रह्मा

स्वराद्यः प्रथमः स्वर्गः कौलकं परिकीर्तितम् ।
 लिपिन्यासे मन्त्रादेवि ! विनियोगप्रयोगिता ।
 मन्त्रविद्यासंविधायैवं कराङ्गन्यासमाचरेत् ॥ १०८ ॥
 अं अं-मध्ये ऋवर्गम् इं ईं-मध्ये एवर्गकम् ।
 उं ऊं-मध्ये ऋवर्गन्तु एं ऐं-मध्ये तवर्गकम् ॥ १०९ ॥
 ओं औं-मध्ये ऋवर्गन्तु याद्विद्वान्तं वरानने ! ।
 विन्दुसर्गान्तराले च षडङ्गे मन्त्र ईरितः ॥ ११० ॥
 विन्यस्य न्यासविधिना ध्यायेन्मातृसरस्वतीम् ॥ १११ ॥

मातृकाया इत्यादिना । स्वर्गः विसर्गः विनियोगप्रयोगिता । विनियो-
 गस्य प्रयोगविषयं विनियोगः प्रयोगस्य इत्यर्थः । अस्या मातृकाया
 मन्त्रा ऋषिर्गायत्री इत्येव । मातृका सरस्वती देवी देवता । ऋषो वीजम् ।
 स्वराः ऋक्तयः । विसर्गः कौलकम् । धर्मार्थकामभोक्षावाप्तये लिपिन्यासे
 विनियोगः । शिरसि मन्त्रायै नमः । मुखे गायत्र्यै इत्येव नमः ।
 हृदये मातृकायै सरस्वत्यै देव्यै देवतायै नमः । गुह्ये व्यञ्जनाय
 वीजाय नमः । पादयोः स्वरेभ्यः शक्तिभ्यो नमः । सर्वाङ्गेषु विसर्गाय
 कौलकाय नमः । धर्मार्थकामभोक्षावाप्तये लिपिन्यासे विनियोगः ।
 एवम् ऋषिन्यासं विधाय क्त्वा कराङ्गन्यासमाचरेत् कुर्यात् ॥ १०७ ॥
 ॥ १०८ ॥

कराङ्गन्यासक्रममेवाह । अं अं-मध्ये इत्यादिना । अं अं-
 मध्ये स्थितं ऋवर्गम् इं ईं-मध्ये स्थितं एवर्गम् उं ऊं-मध्ये स्थितं
 ऋवर्गम् एं ऐं-मध्ये स्थितं तवर्गम् ओं औं-मध्ये स्थितं ऋवर्गम्
 विन्दुसर्गान्तराले षडङ्गविनियोगमध्ये स्थितं याद्विद्वान्तं वरानने इत्यादि-
 नुसंविधायैवं कराङ्गन्यासमाचरेत् कुर्यात् ॥ १०७ ॥
 सरस्वतीं ध्यायेदित्यन्वयः । यथा अं कं खं गं घं ङं अं अङ्गुष्ठाभ्यां
 नमः । इं एं ऋं जं झं ञं ऐं तर्जनीभ्यां स्नाह । उं टं ठं डं ढं
 मध्यमाभ्यां वचट् । एं तं थं दं धं नं ऐं अनामिकाभ्यां

पञ्चाशत्त्रिभिर्विभक्तसुखदोःपन्ध्यायवत्सुखा
 भास्वन्मौलिनिवहचन्द्रयकामापीनसुखदोः
 सुद्रामचगुणं सुधाव्यकलशं विद्यासु सुखायुक्तौ
 विभ्राणां विषदप्रभां त्रिनयनां वाग्देवतायाम् ॥ ११२ ॥
 ध्यात्वैवं मातृकां देवीं षट्सु चक्रेषु विष्णवेति ।

उम् । ओं पं फं वं भं मं औं कनिष्ठाभ्यां वीषट् । कं वं रं कं वं
 यं पं सं हं चं अः करतलकरपृष्ठाभ्यां षट् । इति करन्यासः ।
 हृदयादिन्यासे यथा अं कं खं गं चं छं वां हृदयाय नमः । इं पं
 कं जं झं अं रं शिरसे स्वाहा । उं टं ठं डं ढं षं अं शिखायै षषट् ।
 एं तं थं दं धं नं ऐं कवचाय उम् । ओं पं फं वं भं मं औं
 नेत्रत्रयाय वीषट् । अं यं रं कं वं यं पं सं हं चं अः कलाय
 षट् । इति षडङ्गे न्यासेऽयमेव मन्त्र ईरितः कथितः ॥ १०६-१११ ॥

मातृसरस्वतीध्यानभेवाह पञ्चाशत्त्रिभिर्रिति । वाग्देवतां सर-
 स्वतीमात्रये भजे इत्यन्वयः । कथन्भूतां वाग्देवताम् पञ्चाशत्त्रिभि-
 र्भिर्बिभक्तसुखदोःपन्ध्यायवत्सुखाम् पञ्चाशता वर्षैर्बिभक्तानि पृथक्
 पृथक् भूतानि सुखदोःपन्ध्यायवत्सुखानि यस्या तथाम्भूताम् । तत्र
 दोष्काङ्कः पद् पाद् । पुनः कथन्भूताम् भास्वन्मौलिनिवहचन्द्रयकामां
 भास्वन्मौलौ दीप्यमाने किरीटे निवहं चन्द्रयकं चन्द्रयक
 यया ताम् । वृद्धा किरीटं नेशाश्च संवता मौलयक्यय इत्यमरः ।
 पुनः कथन्भूताम् आपीनलङ्कलनीसु आपीनौ अतिमहानौ दृक्पावुस्तौ
 स्तनौ यस्यास्तथाभूताम् । पुनः कथन्भूताम् हस्ताम्बुजैः पाणिकमलै-
 र्गानिसुहाम् कश्चगुणमचमाल्यम् । सुधाठत्रककयमस्ततुक्त षट्
 विद्यासु विभ्राणां दधतीम् । पुनः कीदृशीम् विषदप्रभाम् विषदा
 शुभ्रा प्रभा यस्यास्ताम् । पुनः कीदृशीम् त्रीषि नयनानि नेत्राणि
 यस्यास्तथाभूताम् ॥ ११२ ॥

ध्यात्वैति । एवं मातृकां देवीं ध्यात्वा षट्सु चक्रेषु विष्णवेति ।

इत्येवमन्वयं पद्मे कण्ठे च षोडश स्वरान् ॥११३ ॥
 ब्रह्मणे वादिष्ठान्तान् विन्यस्य कुलसाधकः ।
 वादिष्ठान्तान् नाभिदेशे वादिसान्तांश्च लिङ्गके ॥ ११४ ॥
 मूलाधारे चतुःपत्रे वादिसान्तान् प्रविन्यसेत् ।
 इत्यन्तर्गतां च स माहकार्यान् वहिर्न्यसेत् ॥११५ ॥
 ललाटसुखद्वाराचिन्मुक्तिप्रायेषु गण्डयोः ।
 भोष्ठदन्तीसमाङ्गास्यदोःपत्सन्ध्यग्रगेषु च ॥ ११६ ॥

षट्सु चक्रेषु माहकार्यान्वासस्य क्रममेवाह ह्यन्वाविन्वादिना । भ्रूमध्ये
 विद्युद्वाक्ये द्विदशे पद्मे इत्यौ वषीं विन्यसेत् । कण्ठे कण्ठस्थिते
 वासाक्ये षोडशपत्रे पद्मे षोडश स्वरान् न्यसेत् । ब्रह्मण्डले चना-
 द्वाक्ये द्वादशदशे ब्रह्मण्डले वादिष्ठान्तान् द्वादशवर्णान् विन्यस्य
 कुलसाधको नाभिदेशस्थिते मणिपूरकाक्ये दशदशे पद्मे वादिष्ठान्तान्
 दशवर्णान् विन्यसेत् । लिङ्गके लिङ्गदेशस्थे स्वाधिष्ठानाक्ये षड्दशे
 पद्मे वादिष्ठान्तान् षड्वर्णान् विन्यसेत् । चतुष्पत्रे मूलाधारे वादि-
 शाङ्काचतुरो वर्णान् प्रविन्यसेत् । यथा भ्रूमध्ये पद्मे हं नमः ञं
 नमः । कण्ठे पद्मे अं नमः आं नमः इं नमः ईं नमः उं नमः ऊं नमः
 ऋं नमः ॠं नमः ॡं नमः एं नमः ऐं नमः औं नमः
 कौं नमः खं नमः गं नमः । ब्रह्मणे पद्मे कं नमः खं नमः गं नमः घं नमः
 ङं नमः चं नमः छं नमः जं नमः झं नमः ञं नमः टं नमः ठं नमः ।
 नाभिगते पद्मे ङं नमः टं नमः थं नमः दं नमः धं नमः दं नमः
 धं नमः नं नमः पं नमः फं नमः । लिङ्गगते पद्मे बं नमः भं नमः
 बं नमः वं नमः रं नमः लं नमः । मूलाधारे वं नमः शं नमः षं नमः
 सं नमः । इति षट्सु माहकार्यान्वासक्रमः । इत्यनेन प्रकारेण
 सप्तमां माहकार्यान् माहकार्यान्तरभ्यन्तरे न्यस्य बहिरपि
 न्यसेत् ॥ ११६-११६ ॥

पार्श्वयोः पृष्ठतो नाभौ जठरे हृदयान्तयोः ।
 ककुब्धे च हृत्पूर्वं पाणिपादयुगे ततः ॥ ११७ ॥
 जठराननयोर्न्यस्ये मातृकार्पाण् यथाक्रमम् ।
 इत्थं लिपिं प्रविन्ध्यस्य प्राणायामं समाचरेत् ॥ ११८ ॥
 मायावीजं षोडशधा जप्त्वा वामेन वायुम्बर ।
 पूरयेदात्मनो देहं चतुःषष्ट्या तु कुम्भयेत् ॥ ११९ ॥

मातृकार्पाणां वह्निर्वासस्य क्रममाह ललाटेत्यादिना । ललाट-
 सुखदत्तादि मातृकार्पाण् यथाक्रमं न्यसिदिति ललाटेनामयः । यथा
 ललाटे अ नमः सुखदत्ते आ नमः दक्षोऽपि इ नमः वामेऽपि
 ई नमः इन्द्रायुतौ उ नमः वामकर्णे ज नमः दक्षघाणे क नमः
 वामनासायाम् ङ नमः दक्षगण्डे ख नमः वामकपोले छ नमः श्रोत्रे
 ए नमः अक्षरे ऐ नमः ऊर्ध्वदन्तपङ्क्तौ ओ नमः अक्षरदन्तपङ्क्तौ
 औ नमः अक्षमाङ्गे ए नमः आस्त्रविषरे अ नमः वाङ्मोः ईशानां
 सङ्गीतामघेषु क्रमतः क नमः ख नमः ग नमः घ नमः ङ नमः च
 नमः छ नमः ज नमः झ नमः ञ नमः पादयोः ईशानां सङ्गीता-
 मघेषु क्रमतः ट नमः ठ नमः ड नमः ढ नमः ण नमः त नमः
 थ नमः द नमः ध नमः न नमः दक्षपार्श्वे प नमः वामपार्श्वे
 फ नमः पृष्ठे ब नमः नाभौ भ नमः जठरे म नमः हृदये व नमः
 दक्षस्कन्धे र नमः वामस्कन्धे ल नमः ककुब्धे ङ नमः हृदयपूर्वं
 पाणिपुगे शं नमः षं नमः हृत्पूर्वं पादयुगे सं नमः ङ नमः
 जठराननयोः अं नमः इति मातृकार्पाणां वह्निर्वासस्य क्रमः
 ॥ ११६-११८ ॥

ननु देवीमन्त्रस्य साधने कथं प्राणायामं विदध्यात् तत्राह ।
 मायावीजमित्यादि । सुधीर्भीरो मायावीजं सुधीर्भीजं षोडशधा
 षोडशवारं जप्त्वा वामेन नासापुटेन वायुनात्मनो देहं पूरयेत् ।
 अनिष्ठानामिकाङ्कुर्नैवाद्यायं धृत्वा चतुःषष्ट्या मातृकार्पाण् नीजं

कर्मिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्धृत्वा नासाद्वयं सुधीः ।
 हात्रिंशता जपन् वीजं वायुं दक्षेण रेचयेत् ॥ १२० ॥
 पुनः पुनश्चिरात्प्रम्य प्राणायाम इति स्मृतः ।
 प्राणायामं विधायैत्यमृषिभ्यासं समाचरेत् ॥ १२१ ॥
 अथ मन्त्रस्य ऋषयो ब्रह्मा ब्रह्मर्षयस्तथा ।
 गायत्र्यादीनि ह्यन्दांसि आद्या काली तु देवता ॥ १२२ ॥
 आद्यावीजं वीजमिति शक्तिर्माया प्रकौर्त्तिता ।
 कमला कौस्तुभं प्रोक्तं स्थानेष्वेतेषु विन्यसे-
 गिरी वदनं हनुमन्पादसर्वाङ्गकेषु च ॥ १ ॥
 मूलमन्त्रेण हस्ताभ्यामापादमस्तकावधि ।

जपन् सन् वायुं कुम्भयेत् स्थिरं कुर्यात् । ततो हात्रिंशताहत्या ह्रीं-
 वीजं जपन् तेनैव वा नासापुटेनैव वायुं रेचयेत् त्यजेत् । पुनः पुनरा-
 हत्या त्रिंशत्त्रयमेव कुर्यात् । देवीमन्त्रस्य साधने इति एष प्राणा-
 यामः पठतः प्राणायामविधिः प्रोक्त इत्यर्थः ॥ ११९-१२१ ॥

ऋषिभ्यासक्रमं दर्शयन्तस्य मन्त्रस्य ऋष्यादिकमाह । अस्य मन्त्रस्ये-
 त्वादिना । अस्य मन्त्रस्य ह्रीं श्रीं श्रीं परमेश्वरि स्वाहेत्यस्य आद्या-
 वीजं श्रीं-वीजम् । माया ह्रीं-वीजम् । कमला श्रीं-वीजम् । एतेषु
 स्थानेषु ऋष्यादिकं विन्यसेत् । एतेषु केषु स्थानेषु विन्यसेत्
 तलाह । गिरि इत्यादिना । यथा अस्य मन्त्रस्य ब्रह्मा ब्रह्मर्षयश्च ऋषयो
 गायत्र्यादीनि ह्यन्दांसि आद्या काली देवता श्रीं वीजं ह्रीं शक्तिः
 श्रीं कौस्तुभं सर्वाङ्गकाममोक्षायाप्तये ऋषिभ्यासे विनियोगः । गिरिश्च
 हनुमन् ब्रह्मर्षिभ्यश्चर्षिभ्यो नमः । सुखे गायत्र्यादिभ्यश्चन्दोभ्यो
 नमः । वृद्धये आद्याये काल्यै देवतायै नमः । गृह्ये श्रीं-वीजाय
 नमः । प्रादुर्भावे चर्षिभ्यो नमः । सर्वाङ्गेषु श्रीं-कौस्तुभाय नमः ।
 सर्वाङ्गकाममोक्षायाप्तये ऋषिभ्यासे विनियोगः । इति ऋषिभ्यास-

मस्तकात् पादपर्यन्तं सप्तधा का त्रिधा विधिः ।

अथन्तु व्यापकन्यासो यथोक्तफलविधिः ॥ १२४ ॥

यद्बीजाद्या भवेद्विद्या तद्बीजेनाङ्ककल्पना ।

अथवा मूलमन्त्रे षट् दीर्घेण विना प्रिये ! ॥ १२५ ॥

अङ्गुष्ठाभ्यां तर्जनीभ्यां मध्यमाभ्यां तक्षीभ्यां ।

अनामिकाभ्यां कनिष्ठाभ्यां करवीर्यसंश्लेषात् ।

नमः स्वाहावषट्कञ्च वीषट् फट् क्रमशः सुधीः ॥ १२६ ॥

द्वयं नमः पूर्वं मस्तके वज्रवज्रभा ।

क्रमः ॥ १२२ । १२३ ॥

अथ व्यापकन्यासं ब्रूते । मूलेत्यादिना । आपादमस्तकावधि-
पादमारभ्य मस्तकपर्यन्तं मस्तकमारभ्य पादपर्यन्तं च प्रतिहस्ताभ्यां
मूलमन्त्रेण सप्तधा सप्तवारं त्रिधा वा न्यसेन्न्यासं कुर्यात् । मस्तका-
दिति ह्यवलोमे कर्मण्यधिकरणे चेति कर्मणि पञ्चमी ॥ १२४ ॥

अथ कराङ्गन्यासविधिरुच्यते । यद्बीजाद्योत्यादिना । यद्बी-
जमाद्यं यस्याः सा यद्बीजाद्या मन्त्रात्मिका विद्या भवेत् । षट्-
दीर्घेण विनेति निषेधात् आकारादि-षट्-दीर्घस्वरभाजा तेन बीजे-
नाङ्ककल्पना अङ्गुष्ठादि-हृदयादि-षट्कन्यासकल्पना कर्तव्यत्वार्थः ।
अथवा हे प्रिये ! षट् दीर्घेण विना अध्यास्तियमाणाकारादिषट् दीर्घ-
स्वरमूलेन मूलमन्त्रेण यथाङ्ककल्पना कर्तव्या ॥ १२५ ॥

पूर्वमङ्गुष्ठादि-षट्कन्यासक्रममाह । अङ्गुष्ठाभ्यामित्यादिना सा-
द्धेन । अङ्गुष्ठाभ्यां नमः अङ्गुष्ठादुद्दिश्य नम इत्युक्तमित्यर्थः । एव-
मप्युच्यन्वयोविधेयः । सुधीः साधकः क्रमशः क्रमेण ह्यं अङ्गुष्ठाभ्यां
नमः ह्यौ तर्जनीभ्यां स्वाहा ह्यं मध्यमाभ्यां षषट् ह्यं अनामिकाभ्यां
नमः ह्यौ कनिष्ठाभ्यां वीषट् ह्यः करतलकरश्लेषाभ्यां फट् ह्यौ त्रौ
क्रौं परमेष्ठरि स्वाहा अङ्गुष्ठाभ्यां नमः एवञ्च अङ्गुष्ठादिषट्क-
न्यासं विदध्यादिति श्रेयः ॥ १२६ ॥

विष्णवे वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ १२७ ॥

नेत्रत्रयाय वीषट् च प्रस्त्राय फडिति क्रमात् ।

पङ्कानि विधायेत्यं पीठन्यासं समाचरेत् ॥ १२८ ॥

आधारशक्तिं कूर्माद्यं शेषं पृथ्वीं तथैव च ।

सुधासुधे भि मणिदीपं पारिजाततरुं ततः ॥ १२९ ॥

चिन्तामणिश्च हृद्यैव मणिमाणिक्यवेदिकाम् ।

तत्र पद्मासुतं वीरो विन्यसेत् हृदयासुजे ॥ १३० ॥

दक्षवामांशयोर्वामकटौ दक्षकटौ तथा ।

धर्मां ज्ञानं तथैवैवैराग्यं क्रमतो न्यसेत् ॥ १३१ ॥

अथ हृदयादिषु न्यासमाह । हृदयाय नम इत्यादिना । पूर्व
हृदयाय नमः हृदयसहित्य नम इत्युक्तमित्यर्थः । एतन्मन्त्रः ।
वज्रवह्ना स्नाहा । ह्रीं हृदयाय नमः । ह्रीं शिरसे स्नाहा । ह्रूं
शिरसायै वषट् । ह्रौं कवचाय हुम् । ह्रौं नेत्रत्रयाय वीषट् ।
सुः अस्त्राय फट् इति । ह्रीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि स्नाहा हृद-
याय नमः एवं वा क्रमात् सुधीर्हृदयादिषु न्यासं कुर्यात् ।
इत्यनेन विधानेन पङ्कानि प्रति न्यासं विधाय पीठन्यासं समा-
चरेत् ॥ १२७ । १२८ ॥

पीठन्यासाचरणक्रममेव दर्शयन्नाह । आधारशक्तिमित्यादि । वीरो
हृदयासुजे हृत्पद्मे आधारशक्तिं न्यसेत् । तत्रैव कूर्मादिकमपि
न्यसेत् । तत्र मणिमाणिक्यवेदिकायाम् यथा हृदयासुजे आधार-
शक्तये नमः कूर्माय नमः शेषाय नमः पृथ्वी नमः सुधासुधे नमः
मणिदीपाय नमः पारिजाततरवे नमः चिन्तामणिश्च हृदाय नमः मणि-
माणिक्यवेदिकायां पद्मासनाय नमः इति ॥ १२९ । १३० ॥

दक्षवामादि । दक्षिणांशदिषु क्रमतो धर्मादिकं न्यसेत् । यथा
दक्षवामांशे धर्माय नमः वामस्कन्धे ज्ञानाय नमः वामकटौ ऐश्वर्याय
नमः दक्षकटौ वैराग्याय नमः इति ॥ १३१ ॥

सुखं पार्श्वं नाभिदक्षपार्श्वं साधकसत्तमः ।
 नङ्पूर्वानि च तान्त्रे व धर्मादीनि यथाक्रमम् ॥ १३२ ॥
 आनन्दकन्दं हृदये सूर्यं सोमं हुतात्मनम् ।
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव विन्दुयुक्तादिमाचरैः ।
 केशरान् कर्णिकाश्चैव पत्रेषु पीठनायिकाः ॥ १३३ ॥
 मङ्गला विजया भद्रा जयन्ती आपराजिता ।
 नन्दिनी नारसिंही च वैष्णवीत्यष्टनायिकाः ॥ १३४ ॥
 असिताङ्गी वरुचण्डः क्रोधोऽसताख्यकास्तथा ।
 कपालौ भीषणश्चैव संहारीत्यष्ट भैरवाः ।
 दलाघेषु न्यसेदितान् प्राणायामं ततश्चरेत् ॥ १३५ ॥

सुखेत्यादि । साधकसत्तमो षष्ठादिषु तन्त्रे पूर्वानि तान्त्रे व
 धर्मादीनि यथाक्रमं क्रमेणैव न्यसेत् । यथा सुखे अधर्माय नमः वाम-
 पार्श्वे अज्ञानाय नमः नाभौ अनेश्वर्याय नमः दक्षपार्श्वे अवेराग्याय
 नमः इति ॥ १३२ ॥

• आनन्देत्यादि । आनन्दकन्दादीन् हृदये न्यसेत् । विन्दुयुक्तादि-
 माचरैः साहस्रारैरादिभैरवरैः सह सत्त्वं रजस्तमश्च तत्रैव न्यसेत् ।
 यथा । हृदये आनन्दकन्दाय नमः सूर्याय नमः सोमाय नमः अक्षये
 नमः सं सत्त्वाय नमः रं रजसे नमः तं तमसे नमः केशरेभ्यो नमः
 कर्णिकायै नम इति । हृदयाम्बुजस्य पत्रेषु पीठनायिका न्यसेत् ॥ १३३ ॥

पत्रेषु याः पीठनायिका न्यसेत्ता आह एकेन । नङ्गुणेति । यथा
 हृत्पद्मपत्रेषु क्रमतः मङ्गलायै नमः विजयायै नमः भद्रायै नमः
 जयन्तयै नमः अपराजितायै नमः नन्दिन्यै नमः नारसिंहायै नमः
 वैष्णव्यै नम इति ॥ १३४ ॥

असिताङ्ग इति । असिताङ्गादीनेतानष्ट भैरवान् दलाघेषु
 न्यसेत् । यथा हृत्पद्मपत्रेषु क्रमतः असिताङ्गाय भैरवाय नमः

गन्धेषुष्ये समादाय करकच्छपसुद्रया ।

इदि इक्षी समाधाय ध्यायेद्देवीं सनातनीम् ॥ १३६ ॥

ध्यानस्तु द्विविधं प्रोक्तं सरूपा रूपभेदतः ।

सरूपं तव यद्यमानमवाङ्मनसगोचरम् ॥ १३७ ॥

अव्यक्तं सर्वतो ध्यातमिदमित्यं विवर्जितम् ।

अगम्यं योगिभिर्गम्यं कृच्छ्रैर्बहुसमाधिभिः ॥ १३८ ॥

मनसी धारणाधीयं शीघ्रं स्वाभीष्टसिद्धये ।

सूक्ष्मध्यानप्रबोधाय स्थूलध्यानं वदामि ते ॥ १३९ ॥

सरूपायाः कालिकायाः कालमातुर्महाद्युतः ।

गुणक्रियागुसारेण क्रियते रूपकल्पना ॥ १४० ॥

हरये भैरवाय नमः शङ्कराय नमः क्रोधोन्मत्ताय नमः भयङ्कराय भैर-
वाय नमः कपालिने नमः भीषण्याय नमः संहारिणे नम इति एवं
पीठपद्यासं विधाय ततः प्राणायामश्चरेत् ॥ १३५ ॥

गच्छति । ततो गुरुरूपदिष्टया करकच्छपसुद्रया गन्धेषुष्ये समा-
दाय ऋक्षीत्वा इदि इक्षी समाधाय संस्थाप्य सनातनीमाद्यान्तमूर्त्त्या
देवीं ध्यायेत् ॥ १३६ ॥

ध्यानमिति । हे देवि ! सरूपा रूपभेदतः तव ध्यानस्तु द्विविधं
प्रोक्तम् । तयोर्मध्ये अरूपं रूपरहितं तव यद्यमानं ध्येयं, सरूपं तनु-
षवाङ्मनसगोचरम् । वाचो मनसश्चाविषयभूतम् । ध्यायते यत्तत्
ध्यानम् । वाङ्मनसात् कर्त्तव्यं क्युट् ॥ १३७ ॥

अव्यक्तमित्यादि । इदमित्यं विवर्जितम् । इदमित्यमेवेति
विज्ञानरहितम् । अगम्यम् अज्ञेयम् । कृच्छ्रैः प्राजापत्यादिभि-
रुतैः शनोऽन्तःकरणसंयमः स आदित्येधान्ते शमादयः बह्वक्षरं ते
शमाह्वयः तैः ॥ १३८ ॥

शीघ्रमिति पूर्वान्वयि ॥ १३९ ॥

गुरु रूपवत एव पदार्थस्य स्थूलध्यानं सम्भवति नम स्वाद्यन्त-

मेघाङ्गीं शशिशेखरां त्रिनयनां रक्ताम्बरं विभ्रती
पाणिभ्यामभयं वरश्च विलसद्भक्तारविन्दस्थिताम्
नृत्यन्तं पुरतो निपीय मधुरं माध्वीकमद्यं महा-
कासं वीक्ष्य विकसिताननवरामाद्यां भजे कौलिकान् ॥ १४१ ॥

एवं ध्यात्वा स्वशिरसि पुष्पं दत्त्वा तु साधकः ।

पूजयेत् परया भक्त्या मानसैरुपचारकैः ॥ १४२ ॥

हृत्पद्ममासनं दद्यात् सहस्रारच्युतामृतैः ।

पाद्यं चरणयोर्दद्यात् मनस्त्वर्घ्यं निर्वृद्धयेत् ॥ १४३ ॥

न्याया रूपरहितत्वात् कथं स्थूलध्यानं ज्ञवीशील्यत आह । कस्यपाया
दद्यादि ॥ १४० ॥

स्थूलध्यानमेवाह । मेघाङ्गीमिति । काद्यां कौलिकानहं भजे
दत्त्यन्वयः । कथम्भूतां काविकाम् मेघाङ्गीम् मेघ इत्याहं यस्यास्यथा-
भूताम् । पुनः कथम्भूताम् शशिशेखराम् शशी शेखरे शिरसि यस्याः
ताम् । पुनः कीदृशीम् त्रिनयनाम् त्रीणि नयनानि तेषाम्पि यस्याः
ताम् । पुनः कथम्भूताम् पाणिभ्यां हस्ताभ्यामभयं वरश्च विभ्रती
दधतेम् । पुनः कीदृशीम् विकसद्भक्तारविन्दस्थितां विकसत् स्फुटद्भक्ता-
रविन्दं लोहितं पद्मं तत्र स्थितासुपविष्टाम् । पुनः कथम्भूताम् ।
मधुरं माध्वीकमद्यं मधुकपुष्पोद्भवं मद्यं निपीय पुरतोऽप्ये कस्यन्नं
महाकासं वीक्ष्य दृष्ट्वा विकसितमाननवरं सुखत्रेणं यस्याः तथा-
भूताम् ॥ १४१ ॥

एवमिति । एवमसुमा प्रकारेणाद्यां कावी ध्यात्वा कस्यकस्य-
सुदृया गृहीतं पुष्पं स्वशिरसि दत्त्वा साधकः परया भक्त्या मानसै-
रुपचारकैर्देवीं पूजयेत् ॥ १४२ ॥

मानसैरुपचारकैर्देव्याः पूजनमेव दर्शयति । हृत्पद्ममासनादिति ।
देव्यै हृत्पद्ममासनं दद्यात् । सहस्रारच्युतामृतैः सहस्रारदण्डमधु-
नितैरमृतैर्देव्याश्चरणयोः पाद्यं दद्यात् । एवमप्येऽभ्यन्वयः ॥ १४३ ॥

तेनाद्यतेनापन्नं ज्ञानीवमपि कल्पयेत् ।

आत्मस्यैव च मनं गन्धतस्त्वकम् ॥ १४४ ॥

चित्तं प्रकल्पयेत् पुष्पं धूपं प्राधान् प्रकल्पयेत् ।

तेजसात्मसु हीषार्थं नैवेद्यञ्च सुधाभ्युधिम् ॥ १४५ ॥

अनन्तरं चानि चण्डा वायुतस्त्वञ्च चामरम् ।

रत्नमिन्द्रियमार्थाणि चाक्षुष्यं मनसस्तथा ॥ १४६ ॥

पुष्पं भावविद्यं दद्यादात्मनो भावसिद्धये ।

असाधनं च हृद्धारमरावममदन्तथा ॥ १४७ ॥

अमीहकमदक्षञ्च अहि वाचीभके तथा ।

अमाद्यैर्मन्त्रीभञ्च द्रव्यं पुष्पं प्रकीर्तितम् ॥ १४८ ॥

अहिंसां चरमं पुष्पं पुष्पमिन्द्रियनियहः ।

तेजास्तेन । अकारण्युतेन ॥ १४४ ॥

पुष्पाभ्यु चित्तकृतवस्तुम् ॥ १४५ ॥ १४६ ॥

पुष्पमिति । असाधनो भावसिद्धये स्वाभिप्रेतपदार्थनिष्पत्तये ।

आत्मस्यैव च मनो भावविधानि पुष्पाक्षुष्यमिधमे । अभायमिन्द्रियादिना

वाह्यैश्च । आवाद्या अभावोऽभावं प्रथमं पुष्पम् । अनहङ्कारम्

अहङ्कारं चात्मव्यतिप्लवत्वाभिमानः तदभावोऽनहङ्कारं द्वितीयं

पुष्पम् । दानः श्लेषः तदभावोऽदानं तृतीयं पुष्पम् । अदो घनविद्या-

दिविजित्तं चित्तस्योत्सृज्यत्वं तदभावोऽसदं चतुर्थं पुष्पम् ॥ १४७ ॥

अमीहोऽमिहः तदभावोऽमीहकं पञ्चमं पुष्पम् । दम्यः कपटः

तदभावोऽदम्यं षष्ठं पुष्पम् । ह्येषोऽपीतिः तदभावोऽह्येषं सप्तमं

पुष्पम् । अमीहो व्यर्धमित्यतः सञ्चलनम् तदभावोऽचोभकमष्टमं पुष्पम् ।

आत्मस्यैव च मनोऽभावं नवमं पुष्पं । अमीहो घनाद्या-

नमिन्द्रियमिन्द्रियं पुष्पं दद्यात्तानोऽभिधानः तदभावो अज्ञोऽम

नयनं पुष्पम् । अहिंसां चरमं पुष्पं प्रकीर्तितम् ॥ १४८ ॥

दद्यात्तन्मा ज्ञानपुण्यं पञ्च पुण्यं ततः परम् ॥ १४८ ॥

इति पञ्चदशैः पुण्यैर्भावरूपैः प्रपूजयेत् ॥

सुधास्युधिं मांसशैलं भर्जितं मीनपर्वतम् ॥ १४९ ॥

सुद्राराशिं सुभक्तञ्च घृताक्तं पायसं तदा ॥

कुलामृतञ्च तत्पुष्यं पीठशालनवारि ॥ १५० ॥

कामक्रोधो विप्लवतौ वलिं दद्यात् ॥

माला वर्षासवी प्रोक्ता कुण्डलीसूतमन्त्रिणा ॥ १५१ ॥

सविन्दुं मन्त्रसुधास्यं मूलमन्त्रं सप्तमम् ॥

अकारादिलकारान्तमसुलोमः इति श्रुतः ॥ १५२ ॥

पुनर्लकारमारभ्य श्रीकण्ठ्याकं जपेत् ॥

विलोम इति विख्यातः अकारो केशवश्चतः ॥ १५३ ॥

अङ्गिष्ठा परपीठानिदृष्टिः । इन्द्रियनिष्कः विभवेषु बभ्रुरादिक-
यमनम् । दद्यात् निष्कारणपरदुःखविनाशेभ्यः । ज्ञानं परेषांपकारे
कृते तस्य प्रत्यपकारानाचरणम् । ज्ञानं सारासारविभक्तैः पुञ्जम् ।
भावरूपैः भाव्यन्ते चिन्त्यन्ते इति भावाः कर्ष्यस्यम् । तदुपैः भाव्य-
मानैरित्यर्थः ॥ १४८ ॥

सुधास्युधिं मद्यसस्रम् । घृताक्तं घृतमिन्द्रितम् ॥ १५० ॥

कुलामृतं शक्तिघटितममृतविशेषम् । तत्पुष्यम् कुण्डलीसूत-
मित्यर्थः । पीठशालनवारि स्त्रोत्रविशेषधावनाम् ॥ १५१ ॥

नन्वाभ्यन्तरजपाचरणे कीदृशी माला जपविधानञ्च कीदृशं कर्तुं

इत्यपेक्षायामाह । मालेत्यादि । कुण्डलीरूपेण कर्तव्यं यन्माला

पद्यिता वर्षासवी वर्षारूपा मालाभ्यन्तरजपे प्रोक्ता ॥ १५२ ॥

सविन्दुमिति । सविन्दुं साहस्रारमकारादिलकारान्तं सप्तसुधास्यं

मूलमन्त्रं सप्तमम् जपेत् । यथा । अं ह्रीं श्रीं श्रीं परमेश्वरि

सं श्रेति एवमेव जपेत् । जपेऽयमनुलोम इति श्रुतः ॥ १५३ ॥

पुनरित्यादि । पुनर्लकारात्परिचितं अकारमारभ्य श्रीकण्ठ्याकं

षड्वर्गाणि त्रैलोक्यैः सहस्रसूत्रमथाष्टकम् ।
 एवमष्टाशतं कर्मस्त्रानेन समर्पयेत् ॥ १५५ ॥
 सर्वास्तदात्मनिष्ठानि ज्ञान्यर्ज्योतिःस्वरूपिणि ।
 गृहावासादिभ्यः साक्षात् कालि ! नमोऽस्तु ते ॥ १५६ ॥
 समस्तं ज्ञानमेतेन साक्षात् प्रथमेद्विया ।
 इत्यन्तर्गतं ज्ञानं बहिःपूर्वां समारभेत् ॥ १५७ ॥
 विशेषार्थेषु संस्कारादप्यत्रादौ कथ्यते शृणु ।
 यस्य स्थापनमात्रेण देवता सुप्रसीदति ॥ १५८ ॥
 दृष्टार्थं वाचं शोभिषो ब्रह्माध्या देवतागणाः ।
 भैरवा अपि ज्ञानमि प्रीत्या सिद्धिं वदत्यपि ॥ १५९ ॥
 स्वधामे पुरतो भूमौ सामान्यार्थस्य वारिणा ।
 मायागर्भं त्रिकोणञ्च हस्तञ्च चतुरस्रकम् ॥ १६० ॥

नमकारान् ब्रह्मन् वचंश्चार्थं महं जपेत् । यथा लं ह्रीं श्रीं
 श्रीं परमेश्वरि । आद्या । हं ह्रीं श्रीं श्रीं परमेश्वरि ! स्वाहेति
 एवम् । अथञ्च विद्योम इति विख्यातः । चकारो माताया मेरु-
 रन्धने ॥ १५४ ॥

अष्टेत्यादि कथानन्तरपदानाम् अक्षुप्तुत्तुपुयशानां वर्गाणामन्तिमैः
 ब्रह्मन्भिः चः शोः अथनमवत्तुर्पैर्ष्यैः सहाष्टकमष्टपरिमाणाकं
 नृच भन्त जपेत् । कमेन इतोऽनन्तरमेव वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण ॥ १५५ ॥

अथसमर्पणमन्त्रेणैवाह । सर्वान्तरात्मैति । सर्वान्तरात्मनिष्ठये ।
 सर्वे वासादिरात्मा ब्रह्मन् त्रिकोणं दृष्टं यस्याः तथाभूते ॥ १५६ । १५७ ॥

महं बहिःपूर्वावमारभे ॥ १५८ । १५९ ॥

विशेषार्थेषु संस्कारादेवाह । स्वधाम इत्यादिभिः । स्वधामे
 कात्मनी वामदेवि । पुरतो भूमौ अथतः पृथ्व्यां सामान्यार्थस्य वारिणा
 करणेन माया शोः शीघ्रं नभे यद्येदृशं त्रिकोणं मण्डलं पूर्वं विलिख्य
 तद्वर्धमानो हस्तं चतुरस्रं दृष्ट्वा चतुरस्रं चतुष्कोणं मण्डलं विलिख्य

विलिख्य पूजयेत्तत्र मायावीजं पुरःसरम् ।
 उन्तामाधारशक्तिश्च नमःप्रदातुमर्हति ॥ १६१ ॥
 ततः प्रक्षालिताधारं विन्यस्य संस्थापयेत् ।
 मं वज्रिमण्डलं उन्तां दशकलात्मने इति ॥ १६२ ॥
 नमोऽन्ते न च सम्पूज्य चास्येदक्षीपात्मने ।
 अस्त्रेण स्थापयेत्तत्र आधारीपरि शालिका ॥ १६३ ॥
 अमर्कं मण्डलायीक्षां द्वादशान्तकलात्मने ।
 नमोऽन्तेन यजेत् पात्रं मूर्ध्नि च प्रपूरयेत् ॥ १६४ ॥
 त्रिभागमलिनापूर्व्यं शेषं तीर्थेन साधयेत् ।
 गन्धपुष्पे तत्र दत्त्वा पूजयेदसुनाम्बिके ॥ १६५ ॥

तत्र मण्डले मायावीजं स्त्रीबीजं पुरःसरं यस्या एवमूर्तां उच्यते ॥
 नमःशब्दोऽवसानेऽन्ते यस्यास्तथाभूतामाधारशक्तिं पूजयेत् । स्त्री
 आधारशक्तये नम इति मन्त्रेणाधारशक्तिमर्कं वेदितव्यं ॥ १६० ॥ १६१ ॥

तत इति । ततः आधारशक्तिपूजनादनन्तरं तन्मण्डलोपरि
 प्रक्षालिताधारं विन्यस्य संस्थाप्य । पूर्वं अमिषायां ततः उन्तां
 वज्रिमण्डलसंज्ञां ततो दशकलात्मने इति वदेत् । योजनया । मं वज्रि-
 मण्डलाय दशकलात्मने इति मन्त्रो जातः । नमोऽन्तेनामेन मन्त्रेण
 आधारे वज्रिमण्डलं सम्पूज्य अस्त्रेण फण्डिति मन्त्रेणाध्यं पात्रं स्थाप-
 येत् । साधकस्तस्मिन्नाधारोपरि शालितमर्क्यं पात्रं स्थापयेत् ॥ १६३ ॥ १६४ ॥

अमित्यादि । पूर्वम् अम् अर्कमण्डलावेत्युक्त्वा ततो द्वादशान्त-
 कलात्मने इति वदेत् । योजनया अम् अर्कमण्डलाय द्वादशकलात्मने
 इति मन्त्रो जातः । अनेनैव नमोऽन्तेन मन्त्रेण मालमर्क्यं मालाभि-
 याद्वैवतमर्कमण्डलं यजेत् पूजयेत् । मूर्ध्नि च मन्त्रेणाधारीपरि
 प्रपूरयेत् ॥ १६४ ॥

ननु केन वस्तुना पात्रं प्रपूरयेत् तत्राह । त्रिभागमलिना
 अलिना मद्येन पात्रस्य त्रिभागमपूर्व्यं शेषं तीर्थेन साधयेत् ॥

पञ्चस्वरं विन्दुयुक्तं छिन्तं वै चन्द्रमण्डलम् ।

भोक्तृभक्तिं कलाशब्दादात्मने नम इत्यपि ॥ १६६ ॥

ततस्तु श्रीफले पत्रे रक्तचन्दनचर्चितम् ।

दूर्वापुष्पं साधतश्च कृत्वा तत्र निधापयेत् ॥ १६७ ॥

मूलैर्न तीक्ष्णभावाश्च तत्र देवीं विभाष्य च ।

पूजयेत् मन्त्रपुष्पाभ्यां मूलं द्वादशधा जपेत् ॥ १६८ ॥

धेनुयोनीं दर्शयित्वा धूपदीपो प्रदर्शयेत् ।

तदम्बु प्रोक्षणीपात्रे किञ्चिन्निक्षिप्य साधकः ॥ १६९ ॥

आत्मानं दैवसूनि प्रोक्षयेत्तेन मन्त्रवित् ।

पूजासमाप्तिपर्यन्तमर्घ्यपात्रं न चालयेत् ॥ १७० ॥

विशेषार्घ्यस्य संस्कारः कथितोऽयं शुचिस्मिन्ते ।।

यन्मराजं प्रवक्ष्यामि समस्तपुरुषार्थदम् ॥ १७१ ॥

तत्र तोत्रे गन्धपुष्पे दत्त्वाहना इतोऽनन्तरमेव वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण तत्रैव शशिनखण्डं पूजयेत् ॥ १६५ ॥

शशिनखण्डपूजनस्य मन्त्रमाह । पञ्चेत्यादिना । पूर्वं विन्दुयुक्त-
मण्डलारुषहितं पञ्चस्वरम् कथयित्वा कलाशब्दात् परमात्मने नम
इत्यपि कथयेत् । योजनया । जं चन्द्रमण्डलाय षोडशकलात्मने
नम इति मन्त्रः शशिनखण्डकार्त्तने जातः ॥ १६६ ॥

ततश्चित् । ततस्तु परं श्रीफले त्रिल्लसम्बन्धिनि पत्रे रक्तचन्दन-
चर्चितं रक्तचन्दनेन लिप्तं साज्जतमक्षनैर्विशिष्टं च दूर्वासहितं
पुष्पं कृत्वा तत्र विशेषार्घ्यस्यापभागे निधापयेत् स्थापयेत् ॥ १६७ ॥

तत्र विशेषार्घ्यप्रतोत्रे । विभाष्य विचिन्त्य ॥ १६८ ॥

शेषेति । विशेषार्घ्यप्रतोत्रे धेनुयोनीं सुद्रे दर्शयित्वा तत्रैव
धूपदीपावपि प्रदर्शयेत् । तदम्बु विशेषार्घ्यजलम् ॥ १६९ ॥

प्रोक्षयेत् विष्टेत् । तेन प्रोक्षणीपात्रनिःक्षिप्तजलेन ॥ १७० ॥

मायागर्भं त्रिकोणं तदाह्निं वृत्तयुग्मकम् ।
 तयोर्मध्ये युग्मयुग्मक्रमात् षोडश केसरान् ॥ १७२ ॥
 तदाह्निंऽष्टदलं पद्मं तद्वह्निभूपुरं लिखेत् ।
 चतुर्द्वारसमायुक्तं सुरेखं सुमनीहरम् ॥ १७३ ॥
 स्वार्यं वा राजते तान्नि कुण्डलीखिलेपिते ।
 स्वयम्भूकुसुमैर्युक्ते चन्दनागुरुकुम्भैः ॥ १७४ ॥
 कुशीदेनाद्यथा लिप्ते स्वर्यमय्यां प्रसादात् ।
 मासूरकण्टकीनापि मूलमन्त्रं सप्तद्वारम् ॥ १७५ ॥
 विलिखेत् यन्मन्त्रराजन्तुं देवताभावसिद्धये ।

ममस्तपुरार्यदम् धर्माधिकारभोजदायकविश्वर्यः ॥ १७६ ॥

यन्मन्त्रराजलेखनस्य विधानं भाव्यं । मायागर्भं निष्ठादिभिः । षोडश
 द्वीवीजं गर्भं यथैवम्भूतं त्रिकोणं मण्डलं पूर्वं लिखेत् । ततस्त
 दाह्निं तदमितो वृत्तयुग्मकं वृत्तयुग्मकं षोडश केसरान् लिखेत् । तदाह्निं
 मण्डलयोर्मध्ये युग्मयुग्मक्रमात् षोडश केसरान् लिखेत् । तदाह्निं
 वृत्तयुग्मकयोर्वह्निरष्टदलं पद्मं लिखेत् । तद्वह्निः पद्माह्निरष्टदमित
 चतुर्द्वारसमायुक्तं सुरेखं शोभनरेखायुतं सुमनीहरमतिमनो
 हरम् भूपुरं लिखेत् ॥ १७२ ॥ १७३ ॥

नतु यन्त्रमिदं कश्चिन्नाधुरे केन वा करणेन लेखितव्यं तत्राह
 स्वार्यं इत्यादि । कुण्डलीखिलेपिते कुण्डलीखिलेपिते यन्त्रविशेषे
 चटितपुष्पविशेषैर्विलेपिते स्वयम्भूकुम्भैः यन्त्रविशेषेण युक्त
 विशेषैर्युक्ते चन्दनागुरुकुम्भैर्वा लिप्ते केवलेन कुशीदेनाद्यथा
 मेन वा लिप्ते स्वार्यं सुवर्णनिर्मिते राजते रजतनिर्मिते तावन्नि
 र्मिते वा पात्रे स्वर्यमय्या सुवर्णविकारभूतया प्रसादात् मासूरकण्टकी
 विल्लकण्टकेन वा मूलमन्त्रं सप्तद्वारम् सप्त देवताभावसिद्धये देवता
 प्रीतिनिष्पत्तये यन्त्रराजं विलिखेत् ॥ १७४ ॥ १७५ ॥

अथवेति । अथवा सुशिक्षिता स्वर्णविषयवातिनैः सुवर्णनिर्मिते

अथवोत्तरीरेखाभिः स्फाटिके विद्मन्नेऽपि वा ॥ १७६ ॥

वैदुष्ये कारयेत् यन्मं कारकेण सुप्रिखिना ॥ १७७ ॥

शुभप्रतिष्ठितं कृत्वा स्थापयेद् भवनान्तरे ।

नश्यति दुष्टभूतानि ग्रहरीगभयानि च ॥

पुत्रपौत्रसुखैश्चर्ष्यं श्रीदते तस्य मन्दिरम् ।

द्राता भर्ता वंशक्री च भवेत् यन्मप्रसादतः ॥ १७८ ॥

एवं यन्मं समाहित्य रत्नसिंहासने पुरः ।

संस्थाप्य पीठन्यासोक्तविधिना पीठदेवताः ।

सम्पूज्य कर्षिकामध्ये पूजयेन्मूलदेवताम् ॥ १७९ ॥

कलसस्थापनं वक्ष्ये कृत्वा नुष्ठानमेव च ।

येनानुष्ठानमात्रेण देवता सुप्रसीदति ।

मन्त्रसिद्धिर्भवेन्नूनमिच्छासिद्धिः प्रजायते ॥ १८० ॥

कलां कलां गृह्णीत्वा तु देवानां विश्वकर्मेणा ।

निर्मितीऽयं स वै यस्मात् कलसस्तेन कथ्यते ॥ १८१ ॥

इत्येव सिद्धिना उत्तरीरेखाभिर्दत्तानिताभी रेखाभिः स्फाटिके
वद्मने वेदुष्ये वा यन्मं कारयेत् शुभेत्यादि । शुभप्रतिष्ठितम् शुभा
तिहा सञ्जातासौवर्णम् यन्मराजं कृत्वा यो भवनान्तरे स्थापयेत् तस्य
दुष्टभूतानि नश्यन्तीत्यवसन्वयः ॥ १७६-१७८ ॥

एवमिच्छादि । एवं विधानेन यन्मं समाहित्य पुरोऽप्ये रत्न-
संज्ञासने संस्थाप्य च पीठन्यासोक्तविधिना पीठदेवताः सम्पूज्य कर्षि-
कामध्ये पञ्चमीलकोषमध्ये मूलदेवतां पूजयेत् ॥ १७९ ॥

कलसस्थापनादिभिः पञ्चतन्त्रैर्भङ्गादेव्याः पूजाया विधानं यत्तु सुप-
रमते । कलसस्थादि ॥ १८० ॥

कलस निर्मिता । कलाभित्तादिना ॥ १८१ ॥

कलस निर्मिता विधानमाह । पट्टलिपदितादिना । पट्टलिः

षट्त्रिंशद्दङ्गलायाम् षोडशाङ्गुलमुच्यते ।
 चतुरङ्गुलकं कण्ठं मुखं तस्य षडङ्गुलम् ।
 पञ्चाङ्गुलिमितं मूलं विधानं षट्त्रिंशत्तित्ति ॥ १८२ ॥
 सौवर्णं राजतं ताम्रं कांस्यजं सृष्टिर्भवन् ।
 पाषाणं काचजं वापि षट्त्रिंशत्तमत्रयम् ।
 कारयेद्देवताप्रीत्यै विस्तृताय विवर्णयेत् ॥ १८३ ॥
 सौवर्णं भोगदं प्रोक्तं राजतं मीषदायकम् ।
 ताम्रं प्रीतिकरं ज्ञेयं कांस्यजं सृष्टिर्वर्धनम् ।
 काचं वश्यकरं प्रोक्तं पाषाणं स्तम्भकर्मणि ।
 मृगमयं सर्वकार्येषु सुदृश्यं सुपरिष्कृतम् ॥ १८४ ॥
 स्ववामभागे षट्कोणं तन्मध्ये ब्रह्मरन्ध्रकम् ।
 तद्वर्द्धितं त्रिसालिख्यं चतुरस्रन्ततो वह्निः ॥ १८५ ॥

षट्त्रिंशद्दङ्गलायाम् षट्त्रिंशद्दङ्गुलयः परिमाणं यस्य च षट्त्रिंशद्दङ्गुलः ।
 एवम्भूतः व्यायामो विस्तारो यस्य तथाभूतम् षोडशाङ्गुलमुच्यते षोडशा-
 ङ्गुलयः परिमाणं यस्यैवम्भूतमुच्यते षट्कारयेदिति शेषः । तस्य षट्स्य
 कण्ठं चतुरङ्गुलकं चतुरङ्गुलिपरिष्कृतं मुखं षडङ्गुलं षडङ्गुलिपरि-
 मितं मूलमधोदेशं तु पञ्चाङ्गुलिमितं कारयेत् । षट्त्रिंशत्तित्ति विधान-
 नेतदेव प्रोक्तम् ॥ १८२ ॥

ननु कस्य कस्य वस्तुनः कक्षयः कारयितव्यं इत्यपेक्षावामाह ।
 सौवर्णमित्यादि । अथतस्त्वभजनम् । अत्रणम् विष्णुमन्त्रम् ॥ १८३ ॥

सौवर्णं सुवर्णजातं कक्षयमिति शेषः ॥ १८४ ॥

स्ववामेत्यादि । स्ववामभागे षट्कोणं मण्डलमालिख्य तन्मध्ये
 षट्कोणमण्डलमध्ये ब्रह्मरन्ध्रं मन्त्रमेकमालिख्य तद्वहिः षट्कोण-
 मण्डलस्य वर्द्धितं मण्डलमालिख्य ततोऽपि त्रिभिः ब्रह्मणोष मण्ड-
 लमालिखेत् ॥ १८५ ॥

सिन्दूररक्तमा वापि रक्तचन्दनकेन वा ।
 निर्व्याय मण्डलं तत्र यजेदाधारदेवताम् ॥ १८६ ॥
 मातामहादेवशक्तिं च के नमोऽन्तां समुद्धरेत् ॥ १८७ ॥
 नमसा आधिनाधारं स्थापयेत्पण्डलोपरि ।
 अस्त्रं च आश्रितं कुम्भं तत्राधारे निवेशयेत् ॥ १८८ ॥
 अकारप्रभैरक्षरात्मैर्वर्णैर्विन्दुसमायुतैः ।
 मूलं समुद्धरेत् मन्त्री कारणेन प्रपूरयेत् ॥ १८९ ॥
 आधारकुम्भतीर्थेषु बह्वर्कशशिमण्डलम् ।
 पूर्ववत् पूजयेत् विद्वान् देवीभावपरायणः ॥ १९० ॥
 रक्तचन्दनसिन्दूररक्तमाख्यानुलेपनैः ।
 भूषयित्वा तु कलसं पञ्चीकरणमाचरेत् ॥ १९१ ॥

नमिदं मण्डलं केन इत्येष खेखनीयं तत्राह । सिन्दूरेत्यादि ।
 तत्र मण्डले ॥ १८६ ॥

तत्र केन मन्त्रेणाधारदेवतां यजेत्तत्राह । मायानिति । पूर्व-
 मायां स्त्री बीजं बह्वद्धरेत् ततो के नमोऽन्तामाधारशक्तिं समुद्धरेत् ।
 योजनकः । स्त्रीमाधारशक्तये नम इति मन्त्र आधारदेवतायजने
 जातः ॥ १८७ ॥

नमसा नम इति संसृता अक्षरेण फडिति मन्त्रेण ॥ १८८ ॥

अकारेत्यादि । अकार आद्यो येषाम् अक्षरान्धो येषान्धै-
 विन्दु रमायुतैरक्षरार्थितैर्वर्णैः सह मूलं समुद्धरेत् अं बं हं सं षं
 शं वं ङं रं लं मं भं वं फं घं नं धं दं धं तं थं ठं डं ठं टं जं झं ञं
 ङं चं छं षं गं खं कं षं औं ओं ऐं एं लृं लृं ऋं ॠं ऊं उं ईं
 इं अं अं ह्रीं श्रीं प्रणेश्वरि स्वाहेति मन्त्रं प्रजपन्मन्त्री
 प्राथकः कारणेन मद्येन कलसं प्रपूरयेत् ॥ १८९ ॥

तीर्थम् अद्यम् । पूर्ववत् विशेषार्थसंस्कारे इव ॥ १९० ॥ १९१ ॥

फटा दर्भेण सन्ताद्य हुं बीजेनावगुच्छयेत् ।

ह्रीं दिव्यदृष्ट्या संवीक्ष्य नमसाभ्युक्ष्यं चरेत् ।

मूलेन गन्धं त्रिहं व्यात् पञ्चीकरणमीदृशम् ॥ १८२ ॥

प्रणम्य कलशं रक्तपुष्पं दत्त्वा विशोधयेत् ॥ १८३ ॥

एकमेव परं ब्रह्म स्थूलसूक्ष्ममयं भ्रुवम् ।

कचोद्भवां ब्रह्महत्यां तेन ते नाशयाम्बुधम् ॥ १८४ ॥

सूर्य्यं मण्डलसम्भूते ! वरुणाक्षयसम्भवे !

अमाबीजमये देवि ! शुक्रप्रायाद्विसृज्यताम् ॥ १८५ ॥

वेदानां प्रणवो बीजं ब्रह्मानन्दमयं वदि ।

तेन सत्येन ते देवि ! ब्रह्महत्या व्यपीडतु ॥ १८६ ॥

ह्रीं हंसः शुचिसद् वसुरन्तरीचसद्योता ।

ननु पञ्चीकरणं किं नाम तत्राह । फटेत्यादि । फटा मन्त्रेण दर्भेण कुशेन कलशं सन्ताद्य क्लमिति बीजेनावगुच्छनसहस्रावगुच्छने-
होष्येत् । ह्रीं बीजेन दिव्यदृष्ट्या कलशं संवीक्ष्य दृष्ट्वा नमसा मन्त्रेण कलसस्याभ्युक्ष्यमभिषेकं चरेत् कुर्यात् । मूलेन मन्त्रेण कलशे त्रिर्वा-
रत्नयं गन्धं दद्यात् । इदमेव पञ्चीकरणमीदृशं कथितम् ॥ १८२ ॥

विशोधयेत् मद्यामिति शेषः ॥ १८३ ॥

ननु केन केन मन्त्रेण मद्यं शोधयेदित्यपेक्षायान्नकोषवसन्तानेव-
क्रमत आह एकमेवेति । हे हृषी देवि ! भ्रुवं नित्यं स्थूलसूक्ष्ममयं
स्थूलसूक्ष्मसूक्ष्मरूपं एकमेवाह्वं तमेव यत्परं ब्रह्म अस्ति तेन परंब्रह्मत्वा-
त् ते तव कचोद्भवां ब्रह्महत्यामहं नाशयामीत्यन्वयः ॥ १८४ ॥ १८५ ॥

सूर्य्येत्यादि । हे वरुणाक्षयसम्भवे ! । वरुणाक्षयसम्भवे

वरुणाक्षयः सहस्रः तस्मात् सन्भव उत्पत्तिर्ब्रह्माः तथाभूत् । यतएव

हे सूर्य्यमण्डलसम्भवे ! सूर्य्यमण्डलाभ्यन्तरस्थासिनि हृषी देवि ।

शुक्रप्रायापत्या विसृज्यतां विसृज्यता भूयताम् ॥ १८५ ॥

वेदिसदसिबिहुं रोषसत् वृसद्वर्ष इतसत् ।

गोजर अक्षजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं वृहत् ॥ १६७ ॥

वाक्वर्षेण वा वीजेन षड् दीर्घस्वरभाजिना ।

ब्रह्मशापविशब्दान्ते मोचितायै पदं वदेत् ।

सुधादेव्यै नमः पश्चात् सप्तधा ब्रह्मशापयुत् ॥ १६८ ॥

अङ्गुशं दीर्घषट्कोन युतं श्रीमायया युतम् ।

सुधा पश्चाद् ब्रह्मशापं मोचयेति पदन्ततः ।

अमृतं स्नावयेदन्वं द्विठान्तो मनुरीरितः ॥ १६९ ॥

एवं शापाभीषयित्वा यजिसत्र समाहितः ।

आनन्दभैरवं देवमानन्दभैरवीन्सथा ॥ २०० ॥

वेदानामिति । हे देवि सुधे ! आनन्दमयमानन्दस्वरूपं यदुद्भूतं तत्स्वरूपं यत् प्रणयरूपं वेदानां वीजन्तेन सत्येन प्रणयरूपवेदीजेन ते त्वं ब्रह्मशापान् व्यपोहतं नश्यसि ॥ १६७-१६८ ॥

वाक्वर्षेणेति । ब्रह्मशापविशब्दान्ते मोचितायै इति पदं वदेत् पश्चात् सुधादेव्यै नम इति वदेत् । योजनया ब्रह्मशापा परिमोचितायै सुधादेव्यै नम इति मन्त्रो जातः । अयं मन्त्रः षड् दीर्घस्वरभाजिना वाक्वर्षेण वीजेन संयोज्य यथा वां वीं वूं वीं वौं वः ब्रह्मशापविमोचितायै सुधादेव्यै नम इति सप्तधा सप्तवारं पठितोऽयं मन्त्रो ब्रह्मशापं षड् ब्रह्मशापमोचको भवति ॥ १६८ ॥

अङ्गुशमिति । पूर्वं दीर्घषट्कोन युतमङ्गुशं क्रौं वदेत् । पश्चात् श्रीमायया युतं श्रीं ह्रीं वीजयुक्तं सुधेति पदं वदेत् । पश्चात् ब्रह्मशापमिति मोचयेति च पदं वदेत् । ततोऽमृतं वदेत् । ततः स्नावयेदन्वं वदेत् । योजनया । क्रौं क्रौं क्रूं क्रौं क्रौं क्रः श्रीं ह्रीं सुधावर्षशापं मोचयामास स्नावय स्नावयेति मन्त्रो जातः । अयं मनुर्विठान्तः स्नावयान्त इति रितः कथितः ॥ २०० ॥

सहस्रमलशब्दान्ते वरयू' मिलितं वदेत् ।
 आनन्दभैरवं छेऽन्तं वषडन्तो मनुर्जातः ॥ २०१ ॥
 अस्यास्य विपरीतश्च अथशो वामलोचनः ।
 सधादेव्यै वीषडन्तो मनु रस्याः प्रपूजने ॥ २०२ ॥
 सामरस्यं तयोस्तत्र ध्यात्वा तदद्वैतमुत्तमं ।
 द्रव्यं विभाष्य तस्योर्ध्वं मूलं द्वादशधा जपेत् ॥ २०३ ॥
 मूलेन देवतावृष्ट्या दत्त्वा पुष्पाक्षलिं ततः ।
 दर्शयेद्दूपदीपी च घण्टावादनपूर्वकम् ॥ २०४ ॥
 इत्थं तीर्थस्य संस्कारः सर्वदा देवपूजने ।
 व्रते होमे विवाहे च तथैवोत्सवकार्यणि ॥ २०५ ॥

एवमिति । एवञ्चक्रमेण पूर्वोक्तैः षड् भिन्नैर्ब्रह्मशापान्मोक्ष-
 दित्वा तत्र मद्ये आनन्दभैरवं देवन्तयानन्दभैरवीन्द्वेषीं समाहितः
 सावधानः सन् यजेत् ॥ २०१ ॥

उभयोर्यजनस्य मन्त्रमाह । हाभ्याम् । सहेति । सहस्रमलशब्द-
 श्यान्ते मिलितं वरयूमिति पदं वदेत् । ततो छेऽन्तमानन्दभैरवं वदेत् ।
 योजनया । सहस्रमलवरयू आनन्दभैरवावेति मनुर्जातः अयं मनुर्वषड-
 न्तो वषट् शब्दान्तो मतः ॥ २०२ ॥

अस्याद्यादि । अस्या सहस्रमलवरयूमित्यस्यास्यं सुखं विपरीतं
 पठनीयम् । अथशो जकारस्थाने वामलोचनवीकारः पठनीयः । ततः
 सधादेव्यै इति पठनीयम् । योजनया सहस्रमलवरवी इति मनु-
 र्जातः अस्या आनन्दभैरव्याः प्रपूजने वीषडन्तो वीषट् शब्दान्तोऽन्तेव
 मनुर्जातः ध्यानन्तुभयोरप्ये वक्ष्यति ॥ २०३ ॥

सामरस्यमिति । तत्र मद्ये तयोराणन्दभैरव्याणन्दभैरवयोः
 सामरस्यमैकरस्यन्ध्यात्वा तदद्वैतमुत्तमं तत्सामरस्यरूपोऽद्वैतमुत्तमं
 मद्यं विभाष्य विचिन्त्य तस्य मद्यस्योर्ध्वं द्वादशधा द्वादशवारं मूलं
 मन्त्रं जपेत् ॥ २०४ ॥

मांसमानीय पुरतस्त्रिकोणमण्डलोपरि ।

फटामुष्य वायुवह्निबीजाभ्यां मन्त्रयेत्त्रिधा ॥ २०६ ॥

कवचेनासुगुण्डप्राय संरक्षेत्त्रास्त्रमन्त्रतः ।

धेन्वानमन्त्रतोक्त्य मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ २०७ ॥

विष्णोर्वह्निषि या देवी या देवी ब्रह्मरस्य च ।

मांसं मे मन्त्रित्सीकुरु कुरु तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २०८ ॥

इत्थं मीनं समानीय प्रोक्तमन्त्रेण संस्कृतम् ।

मन्त्रेणाजिन मतिमांस्तं मीनमभिमन्त्रयेत् ॥ २०९ ॥

त्राम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ २१० ॥

मूत्रेनेति । ततो देवताबुद्ध्या मूत्रेन मन्त्रेण मद्यो पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा
घण्टावादनपूर्वकं तस्योपरि धूपदीपौ च दर्शयेत् ॥ २०५ ॥

तीर्थेण मद्यस्य ॥ २०६ ॥

अथ मांससंस्कारविधिमाह त्रिभिः । मांसमिति । मांसमानीय
पुरतोऽथ त्रिकोणमण्डलोपरि संस्थाप्य फटा मन्त्रेणाभ्युक्ष्याभिषिच्य
वायुवह्निबीजाभ्यां यं रं बीजाभ्यां त्रिधा त्रिवारं मन्त्रयेत् ॥ २०७ ॥

कवचेनेति । ततः कवचेन ह्यं बीजेन मांसमवगुण्डप्रावगुण्ड-
नसुगुण्डा वेष्टयित्वा अस्त्रमन्त्रतः फडमन्त्रेण संरक्षेत् । धेन्वा सु-
गुण्डा वं बीजेन मांसमन्त्रतोक्त्य एतमितोऽनन्तरमेव वक्ष्यमाणं मन्त्रसु-
दीरवेदुक्त्वरेत् ॥ २०८ ॥

तमेव मन्त्रमाह । विष्णोरिति । विष्णोर्वह्निषि या देवी तिष्ठति
या देवी ब्रह्मरस्य च वह्निषि तिष्ठति सा त्वं मे मम मांसं पवित्री कुरु ।
इत्थं प्रोक्षितमांसमभ्युक्ष्यात् मम तत्प्रधानं विष्णोः पदं कुरु ॥ २०९ ॥

अथ मीनसंस्कारविधिमाह । इत्थमित्यादिना । प्रोक्तमन्त्रेण ।
मांसमोषने कथितेन मन्त्रेण ॥ २१० ॥

तथैव सुद्रामादाय शोधयेदमुना प्रिये । ।

तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः ।

दिवीव चक्षुराततम् ॥ २११ ॥

ओं तद्विप्राप्तो विपण्यवो जागृवांसः समिहते ।

विष्णोर्यत् परमं पदम् ॥ २११ ॥

अथ वा सर्वतत्त्वानि मूलेनैव विशोधयेत् ।

मूले तु अहधानो यः किन्तस्त्र दलयाच्छया ॥ २१२ ॥

केवलं मूलमन्त्रेण यद्भव्यं शोधितं भवेत् ।

तदेव देवताप्रीत्यै सुप्रशस्तं मयोच्यते ॥ २१३ ॥

यथा कालस्य संचेपात् साधकानवकाशतः ।

सर्वं मूलेन संशोध्य महादेव्यै निवेदयेत् ॥ २१४ ॥

न चात्र प्रत्यवायोऽस्ति नाङ्गवैगुण्यदूषणम् ।

सत्यं सत्यं पुनः सत्यमिति शङ्करशासनम् ॥ २१५ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मा निर्व्यवहारे

श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादे मन्त्रोद्धारकलशस्थापन-

तन्त्रसंस्कारो नाम पञ्चमोऽङ्काद्यः ।

तमेव मन्त्रमाह । तत्रन्वकं यजामह इति ॥ २११ ॥

सुद्राशोधनमन्त्रमेवाह । तद्विष्णोरिति । सूरयो विद्वांसः परमत्पु-
त्रं तत् अविदुषमप्रत्यक्षं विष्णोः पदं सदा पश्यन्ति । अत्र इष्टान्तमाह ।
दिवीत्यादि । आततं विस्तृतं चक्षुर्दिवि स्थितं सन्मानागोचरं सूर्य-
मिव ॥ २११ ॥

सर्वतत्त्वानि मद्यादीनि ॥ २१२ । २१३ ॥

अत्र मूलमन्त्रेणैव शोधितानां सर्वतत्त्वानां महादेव्यै हस्त-
पणे ॥ २१४ । २१५ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रटीकायां पञ्चमोऽङ्काद्यः ।

षष्ठोल्लासाः ।

श्रीदेव्युवाच ।

यस्त्वया कथितं पञ्चतत्त्वं पूजादिकर्मणि ।
विशिश्य कथ्यतां नाथ ! यदि तेऽस्ति कृपा मयि ॥ १ ॥
श्रीसदाशिव उवाच ।

गौड़ी पैट्टी तथा माध्वी त्रिविधा चोत्तमा सुरा ।
सैव नानाविधा प्रोक्ता तालखजूरसम्भवा ।
तथा देशविभेदेन नानाद्रव्यविभेदतः ।
बहुधेयं समाख्याता प्रशस्ता देवतार्चने ॥ २ ॥
येन केन समुत्पन्ना येन केनाहृतापि वा ।
नात्र जातिविभेदोऽस्ति शोधिता सर्वसिद्धिदा ॥ ३ ॥
मांसन्तु त्रिविधं प्रोक्तं जलभूचरखेचरम् ।
यस्मात् तस्मात् समानीतं येन तेन विघातितम् ।
तत् सर्वं देवताप्रीत्यै भवेदेव नसंशयः ॥ ४ ॥

सद्यादि पञ्चतत्त्वं विशेषतः ओतमिच्छन्ती श्रीदेव्युवाच यत्त्वये-
त्यादि ॥ १ ॥

देव्यैवं प्रार्थितः सन् श्रीसदाशिव उवाच गौड़ीत्यादि । गौड़ी
गुडोद्भवा । पैट्टी पिट्टोद्भवा । माध्वी मधूकपुष्पोद्भवा इति त्रिविधा
लिःप्रकारा सुरा उत्तमा त्रेधा प्रोक्ता सैव सुरैव । सुराया नानाविध-
त्वमेव दर्शयन्नाह । तालखजूरेत्यादि इयं सुरा ॥ २ ॥

आहृता आनीता जल सुराविषये ॥ ७ ॥

साधकेच्छा वलवती देये वसुनि देवते ।
 यद् यदात्मप्रियं द्रव्यं तत्तदिष्टाय कल्पयेत् ॥ १५ ॥
 वलिदानविधौ देवि ! विहितः पुरुषः पश्य ।
 स्त्रीपशुर्न च हन्तव्यस्तत्र शाश्वतशासनात् ॥ १६ ॥
 उत्तमास्त्रिविधा मत्स्राः शालपाठीनरीहिताः ॥ ७ ॥
 मध्यमाः कण्टकैर्हीना अधमा बहुकण्टकाः ।
 तेऽपि देव्यै प्रदातव्या यदि सुष्ठु विभर्जिताः ॥ ८ ॥
 मुद्रापि त्रिविधा प्रोक्ता उत्तमादि विभेदनात् ।
 चन्द्रविम्बनिभं शुभ्रं शालितण्डुलसम्भवम् ।
 यवगोधूमजं वापि घृतपक्कं मनोरमम् ॥ ९ ॥
 मुद्गेयमुत्तमा मध्या भ्रष्टधान्यादिसम्भवा ।
 भर्जितान्यन्यबीजानि अधमा परिकीर्त्तिता ॥ १० ॥
 मांसं मीनञ्च मुद्रा च फलमूनानि यानि च ।
 सुधादाने देवतायै संज्ञैषां शुद्धिरिरिता ॥ ११ ॥

मांसस्य त्रिविधत्वमेव दर्शयति जलेत्यादिना । जलवरं कृष्णादि-
 मांसम् भूपरं आगादिमांसम् खेवरं तित्तिरिहारीतादिमांसम् तत् सर्वम्
 मांसम् ॥ ४ ॥

कल्पयेत् समर्पयेत् ॥ ५ ॥

पुरुषः पुंस्त्वावच्छिन्नः तत्र वलिदानविधौ ॥ ६ ॥ ७ ॥

तेऽपि बहुकण्टका अपि मत्स्याः ॥ ८ ॥

चन्द्रविम्बनिभम् चन्द्रमण्डलसदृशम् शुभ्रम् अत्र शालितण्डुल-
 सम्भवम् शकृत्त्यादि ॥ ९ ॥

भ्रष्टधान्यादिसम्भवा ताजादि ॥ १० ॥

मांसमित्यादि । देवतायै सुधादाने चरासमर्पणे पशु-
 शुद्धिरिति संज्ञा देरिता कथिता ॥ ११ ॥

विना शुद्ध्या हेतुदानं पूजनन्तर्पणस्तथा ।

निष्कलं जायते देवि ! देवता न प्रसोदति ॥ १२ ॥

शुद्धिं विना मद्यपानं केवलं विषमक्षणम् ।

धिरोगी भविष्यन्ती स्वल्पायुस्त्रियतेऽचिरात् ॥ १३ ॥

शेषतस्त्वं महेशानि ! निर्बीजं प्रवले कली ।

स्वकीया केवला ज्ञेया सर्वदोषविवर्जिता ॥ १४ ॥

अथ नात्र स्वयम्भादि कुसुमं प्राणवल्लभे ! ।

कथितं तत्प्रतिनिधौ कुशीदं परिकीर्तितम् ॥ १५ ॥

अशोधितानि तस्थानि पत्रपुष्पफलानि च ।

नेव दद्यान्महादेव्यै दत्त्वा वै नारकी भवेत् ॥ १६ ॥

श्रीपात्रस्थापनं कुर्यात् स्त्रीयया गुणशीलया ।

अभिषिञ्चेत् कारणेन सामान्यार्घ्यादकेन वा ॥ १७ ॥

आदौ बालां समुच्चार्य त्रिपुरायै ततो वदेत् ।

नमःशब्दावसाने च इमां शक्तिमुदीरयेत् ॥ १८ ॥

मांसादीनां शुद्धिसंज्ञाविधाने प्रयोजनं दर्शयन्नाह विना शुद्धयेत्या-
दि । विना शुद्ध्या मांसादिकं विना हेतुदानम् सुरासमर्पणम् ॥ १२ ॥

शुद्धिम् मांसादिकम् । अचिरात् अत्यल्पमेव कालमतीत्य ॥ १३ ॥

शेषतस्त्वं महेशानि ! निर्बीजे निस्तेजसि स्वकीया आत्मीया शक्तिः
॥ १४ ॥

अथवेत्यादि । अत्र शेषतस्त्वविधौ तत्प्रतिनिधौ स्वयम्भादि कुसु-
मप्रतिनिधौ । कुशीदम् रक्तचन्दनम् ॥ १५ ॥

अशोधितानि सुरामांसादीनि महादेव्यै ददतः साधकस्य नरकगा-
नित्तनाह अशोधितानीत्यादिना ॥ १६ ॥

स्त्रीयया नात्रा एह अभिषिञ्चेत् स्त्रीया शक्तिमिति शेषः । कार-
णेन सुरवा ॥ १७ ॥

पवित्रीकुरुशब्दान्ते मम शक्तिं कुरु द्विष्टः ॥ १८ ॥

अदीक्षिता यदा नारी कर्षे मायां समुत्सरेत् ।

शक्तयोऽन्याः पूजनीयाः नार्थ्यास्ताडनकर्माणि ॥ २० ॥

अथात्मयन्त्रयोर्मध्ये मायागर्भं विकीर्यकम् ।

वृत्तं षट्कोणमालिख्य चतुरस्रं लिखेद्विष्टिः ॥ २१ ॥

अस्रकोणे पूर्णशैलमुड्डीयानन्तथैव च ।

जालन्धरं कामरूपं सप्ततुर्थीनमोऽन्तकम् ।

निजनामादिवीजाक्यं पूजयेत् साधकोत्तमः ॥ २२ ॥

ननु केन मन्त्रेण स्त्रीया शक्तिरभिप्रेक्ष्येत्याकाङ्क्षायां तदभिप्रेक्ष-
मन्त्रमाह । आदावित्यादिना साङ्गैः । आदौ बाह्याम् ऐं ह्रीं सौरिति
समुच्चार्य ततस्त्रिपुरायै इति वदेत् ततस्तदन्ते पठितस्य नमश्शब्दस्याव-
सानेऽन्ते इमां शक्तिस्तदीरयेदुत्सरेत् तदन्ते च पठितस्य पवित्रीकुरुशब्द-
स्थान्ते मम शक्तिं कुरु इति वदेत् । ततो द्विष्टमस्वाहेति वदेत् योजनया
ऐं ह्रीं सौः त्रिपुरायै नमः इमां शक्तिं पवित्रीकुरु मम शक्तिं कुरु
स्वाहेति स्त्रीयाभिप्रेक्षे मन्त्रो जातः ॥ १८ । १९ ॥

नायाम् ह्रीं वीजम् अन्याः तत्रोपविष्टाः स्त्रीयाभिजाः ताडन-
कर्माणि भोग्येन कर्माणि ॥ २० ॥

अथेत्यादि । अथानन्तरमात्मयन्त्रयोरात्मनो यन्त्रराजस्य च
मध्ये मायागर्भं माया ह्रीं वीजं गर्भे यस्यैवम्भूतं त्रिकोणकं तद्विष्टि-
वृत्तं तद्विष्टिच षट्कोणं मण्डलमालिख्य ततोऽपि विष्टिचतुरस्रं षट्-
कोणं मण्डलं लिखेत् ॥ २१ ॥

अस्रकोणे इति । ततो निजनामादिवीजाद्यमात्मनामसम्बन्धा-
दिस्रान्तररूपवीजसंयुक्तं सप्ततुर्थीनमोऽन्तकं सप्ततुर्थिं चतुर्थीसहितं
नमोऽन्तकं नमोऽन्ते यस्य तथाभूतं पूर्णशैलम् उड्डीयानन्तान्धरं काम-
रूपपञ्चास्रकोणे चतुष्कोणमण्डलस्य चतुर्षु कोणेषु साधकोत्तमः
पूजयेत् पुं पूर्णशैलाय पीठाय नम इत्यनेन प्रथमकोणे पूजयेत्

षट्कोषेषु षडङ्गानि मूलेनैव त्रिकोणकम् ।
 मायाभाधारयत्किञ्च नमोऽन्ते न प्रपूजयेत् ॥ २३ ॥
 नमसाऽध्यासिताधारं संस्थाप्य तत्र पूर्ववत् ।
 हस्तोपरि वक्रवक्रैः कलाः खखादिमन्त्रैः ॥ २४ ॥
 धूम्राभिर्ज्वलितो घृष्णा ज्वालिनी विष्कुलिङ्गिनी ।
 सुश्रीः सुरूपा कपिला हृद्यकव्यवहा तथा ॥ २५ ॥
 सुचतुर्धीर्नमोऽन्ते न पूज्या वक्रैः कला दश ॥ २६ ॥

उम् उड्डीयानाय पीठाय नम इत्यनेन द्वितीयकोषे उड्डीया-
 नम् जां जाडम्भराय पीठाय नम इत्यनेन तृतीये जाडम्भरम् का
 कामरूपाय पीठाय नम इत्यनेन चतुर्थे कामरूपं पूजयेदि-
 त्यर्थः ॥ २२ ॥

षट्कोषेष्विति । ततः षट्कोषमण्डलस्य षट्कोषेषु ह्यं
 नमः ह्यौ नमः ह्यु नमः ह्यौ नमः ह्यौ नमः ह्यु नमः इति मन्त्रैः षड्-
 ङ्गानि षट्कोषाभिहातदैवतानि प्रपूजयेत् मूलेनैव मन्त्रेण त्रिकोणकं
 त्रिकोषाभिहातदैवतं प्रपूजयेत् । मायामित्यादि । पूर्वं मायां ह्यौ
 बीजं ततो नमोऽन्ते नमसाऽन्ते नमसाधारयत्किञ्च वदेत् योजनया ।
 ह्यौभाधारयत्तये नम इति मन्त्रो जातः क्वनेन मन्त्रेण मण्डले व्याधा-
 रदैवतां प्रपूजयेत् ॥ २३ ॥

नमस्येति । ततो नमसा नमोमन्त्रेण ज्वालितमाधारं पूर्व-
 वत् कलायस्थापने इय तत्र मण्डले संस्थाप्य हस्तोपरि वर्तुत्तमण्डलो-
 परि संस्थापिताधारे वक्रैः कलाः यजेत् । वक्रैर्थाः कलाः यजेत्ता
 व्याह । धूम्राद्या इयकलाः पूज्याः यथा धूं धूम्राद्यै नम इति
 धूम्रा । अमु अर्चिं नम इत्यनेनार्चिः अं अर्चतिन्यै नम इति
 अर्चिनीं अं अर्चयाद्यै नम इत्यनेन अर्चया अर्चां ज्वालिन्यै नम
 इत्यनेन ज्वालिनो वि विष्कु लिङ्गिन्यै नम इति विष्कु लिङ्गिनीं अं
 सुश्रीने नम इति सुश्रीः अं सुरूपायै नम इत्यनेन सुरूपा कं कपि-

मं वङ्गिमण्डलायेति दद्यान्तं च कलात्मनी ।
 अवसाने नमो दत्त्वा पूजयेदङ्गिमण्डलम् ॥ २७ ॥
 ततोऽर्घ्यपात्रमानीय फट्कारेण विधोषितम् ।
 आधारे स्थापयित्वा तु कलाः सूर्यस्य द्वादशम् ।
 क्रमादिवर्णवीजेन ठडान्तेन प्रपूजयेत् ॥ २८ ॥
 तपिनी तापिनी धूम्रा मरीचिर्वाग्निनी रुचिः ।
 सुधूम्राभो गदाविष्ठा बोधिनी धारिणी क्षमा ॥ २९ ॥

लायै नम इति कपिला हं ह्यकव्यवहायै नम इत्यनेन ह्यकव्यवहा
 पूज्येति ॥ २४-२६ ॥

ममित्यादि । पूर्वं मं वङ्गिमण्डलायेति दत्त्वा ततो दद्यान्तं कला-
 त्मने इति दत्त्वा अवसाने तदन्ते च नमो दत्त्वा वङ्गिमण्डलं पूजयेत् मं
 वङ्गिमण्डलाय दशकलात्मने नम इति मन्त्रे आधारे वङ्गिमण्डलमर्चये-
 दित्यर्थः ॥ २७ ॥

तत इत्यादि । ततोऽनन्तरं फट्कारेण फटा मन्त्रेण विधोषित-
 मर्घ्यपात्रमानीयाऽधारे स्थापयित्वा तत्र सूर्यस्य द्वादशकलाः सातुः-
 कारेण ठडान्तेन ठडौ चान्तौ यस्य क्रमादिवर्णवीजस्य तत् ठडान्तं
 तेन क्रमादिवर्णवीजेन कादि भादि वर्णरूपेण वीजेन वङ्गिनेन
 सचतुर्थीनमोऽन्तेन नाममन्त्रेण प्रपूजयेत् ॥ २८ ॥

याः सूर्यकलाः प्रपूजयेत्ता आह तपिनीत्याद्यौकेन । अथा । मं
 मं तपिन्यै नम इति तपिनीम् खं वं तापिन्यै नम इति तापिनीम्
 गं फं धूम्रायै नमः इति धूम्राम् घं प्रं मरीच्यै नम इति मरीचीम् ऊं
 नं ज्वालिनीयै नम इति ज्वालिनीम् मं धं रुचये नम इति रुचिम् कं
 दं सुधूम्रायै नम इति सुधूम्राम् जं थं भोगदायै नम इति भोगदाम्
 ऊं तं विद्यायै नम इति विद्याम् लं थं बोधिन्यै नम इति बोधिनीम्
 टं ठं धारिण्यै नम इति धारिणीम् ठं डं क्षमायै नम इति क्षमा
 प्रपूजयेदिति ॥ २९ ॥

अं सूर्यमण्डलायेति द्वादशान्ते कलात्मने ।
 नमोऽन्ते नाश्वधाने तु पूजयेत् सूर्यमण्डलम् ॥ ३० ॥
 विशोममाह्वानं तद्वत्सूत्रमन्त्रं समुच्चरन् ।
 त्रिभागं पूर्वोक्तमन्त्रौ कलयत्येन हेतुना ॥ ३१ ॥
 विशेषार्थजज्ञैः शेषं पूर्यित्वा समाहितः ।
 षोडशस्वरवीजेन नाममन्त्रेण पूजयेत् ।
 सप्ततुर्थीनमोऽन्ते न कलाः सोमस्य षोडश ॥ ३२ ॥
 अमृता मानदा पूजा तुष्टिः पुष्टीरबिर्धृतिः ।
 शशिनौ चन्द्रिका कान्तिर्व्योत्सना श्रीः प्रीतिरङ्गदा ।
 सूर्यापूर्णामृताकामदायिन्यः शशिनः कलाः ॥ ३३ ॥

अन्तिव्यादि । पूर्वम् अं सूर्यमण्डलायेत्युक्त्वा ततो द्वादशान्ते
 कलात्मने इति वदेत् योजनया अं सूर्यमण्डलाय द्वादशकलात्मने इति
 षोडशमोऽन्ते न तेन मन्त्रेणार्थपात्रे सूर्यमण्डलं पूजयेत् ॥ ३० ॥

विशोमेत्यादि । ततो मन्त्रो साधकस्तद्वत् कलयत्येन इव विशो-
 ममाह्वानं सातुःस्वारान् चकारादीनकारानान् वर्णान् समुच्चरन् तेषा-
 न्ते मूलमन्त्रस्य समुच्चरन् सन् कलयत्येन हेतुना षोडशप्रपात्रस्य
 त्रिभागं पूरयेत् ॥ ३१ ॥

विशेषेत्यादि । समाहितः सावधानः सन् अर्धप्रपात्रस्य शेषस्य तत्र
 षोडशविशेषार्थजज्ञैः पूरयित्वा सातुस्वारेण षोडशस्वरवीजेन सहितेन
 सप्ततुर्थीनमोऽन्ते न नाममन्त्रेण सोमस्य षोडशकलाः अर्धप्रपात्रस्य तीये
 पूजयेत् ॥ ३२ ॥

वाः सोमकलाः पूजयेत्ता आह अमृतेत्यादिना साज्ञेन । तथा अं
 अमृताज्ञे नम इत्यमृताम् अं मानदाज्ञे नम इति मानदाम् रं
 अज्ञाज्ञे नम इति पूजाम् ईं तुष्टये नम इति तुष्टिम् उं पुष्टये नम इति
 पुष्टिम् अं रतये नम इति रतिं कं धृतये नम इति धृतिं कं शशिन्ये

जं सोममण्डलायेति षोडशान्ते कलात्मने ।
 नमोऽन्ते न यजिन्मन्त्री पूर्ववत् सोममण्डलम् ॥ ३४ ॥
 दूर्वाक्षतं रक्तपुष्पं वर्बरामपराजिताम् ।
 मायया प्रक्षिपेत् पात्रे तीर्थमावाहयेदपि ॥ ३५ ॥
 कवचेनावगुण्डग्रास्त्रमुद्रया रक्षणञ्चरेत् ।
 धेन्वा चैवाऽऽतीकृत्य ह्यादयेऽस्तस्त्रमुद्रया ॥ ३६ ॥
 मूलं सञ्जय दशधा देवतावाहनञ्चरेत् ।
 आवाह्य पुष्पाञ्जलिना पूजयेद्विष्टदेवताम् ।
 अखण्डाद्यैः पञ्चमन्त्रैश्चमयेत्तदनन्तरम् ॥ ३७ ॥

नम इति शशिनीं कृं चन्द्रिकायै नम इति चन्द्रिकां कृं कान्तये नम
 इति कान्तिम् एं ज्योत्स्नायै नम इति ज्योत्स्नां ऐं त्रियै नम इति
 त्रियं ओं प्रीतये नम इति प्रीतिं औं अङ्गदायै नम इत्यङ्गदां अं
 पूर्णायै नम इति पूर्णां अः पूर्णाऽऽतायै नमः इत्यनेन पूर्णाऽऽतां
 पूजयेदिति ॥ ३२ ॥

अभित्यादि । पूर्वम् जं सोममण्डलायेत्युक्त्वा ततः षोडशान्ते
 कलात्मने इति वदेत् योजनया जं सोममण्डलाय षोडशकलात्मने इत्या-
 धीव् नमोऽन्तेनानेन मन्त्रेण मन्त्री साधकः पूर्ववत् कलयतीयद्वार्ष-
 पात्रतोये सोममण्डलं यजेत् ॥ ३४ ॥

दूर्वत्यादि । ततो दूर्वया सङ्कितानक्षतान् रक्तं पुष्पं वर्बरं वर्बर-
 पत्रमपराजिताञ्च पुष्पं मायया ह्यीवीजेन पात्रे प्रक्षिपेत् तत्रैव तीर्थ-
 मथावाहयेत् ॥ ३५ ॥

कवचेनेति ततः कवचेन ह्रूं धीजेनावगुण्डग्रावगुण्डन् सुद्रयाधर्मपा-
 त्रिस्थं सुधातोयं वेष्टयित्वाऽस्त्रसुद्रया तत्रैव रक्षणञ्चरेत् कुम्भात् धेन्वा
 सुद्रया च तदेवाऽऽतीकृत्य मत्स्यसुद्रयाऽऽदायेत् ॥ ३६ ॥

मूलमिति । ततोऽर्धंपात्रस्यसुधातोयस्योपरि मूलं मन्त्रं दशधा
 दशधारं संजय्य तत्रैव देवतावाहनञ्चरेत् ईष्टदेवतामावाह्य च पुष्पाञ्ज-

अखण्डैकरसानन्दाकरे परसुधात्मनि ।
 स्वच्छन्दस्फुरणामत्र निधेहि कुलरूपिणि ! ॥ ३८ ॥
 अनङ्गस्यामृताकारे ! शुद्धज्ञानकलेवरे ! ।
 अमृतत्वं निधेहिस्मिन् वस्तुनि क्लिन्नरूपिणि ॥ ३९ ॥
 तद्रूपेणैकरस्यश्च क्तवार्थं तत्स्वरूपिणि ! ।
 भूत्वा कुलामृताकारमपि विस्फुरणं कुरु ॥ ४० ॥
 ब्रह्माण्डरससम्भूतमशेषरससम्भवम् ।
 आपूरितं महापात्रं पीयूषरसमावह ॥ ४१ ॥
 अहन्तापात्रभरितमिदन्तापरमामृतम् ।

विना पूजयेत् तदनन्तरमखण्डाद्यैः पञ्चमन्त्रैस्तदेव सुधातोयं मन्त्रयेत्
 मन्त्रितं कुर्यात् ॥ ३७ ॥

तानेवाखण्डादीन् पञ्चमन्त्रान् क्रमतो दर्शयति अखण्डैकेत्यादि ।
 हे कुलरूपिणि ! अखण्डैकरसानन्दाकरे पूर्णप्रधानानुरागानन्दजनके
 परसुधात्मनि अथसुरारूपेण वस्तुनि स्वच्छन्दस्फुरणं स्वतन्त्रां वि-
 स्फूर्तिं निधेहि स्यापय, गुणे रागे द्रवे रस इत्यमरः ॥ ३८ ॥

अनङ्गेत्यादि । हे अनङ्गस्यामृताकारे ! कामस्यामृतस्वरूपे ! हे
 शुद्धज्ञानकलेवरे ! शुद्धज्ञानरूपशरीरे ! त्वं क्लिन्नरूपिणि क्लिन्नरूपि-
 ण्यस्मिन् सुरारूपे वस्तुनि अमृतत्वं निधेहि स्यापय ॥ ३९ ॥

तद्रूपेणेत्यादि । हे तत्स्वरूपिणि ! तत्तत्स्वरूपशालिनि ! त्वं तद्रू-
 पेण प्रधानमाधुर्यरूपेणैकरससङ्घर्षं मद्यमैकरसं प्रधानमाधुर्य-
 रसविशिष्टं क्त्वा कुलामृताकारं सुरारूपं वस्तु च भूत्वा मयि विस्फु-
 रणं विस्फूर्तिं कुरु ॥ ४० ॥

ब्रह्माण्डेत्यादि । हे देवि ! सुरया पूरितं महापात्रं प्रति
 ब्रह्माण्डरससम्भूतं ब्रह्माण्डे ये रसास्तेभ्यः सङ्घातमत एवाशेष-
 रससम्भवम् अशेषस्य सर्वस्य रसस्यासम्भवो यत् तथाभूतं पीयूषरसमा-
 वहानय ॥ ४१ ॥

पराहन्तामये वज्रौ होमस्त्रीकारलक्षणम् ॥ ४२ ॥

इत्यामन्त्र्य ततस्तस्मिन् शिवयोः सामरस्यकाम् ।

विभाव्य पूजयेद्दूपदीपावपि च दर्शयेत् ॥ ४३ ॥

इति श्रीपात्रसंस्कारः कथितः कुक्षपूजने ।

अकृत्वा पापभाङ् मन्त्री पूजा च विफला भवेत् ॥४४॥

घटश्रीपात्रयोर्मध्ये पात्राणि स्थापयेद्बुधः ।

गुरुपात्रं भोगपात्रं शक्तिपात्रमतः परम् ॥ ४५ ॥

योगिनीवीरपात्रौ च बलिपात्रं ततः परम् ।

पाद्याचमनयोः पात्रं श्रीपात्रेण नव क्रमात् ।

सामान्यार्घ्यस्य विधिना पात्राणां स्थापनश्चरेत् ॥४६॥

कलशस्थासृतेनैव त्रिभागं परिपूर्य्य च ।

माषप्रमाणं पात्रेषु शुद्धिखण्डं नियोजयेत् ॥ ४७ ॥

अहन्तेत्यादि । अहन्ताऽहम्भावः तद्रूपे पात्रे भरितं धारितं यदिदन्तापरमाकृतम् इदन्ता मदीयमिदं मदीयमिदमित्येतद्भावः तद्रूपं अत् परममकृतं तस्य पराहन्तामये परा याऽहन्ताऽहम्भावस्तद्रूपे वज्रौ होमस्त्रीकारलक्षणं कुर्यात् अहन्तारूपपात्रसहितं तत् स्थापितेदन्तारूपपरमामृतं पराहन्तारूपे वज्रौ जुहुयादित्यर्थः ॥ ४२ ॥

इतीति । इति एतैः पञ्चभिर्मन्त्रैर्भेद्यसामन्त्र्य ततोऽनन्तरं तस्मिन् शिवयोः शिवायाः शिवस्य च सामरस्यसैकरसं विभाव्य विचिन्त्य तन्मद्यं पूजयेत् तस्योपरि धूपदीपावपि च दर्शयेत् ॥ ४३ ॥

अकृत्वा श्रीपात्रसंस्कारमिति शेषः ॥ ४४ ॥

ननु घटश्रीपात्रयोर्मध्ये किङ्किं पात्रं स्थापयेत् तत्राह गुरुपात्रमित्यादि ॥ ४५ ॥

श्रीपात्रेण सह नव पात्राणि क्रमात् स्थापयेत् । ननु केन विधिना पात्राणि स्थापयेत् तत्राह सामान्यार्घ्यस्येत्यादि ॥ ४६ ॥

वामाङ्गुष्ठानामिकाभ्याममृतं पात्रसंस्थितम् ।

गृहीत्वा शुद्धिखण्डेन दक्षया तत्त्वमुद्रया ।

सर्वत्र तर्पणं कुर्यात् विधिरेषः प्रकीर्त्तितः ॥ ४८ ॥

श्रीपात्रात् परमं विन्दुं गृहीत्वा शुद्धिसंयुतम् ।

आनन्दभैरवं देवं भैरवीञ्च प्रतर्पयेत् ॥ ४९ ॥

गुरुपात्रासृतेनैव तर्पयेद् गुरुसन्ततिम् ।

सहस्रारे निजगुरुं सपत्नीकं प्रतर्प्य च ।

वाग्भवाय स्वस्वनाम्ना तद्वद्गुरुचतुष्टयम् ॥ ५० ॥

कलशस्थेत्यादि । कलशस्यामृतेनैव तेषां पात्राणां त्रिभागं परिपूर्णं साधप्रमाणं शुद्धिखण्डं भांवादिखण्डं पात्रेषु नियोजयेत् स्थापयेत् ॥ ४७ ॥

वामेत्यादि । वामाङ्गुष्ठानामिकाभ्यां दक्षया च तत्त्वमुद्रया शुद्धि-
खण्डेन सङ्घृतं पात्रसंस्थितममृतं गृहीत्वा सर्वत्र तर्पणं कुर्यात् सर्वत्र
तर्पणे एष विधिः प्रकीर्त्तितः ॥ ४८ ॥

श्रीपात्रादिति । श्रीपात्राङ्कुद्धिसंयुतं परमं विन्दुं गृहीत्वा सह-
स्रमलवरयूम् आनन्दभैरवाय वषट् आनन्दभैरवं तर्पयामि नम इत्यनेना-
नन्दभैरवं देवं ह्रस्वस्रमलवरयोम् आनन्दभैरव्यै यौषट् आनन्दभैरवीं
तर्पयामि स्वाष्टेत्यनेनानन्दभैरवीञ्च प्रतर्पयेत् ॥ ४९ ॥

गुर्वित्यादि । गुरुपात्रासृतेनैव गुरुसन्ततिं गुरुसमूहं तर्प-
येत् । ननु केन मन्त्रेण कुत्र वा स्थाने गुरुसन्ततिं तर्पयेत्तत्राह
सहस्रारे इत्यादि । सहस्रारे पद्मे सपत्नीकं निजगुरुं प्रतर्प्य वाग्-
भवम् ऐं वीजमाद्यं यस्य तयामृतेन स्व स्व नाम्ना निजगुरुणा सह
गुरुचतुष्टयं तद्वद्विजगुरुवत् प्रतर्पयेत् यथा ऐं सपत्नीकमसकानन्दनाथं
श्रीगुरुं तर्पयामि नम इत्यनेन निजगुरुम् ऐं सपत्नीकं परमगुरुन्तर्प-
यामि नम इति परमम् ऐं सपत्नीकं परापरगुरुन्तर्पयामि नम इति

ततः स्वहृदयाभोजे भोगपात्राद्यतेन च ।
 आद्यां कालीं तर्पयामि निजबीजपुरःसरम् ॥ ५१ ॥
 स्वाहान्तेन त्रिधा मन्वी तर्पयेद्विष्टदेवताम् ।
 शक्तिपात्राद्यतैस्तद्देवाङ्गावरणतर्पणम् ॥ ५२ ॥
 योगिनीपात्रसंस्थेन सायुधां सपरीकराम् ।
 सन्तर्प्य कालिकामाद्यां वटुकेश्यो वलिं हरेत् ॥ ५३ ॥
 स्ववामभागे सामान्यं मण्डलं रचयेत् सुधीः ।
 सम्यज्ज्य स्थापयेत्तत्र सामिषाञ्च सुधान्वितम् ॥ ५४ ॥
 वाङ् मायाकमलावच्च वटुकाय नमः पदम् ।

शरापर्युक्तम् श्रीं सपत्नीकं परमेष्ठिगुह्यतर्पयामि नम इति परमेष्ठिगुह्यं
 त्तर्पयेदिति ॥ ५० ॥

तत इत्यादि । ततोऽनन्तरं निजबीजपुरःसरं यथास्थास्यथा स्वाहा-
 न्तेन स्वाहारूपेणान्तेन सहाद्यां कालीं तर्पयामीत्युक्त्वा मन्वी साधको
 भोगपात्राद्यतेन स्वहृदयाभोजे इष्टदेवतां त्रिधा त्रिवारतर्पयेत् श्रीं श्रीं
 श्रीं परमेश्वरि स्वाहाद्यां कालीं तर्पयामि स्वाहेति मन्त्रेण तर्पयेदित्यर्थः
 ततः शक्तिपात्राद्यतैस्तद्देवाङ्गावरणतर्पणं कुर्यात् अङ्गदेवतास्तर्पयामि
 स्वाहेत्यनेनाङ्गदेवताः आवरणदेवतास्तर्पयामि स्वाहेत्यनेनावरणदेवताश्च
 तर्पयेदित्यर्थः ५१ । ५२ ॥

योगिनीत्यादि । योगिनीपात्रसंस्थेनाद्यतेन श्रीं श्रीं श्रीं परमेश्वरि
 स्वाहा सायुधां सपरीकरामाद्यां कालीं तर्पयामि स्वाहेति मन्त्रेण
 सायुधामायुधविष्टां सपरीकरां परिवारसहितामाद्यां कालिकां सन्-
 तर्प्य वटुकेश्यो वलिं हरेत् इत्यात् ॥ ५३ ॥

वटुकादिभ्यो वलिदानस्य विधिमाह स्ववामभागे इत्यादि । सुधीः
 धीरः स्ववामभागे सामान्यञ्चतुष्कोणं मण्डलं रचयेत् तन्मण्डलं सम्यज्ज्य
 तत्र मण्डले चतुर्दिकु तन्मध्ये च सुधान्वितं सुरासंयुक्तं सामिषाञ्च
 मांसादिषहितमञ्चं स्थापयेत् ॥ ५४ ॥

सम्पूज्य पूर्वभागे च वटुकस्य वलिं हरेत् ॥ ५५ ॥
 ततस्तु यां योगिनीभ्यः स्वाहा याम्यां हरेद्वलिम् ॥ ५६ ॥
 षड्दीर्घयुक्तं सम्बर्त्तं क्षेत्रपालाय हृन्मनुः ।
 अनेन क्षेत्रपालाय वलिं दद्यात्तु पश्चिमे ॥ ५७ ॥
 खान्तवीजं समुच्चृत्य षड्दीर्घं स्वरसंयुतम् ।
 छेऽन्तं गणपतिं चीक्षा वङ्गिजायान्ततो वदेत् ॥ ५८ ॥
 उत्तरस्यां गणेशाय वलिमेतेन कल्पयेत् ।
 मध्ये तथा सर्वभूतवलिं दद्याद् यथाविधि ॥ ५९ ॥

वाङ्मावेत्यादि । वाङ्मायाकमलावच्च ऐं ह्रीं श्रीं सहितं वञ्चेति
 बीजसङ्गा वटुकाय नम इति पदं वदेत् बीजनया ऐं ह्रीं श्रीं वं वटुकाय
 नम इति मन्त्रो जातः अनेनैव मन्त्रेण मण्डलस्य पूर्वभागे वटुकं सम्पूज्य
 तत्रैव एषः सुधामिषान्वितास्रवलिः ऐं ह्रीं श्रीं वं वटुकाय नम इति
 मन्त्रेण वटुकस्य वलिं हरेत् इत्यात् ॥ ५५ ॥

ततस्त्विति । ततोऽमन्तरम् एषः सुधामिषान्वितास्रवलिर्बिा योगिनी-
 भ्यः स्वाहेति मन्त्रेण याम्यां मण्डलस्य दक्षिणे भागे योगिनीभ्यो
 वलिं हरेत् ॥ ५६ ॥

षड्द्वित्यादि । षड्दीर्घयुक्तं सम्बर्त्तं चकारसङ्गा ततः क्षेत्रपालाये-
 त्युक्त्वा ततो हृत् नम इति वदेत् सर्व्वपदयोजनया क्षां क्षीं क्षुं क्षौं क्षौं
 क्षः क्षेत्रपालाय नम इति मन्त्रजातः एषः सुधामिषान्वितास्रवलिर्बिा-
 द्यो नानेनैव मन्त्रेण मण्डलस्य पश्चिमे भागे क्षेत्रपालाय वलिं
 दद्यात् ॥ ५७ ॥

खान्तेत्यादि । षड्दीर्घस्वरसंयुतं खान्तवीजं स्वस्थान्तो गकारस्त-
 द्रूपं बीजं ससृष्ट्वा ततो छेऽन्तं गणपतिञ्चोक्त्वा ततो वङ्गिजायां स्वाहेति
 वदेत् बीजनया गां गीं गुं गैं गीं गः गणपतये स्वाहेति मन्त्रो जातः
 एषः सुधामिषान्वितास्रवलिर्बिाद्यो नानेनैव मन्त्रेण उत्तरस्यां मण्डल-
 स्थोत्तरे भागे गणेशाय वलिं कल्पयेद्दद्यात् तथैव मण्डलस्य मध्ये
 यथाविधि विधिवत् सर्व्वभूतवलिं दद्यात् ॥ ५८ । ५९ ॥

ह्रीं श्रीं सर्वपदधीक्षा विघ्नकङ्करस्ततो वदेत् ।
 सर्वभूतेभ्य इत्युक्त्वा ह्रं फट् स्वाहा मनुर्भूतः ॥ ६० ॥
 ततः शिवायै विधिवद्वलिमेकं प्रकल्पयेत् ।
 गृह्ण देवि ! महाभागे ! शिवे ! कालाग्निरूपिणि ! ॥ ६१ ॥
 शुभाशुभं फलं व्यक्तं ब्रूहि गृह्ण वलिं तव ।
 मूलमेष वलिः पश्चात् शिवायै नम इत्यपि ।
 चक्रानुष्ठानमेतत्तु तवायै कथितं शिवे ! ॥ ६२ ॥
 चन्दनागुरुकस्तूरिवासितं सुमनोहरम् ।
 पुष्पं गृह्णीत्वा पाणिभ्यां करकच्छपमुद्रया ॥ ६३ ॥
 नीत्वा स्वहृदयाभोजे ध्यायेदाद्यां परात्पराम् ॥ ६४ ॥
 सहस्रारं महापद्मे सुषुम्ना ब्रह्मवर्त्मना ।

सर्वभूतेभ्यो वलिदानस्य मन्त्रमाह एकेन ह्रीमिति । ह्रीं श्रीं
 सर्वपदधिका ततो विघ्नकङ्करः इति वदेत् ततः सर्वभूतेभ्य इत्युक्त्वा ह्रं
 फट् स्वाहेति वदेत् योजनया ह्रीं श्रीं सर्वविघ्नकङ्करः सर्वभूतेभ्यो
 ह्रं फट् स्वाहेति मनुर्जातः एष सुधाभिषान्मितास्रवलिदित्याद्योऽयमेव
 मनुः सर्वभूतेभ्यो वलिदाने मतः ॥ ६० ॥

तत इति । ततोऽनन्तरं शिवायै फलकारिकायै विधिवदेकं वलिं
 प्रकल्पयेत् दद्यात् शिवायै वलिदानस्य मन्त्रमाह साङ्गेन । गृह्णीति
 गृह्ण देवि ! महाभागे ! इत्याद्युक्त्वा मूलमन्त्रं वदेत् ततः एष वलिदि-
 त्युक्त्वा पश्चात् शिवायै नम इत्यपि वदेत् सकलपदयोजनया गृह्ण देवि
 महाभागे शिवे कत्याग्निरूपिणि शुभाशुभफलं व्यक्तं ब्रूहि गृह्ण वलिं
 तव ह्रीं श्रीं क्रीं परमे स्वाहा एष वलिः शिवायै नम इति मन्त्रो-
 ज्ञातः अनेनैव शिवायै वलिं दद्यात् ॥ ६१ । ६२ ॥

चन्दनेत्यादि । ततश्चन्दनागुरुकस्तूरिवासितं सुमनोहरं पुष्पं
 पाणिभ्यां गृह्णीत्वा करकच्छपमुद्रया हृदि नीत्वा च स्वहृदयाभोजे
 परात्परामाद्यां कालीं ध्यायेत् ॥ ६३ । ६४ ॥

भीत्वा सान्निहितां कृत्वा बृहन्नित्वासवर्त्मना ।
 दीपाहीपान्तरमिव तत्र पुष्ये नियोज्य च ॥ ६५ ॥
 यन्त्रे निधापयेन्मन्त्री दृढभक्तिसमन्वितः ।
 कृताञ्जलिपुटी भूत्वा प्रार्थयेद्विष्टदेवताम् ॥ ६६ ॥
 देवेशि ! भक्तिसुखभे ! परिवारसमन्विते ! ।
 यावत् त्वां पूजयिष्यामि तावत् त्वं सुस्थिरा भव ॥ ६७ ॥
 श्रीमाद्ये ! कालिके ! देवि ! परिवारादिभिः सह ।
 इहागच्छ द्विधा प्रीक्षा इह तिष्ठ द्विधा पुनः ॥ ६८ ॥
 इह शब्दात् सन्निभेहि इह सन्निपदान्ततः ।
 रुध्यस्व पदमाभाष्य मम पूजां गृहाण च ॥ ६९ ॥
 इत्यमावाहनं कृत्वा देव्याः प्राणान् प्रतिष्ठयेत् ॥ ७० ॥

सङ्कारे इति । सङ्कदयान्भोजे ध्यात्वा वाद्यां कालीन्ततः सुमुन्ना
 या नाङ्को तद्गुणेषु ब्रह्मवर्त्मना सङ्कारे सङ्गापद्मे नीत्वा प्रापय्य
 सुधयापणवया सान्निहितामानन्दब्रुताञ्ज कृत्वा दीपाहीपान्तरमिवाप्यं
 दीपमिव तस्यायव काख्याः सकाशादपरामाद्यां कालीं बृहन्नित्वास-
 वर्त्मना नासापुटेन वह्निरानीय तत्र पाण्डिसंख्ये पुष्ये नियोज्य संस्थाप्य
 च दृढभक्तिसमन्वितो मन्त्री हस्तस्यपुष्पस्यापितां देवीं यन्त्रे निधापयेत्
 स्वापयेत् ततः कृताञ्जलिपुटी भूत्वेष्टदेवतां प्रार्थयेत् ॥ ६५ । ६६ ॥
 किं प्रार्थयेत्तत्राह देवेशीत्यादि ॥ ६७ ॥

श्रीमाद्ये इत्यादि । श्रीमाद्ये कालिके देवि परिवारादिभिः
 सहैति प्रोच्य ततो द्विधा द्विवारभागच्छेति च प्रोच्य तत्रः पुनर्द्विधा
 इह तिष्ठेति प्रोच्य ततः पुनरिह शब्दात् सन्निभेहीति प्रोच्य तत इह
 सन्निपदिपदात् चच्छेतिपदमाभाष्य ततो मम पूजां गृहाण्येति वदेत्
 सङ्कल्पपद्मोक्तनवा श्रीमाद्ये कालिके देवि परिवारादिभिः सङ्केहा-
 गच्छागच्छेति तिष्ठ तिष्ठेह सन्निभेहि इह सन्निपद्यस्व मम पूजां गृहा-

आं ह्रीं क्रों श्रीं वज्रिजायाप्रतिष्ठामन्न ईरितः ।

अमुष्या देवतायाश्च प्राणा इह ततः परम् ।

प्राणा इति ततः पञ्च वीजानि तदनन्तरम् ॥ ७१ ॥

अमुष्या जीव इह च स्थित इत्युच्चरेत् पुनः ।

पञ्चवीजान्यमुष्याश्च सर्वेन्द्रियाणि कीर्त्तयेत् ॥ ७२ ॥

पुनस्तत् पञ्च वीजानि अमुष्या वचनान्ततः ।

वाङ्मनोनयनघ्राणश्रोत्रत्वक्पदतो वदेत् ॥ ७३ ॥

प्राणा इहागत्य सुखं चिरन्तिष्ठन्तु ठह्यम् ॥ ७४ ॥

इति त्रिधा यन्त्रमध्ये लेलिहानास्थमुद्रया ।

येति मन्त्रो जातः इत्यमनेन प्रकारेणानेन मन्त्रेण देव्या आवाहनं कृत्वा
तस्याएव प्राणान् प्रतिवयेत् प्राणप्रतिष्ठं कुर्यादित्यर्थः ॥ ६८-७० ॥

ननु केन मन्त्रेण देव्याः प्राणान् प्रतिवयेदित्यपेक्षायाम् प्राण-
प्रतिष्ठामन्त्रमाह चतुर्भिः आमित्यादि । आं ह्रीं क्रों श्रीमित्युक्त्वा वज्रि-
जाया स्वाहा वक्तव्या ततोऽसृष्ट्या देवतायाः प्राणा इहेत्युक्त्वा ततः परं
प्राणा इत्युच्चरेत् ततः आं ह्रीमित्यादीनि पञ्चवीजानि वदेत् ततोऽ-
सृष्ट्याः सर्वेन्द्रियाणीति वदेत् पुनस्तानि पञ्चवीजानि वदेत् तदनन्तर-
मसृष्ट्याजीव इह स्थित इत्युच्चरेत् पुनः ताम्येव पञ्चवीजानि वदेत्
ततोऽसृष्ट्याः सर्वेन्द्रियाणीति वदेत् पुनस्तानि पञ्चवीजानि वदेत् ततो-
ऽसृष्ट्यावचनात् कथनात् परं वाङ्मनोनयनघ्राणश्रोत्रत्वक् पदं वदेत्
तस्मात् पदात् प्राणा इहागत्य सुखं चिरन्तिष्ठन्त्विति वदेत् ततः ठह्यं
स्वाहेति वदेत् सकलपदयोजनया आं ह्रीं क्रों श्रीं स्वाहा आद्या-
कालीदेवतायाः प्राणा इह प्राणाः आं ह्रीं क्रों श्रीं स्वाहा आद्या-
कालीदेवताया जीव इह स्थितः आं ह्रीं क्रों श्रीं स्वाहा आद्या-
कालीदेवतायाः सर्वेन्द्रियाणि आं ह्रीं क्रों श्रीं स्वाहा आद्या-
कालीदेवताया वाङ्मनोनयनघ्राणश्रोत्रत्वक् प्राणाः इहागत्य सुखं
चिरन्तिष्ठन्तु स्वाहेति घ्राणप्रतिष्ठामन्त्र ईरितः ॥ ७१-७४ ॥

संख्याय विधिवत् प्राणान् कृताञ्जलिपुटी वदेत् ॥७५॥
 आद्ये ! कालि ! स्वागतन्ते सुस्वागतमिदन्तव ।
 आसनञ्चेदमत स्वयास्यतां परमिष्वरि ! ॥ ७६ ॥
 ततो विशेषार्थं जलैस्त्रिधा मूलं समुच्चरन् ।
 प्रोक्षयेद्देवशुद्धयं षडङ्गैः सकलीकृतः ।
 ततः सम्यज्जयेद्देवीं षोडशैरुपचारकैः ॥ ७७ ॥
 पाथार्घ्याचमनीयञ्च ज्ञानं वसनभूषणे ।
 गन्धपुष्पैर्भूपदीपौ नैवेद्याचमने तथा ॥ ७८ ॥
 अमृतञ्चैव ताम्बूलं तर्पणञ्च नतिक्रिया ।
 प्रयोजयेदर्चनायामुपचारांश्च षोडश ॥ ७९ ॥

इतीति । इत्यनेनैव प्राणप्रतिष्ठामन्त्रेण त्रिधा वारत्नवं
 गुरुपट्टिया लेलिहानास्त्रसुद्रेया यन्त्रमध्ये देव्याः प्राणान् विधि-
 वत् संख्याय कृताञ्जलिपुटः सन् वदेत् लेलिहानास्त्रसुद्रेया यथा
 दक्षिणासूक्तिं संहितायाम् । तर्जनीमध्यमाभाषाः समं कुर्याद्दधोस-
 ङ्गम् । अनाभायां क्षिपेद्द्वामृजुं कृत्वा कनिकाम् । लेलिहानाम
 सुद्रेयं जीवन्वासे प्रकीर्तितेति ॥ ७५ ॥

किं वदेदित्थमेत्यायामाह आद्ये इत्यादि । सुष्ठु स्वागतं
 स्वागतम् ॥ ७६ ॥

तत इत्यादि । ततो मूलं मन्त्रं त्रिधा समुच्चरन् देवसुद्धयं
 विशेषार्थं जलैर्देवीं प्रोक्षयेत् अभिषिञ्चेत् षडङ्गैः स्नानं कुर्याद्यय नमः
 स्त्रीं शिरसे स्नात्वा सुष्ठु शिखायै षषट् स्त्रैः कवचाय ङ्गम् स्त्रौं नेत्र-
 त्रयाय वीषट् सुष्ठु अस्त्राय षषट् इति मन्त्रैर्देव्याः सकलीकृतः समली-
 करणं विधेयम् सकलीकरणं यथा देवताङ्गे षडङ्गानां न्यासः स्यात्
 सकलीकृतिरिति ॥ ७७ ॥

तानेषु षोडशोपचारान् दर्शयति प्रायेत्यादिना ॥ ७८ ॥

अमृतं नद्यम् प्रयोजयेत् निवेदयेत् ॥ ७९ ॥

आद्याबीजमिदं पाद्यं देवतायै नमः पद्मम् ।
 देवताङ्गे षडङ्गानां न्यासः स्वात् सकलीकृतिः ।
 पाद्यस्वरणयोर्हृद्यात् शिरस्पर्धं निवेदयेत् ॥ ८० ॥
 स्वाहापदेन, मतिमान् स्वधेत्याचमनीयकम् ।
 मुखे नियोजयेन्नन्वी मधुपर्कं सुखाम्बुजे ।
 वंस्वधेति समुच्चार्य पुनराचमनीयकम् ॥ ८१ ॥
 स्नानीयं सर्वगात्रेषु वसनं भूषणानि च ।
 निवेदयामि मनुना दद्यादेतानि देशिकाः ॥ ८२ ॥

अथ क्रमतः पाद्यादिषोडशोपचारसमर्पणविधिमाह आद्या-
 बीजमित्यादिभिः । आद्याबीजसङ्गा इदं पाद्यं देवतायै नम इति
 पदं वदेन्, योजनया ह्रीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि स्वाहेदं पाद्यापाद्या-
 कालीदेवतायै नम इति मन्त्रो जातः अनेन मन्त्रेण देव्यास्वरणयोः
 पाद्यं दद्यात् स्वाहा पदेन स्वाहापदघटितेन ह्रीं श्रीं क्रीं पर-
 मेश्वरि स्वाहेदमर्षं समाद्यायै काल्यै स्वाहेति मन्त्रेण देव्याः शिरस्पर्धं
 निवेदयेत् ॥ ८० ॥

स्वाहेत्यादि । स्वाहापदेनेति पूर्वाश्रयि । मतिमान्मन्वी स्वधे-
 तिपदघटितेन ह्रीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि स्वाहेदमाचमनीयमाद्यायै
 काल्यै स्वधेति मन्त्रेण देव्या मुखे आचमनीयकं नियोजयेद्दद्यात् ह्रीं
 श्रीं क्रीं परमेश्वरि स्वाहा एष मधुपर्कं आद्यायै काल्यै स्वधेति म-
 न्त्रेण देव्या मसाम्बुजे मधुपर्कं नियोजयेत् ह्रीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि
 स्वाहेदमाचमनीयमाद्यायै काल्यै वं स्वधेति समुच्चार्य पुनर्देवी-
 मुखे आचमनीयकं नियोजयेत् ॥ ८१ ॥

स्नानीयमित्यादि । ह्रीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि स्वाहेदं स्नानी-
 यमिदं वसनमेतानि भूषणानि पाद्यायै काञ्चिकायै निवेदयामीति
 मनुना एतानि स्नानीयादीनि देव्याः सर्वगात्रेषु देशिकाः शोधको
 दद्यात् ॥ ८२ ॥

मध्यमानामिकाभ्याञ्च गन्धन्त्याहृदम्बुजे ।
 नमोऽन्तेन च मन्त्रेण वीषडन्तेन पुष्यकम् ॥ ८३ ॥
 धूपदीपौ च पुरतः संख्याय प्रोक्षणादिभिः ।
 निवेदयामि मन्त्रेण उत्सृज्य तदनन्तरम् ॥ ८४ ॥
 जयध्वनि मन्त्रमातः स्वाहेति मन्त्रपूर्वकम् ।
 सम्पूज्य षण्णां वामेन वादयन् दक्षिणेन तु ॥ ८५ ॥
 धूपं गृहीत्वा मतिमान् नामिकाधो नियोजयेत् ।
 दीपन्तु दृष्टिपर्यन्तं दशधा भ्रामयेत् पुरः ॥ ८६ ॥
 ततः पानञ्च शुद्धिञ्च समादाय करद्वये ।
 मूलं समुच्चरन् मन्त्री यन्त्रमध्ये निवेदयेत् ॥ ८७ ॥
 परमं वारुणिकल्पं कीटिकल्पान्तकारिणि ! ।
 गृह्याथ शुद्धिसहितं देहि मे मोक्षमव्ययम् ॥ ८८ ॥

मध्यमेत्यादि । नमोऽन्तेन ह्रीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि स्वाहा एष गन्ध-
 न्याद्यायै काल्यै नम इति मन्त्रेण देव्या हृदम्बुजे मध्यमानामिकाभ्या
 सकुलिभ्यां गन्धं दद्यात् वीषडन्तेन ह्रीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि स्वाहेत्यं
 पुष्यमाद्यायै काल्यै वीषडिति मन्त्रेण देव्यै पुष्यकं दद्यात् ॥ ८३ ॥
 धूपेत्यादि । पुरतो देव्यपे धूपदीपौ संख्याय प्रोक्षणादिभिः संशोध्य
 च ह्रीं श्रीं क्रीं परमेश्वरि स्वाहा एतौ धूपदीपावाद्यायै काल्यै
 निवेदयामीति मन्त्रेणोत्सृज्य देव्यै समर्थं च तदनन्तरम् एते गन्ध-
 पुष्ये जयध्वनिमन्त्रमातः स्वाहेति मन्त्रपूर्वकं षण्णां सम्पूज्य वामेन
 हृत्केन तां षण्णां वादयन् सन् दक्षिणेन हृत्केन धूपं गृहीत्वा मतिमान्
 नामिकाधो देव्या नामिकाया व्यधो नियोजयेद्विषेदयेत् दीपन्तु पुरो देव्यपे
 पादपारम्बु दृष्टिपर्यन्तं दशधा दशवारं भ्रामयेत् ॥ ८४-८६ ॥

तत इत्यादि । ततोऽनन्तरं पानपानं शुद्धिं संसादिकञ्च करद्वये
 ह्यमादायकम्प्रीत्या मूलं मन्त्रं तदन्ते इदं मद्यमिमां शुद्धिसाद्यायै काल्यै
 निवेदयामीति च समुच्चरन् मन्त्री यन्त्रमध्ये देव्यै निवेदयेत् ॥ ८७ ॥

ततः सामान्यविधिना पुरतो मण्डलं लिखेत् ।
 तस्योपरि न्यसेत् पात्रं नैवेद्यपरिपूरितम् ॥ ८८ ॥
 प्रोक्षणञ्चावशुषुहञ्च रक्षणञ्चासुतीकृतम् ।
 मूलेन सप्तधामन्त्रा अर्घ्याङ्गिर्विनिवेदयेत् ॥ ९० ॥
 मूलमेतत्तु सिद्धान्तं सर्वोपकरणान्वितम् ।
 निवेदयामीष्टदेव्यै जुषाणेदं हविः शिवे ! ॥ ९१ ॥
 ततः प्राणादिसुद्राभिः पञ्चभिः प्राशयेत् हविः ॥ ९२ ॥
 वामे नैवेद्यसुद्राञ्च विकचोत्पलसन्निभाम् ।
 दक्षिण्येभ्यः लम्बेण पानार्थं तीर्थपूरितम् ॥ ९३ ॥

ततः प्राचीनावाक्यमाह परमनिष्ठादि । वाह्योक्तस्य मयम् ॥ ८८ ॥
 तत इति । ततोऽनन्तरं सामान्यविधिना साधारणविधानेन पुरतोऽप्ये-
 तिकोणस्युत्तमोपं वा मण्डलं लिखेत् तस्य मण्डलस्योपरि नैवेद्य-
 परिपूरितं पात्रं न्यसेत् स्थापयेत् ॥ ८८ ॥

प्रोक्षणमिति । तत्पात्रस्यस्य नैवेद्यस्य फटा प्रोक्षणं इत् वीजे-
 नावशुषुहनं वेष्टनं फटैव रक्षणं चेतुस्रयः वं वीजेनासुतीकृतमसुती-
 करणञ्च विदध्यात् ततो मूलमन्त्रेण सप्तधा तद्नैवेद्यामन्त्राऽर्घ्याङ्गि-
 र्घ्राङ्गैर्विनिवेदयेत् ॥ ९० ॥

नैवेद्यनिवेदनमन्त्रमाहैवेन । मूलमिति पूर्वं मूलं वदेत् ततः
 एतत् सर्वोपकरणान्वितं सिद्धान्तमिष्टदेवतायै निवेदयामीति वदेत् ततः
 शिवे ! हविरिदं जुषाणेति वदेत् योजनया ह्रीं श्रीं परमेश्वरि साहा
 एतत् सर्वोपकरणान्वितं सिद्धान्तमिष्टदेवतायै निवेदयामि शिवे हवि-
 र्घ्राङ्गिदं जुषाणेति मन्त्रो नैवेद्यसमर्पणायासीत् सिद्धान्तनिष्ठावाक्यस्युत्प-
 लक्षणम् ॥ ९१ ॥

तत इत्यादि । ततोऽनन्तरमावाय साहा, अर्घ्याङ्गं साहा,
 वामावाय साहा, उदामावाय साहा, व्यानाय साहा इति मन्त्रैर्बुद्धपरिधिः-
 तिः पञ्चभिः प्राणादिहोत्राभिर्देवी हविः प्राशयेत् मौजनेत् ॥ ९२ ॥

संख्यं विनिवेद्याथ पुनराचमनीयकम् ।

ततः त्रीपात्रसंख्येनाम्बतेन तर्पयेत् त्रिधा ॥ ८४ ॥

उत्तमाङ्गुलपादसर्वाङ्गुलैश्च ।

पञ्चपुष्पाञ्जलीन्दत्वा मूलमन्त्रेण देशिकः ॥ ८५ ॥

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा प्रार्थयेद्विष्टदेवताम् ।

तत्रावरणदेवांसं पूजयामि नमो वदेत् ॥ ८६ ॥

अग्निनिर्घृतिवायुशुभ्रपुरतः प्रुष्ठतः क्रमात् ।

पङ्कजाणि च सम्पूज्य गुरुपङ्कतीः समर्चयेत् ॥ ८७ ॥

गुरुश्च परमादिश्च परापरगुरुस्तथा ।

परमेष्ठिगुरुश्चैव यजेत् कुलगुरुनिमान् ॥ ८८ ॥

वामे इति । वामे हस्ते विक्रवोत्पलसञ्चिभं प्रफुल्लपङ्कजतुल्यां
निवेद्युग्राङ्गु देवीं दर्शयेत् ततो मूलमन्त्रेण तीर्थपूरितं मद्येन पूरितं
कलशं पानार्थं देव्यै निवेद्य पुनराचमनीयकं दद्यात् । ततोऽनन्तरं
त्रीपात्रसंख्येनाम्बतेन चरया त्रिधा त्रिवारं पूर्ववद्देवीं तर्पयेत् ॥ ८३ ॥
॥ ८४ ॥

उत्तमाङ्गुल्यादि । ततो देशिकः साधको देव्याः उत्तमाङ्गुलिभक्तके
हस्ते आधारेदेये पादयोः सर्वाङ्गुलैश्च मूलमन्त्रेण पञ्च पुष्पाञ्जलीन्
दत्त्वा कृताञ्जलिपुटो भूत्वा विष्टदेवतां प्रार्थयेत् । यत् प्रार्थयेत्तदाङ्गुलं
तवेति । तत्रावरणदेवानित्युक्त्वा पूजयामि नम इति पदं वदेत् योजनया
रष्टदेवते तत्रावरणदेवान् पूजयामि नम इति प्रार्थनावाक्यमासीत्
॥ ८५ ॥ ८६ ॥

आवरणदेवानां पूजायाः प्रकारं दर्शयति अग्नीत्यादिभिः ।
अग्निनिर्घृतिवायुशुभ्रपुरतः प्रुष्ठतः अन्वस्याग्निकोशे नैर्घृत्याकोशे
वाङ्गुलीकोशेऽयानकोशे पुरतोऽप्ये प्रुष्ठतः पञ्चाङ्गाने च क्रमतः सुतं नमः
सुतं नमः सुतं नमः सुतं नमः सुतं नमः सुतं नमः इति मन्त्रैः पङ्कजाणि
पङ्कजदेवानि सम्पूज्य गुरुपङ्कतीगुरुभ्योऽपि समर्चयेत् ॥ ८७ ॥

गुरुपात्रासृतेनैव त्रिस्त्रिस्तर्पणमाचरेत् ।

ततोऽष्टदलमध्ये तु पूजयेदष्टनायिकाः ॥ ६६ ॥

मङ्गला विजया भद्रा जयन्तो चापराजिता ।

नन्दिनी नारासिंही च कौमारीत्यष्टमातरः ॥ १०० ॥

दलाघेषु यजेदष्टभैरवान् साधकोत्तमः ॥ १०१ ॥

असिताङ्गो रुद्रश्चण्डः क्रोधोन्मत्तो भयङ्करः ।

कपाली भौषणश्चैव संहारोऽष्टौ च भैरवाः ॥ १०२ ॥

इन्द्रादिदशदिक्पालान् भूपुरातः प्रपूजयेत् ।

तेषामस्ताण्य तद्वाङ्मे पूजयेत् तर्पयेत्ततः ॥ १०३ ॥

गुरुपङ्क्तौरेव दर्शयन्नाह गुरुञ्चेत्यादि । ओं गुरवे नमः ओं परसगुरवे नमः ओं परापरगुरवे नमः ओं परमेष्ठिगुरवे नमः इति मन्त्रैर्गन्धपुष्पादिमित्यन्वमध्ये गुरुं परमादिं परम आदियंस्त तथाभूर्न गुरुन्तथैव परापरगुरुं परमेष्ठिगुरुञ्चापीमान् कुलगुरुन् क्रमतो यजेत् ॥ ६८ ॥

गुर्वित्यादि । गुरुपात्रासृतेनैव त्रिस्त्रिस्त्रिवारं त्रिवारं क्रमतो गुरुणां तर्पणमाचरेत् कुर्यात् ततोऽनन्तरमष्टदलमध्ये ऽष्टपत्राणां मध्यन्तरे उं मङ्गलायै नम इत्येवं प्रणवादिनमोऽन्तेन नाममन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिरष्टनायिकाः पूजयेत् ॥ ६९ ॥

पूज्याः अष्टनायिका आह । मङ्गलेत्याद्येकेन ॥ १०० ॥

दलेत्यादि । दलाघेषु पत्राघेषु ओं असिताङ्गाय भैरवाय नम इत्येवं प्रणवादिनमोऽन्तेन नाममन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिरष्टभैरवान् साधकोत्तमो यजेत् ॥ १०१ ॥

पूज्यानष्टभैरवानाह । असिताङ्ग इत्याद्येकेन ॥ १०२ ॥

इन्द्रेत्यादि । ततः प्रणवादिनमोऽन्तेन नाममन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिरिन्द्रादिदशदिक्पालान् भूपुराभ्यन्तरे प्रपूजयेत् तेषामिन्द्रादीनामस्ताण्य यज्जादीनि प्रणवादिनमोऽन्तनाममन्त्रेण तद्वाङ्मे भूपुराह्वयः

सर्वोपचारैः सम्पूज्य वलिं दद्यात् समाहितः ॥ १०४ ॥
 ऋगञ्छागस्य मेघस्य लुलापः शूकरस्तथा ।
 शक्यकी शशकी गोधा कूर्मः खड्गी दश ऋताः ॥ १०५ ॥
 अन्यानपि पशून् दद्यात् साधकेच्छानुसारतः ॥ १०६ ॥
 सुलक्षणं पशुं देव्या अपि संस्थाप्य मन्त्रवित् ।
 अर्घ्यीदकेन सम्पूज्य धेनुमुद्रामृतीकृतम् ॥ १०७ ॥
 कृत्वा कृत्वाय पशवे नम इत्यमुना सुधीः ।
 सम्पूज्य गन्धसिन्दूरपुष्पनैवेद्यपाथसा ।
 गायत्रीमन्त्रेण कर्णे जपेत् पाशविभोचनीम् ॥ १०८ ॥
 पशुपाशय शब्दान्ते विद्यते पदमुच्चरेत् ।
 विश्वकर्माणे च पदात् धीमहीति पदं वदेत् ॥ १०९ ॥

पूजयेत् ततः परम् यो रन्द्रन्तर्पयामि नमः इत्येवं प्रथवादिना तर्प-
 यामि नमः इत्यन्तेन नाममन्त्रेण रन्द्रादिदशदिक्पालांस्तर्पयेत् ॥ १०१ ॥
 सर्वोत्थादि । पाद्यादिभिः सर्वोपचारैर्देवीं संपूज्य समाहितः
 सावधानो भूत्वा देव्यै वलिं दद्यात् ॥ १०४ ॥

ननु वलिदानविधौ कः कः पशुः प्रशस्तः स्यात्तत्राह ऋगमित्यादि ।
 लुलापो मन्त्रिणः मृगादयो दश वलिदानविधौ प्रशस्ताः स्मृताः ॥ १०५ ॥
 अन्यानपीति । न तु मृगादय एव वलिदानविधौ प्रशस्ताः किन्तु
 साधकेच्छानुसारतोऽन्यानपि पशून् देव्यै दद्यात् ॥ १०६ ॥

अथ वलिदानविधिमाह सुलक्षणमित्यादिभिः । मन्त्रवित् मन्त्रज्ञः
 सुधीः धीरः साधकः सुलक्षणं रोगादिभ्यः पशुं देव्या अपि संस्थाप्य
 विशेषाद्यर्घ्येण फट् मन्त्रेण संप्रोक्ष्यामिपिञ्चर धेनुसूत्रया वं वीजेना-
 मृतीकृतं कृत्वा कृत्वाय पशवे नम इत्यमुना मन्त्रेण गन्धसिन्दूरपुष्पनै-
 वेद्यपाथसा संपूज्य च ऋगस्य दक्षिणे कर्णे पशुपाशविभोचनीं गायत्रीं
 जपेत् ऋगादीनि मृगादीनामप्युपलक्षणं पाथो जलम् ॥ १०७ ॥ १०८ ॥

पशुपाशविभोचनीं गायत्रीमाह पशुपाशोत्थादिना । मन्त्री साधकः

ततश्चीदीरयेन् मन्त्री तन्नोजीवः प्रचोदयात् ।
 एषा तु पशुगायत्री पशुपाशविमीक्षनी ॥ ११० ॥
 ततः खड्गं समादाय कूर्चवीजेन पूजयेत् ।
 तदग्रमध्यमूलेषु क्रमतः पूजयेद्दिमान् ॥ १११ ॥
 वागीश्वरोच्च ब्रह्माणं लक्ष्मीनारायणौ ततः ।
 उमामहेश्वरौ मूले पूजयेत् साधकोत्तमः ॥ ११२ ॥
 अनन्तरं ब्रह्मविष्णुशिवशक्तियुताय च ।
 खड्गाय नम इत्यन्तमनुना खड्गपूजनम् ॥ ११३ ॥
 महावाक्येन चोत्सृज्य कृताञ्जलिपटो वदेत् ।
 यथोक्तेन विधानेन तुभ्यमस्तु समर्पितम् ॥ ११४ ॥

पशुपाशायेति शब्दस्थान्ते विद्महे इति पदद्वन्द्वरेत् ततो विश्वकर्षणे इति
 घदात् धीमहीति पदं वदेत् ततः परं तन्नो जीवः प्रचोदयात् इत्युदी
 रयेदुच्चरेत् योजनया पशुपाशाय विद्महे विश्वकर्षणे धीमहि तन्नोजीव
 प्रचोदयात् इति गायत्री जाता ॥ १०८ ॥ ११० ॥

तत इत्यादि । कूर्चवीजेन हृमिति वीजेन तदग्रमध्यमूलेषु खड्गं
 पमध्यमूलेषु । यान् पूजयेत्तानाह्वेकेन वागीश्वरीमिति । श्रीं वागी
 श्वरीब्रह्मभ्यां नम इत्येवं प्रणवादिनमोऽन्तनाममन्त्रेण गन्धपुष्पादिभि
 खड्गं गायत्रे वागीश्वरीं सरस्वतीं ब्रह्माणम् ततः खड्गमध्ये लक्ष्मीनारा
 यणौ ततः खड्गमूले उमामहेश्वरौ साधकोत्तमः पूजयेत् ॥ १११ ॥ ११२ ॥

अनन्तरमिति । ततोऽनन्तरं ब्रह्मविष्णुशिवशक्तियुताय खड्गाय
 नम इत्यन्तमनुना खड्गपूजनं कुर्यात् ॥ ११३ ॥

महावाक्येनेति । ततो महावाक्येन विष्णुरोम् तन्नत्तु चोम् अ
 द्यासुकमासुकपयोऽसुककतिषासुककराशिसिते भास्करे समस्ताभीपसित
 पशुशक्तिदिशामोऽसुकगोत्रोऽसुकगन्धिः कृमिददेवतायै पशुमिसं सस्यददे
 इति मन्त्रात्तन्मन्त्रेण नमःसस्यददे देव्यै समस्तैः एतन्मन्त्रलिपुजो मन्त्र
 वदेत् किं वदेत्तदाह्वयेत्येति ॥ ११४ ॥

इत्यं निवेद्य च पशुं भूमिसंख्यन्तु कारयेत् ॥ ११५ ॥
 देवीभाबपरो भूत्वा हन्यात्तीव्रप्रहारतः ।
 खयं वा आह्वयुत्रैवी आत्मा वा सुहृद्देव वा ।
 सपिच्छेनाथ वा श्लेद्यो नारिपक्षं नियोजयेत् ॥ ११६ ॥
 ततः कवोष्णं रुधिरं वटुकेभ्यो वलिं हरेत् ।
 सप्रदीपशीर्षवलिर्नमो देव्यै निवेदयेत् ॥ ११७ ॥
 एवं वलिविधिः प्रोक्तः कौलिकानां कुलार्चने ।
 अन्यथा देवताप्रीतिर्जायते न कदाचन ॥ ११८ ॥
 ततो होमं प्रकुर्वीत तद्विधानं शृणु प्रिये ! ॥ ११९ ॥
 स्वदक्षिणे बालुकाभिर्मण्डलं चतुरस्रकम् ।
 चतुर्हस्तपरिमितं कृत्वा मूलेन वीक्षणम् ।
 अस्त्रेण ताडयित्वा च तेनैव प्रोक्षणं चरेत् ॥ १२० ॥
 कूर्चं वीजेनावगुण्ठय देवतानामपूर्वकम् ।
 स्थण्डिलाय नम इति यजेत् साधकसत्तमः ॥ १२१ ॥

पशुं ह्यागादिम् ॥ ११५ ॥

खयं वा आत्मनैव वा पशुहननेऽरिपक्षं न नियोजयेत् प्रवर्त्तयेत् ॥

॥ ११६ ॥

तत इति । ततः परं एष कवोष्णरुधिरवलिः चो वटुकेभ्यो
 चम इति मन्त्रेण कवोष्णवीप्रदं रुधिरवलिं निवेदयेत् ॥ ११७ ॥

अन्यथा वलिविधेरभावात् ॥ ११८ ॥ ११९ ॥

अथ होमविधानमाह स्वदक्षिणे इत्यादिभिः । स्वदक्षिणे देशे बालु-
 काभिश्चतुर्हस्तपरिमितं चतुरस्रकञ्चतुष्कोणं मण्डलं कृत्वा मूलेन मन्त्रेण
 तस्य वीक्षणं विसोकनञ्च कृत्वा अस्त्रेण फट्टा मन्त्रेण कुर्येन ताडयित्वा
 च तेनैव फट्टेन मन्त्रेण मण्डलस्य प्रोक्षणं सकञ्चरेत् ॥ १२० ॥

कूर्चं ह्यादि । कूर्चं वीजेन यजेति वीजेन तन्मण्डलमवगुण्ठय वेष्ट-

प्रागया उदगयाश्च रेखाः प्रादेशसम्भिताः ।
 तिस्रस्त्रिस्रो विधातव्यास्तत्र सम्पूजयेद्दिमान् ॥ १२२ ॥
 प्रागयासु च रेखासु मुकुन्दे शपुरन्दरान् ।
 ब्रह्मवैवस्वतेन्दुं च उत्तरायासु पूजयेत् ॥ १२३ ॥
 ततः स्थण्डिलमध्ये तु हसौः गर्भं त्रिकोणकम् ।
 षट्कोणं तद्वह्निर्द्वैतं ततोऽष्टदलपङ्कजम् ।
 भूपुरन्तद्वह्निर्विद्वान् विलिखेद्वान्मसुत्तमम् ॥ १२४ ॥
 मूलेन पुष्पाञ्जलिना संपूज्य प्रणवेन तु ।
 होमद्रव्याणि संप्रोक्ष्य कर्णिकायां यजेत् सुधीः ।

यित्वा देवतानामपूर्वकं स्थण्डिलाय नम इत्युत्तरं साधकसत्तमो यजेत्
 चसुकदेवतास्थण्डिलाय नम इति मन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिः स्थण्डिलं
 पूजयेदित्यर्थः ॥ १२१ ॥

प्रागया इति । प्राक् प्राच्यान्दिश्यपाणि यावत् ताः प्रागयाः
 उदक् उदीच्यान्दिश्यपाणि यावत् ता उदगयाश्च प्रादेशसम्भिताः
 प्रादेशेन परिमितास्तिस्रस्त्रिस्रो रेखाः स्थण्डिले विधातव्याः तत्र तासु
 रेखासु इमान् संपूजयेत् तर्जनीयुक्ते धिन्मुतेऽङ्गुष्ठे प्रादेशः स्यात् । तथै-
 वामरसिंहः प्रादेशतालगोर्कर्णस्तर्जन्यादियुते तते । अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे
 स्याद्विस्तारार्द्धशङ्कुल इति ॥ १२२ ॥

तासु रेखासु यान् पूजयेत्तान् दर्शयन्नाह प्रागयास्त्रिति । प्राग-
 यासु रेखासु प्रणवादिनमोऽन्ननाममन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिः मुकुन्देश-
 पुरन्दरान् विष्णु शिवेन्द्रान् क्रमतः पूजयेत् । उत्तरायासु रेखासु तु
 ब्रह्मवैवस्वतेन्दुन् ब्रह्मवमचन्द्रान् पूजयेत् ॥ १२३ ॥

तत इति । ततोऽनन्तरं स्थण्डिलमध्ये हसौः मिलिता एव ह-
 कारसकारौकारविसर्गा गर्भं यस्य तथाभूतं त्रिकोणकं तद्वह्निः षट्कोणं
 तद्वह्निर्द्वैतं च मण्डलं ततो वह्निरष्टदलपङ्कजं ततोऽपि वह्निसंयुक्तोष्ण-
 ऋतुर्दारं भूपुरञ्च विद्वान् विलिखेत् ॥ १२४ ॥

भायामाधारशक्त्यादीन् प्रत्येकं वा प्रपूजयेत् ॥ १२५ ॥
 अग्न्यादिकोषे धर्मं च ज्ञानं वैराग्यमेव च ।
 ऐश्वर्यं पूजयित्वा तु पूर्वादिषु दिशां क्रमात् ॥ १२६ ॥
 अधर्ममज्ञानमिति अवैराग्यमनन्तरम् ।
 अनैश्वर्यं यजेन्मन्त्री मध्येऽनन्तश्च पद्मकम् ॥ १२७ ॥
 कलासङ्घितसूर्यस्य तथा सोमस्य मण्डलम् ।
 प्रागादिकेशरेषु मध्ये चैताः प्रपूजयेत् ॥ १२८ ॥
 पीता श्वेतारुणा कृष्णा धूम्रा तीव्रा तथैव च ।
 स्फूर्तिङ्गिनो च रुचिरा ज्वलिनीति तथा क्रमात् ॥ १२९ ॥
 प्रणवादिनमोऽन्ते न सर्वत्र पूजनं चरेत् ।
 रं वक्त्रेऽसनायेति नमोऽन्ते न प्रपूजयेत् ॥ १३० ॥

मूलेनेति । एवं लिखितसूक्तं यन्त्रं मूलेन मन्त्रेण पुष्पाञ्जलिना
 संपूज्य प्रणवेन ह्योमद्रव्याणि च संप्रोक्ष्यात्पद्मकस्य कर्णिकायां
 बीजकोशे ससृदितानेवाधारशक्त्वादीन् सायां ह्रीं बीजसञ्चरन् सुधीः
 साधको यजेत् स्त्रीभाधारशक्त्वादिभ्यो नम इति मन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिः
 पूजयेदित्यर्थः अथवा आधारशक्त्वादिकं प्रत्येकमेव प्रपूजयेत् ॥ १२५ ॥

अग्नीत्यादि । प्रणवादिनमोऽन्तनामन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिर्यन्त्र-
 स्थाग्न्यादिकोषे क्रमतो धर्मं ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यञ्च पूजयित्वा दिशां क्रमात्
 पूर्वादिषु दिक्षु अधर्ममज्ञानमवैराग्यं एतदनन्तरमनैश्वर्यञ्च मन्त्री यजेत्
 यन्त्रस्य मध्येऽनन्तं पद्मकञ्च यजेत् ॥ १२६ ॥ १२७ ॥

कलेत्यादि । पूर्वोक्ताभ्यामेव मन्त्राभ्यां गन्धपुष्पादिभिः कलास-
 ङ्घितसूर्यस्य तथा कलासङ्घितस्य सोमस्य च मण्डलं यन्त्रमध्ये एव
 प्रपूजयेत् । एषु प्रागादिकेशरेषु मध्ये च क्रमेणैताः प्रपूजयेत् ॥ १२८ ॥

याः प्रपूजयेत्ता व्याहृ पीतेत्याद्येकेन । पीताश्वेतादीनां मध्ये
 ज्वलिनी मध्ये पजयेत् ॥ १२९ ॥

वागीश्वरोऽस्तुज्ञातां नीलेन्द्रीवरलोचनानाम् ।
 वागीश्वरेण संयुक्तां ध्यात्वा मन्त्री तदासने ॥ १३१ ॥
 मायया तौ प्रपूज्याथ विधिवद्विमानयेत् ।
 मूलेन वीक्षणं कृत्वा फटावाहनमाचरेत् ॥ १३२ ॥
 प्रणवं च ततो वङ्गे यौगपीठाय वृक्षतुः ।
 यन्त्रे पीठं पूजयित्वा दिक्षु चैताः प्रपूजयेत् ।
 वामा ज्येष्ठा तथा रौद्री भ्रम्बिकेति यथाज्ञमात् ॥ १३३ ॥
 ततोऽमुक्या देवतायाः स्थण्डिलाय नमः पदम् ।
 इति स्थण्डिलमापूज्य तन्मध्ये मूलरूपिणीम् ॥ १३४ ॥
 ध्यात्वा वागीश्वरीं देवीं वङ्गिवीजपुरःसरम् ।
 वङ्गिमुहृत्य मूलान्ते कूर्चमन्त्रं समुच्चरन् ॥ १३५ ॥

प्रश्नवादीत्यादि । सर्वत्र देये नमोऽन्तेन रं वङ्गे रासनयेति मन्त्र-
 ष्व यन्त्रमध्ये वङ्गे रासनं प्रपूजयेत् ॥ १३० ॥

वागीश्वरीमिति । ततो वागीश्वरेण ब्रह्मण्या संयुक्तां नीलेन्द्रीवर-
 लोचनानां ध्यात्मपङ्कजनेत्राम् स्मृतज्ञातां वागीश्वरीं ध्यात्वा मन्त्री बाधक-
 लदासने तस्मिन् वङ्गिपीठे तौ वागीश्वरीब्रह्मण्यौ मायया कूर्चौ बीजा-
 द्येन नमोऽन्तेन नाममन्त्रेषु प्रपूज्याथानन्तरं विधिवत् शरावेशं क्रांश-
 पात्रेषु वा शुद्धमग्निमानयेत् मूलेन मन्त्रेषु वङ्गे वीक्षणं कृत्वा फटा
 मन्त्रेषु तस्यैवावाहनञ्चरेत् ॥ १३१ ॥ १३२ ॥

प्रश्नवृत्ति । पूर्वं प्रणवं वदेत् ततो वङ्गे यौगपीठामेति वदेत्
 ततो वृत्तं नम इति वदेत् थोजनया च वङ्गे यौगपीठाय नम इति
 मनुज्यातः अनेनैव मनुना यन्त्रे वङ्गे पीठं पूजयित्वा पीठात् पूर्वा-
 दिक्षु चतस्रस्तु दिक्षु प्रश्नवादिनमोऽन्तेनाममन्त्रेषु गन्धपुष्पादिभिरेताव
 प्रपूजयेत् पूर्वादिदिक्षु याः प्रपूजयेत्ता आह वागेत्याद्याह व ॥ १३१ ॥

तत इति । ततोऽनन्तरम् अमुक्या देवतायाः स्थण्डिलाय नम
 इति कूर्चं मन्त्रपदसुच्चरन् गन्धपुष्पादिभिः स्थण्डिलमापूज्य तन्मध्ये

क्रव्यादिभ्यो वङ्गिजायां क्रव्यादायं परित्यजेत् ।
 अक्षौष वङ्गि' संवीक्ष्य कूर्शेनैवावगुण्ठयेत् ॥ १३६ ॥
 धेन्वा सैवाद्यतीकृत्य हस्ताभ्यामग्निमुद्धरेत् ।
 प्रादक्षिण्यक्रमेणान्नि' भ्रामयन् स्थण्डिलोपरि ॥ १३७ ॥
 त्रिधा जानुसृष्टभूमिः शिववीजं विचिन्तयन् ।
 आत्मनोऽभिसुखी कृत्य योनियन्त्रे नियोजयेत् ॥ १३८ ॥
 ततो मायां समुच्चार्य' वङ्गिमूर्त्तिं च ज्ञेयुताम् ।
 नमोऽन्तेन प्रपूज्याथ रं वङ्गिपरतः सुधीः ।
 चैतन्याय नमो वङ्गिचैतन्य' परिपूजयेत् ॥ १३९ ॥

मूत्रदेवताकृपिणीं वागीश्वरीं देवीं ध्यात्वा वङ्गिवीजं पुरःसरं यत्न वङ्गि-
 वीजपुरःसरं यथास्यास्तथा वङ्गिसृष्ट्यै रं वीजेन वङ्गिसुत्याष्वेत्यर्थः
 मूत्रान्ते कूर्शं ह' वीजमन्त्रं फडिति च वीजं समञ्चरन् तदन्ते क्रव्या-
 देभ्य इत्युद्धरन् तदन्ते वङ्गिजाया स्वाष्टेऽमुद्धरेत् योजनया स्त्रीं श्रीं
 क्रीं परमेश्वरि स्वाहा ह' फट् क्रव्यादेभ्यः स्वाहेति मन्त्रो जातः
 अनेनैव मन्त्रेण वङ्गितोष्वऽहाहृत्पं क्रव्यादायं राक्षसभागं दक्षि-
 णस्थां दिशि परित्यजेत् ततोऽन्तेण फटा वङ्गि' संवीक्ष्य वद्धा कूर्शेनैव
 ह' वीजेनैवावगुण्ठयेद्वङ्गि' वेद्येत् ॥ १३४-१३६ ॥

धेन्वेति । धेन्वा हृदया चामृतीकृत्य हस्ताभ्यां पुनरग्निमुद्धरेत्
 उत्थापयेत् उत्थाप्य च प्रादक्षिण्यक्रमेण स्थण्डिलोपरि त्रिधा त्रिवा-
 रमग्नि' भ्रामयन् शिववीजं यन्त्रु' वीर्य' रूपमग्निं विचिन्तय' च साधनो
 जानुसृष्टभूमिः सञ्जात्मनोऽभिसुखीकृत्य योनियन्त्रे त्रिकोणमण्डले
 निवीजयेत् स्थापयेत् ॥ १३७ । १३८ ॥

तत इति । ततोऽन्तरं मायां स्त्रीं वीजं समुच्चार्य' नमोऽन्तेन नम-
 साऽन्तेन च' ज्ञेयुतां वङ्गिमूर्त्तिं समञ्चरेत् योजनया स्त्रीं वङ्गिमूर्त्तिं
 ततोऽन्तेन मन्त्रो जातः अनेन मन्त्रेण वङ्गिमूर्त्तिं प्रपूज्याद्यामन्तरं सुधीः

नमसा वङ्गिभूतिं च चैतन्यं परिकल्पयात् ॥
 प्रज्वालयेत्ततो वङ्गिं मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ॥ १४० ॥
 प्रणवं पूर्वमुद्धृत्य चित्पिङ्गलपदस्तथा ।
 हनद्वयं दह दह पच पचेति ततो वदेत् ॥ १४१ ॥
 सर्वज्ञा ज्ञापय स्वाहा वङ्गिप्रज्वालने मनुः ।
 ततः कृताञ्जलिभूर्त्वा प्रकुर्व्यादग्निवन्दनम् ॥ १४२ ॥
 अग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवेदं हुताशनम् ।
 सुवर्णवर्णममलं समिद्धं सर्वतोमुखम् ॥ १४३ ॥
 इत्युपस्थाप्य दहनं क्वादयेत् स्थण्डिलं कुम्भैः ।
 स्त्रिष्टनाम्ना वङ्गिनाम कृत्वाभ्यर्चनमाचरेत् ॥ १४४ ॥

साधको रं वङ्गः परतः चैतन्यं च नम इति वदेत् योजनया रं वङ्गि-
 चैतन्याय नम इति मनुजातः अनेनैव मनुना वङ्गः चैतन्यं परिपू-
 जयेत् ॥ १३९ ॥

नमसेति । नमसा मन्त्रेण वङ्गिभूतिं वङ्गः चैतन्यं च परिकल्प-
 नमसा विरच्य ततोऽनेनानन्तरमेव वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण मन्त्रवित्
 साधको वङ्गिं प्रज्वालयेदुद्गीपयेत् ॥ १४० ॥

वङ्गिप्रज्वालनमन्त्रमेवाह प्रणवमित्यादिना साधकेन । पूर्वं प्रणव
 मुद्धृत्य उक्त्वा ततः परं चित्पिङ्गलपदं वदेत् ततो हनद्वयं ततो दह-
 द्हेति ततः पचपचेति च वदेत् ततः सर्वज्ञा ज्ञापय स्वाहेति वदेत्
 योजनया ओं चित्पिङ्गल हन हन दह दह इह पच पच सर्वज्ञा ज्ञापय
 स्वाहेति मन्त्रो जातः अयं मनुष्यं वङ्गिप्रज्वालने कृतः ॥ १४१ । १४२ ॥

अग्निवन्दनमन्त्रमाह अग्निं प्रज्वलितं वन्दे इति ॥ १४३ ॥

इतीति । इत्यनेनैव मन्त्रेण दहनं वङ्गिसुपस्थाप्याभिवन्द्य कुम्भैः
 स्थण्डिलं क्वादयेत् ततः स्त्रिष्टनाम्ना वङ्गिनाम कृत्वा इतोऽनन्तरमेव
 वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण वङ्गैरभ्यर्चनमाचरेत् ॥ १४४ ॥

तारो वैश्वानरपदात् जातवेदपदं वदेत् ।

ब्रह्मवह्नयेत्याहोहिताक्षपदान्तरम् ॥ १४५ ॥

सर्वकर्माणि वदतः साधयान्ते ऽग्निवक्त्रभा ।

इत्यभ्यर्च्यैर्हिरण्यादिसप्तजिह्वाः प्रपूजयेत् ॥ १४६ ॥

सहस्राक्षिःपदं ऊऽन्तं हृदयाय नमो वदेत् ।

पङ्कजं पूजयेदङ्गैस्त्वती मूर्त्तिर्यजेत् सुधीः ॥ १४७ ॥

जातवेदप्रथमतयो मूर्त्तयोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ १४८ ॥

ततो यजेदष्टशक्तीर्ब्राह्मणाद्यास्तदनन्तरम् ।

पद्माद्यष्टनिधोनिष्ठा यजेदिन्द्रादिदिक्पतीन् ॥ १४९ ॥

वङ्कप्रभ्यर्चनमन्त्रमेवाह तार इत्यादिना साङ्गेन । पूर्वं तारः प्रथमो वाक्यः ततो वैश्वानरपदात् परं जातवेदपदं वदेत् तत ब्रह्मवह्मवह्ने-
त्याहोहिताक्षपदान्तरं वदेत् ततः सर्वकर्माणि साधयान्ते पदान्तरं
साधयेति पदं वदेत् तदन्ते चाग्निवक्त्रभा स्वाहा वाच्या योजनया ओं
वैश्वानरजातवेद ब्रह्मवह्मवह्नेहोहिताक्षसर्वकर्माणि साधय स्वाहेति
महुरासीत् इत्यनेनैव महुरा स्वेष्टदेवतानामानं वङ्कप्रभ्यर्च्यै ओं
वङ्कैर्हिरण्यादिसप्तजिह्वाभ्यो नमः इति मन्त्रेण वङ्कैर्हिरण्यादिसप्त-
जिह्वा गन्धर्वादिभिः पूजयेत् ॥ १४५ । १४६ ॥

सहस्राक्षिः । ऊऽन्तं सहस्राक्षिःपदनतो हृदयाय नम इति च
पदं वदन् सहस्राक्षिःपदे हृदयाय नमः इति मन्त्रं सहस्रत्वं साधको
वङ्कैर्हिरण्यं पूजयेत् ततो वङ्कैः पङ्कजैर्भ्यो नम इति मन्त्रेण गन्धर्वा-
दिभिर्वाङ्कैः पङ्कजं पूजयेत् ततो वङ्कैर्मूर्त्तिभ्यो नमः इति मन्त्रेण
वङ्कैर्मूर्त्तौ सुधीर्यजेत् ॥ १४७ ॥

महुरङ्कैः कति मूर्त्तयः सन्तीत्यपेक्षायामाह जातवेदेत्यादि ।
जातवेदप्रथमतयो वङ्कैरेष्टौ मूर्त्तयः प्रकीर्त्तिताः पूर्वसङ्क्रान्ताः ॥ १४८ ॥

तत इति । ततोऽनन्तरं ततो ब्राह्मणादिभ्योऽष्टशक्तिभ्यो नम इति
मन्त्रेण गन्धर्वादिभिर्ब्राह्मणाद्याः अष्टशक्तीर्यजेत् तदनन्तरं पद्माद्या-

वज्राद्यस्त्राणि सम्पूज्य प्रादेशपरिहारात्मकम् ।
 कुम्भपत्रद्वयं गीत्वा हृतमध्ये निधामयेत् ॥ १४२ ॥
 वामे ध्यायेद्विष्णुं नाडीं दक्षिणे सिद्धिदाताम् ।
 मध्ये सुमुखां सच्चिन्तां दक्षभागात् शम्भुदाम् ॥ १४३ ॥
 ध्याय्यं गृहीत्वा मतिमान् दक्षनेत्रे कृदाशिरः ।
 मन्त्रे पानेन सुकृत्वात् प्रथवान्तेऽन्त्रे मन्त्रम् ॥ १४४ ॥
 स्वाहात्तो मन्त्रास्मातो वासुदेवात्परिवर्त्तितः ।
 वामनेत्रे हुनेहुके रो'सोभाय द्विठो मन्त्रः ॥ १४५ ॥
 मध्यादाज्यं समानीय सखाटे हवनं करेत् ।
 अग्नीषोमी सप्रणवी तूयं विजयनाम्बितो ॥ १४६ ॥

एतन्निष्करो नम इति मन्त्रेण मन्त्रसुम्भारिभिः मन्त्राद्यस्त्रनिधीनिहा
 सम्पूज्य इन्द्रादिदिक्षुपतीन् यजेत् ॥ १४६ ॥

वज्रोत्सादि । तत इन्द्रादीनाञ्च वज्राद्यस्त्राणि सम्पूज्य प्रादेश-
 परिहारात्मकं कुम्भपत्रद्वयं गीत्वा गृहीत्वा हृतमध्ये वामे दक्षिणे सिद्धि-
 दामेत् स्थापयेत् ॥ १४० ॥

वामे इत्यादि । हतस्य वामे भागे दक्षिणां नाडीं ध्यायेत् दक्षिणे
 भागे सिद्धिदां नाडीं ध्यायेत् मध्ये च सुमुखां नाडीं दक्षिण दक्षभागात्
 वन् दक्षभागादाज्यं हतं गृहीत्वा कृदाशिरस्त्रेण चनेत्रेऽनेनामन्त्र-
 मेव वज्रभागेन मन्त्रेण मतिमान् साधको सुकृत्वात् । दक्षनेत्रे हवनस्य
 मन्त्रमाह प्रथवान्ते इत्यादिना । मन्त्रवसान्तेऽन्त्रे इति वदं वाज्यन्
 योजनवा ओ' अन्त्रे इति मन्त्रार्तः अथवा मन्त्रः स्वाहात्वात् स्वाहात्तः
 ततो वासुभागात्परिवर्त्तनीयं हतं करेत् अग्नीवात् गृहीत्वा च दक्षिण-
 के वामनेत्रे वज्रभागेन मन्त्रेण हनेत् सुकृत्वात् । वामनेत्रे हवनस्य
 मन्त्रमाह । ओ' सोभाव द्विठः ओ' सोभाव जाहेति मन्त्रः शोभ
 इति ॥ १४१-१४५ ॥

मध्यादिति । ततो मध्यादाज्यं समानीय गृहीत्वा वज्रभागात्

श्रीशङ्कराचार्यः । मनुः प्रोक्तः पुनर्दक्षिणती इति ।

मन्वीय नमसा मन्वी प्रथमं पूर्वमुच्यते ॥ १५५ ॥

अथर्ववेदः सिद्धिं करोति वक्रिकान्तां तती वदेत् ।

अनेन वक्रिकेन सुहुवात् साधकोत्तमः ।

भूर्भुवः शक्तिं कर्तुं व्याहृत्या होममाचरेत् ॥ १५६ ॥

तासो वैश्वानरवधेदात् जातवेद् इहावह ।

वहसोहि पदान्ते च तावसवधेदं वदेत् ।

कर्माणि साधय स्वाहा जिधानिनाहुतीर्हरेत् ॥ १५७ ॥

ततोऽन्वे सौष्टमावाह्यं पीठायो सच पूजनम् ।

आवा स्वाहास्तमनुना मूलेन पञ्चविंशतीः ॥ १५८ ॥

अन्वे च वक्रिकेनाटे इवमं चरेत् । अनाटे इवमस्य अन्वमाह अग्नी-
 कारिणा । तत्रोद्दिवचनान्वितो अहर्षीद्विवचनयुक्ती सप्रथमो ओ-
 ह्वारणाहती अग्नीषोमी वक्रिक्यो ततश्च ओ अग्नीषोमाभ्यामिति मनु-
 जतिः अथं मनुः साहजान्तः प्रोक्तः मन्वी साधको नमसा मन्वे च
 पुनर्दक्षिणती इति अहोत्वा पूर्व्यं प्रथममुच्यते वदेत् ततोऽन्वे इति
 ततः सिद्धिकर्ते इति ततो वक्रिकान्ताच्च वदेत् योजनया ओ अन्वे
 सिद्धिकर्ते संश्रितं मनुजतिः अनेन मनुना साधकोत्तमो वक्रिकेने-
 ष्विच्छेदे सुहुवात् सोमनेदिः सिद्धिः तं करोतीति सिद्धिकर्त् तस्यै
 किंपुं ततो द्विष्ठान्तेन साहजान्तेन भूरिति भुवरिति अरिति च
 व्याहृत्या होममाचरेत् ॥ १५४-१५६ ॥

तार इहादि । पूर्व्यं तारः प्रथमो वक्रिक्यः ततो वैश्वानरेति
 पदात् परं जातवेद् इहावहानह सोहि इति वदेत् तत्पदान्ते च
 तावसवधेति महं वदेत् ततः कर्माणि साधय स्वाहेति वदेत् योजनया
 ओ वैश्वानर जातवेद् इहावहानह सोहिताश्च सर्वकर्माणि साधय
 स्वाहेति मनुजतिः अनेन मनुना जिधा वारत्रवभाहुतीर्हरे-
 इत्यात् ॥ १५७ ॥

हुत्वा वज्रात्मनोर्देव्या ऐक्यं सन्नाभयं धिया ।

एकादशाहुतीहुत्वा मूलेनैवाशुदेवताः ॥ १४८ ॥

हुत्वा स्वकाममुद्दिश्य तिलाञ्जमधुमिधितैः ॥ १४९ ॥

पुष्यैर्विल्लदलैर्वापि यथाविहितवस्तुभिः ।

यथाशक्त्याहुतिं दद्यान्नाष्टनूनां प्रकल्पयेत् ॥ १५१ ॥

ततः पूर्णाहुतिन्दद्यात् फलपत्रसमन्विताम् ।

स्वाहान्तमूलमन्त्रेण ततः संहारमुद्रया ।

तस्माद्देवीं समानीय स्थापयेत् हृदयाम्बुजे ॥ १५२ ॥

क्षमस्वेति च मन्त्रेण विष्टुजित्तं हुताग्रजम् ।

क्षतदक्षिणको मन्त्री अष्टिद्रमवधारयेत् ॥ १५३ ॥

हुतशेषं भ्रुवोर्मध्ये धारयेत् साधकीक्षमः ॥ १५४ ॥

तत इत्यादि । ततोऽनन्तरमन्त्रो स्वेष्टं देवतामावाह्य पूर्वोक्त-
मन्त्रेण पीठायैः सह तस्य पूजनञ्च कृत्वा मूलरूपेण स्वाहान्तमनुना
पञ्चविंशतिमाहुतिर्वज्रौ कृत्वा प्रणिप्य वज्रात्मनो वज्रात्मनश्च
देव्याश्चैक्यं धिया सन्नाभयं चिन्तयन् मूलेनैवाकादशाहुतैः कृत्वा ओम्
अङ्गदेवताभ्यः स्वाहेति मन्त्रेणाङ्गदेवतासोद्दिश्य कृत्वा धिष्णुतो
नत्सत् ओम् अद्यासुकमास्यसुकपक्षेऽसुककन्थिवावसुकरागिस्थिते भास्करे-
ऽसुकाभीष्टार्थसिद्धिकामोऽसुकगोत्रः श्रीमदसुकशर्मा तिकाञ्जादिनि-
श्चितैः पुष्यैर्विल्लपत्रादिभिर्वा साङ्गं वज्रावाहुतिमङ्गं हरे इति वाक्येन
स्वकाममुद्दिश्य स्वाहान्तमूलमन्त्रेण तिलाञ्जमधुमिधितैः पुष्यैरथवा
विल्लदलैर्यथाविहितवस्तुभिर्वा सह यथाशक्ति वज्रायाहुतिं दद्यात्
अष्टनूनामाहुतिं न प्रकल्पयेत् ॥ १५८-१६१ ॥

तत इति । ततोऽनन्तरं स्वाहान्तमूलमन्त्रेण फलपत्रसमन्वितां
फलताम्बुलयुतां पूर्णाहुतिं वज्रौ दद्यात् ततः परं संहारमुद्रया
तस्माद्देवीं समानीय हृदयाम्बुजे स्थापयेत् ॥ १६२ ॥

क्षमस्वेति । ततः अन्ते क्षमस्वेति मन्त्रेण तं हुताग्रजमग्निं

एष होमविधिः प्रोक्तः सर्वत्रागमकर्मणि ।

होमकर्मं समाप्यैवं साधको जपमाचरेत् ॥ १६५ ॥

विधानं स्यात् देवेभ्यः । येन विद्या प्रसीदति ।

देवतागुरुमन्त्राणामेकं सम्भावयेद्विद्या ॥ १६६ ॥

मन्त्राणां देवता प्रोक्ता देवता गुरुरूपिणी ।

अभेदेन हृदिदयसु तस्य सिद्धिरनुत्तमा ॥ १६७ ॥

गुरुं शिरसि सञ्चिन्त्य देवतां हृदयाम्बुजे ।

रसनायां मूलविद्यां तेजोरूपां विचिन्त्य च ।

त्रयाणाम्पि ज्ञानात्मानमेकीभूतं विचिन्तयेत् ॥ १६८ ॥

तारेण सम्पुटीकृत्य मूलमन्त्रं सप्तधा ।

जप्त्वा तु साधकः पञ्चान्मालकापुटितं करेत् ॥ १६९ ॥

मायावीजं स्वशिरसि दशधा प्रजपेत् सुधीः ।

वदने प्रणवं तद्वत् पुनर्मायां हृदम्बुजे ।

विष्णुजे तस्य विघर्जनं कुर्यात् ततः कृता दक्षिणा येन स कृतदक्षिणको
अन्वी साधकः कृतमिदं होमकर्माच्छिदमस्त्रित्यवधारयेत् ततो हृतशेषं
अधोमध्यदेशे धारयेत् ॥ १६३ ॥ १६४ ॥

अपाचरणविधानमेवाह देवतेत्यादिभिः । सम्भावयेत् सन्त्यक्
विचिन्तयेत् ॥ १६५ ॥ १६६ ॥

देवतायां क्यसम्भावनप्रकारान्तत्फलञ्च दर्शयति सन्तोत्यादिना ।
अन्त्राणां सन्त्रवर्णाः अभेदेन ऐक्यभावेन ॥ १६७ ॥

मूलविद्याम् मूलमन्त्रात्मिकां विद्याम् त्रयाणाम् गुरुदेवता मूल-
अन्त्राणाम् ॥ १६८ ॥

तारेष्वेत्यादि । तारेण सम्पुटीकृत्य व्यादावन्ते च व्यकारादिक्तका-
रान्तेकपञ्चाशता वर्षैः संयुक्तं मूलमन्त्रं सप्तधा करेत् जपेत् व्याग-
अजस्रानित्यत्वात् जज्ञेत्यत्र नेडागमः ॥ १६९ ॥

प्रजप्य सप्तधा मन्त्री प्राणायामं समाचरेत् ॥ १७० ॥

ततो मालां समादाय प्रवालादिसमुद्भवान् ।

माले माले महाभागे सर्वशक्तिस्वरूपिणि ॥ १७१ ॥

चतुर्वर्गस्त्वयि न्यस्तस्तस्मान्मे सिद्धिदा भव ।

इति सम्पूज्य मालान्तां श्रीपात्रस्यासृतेन च ॥ १७२ ॥

त्रिधा मूलेन सन्तर्प्य स्थिरचित्तो जपञ्चरेत् ।

अष्टोत्तरसहस्रं वाप्यथवाष्टोत्तरं शतम् ॥ १७३ ॥

प्राणायामन्ततः कृत्वा श्रीपात्रजपपुष्पकैः ।

शुद्धातिगुह्यगोप्त्री त्वं गृह्णाणासृतेन जपम् ॥ १७४ ॥

सिद्धिर्भवतु मे देवि ! त्वत्प्रसादान्महेश्वरि । ।

इति मन्त्रेण मतिमान् देव्या वामकराम्बुजे ॥ १७५ ॥

सायेति । ततः सुधीः साधकः स्वधिरसि नायावीजं ह्रीं वीजं
दशधा प्रजपेत् ततो वदने स्वमुखे प्रणवं तद्दशधा जपेत् इदम्बुजे
पुनर्नार्यां ह्रीं वीजं सप्तधा प्रजप्य मन्त्री प्राणायामं पूर्ववत् समाचरेत्
तुय्यात् ॥ १७० ॥

तत इति । ततोऽनन्तरं प्रवालादिसमुद्भवां विद्महादिसृष्टानां
मालां समादाय गृहीत्वा माले माले इत्यादिना सिद्धिदा भवेत्यन्तेन
मन्त्रेण तां मालां सम्पूज्य श्रीपात्रस्यासृतेन मालां सन्तर्पयामि स्वा-
हेत्यन्तेन मूलमन्त्रेण त्रिधा सन्तर्प्य च स्थिरचित्तो भूत्वाऽष्टोत्तरसह-
स्रमष्टोत्तरशतं वा मूलमन्त्रस्य जपञ्चरेत् तुय्यात् ॥ १७१ ॥ १७२ ॥ १७३ ॥

प्राथेत्यादि । ततः परं प्राणायामं कृत्वा श्रीपात्रजपपुष्पकैः
शुद्धातिगुह्यगोप्त्रीनां महेश्वरि इत्यन्तेन मन्त्रेण मतिमान् साधकस्ते-
जोरूपं जपफलं देव्या वामकराम्बुजे समर्थं भुवि दण्डवत्क्षीपत्य देवीं
प्रणमेत् ॥ १७४ ॥ १७५ ॥ १७६ ॥

आत्मसमर्पणमन्त्रमाह तत इत्यादिभिः साधुं चतुर्भिः । ततः
पूर्वं प्राणबुद्धिदशधर्माभितारतः जाप्यस्वप्रसुप्तप्रसन्नोऽवस्थास्थितिः म-

तैजीश्वरं जघफलं समर्प्य प्रणमिद्भुवि ।

ततः कृताञ्जलिर्भूत्वा स्तोत्रञ्च कवचं पठेत् ॥ १७६ ॥

ततः प्रहृषिणीकृतं विशेषार्घ्येण साधकः ।

विलीनाभ्यं प्रदानेन कुर्यादात्मसमर्पणम् ॥ १७७ ॥

इतः पूर्वं प्राणबुद्धिदेहधर्माधिकारतः ।

जायतस्त्वत्प्रसुप्तस्यन्ते भवस्थासु प्रकीर्तयेत् ॥ १७८ ॥

मनसान्ते वदेद्वाचा कर्मणा तदनन्तरम् ।

हस्ताभ्यां पदतः पद्भ्यामुदरेण ततः परम् ॥ १७९ ॥

शिक्षया यत् कृतञ्चोक्ता यत् स्मृतं पदतो वदेत् ।

यदुक्तं तत् सर्वमिति ब्रह्मार्पणमुदीरयेत् ।

भवत्वन्ते मां मदीयं सकलं तदनन्तरम् ॥ १८० ॥

आद्याकाशीपदाभोजे अर्पयामि पदं वदेत् ।

प्रणवं तत्सदित्युक्त्वा कुर्यादात्मसमर्पणम् ॥ १८१ ॥

ततः कृताञ्जलिर्भूत्वा प्रार्थयेदृष्टदेवताम् ।

कीर्तयेत् ततो मनसान्ते वाचा तदनन्तरं कर्मणा तदनन्तरं हस्ता-
भ्यामिति वदेत् तस्माच्च पदात् पद्भ्याम् ततः परमुदरेण्येति च
यदेत् ततः परं शिक्षया यत् कृतञ्चोक्ता यत् स्मृतमिति वदेत्
ततश्च पदात् परं यदुक्तं तत्सर्वमिति वदेत् ततो ब्रह्मार्पणमुदी-
रयेत् ततो भवत्वित्यन्ते मां मदीयं सकलमित्युदीरयेत् तदनन्तरमाद्या-
काशीप्रदाभोजेऽर्पयामीति पदं वदेत् ततः प्रणवं तत्सदिति च वदेत्
हृत्कवचपदयोर्जनयद् इतः पूर्वं प्राणबुद्धिदेहधर्माधिकारतो जायतस्त्वत्प्र-
सुप्तप्रवस्थासु मनसा वाचा कर्मणा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिक्षया
यत् कृतं यत् स्मृतं यदुक्तं तत् सर्वं ब्रह्मार्पणं भवतु मां मदीयं सकल-
आद्याकाशीपदाभोजेऽर्पयामि ओं तत्सदिति मन्त्रो जातः इमं मन्त्र
शुक्ला काव्ये आत्मसमर्पणं कुर्यात् ॥१७७॥१७८॥१७९ ॥ १८० ॥१८१॥

मायावीजं समुच्चार्थं श्रीप्राची कालिके । वदेत् ॥१८२॥
 पूजितासि यथाशक्त्या क्षमस्वैति विश्वम् च ।
 संहारसुद्रया पुष्पमाघ्राय स्थापयेत् स्तुति ॥ १८३ ॥
 ऐशान्यां मण्डलं कृत्वा त्रिकोणं सुपरिष्कृतम् ।
 तत्र संपूजयेद्देवीं निर्माल्यपुष्पवासिनीम् ।
 ह्रीं निर्माल्यपदसङ्घोक्त्वा वासिन्यै नम इत्यपि ॥१८४॥
 ब्रह्मविष्णुशिवादिभ्यः सर्वदेवेभ्य एव च ।
 नैवेद्यं वितरेत् पश्चात् गृह्णीयात् शक्तिसाधकः ॥१८५॥
 स्त्रीयशक्तिं वामभागे संस्थाप्य पृथगासने ।
 एकासनापविष्टो वा पात्रं कुर्यात् मनोरमम् ॥१८६॥

तत इत्यादि । ततः परं कृताञ्जलिभूर्त्वेऽदेवतां प्रार्थयेत् किं
 प्रार्थयेदित्यपेक्षायामाह मायावीजमित्यादि । मायावीजं ह्रीं वीजं
 समुच्चार्थं श्रीप्राची कालिके इति वदेत् ततो यथाशक्त्या पूजितासि
 क्षमस्वैति प्रार्थनावाक्यमासीत् अनेनैव वाक्येनेऽदेवतां विश्वम् च
 संहारसुद्रया पुष्पमाघ्राय स्थापयेत् च स्तुति स्थापयेत् ॥१८२॥१८३॥

ऐशान्यामिति । तत ऐशान्यां दिशि सुपरिष्कृतं त्रिकोणं
 मण्डलं कृत्वा तत्र मण्डले वक्ष्यमाणमन्त्रेषु निर्माल्यपुष्पवासिनीं नि-
 र्माल्यवासिनीं देवीं संपूजयेत् निर्माल्यवासिन्याः पूजनस्य मन्त्रमाह
 ह्रीं निर्माल्यपदसङ्घोक्त्वा वासिन्यै नम इति वदेत् यो-
 जनया ह्रीं निर्माल्यवासिन्यै नम इति महूर्जातः ॥ १८४ ॥

नैवेद्यं देव्यर्पितान्नादि वितरेत् दद्यात् शक्तिसाधकः शक्तिपङ्क्तिः
 साधकः ॥ १८५ ॥

देवीनैवेद्याप्यहणविधानमाह स्त्रीयशक्तिमित्यादिभिः । वामभागे
 पृथगासने स्त्रीयां शक्तिं संस्थाप्य स्त्रीयशक्त्या सहैकासने एवोपविष्टो
 वा साधकः पानभोजनार्थं मनोरमं रम्यं पात्रं कुर्यात् ॥ १८६ ॥

पानपात्रं प्रकुर्वीत न पञ्चतोलकाधिकम् ।
 तोलकत्रितयान्नं स्वार्थं राजतमेव च ॥ १८७ ॥
 अथवा काचजनितं नारिकेलोद्भवञ्च वा ।
 व्याधरोपरि संस्थाप्य शुद्धिपात्रस्य दक्षिणे ॥ १८८ ॥
 मङ्गाप्रसादमानीय पात्रेषु परिवेशयेत् ।
 स्वयं वा भ्रातृपुत्रैर्वा ज्येष्ठानुक्रमतः सुधीः ॥ १८९ ॥
 मृगनपात्रं सुधा देया शौद्धेऽथ शुद्धादिकानि च ।
 ततः सामयिकैः सार्धं पानभोजनमाचरेत् ॥ १९० ॥
 आदावास्तरणार्थाय मृद्धीयात् शुद्धिमुत्तमाम् ।
 ततोऽतिदृष्टमनसा समस्तः कुलसाधकः ॥ १९१ ॥
 स्व स्व पात्रं समादाय परमावृतपूरितम् ।
 मूलाभारादिजिह्वास्तां चिद्रूपां कुलकुण्डलीम् ॥ १९२ ॥
 विभाव्य तन्मुखाभ्यां मूलमन्त्रं समुच्चरन् ।
 परस्परान्नामादाय जुहुयात् कुण्डलीमुखे ॥ १९३ ॥

पानेत्यादि । पञ्चतोलकादधिकं तोलकत्रितयन्यूनञ्च पानपात्रं
 न प्रकुर्वीत तच्च स्वार्थं सुवर्णोद्भवं राजतं रजतोद्भवमथवा काचजनितं
 नारिकेलोद्भवं वा पानपात्रं शुद्धिपात्रस्य दक्षिणे देगे व्याधरोपरि
 संस्थाप्य सुधीः धीरः साधको मङ्गाप्रसादमानीय स्वयं वा भ्रातृपुत्रैर्वा
 ज्येष्ठानुक्रमत एव पात्रेषु परिवेशयेत् जन्मतोऽपि ज्यैष्ठ्यं न पाद्यं
 किन्त्यभिषेकत इति बोध्यम् ॥ १८७ ॥ १८८ ॥ १८९ ॥

पानेत्यादि । मृगनपात्रं सुधा मदिरा देया शौद्धेऽथ शुद्धिपात्रे
 शुद्धादिकानि मांसमत्स्यादीनि च देयानि ततः परं सामयिकैर्देव्यर्च-
 नसमवाधिगतैर्जनैः सार्धं पानभोजनमाचरेत् ॥ १९० ॥

आदाविति । आदौ प्रथमतो मद्यस्थापनार्थावास्तरणार्थाद्योत्तमां
 शुद्धिं मृद्धीयात् ततोऽतिदृष्टमनसा समस्तः सर्वः कुलसाधकः परमा-

अलिपानं कुलस्त्रीषां गन्धस्त्रीकारवचनम् ।

साधकानां गृहस्थानां पञ्चपात्रं प्रकीर्तितम् ॥ १८४ ॥

अतिपानात् कुलीनानां सिद्धिदानिः प्रसादनी ॥ १८५ ॥

यावन्न चालयेद् दृष्टिं यावत् चालयेन्नः ।

तावत् पानं प्रकुर्वीत पशुपानमतः परम् ॥ १८६ ॥

पाने भ्रान्तिर्भवेद्यस्य दृष्टी च शक्तिसाधके ।

स पापिष्ठः कथं न यादासीं कालीं भक्तान्धुम् ॥ १८७ ॥

यथा ब्रह्मापितेऽवाहौ खण्डदोषी न विद्यते ।

तथा तव प्रसादेऽपि जातिभेदं विवर्जयेत् ॥ १८८ ॥

एवमिव विधानेन कुर्यात् पानञ्च भोजनम् ।

हस्तप्रक्षालनं नास्ति तव नैवेद्यवेवने ।

लोपावनीदनं कुर्याद्दस्त्रेण पांशुसोपि वा ॥ १८९ ॥

श्वेतपुरितसप्तमव्यपूरितं खलपानं संभारं चण्डिकां । सुबाधारादि-
जिह्वानां व्याप्य स्थितां बिभ्रूपाञ्चैतन्मस्त्ररूपां कुलकुलस्त्रिणीं विभाव्य
विश्वस्य तन्मुखाभोजे मुखमन्त्रे सप्तवारं वन्दुं परस्मैरुक्तावादांश्च
कुण्डलीमुखे जुहुयात् परमाहृतं दद्यात् ॥ १८१ ॥ १८२ ॥ १८३ ॥

अलीलादि । कुलस्त्रीषां गन्धस्त्रीकारवचनं मद्यसम्बन्धिगन्धाङ्गी-
करणस्वरूपमेवालिपानं मद्यपानं प्रकीर्तितम् गृहस्थैः साधकैः पञ्च-
पात्रपरिमितैरेव मद्यं पातव्यमित्यर्थः गृहस्थानामित्यनेन पञ्चपात्र-
परिमितादधिकमपि मद्यं पिबतां तज्जिह्वानां न दोष इति सूचितं
ननु पञ्चपात्रपरिमितादधिकं मद्यं पिबतां गृहस्थसाधकानां को दोष-
स्तस्माद् अतिपानादित्यादि ॥ १८४ ॥ १८५ ॥

चालयेत् दृष्टयेत् ॥ १८६ ॥

दृष्टी जुहुषावान् जुहुषाकरणे इत्ये इत्यन्तरः ॥ १८७ ॥ १८८ ॥

लोपावनीदनम् इत्येपापनवनम् ॥ १८९ ॥

ततो विजयं कुरुष्वसं विदुष्य विरसा सुधीः ।

कुरुष्वपि कुरुष्वेति विदुष्येति वदुषि ॥ २०० ॥

इति श्रीमहाविद्यालयतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मविषयव्यादे

श्रीमहाविद्यालयतन्त्रे श्रीमहाविद्यालयतन्त्रे श्रीमहाविद्यालयतन्त्रे

सर्वधर्म विषयव्यादे ।

कुरुष्वेति कुरुष्वेति कुरुष्वेति कुरुष्वेति कुरुष्वेति ॥ २०० ॥

इति श्रीमहाविद्यालयतन्त्रे श्रीमहाविद्यालयतन्त्रे श्रीमहाविद्यालयतन्त्रे

सप्तमोऽङ्कः ।

श्रुत्वाद्याकालिकादेव्या मन्त्रोच्चारं महाफलम् ।
 सौभाग्यमाञ्जननं ब्रह्मज्ञानैकसाधनम् ॥ १ ॥
 प्रातःकृत्यं तथा स्नानं सन्यां सन्निहितसाधनम् ।
 व्यासपूजाविधानञ्च ब्रह्माभ्यन्तरमेदतः ॥ २ ॥
 वलिप्रदानं होमञ्च चक्रानुष्ठानमेव च ।
 महाप्रसादस्त्रोकारं पार्वतीं हृष्टमानसा ।
 विनयावनता देवौ प्रीवाच शङ्करं प्रति ॥ ७ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

सदाशिव ! जगन्नाथ ! जगतां हितकारक ! ।
 कृपया कथितं देव ! पराप्रकृतिसाधनम् ॥ ४ ॥
 सर्वप्राणिहितकरं भोगमोक्षैककारणम् ।
 विशेषतः कलियुगे जीवानामाद्यु सिद्धिदम् ॥ ५ ॥
 तव वागमृताम्बोधौ त्रिमञ्जुस्यम मानसम् ।
 नीत्यातुमीहते स्वरैर् भूयः प्रार्थयतेऽचिरात् ॥ ६ ॥
 पूजाविधौ महादेव्याः सूचितं न प्रकाशितम् ।
 स्तोत्रञ्च कवचं देव ! तदिदानीं प्रकाशय ॥ ७ ॥

श्रुत्वादि । महाफलम् महत् फलं वस्तु तथाभूतम् ॥ १ ॥ २ ॥
 पार्वती शङ्करं प्रति किं प्रीवाचेत्स्वावासात् सदाशिवेभ्यः ॥ ३ ॥

५ ॥

तवेत्यादि । तव वागमृताम्बोधौ त्वदीयवाप्यपुस्तुभासहृष्टे त्रि-
 ञ्जत् सम मानसं हृदयन्ततः स्वरैर् सखन्दसुखाद्यं नेहते न वाक्यति-
 क्रिन्तु भूयः पुनरप्यचिरादतिशीघ्रमेव त्वद्वागमृतं प्रार्थयते ॥ ६ ॥ ७ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

नृस्ये दिवि । जगद्वन्द्ये । स्तोत्रमेतदनुसमम् ।
 मठनात् स्रवणाद्यस्य सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् ॥ ८ ॥
 असौभाग्यप्रशमनं सुखसम्पद्विवर्द्धनम् ।
 अकालसंशुद्धरथं सर्वापदिनिवारणम् ॥ ९ ॥
 श्रीमदाद्यात्मिकायाः सुखसाम्निध्यकारणम् ।
 स्ववधास्य प्रसादेन त्रिपुरारिर्हं शिवे ! ॥ १० ॥
 स्तोत्रस्यास्य ऋषिर्देवि ! सदाशिव उवाचतः ।
 हृन्दोऽनुष्टुप्देवताया कालिका परिकीर्तिता ।
 धर्मकार्माद्यैर्भोगेषु विनियोगः प्रकीर्तितः ॥ ११ ॥
 क्रीं कालीं त्रीं करालीं च क्रीं कल्याणीं कलावतीं ।
 कमला कसिदर्पणी कपर्दीशकपान्विता ॥ १२ ॥
 कालिका कालमाता च कालानलसमद्युतिः ।
 कपर्दीनी करालास्या करुणामृतसागरा ॥ १३ ॥
 कृपामयी कृपाधारा कृपापारा कृपागमा ।

पार्वत्यैव प्रार्थितः वनू श्रीसदाशिव उवाच ऋषित्वादि । अमुक्त-
 नम् न उक्तं यस्मात्तथाभूत् ॥ ८ ॥ ९ ॥

त्रिपुरारिः त्रीणि स्वर्गभूमिपातालात्मकानि पुराणि यस्य सः
 त्रिपुरोऽक्षरविशेषः तस्याः शतुः ॥ १० ॥

अवाह्यं शौलस्य ऋष्यादिकमाह स्तोत्रस्यैत्यादिना सार्द्धेन ॥ ११ ॥

अवाद्याकांशीसहस्राक्षं शतनामसोत्रं कथयति, क्रीं कालीत्यादि ।
 कपर्दीशकपान्विता कपर्दी जटाजूटोऽस्यास्तीति कपर्दीं सवासावीयो
 जगत्प्रभुश्चेति कपर्दीशकालं वा कृपां तथाञ्चितां मुक्ता ॥ १२ ॥

करालास्या करालं दन्तुरमाह्यं सखं यस्याः सा । करालो दन्तुरे
 तद्वै दन्तुरः ॥ १३ ॥

कामातुः कपिला कण्ठा कण्ठानन्दनिवर्धिनी ॥ १४ ॥

कालरात्रिः कामरूपा कामपाशविनीवती ।

कादम्बिनी कलाधारा कलिकण्ठमनासिनी ॥ १५ ॥

कुमारीपूजनप्रोता कुमारीपूजकाक्षया ।

कुमारीभोजनानन्दा कुमारीरूपधात्रिणी ॥ १६ ॥

कदम्बवनसञ्चारा कदम्बवनवासिनी ।

कदम्बपुष्पसन्तोषा कदम्बपुष्पमास्तिनी ॥ १७ ॥

किशोरी कलकण्ठा च कलनादनिनादिनी ।

कादम्बरीपानरता तथा कादम्बरीप्रिया ॥ १८ ॥

कपालपात्रनिरता कङ्कालमाल्यधात्रिणी ।

कमलासनसन्तुष्टा कमलासनवासिनी ॥ १९ ॥

कमलालयमध्यस्था कमलामोदमोदिनी ।

कलहंसगतिः क्लेश्यनाशिनी कामरूपिणी ॥ २० ॥

कामरूपकतावासा कामपीठविलासिनी ।

कमनीया कल्पलता कमनायविभूषणा ॥ २१ ॥

कमनीयगुणाराध्या कोमलाङ्गी कशोदरी ।

कारणान्तसन्तोषा कारणानन्दसिद्धिदा ॥ २२ ॥

कारणानन्दजापेष्टा कारणार्धनहर्षिता ।

कारणार्थवसम्भवा कारणव्रतपालिनी ॥ २३ ॥

कस्तूरीसौरभामोहा कस्तूरीतिलकीञ्जला ।

कपागमा कपया स्वकारण्येनैव गन्ते प्रायते वा वा तथा
अहृदहनिचिगम इति कर्मण्यम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

कलकण्ठा कलो गन्धोरगन्धुक्तः कण्ठो यस्याः वा ॥ १८ ॥

कङ्कालमाल्यधात्रिणी शरीरास्थिमाहाभारण्यशीवा स्थापरी

कसूरीपूजनरतो कसूरीपूजकप्रिया ॥ २४ ॥
 कसूरीपूजकप्रिया कसूरीपूजगतीप्रिया ।
 कसूरीभोजनप्रिया कसूरीरामोदनीदिता ।
 कसूरीरमाज्ञाभरणा कसूरीरचन्दनोक्षिता ॥ २५ ॥
 कसूरीरकारिणाह्लादा कसूरीरस्यतपाविनी ।
 कसूरीरसागरकाता कसूरीरसागरालया ॥ २६ ॥
 कसूरीरसौख्यप्रमीता कसूरीरजापपरायणा ।
 कुलीना कौस्तुभिकाया कौस्तुभिकप्रियकारिणी ॥ २७ ॥
 कुलाचारा कौतुकिनी कुलभार्गप्रदर्शिनी ।
 काशीश्वरी कच्छुर्ली काशीश्वरदाविनी ॥ २८ ॥
 काशीश्वरकृतानीदा काशीश्वरमनोरमा ॥ २९ ॥
 कलमञ्जीरचरणा कथत्काञ्चीविभूषणा ।
 काञ्चनाद्रिकृतागारा काञ्चनाचलकौमुदी ॥ ३० ॥
 कामवीजजपानन्दा कामवीजस्वरूपिणी ।
 कुम्भतिन्त्री कुलीनात्तिनाशिनी कुलकामिनी ॥ ३१ ॥
 क्रीं क्रीं श्रीं मन्त्रवर्णेन कालकण्ठकघातिनी ।
 इत्याद्या कालिकादेव्याः शतनाम प्रकीर्तितम् ॥ ३२ ॥
 ककारकूटघटितं कालीरूपस्वरूपकम् ॥ ३३ ॥

राष्ट्रिय कङ्काव इत्यमरः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

२५ ॥ २६ ॥

कसूरीरजापपरायणा कसूरीरजापपरायणा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

कसूरीरचरणा कसूरी गङ्गीरचन्दनयुतौ मञ्जीरौ चरणयोर्व्याः वा ॥३०॥

कामवीजजपानन्दा कामवीजस्वरूपिणी क्रीं क्रीं श्रीं मन्त्रवर्णेन जपे कानन्दो यस्याः
 वा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

पूजाकाले पठेद्यस्य काशिकाख्यतन्त्रमात्मनः ।
 मन्त्रसिद्धिर्भवेदाद्य तस्य काली प्रसीदति ॥ ३४ ॥
 बुद्धिं विद्याञ्च समते गुरोरादेशमात्रतः ।
 धनवान् कीर्त्तिमान् भूयाद्दामयौक्षी दद्यान्मित्रः ॥ ३५ ॥
 पुत्रपौत्रसुखैश्चैर्मोदते साधको मुनिः ॥ ३६ ॥
 भौमावास्थानिशाभागे मपञ्चकसमन्वितः ।
 पूजयित्वा महाकालीमाद्यां त्रिभुवनेश्वरीम् ॥ ३७ ॥
 पठित्वा शतनामानि साक्षात् कालीमयी भवेत् ।
 नासाध्यं विद्यते तस्य त्रिषु लोकेषु किञ्चन ॥ ३८ ॥
 विद्यायां वाक्पतिः साक्षात् धने धनपतिर्भवेत् ।
 समुद्र इव गाभीर्ये वले च पवनीपमः ॥ ३९ ॥
 तिग्मांशुरिव दुष्प्रैः शशिवत् शुभदर्शनः ।
 रूपे मूर्त्तिधरः कामो योषितां हृदयङ्गमः ॥ ४० ॥
 सर्वत्र जयमाप्नोति स्ववस्यास्य प्रसादतः ।
 यं यं कामं पुरस्कृत्य स्तोत्रमेतदुदीरयेत् ॥ ४१ ॥
 तं तं काममवाप्नोति श्रीमदाद्याप्रसादतः ।
 रणे राजकुले द्यूते विवादे प्राणसङ्घटे ॥ ४२ ॥
 दक्ष्यग्रस्ते ग्रामदाहे सिंहव्याघ्रावृते तथा ॥ ४३ ॥

ककारकूटवटितम् ककारराशिसन्निहितम् ॥ ३३ ॥

अथैतत्स्तोत्रपाठस्य फलमाह पूजाकाले इत्यादिभिः ॥ ३४-३६ ॥

भौमेत्यादि । भौमावास्थानिशाभागे मपञ्चवारबुद्ध्यावास्था-
 न्निमित्तमहानिशायामित्यर्थः । प्रभेदरादित्वाद्भौमावास्थेत्यत्र माकोपः,
 मपञ्चकसमन्वितः मद्यादिमञ्चकयुक्तः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

तिग्मांशुरिव इत्यर्थे ३३ दुष्प्रैः दुःखेन इत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥

४२ ॥ ४३ ॥

परस्मै कालीं महादेव्यं महादेव्यं वा ।

महादेव्यं महादेव्यं महादेव्यं महादेव्यं ॥ ४४ ॥

वातविपद्गते च तथा दुःखप्रदर्शने ।

दुःखे कालीं वापि पीते वातविपद्गते ॥ ४५ ॥

विपद्य परमा मायामायां कालीं परात्पराम् ।

यः पठेत्पुनश्चामि हृदभक्तिसमन्वितः ॥ ४६ ॥

सर्वान्दुःखान् विमुञ्चेत् देवि । सत्यं न संशयः ।

त प्रापिष्यी भयन्तस्य न रोगेभ्यो भयं क्वचित् ॥ ४७ ॥

सर्वत्र निजयस्तस्य न कुत्रापि पराभवः ।

तस्य दर्शनमात्रेण प्रक्षायन्ते विपद्गणाः ॥ ४८ ॥

स यज्ञा सर्वशास्त्राणां स भोक्ता सर्वसम्पदाम् ।

स कर्त्ता चातिधर्माणां ज्ञातीनां प्रभुरेव सः ॥ ४९ ॥

वापी तस्य वसेद्वक्त्रे कमला निखला गृहे ।

तन्नाम्ना मानवाः सर्वे प्रणमन्ति ससम्भ्रमाः ॥ ५० ॥

दृष्ट्वा तस्य दृष्ट्वायन्ते ह्यग्निमाद्यष्टसिद्धयः ।

आद्याकालीस्वरूपास्वयं शतनाम प्रकीर्त्तितम् ॥ ५१ ॥

अष्टोत्तरशतावस्था पुरश्चर्यास्य गीयते ।

पुरस्त्रियान्वितं स्तोत्रं सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ ५२ ॥

शतनामस्तुतिमिमामाद्याकालीस्वरूपिणीम् ।

पठेत्वा पाठयेद्वापि शृणुयाच्छ्रावयेदपि ॥ ५३ ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ५४ ॥

मानदे तद्वज्रहादिभूष्ये पामतो दूरेऽध्वनि ॥ ४४ ॥ ४५ ॥
४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

ससम्भ्रमाः सभवाः सादरा वा ॥ ५० ॥ ५१ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

कथितं परमं ब्रह्म प्रकृतैः स्वयम् सद्यतः ।

आद्यायाः श्रीकालिकायाः कवचं शक्तिं विना न च ॥ ५५ ॥

तैलोक्यविजयस्यास्य कवचस्य ऋषिः विना ।

छन्दोऽनुष्ठुप् देवता च आद्या काली प्रकीर्तिता ॥ ५६ ॥

मायावीजं बीजमिति रमा शक्तिरदायिका ।

श्रीं कीलकं काम्यसिद्धौ विनियोगः प्रकीर्तितः ॥ ५७ ॥

श्रीमाद्या मे शिरः पातु श्रीं काली वदन् मम ।

हृदयं श्रीं परा शक्तिः पायात् कण्ठं परात्परा ॥ ५८ ॥

नेत्रे पातु जगद्धात्री कर्णौ रक्षतु शङ्खी ।

घ्राणं पातु महामाया रसनां सर्वमङ्गला ॥ ५९ ॥

दन्तान् रक्षतु कीमारी कपोलौ कामलाक्षया ।

श्रीष्ठाधरी चमा रक्षेत् श्विवुकं चाङ्गुलिभिः ॥ ६० ॥

श्रीवां पायात् कुलेशानी ककुत् पातु कृपामयी ।

द्वौ बाहू बाहुदा रक्षेत् करौ कौबल्यदायिनी ॥ ६१ ॥

स्वन्धौ कपर्दिनी पातु पृष्ठं त्रैलोक्यनारिणी ।

पार्श्वौ पायादपर्णा मे कटिं मे कमठासना ॥ ६२ ॥

नाभौ पातु विशालाक्षी प्रजास्थानं प्रभावती ।

जरु रक्षतु कल्याणी पादौ मे पातु पार्वती ॥ ६३ ॥

कस्य शतनामस्तोत्रस्य ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

कवचं कथयितुं पार्वत्या पूर्वमेव प्रेरितः श्रीसदाशिव उवाच
कथितमित्यादि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

मायाबीजं ह्रीमिति बीजम् रमा श्रीबीजम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

श्विवुकम् श्रीष्ठाधरीधोभागम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

जयदुर्गावतु प्राणान् सर्वाङ्गं सर्वसिद्धिदा ।
 रत्नाङ्गीनक्तं यत् स्वानं वर्जितं कवचेन च ॥ ६४ ॥
 तन् कवचं तदा रक्षेदाद्या काली सनातनी ।
 इति ते कथितं दिव्यं त्रैलोक्यविजयाभिधम् ॥ ६५ ॥
 कवचं काशिकादेव्या आद्यायाः परमाङ्गुतम् ।
 पूजाकाशे प्रोक्तं यस्तु आद्याधिकृतमानसः ॥ ६६ ॥
 सर्वाङ्गं कामानवाप्नोति तस्याद्या सुप्रसीदति ।
 मन्त्रसिद्धिर्भवेद्वापि किङ्कराः क्षुद्रसिद्धयः ॥ ६७ ॥
 अमृतं लभते पुत्रं धनार्थं प्राप्नुयाच्चनम् ।
 विद्यार्थं लभते विद्यां कामी कामानवाप्नुयात् ॥ ६८ ॥
 सहस्राष्ट्रप्रोक्तेन वर्षाणोऽस्य पुरस्त्रिया ।
 पुरस्त्रणसम्पन्नं यद्योक्तफलदं भवेत् ॥ ६९ ॥
 चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमैरक्तचन्दनैः ।
 भूर्जं विद्विष्य गुटिकां स्वर्णं स्नां धारयेद् यदि ॥ ७० ॥
 शिखायां दक्षिणे बाहौ कण्ठे वा साधकः कटौ ।
 तस्याद्या काशिका वश्या वाञ्छितार्थं प्रयच्छति ॥ ७१ ॥
 न कुत्रापि भयं तस्य सर्वत्र विजयी कविः ।
 अरोगी चिरजीवी स्यात् बलवान् धारणक्षमः ॥ ७२ ॥
 सर्वविद्यासु निपुणः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 वशे तस्य महीपाला भोगमोक्षी करस्थिती ॥ ७३ ॥

प्रजरस्नानम् उपस्थम् ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

अथ त्रैलोक्यविजयाभिधकवचपाठस्य फलमाह । सर्वान् इत्या-
 दिभिः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

वर्षेणः कवचस्य ॥ ६९ ॥ ७० ॥

कलिकल्पयुक्तानां निःश्रेयसकरं परम् ॥ ७४ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

कथितं कृपया नाथ ! स्तोत्रं कवचमेव च ।

अधुना श्रोतुमिच्छामि पुरश्चर्या विधिं विभी ॥ ७५ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

यो विधिर्ब्रह्ममन्त्राणां पुरश्चरणकर्मणि ।

स एवाद्या कालिकाया मन्त्राणां विधिरिष्यते ॥ ७६ ॥

अशक्ते साधके देवि ! जपपूजाहुतादिषु ।

पूजां संक्षेपतः कुर्यात् पुरश्चरणमेव च ॥ ७७ ॥

यतो हि निरनुष्ठानात् स्वल्पानुष्ठानमुत्तमम् ।

संक्षेपपूजनं भद्रे ! तत्रादौ शृणु कथ्यते ॥ ७८ ॥

आचम्य मूलमन्त्रेण ऋषिन्यासं समाचरेत् ।

करशुद्धिं ततः कुर्यात् न्यासञ्च करदेहयोः ॥ ७९ ॥

सर्वाङ्गव्यापकं कृत्वा प्राणायामं चरेत् सुधीः ।

ध्यानं पूजां जपञ्चेति संक्षेपपूजने विधिः ॥ ८० ॥

पुरस्क्रियायां मन्त्राणां यत्र यो विहितो जपः ।

प्रयच्छति ददाति ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

निपुणः प्रवीणः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

अथाद्याकालीमन्त्राणां पुरश्चरणविधिं शुकुपुः श्रीदेव्युवाच कश्चित्-
मित्यादि ॥ ७५ ॥

श्रीदेव्यैवं प्रेरितः सन् श्रीसदाशिव उवाच यो विधिरित्यादि ॥ ७६ ॥

पुरश्चरणमेव च पुरश्चरणमपि च संक्षेपतः कार्यम् ॥ ७७ ॥

संक्षेपपूजादिकरणे हेतुमाह । यतो हीति ॥ ७८ ॥

संक्षेपपूजनमेवाह । आचम्येत्यादिभिः ॥ ७९ ॥

सर्वाङ्गव्यापकम् न्यासम् ॥ ८० ॥

तस्मात्तुगुणजपात् पुरश्चर्या विधीयते ॥ ८१ ॥

अथ काव्यप्रकारेषु पुरश्चरणमुच्यते ।

कथां चतुर्दशीं प्राप्य कौजी वा शनिवासरि ।

पञ्चतन्त्रं समाप्त्य पूजयित्वा जगन्मयीम् ॥ ८२ ॥

महाविद्यासामयुतं जपेन्मन्त्रमनन्दधीः ।

श्रीजयिन्ना ब्रह्मनिष्ठान् पुरश्चरणकृत्वेत् ॥ ८३ ॥

कुजवासरमारभ्य यावन्मङ्गलवासरम् ।

प्रत्यहं प्रजपेन्मन्त्रं सहस्रपरिसंख्यया ॥ ८४ ॥

बसुसंख्याजपेनैव भवेन्मन्त्रपुरस्त्रिया ॥ ८५ ॥

श्रीभाष्याकालिकात्मन्त्राः सिद्धमन्त्राः सुसिद्धिदाः ।

सदा सर्वयुगे देवि ! कलिकाले विशेषतः ॥ ८६ ॥

कालीरूपायि बहुधा काली जायति चार्वति !

प्रबले कलिकाले तु रूपमेतत् जगद्धितम् ॥ ८७ ॥

नात्र सिद्धराद्यपेक्षास्ति नारिमित्रादिदूषणम् ।

नियमानियमे नापि जपन्नाद्यां प्रसादयेत् ॥ ८८ ॥

ब्रह्म ज्ञानमवाप्नोति श्रीमदाद्याप्रसादतः ।

ब्रह्मज्ञानयुती मर्त्यो जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ ८९ ॥

न च प्रयासबाहुल्यं कायक्लेशोऽपि न प्रिये !

अथ संक्षेपपुरश्चरणमाह पुरस्त्रियायामित्यादिभिः ॥ मन्त्राणां
यत्र पुरस्त्रियायां यो जपो विहितस्तस्माच्चतुर्दशजपात् होमादिकं
विनैव पुरश्चर्या विधीयते ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

अयुतम् दशसहस्रम् ॥ ८३ ॥

अथ तृतीयं पुरश्चरणमाह । कुजेत्यादिना हार्देन । यावन्मङ्गलवा-
सरम् द्वितीयमङ्गलवारपर्यन्तमित्यर्थः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

यतद्रूपम् आद्यायाः काव्या रूपम् ॥ ८७ ॥

आद्याकालीसाधकानां साधनं सुखसाधनम् ॥ ६० ॥

चित्तसंशुद्धिरेवात्र मन्त्रिणां फलदायिनी ॥ ६१ ॥

यावत् चित्तकलिलं हातुमुत्सृजेत् प्रती ॥ ६२ ॥

तावत् कर्म प्रकुर्वीत कुलभक्तिसमन्वितः ॥ ६३ ॥

यथावद्विहितं कर्म चित्तशुद्धे हि कारयन् ॥ ६४ ॥

आदौ मन्त्रं गुरोर्वक्त्राद् गृह्णीयात् मन्त्रमेवमेव ॥ ६५ ॥

प्रातःकल्यादिनियमान् कृत्वा कुर्यात् पुरस्त्रिभ्राम् ।

चित्ते शुद्धे महेशानि ! ब्रह्मज्ञानं प्रजायते ॥ ६६ ॥

ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्ने कल्याणत्वं न विद्यते ॥ ६७ ॥

श्रीपार्वत्युवाच ।

कुलं किं परमेशान ! कुलाचारश्च किं विभो ! ।

लक्षणं पञ्चतत्त्वस्य श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ६८ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

सम्यक् दृष्टं कुलेशानि ! साधकानां हितैषिणि ।

कथयामि तव प्रीत्यै यथावद्वधारय ॥ ६९ ॥

जीवः प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेव च ।

क्षित्यप्तेजीवायवश्च कुलमित्यभिधीयते ॥ ७० ॥

एतत् आद्याकालीमन्त्रे ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥

यावदिति । यावत् कालपर्यन्तं चित्तकलिलञ्चेतवः काशुष्यं हातं
त्सक्तुं नोत्सृजेत् न शक्नोति तावदेव कुलभक्तिसमन्वितो भूत्वा प्रती
नियमवान् साधकः कर्म प्रकुर्वीत न तु ततः परम् तत्र कारयन्नाह
यथावदिति हि यतः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

कुलकुलाचारादिकं जिज्ञासुः श्रीपार्वत्युवाच कुलं किञ्चित्वादि ॥

६५ ॥

एवं प्रेरितः सन् श्रीसदाशिव उवाच सम्यक् दृष्टवित्वादि ॥ ६६ ॥

ब्रह्मबुधनाः निर्विकल्पमेतेष्वपरवृत्तं यत् ।

कुलाचारः स एवाद्ये धर्मकामार्थमोक्षदः ॥ ६८ ॥

बहुजन्मार्जितैः पुण्यैस्सुपोदानदृढव्रतैः ।

स्त्रीषाश्रानां साधकानां कुलाचारि मतिर्भवेत् ॥ ६९ ॥

कुलाचारगता बुद्धिर्भवेदाद्य सुनिर्मला ।

तदासाक्षरशास्त्रीजे मतिस्तेषां प्रजायते ॥ १०० ॥

सद्गुरोः शिष्या प्राप्य विद्यामिनां परात्पराम् ।

कुलाचाररमा भूत्वा पञ्चतत्त्वेः कुलेश्वरीम् ॥ १०१ ॥

यजन्तः शास्त्रिकामाद्यां कुलज्ञाः साधकोत्तमाः ।

इह भुञ्जास्त्रिज्ञान् भोगान् ब्रजन्त्यग्ने निरामयम् ॥ १०२ ॥

महोषधं यस्मीवानां दुःखविस्मारकं महत् ।

भ्रानन्दजनकं यच्च तदाद्यतत्त्वसत्त्वणम् ॥ १०३ ॥

असंस्कृतञ्च यत्तत्त्वं मोक्षदं भ्रमकारणम् ।

विवादरोगजननन्थाण्यं कौलैः सदा प्रिये ! ॥ १०४ ॥

प्रथमतस्तत्र कुलं निर्वक्ति जीव रत्याद्येकेन । जीवादयो नव
कुलमित्यभिधीयते कथ्यते ॥ ६७ ॥

अथैकेन कुलाचारं निर्वक्ति ब्रह्मबुधनेति । हे आद्ये ! एतेषु जीव-
प्रकृत्यादिषु ब्रह्मबुधना निर्विकल्पं नानाविधकल्पनाभ्युत्थं यदावरणं स
एव धर्मकामार्थमोक्षदः कुलाचारोऽभिधीयते ॥ ६८ ॥

अथ कुलाचारस्य सुदुर्लभत्वमाह । बहुजन्मार्जितैरित्यादिना ॥ ६९ ॥

अथ कुलाचारस्य सुखफलत्वमाह । कुलाचारगतेत्यादिभिः ॥ १०० ॥

विद्यामिनाम् मन्त्ररूपाम् ॥ १०१ ॥

निरामयम् सर्वोपद्रवरहितं मोक्षपदम् ॥ १०२ ॥

अथ भ्रान्तो भयादिपञ्चतत्त्वानां सत्त्वणमाह महोषधमित्यादिभिः

आस्यवायव्यवस्थानामुद्भूतं पृथिवीवत् ॥
 बुद्धितेजोवत्कारं द्वितीयतत्त्वस्य च ॥ १०१ ॥
 जलोद्भवं यत् कल्याणि ! कमनीयं सुखप्रदम् ॥
 प्रजावृद्धिकरश्चापि तृतीयं तत्त्वस्य च ॥ १०२ ॥
 सुलभं भूमिजातश्च जीवानां जीवन्मृतं च ॥
 आयुर्धूलं त्रिजगतां चतुर्थतत्त्वस्य च ॥ १०३ ॥
 महानन्दकरं देवि ! प्राणिनां सृष्टिकारकम् ॥
 अनाद्यन्तजगन्मूलं श्रेयतत्त्वस्य स्य च ॥ १०४ ॥
 आद्यतत्त्वं विद्धि तेजो द्वितीयं पवनं प्रिये ! ॥
 अपस्तृतीयं जानीहि चतुर्थं पृथिवीं शिवे ! ॥ १०५ ॥
 पञ्चमं जगदाधारा वियद्विद्धि वरानने ! ॥ ११० ॥
 इत्थं ज्ञात्वा कुलेशानि ! कृत्स्नस्त्वानि पञ्च च ।
 आचारं कुलधर्मस्य जीवन्मुक्तो भवेत्तरः ॥ १११ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मनिर्णयसारे
 श्रीमदाद्यासदाशिवसम्वादे स्तोत्रकवच-कुलतत्त्व-लक्षण-कथनं
 नाम सप्तमोऽध्यायः ।

तत्त्वम् आद्यतत्त्वम् ॥ १०४ ॥

आस्येत्यादि । आस्यं आस्योद्भवान्नागादयश्च वायव्या वायु-
 वासित्तिरिहारीतादयश्च वन्या वनोद्भवा हरिणादयश्च ते तेभ्यम् ॥ १०५ ॥

कमनीयमाकाङ्क्षणीयम् ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ १११ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रटीकायां सप्तमोऽध्यायः ।

षष्ठमोऽङ्काः ।

श्रुत्वा धर्मान् बहुविधान् भवानो भवमोचनी ।
द्विताय जगतां माता भूयः शङ्करमब्रवीत् ॥ १ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

श्रुतं बहुविधं धर्ममिहामूलं सुखप्रदम् ।
धर्मार्थकामदं विघ्नहरं निर्वाणकारणम् ॥ २ ॥
साम्प्रतं श्रुतमिच्छामि ब्रूहि वर्णाश्रमान् विभो ! ।
तत्र ये विहिताचाराः क्षपया वद तानपि ॥ ३ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

चत्वारः कथिता वर्णाः आश्रमा अपि सुव्रते ! ।
आचाराश्चापि वर्णानामाश्रमाणां पृथक् पृथक् ॥ ४ ॥
क्षतादौ कलिकाले तु वर्णाः पञ्च प्रकीर्त्तिताः ।
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव च ॥ ५ ॥

श्रुत्वादि । भवमोचनी भक्तसंसारभङ्गनशीला । जगतामिति
काकाश्विनोदकव्यायेन पूर्वोक्तराभ्यां पदाभ्यां सम्बध्यते ॥ १ ॥

क्षिप्रव्रीहिस्यपेक्षायामाह श्रुतमित्यादि ॥ २ ॥

तत्र वर्णाश्रमेषु ॥ ३ ॥

एवं प्रेरितः शनू श्रीसदाशिव उवाच चत्वार इत्यादि । हे सुव्रते !
क्षतादौ कलिकाले तादौ वर्णा आश्रमा अपि चत्वारः कथिताः वर्णाना-
माश्रमाणाञ्चाचाराश्चापि पृथक् पृथक् कथिताः कलिकाले तु वर्णाः
सङ्हराश्च ॥ ४ ॥ ५ ॥

एतेषां सर्ववर्षानामाश्रमौ द्वौ महेश्वरि ! ।

तेषामाचारधर्मांश्च शृणुष्वाम्ये ! वृद्धानि ते ॥ ६ ॥

पुरैव कथितं तावत् कलिसम्भवचेष्टितम् ।

तपःस्वाध्यायहीनानां कृणामत्यायुषामपि ।

क्लेशप्रयासाशक्तानां कुतो देहपरिचरमः ॥ ७ ॥

ब्रह्मचर्याश्रमो नास्ति वानप्रस्थोऽपि न प्रिये ! ।

गार्हस्थ्यो भैक्षुत्वर्यैव आश्रमौ द्वौ कलौ युगे ॥ ८ ॥

गृहस्थस्य क्रियाः सर्वा आगमोक्ताः कलौ प्रिये ! ।

नान्यमार्गैः क्रियासिद्धिः कदापि गृहमेधिनाम् ॥ ९ ॥

भैक्षुकोऽप्याश्रमे देवि ! वेदोक्तं दण्डधारणम् ।

कलौ नास्थे व तत्त्वज्ञे ! यतस्तत् श्रौतसंस्कृतिः ॥ १० ॥

एतेषामिति । हे आर्य्ये ! महेश्वरि ! एतेषां ब्राह्मणादीनां सर्ववर्षानां द्वावाश्रमौ तेषां वर्षान्श्रमाणासाधाररूपान् धर्मांश्च ते तवाद्येऽहं वदामि त्वं शृणुष्वेत्यन्तः ॥ ६ ॥

कलियुगे वर्त्तमानौ द्वावाश्रमावभिधासन्महादेवः पूर्वशाश्वतद्वयाभावे हेतुं दर्शयति पुरैवेत्यादिना साक्षेण । कलौ सम्भव उत्पत्तिर्येषां ते कलिसम्भवाः तेषां चेष्टितं पुरैव कथितम् तावदित्यवधारण्ये । किञ्च तपस्त्वादिति । तपःस्वाध्यायहीनानां तपः कष्टादिकस्य स्वाध्यावो वेदपाठः ताभ्यां रक्षितानां क्लेशप्रयासाशक्तानां क्लेश उपतपः प्रयासः परिचरमः तयोर्निर्वलत्वादसमर्थानाम् किं त्वत्यायुषामपि एवं भूतानां कृषां देहपरिचरमः कुतो भवेत् न केनापि प्रकारेण भवेदित्यर्थः ॥ ७ ॥

ब्रह्मचर्येत्यादि । हे प्रिये ! अतः कलौ युगे ब्रह्मचर्याश्रमो नास्ति वानप्रस्थोऽपि नास्ति किन्तु गार्हस्थ्यभैक्षुत्वरूपौ द्वावेवाश्रमौ कलौ काः ॥ ८ ॥

तु केवलं कलौ युगे द्वयोराश्रमवारेवामागोऽस्ति किन्तु सर्ववर्षा

शैवसंस्कारविधिनावधूताश्रमधारणम् ।

तदेव कथितं भद्रे ! संन्यासग्रहणं कलौ ॥ ११ ॥

विप्राणामितरैषाञ्च वर्णानां प्रवले कलौ ।

उभयत्राश्रमे देवि ! सर्वेषामधिकारिता ॥ १२ ॥

सर्वेषामिव संस्काराः कर्माणि शैववर्त्मना ।

विप्राणामितरैषाञ्च कर्मांस्त्रिङ्गं पृथक् पृथक् ॥ १३ ॥

जातमासी गृहस्थः स्यात् संस्कारादाश्रमी भवेत् ।

गार्हस्थ्यं प्रथमं कुर्यात् यथाविधि महेश्वरि ! ॥ १४ ॥

वैदिकक्रियायाश्चानपीत्याह गृहस्थस्येत्यादिना । गृहमेधिनाम् गृहसङ्ग-
भवतां गृहस्थानामित्यर्थः ॥ ८ ॥

कलौ युगे गार्हस्थ्यान्श्रम एव वैदिकाः सर्वाः क्रियानिषिद्धान-
सन्त्यपि तु भैक्षुक्रान्श्रमेऽपीत्याह भैक्षुकेऽपीत्यादि । तत् वेदोक्तं दण्ड-
धारणम् श्रौतसंस्कृतिः वैदिकः संस्कारः ॥ १० ॥

यद्येवं तर्हि कलौ किञ्चान्म सन्ध्यासप्यह्यं तत्राह शैवेत्यादि ।
हे भद्रे ! शैवसंस्कारविधिना शिवप्रोक्तेन संस्कारविधानेनावधूता-
श्रमधारणं यत्तदेव कलौ युगे सन्ध्यासप्यह्यं कथितम् ॥ ११ ॥

ननु कलौ युगे ब्राह्मणादीनां सर्वेषामपि वर्णानां सन्ध्यासप्यमा-
धिकारित्वं सत्यादाविव ब्राह्मणक्षत्रियविशामेव वा तत्राह विप्राणा-
मित्यादि ॥ १२ ॥

ननु प्रवले कलौ किं ब्राह्मणादयः सर्वे वर्णा एकाचारा भवेयुः
प्रथक् पृथगाचारा वा तत्राह सर्वेषामेवेत्यादि । विप्रादीनां सर्वेषामेव
वर्णानां सर्वे संस्काराः सन्ध्यानि च सर्वाणि कर्माणि एकेन शैववर्त्म-
नेव साधनीयानि शास्त्रवैक्यत्वं साध्यत्वेन सर्वेषामेव वर्णानां सर्वाणि
कर्माणि कलौ समानान्येवेत्यर्थः परन्तु विप्राणाभितरेषां विप्रभिन्ना-
नाञ्च कर्मत्रिङ्गं कर्मत्रिङ्गं कलावपि पृथक् पृथगेवास्ति ॥ १३ ॥

ननु गार्हस्थ्यान्श्रमशास्त्रं किं जन्ममेव भवेत् संस्कारेण वा

तत्त्वज्ञाने समुत्पन्ने वैराग्यं जायते यदा ।
 तदा सर्वं परित्यज्य सन्न्यासाश्रममाचरेत् ॥ १५ ॥
 विद्यासुपाज्जं येत् वाख्ये धनं दारान्च यौवने ।
 प्रौढे धर्म्याणि कर्माणि चतुर्थे प्रव्रजेत् सुधीः ॥ १६ ॥
 मातरं पितरं वृद्धं भार्याञ्चैव पतिव्रताम् ।
 शिशुञ्च तनयं हित्वा नावधूताश्रमं व्रजेत् ॥ १७ ॥
 मातृः पितृन् शिशून् दारान् स्वजनान् बान्धवानपि ।
 यः प्रव्रजति हित्वैतान् स महापातकौ भवेत् ॥ १८ ॥
 मातृहा पित्रहा स स्यात् स्त्रीबधौ ब्रह्मघातकः ।
 असन्तर्प्य स्वपितादीन् यो गच्छेन्नित्युकाश्रमे ॥ १९ ॥
 ब्राह्मणो विप्रभिरुच्यते स्वस्ववर्णोक्तसंस्क्रियाम् ।
 श्रैवेन वर्त्मना कुर्यादेष धर्मः कसौ युगे ॥ २० ॥

तत्राह जातमात्र इत्यादि । ननु गार्हस्थ्यमैशुक्योर्मध्ये प्रथमं कमा-
 श्रममाश्रायेत्तत्राह गार्हस्थ्यमित्यादि ॥ १४ ॥

तत्त्वज्ञाने ब्रह्मज्ञाने ॥ १५ ॥

ननु कस्यामवस्थायां गार्हस्थ्यश्रम आश्रयणीयः सन्न्यासश्च कस्या-
 मवस्थायां आश्रयणीयस्तत्राह विद्याभित्यादि । वाख्ये यौवने विद्यासुपा-
 ज्जंयेत् यौवने धने वित्तं दारान् भार्यासुपार्जयेत् प्रौढे तृतीये वयसि
 धर्म्याणि धर्मादनपेतानि कर्माणि कुर्यात् सुधीर्विद्वान्चतुर्थे वयसि
 प्रव्रजेत् संन्यसेत् ॥ १६ ॥ १७ ॥

मातादीन् परित्यज्य प्रव्रजतो मनुष्यस्य महापातकं भवेदित्याह
 आनृत्तित्यादि इत्याद्याम् । बहुवचनस्य ब्रह्मपदस्यकत्वान् पितृन् पिता-
 दीनित्यर्थः स्वजनान् स्त्रैर्नैव भर्तव्यानात्कीदृशान् जनान् बान्धवान्
 आश्रयणान् भ्रातादीन् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

श्रीदेव्युवाच ।

को वा धर्मी गृहस्थस्य भिक्षुकस्य च किं विभी ! ।

विप्रस्य विप्रभिन्नानां संस्कारादीनि मे वद ॥ २१ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

गार्हस्थ्यं प्रथमं धर्म्यं सर्वेषां मनुजन्मनाम् ।

तदेव कथयाम्यादौ शृणु क्लीलनि ! तत्त्वतः ॥ २२ ॥

ब्रह्मनिष्ठी गृहस्थः स्यात् ब्रह्मज्ञानपरायणः ।

यद्यत् कर्म प्रकुर्वीत तद्ब्रह्मणि समर्पयेत् ॥ २३ ॥

न मिथ्याभाषणं कुर्यात् न च श्रावं समाचरेत् ।

देवतातिथिपूजासु गृहस्थो निरतो भवेत् ॥ २४ ॥

मातरं पितरश्चैव साक्षात् प्रत्यक्षदेवताम् ।

मत्वा गृहो निषेवेत सदा सर्वप्रयत्नतः ॥ २५ ॥

तुष्टायां मातरि शिवे ! तुष्टे पितरि पार्वति ! ।

तव प्रीतिर्भवेद्देवि ! परब्रह्म प्रसीदति ॥ २६ ॥

त्वमाद्यै जगतां माता पिता ब्रह्म परात्परम् ।

युवयोः प्रीणनं यस्मात् तस्मात् किं गृह्णिष्यान्तपः ? ॥ २७ ॥

ब्रह्मणादीन् पञ्चवर्णान् तेषां द्वावाश्रमौ सामान्यं धर्मश्च श्रुत्वे-
दानीन्नेषामशेषान् विशेषान् धर्मान् श्रोतुमिच्छन्ती श्रीदेव्युवाच को वा
इत्यादि । किम् धर्मम् ॥ २१ ॥

श्रीदेव्यैव प्रेरितः सन् श्रीसदाशिव उवाच गार्हस्थ्यमित्यादि ।
हे क्लीलनि ! यतः सर्वेषां मनुजन्मनां मनुष्याणां गार्हस्थ्यं कर्म प्रथमं
धर्म्यं भवत्यतस्तत्रैव धर्ममादौ कथयामि त्वं तत्त्वतः शृणु इत्यन्वयः ॥ २२ ॥

गार्हस्थ्यं धर्ममेवाह ब्रह्मनिष्ठ इत्यादिभिः । ब्रह्मणि निष्ठा
यस्य स ब्रह्मनिष्ठः ॥ २३ ॥

श्रावणं कर्णार्जवम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

आसनं शयनं वस्त्रं घानभोजनमेव च ।
 तत्तत् समयमाज्ञाय मात्रे पित्रे नियोजयेत् ॥ २८ ॥
 आवयेन्मृदुलां वार्णीं सर्वदा प्रियमाचरेत् ।
 पित्रोरान्नानुसारी स्यात् सत्पुत्रः कुलपावनः ॥ २९ ॥
 औद्भत्यं परिहासञ्च तर्जनं परिभाषणम् ।
 पित्रोरग्रे न कुर्वीत यदीच्छेदात्मनो हितम् ॥ ३० ॥
 मातरं पितरं वीक्ष्य नत्वोत्तिष्ठेत् ससम्भ्रमः ।
 विनाम्रया नोपविशेत् संस्थितः पितृशासने ॥ ३१ ॥
 विद्याधनमदीक्षतो यः कुर्यात् पितृहेलनम् ।
 स याति नरकं घोरं सर्वधर्मवह्निष्कृतः ॥ ३२ ॥
 मातरं पितरं पुत्रं दारानतिथिसोदरान् ।
 हित्वा गृही न भुञ्जीयात् प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ३३ ॥
 वञ्चयित्वा गुरुन् वन्धून् यो भुङ्क्ते स्वीदरम्भरः ।
 इहैव लोके गह्वीऽसौ परत्र नारकी भवेत् ॥ ३४ ॥
 गृहस्थो गोपयेद्दारान् विद्यामभ्यासयेत् सुतान् ।
 गोपयेत् स्वजनान् बन्धून्नेष धर्मः सनातनः ॥ ३५ ॥

यस्मात् सतः पितृञ्च तोषणात् ॥ २७ ॥

आसनमित्यादि । शयनेऽस्मिन्निति शयनम् शय्याम् पीयते यत्तत्
 पानम् पेयं जलादिकमित्यर्थः भोजनम् भोज्यं वस्तु । तत्तत् समयम्
 व्यासनादिसमर्पणसमयम् नियोजयेत् समर्पयेत् ॥ २८ ॥ २९ ॥

औद्भत्यम् अविनीतत्वम् तर्जनम् भृत्यादीनां भक्षणम् ॥ ३० ॥

ससम्भ्रमः सादरः ॥ ३१ ॥

पितृहेलनम् मातापितृोल्लिखारम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

गुरुन् पित्रादीन् लोकगर्ह्यः जगनिन्द्यः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

जनन्या वह्निंती देहो जनकेन प्रयोजितः ।
 स्वजनैः शिक्षितः प्रीत्या सोऽधमस्तान् परित्यजेत् ॥ ३६ ॥
 एषामर्थे महेशानि ! कृत्वा कष्टशतान्यपि ।
 प्रीणयेत् सततं शक्त्या धर्मो ह्येष सनातनः ॥ ३७ ॥
 स धन्यः पुरुषो लोके स कृती परमार्थवित् ।
 ब्रह्मनिष्ठः सत्यसन्धो यो भवेद्भुवि मानवः ॥ ३८ ॥
 न भार्यान्ताडयेत् क्वापि मातृवत् पालयेत् सदा ।
 न त्यजेत् घोरकष्टेऽपि यदि साध्वी पतिव्रता ॥ ३९ ॥
 स्थितेषु स्त्रीयदारेषु स्त्रियमन्यां न संसृशेत् ।
 दुष्टे न चेतसा विद्वानन्यथा नारको भवेत् ॥ ४० ॥
 विरले शयनं वासं त्यजेत् प्राज्ञः परस्त्रिया ।
 अयुक्तभाषणञ्चैव स्त्रियं शीर्थ्यन्न दर्शयेत् ॥ ४१ ॥
 धनेन वाससा प्रेम्णा श्रद्धयाऽदुभाषणैः ।
 सततं तोषयेद्द्वारान् नाप्रियं क्वचिदाचरेत् ॥ ४२ ॥
 सप्तवे लोकयात्रायां तीर्थेष्वन्यनिज्जितने ।
 न पत्नीं प्रेषयेत् प्राज्ञः पुत्रामात्यविवर्जिताम् ॥ ४३ ॥
 यस्मिन्नरे महेशानि ! तुष्टा भार्या पतिव्रता ।
 सर्वो धर्मः कृतस्तेन भवतीप्रिय एव सः ॥ ४४ ॥

स्वजनैः बन्धुभिः ॥ ३६ ॥

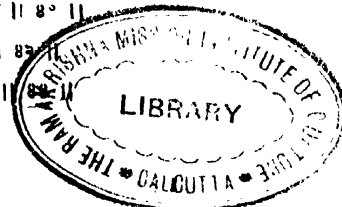
एषां जनन्यादीनाम् प्रीणयेत् जनन्यादीन् तोषयेत् ॥ ३७ ॥

धन्यः सुकृती कृती विषयः सत्यसन्धः सत्यवतिष्ठः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

दुष्टेन चेतसा विद्वानेन मनसा ॥ ४० ॥

विरले निर्जनस्थाने ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

सत्यनिवेतने परगृहे ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

चतुर्वर्षावधि सुतान् पालयेत् पालयेत् पिता ।

ततः षोडशपर्यन्तं गुणान् विद्याञ्च शिक्षयेत् ॥ ४५ ॥

विंशत्यब्दाधिकान् पुत्रान् प्रेरयेद् गृहकर्मसु ।

ततस्तांसुल्यभावेन मत्वा स्नेहं प्रदर्शयेत् ॥ ४६ ॥

कन्याप्येवं पालनीया शिक्षणीयातियत्नतः ।

देया वराय विदुषे धनरत्नसमन्विता ॥ ४७ ॥

एवं क्रमेण भ्रातृषु स्वसृभ्रातृसुतानपि ।

ज्ञातीन् मित्राणि भृत्याञ्च पालयेत्तोषयेद् गृही ॥ ४८ ॥

ततः स्वधर्मनिरतानेकग्रामनिवासिनः ।

अभ्यागतानुदासीनान् गृहस्थः परिपालयेत् ॥ ४९ ॥

यद्येवं नाचरेद्देवि । गृहस्थो विभवे सति ।

पशुरेव स विज्ञेयः संपापी लोकगर्हितः ॥ ५० ॥

निद्रालस्यं देहयत्नं केशविन्यासमेव च ।

आसक्तिमग्रने वस्त्रे नातिरिक्तं ससाचरेत् ॥ ५१ ॥

युक्ताहारो युक्तनिद्रो मितवाञ्छितमैशुनः ।

स्वच्छो नम्रः शुचिर्दक्षो युक्तः स्यात् सर्वकर्मसु ॥ ५२ ॥

ततः चतुर्भ्यो वर्षेभ्य ऊर्ज्वम् ॥ ४५ ॥

प्रेरयेत् प्रवर्त्तयेत् तान् विंशत्यब्दाधिकान् पुत्रान् ॥ ४६ ॥

एवम् पुत्रवत् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

ततः भ्रात्रादीनां पालनात्तोषणाच्चोर्ज्वम् उदासीनान् मित्राभित-

भिज्ञान् ॥ ४९ ॥

धने सत्येयमकुर्वतो गृहस्थस्य पातकान्मयत्वं लोकगर्हितत्वञ्च स्ना-
दित्साह यदीत्यादिना ॥ ५० ॥

ग्रामक्तिम् आसक्तम् अतिरिक्तम् अधिकम् ॥ ५१ ॥

युक्ताहारः परिमितभोजनः स्वच्छः कपटादिभूषणः शुचिः बाह्याः

शूरः शत्रौ विनीतः स्वात् बान्धवे गुरुसन्निधौ ।
 क्षुगुप्सितान् न मन्येत नावमन्येत मानिनः ॥ ५३ ॥
 सोऽर्द्धं व्यवहारांश्च प्रवृत्तिं प्रकृतिं नृणाम् ।
 सहवासेन तर्कैश्च विदित्वा विश्वसेत्ततः ॥ ५४ ॥
 त्रसेद्दृष्टुरपि क्षुद्रात् समयं वीक्ष्य बुद्धिमान् ।
 प्रदर्शयेदात्मभावान्नैव धर्मं विलङ्घयेत् ॥ ५५ ॥
 स्त्रीयं यशः पौरुषञ्च गुप्तये कथितञ्च यत् ।
 कृतं यदुपकाराय धर्मज्ञो न प्रकाशयेत् ॥ ५६ ॥
 क्षुगुप्सितप्रवृत्तौ च निश्चितेऽपि पराजये ।
 गुरुणा लघुना चापि यशस्वी न विवादयेत् ॥ ५७ ॥
 विद्याधनयशो धर्मान् यतमान उपार्जयेत् ।
 व्यसनश्चासतां सङ्गं मिथ्याद्रोहं परित्यजेत् ॥ ५८ ॥
 अवस्थानुगतासेष्टाः समयानुगताः क्रियाः ।
 तस्मादवस्थां समयं वीक्ष्य कर्म समाचरेत् ॥ ५९ ॥
 योगक्षेमरतो दक्षो धार्मिकः प्रियबान्धवः ।
 मितवाञ्छितहासः स्नान्मान्याये तु विशिषतः ॥ ६० ॥

अन्तर्यौचसम्पन्नः दक्षः निराकलयुक्तः उद्योगवान् ॥ ५२ ॥

शूरः विक्रान्तः नावमन्येत न अनाद्रियेत ॥ ५३ ॥

तर्कैः पर्यालोचनैः ॥ ५४ ॥

त्रसेत् विभीषात् द्वेषुः शत्रोः क्षुद्रात् लघोः आत्मभावान् स्व-
 प्रभावान् आत्मनः कोपदण्डजानि तेजांसि । सप्रतापः प्रभावञ्च यत्ने जः
 कोपदण्डजमित्थवरः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

यतमानः यत्नं कुर्वाणः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

योगक्षेमरतः योगोऽप्राप्तस्वीकारः प्राप्तस्य परिपादनं क्षेमः तयो-
 रसुरक्तः ॥ ६० ॥

जितेन्द्रियः प्रसन्नात्मा सुचिन्त्यः स्वादृष्टकृतः ।
 अप्रमत्तो दीर्घदर्शी मातास्वर्गान् विचारयेत् ॥ ६१ ॥
 संत्यं सृष्टुं प्रियं धीरो वाक्यं हितकरं वदेत् ।
 आत्मौत्कर्षं तथा निन्दां परेषां परिषर्जयेत् ॥ ६२ ॥
 जलागर्षांश्च वृक्षांश्च विश्रामेणैर्हमेध्वनिं ।
 चेतुः प्रतिष्ठितो येन तेन लोकत्रयं जितम् ॥ ६३ ॥
 सन्तुष्टी पितरौ यस्मिन्ननुरक्ताः सुहृद्गणाः ।
 गायन्ति यद् यथो लोकास्तैर्न लोकत्रयं जितम् ॥ ६४ ॥
 सत्यमेव व्रतं यस्य दया दीनेषु सर्वथा ।
 कामक्रोधी वशे यस्य तेन लोकत्रयं जितम् ॥ ६५ ॥
 विरक्तः परदारिद्र्यं निष्कृष्टः परवल्लभः ।
 दम्भमात्सर्यं हीनो यस्तेन लोकत्रयं जितम् ॥ ६६ ॥
 न विभेति रणाद्यो वै संगामेऽप्यपराङ्मुखः ।
 धर्मयुद्धे सृतोवापि तेन लोकत्रयं जितम् ॥ ६७ ॥
 असंशयात्मा सुश्रद्धः शाश्वताचारतत्परः ।
 मच्छासने हितो यस्य तेन लोकत्रयं जितम् ॥ ६८ ॥
 ज्ञानिना लोकयात्रायै सर्वत्र समदृष्टिना ।
 क्रियन्ते येन कर्माणि तेन लोकत्रयं जितम् ॥ ६९ ॥
 शोचन्तु द्विविधन्दे वि ! बाह्याभ्यन्तरभेदतः ।
 ब्रह्मण्यात्मार्षणं यत्तत्श्रीचमान्तरिकं स्मृतम् ॥ ७० ॥

जितेन्द्रिय इत्यादि । सुचिन्त्यः सृष्टुं चिन्त्यं कारणीयं शास्त्रादि
 यस्य सः मातास्वर्गान् भीयन्ते विषया एताभिरिति ज्ञात्वा इन्द्रिवदन्तवः
 तार्सां स्वर्गान् विषयेषु सम्बन्धान् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
 निष्कृष्टः निराकाङ्क्षः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

अग्निर्वा भक्षणा वापि मलानामपकर्षणम् ।
 देहशुद्धिर्भवेद्येन वह्निःशौचं तदुच्यते ॥ ७१ ॥
 गङ्गा नद्यो ज्वदावाप्यस्तथा कृपाय चुम्बकाः ।
 सर्वं पङ्क्तिजननं स्वर्णदी क्रमतः प्रिये ! ॥ ७२ ॥
 भस्मान् यान्त्रिकं श्रेष्ठं मृत्सा तु मलवर्जिता ।
 वासोऽजिनदृषादीनि मृहज्जानीहि सुव्रते ! ॥ ७३ ॥
 क्रिमत्र बहुनोक्तेन शौचाशौचविधौ शिवे ! ।
 मनःपूतं भवेद्येन मृहस्यस्तदाचरेत् ॥ ७४ ॥
 निद्रान्ते मेधुनस्थान्ते त्यागान्ते मलसूत्रयोः ।
 भोजनान्ते मले स्मृष्टे वह्निःशौचं विधीयते ॥ ७५ ॥
 सन्ध्या त्रैकालिकी कार्या वैदिकी तान्त्रिकी क्रमात् ।
 उपासनाया भेदेन पूजां कुर्याद् यथाविधि ॥ ७६ ॥
 ब्रह्ममन्त्रोपासकानां गायत्री अपतां प्रिये ! ।
 ज्ञानात् ब्रह्मि ति तदाख्यं सन्ध्या भवति वैदिकी ॥ ७७ ॥

सर्वत्र यत्न मिलादौ ॥ ६८ ॥ ७० ॥

अङ्गिरसि अङ्गिर्जलेषां भक्षणा वा येन देहशुद्धिर्भवेत्तेन मृत्तिका-
 वस्त्रधर्मेषादिद्वेषस्तुनावापि मलानामपकर्षणं दूरीकरणं यत्तद्
 वह्निःशौचमुच्यते इत्यन्वयः ॥ ७१ ॥

चुम्बकाः स्वस्वजलाययाः स्वत्येऽपि चुम्बकस्त्रिभित्तरः सर्वम्
 गङ्गाजलादि ॥ ७२ ॥

भस्मत्वादि । यत्न वह्निःशौचविधौ चे सुव्रते ! वासोऽजिनदृषा-
 दीन्वपि मृहज्जानीहि कावन्मलवर्जितान्येव श्रेष्ठानि जानीहि ॥ ७३-७६ ॥

उपासनाभेदेऽर्थनपूर्वकं सन्ध्याभेदेऽर्थवति द्वाभ्याम् ब्रह्मोत्वादि ।
 ब्रह्ममन्त्रोपासकानां गायत्र्या अपनाद् तदाख्यं गायत्री प्रतिपाद्यं
 ज्ञानं भवतीति ज्ञानात् वैदिकी सन्ध्या भवति ॥ ७७ ॥

अन्येषां वैदिकी सन्ध्या सूर्योपस्थानपूर्वकम् ।
 अर्घ्यदानन्दिनेशाय गायत्रीजपनस्तथा ॥ ७८ ॥
 अष्टोत्तरं सहस्रं वा शतं वा दशधापि वा ।
 जपानां नियमो भद्रे ! सर्वत्राङ्गिककर्माणि ॥ ७९ ॥
 शूद्रसामान्यजातीनामधिकारोऽस्ति केवलम् ।
 आगमोक्तविधौ देवि ! सर्वसिद्धिस्ततो भवेत् ॥ ८० ॥
 प्रातः सूर्योदयः कालो मध्याह्नस्तदनन्तरम् ।
 सायं सूर्यास्तसमयस्त्रिकालानामयं क्रमः ॥ ८१ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

विप्रादिसर्ववर्णानां विहिता तान्त्रिकी क्रिया ।
 त्वयैव कथिता नाथ ! सम्राप्ते प्रवले कलौ ॥ ८२ ॥
 तदिदानीं कथं देव ! विप्रान् वैदिककर्माणि ।
 नियोजयसि तत्सर्वं विशेषादहत् महसि ॥ ८३ ॥

अन्येषामिति अन्येषां ब्रह्ममन्त्रोपासकभिक्षानाम् सूर्योपस्थान-
 पूर्वकं दिनेशाय सूर्यायार्घ्यदानस्तथा गायत्रीजपनं वैदिकी सन्ध्या
 भवति ॥ ७८ ॥

अथाङ्गिककर्माणि मन्त्रजपानां नियममाह अष्टोत्तरमित्यदिना ।
 शतमपि अष्टोत्तरमेव सर्वत्र वैदिके तान्त्रिके च ॥ ७९ ॥

ततः आगमोक्तविधितः ॥ ८० ॥

अथ सन्ध्याविध्यपेक्षितत्रिकावक्रममाह प्रातरित्यादिना । सूर्य-
 उदयो यत्र च सूर्योदयः कालः ॥ ८१ ॥

पूर्वं श्रीधरायिनेन सर्वेषां ब्राह्मणादिवर्णानां प्रवले कलौ युगे
 तान्त्रिक एव कर्मस्यधिकारोऽस्तीत्युक्तम् सन्ध्याय द्वा ब्राह्मणवृत्तिय-
 वेक्ष्यानां वैदिकीत्यपि सन्ध्यायाधिकारोऽस्तीत्युच्यते एतदहत्
 मन्त्रानां श्रीदेव्युवाच विप्रादीत्यादि ॥ ८२ ॥

नियोजयसि, प्रवर्षयसि ॥ ८३ ॥

आसनं वसनं पात्रं शय्यां यानं निकेतनम् ।
 गृह्यकं वस्तुजातञ्च स्वच्छात् स्वच्छं प्रशस्यते ॥ ६१ ॥
 समाप्याह्निककर्माणि स्वाध्यायं गृह्यकर्म वा ।
 गृहस्थो नियतं कुर्यान्नैव तिष्ठेन्नित्यमः ॥ ६२ ॥
 पुण्यतीर्थं पुण्यतिथौ ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
 जपं दानं प्रकुर्वाणः श्रेयसां निलयो भवेत् ॥ ६३ ॥
 कलावन्नगतप्राणा नीपवासः प्रशस्यते ।
 उपवासप्रतिनिधात्रिकं दानं विधीयते ॥ ६४ ॥
 कलौ दानं महेशानि ! सर्वसिद्धिकरं भवेत् ।
 तत्पात्रं केवलं ज्ञेयो दरिद्रः सत्क्रियान्वितः ॥ ६५ ॥
 मासवत्सरपक्षाणामारभ्यदिनमम्बिके ! ।
 चतुर्दशशुक्ला शुक्ला तथैकादशौ कुङ्कः ॥ ६६ ॥
 निजजन्मदिनञ्चैव पितृश्रीरणवासरः ।
 वैधोत्सवदिनञ्चैव पुण्यकालः प्रकीर्तितः ॥ ६७ ॥
 गङ्गा नदी महानद्यो गुरोः सदनमेव च ।
 प्रसिद्धं देवताक्षेत्रं पुण्यतीर्थं प्रकीर्तितम् ॥ ६८ ॥
 त्यक्त्वा स्वाध्ययनं पितोः शुश्रूषान्दारक्षणम् ।
 नरकाय भवेत्तीर्थं तीर्थाय व्रततां नृणाम् ॥ ६९ ॥

आकाङ्क्षभिर्जनैः शोः तत्त्वदुम्लोति सउच्चार्येयं वैदिको तान्त्रिको
 च सन्ध्या कर्त्तव्या ॥ ६० ॥

गृह्यकं वस्तुजातम् गृह्यसम्बन्धि सर्वं वस्तु ॥ ६१ ॥

आशुभकालं वेदाध्ययनम् ॥ ६२-६५ ॥

अत्र अशुभकालविधावपेक्षितं पुण्यकालं पुण्यतीर्थञ्च क्रमतः आह
 आशुभकालादिभिः । कुङ्कः नष्टचन्द्रकलाःमावासा ॥ ६६-६९ ॥

न तीर्थसेवा नारीणां नोपवासादिकाः क्रियाः
 नैव व्रतानां नियमो भर्तुः शुश्रूषणं विना ॥ १०० ॥
 भर्तुर्वै योषितां तीर्थं तपो दानं व्रतं गुरुः ।
 तस्मात् सर्वात्मना भारी पतिसेवां समाचरेत् ॥ १०१ ॥
 यत्पुः प्रियं सदा कुर्व्यात् वचसा परिचर्यया ।
 तदाज्ञानुचरौ भूत्वा तीर्थयेत् पतिबान्धवान् ॥ १०२ ॥
 जेहेत् पतिं क्रूरदृष्ट्या आवयेन्नैव दुर्वचः ।
 नाप्रियं मनसा वापि चरेद्भर्तुः पतिव्रता ॥ १०३ ॥
 कायेन मनसा वाचा सर्वदा प्रियकर्माभिः ।
 या प्रीणयति भर्तारं सैव ब्रह्मपदं लभेत् ॥ १०४ ॥
 मान्यवक्त्रं निरीक्षेत नान्धैः सन्धाषणश्चरेत् ।
 न चाङ्गं दर्शयेदन्यान् भर्तुराज्ञानुसारिणी ॥ १०५ ॥
 तिष्ठेत् पितृवर्षे बाल्ये भर्तुः सम्प्राप्तयौवने ।
 वार्षिक्ये पतिबन्धूनां न स्वतन्त्रा भवेत् क्वचित् ॥ १०६ ॥
 अज्ञातपतिमर्थ्यादामज्ञातपतिसेवनाम् ।
 नोद्वाहयेत् पितृ बालामज्ञातधर्मशासनाम् ॥ १०७ ॥
 नरमांसं न भुञ्जीयात् नराकृतिपशून्स्तथा ।
 बह्वपकारकान् गाश्च मांसादान् रसवर्जितान् ॥ १०८ ॥
 फलानि ग्राम्यवन्यानि मूलानि विविधानि च ।
 अथ स्त्रीधर्मानाह न तीर्थेत्यादिभिः सप्तभिः ॥ १०० ॥
 सर्वात्मना सर्वं प्रयत्नेन ॥ १०१ ॥
 परिचर्यया सेवया ॥ १०२-१०५ ॥
 स्वतन्त्रा स्वाधीना ॥ १०६ । १०७ ॥
 बह्वपकारकानिति गोविद्येपथेन तद्गोजननिषेधे हेतुर्हर्षितः मांसा-

भूमिजातानि सर्वाणि भोज्यानि खेच्छया शिवे ! ॥१०८॥
 अध्यापनं याजनञ्च विप्राणां व्रतमुत्तमम् ।
 अग्रत्तौ क्षत्रियविशां वृत्तैर्निर्वाहमाचरेत् ॥ ११० ॥
 राजन्यानाञ्च सदृत्तं संग्रामो भूमिशासनम् ।
 अत्राग्रत्तौ वणिग्वृत्तं शूद्रवृत्तमथाश्रयेत् ॥ १११ ॥
 वाणिज्याशक्तवैश्यानां शूद्रवृत्तमदूषणम् ।
 शूद्राणां परमेशानि ! सेवावृत्तिं विधीयते ॥ ११२ ॥
 सामान्यानास्तु वर्णानां विप्रवृत्त्यन्यवृत्तिषु ।
 अधिकारोऽस्ति देवेशि ! देहयात्राप्रसिद्धये ॥ ११३ ॥
 अद्देष्टा निर्ममः शान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
 निर्मलरो निष्कपटः स्ववृत्तौ ब्राह्मणो भवेत् ॥ ११४ ॥
 अध्यापयेत् पुत्रबुद्ध्या शिष्यान् सन्मार्गवर्तिनः ।
 सर्वलोकहितैषी स्यात् पक्षपातविनिर्मुखः ॥ ११५ ॥
 मिथ्यालापमभूयाच्च व्यसनाप्रियभाषणम् ।
 नौचैः प्रसक्तिं दम्भञ्च सर्वथा ब्राह्मणस्त्यजेत् ॥ ११६ ॥

दान् मांसभक्षकान् गृध्रादीन् रसवर्जितान् व्याखादयन्त्यान् ॥ १०८ । १०९ ॥
 अथ ब्राह्मणवृत्तमाह अध्यापनमित्यादि ॥ ११० ॥
 अथ क्षत्रियवृत्तमाह राजन्यानामित्याद्येकेन । अत्र संग्रामभू-
 मिशासनरूपे सदृष्टे ॥ १११ ॥
 अथ वैश्यानां शूद्राणाञ्च वृत्तमाह वाणिज्येत्यादिनैकेन । वैश्या-
 नामपि वाणिज्यवृत्तमं वृत्तम् ॥ ११२ ॥
 अथ वर्षसङ्कराणां वृत्तमाह सामान्यानामित्यादिनैकेन ॥ ११३ ॥
 अथ ब्राह्मणधर्मानाह अद्देष्टेत्यादिभिः । निर्ममः देहादिविप्र-
 क्षयकृताभ्युदयः शान्तः संयतचित्तः ॥ ११४ । ११५ ॥

युयुत्सा गर्हिता सन्धौ सम्मानैः सन्धिरुत्तमा ॥
 मृत्युर्जयो वा युद्धेषु राजन्यानां वरानने ! ॥ ११७ ॥
 अलोभी स्यात् प्रजावित्ते गृह्णीयात् सम्मितङ्करम् ।
 रक्षसङ्गीकृतं धर्मं पुत्रवत् पालयेत् प्रजाः ॥ ११८ ॥
 न्यायं युद्धन्तथा सन्धिं कर्माण्यन्यानि यानि च ।
 मन्त्रिभिः सह कुर्वीत विचार्य सर्वथा नृपः ॥ ११९ ॥
 धर्मयुद्धे न योद्धव्यं न्यायदण्डपुरस्त्रियाः ।
 करणीया यथाशास्त्रं सन्धिं कुर्याद् यथाबलम् ॥ १२० ॥
 उपायैः साधयेत् कार्यं युद्धं सन्धिञ्च शत्रुभिः ।
 उपायानुगताः सर्वा जयक्षेमविभूतयः ॥ १२१ ॥
 स्यान्नीचसङ्गाद्विरतः सदा विद्वज्जनप्रियः ।
 धीरो विपक्षौ दक्षश्च शीलवान् सम्मितव्यथो ॥ १२२ ॥
 निपुणो दुर्गसंस्कारे शस्त्रशिखा विचक्षणः ।

मिथ्येत्यादि । अस्त्वाम् गुणेषु सत्स्वपि परस्मिन् दोषारोपणम्
 व्यसनम् द्यूतादिकर्म दम्भम् स्वनिष्ठयुक्तमान्यत्वनिमित्तकचित्त-
 ससृजतिम् ॥ ११६ ॥

अथ राजन्यधर्मानाङ्ग युयुत्सेत्यादिभिः । हे वरानने ! अति
 प्रशंसनीयवदने राजन्यानां क्षत्रियाणां सन्धौ संमेलने सति युयुत्सा
 युद्धेष्वा गर्हिता निन्दिता भवेत् सन्धिस्तु तेषां सम्मानैरेवोत्तमो
 भवेत् तेषां युद्धेषु स मृत्युरेव वा जयएव वा उत्तमो भवेत् नत
 पलायनादिकमित्यर्थः ॥ ११७-११९ ॥

पुरस्क्रिया सत्काररः यथाबलम् बलसनतिशय बलपूर्वक-
 मित्यर्थः ॥ १२० । १२१ ॥

विरतः विरक्तः धीरो धैर्यवान् दक्षोऽनलसः ॥ १२२ ॥

निपुण इत्यादि । दुर्गसंस्कारे दुःखेन गच्छति विपक्षो बल तन्-

स्वसैन्यभावान्घोषी स्यात् शिचयेद्रणकौशलम् ॥ १२३ ॥
 न हन्यान्मूर्च्छितान् युद्धे त्यक्तशस्त्रान् पराङ्मुखान् ।
 बलानीतान् रिपून् देवि ! रिपुदारशिश्नूपि ॥ १२४ ॥
 जयलब्धानि वस्तूनि सन्धिप्राप्तानि यानि च ।
 वितरेत्तानि सैन्येभ्यो यथायोग्यविभागतः ॥ १२५ ॥
 शौर्यं वृत्तञ्च योद्धृणां ज्ञेयं राजा पृथक्कृतम् ।
 बहुसैन्याधिपन्नैकं कुर्यादात्महिते रतः ॥ १२६ ॥
 नैकस्मिन् विश्वसेद्राजा नैकं न्याये नियोजयेत् ।
 साम्यं क्रौडीपद्मासञ्च नौचैः सह विवर्जयेत् ॥ १२७ ॥
 बहुयुतः स्वल्पभाषी जिज्ञासुर्ज्ञानवानपि ।
 बहुमानोऽपि निर्द्भो घोरोदण्डप्रसादयोः ॥ १२८ ॥
 स्वयं वा चरदृष्ट्या वा प्रजाभावान् विलोकयेत् ।
 एवं स्वजनभृत्यानां भावान् पश्येन्नराधिपः ॥ १२९ ॥
 क्रौधाद्भ्यात् प्रमादाद्वा सम्मानं शासनन्तथा ।
 सहसा नैव कर्त्तव्यं स्वामिना तत्त्वदर्शिना ॥ १३० ॥
 सैन्यसेनाधिपामात्यवनितापत्यसेवकाः ।
 पालनीयाः सदीपाश्चेत् दण्ड्या राज्ञा यथाविधि ॥ १३१ ॥

दुर्गम् पर्वतपरिखाप्राकारादिभिः दुर्गम् नगरम् तस्य परि-
 म्पारे ॥ १२३ । १२४ ॥

वितरेत् दद्यात् ॥ १२५-१२७ ॥

बहुयुत इत्यादि । बहुमानोऽपि भूरिसम्मानोऽपि राजा निर्द्भो-
 भूरिसम्मानौ नैमित्तकचित्तसमुच्चित्तन्यो भवेत् ॥ १२८ ॥

स्वयंवेत्यादि । चरदृष्ट्या अन्यतत्त्वानुसन्धानप्रवीणो गूढगुह्यपथः
 तद्गुप्या दृष्ट्या प्रजाभावान् प्रजानामभिप्रायान् चेष्टा वा ॥ १२९ ॥

उन्नतानसमर्थांश्च वालांश्च सृताब्धवान् ॥
 ज्वराभिभूतान् हृदांश्च रक्षयेत् पितृवन्नृपः ॥ १३२ ॥
 वैश्यानां कृषिवाणिज्यं वृत्तं विद्धि सनातनम् ।
 येनोपायेन लोकानां देहयात्रा प्रसिद्धति ॥ १३३ ॥
 अतः सर्वात्मना देवि ! वाणिज्यकृषिकर्मसु ।
 प्रमादव्यसनालस्यं सिध्यासाध्यं विवर्जयेत् ॥ १३४ ॥
 निश्चित्य वस्तुतन्मूल्यमभयोः सम्भूतौ शिवे ! ।
 परस्परान्नाकरणं क्रयसिद्धिस्ततो भवेत् ॥ १३५ ॥
 मत्तविच्छिन्नवालानामरिग्रस्तनृणां प्रिये ! ।
 रोगविभ्रान्तबुद्धीनामसिद्धौ दानविक्रयौ ॥ १३६ ॥
 क्रयसिद्धिरदृष्टानां गुणश्रवणतो भवेत् ।
 विपर्यये तद्गुणानामन्यथा भवति क्रयः ॥ १३७ ॥
 कुञ्जरोद्धतुरङ्गाणां गुप्तदोषप्रकाशनात् ।
 वर्धातीतिऽपि तत् क्रियमन्यथा कर्तुं मर्हति ॥ १३८ ॥
 धर्मार्थकाममोक्षाणाभ्याजनं मानवं वपुः ।
 अतः कुलेभिः ! तत्क्रियो न सिद्धिन्मम शासनात् ॥ १३९ ॥

दन्धात् राज्यादिनिमित्तकाच्चित्तस्यौत्सुक्यात् ॥ १३० । १३१ ॥
 सृताब्धवान् सृता बान्धवा येषान्धवाभूतान् ॥ १३२ ॥
 अथ वैश्याचारान् वक्तुं सुप्रक्रमते वैश्यानामित्यादिभिः । येन
 कृषिवाणिज्यकर्मरूपेणोपायेन देहयात्रा शरीरनिष्कांठः ॥ १३३ ॥
 सर्वात्मना सर्वप्रकारेण ॥ १३४ ॥
 निश्चित्येत्यादि । निश्चित्य निर्णीय तन्मूल्यम् निश्चितवस्तुमूल्य-
 मपि निश्चित्य उभयोः विक्रेतृक्रयकारकयोः ॥ १३५ । १३६ ॥
 कृष्टानाम् वस्तूनाम् विपर्यये परिशीले ॥ १३७ । १३८ ॥

यवगोधूमधान्यानां लाभो वर्षे गते प्रिये ! ।

युक्तश्चतुर्थी धातूनामष्टमः परिकीर्त्तितः ॥ १४० ॥

ऋणे कृषी च वाणिज्ये तथा सर्वेषु कर्मसु ।

यद्दयदङ्गीकृतं मर्त्तैस्तत्कार्यं शास्त्रसम्मतम् ॥ १४१ ॥

दक्षः शुचिः सत्यभाषी जितनिद्रो जितेन्द्रियः ।

अप्रमत्तो निरालस्यः सेवावृत्तौ भवेन्नरः ॥ १४२ ॥

प्रभुर्विष्णुसमोऽमात्यस्तज्जाया जननीसमा ।

मान्यास्तद्वान्धवा मृत्यैरिहामुत्र सुखेषुभिः ॥ १४३ ॥

भर्तुर्मित्राणि मित्राणि जानीयात्तदरीनरीन् ।

सखीभिः सर्वदा तिष्ठेत् प्रभोराज्ञां प्रतीक्षयन् ॥ १४४ ॥

अपमानं गृहच्छिद्रं गुप्त्यर्धं कथितञ्च यत् ।

भर्तुर्ग्लानिकरं यच्च गोपयेदतियत्नतः ॥ १४५ ॥

अलीभः स्यात् स्वामिधने सदा स्वामिहिते रतः ।

सत्सन्निधावसङ्गापं क्रीडां हास्यं परित्यजेत् ॥ १४६ ॥

न पापमनसा पश्येदपि नृगृहकिङ्करीः ।

विविक्तशय्यां हास्यञ्च ताभिः सह विवर्जयेत् ॥ १४७ ॥

प्रभोः शय्यासनं यानं वसनभ्राजनानि च ।

उपानङ्गूषणं शस्त्रं नात्मार्थं विनियोजयेत् ॥ १४८ ॥

तत्क्रेयः मानववपुःक्रेयः ॥ १२९ ॥

उत्तमर्थेन मूलधनादधिकं याज्ञं लाभः ॥ १२० । १४१ ॥

अथ सेवकधर्मानाह दक्षइत्यादिभिः । दक्षः स्वात्मकार्येषु चतुरः

शुचिः स्वच्छः अप्रमत्तः निजकार्येषु सावधानः ॥ २४२-१४६ ॥

न पापेत्यादि । पापमनसा तस्य स्वामिनो नृहकिङ्करीरपि न पश्येत् का वात्तां तत्पत्नीपुत्रप्रादीनाम् विविक्तशय्याम् रङ्गशयनम् ताभिः स्वामिनृहकिङ्करीभिः ॥ १४७ । १४८ ॥

क्षमां कृतापराधस्येत् प्रार्थयेद्यतः प्रभोः ।

प्रागल्भ्यं प्रोढ्वादञ्च साम्याचारं धिर्वर्जयेत् ॥ १४६ ॥

सर्वे वर्णाः स्वस्ववर्णैर्ब्रीह्याद्वाहन्तयाशनम् ।

कुर्वीरन् भैरवीचक्रात्तत्त्वचक्रादृतं शिवे ! ॥ १५० ॥

उभयत्र महेशानि ! शैवोद्वाहः प्रकीर्तितः ।

तथादने च पाने च वर्णभेदो न विद्यते ॥ १५१ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

किमिदं भैरवीचक्रान्तत्त्वचक्रञ्च कीदृशम् ।

तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि कृपया वक्तुमर्हसि ॥ १५२ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

कुलपूजाविधौ देवि ! चक्रानुष्ठानमौरितम् ।

विशेषपूजासमये तत् कार्यं साधकोत्तमैः ॥ १५३ ॥

भैरवीचक्रविषये न तादृङ्नियमः प्रिये ! ।

यथासमयमासाद्य कुर्याच्चक्रमिदं शुभम् ॥ १५४ ॥

विधानमस्य वक्ष्यामि साधकानां शुभावहम् ।

आराधिता येन देवो तूर्णं यच्छति वाञ्छितम् ॥ १५५ ॥

प्रागल्भ्यम् धार्ढ्यम् ॥ १४६ ॥

अशनम् भोजनम् ऋते विना ॥ १५० ॥

उभयत्र भैरवीचक्रे तत्त्वचक्रे च ॥ १५१ ॥

अथ भैरवीचक्र तत्त्वचक्रयोर्विधानं श्रोतुमिच्छन्ती श्रीदेव्युवाच
किमिदमित्यादि ॥ १५२ ॥

एवं प्रार्थितः सन् श्रीसदाशिव उवाच कुलपूजेत्यादि तत् कुल-
पूजाविधायुक्तं चक्रानुष्ठानम् ॥ १५३ । १५४ ॥

अस्य भैरवीचक्रस्य येन भैरवीचक्रविधानेन यच्छति ददाति ॥ १५५ ॥

कुलाचार्यो रस्यभूमावास्तीर्यासनमुत्तमम् ।
 कामाद्ये नास्त्वबीजेन संशोध्योपविशेत्ततः ॥ १५६ ॥
 सिन्दूरेण कुसीदेन केवलेन जलेन वा ।
 त्रिकोणञ्चतुरस्रञ्च मण्डलं रचयेत् सुधीः ॥ १५७ ॥
 विचित्रघटमानीय दध्यक्षतविमृचितम् ।
 फलपङ्कवसंयुक्तं सिन्दूरतिलकाम्बितम् ॥ १५८ ॥
 सुवासितजलैः पूर्यं मण्डले तत्र साधकः ।
 प्रणवेन तु संस्थाप्य धूपदीपौ प्रदर्शयेत् ॥ १५९ ॥
 सम्पूज्य गन्धपुष्पाभ्यां चिन्तयेदिष्टदेवताम् ।
 सञ्चैपपूजाविधिना तत्र पूजां समाचरेत् ॥ १६० ॥
 विशेषमत्र वक्ष्यामि शृणुष्वामरवन्दिते ! ।
 गुर्वादिनवपात्राणां नात्र स्थापनमिष्यते ॥ १६१ ॥

भैरवीचक्रानुष्ठानमेवाह कुलाचार्ये इत्यादिभिः । कुलाचार्यः कुल-
 गुरुः रस्यभूमौ रस्योपायां भुव्युत्तममासनमास्तीर्याच्छाद्य कामाद्येन
 क्लीं बीजाद्येनास्त्वबीजेन फटा संशोध्य च ततस्तत्रासने उपवि-
 शेत् ॥ १५६ ॥

सिन्दूरेणेति । ततः सुधीः कोविदः सिन्दूरेण कुसीदेन रक्त-
 चन्दनेन केवलेन जलेन वा त्रिकोण मण्डलं तद्वह्निचतुरस्रमण्डलकोणं
 मण्डलं रचयेत् ॥ १५७ ॥

विचित्रेत्यादि । ततः परं विचित्रं विविधानि चित्वाण्यालेख्यानि
 यत्रैवम्भूतं घटमानीय दध्यक्षतविमृचितन्द्राक्षतैश्च सम्पूक्तं फले
 पङ्कवैश्च संयुक्तं सिन्दूरतिलकैरन्विनं संयुतं कर्पूरादिभिः सुवासितैर्जलै-
 र्पूर्यञ्च कृत्वा प्रणवेन चोकारेण तत्र मण्डले संस्थाप्य च साधकं
 धूपदीपौ प्रदर्शयेत् ॥ १५८ ॥ १५९ ॥

सम्पूज्येति । ततो गन्धपुष्पाभ्यां घटं संपूज्य तलेष्टदेवताङ्गिन्तयेत्

यथेष्टन्तस्त्वमादाय संस्थाप्य पुरतो व्रती ।

प्रोक्षयेदस्त्रमन्त्रेण दिव्यदृष्ट्यावलीकयेत् ॥ १६२ ॥

अलियन्त्रे गन्धपुष्पं दत्त्वा तत्र विचिन्तयेत् ।

आनन्दभैरवीं देवीं आनन्दभैरवन्तथा ॥ १६३ ॥

नवयौवनसम्पन्नास्तरुणारुणविग्रहाम् ।

चारुहासान्द्रताभाषोक्तासद्दशनपङ्कजाम् ॥ १६४ ॥

ऋत्यगीतकृतामोदां नानाभरणभूषिताम् ।

त्रिचित्रवसनान्यायेत् वराभयकराम्बुजाम् ॥ १६५ ॥

इत्यानन्दमयीभ्यात्वा स्मरेदानन्दभैरवम् ॥ १६६ ॥

कर्पूरपूरधवलं कमलायताक्षम्

दिव्याम्बराभरणभूषितदेहकान्तिम् ।

सङ्घन्य च पूर्वोक्तेन संक्षेपपूजाविधिना तत्र कलशे इष्टदेवतायाः
पूजां समाचरेत् कुर्यात् ॥ १६० । १६१ ॥

यथेष्टमिति । ततो व्रती साधको यथेष्टन्तस्त्रं मद्यादिकमादाय
पुरतोऽपि संस्थाप्य चास्त्रमन्त्रेण फटा प्रोक्षयेत् जलेन विञ्चोत् दिव्य-
दृष्ट्यावलीकयेच्च ॥ १६२ ॥

अलियन्त्रे ततोऽलियन्त्रे मद्यपात्रे गन्धपुष्पन्दत्त्वा तत्राऽलियन्त्रे
एवानन्दभैरवीन्देवीन्तथानन्दभैरवं देवं विचिन्तयेत् ॥ १६३ ॥

आनन्दभैरव्याध्याममेवाह नवयौवनसम्पन्नामिति । नवयौवन-
सम्पन्नां नवीनतारुण्यं सम्प्राप्तम् तरुणारुणविग्रहाम् नवीनस्वरूपसदृश-
देहाम् चारुहासान्द्रताभाषोक्तासद्दशनपङ्कजाम् चारुहासेन मनोहर-
दृशनेनान्द्रताभाष्या सुधासल्यभाषणेन चोक्तासद्दोषयमानं वदनं वदन-
पङ्कजं सङ्कमलं यस्यास्तामभूताम् ऋत्यगीतकृतामोदाम् ऋत्यगीताभ्यां
कृतामोद आनन्दो यया तां नानाभरणभूषिताम् अनेकविधभूषणा-
लङ्कृताम् विचित्रवसनाम् विचित्रमङ्गलं वसनं वस्त्रं यस्यास्ताम् वरा-
भयकराम्बुजाम् वरोऽभयञ्च कराम्बुजयो र्यस्यास्ताम् ॥ १६४-१६६ ॥

वामेन पाणिकमलेन सुधाक्षपात्रम्
 दक्षेण शुद्धिगुटिकान्दधतं स्मरामि ॥ १६७ ॥
 ध्यात्वैवमुभयन्तत्र सामरस्यं विचिन्तयन् ।
 प्रणवादिनमोऽन्ते न नाममन्त्रेण देशिकः ।
 संपूज्य गन्धपुष्पभ्यां शोधयेत् कारणं ततः ॥ १६८ ॥
 पाशादित्त्रिकवीजेन स्वाहान्ते न कुलार्चकः ।
 अष्टोत्तरशताहृत्या जपन् हेतुं विशोधयेत् ॥ १६९ ॥
 गृहकाम्यैकचित्तानां गृहहिणां प्रवले कलौ ।
 आद्यतत्त्वप्रतिनिधौ विधेयं मधुरत्रयम् ॥ १७० ॥
 दुग्धं सिता माञ्जिकञ्च विज्ञेयं मधुरत्रयम् ।
 अलिरूपमिदं मत्वा देवतायै निवेदयेत् ॥ १७१ ॥

आनन्दभैरवध्यानमेवाहैनेन कर्पूरप्रधाननिति । कर्पूरप्रधवनं
 कर्पूरपात्राङ्गुष्ठं कनकायताञ्जम् कमजवदायते विस्तृते अक्षिणी
 यक्ष तम दिव्याम्बराभरणसूपितदेहसग्निसु दिव्यैरम्बराभरणैर्वन्द-
 विभूषणैर्भूषितोऽलङ्कृतो यो देहस्तत्र कान्तिरधिका दीप्तिर्यस्य तथाभूतम्
 वामेन पाणिकमलेन सुधाक्षपात्रं मद्यसमन्वितं पात्रन्दक्षेण पाणिकम-
 लेन शुद्धिगुटिकाञ्च दधतमानन्दभैरवं स्मरामि चिन्तयामि ॥ १६७ ॥

ध्यात्विति । एवमुभौ ध्यात्वा तत्रालियन्त्रे उभयोर्भैरवीर्भैरवयोः
 रभरणभैरवस्यं विचिन्तयन् देशिकः साधकः प्रणवादिनमोऽन्तेन नाम-
 मन्त्रेण गन्धाद्याभ्यां तौ संपूज्य ततः कारणं मद्यं शोधयेत् ॥ १६८ ॥
 मनु केन मन्त्रेण मद्यं शोधयेत् तत्राह पाशादीत्यादि । रूपाहा-
 ल्नेन स्वाहान्तो तस्यैवम्भूतेन पाशादित्त्रिकवीजेन कां ह्यौ क्रीर्भिर
 वीजत्रयेण अष्टोत्तरशताहृत्या इममेव मन्त्रं जपन् कुलार्चको हेतुं
 मद्यं विशोधयेत् ॥ १६९ । १७० ॥

मधुरत्रयमेवाह दुग्धमित्यादि । अलिरूपं मद्यस्वरूपम् इदं
 मधुरत्रयम् ॥ १७१ ॥

स्वभावात् कलिजन्मानः कामविभ्रान्तचेतसः ।
 तद्गुणैर्न ज्ञातव्यं शक्तिं सामान्यबुद्धयः ॥ १७२ ॥
 अतस्तेषां प्रतिनिधौ शेषतस्त्वस्य पार्वति ! ।
 ध्यानं देव्याः पदान्भोजे स्निष्टमन्त्रजपस्तथा ॥ १७३ ॥
 ततस्तु प्राप्ततस्त्वानि पललादीनि यानि च ।
 प्रत्येकं शतघनेन मनुना चाभिमन्त्रयेत् ॥ १७४ ॥
 सर्वं ब्रह्ममयं ध्यात्वा निमील्य नयनद्वयम् ।
 निवेद्य पूर्ववत् काल्यै पानभोजनमाचरेत् ॥ १७५ ॥
 इदं तु भैरवीचक्रं सर्वतन्त्रेषु गोपितम् ।
 तवाग्रे कथितं भद्रे ! सरात् सारं परात्परम् ॥ १७६ ॥
 विवाहो भैरवीचक्रे तस्त्वचक्रे ऽपि पार्वति ! ।
 सर्वथा साधकेन्द्रे ण कर्त्तव्यः शैववर्त्मना ॥ १७७ ॥

शक्तिं स्तियम् ॥ १७२ ॥

अत इत्यादि । हे पार्वति ! अतो हेतोः तेषां कलिजन्मानां
 शेषतस्त्वस्य मीथुनस्य प्रतिनिधौ देव्याः पदान्भोजे ध्यानं विधेयम् तथा
 स्निष्टमन्त्रस्य जपो विधेयः ॥ १७३ ॥

ततस्त्विति । ततः परं पललादीनि सांसदीनि यानि प्राप्त-
 तस्त्वानि तानि प्रत्येकं शतधा जप्यमानेनानेन अं ह्यो क्रों स्वाहेति
 मनुनाभिमन्त्रयेत् शोधयेदित्यर्थः ॥ १७४ ॥

सर्वमिति । ततो नयनद्वयं निमील्य सर्वं मद्यादितत्त्वं ब्रह्ममयं
 ब्रह्मसदृशं ध्यात्वा पूर्ववत् काल्यै निवेद्य च पूर्ववदेव पानभोजन-
 माचरेत् ॥ १७५ ॥

अथ भैरवीचक्रस्य साक्षात्स्य वर्षयित्तुष्टपक्रमते इदंस्त्वित्यादि
 ॥ १७६ । १७७ ॥

विना परिषयं वीरः शक्तिदेवां समाचरन् ।
 परस्त्रीगामिनां पापं प्राप्नुयात्तत्र संशयः ॥ १७८ ॥
 सम्प्राप्ते भैरवीचक्रे सर्वे वर्षा द्विजात्मजाः ।
 निव्रजे भैरवीचक्रे सर्वे वर्षाः पृथक् पृथक् ॥ १७९ ॥
 नात्र जातिविचारोऽस्ति मोच्छिष्टादिविवेचनम् ।
 चक्रमध्यगता वीरा मम रूपा नचान्यथा ॥ १८० ॥
 न देशकालनियमो न वा पानविचारणम् ।
 येन केनाहृतं द्रव्यं चक्रे ऽस्मिन् विनियोजयेत् ॥ १८१ ॥
 दूरदेशात् समानीतं पक्वं वापक्वमेव वा ।
 वीरेण पशुना वापि चक्रमध्यगतं शुचिः ॥ १८२ ॥
 चक्रारम्भे मङ्गलानि ! विप्राः सर्वे भयाकुलाः ।
 विभोतास्ते पलायन्ते वीराणां ब्रह्मतेजसा ॥ १८३ ॥
 पिशाचा गुह्यका यक्षा वेतालाः क्रूरजातयः ।
 श्रुत्वात्र भैरवीचक्रं दूरं गच्छन्ति साध्वसम् ॥ १८४ ॥
 तत्र तीर्थानि सर्वाणि महातीर्थानि कानि च ।
 सेन्द्रामरगणाः सर्वे तत्रागच्छन्ति सादरम् ॥ १८५ ॥
 चक्रस्थानं महातीर्थं सर्वतीर्थान्धिकं शिवे ! ।
 त्रिदशा यत्र बाञ्छन्ति तव नैवेद्यमुत्तमम् ॥ १८६ ॥

परिषयम् विवाहम् ॥ १७८ । १७९ ॥

यत्र भैरवीचक्रे ॥ १८० ॥

द्रव्यं नद्यादि ॥ १८१ — १८२ ॥

साध्वसम् वभयम् ॥ १८४ ॥

यत्र चक्रस्थाने ॥ १८५ । १८६ ॥

कैः न सपत्नेनापि किरातेनापि ब्रह्मणा ।

भ्रामं पद्मं यद्भगीतं वीरहस्त्रार्पितं हृदिः ॥ १८७ ॥

दृष्ट्वा तु भैरवीचक्रं मम रूपांश्च साधकान् ।

सुख्यन्ते पशुपाशेभ्यः कलिकल्पवृद्धिताः ॥ १८८ ॥

प्रवले कलिकाले तु न कुर्याच्चक्रगोपनम् ।

सर्वत्र सर्वदा वीरः साधयेत् कुलसाधनम् ॥ १८९ ॥

चक्रमध्ये दृश्यालापं चाक्षय्यं बहुभाषणम् ।

निष्ठीवनमधोवायुं वर्षभेदं विवर्जयेत् ॥ १९० ॥

क्रूरान् खसान् पशून् पापान् नास्तिकान् कुलदूषकान् ।

निन्दकान् कुलशास्त्राणां चक्राद्दूरतरं त्यजेत् ॥ १९१ ॥

स्त्रीहादयादानुरक्त्या पशुं चक्रे प्रवेशयन् ।

कुलधर्मान् परिभ्रष्टो वीरोऽपि नरकं व्रजेत् ॥ १९२ ॥

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राः सामान्यजातयः ।

कुलधर्माश्रिता ये वै पूज्यास्ते देववत् सदा ॥ १९३ ॥

वर्णाभिमानाच्चक्रे तु वर्षभेदं करोति यः ।

स याति घोरनिरयमपि वेदान्तपारगः ॥ १९४ ॥

चक्रान्तं गतकौलानां साधूनां शुद्धचेतसाम् ।

साक्षाच्छिवस्वरूपाणां पापाशङ्का भवेत् कुतः ॥ १९५ ॥

यावदसन्ति चक्रेषु विप्राद्याः शैवमार्गिणः ।

तावन्तु शान्भवाचारांश्चरयुः शिवशासनात् ॥ १९६ ॥

चक्राद्दिनिःसृताः सर्वे स्त्रस्त्रवर्णाश्रमोदितम् ।

लोकयात्राप्रसिद्धार्थं कुर्युः कर्मं पृथक् पृथक् ॥ १९७ ॥

ब्रह्मणा जातिविशेषेण ध्यानम् अथकम् ॥ १८७—१८९ ॥

भयादादुरक्ता भयहेतुकेनदुरागेण ॥ १९२—१९५ ॥

पुरश्चर्यां शतेनापि शवसुखचित्तासनात् ।

चक्रमध्ये सकृत् जघ्ना तत् फलं लभते सुधीः ॥ १८८ ॥

भैरवीचक्रमाहात्म्यं को वा वक्तुं क्षमो भवेत् ।

संक्रदेतत् प्रकुर्वाणः सर्वैः पापैः प्रसुष्यते ॥ १८९ ॥

धरमासं भूमिपालः स्यात् वर्षं मृत्युञ्जयः स्वयम् ।

नित्यं समाचरन् मर्त्या ब्रह्मनिर्वाणमाप्नुयात् ॥ २०० ॥

बहुना किमिहीक्तेन सत्यं जानीहि कालिके ! ।

इहामुत्र सुखावाप्तौ कुलमार्गो हि नापरः ॥ २०१ ॥

कलेः प्रावत्यसमये सर्वधर्मविवर्जिते ।

गोपनात् कुलधर्मस्य कौलोऽपि नारकी भवेत् ॥ २०२ ॥

कथितं भैरवीचक्रं भोगमोक्षैकसाधनम् ।

तत्त्वचक्रं कुलेशानि ! साम्प्रतं वच्मि तत् शृणु ॥ २०३ ॥

तत्त्वचक्रं चक्रराजं दिव्यचक्रं तदुच्यते ।

नात्राधिकारः सर्वेषां ब्रह्मज्ञानसाधकान् विना ॥ २०४ ॥

परब्रह्मोपासका ये ब्रह्मज्ञा ब्रह्मतत्पराः ।

शुद्धान्तःकरणाः शान्ताः सर्वं प्राणिहिते रताः ॥ २०५ ॥

निर्विकारा निर्विकल्पा दयाशीला दृढव्रताः ।

सत्यसङ्कल्पका ब्रह्मज्ञास्त एवात्राधिकारिणः ॥ २०६ ॥

चरयुः कुर्युः ॥ १८६ ॥ १८७ ॥

पुरश्चर्येत्यादि । शवसुखचित्तासनात् शवसनात् सुखासनात्

चित्तासनाच्च यत् फलं लभते ॥ १८८ ॥ १८९ ॥

धरमासमिति । धरमास भैरवीचक्रं समाचरन् मर्त्या भूमिपालः

स्यादित्ये वसन्त्ययः ॥ २००-२०१ ॥

अत्र चक्रराजे तत्त्वचक्रे ॥ २०४ ॥

शान्ताः रागद्वेषादिभ्रूत्याः ॥ २०५ ॥

ब्रह्मभावेन तत्त्वज्ञे ! ये पश्यन्ति चराचरम् ।
 तेषां तत्त्वविदां पुंसां तत्त्वचक्रे ऽधिकारिता ॥ २०७ ॥
 सर्व्वं ब्रह्ममयं भावचक्रे ऽस्मिंस्तत्त्वसंज्ञके ।
 येषामुत्पद्यते देवि ! तेष तत्त्वचक्रिणः ॥ २०८ ॥
 न घटस्थापनातास्ति न बाहुल्येन पूजनम् ।
 सर्व्वत्र ब्रह्मभावेन साधयेत् तत्त्वसाधनम् ॥ २०९ ॥
 ब्रह्ममन्त्री ब्रह्मनिष्ठो भवेच्चक्रे श्वरः प्रिये ! ।
 ब्रह्मज्ञैः साधकैः सार्धं तत्त्वचक्रं समारभेत् ॥ २१० ॥
 रम्ये सुनिर्म्मले देशे साधकानां सुखावहे ।
 विचित्रासनमानीय कल्पयेद्धिमलासनम् ॥ २११ ॥
 तत्रोपविश्य चक्रे शः सहितो ब्रह्मसाधकैः ।
 आसादयेत्तु तत्त्वानि स्थापयेदग्रतः शिवे ! ॥ २१२ ॥
 तारादिप्राणवीजान्तं शताहृत्या जपन् मनुम् ।
 सर्व्वं तत्त्वेषु चक्रे श इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ २१३ ॥

अत्र तत्त्वचक्रे ॥ २०६ । २०७ ॥

भावो भावना विचिन्तनेत्यर्थः ॥ २०८ ॥

तत्त्वसाधनम् तत्त्वचक्रसाधनम् ॥ २०९ । २१० ॥

अथ तत्त्वचक्रस्य विधानमाह. रम्ये इत्यादिभिः ॥ २११ ॥

तत्र कल्पिते विमलासने आसादयेत् आनयेत् तत्त्वानि मद्या-
दीनि ॥ २१२ ॥

तारादीत्यादि । ततो मद्यादिषु सर्व्वतत्त्वेषु तारादिप्राण-
वीजान्तं तारः प्रणव आदिर्यस्य स तारादिः प्राणवीजं हंस इति
वीजमन्तो यस्य सः प्राणवीजान्तः तारादिश्चासौ प्राणवीजान्तश्च
तारादिप्राणवीजान्तस्तं मनुम् ओं हंस इति मन्त्रं शताहृत्या जप-
चक्रे श इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ २१३ ॥

ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नी ब्रह्मणा हुतम् ।
 ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ २१४ ॥
 सप्तधा वा त्रिधा जप्त्वा तानि सर्वाणि शोधयेत् ॥ २१५ ॥
 ततो ब्राह्मिण मनुना समर्प्य परमात्मने ।
 ब्रह्मज्ञैः साधकैः सार्धं विदध्यात् पानभोजनम् ॥ २१६ ॥
 ब्रह्मचक्रे महेशानि । वर्षभेदं विवर्जयेत् ।
 न देशकालनियमो न पात्रनियमस्तथा ॥ २१७ ॥
 ये कुर्वन्ति नरा मूढा दिव्यचक्रे प्रमादतः ।
 कुलभेदं वर्षभेदं ते गच्छन्त्यधमां गतिम् ॥ २१८ ॥
 अतः सर्वप्रयत्नेन ब्रह्मज्ञैः साधकोत्तमैः ।
 तत्पचक्रमनुष्ठेयं धर्मकामार्थमुक्तये ॥ २१९ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

गृहस्थानामशेषेण धर्मानकथयत् प्रभो ! ।
 संन्यासविहितान् धर्मान् कृपया वक्तुमर्हसि ॥ २२० ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

अवधूताश्रमी देवि ! कलौ संन्यास उच्यते ।
 विधिना येन कर्त्तव्यस्तत् सर्वं शृणु साम्प्रतम् ॥ २२१ ॥

मन्त्रमेवाह ब्रह्मार्पणमिति ॥ २१४ ॥

सप्तधेति । इमं मन्त्रं सप्तधा त्रिधा वा जप्त्वा सर्वाणि तानि
मद्यादीनि शोधयेत् ॥ २१५ ॥

ब्राह्मिणे मनुना शोः सञ्चिदेकं ब्रह्मैति मन्त्रेण ॥ २१६ ॥

ब्रह्मचक्रे तत्पचक्रे ॥ २१७-२१९ ॥

यद्यशेषान् गृहस्थधर्मान् श्रुत्वा कर्तूना संन्यासिष्वर्णान् शोब-
सिद्धन्ती श्रीदेव्युवाच गृहस्थानामित्यादि ॥ २२० ॥

ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्ने विरते सर्व्वकर्म्मणि ।
 अध्यात्मविद्यानिपुणः संन्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ २२२ ॥
 विहाय वृक्षी पितरौ शिशुं भार्यां पतिव्रताम् ।
 त्वज्जासमर्थान् बन्धून् च प्रव्रजन्नारको भवेत् ॥ २२३ ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव च ।
 कुलावधूतसंस्कारे पञ्चानामधिकारिता ॥ २२४ ॥
 सम्पाद्य गृहकर्म्मणि परितोष परानपि ।
 निर्म्ममो निलयाद्भ्रष्टेन्निष्कामी विजितेन्द्रियः ॥ २२५ ॥
 आह्वय स्वजनान् बन्धून् ग्रामस्थान् प्रतिवासिनः ।
 प्रीत्यानुमतिमन्विच्छेत् गृहाज्जिगमिषुर्जनः ॥ २२६ ॥
 तेषामनुज्ञामादाय प्रणम्य परदेवताम् ।
 ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य निरपेक्षो गृहादियात् ॥ २२७ ॥
 मुक्तः संसारपाशेभ्यः परमानन्दनिर्हतः ।
 कुलावधूतं ब्रह्मज्ञं गत्वा संप्रार्थयेदिदम् ॥ २२८ ॥
 गृहाश्रमे परब्रह्मन् ! ममैतद्विगतं वयः ।

एवं प्रेरितः सन् श्रीशदाशिव उवाच अवधूतेत्यादि । तत् विधा-
 नम् शास्त्रतमिदानीम् ॥ २२१ ॥

संन्यासपददृश्यविधानमेवाह ब्रह्मज्ञाने इत्यादिभिः । अध्यात्मवि-
 द्यानिपुणः आत्मविद्याभिस्तः ॥ २२२-२२४ ॥

सम्पाद्य साधयित्वा परान् पित्रादिभिरज्ञान् निर्म्ममः गृहादिविघ्न-
 यममतामूल्यः निवृत्त्यात् गृहात् ॥ २२५ ॥

अनुमतिमन्विच्छेत् अहृष्टानादव्यात् ॥ २२६ ॥

निरपेक्षः निष्पृङ्गः इत्यात् गच्छेत् ॥ २२७ ॥

परमानन्दनिर्हृतः परमानन्दे निमग्नः ॥ २२८ ॥

प्रसादं कुरु मे नाथ ! संन्यासग्रहणं प्रति ॥ २२६ ॥
 निवृत्तगृहकर्माणि विचार्य विधिवद्गुरुः ।
 शान्तं विवेकिनं वीक्ष्य द्वितीयाश्रममादिशेत् ॥२२०॥
 ततः शिष्यः कृतस्नानी यतात्मा विहितशुद्धिकः ।
 ऋणत्रयविसुक्तार्थं देवर्षीनर्षयेत् पितॄन् ॥ २२१ ॥
 देवा ब्रह्मा च विष्णुश्च रुद्रश्च स्वर्ग्यैः सह ।
 ऋषयः सनकाद्याश्च देवब्रह्मर्षयस्तथा ॥ २२२ ॥
 अत्र ये पितरः पूज्या वक्ष्यामि शृणु तानपि ॥ २२३ ॥
 पिता पितामहश्चैव प्रपितामह एव च ।
 माता पितामही देवि ! तथैव प्रपितामही ।
 मातामहादयोऽप्येवं मातामह्यादयोऽपि च ॥ २२४ ॥

यत् प्रार्थयेत् तदाह गृह्यान्मे इत्यादिना ॥ २२६ ॥

ज्ञानम् उपरतचित्तम् ॥ २२० ॥

ततः परं यतात्मा संयतमनाः शिष्यः कृतस्नानी विहितशुद्धि
 कश्च भूत्वा ऋणत्रयविसुक्तार्थं देवर्षीन् देवान् पितृन् चार्थयेत्
 पूजयेत् ॥ २२१ ॥

ऋणविसुक्तार्थं ये देवा ऋणत्रयश्च पूज्यास्तानाह देवा इत्यादिना ।
 ब्रह्मा च विष्णुश्च स्वर्ग्यैः सह रुद्रश्चैते देवाः सन्ध्यासकर्मणि
 पूज्याः सनक आद्यो येषां ते सनकाद्याः सनकसनन्दनसनातनाद्याः
 सनकसजातीया ऋषयः तथा देवर्षयो नारदादयो ब्रह्मर्षयो भ्यावा-
 दयश्च पूज्याः ॥ २२२ ॥

अथ सन्ध्यासकर्मणि ॥ २२३ ॥

ऋणविसुक्तार्थं पूज्यान् पितृनेवाह पितृत्वादि साङ्गेन । एवं पिता-
 दिवन्मातामहादयोऽपि पूज्याः एवमन्वयः आदिना प्रमातामहद्वयप्र-
 मातामहयोः प्रमातामहीद्वयप्रमातामहोश्च पञ्चषष्टम् ॥ २२४ ॥

प्राच्यान्वृषीन् यजेद्देवान् दक्षिणस्यां पितृन् यजेत् ।
 मातामहान् प्रतीच्याश्च पूजयेत्त्रासकर्माणि ॥ २३५ ॥
 पूर्वादिक्रमतो दद्यादासनानां हयं हयम् ।
 देवादीन् क्रमतस्तत्रावाह्य पूजां समाचरेत् ॥ २३६ ॥
 समर्थं विधिवत्तेभ्यः पिण्डान् दद्यात् पृथक् पृथक् ।
 पिण्डप्रदानविधिना दत्त्वा पिण्डं यथाक्रमम् ।
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा प्रार्थयेत् पितृदेवताः ॥ २३७ ॥
 त्वष्ट्रं पितरो देवा देवर्षिमाहका गणाः
 गुणातीतपदे यूयमनृषीकुरुताचिरात् ॥ २३८ ॥
 इत्यानृष्यमर्थयित्वा प्रणम्य च पुनः पुनः ।

ननु कस्यां कस्यां दिशि देवान्पितृन् पितृंश्च पूजयेदित्यपेक्षायाभाह
 प्राच्यामित्यादि । सन्ध्यासकर्माणि देवान्पितृंश्च प्राच्यां पूर्वस्यां दिशि
 यजेत् दक्षिणस्यां दिशि पितृन् पित्वादीन् यजेत् प्रतीच्यां पश्चिमावा
 दिशि मातामहान्मातामहप्रभृतीन् पूजयेत् ॥ २३५ ॥

अथ संक्षेपतो देवादीनां पूजायां विधानमाह पूर्वादिक्रमत इत्या-
 दिभिः । पूर्वादिक्रमतः पूर्वादिक्रमेण तित्पु दिक्षासनानां हयं हयं
 दद्यात् तत्रासनानां हये हये क्रमतो देवादीनावाह्य तेषां पूजां समा-
 चरेत् कुर्यात् ॥ २३६ ॥

समर्थेत्यादि । देवर्षिपितृन् विधिवत् समर्था तेभ्यो देवर्षिपितृभ्यः
 पृथक् पृथक् पिण्डान् विधिवद्दद्यात् ब्रह्मसाधेन पिण्डप्रदानविधिना
 देवर्षिभ्यो यथाक्रमं पिण्डं दत्त्वा कृताञ्जलिपुटो भूत्वा पितृदेवताः
 प्रार्थयेत् ॥ २३७ ॥

किं प्रार्थयेत्तत्राह त्वष्ट्रमित्यादि । हे पितरो ! देवा ! देवर्षयो !
 माहगणाश्च यूयं त्वष्ट्रं गुणातीतपदे अतिक्रान्तगुणे पदे ब्रजन्तं मान-
 चिरादतिशीलमेव यूयमनृषी कुरुते ॥ २३८ । २३९ ॥

ऋणत्रयविनिर्मुक्त आत्मन्नाहं प्रकल्पयेत् ॥ २३८ ॥
 पिताह्यात्मैव सर्व्वं वां तत्पिता प्रपितामहः ।
 आत्मन्यात्मार्पणार्थाय कुर्यादात्मक्रियां सुधीः ॥ २४० ॥
 उत्तराभिमुखो भूत्वा पूर्व्वं वत् कल्पितासने ।
 आवाह्यात्मपितृन् देवि । देव्यात् पिण्डं समर्चयेत् ॥ २४१ ॥
 प्रागग्रान् दक्षिणांशं पश्चिमायात् यथाक्रमात् ।
 पिण्डार्थमास्तरैर्दधानुदगग्रान् स्वकर्माणि ॥ २४२ ॥
 समाप्य आहकर्माणि गुरुदर्शितवर्त्मना ।
 ययुस्तुक्त्तिशुद्धार्थमिमं मन्त्रं शतं जपेत् ॥ २४३ ॥
 ह्रीं त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।
 जर्वाकरुमिव बन्धनान् मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ २४४ ॥
 उपासनानुसारेण वेद्यां मण्डलपूर्वकम् ।
 संस्थाप्य कलसं तत्र गुरुः पूजां समारभेत् ॥ २४५ ॥

आत्मन्नाहकरणे हेतुं दर्शयन्नाह पिता ह्रीत्वादिति । पितृ-
 यतः सर्व्वेषाम्मन्त्रैव पिता तत्पिता पितामहः प्रपितामहश्च स्यात्
 यतः आत्मनि परमात्मनि आत्मनोऽर्पणार्थाय सुधीर्विद्वान् आत्म-
 क्रियां कुर्यात् ॥ २४० ॥

संक्षेपतः आत्मनः आहस्य विधानमाह उत्तराभिमुख इत्यदिना
 आत्मपितृन् आत्मस्वरूपान् पितादीन् ॥ २४१ ॥

प्रागग्रानिति । पिण्डार्थं देवर्षिपितृग्रहैष्यकपिण्डदानार्थं यथा
 क्रमात् क्रमेणैव प्राक् प्राच्यां दिक्षुष्याणि देवां तान् प्रागग्रान् दक्षि-
 णापान् पश्चिमायांशं दधानुं कुर्यान्नास्तरेदाह्यादेवेत् स्वर्गार्थाय
 एवात्मन्नाहक्रियायां तदुदक् उदीच्यानप्याणि देवां तदाह्नून्त-
 दधानान्नास्तरेषु ॥ २४२ । २४३ ॥

तमेव मन्त्रमाह ह्रीं त्र्यम्बकमित्यादिकम् ॥ २४४ ॥

ततस्तु परं ब्रह्म ध्यात्वा याध्ववर्त्मना ।

विधाय पूजां ब्रह्मघ्नो वज्रिस्त्वापनमाचरेत् ॥ २४६ ॥

प्रागुक्तोक्तं वज्रो स्वकल्पोक्ताहुतिं गुरुः ।

दत्त्वा शिष्यं समाह्वय साकल्यं हावयेत् तम् ॥ २४७ ॥

आदौ व्याहृतिभिर्हुत्वा प्राच्यहोमं प्रकल्पयेत् ।

प्राणापानौ सप्तानघोदानव्यानी च वायवः ॥ २४८ ॥

तस्यहोमं ततः कुर्याद्देहात्माध्याससुक्तये ।

शुचिवीसस्त्रिंशत् वज्रिर्वीयुराकाशमेव च ॥ २४९ ॥

गन्धो रसश्च रूपश्च स्पर्शः शब्दो यथाक्रमेण ।

ततो वाक्पाणिपादाश्च पायूपस्थौ ततः परम् ॥ २५० ॥

उपासनेत्यादि । ततः उपासनाया अह्वारेण रचितायां वेद्यां मण्डलपूर्वकं कलशं संस्थाप्य तत्र कलसे शिष्येष्टदेवतायाः पूजां गुरुः समारभेत् ॥ २४५ ॥

ततस्त्विति । ततस्तु शिष्येष्टदेवतापूजनादनन्तरं तु ब्रह्मघ्नो गुरुः परमं ब्रह्म ध्यात्वा याध्ववर्त्मना तस्य पूजां च विधाय वेद्यां वज्रिस्त्वापनमाचरेत् कुर्यात् ॥ २४६ ॥

प्रागुक्तोक्तादि । ततः प्रागुक्तेन विधिना संस्कृते वज्रौ स्वकल्पोक्ताहुतिं स्वकल्पो उक्तामाहुतिं दत्त्वा गुरुस्तं शिष्यं समाह्वय तेन साकल्यमन्त्रौ हावयेत् ॥ २४७ ॥

आदापिति । आदौ प्रथमतो भूतादिभिर्व्याहृतिभिः साकल्यं कृत्वा ततः प्राच्यहोमं शरीरस्य प्राणादिपञ्चवायुहोमं प्रकल्पयेत् कुर्यात् । होतव्यान् प्राणादीन् पञ्चवायूनाह प्राच्यैत्याद्यहोमं ॥ २४८ ॥

तत्प्रेति । ततः परं देहात्माध्याससुक्ते शरीरनिष्ठात्मत्वज्ञानवि-
रुद्धं सचात्मन तत्प्रेतं पृथ्वीजहादिषट्शिवितितत्त्वहवनं कुर्यात् ।
तत्प्रेतैव हवनीयानि षट्शिवितितत्त्वान्याह शुचिवीत्यादिनाहकार-
कल्पनेन विश्वदिक्षिण उपासनेन ॥ २४९ ॥

श्रोत्रं त्वङ्मयनं जिह्वा घ्राणं बुद्धीन्द्रियाणि च ।
 मनो बुद्धिश्च चित्तञ्चाहङ्कारो देहजाः क्रियाः ॥ २५१ ॥
 सर्वाण्यौन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि यानि च ॥ २५२ ॥
 एतानि मे पदान्ते च शुद्धा न्तां पदसुचरेत् ।
 ह्रीं ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयांसमित्यपि ॥ २५३ ॥
 चतुर्विंशतितत्त्वानि कर्माणि दैहिकानि च ।
 हृत्वाग्नी निष्क्रियोदेहं मृतवच्चिन्तयेत्ततः ॥ २५४ ॥

गन्ध इत्यादि । पृथिव्यादिपञ्चतत्त्वहवनान्नन्तरं गन्धादिपञ्च-
 तत्त्वानि यथाक्रमान्ते ह्येतव्यानि ततो वागादिपञ्चकर्मेन्द्रियाणि
 हवनीयानि ततः परं श्रोत्रादीनि पञ्चबुद्धीन्द्रियाणि ह्येतव्यानि
 ततो मन आदीनि चत्वारि तत्त्वानि हवनीयानि ततो देहजाः क्रियाः
 ह्येतव्याः ॥ २५० । २५१ ॥

सर्वाण्यीति । ततः सर्वाण्यौन्द्रियकर्माणि यानि च प्राणकर्माणि
 तान्यपि हवनीयानि ॥ २५२ ॥

प्राणादिपञ्चवायूनां पृथिव्यादिचतुर्विंशतितत्त्वानां देहजक्रियाणां
 सर्वेषां कर्मणां प्राणादिवायुकर्मणाञ्च होतव्यमन्वयाह एतानोत्पा-
 दिना । पूर्वं एतानि मे इत्युच्यते । तत्पदान्ते च शुद्धप्रत्नानिति
 पदसुचरेत् । ततो ह्रीं ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयांसमित्युच्यते
 ततो द्विधः स्वाहेत्युच्यते योजनया एतानि मे शुद्धप्रत्नां ह्रीं ज्योति-
 रहं विरजा विपाप्मा भूयांसं स्वाहेति मन्त्रो जातः खनेनैव प्राणा-
 दीनि प्राणकर्मापर्थेनानि सर्वाणि जुहुयात् यथापानसमानोदान-
 व्याना मे शुद्धानां ह्रीं ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयांसं स्वाहेति
 प्राणादीन् जुहुयादिति एवं सर्वत्र योजना ॥ २५३ ॥

चतुर्विंशतीत्यादि । एवं चतुर्विंशतितत्त्वानि दैहिकानि कर्माणि
 वाग्नी हुत्वा निष्क्रियः क्रियांशो निष्क्रियान्मस भूत्वा ततो हृतवच्चिन्त-
 येत् ॥ २५४ ॥

विभाव्य नृतवत् कायं रक्षितं सर्वकर्मणा ।

अरंस्तत् परमं ब्रह्म यज्ञसूत्रं समुद्धरेत् ॥ २५५ ॥

ऐं क्लीं ह्रं इति मन्त्रेण स्नान्वाहुस्तार्थं तत्त्ववित् ।

यज्ञसूत्रं करे कृत्वा पठित्वा व्याहृतित्वयम् ।

वज्रिजायां समुच्चार्यं घृताक्तमनले क्षिपेत् ॥ २५६ ॥

शुक्लै वसुपवीतञ्च कामवीजं समुद्धरन् ।

क्षित्वा शिखां करे कृत्वा घृतमध्ये नियोजयेत् ॥ २५७ ॥

ब्रह्मपुत्रि ! शिखे ! त्वं हि बालरूपा तपस्विनी ।

दीयते पावके स्थानं गच्छ देवि ! नमोऽस्तु ते ॥ २५८ ॥

कौमं मायां कूर्चमन्त्रं वज्रिजायामुदीरयन् ।

तस्मिन् सुसंस्कृते वज्रौ शिखाहोमं समाचरेत् ॥ २५९ ॥

शिखामाश्रित्य पितरो देवा देवर्षयस्तथा ।

सर्वास्याश्रमकर्माणि निवसन्ति शिखोपरि ॥ २६० ॥

विभाव्येति । सर्वकर्मणा रक्षितं नृतवत् कायं देहं विभाव्य विभिन्य तत् जगत्कारणत्वेनातिप्रसिद्धं परमं ब्रह्म अरन् सन् यज्ञसूत्रं यज्ञोपवीतं सप्तद्वारेत् उरस्थितान् स्नानं नयेत् ॥ २५५ ॥

ऐमित्यादि । ततः तत्त्ववित् ब्रह्मविष्कनः ऐं क्लीं ह्रमिति मन्त्रेण यज्ञसूत्रं स्नान्वाहुस्तार्थं करे हस्ते च कृत्वा व्याहृतित्वयं पठित्वा व्याहृति-
त्वयान्ते च वज्रिजायां स्नाहेति पदं सप्तसूत्र्यं घृताक्तं घृतसंयुक्तं यज्ञसू-
त्रमनलेऽग्नौ क्षिपेत् ॥ २५६ ॥

कृत्वेति । एवं प्रकारेणोपवीतं यज्ञसूत्रमग्नौ कृत्वा कामवीजं क्लीमिति वीजं सप्तद्वारं सन् शिखां क्षित्वा करे च कृत्वा घृतमध्ये नियोजयेत् स्थापयेत् ॥ २५७ ॥

ब्रह्मिणेति । ततो ब्रह्मपुत्रि इत्याद्यं नमोऽस्तु इत्यन्तं मन्त्रमुदी-
रयन् कौमं मायां वन् तस्मिन् सुसंस्कृते वज्रौ शिखाया होमं समाचरेत्
कुर्यात् ॥ २५८-२६० ॥

अतः सन्तप्य ताः सर्वा देवर्षिपिब्रह्मदेवताः ।
 शिखासूत्रपरित्यागाद्देही ब्रह्ममयो भवेत् ॥ २६१ ॥
 यज्ञसूत्रशिखात्मागात् सत्र्यासः स्यात् द्विजन्मनाम् ॥ २६२ ॥
 शूद्राणामितरेषाञ्च शिखां हृत्वे व संक्लिप्ता ।
 ततो मुक्तशिखासूत्रः प्रथमेव दण्डवद् गुरुम् ॥ २६३ ॥
 गुरुकृत्याप्य तं शिष्यं दक्षकर्णे वदेद्दिदम् ।
 तत्त्वमसि महाप्राज्ञ ! हंसः सोऽहं विभावय ।
 निर्धमो निरहङ्कारः स्वभावेन सुखं चर ॥ २६४ ॥
 ततो घटञ्च वक्त्रिञ्च विसृज्य ब्रह्मतत्त्ववित् ।
 आत्मस्वरूपं तं मत्वा प्रथमेच्छिरसा गुरुः ॥ २६५ ॥
 नमस्तुभ्यं नमो मद्भ्यं तुभ्यं मद्भ्यं नमो नमः ।
 त्वमेव तत् तत्त्वमेव विश्वरूप ! नमोऽस्तु ते ॥ २६६ ॥
 ब्रह्ममन्त्रोपासकानां तत्त्वज्ञानां जितात्मनाम् ।

ब्रह्ममयो ब्रह्मस्वरूपः ॥ २६१ ॥

द्विजन्मनाम् ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानाम् इतरेषाम् वर्णवहारा-
णाम् ॥ २६२ । २६३ ॥

ननु गुरुः शिष्यस्य दक्षिणे कर्णे किं वदेदित्वमेवाद्यामाह तत्त्वमसी-
त्यादि । हे महाप्राज्ञ महामनीषिन् ! तत् जगत्कारणत्वेनातिप्रसिद्धं
परं ब्रह्म त्वमेवासि अतोऽहमेव स परमात्मा स एवाहमसीति तं
विभावय विचिन्त्य किञ्च निर्धमः पुत्रादिविषयकममताम्बुद्धो निरह-
ङ्कारो विद्यादिनिमित्तकचित्तमसृज्यतिभ्रून्व्यस्य मन् स्वभावेन सुखं चर
स्यासथा चर इतस्ततो गच्छ अहमित्यस्यादेर्लीपस्वार्थः ॥ २६४ ॥

तत इति । ततः परं घटं वक्त्रिञ्च विसृज्य ब्रह्मतत्त्ववित् सुदसं
शिष्यमात्मस्वरूपं मत्वा वक्ष्यामाणमन्त्रेण शिरसा प्रथमेत् ॥ २६५ ॥

येन मन्त्रेण प्रथमेत् तमेव मन्त्रमाह नमस्तुभ्यमित्यादिकम् ॥ २६६ ॥

स्वमन्त्रेण शिखाच्छेदात् सन्यासग्रहणं भवेत् ॥२६७॥
 ब्रह्मज्ञानविद्युद्धानां किं यज्ञैः श्राद्धपूजनैः ।
 स्वच्छाहारपराधान्तु प्रत्यवायो न विद्यते ॥ २६८ ॥
 ततो निर्हन्त्वरूपोऽसौ निष्कामस्थिरमानसः ।
 विहरेत् क्वच्छया शिथः साक्षाद् ब्रह्ममयो भुवि ॥२६९॥
 अप्राप्तज्ञानस्त्वपर्यन्तं सद्रूपेण विभावयन् ।
 विस्मरन्नामरूपाणि ध्यायन्नात्मानमात्मनि ॥ २७० ॥
 अनिकेतः क्षमावृत्तो निःशङ्कः सङ्गवर्जितः ।
 निर्द्वन्द्वो निरहङ्कारः सन्यासो विहरेत् क्षितौ ॥२७१॥
 मुक्तो विधिनिषेधेभ्यो नियोगक्षेम आत्मवित् ।
 सुखदुःखसमो धीरो जितात्मा विगतस्पृहः ॥ २७२ ॥

ब्रह्ममन्त्रोपासकानाम् सन्यासग्रहणे विशेषविधिमाह ब्रह्ममन्त्रोत्पादिना । तन्मन्त्रानां ब्रह्मज्ञानिनां जितात्मनां जितमनसां ब्रह्ममन्त्रोपासकानां स्वमन्त्रेण शिखाच्छेदादेव सन्यासग्रहणं भवेत् ॥ २६७ ॥

ननु यद्यथाहादिकमकत्वैव सन्यासं गृह्णतां ब्रह्ममन्त्रोपासकानां प्रत्यवायभागित्वं स्यात्तत्राह ब्रह्मज्ञानेत्यादि ॥ २६८ ॥

निर्हन्त्वरूपः सुखदुःखादियुगलानि हन्तानि तद्ग्रहितो निर्हन्त्वरूपः ॥ २६९ ॥

अप्राप्तज्ञानस्त्वपर्यन्तं ब्रह्मज्ञानस्य तदुपादिगुणपर्यन्तं सद्रूपेण सद्रूपेण विभावयन् विचिन्तयन् ॥ २७० ॥

अनिकेत इत्यादि । अनिकेतः नियतवासभ्युत्थं क्षमावृत्तः क्षमैव इत्यर्थः सः निःशङ्कः उद्द्वेगरहितः सङ्गवर्जितः कविदण्डना-सङ्गाः ॥ २७१ ॥

मुक्त इत्यादि । नियोगक्षेमः अप्राप्तस्वीकारो योगः प्राप्तपरि-

स्थिरात्मा प्राप्तदुःखोऽपि सुखे प्राप्तेऽपि निरमृष्टः ।
 सदानन्दः शुचिः शान्ती निरपेक्षो निराकुलः ॥ २७३ ॥
 नोद्देजकः स्यात्क्रीवानां सदा प्राणिक्रिते रतः ।
 विगतमर्षभीर्हान्ती निःसङ्गो निरस्यसः ॥ २७४ ॥
 शोकेहोषविमुक्तः स्यात् शत्रौ मित्रे समो भवेत् ।
 शीतवातातपसहः समो म्नापमानयोः ॥ २७५ ॥
 समः शुभाशुभे तुष्टो यदृच्छा प्राप्तवस्तुना ।
 निस्त्रैगुण्यो निर्विकल्पो निर्लोभः स्वादसङ्घी ॥ २७६ ॥
 यथासत्त्वमुपाश्रित्य सृष्टा विश्वं प्रतिष्ठति ।
 आत्माश्रितस्तथा देहो जानसे वं सुखी भवेत् ॥ २७७ ॥

पालनं जेमः ताभ्यां रङ्गितः सुखदुःखसमः सुखदुःखे समे यस्य सः
 जितात्मा जितदेहः विगतस्मृष्टः उच्चावचेषु दृष्टमात्रेषु बस्तुषु इतस्ततो
 जिष्टच्छा सृष्ट्या विगता सृष्ट्या यस्य सः ॥ २७२ ॥

स्थिरेत्यादि । स्थिरात्मा स्थिरचित्तः स्थिरस्वभावो वा निरमृष्टः
 भोगाकाङ्क्षान्म्यः शुचिः वाङ्माभ्यन्तरशौचसम्पन्नः शान्तः संवतान्तःक-
 रणः निरपेक्षः परामेक्षारहितः निराकुलः आकुलतान्म्यः ॥ २७३ ॥
 नेत्यादि । नोद्देजकः न भीतिजनकः विगतमर्षभीः अयगतक्रोध-
 भयः दान्तः संयतवाह्येन्द्रियः निरद्वयः स्वदेहनिर्वाहार्थव्यापार-
 न्म्यः ॥ २७४ ॥

शोकेत्यादि । शत्रौ मित्रे च समः एकरूपः मानापमानयोरपि
 समः हर्षविषादन्म्य इत्यर्थः ॥ २७५ ॥

सम इत्यादि । निस्त्रैगुण्यः त्रयो गुणा अस्मिन् स त्रिगुणः
 सकामः तस्य भावस्तैरुण्यम् तस्मान्निष्कान्तो निस्त्रैगुण्यः निष्कामः
 इत्यर्थः निर्विकल्पः गानाविषकल्पनान्म्यः निर्लोभः धनाद्यामत्रे वञ्चभा-
 जायमानेऽपि पुनर्वञ्चमानोऽभिलाषो लोभः तद्रहितः असङ्घी तप्तह-
 स्तुसङ्घयाभाववान् ॥ २७६ ॥

इन्द्रियाण्येव कुर्वन्ति स्वं स्वं कर्मं पृथक् पृथक् ।
 आत्मा साक्षी विनिर्लिप्तो ज्ञात्वैव मोक्षभाग् भवेत् ॥ २७८ ॥
 धातुप्रतिग्रहं निन्दामृतं क्रौडनं स्त्रिया ।
 रेतस्पागमस्यञ्च सत्र्यासी परिवर्जयेत् ॥ २७९ ॥
 सर्वत्र समदृष्टिः स्यात् कौटे देवे तथा नरे ।
 सर्वं ब्रह्मिति जानीयात् परिव्राट् सर्वकर्मसु ॥ १८० ॥
 विप्रासं श्वपचासं वा यस्मान्मस्मात् समागतम् ।
 देशं कालं तथा पात्रमश्रीयादविचारयन् ॥ २८१ ॥
 अध्यात्मशास्त्राध्ययनैः सदा तत्त्वविचारणैः ।
 अवधूती नयेत् कालं स्त्रीच्छाचारपरायणः ॥ २८२ ॥
 सत्र्यासिनां मृतं कायं दाहयेन्न कदाचन ।
 सम्युज्य गन्धपुष्पाद्यैर्निखनेद्वापसु मज्जयेत् ॥ २८३ ॥

यथेत्यादि । यथा सत्यं परमात्मानमेवोपाश्रित्यावलम्ब्य सृष्ट्या
 सिद्ध्याभूतमपि विन्धं प्रतिवृत्ति सत्यवदास्ते तद्यैवात्मानमाश्रितो सिद्ध्या-
 भूत एवं देहः प्रतिवृत्ति एव जानन् सन्ध्यासी सुखी भवेत् ॥ २७७ ॥

इन्द्रियाणीति । इन्द्रियाण्येव पृथक् पृथक् स्वं स्वं कर्म कुर्वन्ति
 आत्मा तु साक्षी केवलः शुभाशुभकर्मणां द्रष्टा भवति अतएव नि-
 र्दिष्टः तत्कर्मभिर्विज्ञो न भवति एवं ज्ञात्वैव सन्ध्यासी मोक्षभाग् भवेत्
 २७८ ॥

सन्ध्यासं श्वपचासं अस्त्रयाम् चतुस्त्रयि गुणेषु दोषारोप-
 णम् ॥ २७९=२८१ ॥

अध्यात्मशास्त्राध्ययनैः वेदानादिशास्त्रपाठैः तत्त्वविचारणैः ब्रह्म-
 तत्त्वविशेषणैः ॥ २८२ ॥

निखनेत् शुभो भूमौ गर्तं विधाय तत्रैव निदध्यात् अप्सु जलेषु
 ॥ २८३ ॥

अप्राप्तयोगमर्त्यानां सदा कामाभिलाषिणाम् ।
 स्वभावाज्जायते देवि ! प्रवृत्तिः कर्मसङ्कुली ॥ २८४ ॥
 तत्रापि ते सानुरक्ता ध्यानार्चाजपसाधने ।
 श्रेयस्तदेव जानन्तु यत्रैव दृढनिश्चयाः ॥ २८५ ॥
 अतः कर्मविधानानि प्रोक्तानि चित्तशुद्धये ।
 नामरूपं बहुविधं तदर्थं कल्पितं मया ॥ २८६ ॥
 ब्रह्मज्ञानादृते देवि ! कर्मसंन्यसनं विना ।
 कुर्वन् कल्पयतं कर्म न भवेन्मुक्तिभाग् जनः ॥ २८७ ॥
 कुलावधूतस्त्वन्नो जीवन्मुक्तो नराकृतिः ।
 साक्षान्नारायणं मत्वा गृहस्थस्तं प्रपूजयेत् ॥ २८८ ॥
 यतेर्दर्शनमात्रेण विमुक्तः सर्वपातकात् ।
 तीर्थव्रततपोदानसर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ २८९ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मनिर्णयसारे
 श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादे वर्णाश्रमाचारधर्मकथनं
 नामाष्टमोऽङ्कः ।

अप्राप्तयोगमर्त्यानाम् न प्राप्नो योगो ब्रह्मज्ञानसंन्यो यैस्तथा-
 भूतानाम् कर्मसङ्कुले कर्मसमूहे ॥ २८४ ॥
 तत्रापि तत्रैवापि अप्राप्तयोगमर्त्याः सानुरक्ताः अनुरागवन्
 तदेव कर्त्वादिर्कर्मैव ॥ २८५ ॥
 तदर्थम् अप्राप्तयोगमर्त्यै र्यम् ॥ २८६-२८९ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रटीकायां अष्टमोऽङ्कः ।

नवमोऽध्यायः ।

श्रीसदाशिव उवाच ।

वर्णाश्रमाचारधर्माः कथितास्तव सुव्रते ! ।
संस्कारान् सर्ववर्णानां शृणुष्व गदतो मम ॥ १ ॥
संस्कारेण विना देवि ! देहशुद्धिर्न जायते ।
नासंस्कृतोऽधिकारी स्यात् देवे पैत्रे च कर्मणि ॥ २ ॥
अतो विप्रादिभिर्वर्णैः स्वस्ववर्णोक्तसंस्क्रिया ।
कर्तव्या सर्वथा यत्नैरिहामुत्र हितेऽपिभिः ॥ ३ ॥
जीवसेकः पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ।
जातनाम्ना निष्क्रमणमन्नाशनमतः परम् ।
चूडीपनयनोद्वाहाः संस्काराः कथिता दश ॥ ४ ॥
शूद्राणां शूद्रभिन्नानामुपवीतं न विद्यते ।
तेषां नवैव संस्कारा द्विजातीनां दश स्मृताः ॥ ५ ॥
नित्यानि सर्वकर्मणि तथा नैमित्तिकानि च ।
काम्यान्वपि वरारोहे ! कुर्याच्छान्भववर्त्मना ॥ ६ ॥

एवमशेषान् वर्णाश्रमाचारधर्मान् कथयित्वा दानीं सर्ववर्णानाम-
खिलान् संस्कारान् विवक्षन् श्रीसदाशिव उवाच वर्णाश्रमेत्यादि ।
गदतो मम कथयतो मत्तः ॥ १-३ ॥

ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानां जीवसेकादय उद्वाहान्ता दश संस्काराः
सन्ति शूद्राणां वर्णसङ्कराणां चोपनयनाख्यसंस्कारवर्जिता जीवसेका-
दयो नवैव संस्काराः सन्तीत्याह जीवसेक इत्यादिना सार्द्धं ह्येन ॥ ४ ॥

शूद्रभिन्नानाम् वर्णसङ्कराणाम् ॥ ५ ॥ ६ ॥

यानि यानि विधानानि येषु येषु च कर्मसु ।
 पुरैव ब्रह्मरूपेण तान्मुक्तानि मया प्रिये ॥ ७ ॥
 संस्कारेषु च सर्वेषु तथैवाग्येषु कर्मसु ।
 विप्रादिवर्णभेदेन क्रमात्सम्प्राप्तं दर्शिताः ॥ ८ ॥
 सत्यत्रेताद्वापरेषु तत्तत्कर्मसु कालिके ।
 प्रणवाद्यांसु तान् मन्त्रान् प्रयोगेषु निश्चीजयेत् ॥ ९ ॥
 कलौ तु परमेशानि ! तैरेव मनुभिर्नराः ।
 मायाद्यैः सर्वकर्मणि कुर्युः शङ्करशासनात् ॥ १० ॥
 निगमागमतन्त्रेषु वेदेषु संहितासु च ।
 सर्वे मन्त्रा मयैवोक्ताः प्रयोगो युगभेदतः ॥ ११ ॥
 कलावन्नगतप्राणाः मानवा ह्यनतेजसः ।
 तेषां हिताय कल्याणि ! कुलधर्मा निरूपितः ॥ १२ ॥
 कलिदुर्वलजीवानां प्रयासाशक्तचेतसाम् ।
 संस्कारादिक्रियास्तेषां संचेषेणापि वक्ष्मि ते ॥ १३ ॥
 सर्वेषां शुभकार्याणामादिभूता कुशण्डिका ।
 तस्मादादौ प्रवक्ष्यामि शृणु तां देववन्दिते ! ॥ १४ ॥
 रम्ये परिष्कृते देशे तुषाङ्गारादिवर्जिते ।
 हस्तमात्रप्रमाणेन स्थण्डिलं रचयेत् सुधीः ॥ १५ ॥
 तिस्रो रेखा विधातव्या प्रागग्रास्तत्र मण्डले ।

विधानानि आकाङ्क्षितानीति शेषः ॥ ७-९ ॥

मायाद्यैः माया ह्यीमिति योजं आद्यं येषां मन्त्रानाम् तैः तैः ॥

१०-१३ ॥

ताम् कुशण्डिकाम् ॥ १४ ॥

कुशण्डिकाशेषात् रम्ये रक्षादिभिः । स्थण्डिलम् चत्वरम् ॥ १५ ॥

कूर्चं नाभ्युक्त्वा ताः सर्वां वङ्गिना वङ्गिमाहरेत् ॥ १६ ॥
 शानीय वङ्गिं तत्पार्श्वे स्थापयेद्भाग्भवं स्मरन् ॥ १७ ॥
 ततस्तथाऽङ्गसाहाय्यं गृहीत्वा दक्षपाणिना ।
 श्रुतिं क्रव्यादेभ्यो नमः स्नाह्येति मन्त्रेण क्रव्या-
 दांशं राक्षसभागं दक्षिणस्यां दिशि परित्यजेत् ॥ १८ ॥
 इत्यभित्यादि । इत्यमनेन प्रकारेण प्रतिष्ठितं संस्कृतं वङ्गिं पाणि-
 भ्यासहस्रतोत्थाप्य मायाद्यां श्रुतिं वीजाद्यां व्याहृतिं स्मरन् सन् व्यात्मनः
 सञ्चुक्तं यथा स्नात्तथा तासु रेखासु संस्थाय दृषदासुभ्यां पावकमग्निं
 प्रवलीकृत्य च तस्मिन् हुताग्नेऽग्नौ हताक्ते हतसञ्चुक्ते हे सभिधौ
 काष्ठे कृत्वा प्रक्षिप्य वङ्गः स्वकर्मविहितं नाम च कृत्वा धनञ्जयमग्निं
 ध्यायेत् ॥ १८ ॥ २० ॥

तिस्र इत्यादि । तत्र भगवन्ने हस्तमात्रप्रमाणेन रचिते स्थण्डिले
 भागप्राप्तिसौ रेखा विधातव्याः ततः कूर्चं न ह्यभिति मन्त्रेण ता
 रेखा अभ्युक्त्वा कलेनाभिदिश्य वङ्गिना रभिति मन्त्रेण वङ्गिमाहरेत्
 धानयेत् ॥ १६ ॥

शानीयेत्यादि । वङ्गिशानीय वाग्भयम् ऐभिति मन्त्रं स्मरन् सन्
 तत्पार्श्वे स्थण्डिलस्य पार्श्वे स्थापयेत् ॥ १७ ॥

तत इत्यादि । ततः परं तस्यादङ्गरेकं ज्वलद्वाक् प्रज्वलत्काष्ठं
 दक्षपाणिना गृहीत्वा श्रुतिं क्रव्यादेभ्यो नमः स्नाह्येति मन्त्रेण क्रव्या-
 दांशं राक्षसभागं दक्षिणस्यां दिशि परित्यजेत् ॥ १८ ॥

इत्यभित्यादि । इत्यमनेन प्रकारेण प्रतिष्ठितं संस्कृतं वङ्गिं पाणि-
 भ्यासहस्रतोत्थाप्य मायाद्यां श्रुतिं वीजाद्यां व्याहृतिं स्मरन् सन् व्यात्मनः
 सञ्चुक्तं यथा स्नात्तथा तासु रेखासु संस्थाय दृषदासुभ्यां पावकमग्निं
 प्रवलीकृत्य च तस्मिन् हुताग्नेऽग्नौ हताक्ते हतसञ्चुक्ते हे सभिधौ
 काष्ठे कृत्वा प्रक्षिप्य वङ्गः स्वकर्मविहितं नाम च कृत्वा धनञ्जयमग्निं
 ध्यायेत् ॥ १८ ॥ २० ॥

अजारुढं शक्तिधरं जटामुकुटमण्डितम् ॥ २१ ॥
 ध्यात्वैवं प्राञ्जलिभूर्त्वावाहयेद्भव्यवाहनम् ॥ २२ ॥
 मायामेष्टेहि पदतः सर्वाभर वदेत् प्रिये ।।
 हव्यवाहपदान्ते च मुनिभिः स्वगणैः सह ।
 अध्वरं रक्ष रक्षेति नमः स्वाहा ततो वदेत् ॥ २३ ॥
 इत्यावाह्यं हव्यवाहमयं ते योनिस्त्वरन् ।
 यथोपचारैः सम्पूज्य सप्तजिह्वां प्रपूजयेत् ॥ २४ ॥
 काली कराली च मनोजवा च
 सुलोहिता चैव सुधूम्रवर्णा ।
 स्फुलिङ्गिनौ विश्वनिरूपिणी च
 लेलायमानेति च सप्तजिह्वाः ॥ २५ ॥

वज्रेध्यानमेवाह्वालाकारुण्यसङ्काशमित्यादि । भाषो योऽर्थः
 सूर्यस्तद्वदरुणो लोहितवर्णः सङ्काशो दीप्तिर्यस्य तथाभूतम् ॥ २१ ॥

ध्यात्वेत्यादि । एवं हव्यवाहनमग्निं ध्यात्वा ततः प्राञ्जलिभूर्त्वा
 वक्ष्यमाणमन्त्रेण हव्यवाहनमावाहयेत् ॥ २२ ॥

वज्रप्रावाहनमन्त्रमेवाह्वा मायामित्यादिना साङ्गेन । हे प्रिये !
 पूर्वं मायां स्त्रीमिति वीजं वदेत् ततः परमेष्ठेहीत्युक्तात् पदतः परं
 सर्वाभरेति पदं वदेत् ततो हव्यवाह्येति पदस्यान्ते मुनिभिः स्वगणैः
 सहाध्वरं रक्ष रक्षेति वदेत् ततो नमः स्वाहेति वदेत् सप्तपदयोज-
 नया स्त्रीमेष्टेहि सर्वाभरहव्यवाह्यं मुनिभिः स्वगणैः सहाध्वरं रक्ष रक्ष
 नमः स्वाहेति मन्त्रो जातः ॥ २३ ॥

इतीति । इत्यनेन मन्त्रेण हव्यवाहनमग्निमावाह्यं वज्रे ! ते
 तवायं योनिरित्युत्तरन् सन् प्रणवादिनमोऽन्तेन नाममन्त्रेणोपचारैः
 पाद्यादिभिर्विष्णुं यथावत् सम्पूज्य प्रणवादिनमोऽन्तनाममन्त्रेण गन्ध-
 पुष्पादिभिर्विष्णुः सप्तजिह्वाः प्रपूजयेत् ॥ २४ ॥

ततोऽग्नेः पूर्वमारभ्य सह कौलाक्षपाणिना ।

उत्तरान्तं महेद्यानि । त्रिधा प्रोक्ष्यमाचरेत् ॥ २६ ॥

तथैव यास्यमारभ्य कौवेरान्तं हुताग्नितुः ।

त्रिधा पर्युक्ष्यं कुर्यात्ततो यज्ञीयवस्तुनः ॥ २७ ॥

परिस्फुरेत्ततो दग्धैः पूर्वस्मादुत्तरावधि ।

उदक्संस्पर्शस्यैरुत्तराद्यैः प्रागग्रैरन्यदिक्स्थितैः ॥ ३८ ॥

अग्निं दक्षिणतः कृत्वा गत्वा ब्रह्मासनात्मिकम् ।

वामाङ्गुलकनिष्ठाभ्यां ब्रह्मणः कल्पितासनात् ॥ २९ ॥

गृहीत्वा कुशपत्रकं ह्रीं निरस्तः परावसुः ।

इत्युक्त्वान्नेर्हृत्पिण्डस्यां निक्षिपेदुत्करादिना ॥ ३० ॥

वक्त्रेः सप्तजिह्वा एवाह काशीत्यादिनैकेन । काश्याद्या विश्वनिष्-
पिण्डयन्ता वेलायमाना अग्नेर्हृत्पिण्डं हृणार्था एताः सप्तजिह्वाः ॥ २५ ॥

तत इति । हे महेद्यानि । ततः परं सहकौलाक्षपाणिना
वक्त्रेण हृत्पिण्डं पूर्वमारभ्योत्तरान्तसुत्तरपर्यन्तमग्नेस्त्रिधा त्रिवारं
प्रोक्ष्यमाचरेत् ॥ २६ ॥

तथैवेत्यादि । ततस्तथैव सहकौलाक्षपाणिनेव यास्यं दक्षि-
णमारभ्य कौवेरान्तसुत्तरपर्यन्तं हुताग्नितुर्वक्त्रेस्त्रिधा पर्युक्ष्यं-
मभिवेचनं कुर्यात् ततः परं यज्ञीयवस्तुनोऽपि त्रिधैव पर्युक्ष्यं
हृत्पिण्डं ॥ २७ ॥

परिस्फुरेदिति । ततः परं पूर्वस्मात् पूर्वमारभ्य उत्तरावधि उत्तर-
पर्यन्तसुदक्संस्पर्शस्यैरुत्तरादिक्स्थितैरुत्तराग्रैरन्यदिक्स्थितैः प्रागग्रैर्दग्धैः
पिण्डैः स्पर्शित्वा परिस्फुरेदाकाशादयेत् ॥ २८ ॥

अग्निमित्यादि । ततोऽग्निं दक्षिणतः कृत्वा ब्रह्मासना-
त्मिकं गत्वा वामाङ्गुलकनिष्ठाभ्यामङ्गुलिभ्यां ब्रह्मणः कल्पितादास-
नात् कुशपत्रकमेकं कुशपत्रं गृहीत्वा ह्रीं निरस्तः परावसुरिति-

सीद् यज्ञपते ! ब्रह्मदिदन्ते कश्चिताङ्गमन् ।
 सीदासीति वदन् ब्रह्मा विशेषतोऽपि सुखः ॥ ११ ॥
 सम्पूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्ब्रह्माणं प्रार्थयेद्विदम् ॥ १२ ॥
 गोपाय यज्ञं यज्ञेयम् । यज्ञं पाहि ह्यहसते ।
 मास्य यज्ञपतिं पाहि कर्मसाक्षिकमोऽस्तुति ॥ १३ ॥
 गोपयामि वदेत् ब्रह्मा ब्रह्माभावे स्वयं वदेत् ।
 तत्र दर्भमयं विप्रं कल्पयेत् यज्ञसिद्धये ॥ १४ ॥
 ततो ब्रह्मन्निहागच्छागच्छेत्पावासा साधकः ।
 पाद्यादिभिश्च सम्पूज्य यावद् यज्ञमभापनम् ।
 तावद्भवद्भिः स्थातव्यमिति प्रार्थ्यं नमिस्ततः ॥ १५ ॥

मन्त्रसङ्गा उत्करादिना सह तदेव जुगपत्प्रमन्नेर्ह्येषिषस्तां रिपि
 निक्षिपेत् ॥ २६ । ३० ॥

सीदेति । हे यज्ञपते ! ब्रह्मन् ! इदं ते तदर्थं कश्चिताङ्गमन् वसंते
 त्वं सीदासीति वदन् ब्रह्माणं यज्ञकर्ता ब्रूयात् ततोऽहं सीदासीति
 वदन् ब्रह्मोत्तरासुखो भूत्वा तत्प्राप्तये विद्येत् ॥ ११ ॥

सम्पूज्येत्यादि । ततो गन्धपुष्पादिभिर्ब्रह्माणं सम्पूज्य तमेवेदं
 प्रार्थयेत् ॥ १२ ॥

इदं किं प्रार्थयेदित्यपेक्षायामाहुः गोपाय यज्ञमित्यादि । गोपाय
 रक्ष ॥ १३ ॥

गोपयामीति । यज्ञकर्मणं प्रार्थितो ब्रह्मा गोपयामीति वदेत्
 ब्रह्माभावे तु गोपयामीति स्वयमेव वदेत् तत्र ब्रह्माभावे सति यज्ञे
 सिद्धये दर्भमयं विप्रं कल्पयेत् ॥ १४ ॥

तत इत्यादि । ततः परं साधको यज्ञकर्ता ब्रह्मसिद्धये
 गच्छागच्छेति मन्त्रेण ब्रह्माणमावासा पाद्यादिभिः सम्पूज्य कृत्या
 वद् यज्ञसमापनं भवेत्तावद्भवद्भिः स्थातव्यमिति प्रार्थ्यं च तद्
 ब्रह्माणं नमेत् ॥ १५ ॥

सोदकेन करेणान्नेरीशानाद् ब्रह्मणोऽनतिकम् ।
 त्रिधा पञ्चैष वक्रिष्व त्रिः प्रोष्य तदनन्तरम् ॥ ३६ ॥
 भागत्य वर्त्मना तेन सूपविश्व निजासने ।
 स्थण्डिलस्योत्तरे दर्भाशुदगग्रान् परिस्तरत् ॥ ३७ ॥
 तेषु यज्ञीयवस्तूनि सर्वाण्यासादयेत् सुधीः ।
 सोदकं प्रोक्षणीपात्रमाख्यस्थालीसमितकुशान् ॥ ३८ ॥
 प्रासाद्य क्षुक्क्षुवादीनि क्वां क्नीं क्लूमिति मन्त्रकैः ।
 दिव्यदृष्ट्या प्रोक्षणेन संस्कृत्य तदनन्तरम् ॥ ३९ ॥
 पृथिव्यां दक्षिणं जानु पातयित्वा स्रुवे स्रुचा ।
 हृतमाहाय मतिमांश्चिन्तयन् हितमात्मनः ।
 क्नीं विष्णवे दिठान्तेन प्रदद्यादाहुतित्रयम् ॥ ४० ॥

सोदकेनेति । ततः सोदकेन करेण सजनेन हस्तेनान्नेरी-
 शानादीशानकोषमारभ्य ब्रह्मणोऽनतिकं ब्रह्मसनीपपर्यन्तं त्रिधा
 बारत्रयं पञ्चुष्णाभिषिष्य वक्रिष्व त्रिधारत्रयं प्रोष्य तदनन्तरं येन
 वर्त्मना ब्रह्मासनान्तिकं गतवानासीत्तेनैव वर्त्मनागत्य निजासने
 सूपविश्वं च यज्ञकर्त्ता स्थण्डिलस्योत्तरे देशे उदगग्रान् दर्भान् कुशान्
 परिस्तरत् ॥ ३६ । ३७ ॥

तेज्जिति । सुधीर्यज्ञसाधकस्तेषु दर्भेषु सर्वाणि यज्ञीयवस्तू-
 न्यासादयेत् स्थापयेत् दर्भेषु यानि यज्ञीयवस्तूनि स्थापयेत्तान्याह
 सोदकनित्वादिना ॥ ३८ ॥

प्रासाद्येति । दर्भेषु सोदकप्रोक्षणीपात्रादीनि वस्तूनि क्षुक्-
 क्षुवादीनि यज्ञीयानि पात्राणि प्रासाद्य संस्थाय क्वां क्नीं क्लू-
 मिति मन्त्रकैर्दिव्यदृष्ट्या प्रोक्षणेन च तानि संस्कृत्य तदनन्तरं
 पृथिव्यां दक्षिणं जानु पातयित्वा स्रुचा स्रुवेण यज्ञीये पात्रे
 हृतमाहाय नृहीत्वा मतिमान् यज्ञसाधकं आत्मनो हितं चिन्तयन् सन्

तथैव हृत्तमादाय ध्यायन् देवं प्रलापयति ।
 वायव्याद्ग्निकोशान्तं शुश्रुवादाज्यधारवा ॥ ४१ ॥
 पुनराज्यं समादाय ध्यायन्नेवं पुरन्दरम् ।
 नैर्ऋतादीशकोणान्तं शुश्रुवादाज्यधारवा ॥ ४२ ॥
 ततोऽग्ने इक्षरे याम्ये मध्ये च परमेक्षरि ।
 अग्निं सोमं अग्नीसोमौ समुक्षिप्य यथाक्रमतः ॥ ४३ ॥
 सचतुर्ध्वानमोऽन्ते न मावाद्येनाहुतिस्रवम् ।
 इत्या विधेयकर्मात्तं होमं जुह्व्याद्विष्वक् ॥ ४४ ॥
 आहुतिव्यदानान्तं धाराहोमं प्रचक्षते ॥ ४५ ॥

द्विद्वान्नेन साङ्गान्नेन ह्यौ विष्णवे रति मन्त्रे च विष्णु उद्दिशाङ्गति-
 त्वयं प्रदद्यात् ॥ ३६ । ४० ॥

तथैवेत्यादि । तथैव क्षुचा क्षुचे एव हृत्तमादाय ह्यौ वीजाद्येन
 सचतुर्ध्वीसाङ्गान्नेन नाममन्त्रेण प्रलापयति देवं ध्यायन् संसृष्टिह्य
 वायव्यात् वायव्यं कोणकारभ्याग्निकोशान्तं इतधारवा जुह्ववात् ॥ ४१ ॥

पुनरित्यादि । पुनः क्षुचा क्षुचे व्याज्जं हतं सकाराद्यं पुरन्दरं
 देवं ध्यायन् संसृष्टिह्य ह्यौ वीजाद्येन सचतुर्ध्वीसाङ्गान्नेन वायव्यमन्त्रेण
 नैर्ऋतादीशैर्ऋतं कोणकारभ्येयकोशान्तमोशानकोणपर्यन्तमाज्यधारवा
 जुह्ववात् ॥ ४२ ॥

तत इत्यादि । हे परमेक्षरि । ततः परमन्त्रे इक्षरे भग्ने वास्ये
 इक्षिणे भागे मध्ये च यथाक्रमान्त् क्रमेणैवान्निं सोमं अग्नीसोमौ च
 संसृष्टिह्य मावाद्येन ह्यौ वीजाद्येन सचतुर्ध्वानमोऽन्ते न माहुतिस्रव-
 ङ्गतित्वयं कृत्वा विषण्यः सुधीर्यससाधको विधेयं कर्मात्तं त्रिभि-
 र्ऋतसंस्कारादौ कर्मात्तुक्तं होमं जुह्व्यात् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

आहुतीत्यादि । विष्णु ह्येयकाहुतिस्रवधारवासाङ्गान्नात्तु ह्यौ
 आहुतिस्रवदानान्तं धाराहोमं प्रचक्षते प्रचक्षति ॥ ४५ ॥
 वदित्यादि । बहुवचनसंसृष्टिह्य आहुतिः स्यात् तस्यैव तस्यै वेनेने

अनेन हवनं कुर्यात् मायया वक्रिजादया ॥ ५० ॥
 इत्यं स्विष्टकृतं होमं समाप्य क्रतुसाधको ॥
 कर्मणोऽस्य परब्रह्मन्नयुक्तं विहितञ्च यत् ॥ ५१ ॥
 तच्छान्त्यै यज्ञसम्पत्तयै व्याहृत्या हवते विभो ॥
 मायादिवक्रिजायान्तैर्भूभुवः स्वरिति त्रिभिः ॥ ५२ ॥
 आहुतित्रितयं दद्यात् त्रितयेन तथैव ॥
 हुत्वान्नी यजमानेन दद्यात् पूर्णाहुतिं बुधः ॥ ५३ ॥
 स्वयं चित् कर्मकर्ता स्यात् स्वयमेवाहुतिं विधेत् ।
 अभिषेकविधानानामेवमेव विधिः स्मृतः ॥ ५४ ॥
 आदौ मायां समुच्चार्य ततो यज्ञपते । वदेत् ।
 पूर्णो भवतु यज्ञो मे हृष्यन्तु यज्ञदेवताः ।
 फलानि सम्यक् यच्छन्तु वक्रिकाम्नावधिर्मनुः ॥ ५५ ॥

इत्यनेन मन्त्रेण हवनं कुर्यात् ॥ ५० ॥

इत्यमित्यादि । इत्यनेन प्रकारेण स्विष्टकृतं होमं समाप्य
 क्रतुसाधको यज्ञकर्ता कर्मणोऽस्य परब्रह्मन्नयुक्तं विहितञ्च यत्
 तच्छान्त्यै यज्ञसम्पत्तयै व्याहृत्या हवते विभो इति परं ब्रह्म सकार्यं
 परं ब्रह्मैवोद्दिश्य च मायादिवक्रिजायान्तैर्भूमी वीजादिभिः स्वाहा-
 न्तैर्भूभुवःस्वरिति त्रिभिर्मन्त्रैराहुतित्रितयं दद्यात् तथैव हीं
 वीजाद्येन स्वाहान्तेन भूरादित्रितयेनेकधाहुतिं दद्यात् बुधो यज्ञ-
 साधक एवं हुत्वा यजमानेन सह विष्णुमुद्दिश्य वक्रिकाम्नावधिमन्त्रोपान्नी
 पूर्णाहुतिं दद्यात् ॥ ५१-५३ ॥

स्वयञ्चोदित्यादिलोकस्तु स्पष्टार्थः ॥ ५४ ॥

येन मन्त्रेण पूर्णाहुतिं दद्यात् तमेव मन्त्रमाह आदावित्या-
 दिना साङ्गेन । आदौ मायां हीं वीजं सप्तवार्यं ततो यज्ञ-
 पते इति वदेत् ततः पूर्णो भवतु यज्ञो मे हृष्यन्तु यज्ञदेवताः

मन्त्रं चानिहं मतिमानुत्थाय सुसमाहितः ।

फलताम्बू रसहितकुटिं दद्यात् ताशने ॥ ५६ ॥

दत्तपूर्णां कुटिर्विद्वान् शान्तिकर्म समाचरेत् ।

प्रोक्षणीभूतमीमेन कुशैः सम्भार्जयेच्छिरः ॥ ५७ ॥

आपः सुमित्तियाः सन्तु भवन्तोषधयो मम ।

आपीं रक्षन्तु मां नित्यमापी नारायणः स्वयम् ॥ ५८ ॥

आपीं विद्वामयोभुवस्तान ऊर्जे दधातनः ।

इत्याभ्यां मार्जनं कृत्वा भूमौ विन्दून् विनिक्षिपेत् ॥ ५९ ॥

ये द्विषन्ति च मां नित्यं यांस्य द्विषो नरान् वयम् ।

आपीं कुर्मित्तियास्तेषां सन्तु भवन्तु तानपि ॥ ६० ॥

अनेनेयानदिग्भागे विन्दून् प्रक्षिप्य तान् कुशान् ।

फलानि सस्यगवच्छन्तु इति मनुर्जातः अयं मनुर्वैजिकान्तावधि
स्वाहान्तः प्रोक्तः ॥ ५५ ॥

मन्त्रेणोत्थादि । मतिमान् यज्ञसाधको यजमानेन सक्तोत्थाय सुस-
माहितः अतिसावधानः सञ्चनेन मन्त्रेण फलताम्बू रसहितकुटिं कृता-
शनेऽग्नी दद्यात् ॥ ५६ ॥

दत्तोत्थादि । एवं दत्तपूर्णांकुतिः सन् विद्वान् यज्ञसाधकः
शान्तिकर्म समाचरेत् । शान्तिकर्माचरणस्यैव विधिमाह प्रोक्षणी-
पालेत्वादितिः ॥ ५७ ॥

शिरःसम्भार्जनार्थमाप इत्यादिकं मन्त्रद्वयमाह आप इति । हे
आपी ! भवन्तो मम सुमित्तियाः सन्तु शोषधयश्च भवन्तु इत्येवमन्त्रयः
सुमित्ताम्बूरेण सुमित्तियाः स्वार्थे षणः तस्येयादेशः ॥ ५८ ॥

आप इत्यादेशोर्णो वक्ष्यते । इत्याभ्यां मन्त्राभ्यां शिरसो मार्जनं
कृत्वा भूमौ कुर्वीविन्दून् विनिक्षिपेत् ॥ ५९ ॥

भूमौ विन्दून् मां निक्षेपणस्य मन्त्रमाह वे विवन्तीति ॥ ६० ॥

हित्वा कताञ्जलिभूत्वा प्रार्थयेद्ब्रह्मवाहनम् ॥ ६१ ॥
 बुद्धिं विद्यां बलं मेधां प्रज्ञां श्रद्धां यथाऽपि यत्नम् ।
 आरोग्यं तेज आयुष्यं देहि मे ब्रह्मवाहनम् ॥ ६२ ॥
 इति प्रार्थं वीतिहोत्रं विसृजेदनुना शिबे ॥ ६३ ॥
 यज्ञ ! यज्ञपतिं गच्छ यज्ञं गच्छ हुताशनम् ।
 स्वां योनिं गच्छ यज्ञेय ! पूरयात्मनोरथम् ॥ ६४ ॥
 अग्ने ! क्षमस्व स्वाहेति मन्त्रेषाम्ने रुद्रदिशि ।
 दत्त्वा दध्नाहुतिं वज्रिं दक्षिणस्यां द्विचालयेत् ॥ ६५ ॥
 ब्रह्मणे दक्षिणां दत्त्वा भक्त्या नत्वा विसर्जयेत् ।
 ततस्तु तिलकं कुर्यात् सुवसंलग्नभक्षणा ॥ ६६ ॥

अग्नेनेत्यादि । अग्नेन मन्त्रेषोऽग्नानदिग्भागे कुशैर्विन्दन् प्रक्षिप्य
 गान् कुशानपि तत्रैव हित्वा त्यक्त्वा कताञ्जलिभूत्वा ब्रह्मवाहनमग्निं
 प्रार्थयेत् ॥ ६१ ॥

अग्निं किं प्रार्थयेदित्यपेक्षायामाह बुद्धिमित्यादि । बुद्धिं शास्त्रा-
 दितत्त्वज्ञानम् विद्याम् व्याख्यानम् मेधां धारणावतीं धियम्
 प्रज्ञाम् सारासारविवेकनैपुण्यम् ॥ ६२ ॥

इतीति । हे शिबे ! इति वीतिहोत्रमग्निं प्रार्थ्यासुना वक्ष्यमा-
 णेन मन्त्रेण तमेव विसृजेत् ॥ ६३ ॥

आग्निविसर्जनस्यैव मन्त्रसाह यजेति । हे यज्ञ ! त्वं यज्ञपतिं
 विष्णुं गच्छ प्राप्तुं हि हे हुताशन ! त्वं यज्ञं गच्छ हे यज्ञेय ! यज्ञ-
 कर्त्तृत्वं स्वां योनिमात्मीयस्यानं गच्छ हे यज्ञादिक ! त्वमस्मन्नोरथ-
 मस्माकं कामं पूरय यज्ञयज्ञपतिमित्यादिनाऽग्ने ! क्षमस्व स्वाहेत्यन्तेनाग्नेन
 मन्त्रेषाम्ने रुद्रदिशि दत्त्वा दक्षिणस्यां दिशि वज्रमनेनैव
 मन्त्रेण विसर्जयेत् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

ब्रह्मणे दत्त्वादिस्तु स्मार्थः ॥ ६६ ॥

मायां कामं समुच्चयं सर्वशान्तिकरो भवम् ।

ललाटे तिस्रकं कुर्यात् मन्त्रेणानेन याज्ञिकः ॥ ६७ ॥

शान्तिरासु शिवं चासु वासवाग्निप्रसादतः ।

मरुतां ब्रह्मण्यैव वसुरुद्रप्रजापतेः ॥ ६८ ॥

अनेन मरुताहुष्यं धारयन्मस्तकीपरि ।

स्वगन्त्रा दक्षिणां दद्यात् होमप्रकृतकर्मणोः ॥ ६९ ॥

इति ते कथिता देवि । सर्वकर्मकुशण्डिका ।

प्रयोज्या शुभकर्मदौ यत्रतः कुलसाधकैः ॥ ७० ॥

प्रकृते कर्मणि शिवे ! चरुर्थेषां कुलागमः ।

सिद्धार्थं कर्मणास्तेषां चरुकर्म निगद्यते ॥ ७१ ॥

चरुस्थाली प्रकर्त्तव्या ताम्नी वा मृत्तिकोद्भवा ॥ ७२ ॥

कुशण्डिकोक्तविधिना द्रव्यसंस्कारणावधि ।

कृत्वा कर्म चरुस्थालीमानयेदात्मसम्मुखे ॥ ७३ ॥

ननु केन मन्त्रेण ललाटे तिस्रकं कर्त्तव्यं तत्राह मायामित्यादि ।
मायां कामं वीजं कामं क्लीं वीजं समुच्चयं सर्वशान्तिकरो भवेति वदेत्
गोजनया क्लीं क्लीं सर्वशान्तिकरो भवेति मन्त्रो जातः याज्ञिको यज्ञ-
कर्त्तानेन मन्त्रेण ललाटे तिस्रकं कुर्यात् ॥ ६७ ॥

शान्तिरित्यादि । शिवम् कल्याणम् मरुतामित्यादावपि प्रसादत
द्रव्यस्य योजना कर्त्तव्या ॥ ६८ ॥

अनेनेति । अनेन शान्तिरस्त्रित्यादिना प्रजापतेरित्यनेन मरुता
मस्तकीपरि पुष्यं धारयेत् ततो होमप्रकृतकर्मणोः स्वगन्त्रा दक्षिणां
ब्रह्मण्यैव ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ ६९ ॥ ७० ॥

प्रकृत इत्यादि । प्रकृते कर्मणि कृतसंस्कारादौ चरुः देवतार्थं
परमात्म कृते आगमनं यस्य चरुः स कुलागमः ॥ ७१ ॥

चरुकर्मैवाह चरुस्थालीत्यादिभिः ॥ ७२ ॥

अक्षतामस्रणां दृष्ट्वा प्रादेशपरिमाणकम् ।
 पवित्रकुशमेकस्ये स्यात्सोमस्ये नियोजयेत् ॥ ७३ ॥
 आनीय तण्डुलांस्तत्र संख्याय्य जगिष्यन्निमी ।
 यस्मिन् कर्मणि ये देवाः पूजनीयाः सुरसिद्धिः ॥ ७४ ॥
 तत्तन्नाम चतुर्थ्यन्तमुक्त्वा त्वाजुष्टमीरयन् ।
 गृह्णामि निर्वपामीति प्रोक्षामीति क्रमाद्ददन् ॥ ७५ ॥
 गृहीत्वा निर्वपेत् स्यात्स्यां प्रोक्षयेज्जगिष्यन्ना ।
 प्रत्येकचतुरो मुष्टीन् देवसुहृद्भ्य तण्डुलान् ॥ ७६ ॥
 ततो दुग्धं सिताशैव दत्त्वा प्राकविधानतः ।
 सुपचेत् संस्क्रते वज्री सावधानेन सुव्रते ॥ ७७ ॥

कुशखिलेत्यादि । कुशखिलकोक्तविधिना इव्यसंस्कारषाधि इव्य-
 संस्कारपर्यन्तं सर्वं कर्म कृत्वा चरुस्यालीमात्मसम्पत्तौ देशे आनयेत् ॥ ७३ ॥
 अक्षतामिति । ततोऽक्षतामभन्नामस्रणामच्छिद्रं चरुस्यालीं दृष्ट्वा
 प्रादेशपरिमाणकमेकं पवित्रकुशं स्यात्सोमस्ये नियोजयेत् ॥ ७४ ॥

आनीयेत्यादि । ततस्तत्र यज्ञस्थाने तण्डुलान् आनीय स्यात्सोम-
 न्तिके संख्याय्य च यस्मिन् कृतसंस्कारादौ कर्मणि ये देवाः पूजनीया-
 स्तत्तन्नाम चतुर्थ्यन्तमुक्त्वा ततः परं त्वाजुष्टमिरीरयन् वदन् ततः परं
 क्रमादेव गृह्णामि निर्वपामीति प्रोक्षामीति च पदं सम् प्रत्येकं
 देवसुहृद्भ्य चतुरो मुष्टीन् चतुर्मुष्टिपरिमितं तण्डुलान् गृहीत्वा
 स्यात्स्यां निर्वपेत् जगिष्यन्ना प्रोक्षयेज्जगिष्यन्ना त्वाजुष्टं गृह्णा-
 मीति मन्त्रेण तण्डुलानादायासुकदेवाय त्वाजुष्टं निर्वपामीति मन्त्रेण
 स्यात्स्यां निःक्षिपेत् असुकदेवाय त्वाजुष्टं प्रोक्षामीति मन्त्रेण जग-
 िष्यन्ना तानभिषिञ्चेत् इत्यर्थः इह आजुष्टमिति श्लोकः आजुष्टम् प्रीतिः
 आजुष्टमिति क्रियाविशेषणम् ॥ ७५-७७ ॥

तत इति । हे सुव्रते ! ततः परं मन्त्रेण दुग्धं सिताशु

सुपक्वं कोमलं ज्ञात्वा दद्यात् तत्र घृतसुवम् ॥ ७९ ॥

अग्नेरिति । ततश्चरुपात्रमग्नौ रक्षाभ्यां रक्षततो देशे कुशोपरि ।

पुनस्त्रिधा घृतं दत्त्वा स्यात्सोमाच्छादयेत् कुशैः ॥ ८० ॥

ततः सुवे चरुस्याख्या घृताधारणपूर्वकम् ।

किञ्चिच्चरुं समादाय जानुहोमं समाचरेत् ॥ ८१ ॥

धाराहोमं ततः कृत्वा प्रधानीभूतकर्मणि ।

यत्र केचिद्विहितं देवास्तन्मन्त्रैराहुतीर्हुनेत् ॥ ८२ ॥

समाप्य प्रकृतं होमं स्त्रिष्टकहोमपूर्वकम् ।

प्रायश्चित्तात्मकं कृत्वा कुर्व्यात् कर्मसमापनम् ॥ ८३ ॥

संस्कारेषु प्रतिष्ठासु विधिरेषः प्रकीर्तितः ।

विधेयः शुभकर्मणादी कर्मसंसिद्धिहेतवे ॥ ८४ ॥

स्याख्यां दत्त्वा सावधानेन मनसा संस्कृते वज्रो पात्रकविधानतश्चरुं
सुपचेत् ॥ ७८ ॥

सुपकमिति । ततः सुपक्वं कोमलं चरुं ज्ञात्वा तत्र घृतसुवम् घृत-
पूर्णसुवम् दद्यात् ॥ ७९ ॥

अग्नेरिति । ततश्चरुपात्रमग्नौ रक्षाभ्यां रक्षततो देशे कुशोपरि
विनिधाय संस्थाप्य च पुनस्त्रिधा त्रिवारं तत्र घृतं दत्त्वा कुशैः स्यात्सो-
माच्छादयेत् ॥ ८० ॥

तत इति । ततः परं घृताधारणपूर्वकं घृतसेचनपूर्वकं चरुस्याख्याः
सकाशात् किञ्चिच्चरुं सुवे समादाय गृहीत्वा जानुहोमं समाचरेत्
कुर्व्यात् घृथिव्यां दक्षिणं जानु पातयित्वा यो होमो विधीयते स एव
जानुहोमो ज्ञातव्यः ॥ ८१ ॥

धाराहोमि । ततो धाराहोमं कृत्वा यत्र यस्मिन् प्रधानीभूतकर्मणि
ये देवाः पूज्या विहितान्तन्मन्त्रैस्तेषां देवानां मन्त्रैराहुतीर्हुनेद्दद्यात्
॥ ८२ ॥

समाप्येति । एवं प्रकृतं होमं समाप्य स्त्रिष्टकहोमपूर्वकं प्राय-

अथोच्यते महाभाये । गर्भाधनादिकाः क्रियाः ।
 तत्रादाहृतसंस्कारः कथ्यते कर्मणः ॥ ८५ ॥
 कृतमित्यक्रियः शुभः पञ्चदेवान् सर्वदेविः ।
 ब्रह्मा दुर्गा गणेशश्च यथा दिक्पतयश्चराः ॥ ८६ ॥
 स्वर्णिलस्येन्द्रदिग्भागे वटेषु तान् मण्डपेषु च ।
 तत्रासु मातृकाः पूज्या गौर्याद्याः षोडश क्रमात् ॥ ८७ ॥
 गौरी पद्मा यक्षी मेधा सावित्री विष्णुवा यथा ।
 देवसेना स्वधा स्वाहा शान्तिः पुष्टिदृष्टिः चना ।
 आत्मनो देवता चैव तत्रैव कुलदेवता ॥ ८८ ॥
 आयान्तु मातरः सर्वास्त्रिदशानन्दकारिकाः ।
 विवाहव्रतयज्ञानां सर्वाभीष्टं प्रकल्पयताम् ॥ ८९ ॥
 यानयन्ति समाकृताः सौम्यनूर्तिधराः सदा ।
 आयान्तु मातरः सर्वा यज्ञोत्सवसम्पद्ये ॥ ९० ॥
 इत्यावाह्यं मातृगणान् स्वशक्त्या परिपूज्य च ।

चित्तात्मकं हुत्वा ह्येवं कृत्वा कर्मसमापनं ह्येव कर्तव्यं ।
 ॥ ८५-८५ ॥

कृतसंस्कारविधिमेवाह कृतमित्यक्रियः इत्यादिभिः । तत्र च
 पञ्चदेवान् सर्वत्र वेदित्वपेक्षावामाह ब्रह्मेत्यादि ॥ ८६ ॥

स्वर्णिलस्येत्यादि । स्वर्णिलस्य पत्वरस्येन्द्रदिग्भागे पूर्वभागे च
 स्वर्णिलेषु पञ्चसु वटेषु तान् ब्रह्मादीन् देवान् मण्डपेषु क्रियाः इत्येते
 ॥ ८७ ॥

पूज्या गौर्याद्याः षोडशमातृका एव इत्येवं च षोडशमातृका
 चार्हेण ॥ ८८ ॥

अथ गौर्यादिषोडशमातृकायाश्चर्माह समाकृत्याः समाकृत्या
 मातरः सर्वा इत्यादि ॥ ८९ ॥ ९० ॥

देवतां प्राथित्वाऽपि प्रादेशपरिमाचतः ।
 सप्त वा पञ्च वा विन्दुन् दद्यात् सिन्दूरचन्दनेः ॥ ८१ ॥
 प्रथिविन् कृत्स्नान् कामं मायां रमां चरन् ।
 घृतप्राणमिच्छित्वा इत्या तत्र वसुं यजेत् ॥ ८२ ॥
 वसुधारां प्रथिवीं मयोक्तो नैव वर्त्तना ।
 विरच्य कश्चिद्भीरो ब्रह्मिस्त्वापनपूर्वकम् ।
 होमद्वयाच्च संकृत्य पथेष्वमनुत्तमम् ॥ ८३ ॥
 प्राजापत्यं च वायुनामा हुताशनः ।
 समाप्य पाशोक्तान्तं क्षत्वमार्त्तवमारभेत् ॥ ८४ ॥
 श्रीं प्राजापत्ये स्थाप्य वसुधैवाहुतित्वयम् ।

रतीत्यादि । इत्याभ्यां मन्त्राभ्यां सादृश्यानावाञ्छ स्वशक्त्या
 गन्धपुष्पादिभिः परिपञ्च्य च नाभिमात्रायां नाभिपरिमितायां देहव्यां
 प्रादेशपरिमाणपरिमिते देगे सप्त वा पञ्च वा विन्दुन् सिन्दूरचन्दने-
 द्यात् ॥ ८१ ॥

प्रथिवीत्यादि । कृत्स्नान् कर्मसाधकः कामं ह्रीमिति मायां स्त्री-
 चिति रमां भीमिति च वीजं चरन् सन् प्रथिवीचन्द्रे, मविच्छिन्नां घृत-
 धारां इत्या तत्रैव वसुं देवं गन्धपुष्पादिभिर्यजेत् ॥ ८२ ॥

वसुधारां प्रथिवीत्यादि । मयोक्तो नैव वर्त्तनैवमनेन प्रकारेण वसुधारां
 प्रकल्प्य कल्प्यायां भीरो विरचय्यः कर्मसाधकः स्यात्सकलं बत्वरं विरच्य
 तत्र ब्रह्मिस्त्वापनपूर्वकं होमद्वयाच्च संकृत्य वाहुत्तमं न विद्यते उत्तमो
 वर्त्तनैव भूतं चरं पठेत् ॥ ८३ ॥

प्राजापत्यं च वायुनामा हुताशनोऽस्मिन् वायुनामा
 यमसिक्तः पूर्वोक्तिविधिना धाराहोमान् कर्म समाप्य क्षत्वं
 कर्मत्वं मार्त्तवद्वदसंस्कारकर्त्तारभेत् ॥ ८४ ॥

प्रदायेकाहुतिं दद्यादिमं मन्त्रसुदीरयन् ॥ ८२ ॥
 विष्णुर्दीनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपसि पित्रसु ।
 आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते ॥ ८३ ॥
 आज्येन चक्षणा वापि साज्येन चक्षुषामि वा ।
 सूर्यं प्रजापतिं विष्णुं ध्यायेन्नाहुतिस्तुतश्चजेत् ॥ ८४ ॥
 गर्भं धेहि शिनीवाली गर्भं धेहि सरस्वती ।
 गर्भं ते अश्विनो देवाबाधतां पुष्करश्रुती ॥ ८५ ॥
 ध्यात्वा देवीं शिनीवालीं सरस्वत्यश्विनी तथा ।
 स्वाहान्तमनुनानेन दद्यादाहुतिस्तुतसाम् ॥ ८६ ॥
 ततः कामं बधूं मायां रमां कूर्धं समुच्चरन् ।
 अमुष्यै पुत्रकामायै गर्भमाधेहि सहिठम् ।
 उक्त्वा ध्यात्वा रविं विष्णुं जुहुयात् संस्मृतेऽनले ॥

क्लीमित्यादि । क्लीं प्रजापतये स्वाहेति मन्त्रेण प्रजापतिस्तु
 चक्षुषेवाहुतित्वयं प्रदायेमं वक्ष्यमाणं मन्त्रसुदीरयन् वदन् सन् एक
 दद्यात् ॥ ८५ ॥

एकाहुतिदानाद्यं मन्त्रमेवाह विष्णुर्वीनिमित्ति ।
 दीपयत् ॥ ८६ ॥

आज्येनेत्यादि । विष्णुर्वीनिमित्तिना मन्त्रेणाज्येन वा
 चक्षुषेव वा साज्येन चक्षुषेन चक्षणा वा सूर्यं प्रजापतिं ति
 ध्यायन् संस्तानेवोद्दिश्यैकामाहुतिस्तुतश्चजेद्दद्यात् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

ध्यात्वेत्यादि । अनेन गर्भं धेहि शिनीवालीत्यादिना साप
 सत्तुना शिनीवालीं देवीं तथा सरस्वत्यश्विनी सरस्वतीपुत्रिता
 देवी च ध्यात्वा उक्तसामाहुतिं दद्यात् ॥ ८९ ॥

तत इत्यादि । ततः परं कामं क्लीमिति बधूं क्लीमिति मायां र
 रमां श्रीमिति कूर्धं क्लीमिति च वीजं समुच्चरन् सहिठं साहाय्येन

यद्येयं पृथिवी देवी ह्युत्ताना गर्भमादधे ।
 तथा त्वं गर्भमाधेहि दशमे मासि सूतये ।
 स्वाहान्ते नासुना विष्णुं ध्यायन्नाहुतिमाचरेत् ॥ १०१ ॥
 पुनराज्यं समादाय ध्यात्वा विष्णुं परात्परम् ।
 विष्णो ! ज्येष्ठेन रूपेण नार्यामस्यां वरीयसम् ।
 सुतमाधेहि च हन्वसुक्ता वक्रौ हविस्त्यजेत् ॥ १०२ ॥
 कामेन पुटितां मायां मायया पुटितां वधूम् ।
 पुनः कामञ्च मायाञ्च पठित्वास्याः शिरः स्पृशेत् ॥ १०३ ॥
 पतिपुत्रवतीभिश्च नारीभिः परिवेष्टितः ।
 शिरश्चास्रभ्य हस्ताभ्यां वध्वाः क्रोडाञ्चले पतिः ॥ १०४ ॥

पुत्रकामायै गर्भमाधेहीत्युक्त्वा क्लीं क्लीं ह्रीं श्रीं ह्रमस्यै पुत्रकामायै
 गर्भमाधेहि स्वाहेति मन्त्रसञ्चार्यं रविं विष्णुञ्च ध्यात्वा संस्कृतेऽनले
 जुहुयात् ॥ १०० ॥

यद्येयमिति । सूतये प्रसवाय स्वाहान्ते नासुना यद्येयं पृथिवीत्या-
 दिना मन्त्रेण विष्णुं ध्यायंस्त्वमेवोद्दिश्याद्धतिमाचरेत्तत्रैव दद्यात् ॥ १०१ ॥

पुनरित्यादि । पुनराज्यं घृतं समादाय गृहीत्वा परादपि परं
 अथः विष्णुं ध्यात्वा तमेवोद्दिश्य विष्णो ! ज्येष्ठेन रूपेण नार्यामस्यां
 वरीयसं सुतमाधेहि स्वाहेति मन्त्रसङ्गा वक्रौ हविर्वृतं त्यजेदित्यन्वयः
 ज्येष्ठेन अथेन रूपेण विगृह्य वरीयसमतिवरमतिअथमित्यर्थः
 उच्यते स्वाहा ॥ १०२ ॥

कामेनेति । ततः कामेन क्लीमिति वीजेन पुटितामादावन्ते च
 संवृक्तां मायां ह्रीं वीजं तथैव मायया ह्रीं वीजेन पुटितां वधूं क्लीं
 वीजं पुनः कामं क्लीं वीजं च मायां ह्रीं वीजं च पठित्वा क्लीं ह्रीं क्लीं ह्रीं
 क्लीं ह्रीं क्लीं ह्रीमिति मन्त्रं पठित्वास्यां भार्याया शिरः स्पृशेत् ॥ १०३ ॥

पतीत्यादि । पतिपुत्रवतीभिर्नारीभिः परिवेष्टितः पतिहस्ताभ्यां
 वध्वाः शिरश्चास्रभ्य स्फुट्टा तस्या एव क्रोडाञ्चले हस्ताभ्यां विष्णुं

विष्णुं दुर्गां विधिं सूर्यं ध्यात्वा दद्यात् फलत्रयम् ।
 ततः स्निष्टकृतं कृत्वा प्रायश्चित्त्वा समापयेत् ॥ १०५ ॥
 यद्वा प्रदोषसमये गौरीशङ्करपूजनात् ।
 भास्करार्घ्यप्रदानाच्च दम्पत्योः शोधनं भवेत् ॥ १०६ ॥
 आसन्नं कथितं कर्म गर्भाधानमथ शृणु ॥ १०७ ॥
 तद्ग्रात्रावन्धरात्रौ वा युग्मायां निशि भार्यया ।
 सद्नाभ्यन्तरं गत्वा ध्यात्वा देवं प्रजापतिम् ॥ १०८ ॥
 सृष्ट्यन् पत्नीं पठेद्भर्ता मायावीजपुरःसरम् ।
 आवयोः सुप्रजायै त्वं शय्ये ! शुभकरो भव ॥ १०९ ॥
 आरुह्य भार्यया शय्यां प्राङ्मुखी वाप्यङ्मुखः ।
 उपविश्य स्त्रियं पश्यन् हस्तमाधाय मस्तके ।
 वामेन पाणिनालिङ्ग्य स्थाने स्थाने मनुं जपेत् ॥ ११० ॥

दुर्गां विधिं प्रजापतिं सूर्यं च ध्यात्वा फलत्रयं दद्यात् समापयेत्
 आसन्नं कर्मेति शेषः ॥ १०४ । १०५ ॥

अथान्यदृष्टसंस्कारस्य विधानमाह यद्देत्वाद्येनेन । प्रदोषसमये
 रात्र्यान्धसमये ॥ १०६ । १०७ ॥

अथ गर्भाधानक्रियाविधिमेवाह तद्ग्रात्रावन्धरा-
 संस्काररात्रावन्धरात्रौ वा युग्मायासेव निशि भार्यया सङ्घ सद्नाभ्य-
 न्तरं गत्वा प्रजापतिं देवं ध्यात्वा च पत्नीं सृष्ट्यन् भर्ता मायावीजपुरः-
 सरं मायावीजं ह्रीमिति पुरःसरस्ये सरं यत्नैवम्भूतं आश्रितोः सुप्रजायै
 त्वं शय्ये शुभकरो भवेति मन्त्रं पठेत् ॥ १०८ । १०९ ॥

आरुह्येति । ततो भार्यया सङ्घ शय्यामारुह्य प्राङ्मुखः वाप्यङ्मुखो
 वा भूत्वा तन्नेपविश्य च स्त्रियं पश्यन् भर्ता तस्या मस्तके दक्षिणं
 हस्तमाधाय वामेन पाणिना तथालिङ्ग्य च स्थाने स्थाने मनुं जपेत्
 ॥ ११० ॥

शीरे कामं शतं जप्त्वा चित्तुके वाग्भवं शतम् ।

कण्ठे रमां विंशतिधा स्नानदन्धे शतं शतम् ॥ १११ ॥

हृदये इशधा मायां नाभौ तां पञ्चविंशतिम् ।

जप्त्वा योनीं करं दत्त्वा कामेन सह वाग्भवम् ॥ ११२ ॥

शतमष्टोत्तरं जप्त्वा लिङ्गेऽप्येवं समाचरन् ।

विकाशय मायया योनिं स्त्रियं गच्छेत् सुतामये ॥ ११३ ॥

रेतःसम्पातसमये ध्यात्वा विश्वकृतं पतिः ।

नाभेरधस्तात् चित्तुकण्ठे रक्त्विमायां प्रपातयेत् ॥ ११४ ॥

शक्रसेकान्तरे विद्वानिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ११५ ॥

यज्ञाम्निना सगर्भाभूषीर्यथा वज्रधारिणा ।

वायुना दिग्मर्भवती तथा गर्भवती भव ॥ ११६ ॥

ननु कश्चिन् कश्चित् स्थाने कं कं मन्त्रं जपेदित्यपेक्षायाभात् शीरे काममित्यादि । शीरे मस्तके कामं क्लीमिति मन्त्रं शतवारं जप्त्वा चित्तुके ओंठाधराधोभागे च वाग्भवम् ऐमिति मन्त्रं शतवारं जप्त्वा कण्ठे च रमां श्रीमिति मन्त्रं विंशतिधा विंशतिवारं जप्त्वा स्नानदन्धे च श्रीमिति मन्त्रं शतं जपेत् ॥ १११ ॥

हृदये इत्यादि । ततो भार्याया हृदये मायां ह्रीमिति मन्त्रं इशधा जप्त्वा नाभौ च तां मायां ह्रीमिति मन्त्रं पञ्चविंशतिवारं जप्त्वा योनीं च करं दत्त्वा कामेन ह्रीमिति योजेन सह वाग्भवं ऐमिति मन्त्र-मष्टोत्तरं शतं जप्त्वा लिङ्गेऽप्येवं ह्रीम् ऐमिति मन्त्रस्य जपं समाचरन् पतिर्मायया ह्रीमिति मन्त्रेण योनिं विकाशय व्यादाय सुतामये पुत्र-प्राप्तये स्त्रियं गच्छेत् ॥ ११२ ॥ ११३ ॥

रेतःसम्पातित्यादि । रेतःसम्पातसमये बीजसम्पातनकाळे पतिर्विश्व-कृतं प्रजापतिं ध्यात्वा नाभेरधस्ताच्चित्तुकण्ठे रक्त्विमायां नाद्यां बीजं प्रपातयेत् ॥ ११४ । ११५ ॥

जाते गर्भे ऋतौ तस्मिन्नन्यस्मिन् वा महेष्वरि ! ।
 ष्टीये गर्भमासे तु चरेत् पुंसवनं गृह्ये ॥ ११७ ॥
 कृतनित्यक्रियो भर्ता पञ्चदेवान् समर्चयेत् ।
 गौर्यादिमातृकाश्चैव वसोर्धारां प्रकल्पयेत् ॥ ११८ ॥
 षड्विंशद्द्वं ततः कृत्वा पूर्वोक्तविधिना सुधीः ।
 धाराहोमान्तमापाद्य कुर्यात् पुंसवनक्रियां ॥ ११९ ॥
 प्राजापत्यश्चरुस्तत्र चन्द्रनामा हुताशनः ॥ १२० ॥
 गव्ये दध्नि यवश्चैकं द्वौ माषावपि निक्षिपेत् ।
 पतिः पृच्छेत् स्त्रियं भद्रे ! किं त्वं पिबसि त्रिः कृतम् ॥ १२१ ॥
 ततः सीमन्तिनी ब्रूयात् माषापुंसवनं त्रिधा ।
 प्रसृतींस्त्रीन् पिबेन्नारी यवमाषयुतं दधि ॥ १२२ ॥
 जीवत्सुताभिर्वनितां यागस्थानं समानयेत् ।
 संस्थाप्य वामभागे तां चरुहोमं समाचरेत् ॥ १२३ ॥

बीजसेकालरे यं मन्त्रं भर्ता पठेत्तमेव मन्त्रमाह यथाग्निनेति ।
 भूः पृथ्वी द्यौः स्वर्गः वज्रधारिणा इन्द्रेण ॥ ११६ । ११७ ॥

पुंसवनक्रियाविधिमेवाह कृतनित्यक्रिय इत्यादिभिः । कृतनित्य-
 क्रियो भर्ता पूर्वोक्तान् ब्रह्मादीन् पञ्च देवान् समर्चयेत् ॥ ११८ । ११९ ॥
 तत्र पुंसवनक्रियायास् ॥ १२० ॥

गव्ये इत्यादि । गव्ये गोसम्बन्धिनि दध्नि एकं षडं द्वौ माषावपि
 निक्षिपेत् ततो हे भद्रे ! पति ! त्वं किं पिबसि त्रिः पृच्छिः कृतं
 त्रिवारं स्त्रियं पृच्छेत् ॥ १२१ ॥

तत इति । ततः परं माषापुंसवनं ह्यौ पुंसवनमिति सीमन्तिनी
 स्त्री त्रिधा त्रिवारं ब्रूयात् ततो नारी यागस्थानादन्धल गत्वा त्रीन्
 प्रसृतीन् यवमाषयुतं दधि पिबेत् ॥ १२२ ॥

जीर्वादिद्यादि । ततो जीवन्तः सुताः पुत्रा यासान्ता जीवत्सुता-

पूर्ववच्चरुमादाय मायां कूर्चं समुच्चरन् ।
 ये गर्भविघ्नकर्तारो ये च गर्भविनाशकाः ॥ १२४ ॥
 भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेताला वालघातकाः ।
 तान् सर्वान् नाशय इन्द्रं गर्भरक्षां कुरु द्विठः ॥ १२५ ॥
 मन्त्रेणानेन रक्षोघ्नं चिन्तयित्वा हुताशनम् ।
 रुद्रं प्रजापतिं ध्यायन् प्रदद्यात् द्वादशाहुतीः ॥ १२६ ॥
 ततो मायाचन्द्रमसे स्वाहेत्याहुतिपञ्चकम् ।
 दत्त्वा भार्याहृदि स्मृष्ट्वा मायालक्ष्मीं शतं जपेत् ॥ १२७ ॥
 ततः स्त्रियुक्तं हुत्वा प्रायश्चित्त्वा समापयेत् ।
 ततस्तु पञ्चमे मासि दद्यात् पञ्चासृतं स्त्रियै ॥ १२८ ॥
 शर्करा मधु दुग्धश्च घृतं दधि समांशकम् ।
 पञ्चासृतमिदं प्रोक्तं देहशुद्धौ विधीयते ॥ १२९ ॥

स्ताभिःस्त्रीभिः सह वनितां स्त्रियं यागस्थानं समानयेत् तां वनितां
 वासभागे संस्थाप्य धरुहोमं समाचरेत् ॥ १२३ ॥

पूर्ववदिति । पूर्ववत् क्लृप्ते चरुमादाय गृहीत्वा मायां ह्रीमिति
 कूर्चं ह्रीमिति च वीजं समुच्चरन् ये गर्भेत्यादि तान् सर्वानित्यन्तं वाक्य-
 समुच्चरेत् ततो नाशय इन्द्रसमुच्चरेत् ततो गर्भरक्षां कूर्चमिति वदेत् ततो
 द्विठः स्वाहेति वदेत् सकलपदयोजनया ह्रीं ह्रं ये गर्भविघ्नकर्तारो ये
 च गर्भविनाशका भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेताला वालघातकास्तान्
 सर्वांश्चाशय नाशय गर्भरक्षां कुरु स्वाहेति मन्त्रो जातः अनेन मन्त्रेण
 रक्षोघ्नं रक्षोघ्नसामानं हुताशनमर्गन् चिन्तयित्वा रुद्रं प्रजापतिञ्च
 ध्यायन् द्वादशाहुतीः दद्यात् ॥ १२४-१२६ ॥

ततश्चादि । ततः परं ह्रीं चन्द्रमसे स्वाहेति मन्त्रेणाहुतिपञ्चकं
 दत्त्वा भार्याहृदि स्मृष्ट्वा मायां लक्ष्मीं ह्रीं श्रीमिति मन्त्रं शतवारं
 जपेत् ॥ १२७ ॥

समापयेत् पुंस्वनं कर्मेति शेषः ॥ १२८ ॥

वाग्भवं मदनं लक्ष्मीं मायां कूर्चं पुरन्दरम्
 पञ्चद्रव्योपरि शिवे ! प्रजप्य पञ्चपञ्चधा ।
 एकीकृत्यामृतान्यत्र प्राशयेदपि तां पतिः ॥ १३० ॥
 सीमन्तोन्नयनं कुर्यान्मासि षष्ठेऽष्टमेऽपि वा ।
 यावन्न जायतेऽपत्यं तावत् सीमन्तनक्रिया ॥ १३१ ॥
 पूर्वोक्तधाराहोमान्तं कर्म कृत्वा स्त्रिया सह ।
 उपविश्यासने प्राञ्जः प्रदद्यादाहुतित्रयम् ।
 विष्णवे भास्वते धात्रे वङ्गजायां समुच्चरन् ॥ १३२ ॥
 ततश्चन्द्रमसं ध्यात्वा शिवनाम्नि हुताशने ।
 सप्तधा हवनं कुर्यात् सीममुद्दिश्य मानवः ॥ १३३ ॥
 अश्विनौ वासवं विष्णुं शिवं दुर्गां प्रजापतिम् ।
 ध्यात्वा प्रत्येकतो दद्यादाहुतीः पञ्चधा शिवे ! ॥ १३४ ॥

ननु किञ्चास पञ्चाष्टतमत् द्याह शर्कराद्यादि । सभांशकम् त्वत्त्व-
 भागम् ॥ १२६ ॥

वाग्भवमित्यादि । वाग्भवं ऐमिति मदनं लक्ष्मीं
 श्रीमिति मायां ह्रीमिति कूर्चं ऋमिति पुरन्दरं लमिति च वीजं
 शर्करादिपञ्चद्रव्योपरि पञ्च पञ्चधा पञ्च पञ्चवारान् प्रजप्य शर्करादी-
 न्यमृतान्येकीकृत्य पतिर्हृदयतां भार्यामत्र पञ्चमे मासि प्राशयेत्
 ॥ १३० । १३१ ॥

सीमन्तोन्नयनक्रियाविधिमेवाह पूर्वोक्तोत्पादिभिः । प्राञ्जो विद्वान्
 पुरुषः स्त्रिया सहसने उपविश्य पूर्वोक्तधाराहोमान्तं कर्म कृत्वा
 पूर्वैः विष्णवे इति भास्वते इति धात्रे इति समुच्चरन् ततो वङ्गजायां
 स्त्राहां समुच्चरन् विष्णवे स्वाहा सूर्याय स्वाहा प्रजापतये स्वाहेति
 च मन्त्रं प्रकीर्तयन् सन् विष्णुं सूर्यं प्रजापतिं चोद्दिश्याहुतित्रयं
 प्रदद्यात् ॥ १३२ । १३३ । १३४ ॥

स्वर्णकङ्कतिकां भर्ता गृहीत्वा दक्षिणे करे ।
 सीमन्ताहङ्केशान्तः केशपाशे निवेशयेत् ॥ १३५ ॥
 शिवं विष्णुं विधिं ध्यायन् मायावीज समुच्चरन् ॥ १३६ ॥
 भार्य्ये ! कल्याणि ! सुभगे ! दशमे मासि सुव्रते ! ।
 सुप्रसूता भव प्रीता प्रसादाद्दिश्वकर्मणः ॥ १३७ ॥
 आयुष्मती कङ्कतिका वर्चस्वी ते शुभं कुरु ।
 ततः समापयेत् कर्म स्त्रियङ्कवनादिभिः ॥ १३८ ॥
 जातमात्रं सुतं दृष्ट्वा दत्त्वा स्वर्णं गृहान्तरे ।
 पूर्वोक्तविधिना धीरो धाराहोमं समापयेत् ॥ १३९ ॥
 ततः पञ्चाहुतिर्दद्यात् अग्निमिन्द्रं प्रजापतिम् ।
 विश्वान् देवांश्च ब्रह्माणसुद्दिश्य तदनन्तरम् ॥ १४० ॥
 मधुसर्पिः कांस्यपात्रे समानीय समांगकम् ।
 वाग्भवं शतधा जघ्ना प्राशयेत्तनयं पिता ॥ १४१ ॥

स्वर्णेत्यादि । ततो भर्ता दक्षिणे करे स्वर्णकङ्कतिकां सुवर्णभर्य्यीं
 साधनीं गृहीत्वा पूर्व्वं मायावीजं क्षीयति बीजं समुच्चरन् ततो
 भार्य्ये ! कल्याणि ! सुभगे ! दशमे मासि सुव्रते ! सुप्रसूता भव प्रीता
 प्रसादाद्दिश्वकर्मणः आयुष्मती कङ्कतिका वर्चस्वी ते शुभं कर्तव्यं मन्त्रं
 समुच्चरन् शिवं विष्णुं विधिं प्रजापतिञ्च ध्यायन् सन् सीमन्तात् सका-
 तात् बहुकेशान्तः केशपाशे बहुकेशाभ्यन्तरकेशसमूहे निवेशयेत् आयुष्म-
 तीत्यस्य भवेत्यनेनाम्वयो विधेयः ते इत्यस्य कङ्कतिकेत्यनेनाम्वयः
 १३५-१३८ ॥

अथ जातकर्म विधिमाह जातमात्रमित्यादिभिः । दत्त्वा सुताये-
 तं शेषं गृहान्तरे स्त्रियङ्कवनादिव्यस्मिन् गृहे ॥ १३९ ॥

तत इत्यादिस्तु स्पष्टार्थः ॥ १४० ॥

मध्विति तदनन्तरं पञ्चाहुतिर्दानानन्तरं कांस्यपात्रे समांगकं

दक्षहस्तानामिकया मन्त्रमेनं समुच्चरन् ।
 आयुर्वर्षीं वलं मेधा वर्द्धतां तु सदा शिशोः ॥ १४२ ॥
 इत्यायुर्जननं कृत्वा गुप्तं नाम प्रकल्पयेत् ।
 कृतोपनयने पुत्रे तेन नाम्ना समाह्वयेत् ॥ १४३ ॥
 प्रायश्चित्तादिकं कृत्वा जातकर्म समापयेत् ।
 नालच्छेदं ततो धात्री कुर्व्यादुत्साहपूर्वकम् ॥ १४४ ॥
 यावन्न छिद्यते नालं तावच्छीघ्रं न वाधते ।
 प्रागिव नाडिकाच्छेदाद्द्वैवीं पैत्रीं क्रियाच्चरेत् ॥ १४५ ॥
 कुमार्याश्चापि कर्त्तव्यमेवमेवमन्त्रकम् ।
 षष्ठे वा चाष्टमे मासि नाम कुर्व्यात् प्रकाशतः ॥ १४६ ॥
 स्नापयित्वा शिशुं माता परिधाप्याम्बरे शुभे ।
 भर्तुः पार्श्वं समागत्य प्राङ्मुखं स्थापयेत् सुतम् ॥ १४७ ॥
 अभिषिञ्चेत् शिशोश्चूर्णं सद्द्विरण्यकुशोदकैः ।
 जाङ्गवी यमुना रेवा सपवित्वा सरस्वती ॥ १४८ ॥
 नर्मदा वरदा कुन्ती सागराश्च सरांसि च ।
 एते त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मकामार्थसिद्धये ॥ १४९ ॥

मधुसर्पिञ्च समानीय तदुपरि वाग्भवम् ऐमिति मन्त्रं सप्तधा जप्त्वा
 आयुर्वर्षीं वलं मेधा वर्द्धतां ते सदा शिशोः इत्येनं मन्त्रं समुच्चरन्
 पिता दक्षहस्तानामिकया कृत्वा मधुसर्पिस्तनयं प्राशयेत् ॥ १४३ ॥ १४४ ॥
 इत्यायुर्जननमित्यादवस्तु स्पष्टार्थाः ॥ १४३-१४५ ॥
 कुमार्या इत्यादि । कुमार्याश्चाप्यमन्त्रकं मन्त्रहीनमेव जातकर्म
 मेव कर्त्तव्यम् ॥ १४६ ॥

अथ नामकरणस्यैव विधिमाह स्नापयित्वादिभिः । माता शिशुं
 स्नापयित्वा शुभे अम्बरे वस्त्रे परिधाप्य भर्तुः पार्श्वं समागत्य सुतं
 प्राङ्मुखं स्थापयेत् ॥ १४७ ॥

ओं आपोहिष्ठा मयीभुवस्ता न जर्ज्मी ।

दधातन महेरणाय चक्षुषे ॥ १५० ॥

ओं यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेहन-

जघतीरिव मातरः । ओं तस्मा अरङ्गमामवो-

यस्य क्षयाय जिन्नथ आपो जनयथाचन ॥ १५१ ॥

अभिविष्टेदित्यादि । ततः पिता जाङ्गवीत्यादिभिर्भान्तैः सङ्घ-
रख्यजुगोदकैः शिशोः सूत्रं भिविष्टेत् ॥ १४८ । १४९ ॥

आपदात्यादि । हे आपो ! हि यस्मात् यूयं मयीभुवः स्या मयः
सुखं तस्य भावत्रिपुरः प्रापयित्वा भवत ता तस्मात् नोऽस्मान् जर्जेऽन्नाय
दधातन स्थापयंत किञ्च मह्ये महते रणाय रमणीयाय चक्षुषे दर्शनो-
याय दधातन, अयमर्थः हे आपो ! यस्मादुयूयं सुखं प्रापयथ तस्मादस्मा-
दैहिकेनास्मादिनासृष्टिकेन च महारमणीयदर्शनीयेन ब्रह्मणा संयोज-
यतेति, हि डा इति अस्तेर्लोटे मध्यमपुरुषवहुवचनं दधातनेत्यपि दधा-
तेर्लोटे मध्यमपुरुषवहुवचनं अन्दसि बहुलमित्यनेन सिद्धं मह इति
महते इति पदस्य आन्दसत्वादकारतकारथोर्लोपे सति मह्ये इति
भवति रणामेति रमणीयशब्दस्य अन्दसि रणादेशः चक्षुषे इति उम्
प्रत्ययान्ताश्चतुर्थी ॥ १५० ॥

यो व इत्यादि । हे आपो ! वो युष्माकं शिवतमोऽत्यन्तकल्याण-
रूपो यो रसो नियामो मधुरस्तस्य रसस्यैह नोऽस्मान् भाजयत
भागिनः कुरुत तेन रसेन सम्बद्धानस्मान् कुरुतेत्यर्थः किन्भूता यूयम्
जघतीरिव्भावत्यः स्त्रेहेन मातर इव, अयमर्थः यथा स्त्रेहेन मातरः
पुत्रान् तुल्यरसभागिनः कुर्वन्ति तथा यूयमप्यस्मान् कल्याणकारिरस-
सम्बद्धान् कुरुतेति, जघतीरिति वश कान्तौ शब्दप्रत्ययः तदन्नादीप्-
प्रत्ययः ततो जसि कते निपातनात् पूर्वसवर्षदीर्घः । हे आपो ! वो
युष्माकं तस्मा तस्मिन् रसेऽरसत्वं पर्याप्तं गमाम गच्छामित्यर्थः किञ्च
वस्तत् रसे नोऽस्माकं भोगं यूयं जनन्नथ यस्य रसस्य क्षयाय क्षये स्थाने
जिन्नथ प्रीणयथ आङ्गुस्तम्भपर्यन्तं जगदिति शेषः, अयमर्थः । हे

अभिषिष्य त्रिभिर्मन्त्रैः पूर्वैश्च क्लृप्तं यत्नम् ।
 कृत्वा सम्पाद्य धारान्तं दद्यात् पञ्चाङ्गुलीः सुधीः ॥ १५२ ॥
 अग्नये प्रथमां दत्त्वा वासवाय ततः परम् ।
 ततः प्रजानाम्यतये विश्वदेवेभ्य एव च ।
 ब्रह्मणे चाहुतिं दद्याद्ब्रह्मै पार्थिवसंभवे ॥ १५३ ॥
 ततोऽङ्गे पुत्रमादाय आवयेत् दक्षिणश्रुतौ ।
 स्वल्पाक्षरं सुखीकार्यं शुभं नाम विष्णुस्य ॥ १५४ ॥
 आवयित्वा त्रिधा नाम ब्राह्मणेभ्यो निषिष्य च ।
 ततः समापयेत् कर्म कृत्वा खिष्टकृदादिकम् ॥ १५५ ॥
 कन्याया निष्क्रमी नास्ति वृद्धिश्चाहं न विद्यते ।
 नामात्रप्राशनं चूडां कुर्याद्दीमानमन्त्रकम् ॥ १५६ ॥
 चतुर्थे मासि षष्ठे वा कुर्यान्निष्क्रमणं शिशोः ॥ १५७ ॥
 कृतनित्यक्रियः स्नातः सम्पूज्य गणनायकम् ।

आपो ! बुद्ध्याकं यस्य रसस्य स्थाने जगद्बुधं प्रीणयथ तस्य विषये
 वयं त्वमिं गच्छाम यूयञ्च नस्तत्र सम्भोगं जनयथेति तस्मै क्षयावेक्ष्य-
 यत्नापि सप्तम्यर्थे चतुर्थी गमाम इति खोटुत्तमपुरुषवदुत्पन्नं गच्छादे-
 शाभावच्छान्दसः जनयथा इति छन्दसि दीर्घः जिह्वय इति छन्दसि
 षिङ्गम् ॥ १५१ ॥

अभिषिष्यत्यादि । एतैस्त्रिभिर्मन्त्रैः शिशोर्ब्रह्मभिषिष्य पूर्व-
 वत् वङ्गसंस्क्रुवां कृत्वा धारान्तं धाराङ्गोमान्तं कर्म च सम्पाद्य
 सुधीः पिता पञ्चाङ्गुलीर्दद्यात् ॥ १५२ ॥

ननु कान्देवाहुर्द्विष्य पञ्चाङ्गुलीर्दद्यादित्यपेक्षादीनाम्
 इत्यादि ॥ १५३ ॥

तत इत्यादि । ततोऽङ्गे क्रोडे पुत्रमादाय चतुर्थीना निषिष्य
 पिता पुत्रस्य दक्षिणश्रुतौ दक्षिणे कर्मे स्वल्पाक्षरं सुखीकार्यं ए-
 नङ्गस्यवाक्कं नाम आवयेत् ॥ १५४-१५७ ॥

स्नापयित्वा तु तत्रैव वस्त्रालङ्कारभूषितम् ।
 संस्थाप्य पुरतो विद्वानिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १५८ ॥
 ब्रह्मा विष्णुः शिवो दुर्गा गणेशो भास्करस्तथा ।
 इन्द्रो वायुः कुबेरश्च वरुणोऽग्निर्हृहस्यतिः ।
 शिशोः शुभं प्रकुर्वन्तु रक्षन्तु पथि सर्वदा ॥ १५९ ॥
 इत्युक्त्वा हि समादाय गीतवाद्यपुरःसरम् ।
 वह्निर्निष्क्रामयेद्वालं सानन्दैः स्वजनैः सह ॥ १६० ॥
 गत्वाध्वनिं कियद्दूरं शिशुं सूर्यं निरीक्षयेत् ॥ १६१ ॥
 स्त्रीं तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुञ्चरेत् ।
 पश्येन्न शरदः शतं जीवेन्न शरदः शतम् ॥ १६२ ॥
 इत्यादित्यं दर्शयित्वा समागत्य निजालयम् ।
 अर्घ्यं दत्त्वा दिनेशाय स्वजनान् भोजयेत् पिता ॥ १६३ ॥
 षष्ठे मासि कुमारस्य मासि वाप्यष्टमे शिवे ! ।
 पितृभ्राता पिता वापि कुर्यादन्नाशनक्रियाम् ॥ १६४ ॥

अथ शिशुनिष्क्राम्यक्रियाविधिसाह कतनित्यक्रिय इत्यादिभिः ॥
 १५८ ॥

यं मन्त्रमुदीरयेत्समेव मन्त्रमाह ब्रह्मा विष्णुरिति ॥ १५९ ॥
 इतीत्यादि । इतीमं मन्त्रमुक्त्वा क्रोड्वा बाळं समादाय गृहीत्वा
 पुरमन्दैः स्वजनैः सह गीतवाद्यपुरःसरं बाळं वह्निर्निष्क्रामयेत् ॥ १६० ॥
 गत्वाध्वनिं । अध्वनि मार्गं कियद्दूरं गत्वा पिता शिशुं बाळं
 स्त्रीं निरीक्षयेत् ॥ १६१ ॥

येन मन्त्रेण शिशुं सूर्यं दर्शयेत् मन्त्रमाह स्त्रीं तच्चक्षुरिति ।
 इत्युक्तं इत्यतः शुक्रसञ्चरत् शुक्रसञ्चरत् गच्छेत् तत्सूर्यरूपं देवहितं चक्षु-
 र्भर्त्सते नष्टं शतं शरदो वर्षाणि पश्येन्न यश्च पश्यन्तो वयं शतं शरदो
 जीवेन्न ॥ १६२-१६४ ॥

पूर्ववद्देवपूजादि वक्रिसंस्कारणं तथा ।
 एवं धारात्कर्माणि सम्प्राप्य विधिवत् पिता ॥ १६५ ॥
 दद्यात् पञ्चाहुतिस्तत्र शुचिनाम्नि हुताग्ने ।
 अग्निमुद्दिश्य प्रथमां द्वितीयां वासवं स्मरन् ॥ १६६ ॥
 ततः प्रजापतिं देवं विश्वान् देवान् ततः परम् ।
 ब्रह्माणञ्च समुद्दिश्य पञ्चमीमाहुतीं त्यजेत् ॥ १६७ ॥
 ततोऽग्नावन्नदां ध्यात्वा दत्तपञ्चाहुतिः पिता ।
 तत्रायवा गृहेऽन्यस्मिन् वस्त्रालङ्कारशोभितम् ।
 क्रोडे निधाय तनयं प्राशयेत् पायसानृतम् ॥ १६८ ॥
 पञ्चप्राणाहुतेर्मन्त्रैर्भोजयित्वा तु पञ्चधा ।
 ततोऽन्नव्यञ्जनादीनां दत्त्वा किञ्चित् शिशोर्मुखे ॥ १६९ ॥
 शङ्कतूर्यादिघोषेण प्रायश्चित्त्वा समापयेत् ।
 इत्यन्नप्राशनं प्रोक्तं चूडाविधिमतः शृणु ॥ १७० ॥
 तृतीये पञ्चमे वर्षे कुलाचारानुसारतः ।
 चूडाकर्म शिशोः कुर्याद्दालसंस्कारसिद्धये ॥ १७१ ॥

अन्नप्राशनक्रियाविधिमाह पूर्ववदित्यादिभिः ॥ १६५ ॥

तत्र अन्नप्राशनक्रियायाम् । ननु कान्देवाहुद्दिश्य पञ्चाहुतीर्दद्या-
 दित्यपेक्षायामाह अग्निमित्यादि ॥ १६६ ॥ १६७ ॥

तत्र इत्यादि । ततः परमन्नदां देवीं ध्यात्वा ताहुद्दिश्याग्नी
 दत्त्वा पञ्चाहुतिर्देवेन स दत्तपञ्चाहुतिः पिता तत्रायवाव्यञ्जित्वा गृहे
 वस्त्रालङ्कारशोभितं तनयं क्रोडे निधाय संस्थाय पायसानृतं परमन्न-
 कृपमन्तं प्राशयेत् भोजयेत् ॥ १६८ ॥

पञ्चेत्यादि । प्राणाय स्वाहा क्षपानाय स्वाहा सप्तानाय स्वाहा
 उदानाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेत्यात्मैः पञ्चप्राणाहुतेर्मन्त्रैः पुनः
 प्रायश्चं पञ्चधा भोजयित्वा ततोऽन्नव्यञ्जनादीनां किञ्चित् शिशोर्मुखे

देवपूजादिधारान्तं कर्म निष्पाद्य साधकः ।
 सत्याग्ने रुत्तरे देशे वृषगोमयपूरितम् ॥ १७२ ॥
 तिलगोधूमसंयुक्तं शरावं स्थापयेद् बुधः ।
 कवोष्णं सलिलञ्चापि क्षुरमेकं सुश्राणितम् ॥ १७३ ॥
 आसाद्य तनयं तत्र जनकः स्वीयवामतः ।
 संस्थाप्य जननीक्रोडे कवोष्णसलिलैश्च तैः ॥ १७४ ॥
 वारुणं दशधा जप्त्वा सम्भार्यं शिशुमूर्ध्नि जान् ।
 मायया कुशपत्नाभ्यां जुष्टिमेकां प्रकल्पयेत् ॥ ७५ ॥
 मायां लक्ष्मीं त्रिधा जप्त्वा गृहीत्वा जीह्वजं क्षुरम् ।
 क्षित्वा तु जुष्टिकामूलं मातृहस्ते निवेशयेत् ॥ १७६ ॥

इत्या शङ्खतूर्यादिकोपेण प्रायश्चित्वा चाक्षप्राशनक्रियां समापयेत् ॥
 १६६-१७१ ॥

अथ चूडाकर्मविधिमाह देवपूजादीत्यादिभिः । बुधो विषण्णः
 साधकः कर्मनिष्पादकः पिता पूर्ववद्देवपूजादिधारान्तं कर्म निष्पाद्य
 सत्याग्नेः सत्याग्नौ वङ्गे रुत्तरे देशे वृषगोमयपूरितं तिलगोधूमसंयुक्तं
 शरावं कवोष्णमीषदुष्णं सलिलं जलं सुश्राणितमेकं क्षुरञ्चापि स्थाप-
 येत् ॥ १७२ ॥ १७३ ॥

आसाद्येत्यादि । ततो जनकः पिता तनयं पुत्रं सत्यनाम्नो
 वङ्गेः समीपे आसाद्यानीय स्वीयवामतः आत्मनो वामे देशे जननी-
 क्रोडे संस्थाप्य तैर्वङ्गे रुत्तरे देशे स्थापितैः कवोष्णसलिलैर्वारुणं वरुण-
 सम्भारि वृषिणि वीजं दशधा जप्त्वा शिशुमूर्ध्नि जान् मालशकलान्
 सम्भार्यं भायया क्षीं वीजेन कुशपत्नाभ्यामेकां जुष्टिं प्रकल्पयेत् ॥
 १७४ ॥ १७५ ॥

मायानित्यादि । ततो मायां क्षीं वीजं लक्ष्मीं क्षीं वीजञ्च त्रिधा
 जप्त्वा जीह्वजं क्षुरं गृहीत्वा जुष्टिकामूलं क्षित्वा मातृहस्ते जुष्टिकां
 निवेशयेत् स्थापयेत् ॥ १७६ ॥

कुमारमाता हस्ताभ्यामादाय गोमयान्विते ।
 शरावे स्थापयेत् जुष्टिं नापिताय पिता वदेत् ॥१७७॥
 चुरसृष्टिन् ! शिशोः क्षीरं सुखं साधय ठडयम् ।
 पठित्वा नापितं पश्यन् सत्यनामनि पावके ।
 प्रजापतिं समुद्दिश्य प्रदद्यादाहुतित्रयम् ॥ १७८ ॥
 नापितेन कृतक्षीरं स्नापयित्वा शिशुं ततः ।
 वस्त्रालङ्कारमाख्येन भूषयित्वाग्निसन्निधौ ॥ १७९ ॥
 स्ववामभागे संस्थाप्य स्निष्टकृत्तममाचरेत् ।
 प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा दद्यात् पूर्णाहुतिं पिता ॥१८०॥
 माया शिशो ! ते कुशलं कुरुतां विश्वकृद्भिः ।
 पठित्वैनं शिशोः कर्णे स्वर्णमय्या शलाकया ।
 राजत्या लौहमय्या वा कर्णवेधं प्रकल्पयेत् ॥ १८१ ॥
 आपोहिष्ठेति मन्त्रेण अभिषिच्य सुतं ततः ।
 शान्त्यादिदक्षिणां कृत्वा दूडाकर्म समापयेत् ॥१८२॥

कुमारेत्यादि । कुमारमाता हस्ताभ्यां जुष्टिकामादाय गृहीत्वा
 गोमयान्विते शरावे स्थापयेत् ततो नापिताय पिता शिशुजनको
 वदेत् ॥ १७७ ॥

शिशोः पिता नापिताय किं वदेदित्यपेक्षायामाह चुरसृष्टिन्-
 त्यादि । हे चुरसृष्टिन्नापित ! शिशोः क्षीरं सुखं यथा स्नान्नाया
 त्वं साधय ठडयं स्वाहा चुरसृष्टिन्नित्याद्यं साधय स्वाहेत्यन्तं मनुं
 पठित्वा नापितं पश्यन् शिशुजनकः प्रजापतिं समुद्दिश्य सत्यनामनि
 पावकेऽग्न्याहुतित्रयं प्रदद्यात् ॥ १७८ ॥

नापितेनेति । ततो नापितेन कृतं क्षीरं यस्य तथाभूतं शिशुं
 स्नापयित्वा ततो वस्त्रालङ्कारमाख्येन भूषयित्वाग्निसन्निधौ स्ववाम-
 भागे संस्थाप्य च स्निष्टकृतं होममाचरेत् कुर्यात् ॥ १७९ ॥ १८० ॥

गर्भाधानादिचूडान्तं समानं सर्व्वजातिषु ।
 शूद्रसामान्यजातीनां सर्व्वमितदमन्त्रकम् ॥ १८३ ॥
 जातकर्म्मणादिचूडान्तं कुमार्याद्याप्यमन्त्रकम् ।
 कर्त्तव्यं पञ्चभिर्व्वर्णैरेकं निष्क्रमणं विना ॥ १८४ ॥
 अथोच्यते द्विजातीनामुपवीतक्रियाविधिः ।
 यस्मिन् कृते द्विजन्मानो देवपैत्राधिकारिणः ॥ १८५ ॥
 गर्भाष्टमेऽष्टमे वाव्दे कुर्यादुपनयं शिशोः ।
 षोडशाव्दाधिको नोपनेतव्यो निष्क्रियोऽपि सः ॥ १८६ ॥
 कृतनित्यक्रियो विद्वान् पञ्चदेवान् समर्चयेत् ।
 गौर्यादिमातृकाश्चैव वसुधारां प्रकल्पयेत् ॥ १८७ ॥
 षड्विंशदं ततः कुर्यात् देवतापितृदमये ।
 कुशण्डिकोक्तविधिना धाराहीमान्तमाचरेत् ॥ १८८ ॥
 प्रातः कृताशनं बालं सुस्नातं समलङ्कृतम् ।
 शिखां विना कृतक्षीरं क्षौमाम्बरविभूषितम् ॥ १८९ ॥

नामेत्यादि । मायां ह्रीं वीजम् एनं ह्रीं शिशो इत्याद्यं विश्व-
 कृद्भिर्नित्यन्तं मन्त्रं शिशोः कर्णे पठित्वा स्वर्णमय्या सुवर्णविकार-
 भूतया राजत्या रजतोद्भूतया लौहमय्या वा शलाकया शिशोः कर्ण-
 बन्धं प्रकल्पयेत् कुर्यात् ॥ १८१-१८४ ॥

अथेत्यादि । द्विजातीनाम् ब्राह्मणकृतियवैश्यानाम् ॥ १८५ ॥

गर्भेत्यादि । गर्भाष्टमे जननाद्वाष्टमेऽव्दे वर्षे शिशोर्बालस्यो-
 पनयस्युपनयनं कुर्यात् षोडशाव्दाधिको लङ्कृतषोडशवर्षो बालो नो-
 पनेतव्यः स बालो निष्क्रियोऽपि देवपितृप्रक्रियाविहीनोऽपि भवति ॥
 १८६ ॥

अथोपवीतक्रियाविधिमेवाह कृतनित्यक्रिय इत्यादिभिः । पञ्च-
 देवान् ब्रह्मादीन् ॥ १८७ ॥ १८८ ॥

छायामण्डपमानीय समुद्भवङ्गताशितुः ।
 समीपे चात्मनो वामे संस्थाप्य विमलासने ॥ १०३ ॥
 शिष्यं वदेद्ब्रह्मचर्यं कुरु वत्स ! ततः शिशुः ।
 ब्रह्मचर्यं करोमीति गुरवे विनिवेदयेत् ॥ १८१ ॥
 ततो गुरुः प्रसन्नात्मा शिशवे शान्तचेतसे ।
 काषायवाससी दद्यात् दीर्घायुष्टाय वर्चसे ॥ १८२ ॥
 मौञ्जीं कुशमयीं वापि त्रिवृतां ग्रन्थिसंयुतान् ।
 तूष्णीं च मेखलां दद्यात् काषायाम्बरधारिणे ॥ १८३ ॥
 मायासुचार्यं सुभगा मेखला स्यात् शुभप्रदा ।
 इत्युक्त्वा मेखलां बद्ध्वा मौनी तिष्ठेत् गुरोः पुरः ॥ १८४ ॥
 यज्ञोपयोर्णं परमं पवित्रं
 लहस्यतिर्यत् सहजं पुरस्तात् ।

प्रातरित्यादि । ततः प्रातः कृतमशनं कृतमशनं भोजनं वेन तथा-
 भूतं गिखां विना कृतं चौरं यस्य तथाभूतं सुस्नातं सुदुक्तस्नानं
 भूषणादिभिः समलङ्कृतं मौसाम्बरविभूषितं दुकूलवस्त्राभ्यामलङ्कृतं
 वाखं छायामण्डपमानीय समुद्भवङ्गताशितुः समुद्भवनाम्नो वक्त्रे; समीपे
 चात्मनो वामे देशे विमलासने संस्थाप्य च ब्रह्मचर्यं कुरु वत्सेति गुरुः
 शिष्यं वदेत् ततः परं शिशुः ब्रह्मचर्यं करोमीति गुरवे विनिवेदयेत् ॥
 १८१-१८२ ॥

ततः परं प्रसन्नात्मा प्रसन्नमना गुरुः शान्तचेतसे शिशवे दीर्घायु-
 ष्टाय दीर्घमायुर्यस्य स दीर्घायुस्तस्य भावो दीर्घायुष्टं तस्मै वर्चसे तेजसे
 च काषायवाससी कषायेण रक्ते वस्त्रे दद्यात् ॥ १८२ ॥

मौञ्जीमिति । मौञ्जीं सुज्जमयीं कुशमयीं वा त्रिवृतां ग्रन्थिसंयुतां
 मेखलाभूपि काषायाम्बरधारिणे शिशवे तूष्णीमेव दद्यात् ॥ १८३ ॥

मायामिति । पूर्वमायां स्त्रीमिति वीजसुचार्यं ततः सुभगा

आयुष्यमघ्नं प्रतिमुञ्च शुभ्रं

यज्ञोपवीतं वलमस्तु तेजः ॥ १८५ ॥

मन्त्रेणानेन शिशवे दद्यात् कृष्णाजिनान्वितम् ।

यज्ञोपवीतं दण्डञ्च वैश्वं खादिरञ्च वा ।

पालाशमथवा दद्यात् क्षीरहृत्क्षसमुद्भवम् ॥ १८६ ॥

आपोहिष्ठेति मन्त्रेण मायया पुटितेन च ।

त्रिराहृत्या कुशाभोभिर्धृतदण्डोपवीतिनम् ।

अभिषिष्य ततस्तोयैः पूरयेद्बालकाञ्जलिम् ॥ १८७ ॥

तदञ्जलिं दिनेशाय दातारं ब्रह्मचारिणम् ।

तच्चक्षुरिति मन्त्रेण दर्शयेद्भास्करं गुरुः ॥ १८८ ॥

दृष्टभास्करमाचार्यीं वदेन्माणवकं ततः ।

मखला स्वाच्छुभप्रदेति मन्त्रेणा कर्णं मेखलां वहुषा मौनी सन् गुरोः
पुरस्तिष्ठेत् ॥ १८४ ॥ १८५ ॥

मन्त्रेणेत्यादि । अनेन यज्ञोपवीतमित्यादिना वलमस्तु तेज इत्य-
न्तेन मन्त्रेण कृष्णाजिनान्वितं कृष्णवर्णमृगचर्मसंयुक्तं यज्ञोपवीतं
शिशवे दद्यात् वैश्वं वैश्वसमुद्भवं खादिरं खादिरसमुद्भवं पालाशं पला-
शसमुद्भवं क्षीरहृत्क्षसमुद्भवं वा दण्डमपि शिशवे दद्यात् ॥ १८६ ॥

आपोहिष्ठेत्यादि । ततो मायया ह्यौ वीजेनादावन्ते च पुटितेन
संयुक्तेनापो हिष्ठेति मन्त्रेण कुशाभोभिर्धृतदण्डोपवीतिनं धृतदण्ड-
उपवीतवन्तं शिशुं त्रिराहृत्याभिषिष्य ततः परं तोयैर्जलेर्वाञ्जलिं
पूरयेत् ॥ १८७ ॥

तदञ्जलिमित्यादि । दिनेशाय सूर्याय तदञ्जलिं दातारं ब्रह्म-
चारिणं बालकं तच्चक्षुरिति मन्त्रेण भास्करं गुरुदर्शयेत् । दातारमित्यत्र
श्रीवेदं तदनुप्रत्ययः अतएव तदञ्जलिमित्यत्र कर्तृकर्मणोः कृतीत्यनेन
कर्मणि प्राप्तायाः पञ्चा न खोकान्त्वमित्यत्र स्वर्गदृष्टमित्यनेन प्रति-
षेधो जातः ॥ १८८ ॥

मम व्रते मनो धेहि मम चित्तं ददामि ते ।
 जुषस्वैकमना वत्स ! मम वाचोऽस्तु ते शिवम् ॥ १९९ ॥
 इदि स्पृष्ट्वा पठित्वैनं किन्नामासीति तं वदेत् ।
 शिष्यस्त्वमुकशर्माहं भवन्तमभिवादये ॥ २०० ॥
 कस्य त्वं ब्रह्मचारोति गुरो पृच्छति पार्ष्वति ! ।
 शिष्यः सावहितो ब्रूयाद्भवतो ब्रह्मचार्यं हम् ॥ २०१ ॥
 इन्द्रस्य ब्रह्मचारो त्वमाचार्यं स्तौ हुताशनः ।
 इत्युक्त्वा सदगुरुः पश्चाद्देवेभ्यस्तं समर्पयेत् ॥ २०२ ॥
 त्वां प्रजापतये वत्स ! सवित्ने वरुणाय च ।
 इधिव्यै विश्वदेवेभ्यः सत्त्वं देवेभ्य एव च ।
 समर्पयामि ते सर्वं रक्षन्तु त्वां निरन्तरम् ॥ २०३ ॥

इष्टभास्करमित्यादि । ततः परमाचार्यो गुरुः इष्टभास्करं इष्टो
 भास्कारो येन तथाभूतं माणवकं शिषुं वदेत् । आचार्यो वाङ्मनं किं
 वदेदित्यपेक्षायामाह मम व्रते इत्यादि । जुषस्व मम व्रतं सेवस्व शिवं
 शब्दात् ॥ १९९ ॥

इदोति । गुरुरेनं ममेत्यादिकं शिवमित्यन्तं मन्त्रं पठित्वा
 शिशोर्हृदि स्पृष्ट्वा वत्स ! त्वं किं नामासीति तं शिष्यं वदेत् गुरुष्वैव
 शुकः शिष्यः अमुकशर्माहं भवन्तमभिवादये इति ब्रूयात् ॥ २०० ॥

कस्येत्यादि । हे वत्स ! त्वं कस्य ब्रह्मचार्यं सीति गुरौ पृच्छति
 सति शिष्यः सावहितः सावधानः सन् भवतो ब्रह्मचार्यं हमिति ब्रूयात्
 ॥ २०१ ॥

इन्द्रस्येत्यादि । वत्स ! त्वमिन्द्रस्य ब्रह्मचार्यं सिते तव हुताशनो-
 ऽग्निराचार्यो गुरुर्भवति इति शिष्येणुक्त्वा स गुरुः पश्चात् शिष्यं
 देवेभ्यः समर्पयेत् ॥ २०२ ॥

ननु केभ्यो देवेभ्यो गुरुः शिष्यं समर्पयेदित्याकाङ्क्षायामाह त्वं
 प्रजापतये वत्सेत्यादि ॥ २०३ ॥

ततो माणवको वङ्गिं दक्षिणावर्त्तं योगतः ।
 गुरुं प्रदक्षिणीकृत्य स्वासने पुनराविशेत् ॥ २०४ ॥
 गुरुः शिष्येण संस्पृष्टः समुद्रवहुताशने ।
 पञ्चदेवान् समुद्दिश्य दद्यात् पञ्चाहुतोः प्रिये ! ॥ २०५ ॥
 प्रजापतिस्तथा शक्रो विश्वामित्रो ह्यग्रे शिवस्तथा ॥ २०६ ॥
 मायादिवङ्गिजायान्तैर्जुहुयात् स्वस्वनामभिः ।
 अरुक्तमन्त्रे सर्वत्र विधिरेषः प्रकीर्त्तितः ॥ २०७ ॥
 ततो दुर्गा महालक्ष्मीः सुन्दरी सूर्यनेश्वरी ।
 इन्द्रादिदशदिक्पाला भाकरादिनवग्रहाः ॥ २०८ ॥
 प्रत्येकनाम्ना हुत्वैतान् वाससाच्छाद्य बालकम् ।
 पृच्छेन्माणवकं प्राक्तो ब्रह्मचर्याभिमानिनम् ।
 को वाश्रमश्चे तनय ! गृहि किन्ते मनोगतम् ॥ २०९ ॥

तत इत्यदि । ततः परं माणवको बालको दक्षिणावर्त्तं योगतो
 वङ्गिं गुरुञ्च प्रदक्षिणीकृत्य पुनः स्वासने आविशेत् ॥ २०४ ॥

गुरुरिति । गुरुः शिष्येण संस्पृष्टः सन् समुद्रवहुताशने समुद्रव-
 र्त्तके अशने पञ्चदेवान् समुद्दिश्य पञ्चाहुतोर्दद्यात् ॥ २०५ ॥

ननु कान् पञ्चदेवान् समुद्दिश्य पञ्चाहुतोर्देव्यादित्यपेक्षायां तान्
 पञ्च देवान् दर्शयति प्रजापतिरित्यद्वैतम् ॥ २०६ ॥

ननु कैर्मन्त्रैः पञ्चदेवानुद्दिश्याहुतोर्देव्यात्तत्राह मायादौत्यादि ।
 मायादिवङ्गिजायान्तैः ह्यौषधीजादिभिः स्वाहान्तैः स्वस्वनामभिः
 प्रजापत्यादीन् पञ्चदेवानुद्दिश्य जुहुयात् । ननु प्रजापत्यादिपञ्चदेवो-
 ह्येवैव शक्रो ह्येवो मायादिवङ्गिजायान्तैः स्वस्वनामभिर्विधातव्यस्तदन्य-
 देवोद्देशकोऽपि वा तत्राह अरुक्तमन्त्रे इत्यादि । ततो ह्यौषधीजा-
 द्येन स्वाहान्तेन प्रत्येकनाम्ना एतान् दुर्गालम्बरादीनुद्दिश्य हुत्वा वा-
 श्रमा वस्त्रेण बालकमाच्छाद्य हे तनय ! ते तथाश्रमः कस्ते मनोगतं

ततः शिष्यः सावहित्ती धृत्वा गुरुपदङ्कयत् ।
 करोतु मामाश्रमिणं ब्रह्मविद्योपदेशतः ॥ २१० ॥
 एवं प्रार्थयमानस्य दक्षकर्णे शिरोस्तदा ।
 श्रावयित्वा त्रिधा तारं सर्व्वमन्त्रमयं शिवे ।।
 व्याहृतितयमुच्चार्य्य सावित्रीं श्रावयेद्गुरुः ॥ २११ ॥
 ऋषिः सदाशिवः प्रोक्तः छन्दस्त्रिष्टुयुदाहृतम् ।
 अधिष्ठात्री तु साधितो मोक्षार्थे विनियोगिता ॥ २१२ ॥
 आदौ तत्सवितुः पञ्चादरेण्यं पदमुच्चरेत् ।
 भर्गः पदान्ते देवस्य धीमहीति पदं वदेत् ॥ २१३ ॥
 ततस्तु परमेशानि ! धियो यो नः प्रचोदयात् ।
 पुनः प्रणवमुच्चार्य्य सावित्रार्थं गुरुर्व्वदेत् ॥ २१४ ॥

वा किं वर्त्तते त्वं ब्रूहि इति प्राज्ञो धीमान् गुरुर्व्वद्भवार्थ्यभिसा-
 निनं साणवक्रं बालकं पृच्छेत् ॥ २०७ ॥ २०८ ॥ २०९ ॥

तत इत्यादि । ततः परं शिष्यः सावहित्तिः सावधान् सन् गुरुपद-
 ङ्कयं धृत्वा हे गुरो ! ब्रह्मविद्योपदेशतः सावित्त्रा उपदेशेन मांसा-
 श्रमिणं भवान् करोत्विति प्रार्थयेत् ॥ २१० ॥

एवमित्यादि । तदा तस्मिन् काले एवं प्रार्थयमानस्य शिरोदे-
 कर्णे सर्व्वमन्त्रमयं सकलमन्त्रसङ्घं सकलमन्त्रप्रधानं वा तारं प्रणवं
 त्रिधा त्रिवारं श्रावयित्वा ततो भूरादिव्याहृतितयमुच्चार्य्य गुरुः
 सावित्रीं गायत्रीं श्रावयेत् ॥ २११ ॥

अथ गायत्र्या ऋष्यादिकमाह ऋषिपरिशादिना । अस्या गायत्र्याः
 सदाशिव ऋषिस्त्रिष्टुपुच्छन्दः सावित्त्राधिष्ठात्री देवता मोक्षार्थे विनि-
 योगः शिरसि सदाशिवाय ऋषये नमः मुखे त्रिष्टुपुच्छन्दसे नमः श्रुदये
 सावित्त्राय अधिष्ठात्राय देवतायै नमः इत्यष्टौष्यः त्रिधा त्रिवारं सावित्त्रा
 जपो विधेयः ॥ २१२ ॥

सावित्रीमेवाह आदानित्यादिना साङ्गेन । आदौ तत्सवितुः

प्रक्षरान्कतारेण परेशः प्रतिपाद्यते ।

पाता हर्षा च संस्रष्टा यो देवः प्रकृतेः परः ॥ २१५ ॥

असौ देवस्त्रिलोकात्मा त्रिगुणं व्याप्य तिष्ठति ।

अतो विश्वमयं ब्रह्म वाच्यं व्याहृतिभिस्त्रिभिः ॥ २१६ ॥

तारव्याहृतिवाच्यो यः सावित्रा ज्ञेय एव सः ।

जगद्रूपस्य सवितुः संस्रष्टुर्दीव्यतो विभोः ॥ २१७ ॥

अन्तर्गतं महर्षीं वरणीयं यतात्मभिः ।

ध्यायेम तत् परं सत्यं सर्व्वं व्यापि सनातनम् ॥ २१८ ॥

पश्चात् वरेण्यं पदसञ्चरेत् ततो भर्ग इति पदं वदेत् तत् पदान्ते देव-
स्येति पदं वदेत् तदन्ते धीमहीति पदं वदेत् ततस्तु धियो यो नः
प्रचोदयादिति वदेत् सकलपदयोजनवा तत्सवितुर्व्वरेण्यं भर्गो देवस्य
धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् इत्याकारिका साकिली जाता सावि-
त्रान्ते पुनः प्रणवमोह्वारमुच्चार्य्य गुरुः सावितुर्व्वं वदेत् सावितुर्व्व-
मिति प्रणवार्थस्य व्याहृत्यर्थस्य चाप्युपलक्षणम् ॥ २१२ । २१४ ॥

प्रथमतः प्रणवार्थं व्याहृत्यर्थं चाभिदधाति द्वाभ्यां त्वक्षरात्मके-
त्यादि । पाता जगत्-पालको हर्षा तस्य संहारकः संस्रष्टा तस्यैवोत्-
पादकश्च प्रकृतेः परो दूर उत्तमो वा यः परेशः परमात्मा देवो दीप्त्या-
दिक्रियान्तयोऽस्ति असौ परेशो देवः त्वक्षरात्मकतारेणाकारादिति-
वर्णात्मकेन प्रणवेन प्रतिपाद्यते बोध्यते । प्रणवप्रतिपाद्यो यो देवोऽसौ-
देशो यतस्त्रिलोकात्मा त्रिलोकस्वरूपो भवति त्रिगुणं सत्त्वादिकं व्याप्य
तिष्ठति च अतो हेतोर्विश्वमयं विश्वस्वरूपं अत्रिलोकमयाभिधायिभिर्भू-
रादिभिस्त्रिभिर्व्याहृतिभिर्व्याच्यं भवति ॥ २१५ । २१६ ॥

एवं प्रणवार्थं व्याहृत्यर्थं च द्वाभ्यामभिधायेदानीं तार इत्यादिभि-
स्त्रिभिः सावितुर्व्वकभिधत्ते तारेत्यादि । तारव्याहृतिवाच्यो यः
परमात्मा स एव सावितुरा अपि वाच्यो ज्ञेयः परमात्मन एव यथा
सावितुर्वाच्यत्वं भवेत्तत्रैव व्याख्यातिः जगद्रूपस्येत्यादि । सवितुरित्यस्य

यो भर्गः सर्वसाक्षीयो मनोबुद्धीन्द्रियाणि नः ।

धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रेरयेद्विनियोजयेत् ॥ २१६ ॥

इत्यमर्थयुतां ब्रह्मविद्यामादिश्य सद्गुरुः ।

शिष्यं नियोजयेद्देवि ! गृहस्थाश्रमकर्मसु ॥ २३० ॥

ब्रह्मचर्योचितं वेशं वत्सेदानीं परित्यज ।

शाश्वतोदितमार्गेण देवान् पितॄन् समर्चय ॥ २२१ ॥

विवरणं जगद्रूपस्य संसृष्टुरिति । देवस्येत्यस्य विवरणं दीव्यतो विभो
रिति भर्गपदार्थमाह अन्तर्गतं महद्वर्च इति वरेण्यमित्यस्यार्थमाह
यतात्मभिर्वरेणीयमिति धीमहीत्यस्य विवरणं ध्यायेमेति तत्पदार्थमाह
परं सत्यं सर्व्वव्यापि सनातनमिति य इत्यस्य विवरणं सर्व्वसाक्षीग
इति धियइत्यस्य विवरणं मनोबुद्धीन्द्रियाणीति प्रचोदयादित्यस्य
विवरणं धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रेरयेदिति प्रेरयेदित्यस्य च विवरणं विनि-
योजयेदिति तदेवं वाक्यार्थः सविहर्जगद्रूपस्य वस्तुनः संसृष्टुर्देवस्य
दीव्यतो विभोर्वरेण्यं यतात्मभिः संयतान्तःकरणैर्वरेणीयसुपावनीयं
तत् परसुत्तमं सत्यं यथार्थभूतं सर्व्वव्यापि सकलपदार्थव्यापनगीत
सनातनमाद्यान्मन्युमन्तर्गतं महद्वर्चस्तेजो वयं धीमहि ध्यायेम य
सर्व्वसाक्षीगः सर्व्वेषां शुभाशुभकर्मणां द्रष्टा नियन्ता च भर्गो
नोऽस्माकं धियो मनोबुद्धीन्द्रियाणि प्रचोदयात् धर्मार्थकाममोक्षेषु
प्रेरयेत् विनियोजयेदिति अत्र यद्यपि सविहर्भर्गो इति सविहर्भर्गो
भेदः प्रतीयते तथापि परमार्थचिन्तायामभेद एवेति बोद्धव्यम्
॥ २१७-२१६ ॥

इत्यमित्यादि । हे देवि ! इत्यननेन प्रकारेणाद्युतां ब्रह्मविद्यां
गायत्रीमादिश्याभिज्ञानमित्ततो गमयित्वा सद्गुरुः शिष्यं गृहस्था-
श्रमकर्मसु नियोजयेत् प्रवर्त्तयेत् ॥ २२० ॥

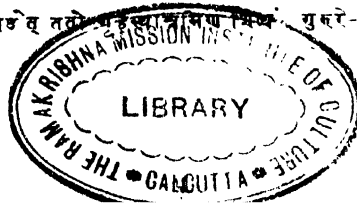
गृहस्थाश्रमकर्मसु शिष्यस्य प्रवर्त्तनमेवाह ब्रह्मचर्योत्थादिति ।
हे वत्स ! त्वमिदानीं ब्रह्मचर्योचितं वेशं परित्यज शाश्वतोदितमार्गेण
शम्भुप्रोक्तेन वत्सना देवान् पितॄन् समर्चय सत्यक् पूजय ॥ २२१ ॥

ब्रह्मविद्योपदेशेन पवित्रं ते कलेवरम् ।
 प्राप्ता गृहस्थाश्रमिता तदुक्तं कर्म कल्पय ॥ २२२ ॥
 उपवीतद्वयं दिव्यवस्त्रालङ्करणानि च ।
 गृहाण पादुकाक्षत्रं गन्धमाल्यानुलेपनम् ॥ २२३ ॥
 ततः काषायवसनं कृष्णाजिनसमन्वितम् ।
 यज्ञसूत्रं मेखलाञ्च दण्डं भिक्षाकरण्डकम् ॥ २२४ ॥
 आचारादर्जितां भिक्षां समर्थं गुरवे शिवे ! ।
 शुद्धोपवीतयुगलं परिधायान्तरे शुभे ॥ २२५ ॥
 गन्धमाल्यधरस्तूष्णीं तिष्ठेदाचार्यसन्निधौ ।
 ततो गृहस्थाश्रमिणं शिष्यमेतद्वदेद्गुरुः ॥ २२६ ॥
 जितेन्द्रियः सत्यवादी ब्रह्मज्ञानपरी भव ।
 स्वाध्यायाश्रमकर्माणि यथाधर्मेण साधय ॥ २२७ ॥

ब्रह्मेत्यादि । हे वत्स ! ब्रह्मविद्योपदेशेन ते तव कलेवरं शरीरं पवित्रभावीत् इदानीं प्राप्ता या गृहस्थाश्रमिता तदुक्तं कर्म कल्पय कुरु ॥ २२२ ॥

उपवीतेत्यादि । हे वत्स ! स्वभिदानोत्पवीतद्वयं द्वे उपवीते दिव्यानि वस्त्रालङ्करणानि च पादुकाक्षत्रं पुमानहं कृतं च गन्धमाल्यानुलेपनमपि गृहाण ॥ २२३ ॥

तत इत्यादि । गुरुशैवभाषापितः शिष्यः ततः परं काषायवसनं कषायेण रक्तं वस्त्रं कृष्णाजिनसमन्वितं यज्ञसूत्रं मेखलाञ्च दण्डं भिक्षाकरण्डकं भिक्षापात्रमाचारादर्जितां भिक्षाञ्च गुरवे समर्थं दत्त्वा शुद्धोपवीतयुगलं शुभे अन्तरे वस्त्रे च परिधाय गन्धमाल्यधरः सन् तूष्णीं भाषासंनिधौ गुरुसमीपे तिष्ठेत् ततो गृहस्थाश्रमिणं शिष्यं गुरवे-तद्वदेत् ॥ २२४-२२६ ॥

इत्यादिश्च द्विजं पश्चात् समुद्रवहुतायने ।
 मायादिप्रणवान्ते न भूर्भुवः स्वस्त्रयेण च ॥ २२८ ॥
 द्वावयित्वा त्रिधाचार्यः खिष्टकृत्तममाचरन् ।
 दत्त्वा पूर्णाहुतिं भद्रे ! व्रतकर्म समापयेत् ॥ २२९ ॥
 जीवसेकादिसंस्कारा प्रैतान्तः पितृतो नव ।
 उद्वाहः पितृतो वापि स्वतोऽपि सिध्यति प्रिये ! ॥ २३० ॥
 विवाहाङ्गि कृतस्नानः कृतनित्यक्रियः कृतौ ।
 पञ्चदेवान् समभ्यर्च्य गौर्यादिमातृकास्तथा ।
 वसोर्धारां कल्पयित्वा द्विद्विधाढं समाचरेत् ॥ २३१ ॥
 रात्रौ प्रतिश्रुतं पात्रं गीतवाद्यपुरःसरम् ।
 ऋायामण्डपमानीय उपवेश्य वरासने ॥ २३२ ॥
 वासवाभिमुखं दाता पश्चिमाभिमुखो विशेत् ।
 आचम्य स्वस्तिमृद्विञ्च कथयेद्ब्राह्मणैः सह ॥ २३३ ॥

ननु गृहस्थान्प्रमिषं शिष्यं गुरुः किं वदेदित्यपेक्षायामाह
 जितेन्द्रिय इत्यादि ॥ २२७ ॥

इतीत्यादि । द्विजं द्विजत्वशालिनं शिष्यमित्यादिश्याशास्य पश्चात्
 समुद्रवहुतायने समुद्रवाख्ये वङ्गौ मायादिप्रणवान्ते न ह्यौ बीजादिना
 ओंकारान्ते न भूर्भुवः स्वस्त्रयेण मन्त्रेण त्रिधा त्रिवारं शिष्येण द्वाव-
 यित्वा च खिष्टकृतं होममाचरन्नाचार्यः पूर्णाहुतिं दत्त्वा व्रतकर्म
 यज्ञोपवीतक्रियां समापयेत् ॥ २२८-२३० ॥

अथोद्वाङ्क्रियाविधिमाह विवाहाङ्गीत्यादिभिः ॥ २३१ ॥

रात्रावित्यादि । ततः प्रतिश्रुतमङ्गीकृतं पात्रं वरं गीतवाद्यपुरः-
 सरं यथा स्नात्तथा रात्रौ ऋायामण्डपमानीय वरासने ऋष्टे पीठे
 वासवाभिमुखं पूर्वाभिमुखसुपवेश्य च कन्याया दाता पश्चिमाभिमुखो
 भूत्वा विशेत् पश्चिमाभिमुख उपवेश्यो दाता आचम्यात्मनं कृत्वा

साधुप्रश्नं वरं पृच्छेदर्थना प्रश्नमेव च ।
 वरात् प्रश्नोत्तरं नीत्वा पाद्याद्यैर्वरमर्चयेत् ॥ २३४ ॥
 समर्पयामि वाक्येन देयद्रव्यं समर्पयेत् ।
 पादयोरर्पयेत् पाद्यं शिरस्यर्घ्यं निवेदयेत् ॥ २३५ ॥
 आचम्यं वदने दद्यात् गन्धं माल्यं सुवाससी ।
 दिव्याभरणरत्नानि यज्ञसूत्रं समर्पयेत् ॥ २३६ ॥
 ततस्तु भाजने कांक्षे कृत्वा दधि घृतं मधु ।
 समर्पयामि वाक्येन मधुपर्कं करेऽर्पयेत् ॥ २३७ ॥
 वरोऽपि पात्रमादाय वामे पाणी निधाय च ।
 दक्षाङ्गुष्ठानामिकाभ्यां प्राणाहुत्युक्तमन्त्रकैः ॥ २३८ ॥
 पञ्चधात्राय तत्पात्रमुदीच्यां दिशि धारयेत् ।

कर्त्तव्येऽग्निन् शुभविवाहकर्मणि स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्वित्युक्त्वा ब्राह्म-
 यैः सह स्वस्तिन इन्द्रो वृद्धश्रवा इत्यादि स्वस्तिं कथयेत् ततः कर्त्तव्येऽ-
 ग्निन् शुभविवाहकर्मणि अङ्गिं भवन्तोऽग्निब्रु यन्वित्युक्त्वा तैरेव सह
 अर्घ्यतां ३ इत्यङ्गिञ्च कथयेत् ॥ २३२ । २३३ ॥

साध्वित्यादि । ततो दाता साधु भवानास्तामिति साधुप्रश्नं भव-
 न्तमर्चयिष्याम इत्यर्चनाप्रश्नञ्च वरं पृच्छेत् ततो वरात् साध्विहसामे
 इति कोमर्चयेति च प्रश्नोत्तरं नीत्वा वसादाय पाद्याद्यैर्वरमर्चयेत्
 पूजयेत् पाद्यादीनि वराय समर्पयेदित्यर्थः ॥ २३४ ॥

ननु केन वाक्येन कृत्वा कृत्वा वा अङ्गि पाद्यादिकं समर्पयेदित्या-
 काङ्क्षायामाह समर्पयामीत्यादि । त्वभ्यमिदं समर्पयामीति वाक्येन
 पाद्यादिदेयद्रव्यं वराय समर्पयेत् ॥ २३५ । २३६ ॥

ततस्त्वित्यादि । ततस्तु कांक्षे भाजने दधि घृतं मधु च कृत्वा
 त्वभ्यं समर्पयामीति वाक्येन मधुपर्कं वरस्य करे दक्षिणे हस्ते सम-
 र्पयेत् ॥ २३७ ॥

मधुपर्कं समर्प्यैवं पुनराचामयेद्वरम् ॥ २३६ ॥
 दूर्वाक्षताभ्यां जामातुर्विष्टव्यं जानु दक्षिणम् ।
 स्मृत्वा विष्णुं तस्मिदिति मासपक्षतिथीस्ततः ॥ २४० ॥
 समुल्लिख्य निमित्तानि ह्यणुयाद्वरसुत्तमम् ।
 गोत्रप्रवरनामानि प्रत्येकं प्रपितामहात् ॥ २४१ ॥
 षष्ठान्तानि समुच्चार्य वरस्य जनकावधि ।
 द्वितीयान्तं वरं ब्रूयात् गोत्रप्रवरनामभिः ॥ २४२ ॥
 तथैव कन्यासुल्लिख्य ब्राह्मीद्वाहेन पण्डितः ।
 दातुं भवन्तमित्युक्त्वा ह्यणुऽहमिति कीर्त्तयेत् ॥ २४३ ॥

वरोऽपीत्यादि । वरोऽपि मधुपर्कपात्रमादाय षडङ्गीत्वा वामे पाषो
 निधाय संस्थाप्य च दक्षाङ्गुष्ठानामिकाभ्यामङ्गुलिभ्यां प्राणाय स्वाहे-
 त्यादिकैः प्राणालयुक्तमन्त्रकैः पञ्चधा पञ्चवारं मधुपर्कमात्राय तत्-
 पात्रं मधुपर्कपात्रसद्वीच्यासुत्तरस्यां दिशि धारयेत् एवं वराय मधुपर्कं
 समर्प्य पुनर्वाचामयेत् ॥ २३८ । २३९ ॥

दूर्वैत्यादि । ततो जामातुर्वरस्य दक्षिणं जानु विष्टव्यं प्रथमतो
 विष्णुं स्मृत्वा ततस्तत्सदिति समुल्लिख्योच्चार्य ततो मासपक्षतीनि
 निमित्तानि समुल्लिख्य ततो वरस्य प्रपितामहात् प्रपितामहमारभ्य
 जनकावधेर्जनकपर्यन्तस्य त्रिपुरुषस्य प्रत्येकं षष्ठान्तानि गोत्रप्रवरना-
 मानि समुच्चार्य ततो गोत्रप्रवरनामभिर्षिष्टं द्वितीयान्तं वरं
 ब्रूयात् ततस्तथैव कन्यायाः प्रपितामहादेर्जनकपर्यन्तस्य त्रिपुरुषस्य
 षष्ठान्तानि गोत्रप्रवरनामान्मुल्लिख्य ततो गोत्रप्रवरनामभिर्षिष्टं
 द्वितीयान्तं कन्यासुल्लिख्य ततो ब्राह्मीद्वाहेन दातुं भवन्तमित्युक्त्वा
 पण्डितः सम्यदाता ह्यणुऽहमिति कीर्त्तयेत् योजनया विष्णुरो तत्सत्
 ओं अद्यासुकमास्यसुकपक्षेऽसुकतिथ्यावसुककराशिस्यिते भास्करेऽसुक-
 गोत्रः श्रीमदसुक देवशर्मासुकगोत्रस्यासुकप्रवरस्य श्रीमतो असुकदेवश-
 र्मणः प्रपौत्रमसुकगोत्रस्यासुकप्रवरस्य श्रीमदसुकदेवशर्माणः पौत्रमसु-

वृतोऽस्मीति वरो ब्रूयात् ततो दाता वदेद्वरम् ।
 यथाविहितमित्युक्त्वा विवाहकर्म कुर्विति ।
 वरो ब्रूयात् यथाज्ञानं करवाणि तदुत्तरम् ॥ २४४ ॥
 ततः कन्यां समानीय वस्त्रालङ्कारभूषिताम् ।
 वस्त्रान्तरेण संच्छाद्य स्थापयेद्वरसम्मुखम् ॥ २४५ ॥
 पुनर्व्वरं समभ्यर्च्य वासोऽलङ्कारादिभिः ।
 वरस्य दक्षिणे पाणौ कन्यापाणिं नियोजयेत् ॥ २४६ ॥
 तन्मध्ये पञ्चरत्नानि फलताम्बूलमिव वा ।
 दत्तार्चयित्वा तनयां वराय विदुषोऽप्येत् ॥ २४७ ॥

कगोत्रस्यामुक्तप्रवरस्य श्रीमद्भुक्तदेवगर्भ्याः पुत्रसप्तकगोत्रसमुक्तप्रवरं
 श्रीमन्समुक्तदेवगर्भ्यां वरसमुक्तगोत्रस्यामुक्तप्रवरस्य श्रीमद्भुक्तदेवगर्भ्याः
 प्रपौत्रीसमुक्तगोत्रस्यामुक्तप्रवरस्य श्रीमद्भुक्तदेवगर्भ्याः पौत्रीसमुक्तगोत्र-
 स्यामुक्तप्रवरस्य श्रीमद्भुक्तदेवगर्भ्याः पुत्रीसमुक्तगोत्रासमुक्तप्रवरसमुक्तो
 देवीं कन्यां ब्राह्मोद्वाहेन दातुं भयन्सहृद्ये इति वाक्यं जातं अनेन
 वाक्येन दूर्वाक्षताभ्यामुत्तमं वरं दृष्युयात् ॥ २४०—२४२ ॥

वृत इत्यादि । ततो वृतोऽस्मीति वरो ब्रूयात् ततो दाता यथा-
 विहितमित्युक्त्वा विवाहकर्म कुरु इति वरं वदेत् यथाविहितं विवाह-
 कर्म कुर्विति जामातरं ब्रूयादित्यर्थः ततो यथाज्ञानं विवाहकर्म कर-
 वाणीति तदुत्तरं वरो ब्रूयात् ॥ २४४ ॥

तत इत्यादि । ततः परं वस्त्रालङ्कारभूषितां कन्यां वस्त्रान्तरेण
 संच्छाद्य गृह्णात् समानीय वरसम्मुखं स्थापयेत् ॥ २४५ ॥

पुनरित्यादि । ततो दाता वासोऽलङ्कारादिभिर्वरं पुनः समभ्यर्च्य
 वरस्य दक्षिणे पाणौ कन्यापाणिं कन्याया दक्षिणं हस्तं नियोजयेत्
 स्थापयेत् ॥ २४६ ॥

तन्मध्ये इत्यादि । ततस्तन्मध्ये पाणिमध्ये पञ्चरत्नानि फल-

प्राग्वह्यपुरुषाख्यानं निमित्ताख्यानमेव च ।

आत्मनः कामसुद्दिश्य चतुर्थ्यन्तं वरं वदेत् ॥ २४८ ॥

कन्याभिधां द्वितीयान्तामर्चितां समलङ्कृताम् ।

साञ्छादनां प्रजापतिदेवताकामुदीरयन् ॥ २४९ ॥

तुभ्यमहमिति प्रोच्य दद्यात् सम्प्रददे वदन् ।

वरः स्वस्तीति स्वीकुर्यात् सम्प्रदाता वरं वदेत् ॥ २५० ॥

धर्मं चार्थं च कामे च भवता भार्य्या सह ।

वर्तितव्यं वरो वाढसुक्ता कामसुतिं पठेत् ॥ २५१ ॥

ताम्बूलमेव वा दत्त्वा तनयां पुलीमञ्जयित्वा विदुषे धीमते वराया-
पयेत् दद्यात् ॥ २४७ ॥

ननु केन वार्ध्यां वराय कन्या समर्पयित्वाकाङ्क्षायामाह प्रा-
ग्वदित्यादि । प्राग्वत् पूर्वत् त्विपुरुषाख्यानं निमित्ताख्यानञ्च कन्या-
त्मनः कामसुद्दिश्य ततश्चतुर्थ्यन्तं वरं वदेत् ततो द्वितीयान्तामर्चितां
समलङ्कृतां साञ्छादनां प्रजापतिदेवताकां कन्याभिधासुदीरयन्तुभ्यमह-
मिति प्रोच्य ततः सम्प्रददे इति वदन्तनयां दद्यात् योजनया विष्णुरो-
तत्तत् प्रो- क्त्याः सुकामासुकप्रयोऽसुकतियावसुकराशिस्यिते भास्करे-
ऽसुकाभोऽर्धसिद्धिकामोऽसुकगोत्रः श्रीमदसुकशर्मासुकगोत्रस्यासुकप्रव-
रस्य श्रीमदसुकदेवशर्माणः प्रपौत्राय असुकगोत्रस्यासुकप्रवरस्य श्रीमदस-
कदेवशर्माणः पौत्राय असुकगोत्राय असुकप्रवराय श्रीमतेऽसुकदेवशर्माणे वरा-
यासुकगोत्रस्यासुकप्रवरस्य श्रीमदसुकदेवशर्माणः प्रपौत्रोमसुकगोत्रस्या-
सुकप्रवरस्य श्रीमदसुकदेवशर्माणः पौत्रोमसुकगोत्रस्यासुकप्रवरस्य श्रीमद-
सुकदेवशर्माणः पुलीमसुकगोत्रामसुकप्रवरानर्चितां समलङ्कृतां साञ्छा-
दनां प्रजापतिदेवताकामसुकीं देवीमेनां कन्यां तुभ्यमहं सम्प्रददे इति
वाक्येन विदुषे वराय तनयां समर्पयेदित्यर्थः वरः स्वस्तीत्युक्त्वा भार्य्यां
स्वीकुर्यात् ततः सम्प्रदाता वरं वदेत् ॥ २४८-२५० ॥

सम्प्रदाता वरं प्रति किं वदेदित्यपेक्षायामाह धर्मं चेत्यादि । हे

दाता कामो गृहीतापि कामायादाच्च कामिनीम् ।
 कामिन त्वां प्रगृह्णामि कामः पूर्णोऽस्तु चावयोः ॥ २५२ ॥
 ततो वदेत् सम्प्रदाता कन्यां जामातरं प्रति ।
 प्रजापतिप्रसादेन युवयोरभिवाञ्छितम् ।
 पूर्णमस्तु शिवञ्चास्तु धर्मं पालयतं युवाम् ॥ २५३ ॥
 तत आच्छाद्य वस्त्रेण सम्प्रदाता सुमङ्गलैः ।
 परस्परशुभालोकं कारयेद्द्वरकन्ययोः ॥ २५४ ॥
 ततो हिरण्यरत्नानि यथाशक्त्यनुसारतः ।
 जामात्रे दक्षिणां दद्यादच्छिद्रमवधारयेत् ॥ २५५ ॥

जामातर्धर्मं वार्थं च कामे च भार्यया सह भवता वर्जितव्यं ततो वरो
 वादसृक्त्वा कामस्तुतिं पठेत् वादमङ्गीकरणं ऋषप्रतिज्ञयोर्वाङ्मन्यमरः ।
 ॥ २५१ ॥

कामस्तुतिमेवाह दाता काम इति । कामो दाता भवति काम एव
 गृहीता भवति कामः कामाय कामिनीमदात् हे भार्ये ! कामेन त्वा-
 मङ्गं प्रतिगृह्णामि चावयोः कामः पूर्णोऽस्तु ॥ २५२ ॥

तत इत्यादि । ततः कामस्तुतिपाठादनन्तरं सम्प्रदाता कन्यां जा-
 मातरं वरञ्च प्रति वदेत् किं वदेदित्यपेक्षायामाह प्रजापतिप्रसादेने-
 त्यादि ॥ २५३ ॥

तत इत्यादि । ततः सम्प्रदाता वस्त्रेण वरकन्ये आच्छाद्य सु-
 मङ्गलैर्गीतवाद्यादिभिर्वरकन्ययोः परस्परशुभालोकं कारयेत् ॥ २५४ ॥

तत इत्यादि । ओं श्रुत्येत्यादि कृतस्यास्य शुभविवाहकर्मणः
 साङ्गतार्थं हिरण्यवादिदक्षिणामसृकगोत्रायासृकदेवगर्भणे वराय तभ्य-
 मङ्गं सम्प्रदादे इति वाक्येन सम्प्रदाता जामात्रे यथाशक्त्यनुसारतो हिर-
 ण्यरत्नानि दक्षिणां दद्यात् ततः कृतमिदं शुभविवाहकर्मणाच्छिद्रमस्तु
 इत्यवधारयेत् ॥ २५५ ॥

वरसु भार्यया साङ्गं तद्भ्रातृो दिवसेऽपि वा ।
 कुशण्डिकीकृविधिना वङ्गिस्थापनमाचरेत् ॥ २५६ ॥
 योजकाख्यः पावकोऽत्र प्राजापत्यस्वरः स्मृतः ।
 धारान्तं कर्म सम्याद्य दद्यात् पञ्चाहुतीर्ध्वरः ॥ २५७ ॥
 शिवं दुर्गां तथा विष्णुं ब्रह्माणं वक्त्रधारिणम् ।
 ध्यात्वैकैकं समुद्दिश्य जुहुयात् संस्कृतेऽमले ॥ २५८ ॥
 भार्यायाः पाण्डियुगलं गृह्णीयादित्यु दीरयन् ।
 पाणिं गृह्णामि सुभगे ! गुरुदेवरता भव ।
 गार्हस्थ्यं कर्म धर्म्मं यथावदनुशीलय ॥ २५९ ॥
 हृतेन स्वामिदत्तेन लाजैर्भ्रात्राहृतैः शिवे ! ।
 प्रजापतिं समुद्दिश्य दद्यात् वेदाहुतीर्ध्वधूः ॥ २६० ॥
 प्रदक्षिणीकृत्य वङ्गिमुत्थाय भार्यया सह ।
 दुर्गां शिवं रमां विष्णुं ब्राह्मीं ब्रह्माणमेव च ।
 युग्मं युग्मं समुद्दिश्य त्रिस्त्रिधा हवनं चरेत् ॥ २६१ ॥

वरस्त्रित्वादि । तदनन्तरमिति शेषः दिवसेऽपि वा तस्या एव रात्रेः
 परस्मिन् दिने वा ॥ २५६ ॥

अत्र विवाहकर्मणि ॥ २५७ ॥

ननु कान्देवानुद्दिश्य सभार्यो वरः पञ्चाहुतीर्दद्यादित्यपेक्षाया-
 माह शिवमित्यादि ॥ २५८ ॥

भार्याया इति । ततो वर इति वक्ष्यमाणं सन्त्रसुदीरयन् कीर्त्त-
 यन् भार्यायाः पाण्डियुगलं गृह्णीयात् तमेव सन्त्रमाह पाणिं गृह्णामि
 सुभगे इति ॥ २५९ ॥

हृतेनेत्यादि । हे शिवे ! ततो वधुभार्यास्वामिदत्तेन हृतेन भ्रात्रा-
 हृतैर्दत्तैर्लाजैश्च प्रजापतिं समुद्दिश्य वेदाहुतीश्चतस्र आहुतीर्दद्यात् ॥
 २६० ॥

अश्वमण्डलिकासप्तारोही कुर्यादमन्त्रकम् ।

निशायां चेतु तदा स्त्रीभिः पश्येद्भ्रुवमन्वतीम् ॥ २६२

प्रत्याश्रुत्यासने सम्यगुपविश्य वरस्तदा ।

खिष्टकधीमतः पूर्णाङ्गत्वेन समापयेत् ॥ २६३ ॥

ब्राह्मो विवाहो विहितो दोषहीनः सवर्णया ।

कुलधर्माशुसारेण गोत्रभिन्नासपिण्डया ॥ २६४ ॥

ब्रह्मोद्वाहेन या ग्राह्या सैव पत्नी गृहेश्वरी ।

तदनुष्ठां विना ब्राह्मविवाहं नाचरेत् पुनः ॥ २६५ ॥

तस्या अपत्ये तद्वंशे विद्यमाने कुलेश्वरि ।।

शैवोद्भवान्यपत्यानि दायार्हाणि भवन्ति न ॥ २६६ ॥

शैवा तदन्वयाश्चैव लभेरन् धनभाजिनः ।

यथाविभवमाच्छादं ग्रासञ्च परमेश्वरि ॥ २६७ ॥

शैवो विवाहो द्विविधः कुलचक्रे विधीयते ।

चक्रस्य नियमेनैको द्वितीयो जीवनावधि ॥ २६८ ॥

प्रदक्षिणीकृत्येत्यादि । ततो वरो भाष्येया सञ्चोत्थाय वङ्गि 'प्र-
क्षिणीकृत्य दुर्गां शिवञ्च रमां विष्णुञ्च ब्राह्मीं ब्रह्माण्यमेव च युग्मं
'सम्' ससुद्दिश्य त्रिक्लिधा त्रिवारं त्रिवारं हवनं चरेत् कुर्यात् ॥ २६१ ॥

अश्वमण्डलिकेत्यादि । ततः सभार्यो वरोऽमन्त्रकं मन्त्रवर्जितम-
श्वमण्डलिकासप्तारोही पाषाणारोहणं सप्तमण्डलिकारोहणञ्च
ऽख्यात् वेत् यदि निशायां तदारोही कुर्यात्तदा स्त्रीभिः परिष्टनः
। सभार्यो वरो भ्रुवमन्वतीञ्च पश्येत् ॥ २६२ ॥

समापयेन् विवाहकर्मति शेषः ॥ २६३-२६५ ॥

तस्या इत्यादि । तस्या ब्राह्मोद्वाहेन गृहोत्थायाः पत्याः अपत्ये
प्राप्तजे आत्मजायां वा ॥ २६६ ॥

धनभाजिनो जनाः ॥ २६७ ॥ २६८ ॥

चक्रानुष्ठानसमये स्वर्गणैः शक्तिसाधकैः ।
 परस्पररेच्छयोद्वाहं कुर्याद्द्वीरः समाहितः ॥ २६८ ॥
 भैरवीवीरवृन्दे षु स्वाभिप्रायं निवेदयेत् ।
 श्रावयोः शम्भवोद्वाहे भयङ्गिरनुमन्यताम् ॥ २७० ॥
 तेषामनुष्ठामादाय जप्त्वा सप्ताक्षरं मनुम् ।
 अष्टोत्तरशताष्टत्या प्रणमेत् कालिकां पराम् ॥ २७१ ॥
 ततो वदेत् तां रमणीं कौलानां सन्निधौ शिवे ! ।
 अकैतवेन चित्तेन पतिभावेन मां वृणु ॥ २७२ ॥
 गन्धपुष्पाक्षतैर्हृत्वा सा कौलादपि तं ततः ।
 सुश्रद्धाना देवेशि ! करी दद्यात् करोपरि ॥ २७३ ॥
 ततोऽभिषिञ्चेत् चक्रेशो मन्त्रेणानेन दम्पती ।
 तदा चक्रस्थिताः कौला ब्रूयुः स्वस्तीति सादरम् ॥२७४

अथ शम्भवोद्वाहविधिमाह चक्रानुष्ठानेत्यादिभिः । स्वर्गणैः
 शक्तिसाधकैः सह चक्रानुष्ठानसमये परस्पररेच्छया परस्परस्य भैरवा
 वीरस्य चाकाङ्क्षया समाहितः सावधानः सन् वीर उद्वाहं
 कुर्यात् ॥ २६८ ॥ २७० ॥

तेषामित्यादि । तेषां भैरवीवीरवृन्दानामनुष्ठामनुमतिमादाय
 गृहीत्वा सप्ताक्षरं परमेश्वरि स्वाहेति मनुमष्टोत्तरशताष्टत्या जप्त्वा वीर
 परमासुत्तमां कालिकां प्रणमेत् ॥ २७१ ॥

तत इत्यादि । हे शिवे ! पार्श्वति ! ततो वीरः कौलान
 सन्निधौ समीपे हे रमणि ! त्वमकैतवेन व्याजमून्येन चित्तेन पतिभा
 वेन मां वृण्विति तां रमणीं वदेत् ॥ २७२ ॥

गन्धेयादि । हे देवेशि ! ततः सा कौला सुश्रद्धाना सती गन्ध
 पुष्पाक्षतैर्हृत्वा तस्य करोपरि स्वकीयौ करौ दद्यात् ॥२७३
 तत इत्यादि । ततःपरं चक्रेशोऽनेन वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण तं

राजराजेश्वरी काली तारिणी भुवनेश्वरी ।
 वगला कमला नित्या युवां रक्षन्तु भैरवो ॥ २७५ ॥
 अभिषिञ्चेत् द्वादशधा मधुना वार्ययाथ सा ।
 ततस्ती प्रणतौ विद्वान् श्रावयेद्वाग्भवं रमाम् ॥ २७६ ॥
 यद्यदङ्गीकृतं तत्र ताभ्यां पाल्यं प्रयत्नतः ।
 शान्भवोक्तविधानेन कुलीनाभ्यां कुलेश्वरि ! ॥ २७७ ॥
 वयोवर्णविचारोऽत्र शैवोद्वाहे न विद्यते ।
 असपिण्डां भर्तृहीनामुद्वेष्ट्य श्शासनात् ॥ २७८ ॥
 परिणीता शैवधर्मे चक्रनिर्धारणेन या ।
 अपत्यार्थी ऋतुं दृष्ट्वा चक्रातीते तु तां त्यजेत् ॥ २७९ ॥
 शैवभार्य्याद्गवापत्यमनुलोमेन माहवत् ।
 समाचरेद्विलोमेन तत्तु सामान्यजातिवत् ॥ २८० ॥
 एषां सङ्करजातीनां सर्वत्र पिष्टकर्म्मसु ।

दम्पती जायापती अभिषिञ्चेत् तदा अस्मिन् काले चक्रस्थिताः कौलाः
 सादरं यथा स्यात्तथा स्वस्तीति ब्रूयुर्वदेयुः ॥ २७४ ॥

ननु केन मन्त्रेण चक्रेशो दम्पती अभिषिञ्चेदित्यपेक्षायामाह
 राजराजेश्वरीत्यादि ॥ २७५ ॥

अभिषिञ्चेदित्यादि । चक्रेशोऽनेनैव मन्त्रेण मधुना मद्येन
 वार्ययाथवार्य्यं जलेन वा द्वादशधा द्वादशवारं दम्पती अभिषिञ्चेत् ततः
 प्रणतौ दम्पती प्रति विद्वांस्यक्रेशो वाग्भवं ऐक्येति रमाम् श्रीमिति च
 वीजं श्रावयेत् ॥ २७६ ॥

तत्र शान्भवोद्वाहकर्मणि ताभ्यां जायापतिभ्यां ॥ २७७/२७८ ॥

परिणीतेत्यादि । चक्रनिर्धारणेन चक्रनियमेन शैवधर्मे या स्त्री
 परिणीता ऊदा आसीत्तां स्त्रियं चक्रातीते सत्यपत्यार्थी वीरः स्त्रिय-
 द्दत्तं दृष्ट्वा त्यजेत् ॥ २७९ ॥

भोज्यप्रदानं कीलानां भोजनं विहितं भवेत् ॥ २८१ ॥
 नृणां स्वभावजं देवि ! प्रियं भोजनमैधुनम् ।
 सङ्केपाय हितार्थाय शैवधर्मं निरूपितम् ॥ २८२ ॥
 अतएव महेशानि ! शैवधर्मनिषेवणात् ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां प्रभुर्भवति नान्यथा ॥ २८३ ॥ •

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सव्यं तन्त्रोत्तमोत्तमे सव्यं धर्म-
 निरूपयसारे श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादे
 कुशण्डिकादशविधसंस्कारविधि-
 नाम नवमोऽङ्कात् ।

शैवभार्य्याद्यादि । अमुलोमेन वर्णनं शैवभार्य्याङ्गवापयं सा त्वत्
 कर्म समाचरेत् कुर्यात् यथा ब्राह्मणात् क्षत्रियायां शैवभार्य्यायां
 जातसपत्यं क्षत्रियावत् कर्ष्यं समाचरेदित्येवं त्रिलोमेन वर्णनं यत्
 शैवभार्य्याङ्गवापयं तत् सासान्यजातिवत् पञ्चमवर्णवत् कर्म समा-
 चरेत् ॥ २८०-२८३ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रटीकायां नवमोऽङ्कात् ।

दशमोऽङ्कात् ।

श्रीदेव्युवाच ।

कुशण्डिकाविधिर्नाथ ! संस्काराश्च दश श्रुताः ।

दृष्टिश्चाङ्घ्रिविधिं देव ! कृपया मे प्रकाशय ॥ १ ॥

कुशण्डिकाया जीवसेकादिविवाहान्तानां दशविधसंस्काराणाञ्च
 विधिं श्रुत्वेदानीं दृष्टिश्चाङ्घ्रिविधिं कुशण्डिकाया दृष्टिश्चाङ्घ्रस्य च

कस्मिन् कस्मिन् च संस्कारे प्रतिष्ठासु च कास्वपि ।
 कुशण्डिकाविधानञ्च वृद्धिश्राद्धञ्च शङ्कर ! ॥ २ ॥
 कर्त्तव्यं वा न कर्त्तव्यं तन्मन्त्राच्च तत्त्वतः ।
 मतप्रोतये मद्देशान ! जीवानां मङ्गलाय च ॥ ३ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

जीवसेकाद्विवाहान्तदशसंस्कारकर्मसु ।
 यत्र बहिहितं भद्रे ! सविशेषं प्रकीर्त्तितम् ॥ ४ ॥
 तदेव कार्यं मनुजैस्तस्वन्नैर्हितमिच्छुभिः ।
 अन्यत्र यद्विधातव्यं तत् शृणुष्व वरानने ! ॥ ५ ॥
 वापीकूपतडागानां देवप्रतिकृतस्तथा ।
 गृह्यारामव्रतादीनां प्रतिष्ठाकर्मसु प्रिये ! ॥ ६ ॥
 सर्वत्र पञ्चदेवानां मातृणामपि पूजनम् ।
 वसोर्धारा च कर्त्तव्या वृद्धिश्राद्धकुशण्डिके ॥ ७ ॥
 स्त्रीणां विधेयकृत्येषु वृद्धिश्राद्धं न विद्यते ।
 देवतापिढटसार्थं भोज्यमेकं समुत्सृजेत् ॥ ८ ॥

कस्मिन् कस्मिन् कर्मणि कार्यत्वमकार्यत्वं वा वर्त्तते तदपि श्रोत-
 मिक्रान्ती श्रीदेव्युवाच कुशण्डिकाविधिरित्यादि ॥ १ । २ ॥

आषण्णं ब्रूहि ॥ ३ ॥

श्रीदेव्यैवं प्रार्थितः सन् श्रीसदाशिव उवाच जीवसेकादित्यादि ।

जीवसेकास्त्रीवसेकमारभ्य ॥ ४ । ५ ॥

वापीत्यादि । देवप्रतिकृतेः देवताप्रतिभायाः ॥ ६ ॥

पञ्चदेवानां ब्रह्मादीनां मातृणां गौर्यादीनाम् ॥ ७ ॥

स्त्रीणामित्यादि । स्त्रीणामिति कृत्यानां कर्त्तरि प्रठी समुत्सृजेत्
 स्त्रीति शेषः ॥ ८ ॥

देवमात्रार्चनं तत्र वसुधारा कुशस्थिका ।

भक्त्या स्त्रिया विधातव्या ऋत्विजा कमलानने ॥ ९५ ॥

पुत्रश्च पौत्रो दीहितो ज्ञातयो भगिनीसुतः ।

जामातृर्त्विग्दैवपित्रे शस्ताः प्रतिनिधौ शिवे ! ॥ १० ॥

• वृद्धिश्चाहं प्रवक्ष्यामि तत्त्वतः शृणु कालिके ! ॥ ११ ॥

कृत्वा नित्योदितं कर्म मानवः सुसमाहितः ।

गङ्गां यज्ञे श्वरं विष्णुं वासुवीशं भूपतिं यजेत् ॥ १२ ॥

ततो दर्भमयान् विप्रान् कल्पयेत् प्रणवं श्वरम् ।

पञ्चभिर्नवभिर्वापि सप्तभिस्त्रिभिरेव वा ॥ १३ ॥

निर्गर्भैश्च कुशैः साग्रैर्हृच्छिणावर्त्तयोगतः ।

सार्द्धद्वयावर्त्तनेन जङ्घायै रचयेद्विजान् ॥ १४ ॥

वृद्धिश्चाहं पार्वणादौ षड्विप्राः परिकीर्त्तिताः ।

तत्र स्त्रीभिर्विधेषु कर्मसु ऋत्विजा आत्मप्रतिनिधिना पुरो-
हितेन ॥ ९ ॥

ननु पुरोहित एव प्रतिनिधिः प्रशक्तो भवति तद्वन्मोऽपि वा
कश्चित् तत्राह पुत्र इत्यादि ॥ १० । ११ ॥

अथ वृद्धिश्चाहविधिमाह कृत्येत्यादिभिः । नित्योदितं कर्म
कृत्वा पूर्वाभिमुखो मानवः सुसमाहितोऽतिशयध्यानः सन् प्रणवादि-
नमोऽन्ते नाममन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिर्गङ्गां यज्ञेश्वरं विष्णुं वासुवीशं
भूपतिं भूमिस्वामिनं पुरुषञ्च क्रमतो यजेत् पूजयेत् ॥ १२ ॥

तत इत्यादि । ततः परं प्रणवमोक्षारं श्वरम् सन् मानवो दर्भ-
मयान् विप्रान् कल्पयेत् रचयेत् । दर्भमयत्राङ्गुणनिर्वाहमाह पञ्चभि-
रित्यादिना साङ्गेन । निर्गर्भैर्गर्भशून्यैः साग्रैरुपभागवहितैश्चर्वायैर्न-
वभिः सप्तभिः पञ्चभिस्त्रिभिरेव वा कुशैर्हृच्छिणावर्त्तयोगतः सार्द्धद्वया-
वर्त्तनेन द्विजान् विप्रान् रचयेत् ॥ १२ । १४ ॥

एकोद्दिष्टे तु कथित एक एव द्विजः शिवे । १५ ॥

ततो विप्रान् कुशमयानेकास्त्रिव भाजने ।

श्रीवैराभिसुखान् कृत्वा स्थापयेदमुना सुधीः ॥ १६ ॥

श्रीं शचीं देवीरभीष्टये शची भवन्तु ।

पीतये शचीं रभिस्रवन्तु नः ॥ १७ ॥

ततस्तु गन्धपुष्पाभ्यां पूजयेत् कुशभूसुरान् ॥ १८ ॥

पश्चिमे दक्षिणे चैव कुशमयुग्मक्रमात् सुधीः ।

षट्पात्राणि सदूर्भाणि स्थापयेत्तुलसीतिलैः ॥ १९ ॥

पात्रद्वये पश्चिमायां याम्ये पात्रचतुष्टयम् ।

पूर्वास्त्रानुत्तरसुखान् षड् विप्रानुपवेशयेत् ॥ २० ॥

दक्षिणं पश्चिमायां दक्षिणे वामयाम्ययोः ।

ननु कति दर्शयया ब्राह्मणाः कल्पयितव्या इत्याकाङ्क्षायाभाह
द्विजाद्वे इत्यादि ॥ १५ ॥

तत इत्यादि । ततः परं सुधीर्द्विजासकृता एकस्मिन्नेव भाजने
कुशमवान् विप्रान् श्रीवैरभिसुखानुत्तरसुखान् कृत्वामुना वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण
स्थापयेत् ॥ १६ ॥

कुशमयब्राह्मणस्थापनार्थं मन्त्रमेवाह । श्रींशच इत्याद्यम् ॥ १७ ॥
ततश्चिन्तादि । ततस्तु प्रथवादिनमोऽन्तेन नाममन्त्रेण गन्ध-
पुष्पाभ्यां कुशभूसुरान् कुशमयब्राह्मणान् पूजयेत् ॥ १८ ॥

पश्चिमे इत्यादि । ततः सुधीः कर्षासाधकः पश्चिमे दक्षिणे चैव
कुश कुश क्रमात् सदूर्भाणि कुशसहितानि तलसीतिलैश्च मुक्तानि
षट्पात्राणि स्थापयेत् ॥ १९ ॥

पात्रद्वये इत्यादि । ततः पश्चिमायां द्विषि स्थापिते पात्रद्वये
याम्ये दक्षिणे स्थापिते पात्रचतुष्टये च क्रमतः पूर्वास्त्री पूर्वोत्तरी
उत्तरास्त्रीश्च कुशमवान् षड् विप्रानुपवेशयेत् ॥ २० ॥

पितुर्मातामहस्यापि पत्नी द्वौ विधिः पार्यति । २१ ॥
 नान्दीमुख्याश्च पितरो नान्दीमुख्याश्च मातरः ।
 मातामहादयोऽप्येवं मातामहादयोऽपि च ।
 आह्वे नान्द्राभ्युदयिके समुत्तेख्या वरानने । २२ ॥
 दक्षावर्त्तेनोत्तरास्थो देवं कर्म समाचरेत् ।
 वामावर्त्तेन दक्षास्यः पितृकर्माणि साधयेत् ॥ २३ ॥
 सर्वकर्म प्रकुर्वीत देवादिक्रमतः शिवे । ।
 लङ्घनात्माहमातृणां आहं तद्विफलं भवेत् ॥ २४ ॥
 कौवेराभिमुखोऽनुप्रावाक्यं देवे प्रकल्पयेत् ।
 याम्यास्यः कल्पयेद्वाक्यं पित्रे मातामहेऽपि च ।

देवपक्षमित्यादि । हे पार्यति ! पश्चिमायां दिशि देवं पश्चं च
 विधिं जानीहि । दक्षिणे तु वामयास्ययोर्वामभागे दक्षिणभागे च
 क्रमतः पितृमातामहस्यापि द्वौ पत्नी विधिः ॥ २१ ॥

नान्दीमुख्याश्चेत्यादि । हे वरानने ! देवि ! आभ्युदयिके नान्दी-
 आह्वे पितरः पितादयो नान्दीमुखा मातरो मातादयश्च नान्दीमुखाः
 समुत्तेख्याः समुत्तायाः एवं मातामहादयोऽपि नान्दीमुखाः मातामहा-
 दयोऽपि नान्दीमुख्यः समुत्तेख्याः ॥ २२ ॥

दक्षावर्त्तेनेत्यादि । दक्षिणावर्त्तेनोत्तरास्य उत्तरमुखः सन् देवं
 कर्म समाचरेत् कुर्यात् । वामावर्त्तेन दक्षास्यो दक्षिणमुखः सन्
 पितृकर्माणि साधयेत् ॥ २३ ॥

सर्वं मित्यादि । हे शिवे ! देवादिक्रमत एव सर्वं कर्म प्रकु-
 र्वीत । ननु पितृकर्मसाधनाय दक्षिणावर्त्तेनैव दक्षिणातुल्यभागे चो-
 दोपक्षत्वाद् लङ्घनादित्यादि । मातृमातृणां मातृमातादीनां लङ्घना-
 त्पश्चान्नं विफलं भवेत् । मातृमातृणां पितृः पितृमातृणां प-
 लक्ष्यम् ॥ २४ ॥

मातादी वैवपञ्चे तु वाक्यं शृणु श्रुचिस्मिते ! ॥ २५ ॥
 कात्यादीनि निमित्तानि समुत्तिष्ठ्य ततः परम् ।
 तत्तत् कर्माभ्युद्यार्थमुक्त्वा साधकसत्तमः ॥ २६ ॥
 पितादीनां त्रयाणां तु मातादीनां तथैव च ।
 मातामहानां च मातामह्यादीनामपि प्रिये ! ॥ २७ ॥
 ब्रह्मन्तं कीर्त्तयेत्तम गोत्रोच्चारणपूर्वकम् ।
 विद्मेषाञ्चैव देवानां श्राद्धं पदमुदीरयेत् ॥ २८ ॥
 कुशनिर्मितयोः पश्चात् विप्रयोरहमित्यपि ।
 करिष्ये परमेष्ठानौत्वनुज्ञावाक्यमीरितम् ॥ २९ ॥

कौवेरेत्यादि । कौवेराभिमुखो उत्तराभिमुखो भूत्वा दैवे पञ्चे-
 ऽनुज्ञावाक्यं कल्पयेत् ॥ २५ ॥

दैवपञ्चे प्रकल्पनीयं यदनुज्ञावाक्यं तदेवाह कात्यादीनीत्यादिभिः ।
 प्रवसतः कात्यादीनि निमित्तानि समुत्तिष्ठ्य ततः परं तत्तत्कर्माभ्यु-
 द्यार्थमुक्त्वा साधकसत्तमो गोत्रोच्चारणपूर्वकं पितादीनां त्रयाणां
 मातादीनामपि तिसृषां तथैव मातामह्यादीनां त्रयाणां मातामह्यादी-
 नाङ्गमपि तिसृषां ब्रह्मन्तं नाम कीर्त्तयेत् । ततो विद्मेषां देवानां चेति
 पदमुदीरयेदुच्चारयेत् । ततः श्राद्धपदमुदीरयेत् । पश्चात् कुशनिर्मितयो-
 र्भिः प्रयोरहमित्युदीरयेत् । ततः करिष्ये इत्युदीरयेत् । सकलपद-
 कोत्तवशा-विश्वु-रोन्मूषत् अद्यामुकमास्यमुकपञ्चेऽमुकतिथावमुककर्मा-
 भ्युद्यार्थमुकगोत्राणां नान्दीमुखानां पितृपितामहप्रपितामहाना-
 मङ्गमानुष्ठाकदैवशर्मणासमुकगोत्राणां नान्दीमुखीनां मातृपितामहा-
 मप्रियसकृत्प्रीतारमनुक्यमुककीनां देवीनां चासुसगोत्राणां नान्दीमुखानां
 अरिसाकृत्प्रसादात्सङ्कटप्रसातामह्यानामनुकहासमुकहासमुकदैवशर्मणां आमुक-
 गोत्राणां नान्दीमुखीनां मातामह्यप्रसातामह्येष्टप्रसातामह्यीनामनुक्य-
 मुक्यमुकीनां देवीनां च विद्मेषां देवानामभ्युदयिकं श्राद्धं कुशनिर्मितयो-

विश्वान् देवान् परित्यज्य पितृपक्षे तु पार्वति । ।
 तथा मातामहस्यापि पक्षेऽनुष्ठाः प्रकीर्षिताः ॥ २० ॥
 ततो जपेद्ब्रह्मविद्यां मायत्रीं दृग्धाः क्विने । । २१ ॥
 देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्यश्च वन्द्यः ॥ २२ ॥
 नमोऽसु पुष्ट्यै स्वाहायै नित्यमेव भवन्मिति ॥ २३ ॥
 पठित्वैनं त्रिधा हस्ते जलमादाय सप्तमः । । २४ ॥
 व्रं ह्रस्फडिति मन्त्रे ष्य आह्रस्व्याधि शोभयेत् ॥ २५ ॥
 आम्नेय्यां पात्रमेकन्तु संख्याय कुलनाम्निने । ।
 रक्षीन्नमस्तं प्रोष्य यन्नरक्षां कुरुष्व मे
 इत्युक्त्वा भाजने तस्मिन् सुलसीदक्षसंयुतम् ॥ २६ ॥

त्रिं प्रयोरहं करिष्ये इति वाक्यं जातम् । हे वरमिद्यानि ! देवपक्षे
 इत्येतदेवाहुष्ठावाक्यमीरितं कथितम् ॥ २६—२८ ॥

पितृपक्षे मातामहपक्षे च यदहोष्ठावाक्यं प्रकल्पनीयं तदाह
 विश्वानित्यादिना । हे पार्वति ! पितृपक्षे तथा मातामहस्यापि पक्षे
 विश्वान् देवान् परित्यज्याहुष्ठा प्रकीर्षिताऽहुष्ठावाक्यं कथितम् ।
 पितृपक्षेऽहुष्ठावाक्यं यथा श्योस् अद्यासुकमासुकपक्षेऽसुकतिषावसुक-
 तिषावसुककक्षाभ्युदयार्थमसुकगोत्राणां नान्द्रीसुखानां पितृपितामह-
 प्रपितामहानामसुकमासुकदेवशर्मणां असुकगोत्राणां नान्द्रीसुखीनां
 माहृपितामहीप्रपितामहीनामसुक्यसुक्यसुखीनां देवीनां वायाभ्यु-
 दयिकं आहं कुशनिर्भितयोर्विप्रयोरहं करिष्ये इति । मातामहपक्षे-
 ऽप्येवमेवाहुष्ठावाक्यं प्रकल्पनीयम् ॥ २० ॥

ततः अहुष्ठावाक्यकल्पनादन्तरम् ॥ २१ ॥ २२ ॥

पठित्वैनित्यादि । एतं देवताभ्य इत्याद्यं भवन्मिति मन्त्रं
 त्रिधा त्रिवारं पठित्वा ततः सप्तमः आह्रस्व्यां हस्ते जलमादाय च
 ह्रस्फडिति मन्त्रे ष्य आह्रस्व्याधि शोभयेत् ॥ २३ ॥

आम्नेय्यामित्यादि । तत आम्नेय्यां दिक्षुः कं पात्रं संख्याय प्रथ-

तिमातामहीति । देवादिक्रमतः सुधीः

विभ्रंशोऽप्यस्यैव दद्यात् कुशासनम् ॥ ३५ ॥

ततो विद्वान् आइकर्त्ता विश्वे देवान् पितृंस्तथा ।

मातामहीत्यापि तथा मातामहीं शिवे ॥ ३६ ॥

अतो इत्येवमस्मिन् शेषे ततो जे अचरत्तं कुरुष्येति वदेत् योजनया रघोःसकलमपि मम अचरत्तं कुरुष्येति मन्त्रो जातः इतीमं मन्त्र-
सङ्घा तद्विद्यात्तं च द्विषि संस्थापिते भाजने द्रव्यवीर्यवसंयुतं सन्निकं
जलं निधानं संस्थाप्य ततः सुधीः आइकर्त्ता देवादिक्रमतः कुशमवेभ्यो
विभ्रंशो अङ्गवत्पुत्रं दत्त्वा विश्वे देवा । इदमासनं यो नम इति वाक्येन
विभ्रंशो देवेभ्योऽसुकगोत्रं नान्दीमुखं पितरसुकदेवशर्मन् असुकगोत्रं
नान्दीमुखं पितामह्यासुकदेवशर्मन् असुकगोत्रं नान्दीमुखं प्रपितामह्यासुक-
देवशर्मन् असुकगोत्रं वः स्वधेति वाक्येन पित्रादिभ्योऽसुकगोत्रं नान्दी-
मुखं मातामहीति देवि ! असुकगोत्रं नान्दीमुखं पितामहि असुकि
देवि ! असुकगोत्रं नान्दीमुखं प्रपितामहि असुकि देवि ! इदमासनं
वः स्वधेति वाक्येन मातामहीत्यापि देवादिभ्योऽसुकगोत्रं नान्दीमुखं मातामह्यासुक-
देवशर्मन् असुकगोत्रं नान्दीमुखं प्रमातामह्यासुकदेवशर्मन् असुकगोत्रं नान्दी-
मुखं इदममातामह्यासुकदेवशर्मन् इदमासनं वः स्वधेति वाक्येन माताम-
ह्यादिभ्योऽसुकगोत्रं नान्दीमुखं मातामह्यासुकि देवि ! असुकगोत्रं
नान्दीमुखं प्रमातामह्यासुकि देवि ! असुकगोत्रं नान्दीमुखं इदममा-
तामह्यासुकि देवि इदमासनं वः स्वधेति वाक्येन मातामह्यादिभ्योऽपि
कुशासनं दद्यात् ॥ ३४ । ३५ ॥

इति दद्यात् । ततो विद्वान् आइकर्त्ता विश्वे देवा इहागच्छते
तिष्ठते च अत्र मम पूर्वां गच्छीतेति वाक्येन विश्वान् देवान् असुक-
गोत्रं नान्दीमुखं पितरपितामह्यासुकदेवशर्मन् असुकासुकासुकदेवश-
र्मन् इदमासनेन तिष्ठते च अत्र मम पूर्वां गच्छीतेति वाक्येन
पितरपितामह्यासुकदेवशर्मन् असुकगोत्रं नान्दीमुखं मातामह्यासुकिप्रि-

आवाञ्च पूजयेदादौ विद्वान् देवादीनां चित् ।
 पितृत्रयं तथा मातृत्रयं मातामहप्रपितामहा
 मातामहीत्रयं चापि पाद्यार्घ्याभिसन्निहितानि
 धूपैर्दीपैश्च वासोभिः पूजयित्वा नमस्कृत्य ।
 पात्राणां पातनप्रश्नं कुर्याद्देवक्रमात् शिवे । १२५ ॥
 मण्डलं रक्षयेदेकं मायया चतुरस्रकम् ।
 हे हे च मण्डले कुर्यात् तद्वत्पञ्चदशोरपि ॥ १२६ ॥

तामस्योऽसक्यसक्यसक्यो देव्य इहागच्छतेऽतिउत्तेऽ बलिभक्तं नम पूजां
 ऋद्धीतेति वाक्येन मातृमातादीरपि असक्यगोत्रां नान्दीसुखा माता-
 महप्रमातामहप्रपितामहा असक्यसक्यसक्यदेववर्णाश्च इहागच्छतेऽ
 तिउत्तेऽ बलिभक्तं नम पूजां ऋद्धीतेति वाक्येन मातामहान् माता-
 महप्रमातामहप्रपितामहा नान्दीसुखो मातामहीप्रमातामहीप्रपिता-
 तामस्योऽसक्यसक्यसक्यो देव्य इहागच्छतेऽ तिउत्तेऽ बलिभक्तं नम
 पूजां ऋद्धीतेति वाक्येन मातामहोऽमातामहादीनापि उवाचने
 आवाचयेत् ॥ १२६ ॥

आवाचोत्वादि । एवं विश्वदेवादीनावाञ्च विश्वदेवा एतानि
 पाद्यार्घ्याभिसन्निहितानि वा नम इति वाक्येन पाद्यार्घ्याभिसन्निहितानि धूपै-
 र्दीपैर्वासोभिश्चाप्यादौ विद्वान् देवान् पूजयेत् । ततः सोऽसक्यस-
 क्यगोत्रा नान्दीसुखाः पितृपितामहप्रपितामहा असक्यसक्यसक्यदेवव-
 र्णाश्च एतानि गन्धधूपद्रोपादीनि वः स्वधेति वाक्येन पितृत्रयं त-
 चैवासक्यगोत्रा नान्दीसुखो मातृपितामहप्रपितामहोऽसक्यसक्यसक्यो
 देव्य एतानि पाद्यादीनि वः स्वधेति वाक्येन मातृत्रयं तथैव प्रकल्पितेन
 वाक्येन मातामहप्रपितामहा तथैव कल्पितवाक्येन मातामहीप्रपिता-
 महातः पाद्यार्घ्याभिसन्निहितानि पूजयेत् । हे वरानने ! शिवे ! एवं विश्वदे-
 वादीन् पूजयित्वा ततो देवक्रमात् देवपञ्चादिक्रमतः पितृत्रयं पात-
 नविधौ इति पात्राणां पातनप्रश्नं नान्दीनां प्रति कुर्यात् ॥ १२६ ॥

पातयेत्पितृभ्योऽपानाम्नासाथ साधकः ।

तेन साधितमन्त्रेषु सर्वोपकरणैः सह ।

पानार्थं च साधकः क्रमेण परिवेशयेत् ॥ ४० ॥

ततोऽपानान् इत्युक्त्वा ह्रूं फडिति मन्त्रकैः ।

संज्ञासाधकैश्चर्वाणि विद्वान् देवांस्तथा पितॄन् ॥ ४१ ॥

मातृसातमहान् सातामहीरुत्थित्वा तत्त्ववित् ।

निवेशयेत्पितृभ्यो देवताभ्यस्त्रिधा पठेत् ॥ ४२ ॥

मन्त्रकर्मणि । ततः ओं पातयेति ब्राह्मणान्दत्तरं प्राप्य देवमन्त्रे वाचसा ह्रीं बीजेन पठत्कर्मं पठन्कोणमेकं मन्त्रं रथयेत् । पञ्चमोरेति तद्वत् ह्रीं बीजेन पठन्कोणे द्वे द्वे मन्त्रे त्रय्यात् ॥ ३९ ॥

साधयेत्परि । ततः साधको जनो वाङ्मनोहितेषु वसिति बीजेनाभिमन्त्रेण मन्त्रेषु क्रमतः पात्राण्यासाद्य संस्थाप्य तेन वसिति बीजेन साहितेषु पात्रेषु सर्वैरुपकरणैः पानार्थं पाथसा पानार्थेन क्रमेण च ह्रं ह्रानि क्रमेण देवादिक्रमतः परिवेशयेत् ॥ ४० ॥

तत इत्यादि । ततः परमन्त्रेषु मधुयवान् दत्त्वा ह्रं ह्रूं फडिति मन्त्रकैः संज्ञासाधकानि संज्ञासाधकैश्च तत्त्ववित् जनो विद्वान् देवान् तथा पितॄन् पितादीन् तथा सातृमातादींस्तथा सातामहान्मातामहादीन् तथा सातामहीरुत्तामहोरम्युत्थित्वा चार्थैः विश्वदेवादिभ्यः सर्वैरुपकरणैः निवेशयेत् विश्वदेवाः पानार्थोदकमधुयवसर्वोपकरणसहितमेतदन्नं वो मम पूति वाक्येन विश्वेभ्यो देवेभ्योऽन्नमगोत्रा नान्दी-सहाः पितामहाप्रपितामहा अन्नकासकासकदेवशर्वाणः पानार्थो-दकमधुयवसर्वोपकरणान्वितमेतदन्नं वः सधेति वाक्येन पितादिभ्यो-ऽन्नमगोत्रा नान्दीसह्यो सातृपितामहीप्रपितामहोऽन्नमगोत्रासह्यो देवाः पानार्थोदकमधुयवसर्वोपकरणान्वितमेतदन्नं वः सधेति वाक्येन सातामहान्मातामहान्मातामहोऽन्नमगोत्रा नान्दीसहा सातामहप्रपितामहासहासातामहा अन्नकासकासकदेवशर्वाणः इत्युक्त्वा पानार्थोदकमधुयवसर्वोपकरणान्वित-

शेषान्पिण्डयोः प्रश्नौ कुर्यात्प्रति ॥ ४१ ॥
 दत्तशेषैरक्षतायै श्रीशूरप्रसादविभक्तौ ॥
 द्विजात् प्राप्नोत्तरः पिण्डान् रक्षेत्प्रजापति ॥ ४४ ॥
 अन्यं तु कल्पयेदेकं पिण्डं तत्प्रसमसिद्धये ॥
 आस्तरेनैर्कृतं दर्भान् मण्डले यत्समुत्तमान् ॥ ४५ ॥
 ये मे कुले लुप्तपिण्डाः पुरदारविद्विजिताः ॥
 अग्निदग्धाश्च ये केऽपि व्यासव्यासकृतस्य वै ॥ ४६ ॥
 ये बान्धवा बान्धवा वा येऽन्यजन्मनि जन्तवः ॥
 महत्पिण्डतोवाभ्यां ते यान्मु त्कृतिना प्रथमान् ॥ ४७ ॥
 दत्त्वा पिण्डमपिण्डेभ्यो मन्वाभ्यां सुरवन्दिते ॥
 प्रजापत्यं हस्तावाचान्तः सावित्रीं प्रजपस्ततः ॥
 देवताभ्यस्त्रिधा जप्त्वा मण्डलानि प्रकल्पयेत् ॥ ४८ ॥

मन्त्रं वःस्वधेति वाक्येन मातादिभ्योऽसृजगोला गान्दीश्वर्यो माता-
 नङ्गीप्रमातावङ्गीदृढप्रमातामङ्गीऽसृज्यसृज्यसृज्यो देव्यः यान्वाचोदकनपु-
 यवसृज्योपकरणांस्तमेतदक्षं वःस्वधेति वाक्येन मातामहादिभ्योऽपि
 सोपकरणांस्तद्वानि क्रमेण दत्त्वा गायत्रीं देवीं ह्यधश्च पश्येत् ततो
 देवताभ्य दत्त्वाद्यं भवन्वित्तीत्यन्तं मन्त्रं त्रिधा पठेत् वेत्त्याद्यं । ततः
 परं शेषान्प्रसक्तिं क्त्वा देयमिति पिण्डदानं करिष्ये इति च शेषान्पि-
 ण्डयोः प्रश्नौ विप्रं प्रति कुर्यात् ॥ ४१-४३ ॥

दत्तशेषैरित्यादि । ततः परं द्विजान् रक्षेभ्यो देवतामिति यो
 कुर्यादिति प्राप्नोत्तरः सन् दत्तशेषैर्दत्तभ्योऽपि रक्षेत्प्रजापतिं
 प्रजपसिद्धिमान् विश्वफलदत्तान् ह्याद्यं पिण्डान् रक्षेत् ॥ ४४ ॥

अन्यन्वित्यादि । ततस्तोभ्योऽन्यजपि तत्तवमं विद्वान्पुत्रस्य
 पिण्डं कल्पयेत् । ततो नैर्कृतं कोचे कल्पिते यत्समुत्तमान् कुर्यात्
 युतान् दर्भान् कुशाभाक्षरेदाह्यादयेत् ॥ ४५-४७ ॥

उच्छिष्टपात्रपुरतः पूर्वोक्तविधिना बुधः ।

हे देव मण्डले देवि ! रचयेत् पितृतः क्रमात् ॥ ४६ ॥

पूर्वमन्त्रे च संप्रोक्तं जुषांस्तेष्वाम्नास्तरेत् कृती ।

पशुना वायुना दर्भान् पितृदर्भक्रमात् शिवे । ।

ऊर्ध्वं मूले च मध्ये च त्रींशतीन् पिण्डान्निवेदयेत् ॥ ५० ॥

आमन्त्रणेन प्रत्येकं नामोच्चार्य महेश्वरि ! ।

सधया वितरेत् पिण्डं यवमाध्वीकसंयुतम् ॥ ५१ ॥

इत्यादि । हे शरवन्दि ! ते ते तुले इत्यादिभ्यां ते यागु
हस्तिमशवाक्षिकलाभ्यां ह्याभ्यां मन्त्राभ्यामपिण्डेभ्यः पिण्डविहीनेभ्यो
नैर्हतकोषे कल्पिते चतुष्कोषे मण्डले आकाशितेषु दर्भेषु पूर्वं रचित-
द्यादयपिण्डातिरिक्तं पञ्चप्रचितं त्रयोदशं पिण्डं दत्त्वा हस्तौ प्रचाप्य
तत आवाहः कृताचमनः सन् सापित्रीं गायत्रीं द्यधा प्रजपन् देव-
ताभ्य इति मन्त्रं लिधा जप्त्वा मण्डलानि प्रकल्पयेत् ॥ ४८ ॥

मनु केन विधिना जुह्व स्थाने कियन्ति वा मण्डलानि प्रकल्प-
वितव्यामीत्याकाशायासाह उच्छिष्टेत्यादि । हे देवि ! बुधः प्राज्ञः
आहवर्तौ पूर्वोक्तेन विधिना पितृतः क्रमादुच्छिष्टपात्राणां पुरतो
हे हे चतुष्कोषे मण्डले रचयेत् ॥ ४६ ॥

पूर्वमन्त्रे चेत्यादि । हे शिवे ! ततो वनिति वीजरूपेण पूर्वमन्त्रेण
मण्डलानि चतुष्कोशाभिषिञ्च्य कृती विषण्णः आहवर्तौ तेषु मण्डलेषु
जुषांसास्तरेत् । ततो वायुना यमिति वीजेन दर्भान्मयुक्ष्याभिषिञ्च्य
पितृदर्भक्रमात् दर्भाणां मूले मध्ये चोर्ध्वं च पित्रादिभ्यो मातादिभ्यो
जातानद्यादिभ्यो मातामद्यादिभ्यश्च क्रमेणैव त्रींशतीन् पिण्डान्निवेदयेत्
इत्यादि ॥ ५० ॥

मनु केन केन वाक्येन पित्रादिभ्यः पिण्डा निवेदयितव्या इत्य-
पेक्षायासाह आहवर्तौ चेत्यादि । हे महेश्वरि ! आमन्त्रणेन चतुष्को-
षमण्डला विधिं पित्रादीनां प्रत्येकं नामोच्चार्य सधया यव-

पिण्डान्ते पिण्डशेषस्य विकीर्यं शेषभुजः ।

प्रीषयेत् करलेपेण नैकोद्दिष्टेष्वं विधिः ॥ ५१ ॥

माध्वीकचंद्रतं मधुयवाभ्यां संयुक्तं पिण्डं विनयेत् । अष्टकगोल
 नान्दीसृष्ट पितरसृष्टकदेवशर्मज्ञेषु मधुयवयुतः पिण्डस्य सधेति वाक्ये
 दर्भसूत्रे पिण्डोऽसृष्टकगोल नान्दीसृष्ट पितामह्रासृष्टकदेवशर्मज्ञेषु मधुयव
 युतः पिण्डस्य सधेति वाक्येन दर्भमध्ये पितामह्रासृष्टकगोल नान्दी
 सृष्ट प्रपितामह्रासृष्टकदेवशर्मज्ञेषु मधुयवयुतः पिण्डस्य सधेति वाक्ये
 दर्भोर्ध्वे भागे प्रपितामह्रासृष्टकगोले नान्दीसृष्टि मातरसृष्टि रे
 मधुयवयुत एष पिण्डस्य सधेति दर्भसूत्रे मातं अष्टकगोल नान्दी
 सृष्टि पितामह्रासृष्टि देवि मधुयवयुत एष पिण्डस्य सधेति दर्भमध्ये
 पितामह्रासृष्टि अष्टकगोले नान्दीसृष्टि प्रपितामह्रासृष्टि देवि मधुयवयु
 एष पिण्डस्य सधेत्यनेन दर्भोर्ध्वे प्रपितामह्रासृष्टकगोले नान्दीसृ
 मातामह्रासृष्टकदेवशर्मज्ञेषु मधुयवयुतः पिण्डस्य सधेत्यनेन दर्भसू
 मातामह्रासृष्टकगोले नान्दीसृष्ट प्रमातामह्रासृष्टकदेवशर्मज्ञेषु मधुयव
 युतः पिण्डस्य सधेत्यनेन दर्भोर्ध्वे प्रमातामह्रासृष्टकगोले नान्दीसृ
 ष्टकप्रमातामह्रासृष्टकदेवशर्मज्ञेषु मधुयवयुतः पिण्डस्य सधेत्यने
 दर्भोर्ध्वे ष्टकप्रमातामह्रासृष्टकगोले नान्दीसृष्टि मातामह्रासृष्टि रे
 मधुयवयुत एष पिण्डस्य सधेत्यनेन दर्भसूत्रे मातामह्रासृष्टकगोले
 नान्दीसृष्टि प्रमातामह्रासृष्टि देवि मधुयवयुत एष पिण्डस्य सधेत्यने
 दर्भमध्ये प्रमातामह्रासृष्टकगोले नान्दीसृष्टि ष्टकप्रमातामह्रासृ
 देवि मधुयवयुत एष पिण्डस्य सधेति वाक्येन दर्भोर्ध्वे ष्टकप्रमातामह
 च पिण्डं दद्यादित्यर्थः ॥ ५१ ॥

पिण्डान्ते इत्यादि । पिण्डान्ते पिण्डप्रदानात् । पिण्ड
 नमितः पिण्डशेषं विकीर्यं चो शेषभुजः पितरः शेषभ
 मिति वाक्येन करलेपेण कस्तवग्नेनाज्ञेन शेषभुजः शेषभुजः
 पितरन् प्रीषयेत् । एकोद्दिष्टेष्वं विधिः शेषभुजः शेषभुजः
 नैकः ॥ ५१ ॥

देवतापिबुद्धयर्थं सावित्रीं द्यधा जपेत् ।

देवताभ्याञ्चिवा जप्त्वा पिण्डान् सम्य् जयेत्ततः ॥ ५३ ॥

प्रज्वाल्य धूपं दीपं च निमील्य नयनद्वयम् ।

दिव्यदेहधरान् पितृमन्त्रतः कथ्यमध्वरे ।

विभक्त्यं प्रक्षमेहीमानिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ५४ ॥

पित्वा मे परमो धर्मः पिता मे परमं तपः ।

स्वर्गः पिता मे तत्तृती ह्यसमस्यखिलं जगत् ॥ ५५ ॥

ततो निर्माणाद्याय प्रार्थयेदाशिशः पितृन् ॥ ५६ ॥

आशिशो मे प्रदीयन्तां पितरः करुणामयाः ।

वेदाः सन्ततयो नित्यं वर्धन्तां बान्धवा मम ॥ ५७ ॥

सातारो मे विवर्धन्तां बह्वन्यन्नानि सन्तु मे ।

याचितारः सदा सन्तु मा च याचामि कश्चन ॥ ५८ ॥

देवादिती द्विजान् पिण्डान् विष्टजेत्तदनन्तरम् ।

देवतापिबुद्धयर्थं सावित्रीं गायत्रीं द्यधा जपेत् ततो देवताभ्य इति मन्त्रं लिधा जप्त्वा ततो गन्धपुष्पाभ्यां पिण्डान् कथ्यं जपेत् ॥ ५३ ॥

प्रज्वालयेत्दीपं । ततो धूपं दीपं च प्रज्वाल्य नयनद्वयं निमील्य दिव्यदेहधरानध्वरे यज्ञे कथ्यं पितृमन्त्रं पश्यतः सादृतः पितृन् विभक्त्यं विचिन्त्येव मन्त्रमरुचं मन्त्रमुदीरयन् कीर्त्तयन् भीमान् जनकान् प्रक्षमेत् ॥ ५४ ॥

ततो मन्त्रमवाह्यं पिता मे इत्याद्याम् ॥ ५५ ॥

ततो मन्त्रं पितृन् । ततः परं निर्माणाद्याय पुष्पाद्याद्याय ष्टहीत्वा आशिशो मे प्रदीयन्तामित्याद्यं मा च याचामि कश्चनेत्यन्तं तन्मन्त्रमुदीरयन् कथं वाचकः पितृनाशिशः कामान् प्रार्थयेत् तापेत् ॥ ५६-५८ ॥

तथैव दक्षिणां कुर्यात् पक्षेण त्रिभुजं तदादि ॥ ५८ ॥
 गायत्रीं दशधा जप्त्वा देवताभ्योऽपि पञ्चधा ॥
 दद्यात् वज्रं रविं विप्रमिदं पृच्छेत् ज्ञानमश्नुते ॥ ६० ॥
 इदं श्राव्यं सप्तश्राव्यं साङ्गं जातमिच्छेत् ॥
 द्विजो वदेत् सम्यगेव साङ्गं जातं विभामतः ॥ ६१ ॥
 अङ्गवैगुण्यशान्त्यर्थं प्रथमं दशधा जपन् ॥
 अष्टिद्राभिविधानेन कुर्यात् सप्तं सप्तमिदम् ॥
 पात्नीयान्निःपिण्डांश्च ब्राह्मणाश्च निवेदयेत् ॥ ६२ ॥
 विप्राभावे गवाजिभ्यः सक्षिले वा त्रिभिर्भिक्षिणः ॥
 द्विश्चाहमिदं प्रोक्तं नित्यसंस्कारकार्यम् ॥ ६३ ॥

देवाहित इत्यादि । तदनन्तरं देवाहितो देवपञ्चादिक्रमतो
 अङ्गान् जपन्तीति पिण्डं गवां गच्छेति च वाक्पञ्चमम् तत्पठित्
 श्रावको दर्शनयान् द्विजान् पिण्डांश्च विदुजोऽपि तथैव देवादि-
 क्रमेणैव त्रिष्वपि पक्षेषु चो' तत्पठत् अथोत्वारि' अथैतदाह्यु-
 विक्तश्राद्धप्रतिष्ठार्थं हिरण्यदिकमङ्गमोलायास्तद्वेदमन्त्रै' श्राद्धाचार
 दक्षिणां दातुमङ्गुत्सुजे इति वाक्येन ववाचस्ति' इत्युत्वारिभ
 दक्षिणां कुर्यात् ॥ ५८ ॥

गायत्रीमित्यादि । ततो गायत्रीं दशधा जप्त्वा देवताभ्य इति जप-
 नपि पञ्चधा जप्त्वा वज्रं रविं च दद्यात् जताङ्गविः इत्' विप्रमिदं
 पृच्छेत् ॥ ६० ॥

विप्रं प्रति किं पृच्छेदित्यपेक्षायामाह इत्युत्वारि' । इदं श्राव्यं
 सप्तश्राव्यं साङ्गं जातमित्युदीरयेत् । सोऽजमश्नुते इदं श्राव्यं साङ्गं
 जातमित्येव विप्रं पृच्छेत् । ततो विभामतः इत्युत्वारि' साङ्गं जातमिति
 द्विजो वदेत् ॥ ६१ ॥

अष्टिद्राभिविधानेन जतमेतद्ब्राह्मणकार्याष्टिद्राभिविधिति' अथैत' ॥ ६२ ॥

पापं चार्थं च कर्त्तव्यं पापं चत्वेन कीर्त्तयेत् ॥ ६४ ॥
 देवतादिप्रतिष्ठासु तीर्थयात्राप्रवेशयोः ।
 पापं चोत्त विधानेन आहमेतदुद्दीरयेत् ॥ ६५ ॥
 नैतेषु आहृत्येषु पितृभ्रान्दीसुखान् वदेत् ।
 नमोऽन्तेऽन्त्यायित्वा स्वधायै पदमुच्चरेत् ॥ ६६ ॥
 पित्रादिभ्यश्च तेषु यो जीवति वरानने ! ।
 तस्मिन्नेतन्मुञ्चिष्य आहं कुर्याद्द्विचक्षणः ॥ ६७ ॥
 जनकादिषु जीवत्सु त्रिषु आहं विवर्त्तयेत् ।
 तेषु प्रीतेषु देवेषु ! आहयन्नफलं समेत् ॥ ६८ ॥
 जीवत्पितरि कस्यापि ! नान्यथाहाधिकारिता ।
 मातुः आहं विना पत्न्यास्तथा नान्दीमुखं विना ॥ ६९ ॥

एवमाभ्युदयिकआहविधिसङ्गोदानौ षविशेषेण तेनैव विभिन्ना
 पापं चार्थं च कर्त्तव्यं पापं चत्वेन कीर्त्तयेत् ॥ ६४ ॥

देवतादीनादि । देवतादिप्रतिष्ठासु तीर्थयात्राप्रवेशयोश्च कर्त्तव्ये
 आहं कल्पनीयेष्वनुष्ठानाकार्येषु पापं चोत्त विधानेनैतन्प्राहमित्युद्दी-
 रयेत् ॥ ६५ ॥

नैतेष्वित्यादि । एतेषु आहृत्येषु पितृभ्रान्दीसुखान् वदेत् किं
 च देवताभ्यः पितृभ्यश्चेति मन्त्रेण नमोऽन्ते उच्चै इत्यत्र स्वधायै
 इति पदमुच्चरेत् । अन्यत् सर्वं पूर्ववदेव विधेयम् ॥ ६६ ॥

अहं तवसु अहं भवम् ॥ ६७ । ६८ ॥

जीवदित्यादि । हे कस्यापि ! पितरि जीवति इति इत्यत्र
 मातुः पत्न्याश्च आहं विना तथा नान्दीमुखमाभ्युदयिकमपि आहं
 विना अन्यथाहाधिकारिता नास्तीत्यन्वयः ॥ ६९ ॥

एकोद्दिष्टं तु कौलेभिः । विश्वदेवाय पूजयेत् ।
 एकमेव समुद्दिश्यानुष्णावाक्यं प्रकथयेत् ॥ ७० ॥
 दक्षिणाभिमुखो दद्याद्दक्षं पिण्डं च भक्षयेत् ।
 यवस्थाने तिला देयाः सर्वं मन्थ्य च पूजयेत् ॥ ७१ ॥
 प्रेतश्चाह्वे विशेषोऽयं गङ्गाद्यर्चां विवर्जयेत् ।
 मृतं समुल्लिखेत् प्रेतं वाक्ये दानेऽक्षपिण्डयेत् ॥ ७२ ॥
 एकमुद्दिश्य यत् श्राद्धमेकोद्दिष्टं तदुच्यते ।
 प्रेतस्याह्वे च पिण्डे च मत्स्यं मांसं नियोजयेत् ॥ ७३ ॥
 अग्नीचान्तात् द्वितोयेऽह्नि श्राद्धं यत् कुरुते नरः ।
 प्रेतश्चाह्वं विजानीहि तदेव कुलनायिके ॥ ७४ ॥
 गर्भस्त्रावाज्जातमृतान्दन्त्यत्र मृतजातयोः ।
 कुलाचारानुसारेण मानवोऽग्नौ चमाचरेत् ॥ ७५ ॥
 द्विजातीनां दग्धाह्वेन द्वादशाह्वेन पक्षतः ।

एकोद्दिष्टं श्राद्धं ॥ ७० । ७१ ॥

प्रेतश्चाह्वे इत्यादि । प्रेतश्चाह्वे गङ्गाद्यर्चां विवर्जयेत् न कुर्व्या-
 त् । अतुष्णावाक्ये ऽक्षपिण्डयोर्दाने च मृतं जन्तुं प्रेतं वसुधैवकुटुम्बक-
 येत् । प्रेतश्चाह्वे विशेषोऽयं ज्ञेयः ॥ ७२ ॥

नतु किञ्चाम एकोद्दिष्टं श्राद्धं तत्राह एकमुद्दिश्येत्यादि । नियोजयेत्
 समर्पयेत् ॥ ७३ ॥

नतु प्रेतश्चाह्वं किञ्चाम तत्राह अग्नीचान्तादित्यादि । अग्नीचा-
 न्तात् अग्नौ चस्थान्ते यत्नास्ति तदग्नीचान्तं तस्मात् ॥ ७४ ॥

अथ प्रसङ्गादग्नीचादिव्यवस्थामाह गर्भस्त्रावादित्यादिभिः । गर्भस्त्रावाह्वं-
 पातात् जातमृतान् जातः सन्नेव मृतो जातमृतस्यैवाह्वान्तात्सर्वो-
 ष्णं तजातयोः सतोर्मानवः स्वस्वकुलाचारानुसारेणाग्नीचमाचरेत् । अग्नीचा-
 साचरेत् कुर्व्यात् ॥ ७५ ॥

शूद्रसामान्ययोर्हवि । मासेनाशौचकल्पना ॥ ७६ ॥
 असपिण्डस्य तत्रातो त्रिरात्राशौचमिष्यते ।
 शूद्रतोऽपि गताशौचे सपिण्डस्य सृतिं शिवे ! ॥ ७७ ॥
 प्रशुभिनोधिकारी स्याद्द्वैवे पित्रे च कर्मणि ।
 नृते कुलार्चनादाद्ये ! तथा प्रारब्धकर्मणः ॥ ७८ ॥
 पञ्चवर्षाधिकान् मर्त्यान् दाहयेत् पितृकानने ।
 भर्ता सङ्ग कुलेशानि ! न दहेत् कुलकामिनीम् ॥ ७९ ॥
 तव स्वरूपा रमणी जगत्याच्छत्रवियुहा ।
 मोहाद्गर्भुचितारोहात् भवेन्नरकगामिनी ॥ ८० ॥
 ब्रह्ममन्त्रीपासकांस्तु तेषामान्नानुसारतः ।
 प्रवाहयेद्वा निखनेद्दाहयेद्वापि कालिके ! ॥ ८१ ॥
 पुण्यक्षेत्रे च तीर्थे वा देव्याः पार्श्वे विशिषतः ।
 कुलीनानां समीपे वा मरणं शस्तमखिके ! ॥ ८२ ॥
 विभावयन् सत्यमेकं विस्मरन् जगतां त्रयम् ।

हिजातीनामित्यादि । उपनीतसपिण्डमरणे शिशुजनने च
 हिजातीनां ब्राह्मणकृतियवैश्यानां क्रमतो दयाहेन हादगाहेन पक्षतः
 पक्षेणाशौचकल्पना विज्ञेया शूद्रसामान्ययोस्तु मासेनाशौचकल्पना
 शूद्राया शूद्रसामान्यवर्णयोरुपनयनस्थाने विधाहो ज्ञेयः ॥ ७६ ॥^१

असपिण्डोत्थादि । असपिण्डस्य तत्रातो सपिण्डमिच्छे गोत्रले
 नृते सति त्रिरात्राशौचमिष्यते । गते शौचेऽशौचे गते सपिण्डस्य सृतिं
 मरणे शूद्रतोऽपि जनस्य त्रिरात्राशौचमिष्यते ॥ ७७ ॥

कुलेशिरित्यादि । हे आद्ये ! कुलार्चनात्तथा प्रारब्धकर्मणश्च
 नृते कुलार्चनं प्रारब्धकर्मभ्यामन्यजित्नु द्वैवे पित्रे च कर्मणश्च सुवि-
 कांशोऽधिकारी न स्यात् ॥ ७८ ॥

पितृकानने दहयाने ॥ ७९-८२ ॥

परित्यजति यः प्राणान् स स्वरूपे प्रसिद्धति ॥ ८२ ॥
 प्रेतभूमौ शवं नीत्वा स्नापयित्वा हृतोश्चितम् ।
 उत्तराभिमुखं कृत्वा श्रावयेत् सितोपरि ॥ ८३ ॥
 सम्बोधनान्तं तद्गोत्रं प्रेतास्थानं समुच्चरन् ।
 दत्त्वा पिण्डं प्रेतमुखे दृष्टेष्टमनुं चरन् ॥ ८४ ॥
 पिण्डान्तरु रचयेत्तत्र सिद्धान्तैस्तण्डुलैश्च वा ।
 यवगोधूमचूर्णैर्वा धात्रीफलसमं प्रिये ॥ ८५ ॥
 स्थितेषु प्रेतपुत्रेषु ज्येष्ठे श्राद्धाधिकारिताः ।
 तद्भावेऽन्यपुत्रादी ज्येष्ठानुक्रमतो भवेत् ॥ ८६ ॥
 अशौचान्तान्त्रदिवसे कृतज्ञानो नरः शुचिः ।
 मृतप्रेतत्वमुक्त्यर्थमुत्सृजेत्सिलकासनम् ॥ ८७ ॥
 गां मूर्ध्नि वसनं यानं घातं धातुविनिर्दिशन् ॥

विभावयन् विचिन्तयन् स्वरूपे परमात्मनि ॥ ८१ ॥

प्रेतभूमावित्यादि । प्रेतभूमौ शवं नीत्वा हृतोश्चितं हताशक्तं
 तं स्नापयित्वा उत्तराभिमुखं कृत्वा सितोपरि तं श्रावयेत् ॥ ८३ ॥

सम्बोधनान्तमित्यादि । सम्बोधनान्तं सम्बोधनविभक्त्यन्तं प्रेता-
 स्थानं प्रेतनाम तद्गोत्रञ्च समुच्चरन् कोऽन्यथासुक्तगोत्रं प्रेतपितरसु-
 कदेवशर्मणश्चैव पिण्डस्तोत्रस्वधेति वाक्यसदीरयन् प्रेतसुखे पिण्डं दत्त्वा
 वस्त्रमस्य रमितिसन्तं चरन् सन् शवं दृष्टेत् ॥ ८५-८६ ॥

ज्येष्ठे पुत्रे ॥ ८७ ॥

अशौचान्तमित्यादि । अशौचान्तान्त्रदिवसे अशौचान्तान्त्रदिवसात्
 परश्चिन्तयन् वासरे कृतज्ञानः शुचिश्च सन्नरः कोऽन्यथा इति अशुभकर्मणः
 प्रेतस्य पितरसुकदेवशर्मणः प्रेतत्वविभक्त्यर्थमसुक्तगोत्रावाहकदेवशर्मणे
 श्राद्धापायदातं कासनसहितोऽस्त्रिभानसुसृजे इति वाक्येन कृत-
 प्रेतत्वसुक्त्यर्थं तिलकासनसुसृजेत् ॥ ८७ ॥

भोज्यं बहुविधं दद्यात् प्रेतस्वर्गाय सत्सतः ॥ ८८ ॥

गन्धं मास्यं फलं तीर्थं शय्यां प्रियकरिं तथा ।

यद् यत् प्रेतप्रियं द्रव्यं तत् स्वर्गाय समुत्सृजेत् ॥ ८९ ॥

तत्सु ह्यवभृशैकं चिशुक्लाङ्गेन लाञ्छितम् ।

स्त्र्यैनालङ्कृतं कृत्वा त्यजेत् तत्स्वरवाप्तये ॥ ९० ॥

प्रेतश्राद्धोक्तविधिना श्राद्धं कृत्वातिभक्तितः ।

ब्रह्मज्ञान् ब्राह्मणान् कौलान् क्षुधितानपि भोजयेत् ॥ ९१ ॥

दानेष्वशक्नो मनुजः कुर्वन् श्राद्धं स्वशक्तितः ।

बुभुक्षितान् भोजयित्वा प्रेतत्वं मोचयेत् पितुः ॥ ९२ ॥

श्राद्धं कोद्दिष्टमेतत्, प्रेतत्वात्क्षुत्तिकारणम् ।

वर्षे वर्षे मृततिथौ दद्याद्भक्षं गतासवे ॥ ९३ ॥

बहुभिर्विधिभिः किं वा कर्मभिर्बहुभिश्च किम् ।

सर्वसिद्धिमवाप्नोति मानवः कौलिकार्चनात् ॥ ९४ ॥

विनाऽस्त्रीमाज्जपात् श्राद्धात् संस्कारेषु च कर्मसु ।

सम्पूर्णकार्यसिद्धिः स्यादेकया कौलिकार्चया ॥ ९५ ॥

गामित्यादि । ओं अद्यासुकगोत्रस्य प्रेतस्य पितरसुक-
देवशर्षपः स्वर्गार्थमसुकगोत्रायासुकदेवशर्षपे ब्राह्मणाय गामि
नामहं ब्रह्मदे रति वाक्येन सत्यतः प्रेतस्वर्गाय मां दद्यात् ।
इत्यमेव कल्पितेन तत्तद्वाक्येन भूम्यादिकमपि प्रेतस्वर्गाय दद्यात्
॥ ८८ । ९० ॥

तत्स्वरवाप्तये प्रेतस्वर्गावाप्तये ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

बुभुक्षितान् क्षुधितान् ॥ ९३ ॥

श्राद्धोत्पादि । एतदाद्यमेकोद्दिष्टं तद् मृतस्य प्रेतत्वात्क्षुत्के-
कारणं भवति । श्वेतः परं वर्षे वर्षे मरणतिथौ करिष्यमाणे

शक्तां चतुर्धाभारभ्य शुभकक्षाणि कारयेत् ।
 असितां पञ्चमीं यावत् विधिरेवः शिवोद्दिष्टः ॥ ९७ ॥
 अन्यत्रापि विरुद्धे ऽङ्गि युर्व्वर्त्विक्षीशिवकाञ्चना ।
 कर्माण्यपरिहार्याणि कर्माधीं कर्तुं महति ॥ ९८ ॥
 गृहहारणः प्रवेशश्च यात्रारत्रादिधारणम् ।
 सम्युज्याद्यां पञ्चतत्त्वैः कुर्यादेतानि कौलिकः ॥ ९९ ॥
 संक्षेपयात्रामथवा कुर्यात् साधकसत्तमः ।
 ध्यायन् देवीं जपन्मन्त्रं नत्वा गच्छेद् यथासति ॥ १०० ॥
 सर्व्यासु देवतार्चासु शारदीयोत्सवादिषु ।
 तत्तत्कल्पोक्तविधिना ध्यानपूजां समाचरेत् ॥ १०१ ॥
 आद्यापूजोक्तविधिना वलिहोमं प्रयोजयेत् ।
 कौलार्चनं दक्षिणाञ्च कृत्वा कर्म समापयेत् ॥ १०२ ॥
 गङ्गां विष्णुं शिवं सूर्यं ब्रह्माणं परिपूज्य च ।
 उद्देश्यमर्चयेद्देवं सामान्यो विधिरोरितः ॥ १०३ ॥
 कौलिकः परमो धर्मः कौलिकः परदेवता ।
 कौलिकः परमं तीर्थं तस्मात् कौलं सदाचरेत् ॥ १०४ ॥
 सार्धत्रिकोटितैर्यानि ब्रह्माद्याः सर्वदेवताः ।
 वसन्ति कौलिके देहे किन्त्र स्यात् कौलिकार्चनात् ॥ १०५ ॥
 पूर्णाभिषिक्तः सत्कौलो यस्मिन् देशे विराजते ।
 धन्यो मान्यः पुण्यतमः सदेशः प्रार्थ्यते सुरैः ॥ १०६ ॥
 कृतपूर्णाभिषेकस्य साधकस्य शिवात्मनः ।

यकोद्दिष्टाङ्गे नृतं प्रेतं नोद्धारयेदित्यवगन्तव्यम् गतासने विगत-
 षः ॥ ९४-९६ ॥

पुण्यपापविहीनस्य प्रभावं वेत्ति की भुवि ॥ १०७ ॥

केवलं नररूपेण तारयन्नखिलं जगत् ।

शिवयन् श्रीकथात्वाच्च कौली विहरति क्षितौ ॥ १०८ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

पूर्णाभिषिक्तकौलस्य माहात्म्यं कथितं प्रभोः ।

विधानमभिषेकस्य कृपया श्रावयस्व माम् ॥ १०९ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

विधानमेतत् परमं गुप्तमासीद् युगत्रये ।

गुप्तभावेन कुर्वन्तो नरा मोक्षं ययुः पुरा ॥ ११० ॥

प्रवले कलिकाले तु प्रकाशे कुलवर्त्तिनः ।

नक्तं वा दिवसे कुर्यात् सप्रकाशाभिषेचनम् ॥ १११ ॥

नाभिषेकं विना कौलः केवलं मद्यसेवनात् ।

पूर्णाभिषेकात् कौलः स्यात् चक्राधीशः कुलार्चकः ॥ ११२ ॥

तत्राभिषेकपूर्वेषुऽह्नि सर्व्वविघ्नोपशान्तये ।

यथाशक्तुप्रचारेण विघ्नेशं पूजयेद्गुरुः ॥ ११३ ॥

गुरुश्रेष्ठाधिकारी स्यात् शुभपूर्णाभिषेचने ।

तदाभिषिक्तकौलेन संस्कारं साधयेत् प्रिये ! ॥ ११४ ॥

गुक्तानित्यादि । अक्षिताम् कृष्णाम् यावदित्ययधौ ॥ ९७-१०८ ॥

पूर्णाभिषेकविधिं श्रोतुमिच्छन्ती श्रीदेव्युवाच । पूर्णाभिषिक्त-
कौलस्येत्यादि ॥ १०९ ॥

एवं प्रार्थितः सन् श्रीसदाशिव उवाच । विधानमित्यादि ॥ ११० ॥

नक्तं रात्रौ ॥ १११ ॥ ११२ ॥

अथ पूर्णाभिषेकस्य विधानमाह तत्रेत्यादिभिः । विघ्नेशम् गण-
पतिम् ॥ ११३ ॥

खान्ताणं विन्दुसंयुक्तं वीजमस्य प्रकीर्तितम् ॥ ११५ ॥

गणकोऽस्य ऋषिच्छन्दो नीहत् विष्णु देवता ।

कर्त्तव्यकर्माणो विघ्नशान्त्यर्थे विनियोजिता ॥ ११६ ॥

षड्दीर्घयुक्तमूलेन षडङ्गानि समाचरेत् ।

प्राणायामं ततः कृत्वा ध्यायेद् गणपतिं शिवे ॥ ११७ ॥

सिन्दूराभं त्रिनेत्रं पृथुतरजठरं हस्तपद्मे ध्यानम्

शङ्खं पाशाङ्कुशेष्टान्युक्करविलसद्धारुणीपूर्णाकुम्भम् ।

गुरुरित्यादि । चेत् यद्यनभिपिक्तत्वात् शुभपूर्णाभिषेचने गुरुरधिकारी न स्यात्तदाभिपिक्तकौशेन पूर्णाभिषेचनं संस्कारं नरः साधयेत् ॥ ११४ ॥

अथ गणपतिपूजाया विधानमेवाह खान्ताणं विन्दुसंयुक्तं वीजमस्य प्रकीर्तितम् ॥ ११५ ॥

अथ ऋषिन्यासं विधातुं गणपतिवीजमन्त्रस्य ऋष्यादिकमाह गणक इत्यादिना । अस्य गणपतिवीजमन्त्रस्य गणकः ऋषिर्नीहच्छन्दो विघ्ने देवता कर्त्तव्यस्य शुभपूर्णाभिषेककर्माणो विघ्नशान्त्यर्थे विनियोगः शिवसि गणकाय ऋषये नमः सुखे नीहच्छन्दसे नमः हृदये विषाय देवतायै नमः इत्युपिन्यासं विदध्यात् ॥ ११६ ॥

षड्ङ्गानि । ततः षड्दीर्घयुक्तेन मूलेन गणपतिवीजनाङ्कुशादीनि हृदयादीनि च षडङ्गानि प्रतिन्यासं समाचरेत् गणकोऽस्याभ्यां नमः गौं तर्जनीभ्यां स्वाहा गूं मध्यमाभ्यां वषट् गैमनासिकाभ्यां छम् गौं कनिष्ठाभ्यां वौषट् गं करतलतरपृष्ठाभ्यां ऋट् इत्यङ्कुशादिषडङ्गन्यासम् गां हृदयाय नमः गीं शिरसे स्वाहा नूं शिखायै वषट् गैं कवचाय छम् गौं नेत्रत्रयाय वौषट् गं अस्त्राय ऋट् इति षडङ्गानि विदधङ्गन्यासं च विदध्यादित्यर्थः ततो गणपति मन्त्रे च प्राणायामं कृत्वा गणपतिं ध्यायेत् ॥ ११७ ॥

गणपतिध्यानमेवाहैकेन सिन्दूराभित्यादि । हे भक्ता गणपति

वाकेन्दुहीमौलिं करिपतिवदनं वीजपूरार्द्रगण्डम् ।
 भोगीन्द्रावहभूषं भजत गणपतिं रक्तवस्त्राङ्गरागम् ॥ ११८ ॥
 ध्यात्वा मानसैरिन्द्रा पीठशक्तीः प्रपूजयेत् ।
 तीव्रा च श्वाहिदी नन्दा भोगदा कामरूपिणी ॥ ११९ ॥
 उपमा शिवशक्ती शक्त्या मध्ये विघ्नविनाशिनी ।
 पूर्वार्द्रितोऽर्चयित्वा पूजयेत् कामलासनम् ॥ १२० ॥
 पुनर्ध्यात्वा गणेशानं पञ्चतत्त्वोपचारकैः ।

गणेशानं इयं भजतेत्यन्वयः कथम्भूतं गणपतिम् सिन्दूराभम् सिन्दूरे-
 चाभा हीमौलिं यस्मिन् वा तथाभूतम् । पुनः कीदृशम् त्रिनेत्रम् त्रि-
 लोचनम् पुनः कीदृशम् प्रद्युतरजतरम् अतिविशालकुञ्चिम् । पुनः
 कीदृशम् हस्तपद्मैः पाणिक्रमलैः शङ्खं पाशाङ्कुशेटानि पाशमङ्कुशं वरं
 च दधानं दधतम् । पुनः कीदृशम् उरुकरविलसद्धारुषीपूर्णकुम्भम् उरौ
 विशाले करे शृङ्गायां विलसन् भासमानो वारुण्यया महिरथा पूर्णः
 कुम्भो यस्य तथाभूतम् । पुनः कीदृशम् वाकेन्दुहीमौलिम् वाकेन्दुनो-
 हीमौ शौचिः किरीटं यस्य तथाभूतम् । पुनः कीदृशम् करिपतिवदनम्
 करिपतेर्गजराजस्येव वदनं सुखं यस्य तथाभूतम् । पुनः कीदृशम् वीज-
 पूरार्द्रगण्डम् वीजपूरेण मदप्रवाहेष्याङ्गौ गण्डौ कपोलौ यस्य तथा-
 भूतम् । पुनः कीदृशम् भोगीन्द्रावहभूषम् भोगीन्द्रेण सर्पराजेन वद्धा
 भूषा यस्येव वा तथाभूतम् । पुनः कीदृशम् रक्तवस्त्राङ्गरागम् रक्त-
 वस्त्रेषाङ्गे रागो रक्तत्वं यस्य तथाभूतम् ॥ ११८ ॥

ध्यात्वा नित्यादि । एवं गणपतिं ध्यात्वा मानसैरुपचारै-
 रिन्द्रा पूजयित्वा च प्रणवादिनमोऽन्तेन नामसन्नेष्य गन्धपुष्पा-
 दिभिः पीठशक्तीः प्रपूजयेत् । याः शीठशक्तीः प्रपूजयेत्ता आञ्ज
 तीव्रा वेत्तादिर्नैकेन । पूर्वार्द्रितः क्रमेणैतास्तीव्राद्या अर्चयित्वा
 प्रणवादिनमोऽन्तेनामसन्नेष्य गन्धपुष्पादिभिः कामलासनं पूज-
 येत् ॥ ११९ । १२० ॥

अभ्यर्थं तच्चतुर्दिक्षु गणेशं गणनाथकम् ॥ १२१ ॥
 गणनाथं गणक्रीडं यजेत् कौलिकसत्तमः ।
 एकदन्तं रक्ततुण्डं सखोदरगजाम्बुजम् ॥ १२२ ॥
 महोदरश्च विकटं धूम्राभं विघ्ननाशनम् ॥ १२३ ॥
 ततो ब्राह्मीमुखाः शशीर्दिक्पालाश्च प्रयुज्यन्ते ।
 तेषामस्त्राणि सम्पूज्य विघ्नराजं विसर्जयेत् ॥ १२४ ॥
 एवं सम्पूज्य विघ्ने शमधिवासनमाचरेत् ।
 भोजयेच्च पञ्चतत्वैर्ब्रह्मज्ञानं कुलसाधकान् ॥ १२५ ॥
 ततः परदिने स्नातः कृतनित्योदितक्रियः ।
 आजन्मकृतपापानां क्षयार्थं तिलकाञ्चनम् ।
 उत्सृजेत् कौलकृत्यार्थं भोज्येष्वैकमपि प्रिये ॥ १२६ ॥
 अर्घ्यं दत्त्वा दिनेशाय ब्रह्मविष्णुशिवमहान् ।
 अर्चयित्वा मातृगणान् वसुधारां प्रकल्पयेत् ॥ १२७ ॥
 कर्मणोऽभ्युदयार्थाय हृद्विश्राद्धं समाचरेत् ।
 ततो गत्वा गुरोः पार्श्वं प्रणम्य प्रार्थयेद्दिदम् ॥ १२८ ॥

पुनरित्यादि । कौलिकसत्तमः पुनर्गणेशानं ध्यात्वा पञ्चतत्त्वोपचारकैः पूर्वोक्तमन्त्रगोपितैर्नद्यादिभिः पञ्चतत्त्वैरेतच्च पाद्याध्यायनमनीयादिभिरेवपचारैरभ्यर्च्य तच्च तच्चतुर्दिक्षु नमोऽन्तनाममन्त्रैश्च अन्वपुण्यादिभिर्गणेशादीन् क्रमतो यजेत् ॥ १२१—१२३ ॥

तत इत्यादि । ततः परं प्रणवादिनमोऽन्तनाममन्त्रैश्च सुखसुखादिभिर्ब्राह्मीसखा ब्राह्मीप्रभृतीरष्टशक्तीरिन्द्रादीन् दिक्पालान् च प्रयुज्यन्ते तेषां दिक्पालानामस्त्राणि च सम्पूज्य विघ्नराजं विसर्जयेत् वाक्येन विघ्नराजं विसर्जयेत् ॥ १२४ ॥

एवमित्यादि । एवं विघ्ने शं सम्पूज्य शमधिवासनं विधिनमाचरेत् वासनमाचरेत् ज्यार्थात् ॥ १२५ ॥

वाहिनाम् । कुशाचार ! नलिनीकुलवत्सलम् ! ।
 त्वत्पादाभीरुहृष्टायं देहि मूर्ध्नि कृपानिधे ! ॥१२६ ॥
 प्राप्ता देहि महाभाग ! शुभपूर्णाभिषेचने ।
 निर्विघ्नं कर्मणः सिद्धिसुपेनि त्वत्प्रसादतः ॥१२७ ॥
 शिवशक्त्याश्रया वत्स ! कुरु पूर्णाभिषेचनम् ।
 मनोरथमसौ सिद्धिर्जायतां शिवशासनात् ॥ १२८ ॥
 इत्यमाज्ञां गुरोः प्राप्य सर्वोपद्रवशान्तये ।
 आयुर्लक्ष्मीवन्दारोग्यावाप्त्यै सङ्कल्पमाचरेत् ॥ १२९ ॥
 ततस्तु ज्ञातसङ्कल्पो वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
 कारणैः युद्धिसहितैरभ्यर्थ्य वृणुयाद् गुरुम् ॥ १३० ॥

तत इत्यादि । ततो दिनात् परदिने स्नातः कतनित्योदितक्रियञ्च
 वन् ओं अद्यासुकगोलः श्रीमदसुकदेवशर्मा आजन्मकताशेषदुष्कृतचय-
 कामोऽसुकगोलस्यासुकदेवशर्मणे ब्राह्मणाय दातुं काञ्चनसहितं स्तिला-
 नसुसुखजे इति वाक्येनाजन्मकतपापानां क्षयार्थं तिलकाञ्चनसुसु-
 खजेत् तथैव कस्मिन्नेन वाक्येन कौजलप्रथमेकं भोज्यमप्युत्-
 खजेत् ॥ १२६-१२८ ॥

अथ प्रार्थनेतदाह त्वाहिनाद्येत्यादिभ्यां द्वाभ्याम् ॥ १२६-१२७ ॥

इत्यभिवादि । इत्वं गुरोराज्ञां प्राप्य सर्वोपद्रवशान्तये आयुर्लक्ष्मी-
 वन्दारोग्यप्रार्थनां ओं अद्यासुकगोलः श्रीमदसुकदेवशर्मा निःशेषोप-
 द्रवश्च सकाम आयुर्लक्ष्मीवन्दारोग्यकामश्च शुभपूर्णाभिषेचनसङ्कं करिष्ये
 इति सङ्कल्पमाचरेत् कृत्यात् ॥ १२९ ॥

ततस्त्विति । ततस्तु ज्ञातसङ्कल्पः शिष्यो वस्त्रालङ्कारभूषणैः
 युद्धिसहितैः कारणैर्भ्यर्त्तुं गुरुमभ्यर्त्तुं ओम्
 अद्यासुकगोलः श्रीमदसुकदेवशर्मासुकगोलः श्रीमन्मसुकानन्दनाथं
 सुसुखजोऽसुकगोलः वस्त्रालङ्कारभूषणैः इति वाक्येन गुरुं वस्त्रा-
 लङ्कारभूषणैः ॥ १३० ॥

गुरुर्धनोहरे गेष्टे गेरिकादिपिपिलिते ।
 चित्रध्वजपताकाभिः फलपत्रैश्चोमिते ॥ १३० ॥
 किङ्किणीजालमालाभिश्चन्द्रातपविभूषिते ।
 छतप्रदीपावलिभिस्तमोलेभ्यविवर्णिते ॥ १३१ ॥
 कपूरसहितैर्धूपैश्चधूपैः सुवासिते ।
 व्यजनेषामरैर्वह्निर्हंपषाद्यैरलङ्किते ॥ १३२ ॥
 सार्धहस्तनितां वेदीमुच्चकैश्चतुरङ्गसाम् ।
 रचयेन्मृगमयीं तत्र चूर्णैरक्षतसम्भवैः ॥ १३३ ॥
 पीतरक्तासितश्चेतश्चामलैः सुमनोहरम् ।
 मण्डलं सर्वतोभद्रं विदध्यात् श्रीगुरुस्ततः ॥ १३४ ॥
 स्वस्वकल्पोक्तविधिना मानसार्चावधि क्रियाम् ॥
 कृत्वा पूर्वोक्तमन्त्रेण पञ्चतस्त्वानि शोधयेत् ॥ १३५ ॥

गुरुरित्यादि । ततो गुरुगृहे ऋषे शार्ङ्गहस्तमिताश्चतुरङ्ग-
 मन्त्रे चतुरङ्गुलां चतुरङ्गुलिपरिमितां स्वस्वकीं वेदीं रचयेत्
 कल्पयेत् इति चतुर्थसोक्तगतैः पदैरन्वयः । मनोहरैः रत्नद्वारीनि
 मप्रभ्यन्तानि पदानि गेष्टस्य विशेषणानि भवन्तीति ज्ञेयम् । चित्रध्वज-
 पताकाभिश्च शोभिते ॥ १३० ॥

किङ्किनीजालमालाभिः सुवृषष्टिकासकूङ्गमालाभिश्च भूषिते ॥ १३१ ॥
 वक्षधूपैः शालहृत्कारसैः वह्निः मयूरपक्षैः ॥ १३२ ॥

तत्र चूर्णैरित्यादि । ततः परं श्रीगुरुस्तत्र रचितानां वेद्यां पीत-
 रक्तासितश्चेतश्चामलैरक्षतसम्भवैश्चूर्णैः सुमनोहरं सर्वतोभद्रं मण्डलं
 विदध्यात् कुर्यात् । अक्षितैर्भीषवर्णैः श्यामवर्णैरिदृशैः ॥ १३३ ॥ १३४ ॥

स्वस्वकल्पोक्तविधिना मानसार्चावधि क्रियां कृत्वा पूर्वोक्तमन्त्रेण
 मन्त्रद्वारापयन्तं क्रियां कृत्वा पूर्वोक्तमन्त्रेण मन्त्रद्वारापि
 शोधयेत् ॥ १३५ ॥

संशोध्य पञ्चतन्त्रानि पुरः कल्पितमण्डले ।
 स्थाप्यं वा राजतं तान्नं मृग्ययं घटमेव वा ॥ १४० ॥
 चाक्षितश्चास्त्रवीजेन दध्यक्षतविचर्चितम् ।
 स्थापयेत्तन्त्रवीजेन सिन्दूरेणाङ्कयेत् त्रिया ॥ १४१ ॥
 चकाराद्यैरकारान्तैर्वर्णैर्विन्दुविभूषितैः ।
 मूलमन्त्रत्रिजापेन पूरयेत् कारणेन तम् ॥ १४२ ॥
 अथवा तीर्थतोयेन शुद्धेन पाथसापि वा ॥
 नवरत्नं सुवर्णं वा घटमध्ये विनिःक्षिपेत् ॥ १४३ ॥
 पनशोष्ठुस्वराख्यवकुलान्नसमुद्भवम् ।
 पल्लवं तन्मुखे दद्यात् वाग्भवेन क्षपानिधिः ॥ १४४ ॥
 शरावं मार्त्तिकं वापि फलाक्षतसमन्वितम् ।
 रमां मायां समुच्चार्य स्थापयेत् पल्लवोपरि ॥ १४५ ॥

संशोध्येत्यादि । मन्त्रेषु पञ्चतन्त्रानि संशोध्य पुरःकल्पिते सर्वतो-
 भद्रमण्डलेऽस्त्रवीजेन फटा मन्त्रेषु चाक्षितं भूतं दध्यक्षतविचर्चितं
 दध्यक्षतैर्विचर्चितं स्थाप्यं सुवर्णं भवं राजतं रजतोद्भवं तान्नोद्भवं
 मृग्ययमेव वा घटं मृग्यवीजेन प्रथमेन स्थापयेत् त्रिया त्रीं वीजेन
 सिन्दूरेणाङ्कयेत् ॥ १४० । १४१ ॥

चकाराद्यैरित्यादि । ततो विन्दुविभूषितैरनुस्वाराबद्धैः
 चकाराद्यैरकारान्तैर्वर्णैः सह मूलमन्त्रस्य त्रिजापेन कारणेन
 मन्त्रोच्चारणात् तीर्थतोयेन शुद्धेन पवित्रेणाख्येन पाथसा जलेनापि वा
 तं घटं पूरयेत् । ततो घटमध्ये नवरत्नं सुवर्णं वा विनिःक्षिपेत्
 ॥ १४२ । १४३ ॥

तन्मुखे चटसंखे वाग्भवेन श्लिषति मन्त्रेषु ॥ १४४ ॥

शरावक्षित्यादि । ततः फलाक्षतसमन्वितं सुवर्णादिभ्यं मार्त्तिकं
 कर्त्तिकोद्भवं वापि शरावं रमां श्रीमिति मायां श्लिषति च वीजं
 अनुच्चार्य पल्लवोपरि स्थापयेत् ॥ १४५ ॥

वस्त्रीयाहस्रयुग्मेन श्रीवां तस्य वरानने । ।
 शक्तौ रक्तं शिवे विष्णौ श्वेतवासः प्रकीर्तितम् ॥ १४६ ॥
 स्त्रां स्त्रीं मायां रमां स्मृत्वा स्थिरोक्तत्र घटान्तरे ।
 त्रिद्विप्य पञ्चतत्त्वानि नवपात्राणि विन्यसेत् ॥ १४७ ॥
 राजतं शक्तिपात्रं स्यात् गुरुपात्रं हिरण्ययम् ।
 श्रीपात्रन्तु महाशङ्खं ताम्राखन्यानि कल्पयेत् ॥ १४८ ॥
 पद्मापदासलौहानां पात्राणि परिवर्जयेत् ।
 शक्त्या प्रकल्पयेत् पात्रं महादेव्याः प्रपूजने ॥ १४९ ॥
 पात्राणां स्थापनं कृत्वा गुरुन् देवीं प्रतर्पयेत् ।
 ततस्त्वष्टसम्पूर्णघटमभ्यर्चयेत् सुधौः ॥ १५० ॥
 दर्शयित्वा धूपदीपौ सर्व्वभूतवस्त्रिं हरेत् ।
 पौठदेवान् पूजयित्वा षडङ्गन्यासमाचरेत् ॥ १५१ ॥
 प्राणायामं ततः कृत्वा ध्यात्वाबाह्यं महेश्वरीम् ।
 स्वशक्त्या पूजयेद्विष्टां वित्तशाक्यं विवर्जयेत् ॥ १५२ ॥

ननु किं वयं न वस्त्रयुग्मेन घटस्य श्रीवां वस्त्रीयादिकपेक्षाद्यामात्रं
 शक्तौ रक्तमित्यादि ॥ १४६ ॥

स्त्रां स्त्रीमित्यादि । ततः स्त्रां स्त्रीं मायां रमां स्मृत्वा स्त्रां स्त्रीं
 श्रीं स्थिरोभवेति मन्त्रं पठित्वा स्थिरोक्तत्रघटान्तरे पञ्चतत्त्वानि त्रि-
 द्विप्य पूर्वाङ्गविधिना नवपात्राणि विन्यसेत् स्थापयेत् ॥ १४७ ॥

ननु किं द्रव्योद्भवानि नवपात्राणि विन्यसेत्तत्राह राजतमित्यादि
 महाशङ्खं नरकपालम् ॥ १४८ ॥ १४९ ॥

गुरुन् देवीमिति स्नानन्दर्भरवादीनामनुपपन्नम् । प्रतर्पये-
 त्पूर्वाङ्गेन तत्तन्मन्त्रेण ॥ १५० ॥

दर्शयित्वा इत्यादि । ततो घटं प्रति धूपदीपौ दर्शयित्वा पूर्वेण
 मन्त्रेण सर्व्वभूतवस्त्रिं हरेत् इत्यादि ॥ १५१ ॥ १५२ ॥

गुरवस्वामिभिश्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 दुर्गालक्ष्मीभवान्यस्वामिभिश्चन्तु मातरः ॥ १६० ॥
 षोडशी तारिणी नित्या स्वाहा महिषवर्हिणी ।
 एतास्वामिभिश्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥ १६१ ॥
 जयदुर्गा विशालाक्षी ब्रह्माणी च सरस्वती ।
 एतास्वामिभिश्चन्तु वगला वरदा शिवा ॥ १६२ ॥
 नारसिंही च वाराही वैष्णवी वनमालिनी ।
 इन्द्राणी वारुणी रौद्री त्वाभिभिश्चन्तु शक्तयः ॥ १६३ ॥
 भैरवी भद्रकाली च तुष्टिः पुष्टिहमा क्षमा ।
 अथा कान्तिर्हया शान्तिरभिभिश्चन्तु ते सदा ॥ १६४ ॥
 महाकाली महालक्ष्मीर्म्हानीलसरस्वती ।
 उग्रचण्डा प्रचण्डा त्वामभिभिश्चन्तु सङ्गदा ॥ १६५ ॥
 मत्स्यः कूर्मो वराहश्च तृसिंही वामनस्तथा ।
 रामो भार्गवरामस्वामिभिश्चन्तु वारिणा ॥ १६६ ॥
 असिताङ्गी करुण्डः क्रोधीन्मत्तो भयङ्करः ।
 कपालो भीषणश्च त्वामभिभिश्चन्तु वारिणा ॥ १६७ ॥

अथ पूर्णाभिषेकमन्त्राणाञ्छ्रद्धादिक्रमाच्च शुभपूर्णाभिषेकस्य त्वा-
 दिना साङ्गेन । एषां शुभपूर्णाभिषेकमन्त्राणां सदाशिवश्चिरहृष्ट, प-
 ङ्कन्दः साद्या काली देवता प्रणधो बीजं शुभपूर्णाभिषेकार्थे विनियोगः
 शिरसि सदाशिवाय ऋषये नमः संखेऽहृष्ट, पङ्कन्दसे नमः हृष्टसे साद्या-
 ये कालिकायै देवतायै नमः मुखे प्रणवाय बीजाय नमः शुभपूर्णाभि-
 षेकार्थे विनियोग इत्यत्रपिन्त्यासौ विधातव्यः ॥ १५६ ॥

अथ गुरवस्वामिभिश्चन्तित्वादीनाभिषेकमन्त्रानेवाहः गुरवः इत्या-
 दि । त्वा त्वाम् ॥ १६०-१६२ ॥

• त्वा त्वाम् ॥ १६३ ॥

काशी कपालिनी कुक्का कुक्कुक्का विरोधिनी ।
 विप्रचित्ता महीया त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वदा ॥ १६८ ॥
 इन्द्राग्निः शमनी रक्षो वरुणः पवनस्तथा ।
 धनदश्च महेश्वरः सिञ्चन्तु त्वान्दिगीश्वराः ॥ १६९ ॥
 रविः सोमो मङ्गलश्च बुधो जीवः शितः शनिः ।
 राहुः केतुः सनच्चन्द्रा अभिषिञ्चन्तु ते ग्रहाः ॥ १७० ॥
 नक्षत्रं करणं योगो वाराः पक्षौ दिनानि च ।
 ऋतुर्षोषो हासनस्वामभिषिञ्चन्तु सर्वदा ॥ १७१ ॥
 लवणैश्च सुरासर्पिर्हृदिदुग्धजलान्तकाः ।
 संसृष्टास्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥ १७२ ॥
 गङ्गा सूर्यं सुता रेवा चन्द्रभागा सरस्वती ।
 सरयुर्गण्डकी कुन्ती श्वेतगङ्गा च कौशिकी ।
 एतास्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥ १७३ ॥
 अमन्ताद्या महानागाः सुपर्णाद्या पतत्रिणः ।
 तरवः कल्पवृक्षाद्याः सिञ्चन्तु त्वामहीधराः ॥ १७४ ॥
 पातालभूतलव्योमचारिणः क्षेमकारिणः ।
 पूर्वाभिषेकउन्मुष्टास्वामभिषिञ्चन्तु पाद्यसा ॥ १७५ ॥
 दौर्भाग्यं दुर्ययो रोगा दौर्भाग्यं तथा शुचः ।
 विनश्यन्त्वभिषेकेन परमब्रह्मतेजसा ॥ १७६ ॥

ते इति चर्षभः शेषत्वेन विवक्षितत्वात् षष्ठी ॥ १६४-१६६ ॥

जीवो वृक्षस्यतिः शितः शुक्रः ॥ २७०-१७२ ॥

सर्वस्युता सूर्यशुक्ली महना ॥ १७१ ॥

अमन्ताद्याः शेषप्रकृतयः । सुपर्णाद्याः गरुडादयः । पतत्रिणः

पक्षिणः ॥ १७४ । १७५ ॥

अलक्ष्मीः कालकर्षी च वाकिन्वी योगिनीमाहाः ।
 विनश्यन्त्वभिषेकेण कालीबीजेन ताडिताः ॥ १७७ ॥
 भूताः प्रेताः पिशाचाश्च ब्रह्मा येऽरिष्टकारकाः ।
 विद्वतास्ते विनश्यन्तु रमाबीजेन ताडिताः ॥ १७८ ॥
 अभिचारकृता दोषा वैरिमन्त्रोद्भवश्च ये ।
 मनोवाह्यायज्ञा दोषाः विनश्यन्त्वभिषेकजातः ॥ १७९ ॥
 नश्यन्तु विपदः सर्वाः सम्यग् सन्तु सुखिराः ।
 अभिषेकेण पूर्णेन पूर्णाः सन्तु मनोरथाः ॥ १८० ॥
 इत्येकाधिकविंशत्या मन्त्रैः संसिक्तसाधकम् ।
 प्रशोभ्यु खाल्मन्त्रं पुनः संश्रावयेद् गुरुः ॥ १८१ ॥
 पूर्वोक्तान्त्रा सम्बोध्य ज्ञापयन् शक्तिसाधकान् ।
 दद्यादानन्दनाथान्तमाख्यानं कौलिकी गुरुः ॥ १८२ ॥
 श्रुतमन्त्रो गुरोर्यन्त्रे सम्पूज्य निजदेवताम् ।
 पञ्चतत्त्वोपचारेण गुरुभ्यर्चयेत्ततः ॥ १८३ ॥
 गोभूहिरण्यवासांसि पानालङ्करणानि च ।
 गुरवे दक्षिणां दत्त्वा यजेत् कौलान् शिवात्मकान् ॥ १८४ ॥

गुरुः शोकाः ॥ १७६ । १७७ ॥

अरिष्टकारकाः अशुभोत्पादकाः ॥ १७८-१८१ ॥

पूर्वोक्तेत्यादि । ततः कौलिकी गुरुः शक्तिसाधकान् ज्ञापयन्
 वन् पूर्वोक्तान्त्रा शिष्यं सम्बोध्य तस्यामन्दनाथान्तमाख्यानं नाम
 दद्यात् यथा असकदेवसम्पन्नं । तमेतद्दिनमारब्धात्कालान्दनाशालो-
 ऽसीति ॥ १८० । १८३ ॥

गोभूहिरण्येत्यादि । को अथेत्यादि कर्तव्येषु शक्त्याभिषेक-
 कर्त्तव्यैः साधुतायं गोभूहिरण्यदिदक्षिणासकमोक्षायास्तदन्तमाशान्

कृतकौलात्मनी धीरः शान्तोऽतिविनयाम्बितः ।
 कीदुरीचापी स्युष्टा भक्त्या नत्वेदमर्षयेत् ॥ १८५ ॥
 श्रीनाथ ! जगतां नाथ ! मन्नाथ ! करुणानिधि ! ।
 पराकृतप्रदानेन पूरयास्मन्ननोरथम् ॥ १८६ ॥
 पात्रां मे दीयतां कौलाः प्रत्यक्षशिवरूपिणः ।
 सन्निवृत्त्याय विनीताय ददामि परमासृतम् ॥ १८७ ॥
 चक्रेश ! परमेशान ! कौलपङ्कजभास्कर ! ।
 कतार्थं कुरु सत्शिव्यं देह्यमुष्मै कुलासृतम् ॥ १८८ ॥
 आश्रमादाय कौलानां परमासृतपूरितम् ।
 सशुचिकं पानपात्रं शिष्यहस्ते समर्पयेत् ॥ १८९ ॥
 दृष्ट्याङ्गेषु गुरुर्द्वीं सुवसंलग्नभक्त्या ।
 स्वस्य शिष्यस्य कौलानां कूर्वा च तिलकं न्यसेत् ॥ १९० ॥
 ततः प्रसादतत्त्वानि कौलेभ्यः परिवेशयन् ।
 चक्रानुष्ठानविधिना विदध्यात् पानभोजनम् ॥ १९१ ॥
 इति ते कथितं देवि ! शुभपूर्णाभिषेचनम् ।
 ब्रह्मज्ञानैकजननं शिवत्वफलसाधनम् ॥ १९२ ॥
 नवरात्रं समरात्रं पञ्चरात्रं त्रिरात्रकम् ।
 अथ वाप्ये कारात्रञ्च कुर्यात् पूर्णाभिषेचनम् ॥ १९३ ॥
 संस्कारेऽस्मिन् कुलेशानि ! पञ्चवाक्याः प्रकीर्तिताः ।
 नवरात्रे विधातव्यं सर्वतीभद्रमण्डलम् ॥ १९४ ॥

गुरवे दृश्यमङ्गं पश्यददे इति वाक्येन यथायक्ति गोभूहिरण्यदीनि
 दक्षिणां गुरवे इत्यादिवाक्यान् शिवस्वरूपान् कौलान् वजेत् ॥ १८४ ॥

चक्रार्थं वाप्येत् ॥ १८५ ॥

इह प्राधनेसदाह श्रीनाथेत्याद्येकेन ॥ १८६-१९० ॥

नवनाभं सतरात्रे पञ्चाक्षं पञ्चरात्रे ।
 त्रिरात्रे चैकरात्रे च पञ्चमष्टदक्षं प्रिये ॥ १८५ ॥
 मण्डले सर्वतोभङ्गे नवनाभेऽपि साधकः ।
 स्थापनीया नवघटाः पञ्चाक्षी पञ्चसङ्ख्याकाः ॥ १८६ ॥
 नलिनेऽष्टदले देवि ! घटस्त्रे कः प्रकीर्ति तः ।
 अङ्गावरणदेवासं केशवादिषु पूजयेत् ॥ १८७ ॥
 पूर्णाभिषेकसिद्धानां कौलानां निर्धन्वात्मनाम् ।
 दर्शनात् स्पर्शनाद् घ्राणाद् द्रव्यशुद्धिविधीयते ॥ १८८ ॥
 शाक्ते र्वा वैष्णवैः शैवैः सौरैर्गाणपतैरपि ।
 कौलधर्माश्रितः साधुः पूजनयोगोऽतियत्नतः ॥ १८९ ॥
 शाक्ते शाक्ती गुरुः शस्तः शैवे शैवो गुरुर्भूतः ।
 वैष्णवे वैष्णवः सौरि सौरी गुरुर्बदाहृतः ॥ २०० ॥
 गाणपे गाणपश्चैव कौलः सर्वत्र सद्गुरुः ।
 अतः सर्वात्मना धीमान् कौलाद् दीक्षां समाचरेत् ॥ २०१ ॥
 पञ्चतत्त्वेन यत्नेन भक्त्या कौलान् यजन्ति ये ।
 उद्धृत्य पुरुषान् सर्वांस्ते यान्ति परमाङ्गतिम् ॥ २०२ ॥
 पशोर्वक्त्राङ्गव्यमन्त्रः पशुरेव न संग्रहः ।
 वीराङ्गव्यमनुर्वीरः कौलाद्भवति ब्रह्मवित् ॥ २०३ ॥
 शाक्ताभिषेकी वीरः स्यात् पञ्चतत्त्वानि शोधयेत् ।
 स्त्रेष्टपूजाविधावेव न तु चक्रेश्वरी भवेत् ॥ २०४ ॥
 वीरघाती हृथापायी वीराणां स्त्रीगमस्तदा ।

विदध्यात् कथ्यात् ॥ १८१-१८६ ॥

नलिने पद्मे ॥ १८७-२०० ॥

सर्वात्मना सर्वं प्रयत्नेन ॥ २०१-२०४ ॥

स्त्रीयौ मंहापातकिनस्तत्संसर्गी च पञ्चमः ॥ २०५ ॥

कुलवर्णं कुलद्रव्यं कुलसाधकमेव च ।

ये निन्दन्ति दुरात्मानस्ते गच्छन्त्यधमाङ्गतिम् ॥ २०६ ॥

नृत्यन्ति रुद्राकिन्धो नृत्यन्ति रुद्रभैरवाः ।

मांसास्त्रिष्वर्षानन्दाः सुराः कौलहिषां नृणाम् ॥ २०७ ॥

दयालवः सत्यश्रीलाः सदा परहितैषिणः ।

तान् गर्हयन्तो नरकान्निष्कृतिं यान्ति न क्वचित् ॥ २०८ ॥

उक्ता प्रयोगा बहवः कर्माणि विविधानि च ।

ब्रह्म कनिष्ठकौलस्य त्यागानुष्ठानयोः समम् ॥ २०९ ॥

एकमेव परं ब्रह्म जगदावृत्य तिष्ठति ।

विश्वार्चया तदर्चा स्यात् यतः सर्वं तदन्वितम् ॥ २१० ॥

फलाशक्ताः कामपराः कर्मजालरताः प्रिये ! ।

पृथक्त्वेन यजन्तोऽपि तत् प्रयान्ति विशन्ति च ॥ २११ ॥

सर्वं ब्रह्मणि सर्वत्र ब्रह्मैव परिपश्यति ।

ज्ञेयः स एव सत्कौलो जीवन्मुक्ता न संशयः ॥ २१२ ॥

इति श्रीमहानिर्व्याणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मनिर्णय-

सारे श्रीमहाद्यासदाशिवसंवादे द्वित्रिंशद्वाहिसूतक्रिया-

पूर्णाभिषेककथनं नाम दशमोऽङ्काः ।

अथ पञ्चमपातकिन आह वीरघातीत्याद्योक्तेन ॥ २०५-२०७ ॥

गर्हयन्तः निन्दन्तः ॥ २०८ । २०९ ॥

तदर्चा परब्रह्मार्चनम् । तदन्वितम् परब्रह्मान्वितम् ॥ २१० ॥

फलाशक्ता इत्यादि । अत इति शेषः कर्मजालरताः कर्मसमुहा-

सरक्ताः । तत्परं ब्रह्म ॥ २११ । २१२ ॥

इति श्रीमहानिर्व्याणतन्त्रटीकायां दशमोऽङ्काः ।

एकादशोऽङ्काः ।

श्रुत्वा शाश्वधर्माणि वर्णाश्रमविभेदतः ।
अपर्णा परया प्रीत्या पप्रच्छ शङ्करं प्रति ॥ १ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

वर्णाश्रमाचारधर्माः संस्कारा लोकासिद्धये ।
कथिताः कृपया मह्यं सर्वज्ञेन त्वया प्रभो ! ॥ २ ॥
कलौ दुर्द्धत्तयो लोकाः कामक्रोधान्वचेतसः ।
नास्तिकाः संशयात्मानः सदेन्द्रियसुखैषिणः ॥ ३ ॥

कलौ लोकानां प्रायशो नास्तिकत्वात् संशयापन्नमानसत्वात्
कामक्रोधाद्यभिभूतत्वात् सर्वदेन्द्रियसुखाकाङ्क्षित्वाच्च अदाशिवप्रोक्त-
सम्मानानुष्ठानात्तद्विषयदुर्वर्त्मनः सेवनाज्ञानेकविधं पापसत्पद्येत
ततश्च तेषां कथं विस्तारित्वाश्रयवती पार्वती शङ्करं दृष्ट्वाति शोचन्
श्रुत्वेत्यादिना । वर्णा ब्राह्मणादयश्चान्यो गार्हस्थ्यभैक्षुषी च तेषां
विभेदतः शाश्वधर्माणि शश्रु प्रोक्तधर्माणि श्रुत्वा अपर्णा प्रतत्यक्त-
पत्ना पार्वती परयोत्तमया प्रीत्या शङ्करं कल्याणकर्तारं महार्हं प्रति
पप्रच्छ ॥ १ ॥

किं पप्रच्छेत्याकाङ्क्षायां प्रष्टव्यमेवाभिधातुमुपक्रमते वर्णाश्र-
मेत्यादि वक्तुमर्हशीत्यन्तं श्लोकत्रयम् । प्रभो ! हे आश्विन ! यद्यपि
लोकासिद्धये लोकनिर्वाहनिमित्तमेव वर्णानामाश्रमाणां शाश्वतधर्म-
संस्काराश्च सर्वज्ञेन ! सर्वं जानता त्वया कृपया मह्यं प्रोक्तधर्म-
कथिता उक्ताः ॥ २ ॥

तथापि कलौ लोका जना भवन्निगदितं भवता कथितं वर्णं ज्ञानं

भवन्निगदितं वर्त्म नानुष्ठास्यन्ति दुर्धियः ।
तेषां गतिरशोभन ! विशेषाहक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

साधु पृष्टं त्वया देवि ! लोकानां हितकारिणि ! ।
त्वं जगज्जननी दुर्गा जन्मसंसारमोचनी ॥ ५ ॥
त्वमाद्या जगतां धात्री पालयित्री परात्परा ।
त्वयैव धार्यते देवि ! विश्वमेतच्चराचरम् ॥ ६ ॥

नानुष्ठास्यन्तीति द्वितोयेनान्वयः श्रियोक्तवर्त्मनानुष्ठाने हेतुं दर्शयन्
लोकान्निगदितं कलौ दुर्धस्य इत्यादिना । कथम्भूताः लोकाः
दुर्धस्यः दुष्टे कर्मणि हस्तिर्दुष्टा वा हस्तिर्येषां ते । दुष्टे कर्मणि वर्त्त-
माना इत्यर्थः पुनः कामक्रोधात्मचेतसः कामक्रोधाभ्यामन्मज्ञेनो येषां
तथाभूताः नास्ति का परलोकादिकं नास्तीति बुद्धिशालिनः संशया-
त्मानः परलोकादिकमस्ति नास्ति वेति सन्देहापन्नमानसाः सटेन्द्रिय-
सुखैरिष्यः सर्वदा रसनादीन्द्रियसुखाकारिणः ॥ ३ ॥

दुर्धियः दुर्भुङ्गवः रश्मान ! हे ऐश्वर्यशालिन् ! तेषां लोकानां का
गतिः को विचक्षणपायः स्यादिति विशेषाहक्तुं कथयित्तुमर्हसि त्वं
भवसि । यत्तिशान्तिमावां च मार्गं यात्राभ्युपाययोरिति कोषः ॥ ४ ॥

यम्भुरिदानीमपण्यां प्रश्नं क्रीति साधु पृष्टमित्यादिना । देवि !
हे द्युतिवति ! त्वया साधु मनोरथं पृष्टम् । साधुपञ्चे हेतुं वदन्नाह
लोकानामिति । कीदृशि देवि ! लोकानां हितकारिणि जनानामभी-
ष्टोत्पादयिषि ! लोकानां हितकारिणीत्वे वीजं दर्शयन्नाह त्वमित्या-
दि । त्वं जगज्जननी जगतां जनयित्री जगज्जननीत्वाद्लोकानां हित-
कारिणी लोकानां हितकारिणीत्वाच्च साधु पृष्टमिति योज्यम् । जन्म-
संसारमोचनी जन्मघः उत्पत्तेः संसारात् पुनःपुनर्यातायातकर्तुः कलत्र-
पुत्रादेश्च हस्तिकलीम् । अतएव दुःखेन गम्यते प्रायते या वा दुर्गा
दुर्धे का च त्वम् ॥ ५ ॥

त्वमेव पृथ्वी त्वं वारि त्वं वासुस्व' इत्याश्रयः ।
 त्वं वियत्त्वमहङ्कारस्व' महत्तत्त्वरूपिणी ॥ ७ ॥
 त्वमेव जीवो लोकेऽस्मि' स्व' विद्या परदेवता ।
 इन्द्रियाणि मनोबुद्धिर्विशेषां त्वं गतिः स्थितिः ॥ ८ ॥
 त्वमेव वेदाः प्रणवः स्मृतयस्व' हि संहिताः ।
 निगमागमतन्त्राणि सर्व' शास्त्रमयो शिवा ॥ ९ ॥
 महाकाली महालक्ष्मीर्गहानीलसरस्वती ।
 महोदरी महामाया महारौद्री महेश्वरी ॥ १० ॥

त्वमिति । त्वं जगतामाद्या आदिभूयासि । जगतां धामी योगी
 च त्वम् । पाण्डयित्री जगतां रक्षिका च त्वमेव । पराद् ज्ञेयार्थे परा
 अर्था च त्वम् । हे देवि ! कान्तिमति ! परापरं जङ्गमस्थावरमेतद्विषं
 त्वयैव धार्यते ॥ ६ ॥

त्वमेवेति । त्वं बाह्यङ्कारः । महत्तत्त्वरूपिणी च त्वमेव ॥ ७ ॥

त्वमेवेति । अस्मि लोके यो जीवस्तद्रूपा च त्वमेव । विद्या व्याख्य-
 ज्ञानरूपा च त्वम् । परदेवता अर्धदेवता च त्वमेवासि । इन्द्रियाणि
 नेत्रादीनि मनो बुद्धयं बुद्धिः शास्त्रादितत्त्वज्ञानम् तत्तद्रूपा च त्वम्
 भासि विश्वेषां या गतिः स्थितिश्च तद्रूपा च त्वमेव ॥ ८ ॥

त्वमेवेति । वेदा यजुरादयः तद्रूपा च त्वमेवासि । प्रणव
 ओङ्काररूपा च त्वम् । स्मृतयो मन्त्रादिकथितसर्व'शास्त्राणि तद्रूपा च
 त्वम् । संहिता महाभारतादयस्तद्रूपा च त्वमेवासि । निगमः प्रश्नु-
 प्रश्नः पार्ष्णीसूक्तजातः पद्यरूपो पन्थविशेषः । ज्ञानमन्त्र' शिवसूक्ता-
 गतगिरिज्ञाननयातवासुदेवमतः पद्यरूपपन्थविशेष एव । तन्म' प्राप्ति-
 कास्तद्विषय शिवोक्तो गणेशलिखितो पन्थविशेष एव तत्तद्रूपा च त्व-
 मेव । सर्व'शास्त्रमयो वेदान्तादिसकलशास्त्ररूपा च त्वम् । शिवा
 कल्याणैकनिश्चयभूता च त्वमसि ॥ ९ ॥

महेश्वरी । जगत्संश्लोत्वान्महाकाली त्वम् । सम्पत्तिमुद्दिष्टेहता-

सर्वज्ञा त्वं ज्ञानमयी नास्त्यवेद्यं तवान्तिके ।
 तथापि पृच्छसि प्राज्ञे ! प्रीतये कथयामि ते ॥ ११ ॥
 सत्त्वसुक्तं त्वया देवि ! मनुजानां विचेष्टितम् ।
 जानन्तीऽपि हितं मत्ताः पापैराशु सुखप्रदैः ॥ १२ ॥
 नाचरिष्यन्ति सहस्रं हिताहितवहिष्कृताः ।
 तेषां भिन्नेयसार्थाय कर्त्तव्यं यत्तदुच्यते ॥ १३ ॥
 अनुष्ठानं निषिद्धस्य त्यागो विहितकर्म्मणः ।

नृणां ज्ञानी त्वमेव । विद्याप्रदालीत्वान्महानीलसरस्वतो च त्वनेवासि ।
 अशेषजनतृप्तुञ्जित्वान्महोदरी त्वम् । जगन्मोहयित्रीत्वान्महाभाया च
 वम् । महारौद्री आत्म्या च त्वम् । महेन्दरी महैश्वर्यविशिष्टा
 च त्वम् ॥ १० ॥

सर्वज्ञेति । सर्वज्ञा अशेषपदार्थज्ञात्री । ज्ञानमयी भोजविषय-
 प्रज्ञास्वरूपा च त्वमसि अतस्तवान्तिके त्वच्चिकटेऽवेद्यमपज्ञेयं किञ्चि-
 दपि नास्ति । ननु किञ्चिदपि समावेद्यं नास्ति चेत् कथं पृच्छामीत्या-
 शङ्कमानां प्रत्याह तथापीति । यद्यप्येवं तथापि प्राज्ञे ! हे प्रकृतज्ञान-
 वति ! प्रीतये पृच्छसि ममेति शेषः अहमपि ते तव प्रीतये कथयामि ।
 ते तवाप्यतः ते हृष्यन्ति वा । काकाच्चिगोलकन्यायेन प्रीतये इति
 पूर्वोत्तराभ्यां क्रियाभ्यां सम्बध्यते ॥ ११ ॥

अधुना पूर्वोक्तमेवाहवदसुत्तरं दातुं प्रक्रमते सत्त्वसुक्तमित्यादि ।
 हे देवि ! मनुजानां मानवानां विचेष्टितं विरुद्धं चेष्टितं त्वया सत्त्वसु-
 क्तम् । विचेष्टितमेवाह जानन् इत्यादिना । आत्मनो हितं जानन्तो-
 ऽपि मनुजाः सहस्रं साधुसार्थं नाचरिष्यन्ति नातुष्टान्ति । सहस्रानाच-
 रथे हेतुं वहन्मनुजान् विशिनष्टि कथम्भूता मनुजाः आशु सुखप्रदैर्भ-
 टिति सुखप्रापकैरवैभक्त्योगमनसुरापानादिभिः पापैः कर्म्मभिर्मात्साः
 अतएव हिताहिताभ्यां वहिष्कृताः अतो नाचरिष्यन्तीति भावः तेषां
 मनुजानां भिन्नेयसार्थाय सत्त्वे यत् कर्त्तव्यं विधेयं तदुच्यते ॥१२॥१३॥

नृणां जनयतः पापं क्लेशशोकामयप्रदम् ॥ १४ ॥

स्वानिष्टमात्रजननात् परानिष्टोपपादकात् ।

तदेव पापं द्विविधं जानीहि कुसुनाधिके ॥ १५ ॥

परानिष्टकरात् पापात् सृष्यते राजशासनात् ।

अन्यस्मान्मुच्यते मर्त्यैः प्रायश्चित्तात् समाधिना ॥ १६ ॥

प्रायश्चित्त्वाद्यथा दण्डैर्न पूता ये कृताङ्गसः ।

नरकान्न निवर्त्तन्ते इहामूर्ख विगर्हिताः ॥ १७ ॥

तत्रादौ कथयाम्याद्ये ! नृपशासननिर्णयम् ।

प्रथमतो निषिद्धकर्मानुष्ठानविहितकर्मानुष्ठानाभ्यां पापोत्पत्तिरिति ब्रूते अतुष्टानमित्यादिना । निषिद्धस्य कर्मणोऽनुष्ठानमाचरन् विहितकर्मसंख्यागोऽनाचरन् नृणां क्लेशशोकामयप्रदं दुःखशोकव्याधिप्रदायकं पापं जनयतः उत्पादयतः ॥ १४ ॥

अथ पूर्वोक्तपापस्य सङ्केतकं द्वैविध्यं सम्यादयति स्वानिष्टत्वादिना । कुसुनाधिके हे कुतेचरि ! स्वानिष्टमात्रजननादात्मन एवानीपसितस्त्रोत्पादनात् तथा परानिष्टोपपादनादम्बानाकांक्षितस्त्रापि जननात्तदेव पूर्वोक्तं पापं द्विविधं द्विप्रकारकं जानीहि प्रतीहि ॥ १५ ॥

एवं द्विविधपापोत्पत्तिं प्रदर्शयित्वा तत्राहिष्ठकेशपापं वदति परानिष्टत्वादिना । परानिष्टकरादन्यस्याप्यनाकांक्षितोत्पादकात् पापात् राजशासनात् राजदण्डात् मर्त्यैर्जनो सृष्यते सक्तो भवति । कर्मकर्त्तारि लट् । अन्यस्मात् स्वानिष्टमात्रजननात् पापात् प्रायश्चित्त्वा प्रायश्चित्तेन समाधिना चित्तवृत्तिनिरोधेन च सृष्यते ॥ १६ ॥

जातद्विविधपापानां प्रायश्चित्तदण्डाभ्यां पूतत्वाभावे सर्वदा नरकस्यादित्यं दर्शयित्तमाह प्रायश्चित्येति । ये कृताङ्गसः कृतपापा जनाः प्रायश्चित्त्वा दण्डैर्न पूताः पवित्वा न यभूवुः इह लोके परलोके च विगर्हिता विनिन्दिताः सन्त्ये नरकान्न निवर्त्तन्ते तत्रैव विगर्हीत्यर्थः ॥ १७ ॥

यत्कृत्वा महेष्टानि ! राजा यात्वधमाङ्गतिम् ॥ १८ ॥
 श्रुत्यान् पुत्रानुदासीनान् प्रियानपि तथाप्रियान् ।
 शासने च तथा न्याये समदृष्ट्यावलोकयेत् ॥ १९ ॥
 स्वयं चेत् कृतपापः स्यात् पीडयेदकृताहसः ।
 उपवासैश्च दानैस्तान् परितोष्य विशुध्यति ॥ २० ॥
 वधाहं मन्वमानः स्वं कृतपापो नराधिपः ।
 त्यक्त्वा राज्यं वनं प्राप्य तपसात्मानमुद्धरेत् ॥ २१ ॥
 गुरुदण्डं नैव राजा विदध्यात्तसुपापिषु ।

अथ राजशासननिर्णयं वदंस्तच्छुद्धयतो भूपतेर्नरकगामित्वमाह
 तन्नादादित्यादिना ! हे आद्ये ! हे महेष्टानि ! तत्र प्रायश्चित्तसम्प्रा-
 ननयोर्मध्ये आदौ प्रथमतो ऋषशासननिर्णयं कथयामि । यस्य लङ्का-
 नात् राजाऽधमाङ्गतिं याति ॥ १८ ॥

ऋषशासननिर्णयमेवाह श्रुत्यानित्यादिना । श्रुत्यान् भर्तृव्यान-
 नात्वादीन् पुत्रानात्मजान् उदासीनान् शत्रुमित्रातिमित्रान् प्रियान्
 हितान् तथा अप्रियान् अहितान् च शासने तथा न्याये च राजा
 समदृष्ट्या दृष्ट्यावलोकयेत् पश्येत् ॥ १९ ॥

नन्वकृतकिल्बिषान् पुरुषान् दण्डयतः स्वयं कृतकल्मषस्य कथं
 गृह्णित्वाह स्वयं वेदित्यादिना । वेद्यदि राजा स्वयं कृतपापः स्यात्
 तदा उपवासैर्दानैश्च विशुध्यति । वेद्यदि अकृताहसोऽकृतपापान्
 यन्त्यान् पीडयेदृष्टयेत् तदा दानैस्तानकृताहसः परितोष्य उपवासै-
 र्दानैश्च विशुध्यति अत्र पापतारतम्यादुपवासदानयोस्तारतम्यं बोद्ध-
 व्यम् ॥ २० ॥

अथात्मानं वधाहं मन्वमानस्य कृतदुष्कृतस्य भूपतेः प्रायश्चित्त-
 माह वधाहमित्यादिना । स्वमात्मानं वधाहं वधयोग्यं मन्वमानः
 कृतपापो नराधिपो राज्यं त्यक्त्वा वनं प्राप्य तपसात्मानमुद्धरेत्
 बोधयेत् ॥ २१ ॥

न लघुं गुरुपापेषु विना हेतुं विपर्यये ॥ २२ ॥
 तस्मिन् यत् शासने शास्त्रा अनेकोन्मार्गवर्तिनः ।
 पापेभ्यो निर्भये शस्तो लघुपापे गुरुर्मः ॥ २३ ॥
 सकृत्कृतापराधेन सन्नपे बहुमानिनि ।
 पापाङ्गीरौ प्रशस्तः स्याद् गुरुपापे लघुर्मः ॥ २४ ॥
 स्वल्पापराधी कौलखेत् ब्राह्मणो लघुपापकृत् ।
 बहुमान्योऽपि दण्ड्यः स्याद्बचोभिरवनीभृता ॥ २५ ॥
 न्यायं दण्डं प्रसादं च विचार्य सचिवैः सह ।
 यो न कुर्यान्महीपालः स महापातकी भवेत् ॥ २६ ॥

अथ दण्डवैपरीत्ये हेतावसति लघुपापे गुरुदण्डं गुरुपापे च
 लघुदण्डं निषेधति गुर्वादिना । विपर्यये दण्डं वैपरीत्ये हेतुं
 विना लघुपापेषु जनेषु गुरुदण्डं राजा नैव विदध्यात् कुर्यात् ।
 गुरुपापेषु जनेषु लघुदण्डं न विदध्यात् ॥ २२ ॥

विना हेतुं विपर्यये इत्यनेन वैपरीत्ये कारणसत्त्वे विपरीतदण्डं
 विदध्यादेवेति ध्वनितमतो हेतुदर्शनपूर्वकं विपरीतदण्डं विदधाति
 तस्मिन्नित्यादिना श्लोकद्वयेन । यत् शासने यस्मिन्मार्गवर्तिनो जनस्य
 शासनेऽनेकोन्मार्गवर्तिनो बहुयोऽसहस्रं वृत्तमाना जनाः शास्त्रा
 भवन्ति । तस्मिन् पापेभ्यो बहुभ्योऽपि दुरितेभ्यो निर्भये भवन्तीत्येऽपि
 जने लघुपापेऽपि गुरुर्मः शस्तः ॥ २३ ॥

सकृत्कृतापराधेन सन्नपे सकृच्छे बहुमानिनि सकृत्माने पापा-
 देकस्माद्दपि भीरौ भयघोने जने गुरुपापेऽपि लघुर्मः प्रशस्तः ॥ २४ ॥

अथ कृतापराधयोर्वल्लभान्मयोरपि कौलब्राह्मणयोर्दण्डनाह
 स्वल्पापराधीत्यादिना । बहुमान्योऽपि कौलः स्वल्पापराधी भवेत् स्यात्
 तादृग् ब्राह्मणोऽपि लघुपापकृत्तदावनीभृता राजा बचोभिर्दण्ड्यः
 स्यात् ॥ २५ ॥

अथ महानात्यैर्विचारमकृतैव दण्डादिकं विदधतो महीपालस्य

न त्यजेत् पितरौ पुत्री न त्यजेद्युतृपं प्रजाः ।
 न त्यजेत् स्वामिनं भार्या विनतानतिपापिनः ॥२७॥
 राज्यं धनं जीवनं च धार्मिकस्य महीपतेः ।
 संरक्षेद्युः प्रजा यत्रै रन्यथा याम्यधोगतिम् ॥ २८ ॥
 मातरं भगिनीश्चापि तथा दुहितरं शिवे ! ।
 गन्तारो ज्ञानतो ये च महागुरुनिघातकाः ॥ २९ ॥
 कुलधर्मं समाश्रित्य पुनस्त्यक्तकुलक्रियाः ।
 विश्वासघातिनो लोका अतिपातकिनः स्मृताः ॥३०॥
 मातरं भगिनीं कन्यां गच्छतो निधनं दमः ।

महापातकित्वमाह न्यायमित्यादिना । सचिवैर्मन्त्रिभिः सह विषयार्थं
 न्यायं दण्डं प्रसादं च यो महीपालो न कुर्यात् स महापातकी
 भवेत् ॥२६॥

अथ स्त्रीपुत्रप्रजानां धर्ममाह न त्यजेदित्यादिना । पुत्रः पित-
 रौ मातापितरौ न त्यजेत् । प्रजाः नृपं राजानं न त्यजेद्युः भार्या
 स्वामिनं पतिं न त्यजेत् नन्वतिपातकिनोऽपि पित्रादयो न ह्यातव्या-
 स्तत्राह विनेति । अनतिपापिणस्तान् पित्रादीन्विनतान् । अतिपात-
 किनस्तौ त्याज्या एवेत्यर्थः ॥ २७ ॥

धार्मिकभूपते राज्यादिकमरक्षन्तीनां प्रजानां दोषमाह राज्य-
 मित्यादिना । धार्मिकस्य महीपते राज्यं धनं जीवनं च प्रजा यत्रैः
 संरक्षेद्युः अन्यथा राज्यादिकमरक्षन्त्या अधोगतिं यान्ति ॥ २८ ॥

पित्रादयोऽतिपातकिनश्चेत्याज्या इत्युक्तं ते च के इत्याकाङ्क्षा-
 यासतिपातकिनो निरूपयति मातरमित्यादिना श्लोकद्वयेन । हे शिवे !
 मातरं जननीं भगिनीं स्वधरं तथा दुहितरं पुत्रीं चापि ज्ञानतो ये
 गन्तारो भवन्ति तथा ज्ञानतो महागुरुणां साक्षादीनां निघातकाः
 हन्तारो ये । कुलधर्मं समाश्रित्य पुनस्त्यक्तकुलक्रिया ये । ये च विश्वा-
 सघातिनो लोकाः तेऽतिपातकिनः स्मृताः ॥ २९ । ३० ॥

तासामपि सकामानां तदेव विहितं शिवे । ॥ ३१ ॥
 मातापितृसुस्तल्पं क्षुषां श्वश्रुं गुरुस्त्रियम् ।
 पितामहस्य वनितां तथा मातामहस्य च ॥ ३२ ॥
 पितृभ्रातुः सुतां जायां भ्रातुःपत्नीं सुतामपि ।
 भागिनेयीं प्रभोः पत्नीं तनयाञ्च कुमारिकाम् ॥ ३३ ॥
 गच्छतां पापिनां लिङ्गच्छेदो दण्डो विधीयते ।
 आसामपि सकामानां दमो नासानिकृन्तनम् ।
 गृहान्निर्व्यापणं चैव पापादस्माद्दिसुक्तये ॥ ३४ ॥
 सपिण्डदारतनयाः स्त्रियं विश्वासिनामपि ।
 सर्वस्वहरणं केशवपनं गच्छतो दमः ॥ ३५ ॥

अथ मातादिगामिनः पुरुषस्य सकामानां तासां च दण्डमाह
 मातरमिति । हे शिवे ! मातरं जनयित्रीं तथा भगिनीं तथा कन्यां
 पुत्रीं च गच्छतः पुंसो निधनं मरणमेव दमो दण्डः । सकामानां
 तासामपि तदेव मरणमेव दमनं विहितम् । अथ मातृस्वप्तादिगामिनां
 पुंसं तासामपि सकामानां दण्डमाह मातापितृस्त्वादिना पापादस्मा-
 दिसुक्तये इत्यन्तेन सार्द्धत्ववेण । मातापितृः स्वसुस्तल्पं श्वश्रुं गुरुने-
 च्छया गच्छतां तथा क्षुषां पुत्रवधूं तथा श्वश्रुं श्वशुरपत्नीं तथा गुरु-
 स्त्रियं तथा पितामहस्य मातामहस्य च वनितां स्त्रियं तथा पितृभ्रातुः-
 सुतां मातृभ्रपितृव्ययोः पुत्रीम् । तयोरेव जायां भायां च तथा भ्रातुः-
 पत्नीं तस्यैव सुतामपि तथा भागिनेयीं स्वसूतनयाम् । तथा प्रभोः-
 पत्नीं तस्यैव तनयां पुत्रीं च तथा कुमारिकां भविष्यति स्त्रियं गच्छतां
 पापिनां लिङ्गच्छेदः शिञ्जकूर्त्तनं दण्डो विधीयते । सकामानांसासामप्य-
 स्मात् पापात् विशुक्तये नासानिकृन्तनं नासिकाच्छेदनं गृहान्निर्व्यापणं
 च दमो दण्डो विधीयते ॥ ३१-३४ ॥

अथ सपिण्डपत्नीतनयागामिनो विप्रसितस्त्रीगामिनश्च दण्डमाह
 सपिण्डे त्वादिना । सपिण्डानां दारांस्तनयाञ्च विश्वासिनामपि स्त्रियं

स्त्रीभिरैताभिरज्ञानाद् भवेत् परिणयो यदि ।
 ब्राह्मणे वापि शैवेन ज्ञात्वा तास्तत्क्षयं त्यजेत् ॥ ३६ ॥
 सवर्षदारान् यो गच्छेत् अनुलोम परस्त्रियम् ।
 दमस्तस्य धनादानं मासैकं कणभोजनम् ॥ ३७ ॥
 राजन्ध्रवैश्यामूद्राणां सामान्यानां वरानने ! ।
 ब्राह्मणीं गच्छतां ज्ञानात्किङ्कच्छेदो दमः स्मृतः ॥ ३८ ॥
 ब्राह्मणीं विक्रतां कृत्वा देशान्त्रिर्यापयेन्नृपः ।
 वीरस्त्रीगामिनां तासांभिवमेव दमो विधिः ॥ ३९ ॥

ऋतो जनस्य सर्वस्वहरणं सर्वधनादानं केगवपनं केगसृष्टनं च दमो ॥
 वेत् ॥ ३५ ॥

अथाज्ञानतो वेदोक्तशिवोक्तविधिभ्यां सपिण्डादिभिर्ज्ञातविवा-
 हस्य बहिर्धेयं तदाह स्त्रीभिरित्यादिना । एताभिः सपिण्डादि-
 नयादिभिः स्त्रीभिर्ब्राह्मणेण वेदोक्तविधिना शैवेन शिवोक्तविधिना
 । यद्यज्ञानात् परिणयो विवाहो भवेत् तदा ज्ञात्वा ताः स्त्रीस्तत्-
 णमेव त्यजेत् ॥ ३६ ॥

ननु सवर्षदारान् सवर्षानन्तरवर्षदारान्श्च गच्छतः कथं शुद्धिस्त-
 दाह सवर्षेत्यादिना । यः पुमान् सवर्षदारान् गच्छेत् तथानुलोम
 परस्त्रियं च यो गच्छेत् यथा ब्राह्मणः क्षत्रियां क्षत्रियो वैश्यामेवम् ।
 तस्य धनादानं मासैकं कणभोजनं च दमो ज्ञेयः ॥ ३७ ॥

अथ ज्ञानपूर्वकब्राह्मणोपगमने क्षत्रियादीनां सकामायास्तस्याश्च
 ण्डमाह राजन्ध्रेत्यादिना । वरानने ! अष्टवदने ! ज्ञानाद्ब्राह्मणीं
 गच्छतां राजन्ध्रवैश्यामूद्राणां सामान्यानामन्यजानां च किङ्कच्छेदो
 दमो दण्डः स्मृतः ॥ ३८ ॥

सकामां ब्राह्मणीमपि विक्रतां अथवाङ्गहीनां कृत्वा नृपो देशा-
 न्त्रिर्यापयेत्क्षारवेत् । अथ वीरस्त्रियो गच्छतां तासां च दण्डमाह
 वीरेति । वीरस्त्रीगामिनां सकामानां तासां चैवमेव पूर्ववदेव दमो

दुरात्मा यस्तु रमते प्रतिलोम परस्त्रिया ।

दण्डस्तस्य धनादानं त्रिमासं कणभोजनम् ॥ ४० ॥

सकामायाः स्त्रियाद्यापि दण्डस्तद्विधीयते ।

वलात्कारगता भार्या त्वाज्या पात्या भवेत् शिवे ॥ ४१ ॥

ब्राह्मी भार्याथवा शैवी कामतो वाप्यकामतः ।

सर्वथा हि परित्याज्या स्याच्च त् परगता सक्तत् ॥ ४२ ॥

गच्छतां वारनारीषु गवादिपशुयोनिषु ।

शुद्धिर्भवति देवेशि! तिरात्रं कणभोजनात् ॥ ४३ ॥

विधिर्विधातव्य इत्यर्थः । विधिरिति वि-पूर्वकाद्वाजः उपसर्गे धोः
क्रिरिति कर्मणि क्रिः ॥ ३९ ॥

अथ सर्वथोत्तमवर्ण स्त्रीगामिनां पुंसां तस्याश्च सकामाया दण्ड-
माह दुरात्मेत्यादिना । यो दुरात्मा दुष्टचित्तो दुर्बुद्धिर्दुःखभावो वा
प्रतिलोम परस्त्रिया सह रमते यथा मूढो वैश्वदेवत्वम् । तस्य पुंसो
धनादानं त्रिमासं कणभोजनं च दण्डो भवति ॥ ४० ॥

सकामायाः स्त्रियाश्च तद्वत् पूर्वदण्डो विधीयते । “आत्मा देह-
मनोब्रह्मस्वभावप्रतिबुद्धिज्जि”ति कोपः । अथ वलात्कारेण परदुष्टपर-
मिताया अश्लयाद्याख्यागः पालनं च पुंसां विधेयमित्याह बलादित्या-
दिना । हे शिवे ! वलात्कारेण परपुंसा गता या भार्या सा त्वाज्या
याद्यादिभिः पालनीया भवेत् ॥ ४१ ॥

अथ कामाकामाभ्यां परगतयोर्ब्राह्मीशैवीभार्याद्योक्त्याम एवोचित
इत्याह ब्राह्मीत्यादिना । ब्राह्मी वेदोक्तविधिना परिष्णीता अथवा शैवी
शिवोक्तविधानेन परिष्णीता भार्या सक्तदेकवारमपि परमती केसरे
सर्वथा सर्वप्रकारेण परित्याज्या स्यात् ॥ ४२ ॥

अथ वेद्यागामिनां पशुयोनिगामिनां च प्रायश्चित्तमाह
गच्छतामित्यादिना । हे देवेशि ! वात्नारीषु वेद्याह तथा गवादिपशु-
योनिषु गच्छतां जनानां तिरात्रं कणभोजनात् शुद्धिर्भवति ॥ ४३ ॥

गच्छतां कामतः पुंसः स्त्रियाः पायुं दुरात्मनाम् ।
 वध एव विधातव्यो भूयता शम्भुशासनात् ॥ ४४ ॥
 वलात्कारेण यो गच्छेदपि चाण्डालबोधितम् ।
 वधस्तस्य विधातव्यो न क्षन्तव्यः कदापि सः ॥ ४५ ॥
 परिणीतास्तु या नार्यी ब्राह्मैर्वा शैववर्त्मभिः ।
 ता एव दारा विज्ञेया अन्याः सर्वाः परस्त्रियः ॥ ४६ ॥
 कामात् परस्त्रियं पश्यन् रहः सम्भाषयन् स्पृशन् ।
 परिष्वज्योपवासेन विशुध्येद् द्विगुणक्रमात् ॥ ४७ ॥
 कुर्वत्येव सकामा या परपुंसा कुलाङ्गना ।

अथ स्त्रीपुंसयोः पायुं गच्छतां दण्डमाह गच्छतामित्यादिना ।
 पुंसः पुंसस्य स्त्रियाश्च पायुं पुंसं कामतो गच्छतां दुरात्मनां भूयता
 राक्षः शम्भुशासनावध एव विधातव्यः ॥ ४४ ॥

वलात्कारेण परस्त्रीगामिनामपि वध एव दण्ड इत्याह वलादि-
 त्यादिना । वलात्कारेण चाण्डालबोधितमपि यो गच्छेत्तस्यापि वधो
 विधातव्यः । कदापि स न क्षन्तव्यः अपि शब्देन ब्राह्मण्यादिगामिनां
 तु सुतरामेव वधो विधातव्य इति ध्वनितम् ॥ ४५ ॥

अधोक्तवक्ष्यमाणेषु तत्तन्लोकेष्वाकाङ्क्षितत्वात् स्वस्त्रीः परस्त्रीश्च
 निरूपयति परिणीता इत्यादिना । ब्राह्मैर्वैदोक्तवर्त्मभिः शिवोक्तवर्त्म-
 भिर्वा यास्तु नार्यः परिणीता उदाहृतास्ता एव दाराः स्वस्त्रियो
 विज्ञेयाः अन्यास्तङ्गिज्ञाः सर्वाः परस्त्रियो विज्ञेयाः ॥ ४६ ॥

अथ कामतः परस्त्रीदर्शनादिकं कुर्वतः प्रायश्चित्तमाह कामादित्या-
 दिना । कामात् परस्त्रियं पश्यन् तथा रह एकान्ते सम्भाषयन् तथा म-
 हात्म्यं कुर्वन् तथा स्मृशंश्च परिष्वज्य तामालिङ्ग्य च द्विगुण्य तथादु-
 वासेन जनो विशुध्येत् । यथा कामतः परस्त्रीदर्शने एकोपवासेन
 सम्भाषणे उपवासद्वयेन स्मर्यने उपवासचतुष्टयेन आलिङ्गने अष्टभिस्तैः
 शुद्धिः ॥ ४७ ॥

उक्तोपवासविधिना आत्मानं परिशोधयेत् ॥ ४८ ॥

ब्रुवन्नन्द्रां वचः स्त्रीषु पश्यन् गुह्यं परस्त्रियाः ।

हसन् गुह्यतरं मर्त्तुः शुध्येद् द्विरुपवासतः ॥ ४९ ॥

दर्शयन्नग्नमात्मानं कुर्वन्नग्नं तथापरम् ।

द्विरात्रमशनं त्यक्त्वा शुद्धो भवति मानवः ॥ ५० ॥

पत्न्याः पराभिगमनं प्रमाणयति चेत् पतिः ।

नृपस्तदा तां तज्जारं शास्त्रात् शास्त्रानुसारतः ॥ ५१ ॥

प्रमाणे यद्यशक्तः स्यात् दयितोपपत्तेः पतिः ।

त्यक्त्वा तां पोषयेद् आसैस्त्रिष्टे च्चेत् पतिशासने ॥ ५२ ॥

अथ सह परपुंसा सम्भाषणादिकं कुर्वत्याः सकामायाः स्त्रिया-
अपि तदेव प्रायश्चित्तमिवाह कुर्वतीत्यादिना । या कुलाङ्गना कुलपा-
त्रिका स्त्री सकामा सती परपुंसा सह एवं सम्भाषणादिकं कुर्वती बभूव
सा पूर्वोक्तोपवासविधिना आत्मानं परिशोधयेत् ॥ ४८ ॥

ननु स्त्रीषु दुर्वचो वदतः परस्त्रीषु च्छं पश्यतो गुरतरान् हसन्तश्च
कथं शुद्धिस्ताह ब्रुवन्नित्यादिना । स्त्रीषु निन्द्रमव्यक्तं वचो ब्रुवन्
तथा परस्त्रिया शुद्धं गोप्यप्रदेशं पश्यन् तथा गुरतरं हसन्त्यर्था द्विरुप-
वासतः शुध्येत् ॥ ४९ ॥

नन्वात्मानं नग्नं दर्शयतः परस्त्रु तादृशं कुर्वतः कथं शुद्धिस्ताह
दर्शयन्नित्यादिना । आत्मानं नग्नं दर्शयन् तथापरं नग्नं कुर्वन्मानवो
द्विरात्रमशनं भोजनं त्यक्त्वा शुद्धो भवति ॥ ५० ॥

अथ स्वपतिप्रमाणितान्यपुरुषगमनायाः स्त्रियाः तज्जारश्च
दयत्तमाह पत्या इत्यादिना । पतिश्चेदुच्येद् पत्याः पराभिगमनं
प्रमाणयति तदा नृपस्तां तथा जारं च शास्त्रानुसारतः पूर्वोक्तविधि-
नात् शास्त्रात् ॥ ५१ ॥

अथोपपत्तिप्रमाणाऽशक्तपतिकायाः शक्तिव्यभिचारार्थाः स्त्रिया-
स्व्यागपोषणे विधातव्ये इत्याह प्रमाणेत्यादिना । दयितोपपत्तेः पत्या

रममाणामुपपत्नी पश्यन् पत्नीं पतिस्तदा ।

निम्नन् वनितया जारं वधाह्नीं नैव भूभृतः ॥ ५३ ॥

भर्तुर्निवारणं यत्र गमने येन भाषणे ।

प्रयाणाङ्गाषणात्तत्र त्यागाह्नीं स्यात् कुलाङ्गना ॥ ५४ ॥

मृते पत्नौ स्वधर्मेषु पतिबन्धुवशे स्थिता ।

अभावे पिष्टबन्धूनां तिष्ठन्ती दायमर्हति ॥ ५५ ॥

द्विर्भोजनं परान्नं च मैथुनामिषदूषणम् ।

पर्यङ्कं रक्तवासस्य विधवा परिवर्जयेत् ॥ ५६ ॥

जारस्य प्रभाषे यदि पतिरयक्तः स्यात्तर्हि तां दयितां त्यक्त्वा चेद् यदि पतिव्यासने तिष्ठेत् भर्तुराज्ञां न लङ्घेत् तदा पार्श्वैः कवलैः तोषयेत् ॥ ५३ ॥

ननु सहोपपत्तिना रममाणानां प्रतीभवलोक्य सजारानां तां हतस्तद्गर्भवधाह्नीं स्यान्न वेति सन्दिहानां गिरिजां प्रति ब्रूते रमणाद्यामिच्छादिना । पतिर्भर्ता यदोपपत्तौ रममाणानां पत्नीं-पश्यन्नासीत्तदा वनितया सह जारं निम्नन् पतिर्भूभृतो राशो वधाह्नीं नैव भवेत् तदा निम्नस्त्रित्यनेनान्यकाले निम्नतो वधाह्नीं स्यादेवेति ध्वनितम् ॥ ५३ ॥

अथ भर्तुर्निषिद्धस्थाने गच्छन्त्यास्तस्मिन्निम्नपुरुषेण सह भाषणं च कुर्वन्त्याः स्त्रियास्त्रागाह्नीं विदधाति भर्तुरित्यादिना । यत्र स्थाने गमने येन पुंसां सह भाषणे च भर्तुर्निवारणं जातं तत्र प्रयाणाङ्गाषणात् कुलाङ्गनापि त्यागाह्नीं स्यात् ॥ ५४ ॥

अथ प्रवक्तारं पतिवाम्बुवादिवशे स्वधर्मेषु तिष्ठन्त्या मृतपति-काया दान्नाङ्गनाह्नीं स्यात् इत्यादिना । पत्नौ मृते सति पतिबन्धुवशे स्वधर्मेषु स्थिता । पतिबन्धुनामभावे पिष्टबन्धूनां वशे तिष्ठन्ती सती स्त्री दायमर्हति ॥ ५५ ॥

अनन्तरोक्तश्लोके विधवा धर्माद्यामाकाङ्क्षितत्वात्ताद्विरूपयति द्वि-

नाङ्गमुहर्त्तयेद्दासैर्याभ्यालापमपि त्यजेत् ।

देवव्रता नयेत् कालं वैधव्यं धर्ममाश्रिताः ॥ ५७ ॥

न विद्यते पिता यस्य शिशोर्माता पितामहः ।

नियतं पालने तस्य माह्वन्धुः प्रशस्यते ॥ ५८ ॥

मातुर्माता पिता भ्राता मातुर्भ्रातुः सुतास्तथा ।

मातुः पितुः सोदराश्च विज्ञेयाः माह्वान्धवाः ॥ ५९ ॥

पितुर्माता पिता भ्राता पितुर्भ्रातुः स्वसुः सुताः ।

पितुः पितुः सोदराश्च विज्ञेयाः पितृबान्धवाः ॥ ६० ॥

भोजनमित्यादिहोक्तद्वयेन । विधवा स्त्री द्विर्भोजनं परस्मात् सैषुभं रतिम् । आश्रितं मांसादिकं भूषणमलङ्कारं पर्यङ्कं चर्मा रक्तवापो रक्तं वस्त्रं च परिवर्जयेत् ॥ ५६ ॥

नाङ्गमिति । वैधव्यं धर्ममाश्रिता विधवा वासैः पितृर्हृदैवैः सुगन्धद्रव्यैः अङ्गं नोद्धर्त्तयेत् नोत्सादयेत् । वास्यते वैस्ते वासाः कर्बुणः । आभ्यामालापमपि त्यजेत् ननु आभ्यामालापभावे कथं कालं क्षिपेत्तत्राह देवेत्यादिना । देवव्रता सती कालं नयेत् स्त्रोष्टनामादिक्रीर्त्तनादिना कालं क्षिपेदित्यर्थः ॥ ५७ ॥

ननु नृतमातापितृपितामहस्य शिशोः पालने पितृबन्धु माह्वान्धु-
र्मध्ये कतरस्य प्रायश्चित्तमिति श्रुत्वा देवीं प्रत्याह न विद्यत इत्यादिना ।
यस्य शिशोः पिता माता पितामहश्च न विद्यते तस्य पालने नियतं
निश्चितं माह्वान्धुः प्रशस्यते ॥ ५८ ॥

ननु के ते माह्वान्धवादय इत्याह मातृरित्यादिना । मातृर्माता
मातामही मातुःपिता मातामहः मातृर्भ्राता मातृबन्धुः तथा मातृ-
र्भ्रातुःसुताः मातृबन्धुः मातुःपितृर्मातामहस्य सोदराश्च मातृबान्धवा
विज्ञेयाः ॥ ५९ ॥

अथ पितृबान्धवानाह पितृरित्यादिना । पितृर्माता पितामही
पितुःपिता पितामहः पितृर्भ्राता पितृबन्धुः पितृर्भ्रातुः सोदराः सुताः

पत्युर्भाता पिता भ्राता पत्युर्भातुः स्वसुः सुताः ।
 पत्युःपितुः सोदराश्च विज्ञेयाः पतिबान्धवाः ॥ ६१ ॥
 पित्रे मात্রে पितुः पित्रे पितामह्यै तथा स्त्रियै ।
 अयोग्यसूनुवे पुत्रहीनमातामहाय च ॥ ६२ ॥
 मातामह्यै दरिद्रेभ्य एभ्यो वासस्तथाशनम् ।
 दापयेन्नृपतिः पुंसा यथाविभवमम्बिके ! ॥ ६३ ॥
 दुर्वाच्यं कथयन् पत्नीमेकाहमशनं त्यजेत् ।
 त्राहं सन्ताडयन् रक्तं पातयन् सप्तवामरान् ॥ ६४ ॥
 क्रोधाद्वा मोहतो भार्यां मातरं भगिनीं सुताम् ।

पितुःस्वसुर्भगिन्याश्च सुताः पितुःपितुः पितामहस्य सोदराश्च पितृबान्धवा विज्ञेयाः ॥ ६० ॥

अथ पतिबान्धवानाह पत्युरित्यादिना । पत्युर्भाता स्वसुः पत्युःपिता स्वशुरः पत्युर्भाता सोदरः पत्युर्भातुः सुताः पुत्राः पत्युः स्वसुर्भगिन्याश्च सुताः पत्युःपितुः स्वशुरस्य सोदराश्च पतिबान्धवा विज्ञेयाः ॥ ६१ ॥

अथ दरिद्रेभ्यः पित्रादिभ्यो भोजनादिकं पुरुषेण नरपतिर्दापयेदित्याह पित्रे इत्यादिना इयेन हि । अम्बिके ! जगज्जननि ! पित्रे तथा मात्रे तथा पितुःपित्रे पितामहाय पितामह्यै च तथा अयोग्यसूनुवे अयोग्यपुत्रायै स्त्रियै पुत्रहीनमातामहाय च ॥ ६२ ॥

तादृश्यै मातामह्यै च दरिद्रेभ्य एभ्यः पित्रादिभ्यो यथाविभवं विभवमन्तिस्रस्य वासो वक्तं तथाशनं भोज्यं नृपतिः पुंसा दापयेत् ॥ ६३ ॥

अथ पत्युर्दुर्वाच्यं कथयतस्तं ताडयतस्तस्या रक्तं च पातयत क्रमतः प्रावक्षिस्महाह दुर्वाच्यमित्यादिना । पत्नीं पतिदुर्वाच्यमवकाशं वचः कथयन् जनं एकाहमशनं भोजनं त्यजेत् तां सन्ताडयन्स्वशुरमशनं त्यजेत् । तस्या रक्तं पातयन् सप्तवामरानशनं त्यजेत् ॥ ६४ ॥

वदन् पोथ्य समाहं विशुध्येच्छिवशासनात् ॥ ६५ ॥
 शरद्वे नोद्वाहितां कन्यां कालातीतेऽपि पार्थिवः ।
 जानन्नद्वाहयेत् भूयो विधिरेषः शिवोदितः ॥ ६६ ॥
 परिणीता न रमिता कन्यका विधवा भवेत् ।
 साप्युद्वाह्या पुनः पित्वा शैवधर्मेष्वयं विधिः ॥ ६७ ॥
 उद्वाहाद्वादये पक्षे पत्यन्तात् गतहायने ।
 प्रसूते तनयं योग्यं न सा पत्नी न सः सुतः ॥ ६८ ॥

क्रोधादसर्पान्कोहृतोऽपिवेकाहा भार्यायां माहृत्वादि
 वदतः प्रायश्चिन्महाह क्रोधादित्यादिना । क्रोधादसर्पान्कोहृतोऽपि-
 वेकाहा भार्यायां मातरं भगिनीं सुतां पुत्रीं वा वदन् पुमान् शिवशास-
 नात् सप्ताहस्यपोष्य विशुध्येत् ॥ ६५ ॥

नपुंसकपरिणीताया भार्याः पुनरुद्वाहो राज्ञा विधापवितव्य
 इत्याह शरद्वेनेत्यादिना । कालेऽतीतेऽपि जगन् पार्थिवो भूयः शरद्वे न
 नपुंसकेनोद्वाहितां कन्यां भूयः पुनरुद्वाहयेत् । ननु वेदाद्यसम्मतत्वा-
 न्नेदं मान्यं तत आह विधिरिति एषः शिवोदितः शिवभाषितो
 विधिः । शराठ इति शरद्वे इति षः ॥ ६६ ॥

अथ परिणीताया नृतभर्तृकायाः कन्यायाः पुनरुद्वाहः पित्वा
 कार्यं इत्याह परिणीतेत्यादिना । या परिणीता विवाहित कन्या
 भर्ता न रमिता सती विधवा भवेत् सा परिणीतापि कन्या पित्वा
 पुनरुद्वाह्या भवेत् । अत्र प्रसाथं दर्शयति शैवेति विधिरयं शैवधर्मोऽप्यु-
 निरूपितः ॥ ६७ ॥

अथोद्वाहात् षष्ठे मासि प्रसूतपुटनयाया भर्तृशरणात् प्रसूत-
 तनयायाश्च स्त्रियास्तत्पत्नीत्वं बालस्य तत्सुतत्वञ्च व्यावर्त्तयति उद्वा-
 हादित्यादिना । उद्वाहाद्वादये पक्षे षष्ठे मासि कोन्यं पुटं यं
 तनयं या प्रसूते उत्पद्यति पत्यन्तात् गतहायने पतिशरणात् पति-

आगर्भात् पञ्चमासान्तर्गर्भं या स्त्रावयेद्विया ।
 तदुपायकृतं ताञ्च यातयेत्सौत्रताडनैः ॥ ६९ ॥
 पञ्चमात् परतो मासात् या स्त्री भ्रूणं प्रपातयेत् ।
 तत्प्रयोक्तुञ्च तस्याश्च पातकं स्याद्बधोद्भवम् ॥ ७० ॥
 यो हन्ति ज्ञानतो मर्त्या मानवः क्रूरचेष्टितः ।
 बधस्तस्य विधातव्यः सर्वथा धरणीभृता ॥ ७१ ॥
 प्रमादाद् भ्रमतोऽज्ञानात् घ्नन्तन्नरमरिन्दमः ।
 द्रविणादानतस्तौत्रताडनैस्तं विशोधयेत् ॥ ७२ ॥

वर्षे यं तनयं प्रकृते सा पत्नी न स्यात् स च सुतो न स्यात् । तं पुत्र-
 लीनं च जारजातं विदित्वा तयोप्यागं कुर्यादिति भावः ॥ ६८ ॥

अथ गर्भाशयमारभ्य पञ्चमासाभ्यन्तरे एव गर्भं स्त्रावयन्त्याः स्त्रिया-
 स्तदुपायकर्तुञ्च दण्डमाह आगर्भादित्यादिना । आगर्भाद्गर्भमारभ्य
 पञ्चमासान्तः पञ्चमासाभ्यन्तरे गर्भं धिया बुद्ध्या या स्त्रावयेत्ताम् ।
 तदुपायकृतं गर्भस्त्रावोपायकर्तारं च तौत्रताडनैर्भूयो यातयेत्
 पीडयेत् ॥ ६९ ॥

अथ पञ्चमासाद्ब्रूयै गर्भं स्त्रावयन्त्याः स्त्रियास्तत्प्रयोक्तुञ्च नृव-
 धजन्यं पातकमाह पञ्चमादित्यादिना । पञ्चमान्मासात् परतो या स्त्री
 भ्रूणं गर्भं प्रपातयेत् तस्यास्तत्प्रयोक्तुर्जनस्य च बधोद्भवं मनुष्यबधजन्यं
 पातकं स्यात् ॥ ७० ॥

ततश्च कथं विद्युक्तिः स्यादिति पृच्छन्तीं पार्ष्वतीं प्रत्याह य
 इत्यादिना । यः क्रूरचेष्टितो मानवो ज्ञानतो मर्त्यं मनुष्यं हन्ति
 नस्य सर्वथा सर्वप्रकारेण धरणीभृता राज्ञा बधो विधातव्यः तत
 एव तस्य शुद्धिर्मांस्ययेति भावः ॥ ७१ ॥

अथ प्रमादादिभिस्त्वननं मारयतो विद्युक्तिं दर्शयति प्रमादादित्या-
 दिना । प्रमादादनवधानतं या भ्रमतोऽज्ञानाद्वा यो नरं हन्ति तं

स्वतो वा परतो वापि बधोपायं प्रकुर्वतः ।
 अज्ञानबधिनां दण्डो विहितस्तस्य पापिनः ॥ ७३ ॥
 मिथः सङ्ग्रामयोद्धारमातत्तायिनमागतम् ।
 निहत्य परमेशानि ! न पापार्हो भवेन्नरः ॥ ७४ ॥
 अङ्गच्छेदे विधातव्यं भूभृताङ्गनिष्कन्तनम् ।
 प्रहारे च प्रहरणं नृषु पापं चिकीर्षुषु ॥ ७५ ॥
 विप्रान् गुरुनवगुरेत् प्रहरेद् यो दुरासदः ।
 धनादानाद्वस्तदाहात् क्रमतस्तं विशोधयेत् ॥ ७६ ॥

ज्ञानं जनमरिन्दभो विपक्षदमनकर्ता राजा इविष्णादानतो इव्यहरण-
 तस्त्रीव्रताङ्गनैश्च विशोधयेत् ॥ ७२ ॥

अथ स्वतः परतो वा नरबधोपायं कुर्वतो दण्डमाह स्वत इत्या-
 दिना । स्वतः परतो वा यो बधोपायं करोति तस्य बधोपायं प्रकुर्वतः
 पापिनः अज्ञानबधिनामज्ञानतो नरङ्गलणां यो दण्डः स
 विहितः ॥ ७३ ॥

ननु सङ्ग्रामहृतयोधकस्य निहृतागताततायिनश्च यधार्हत्वं स्यान्न
 वेत्याशङ्कायामाह मिथ इत्यादिना । हे परमेशानि ! मिथः परस्परं
 संपाप्ते योद्धारं निहत्य तथाऽगतमाततायिनं च निहत्य नरः
 पापार्हः पापभाक् न भवेत् । आततायिनो यथा-अग्निदो गरदस्यैव
 गस्तपाणिर्धनापहः । जेतदारापहारी च षड्भेते आततायिन
 र्दति ॥ ७४ ॥

अथाङ्गच्छेदादिकं कुर्वतो दण्डमाह अङ्गत्यादिना । पापं चिकी-
 र्षुषु कर्तुमिच्छुषु नृषु भूभृता भूभृताङ्गच्छेदे सत्यङ्गनिष्कन्तनमङ्गच्छेदेन
 प्रहारे च प्रहरणं विधातव्यम् ॥ ७५ ॥

अथ ब्राह्मणगुरुहननार्थं इत्यादिकस्यदुयच्छतकान् प्रहरतश्च
 क्रमतः प्रायश्चित्तमाह विप्रानित्यादिना । यो दुरासदो इहो जगो

शस्त्रादिदत्तकायस्य षण्मासात् परतो ऋतौ ।
 प्रहर्ता दण्डनीयः स्याद् बधाहो न हि भूभृतः ॥ ७७ ॥
 राष्ट्रविद्वाविनो राज्यं जिहीषून् प्रवैरिणाम् ।
 रक्षोऽहितैषिणो भृत्यात् भेदकान् प्रसैन्ययोः ॥ ७८ ॥
 योद्बुमिच्छुः प्रजा राज्ञा शस्त्रिणः पान्यपीडकान् ।
 हत्वा नरपतिस्त्वेतान् नैव किस्त्रिणभाग् भवेत् ॥ ७९ ॥
 यो हन्यान्मानवं भर्तुराज्ञयापरिहार्यया ।
 भर्तुरेव बधस्तत्र प्रहर्तुर्न शिवाज्ञया ॥ ८० ॥

विमान् युद्धं च हन्तुमिति शेषः । अत्रयुद्धे दण्डादिकस्यत्वत्पिपेत् तान्
 महरेद्वा तं क्रमतो धनादानात् हस्तदाहद्वारा विशोधयेत् ॥ ७६ ॥

अथ शस्त्रादिदत्तशरीरस्य षण्मासात् परतो मरणे सति प्रहर्तु-
 र्दण्डनीयत्वं बधान्हेतुं चाह शस्त्रादित्यादिना । शस्त्रादिना क्षतः
 कायो यस्य तस्य पुंसः षण्मासात् परतो ऋतौ मर्त्यं प्रहर्ता भूभृतो
 राज्ञो दण्डनीयः स्यात् बधाहो नैव स्यात् ॥ ७७ ॥

अथ देशोपद्रविणः राज्यहरणेच्छून् ऋपतिविपक्षानां रक्षोऽहिता-
 काङ्क्षी ऋपसैन्यभेदकभृत्यान् राज्ञा सह योद्बुमिच्छुः प्रजाः पान्यपी-
 डकशस्त्रिणश्च ज्ञतो बहोपतेः पातकभागित्वं नेत्याह राष्ट्रेत्यादि स्त्रीक-
 हयेन । राष्ट्रविद्वाविनो देशोपद्रायकान् राज्यं जिहीषून् राज्यहरणे-
 च्छून् प्रवैरिणां राज्ञः शत्रूणां रक्षोऽहितैषिणो रक्षसि हिताकाङ्क्षिणो
 ऋपसैन्ययोर्भेदकान् ऋपस्य सैन्यस्य च भेदं कुर्वतो भृत्यान् अनात्यादीन्
 तथा राज्ञा सह योद्बुमिच्छुः प्रजाः तथा पान्यपीडकान् शस्त्रिणश्चै-
 तान् हत्वा नरपतिः किस्त्रिणभाग् भवेत् ॥ ७८ । ७९ ॥

अथापरिहार्यं प्रश्नाज्ञाबद्धनायकानेन शक्तौ न भृत्येन मानुषं वात-
 यतो भर्तुरेव बधो विधातव्यो न भृत्यस्येत्याह य इत्यादिना ।
 भर्तुरपरिहार्यं वातबद्धनीययाज्ञया यो मानवं हन्यात् तस्य प्रहर्तु-
 स्त्वात् हनने बधः किन्तु शिवाज्ञया भर्तुरेव बधो विहितः अपरिहार्य-

अयत्नपुंसः पशुना शस्त्रैर्वा जियते नरः ।
 धनदण्डेन वा कायदमेनास्य विशोधनम् ॥ ८१ ॥
 वह्निर्मुखान्नृपाज्ञासु नृपाये प्रौढवादिनः ।
 दूषकान् कुलधर्माणां शास्याद्राजा विगर्हितान् ॥ ८२ ॥
 स्थाप्यापहारिणं क्रूरं वञ्चकं भेदकारिणम् ।
 विवादयन्तं लोकांश्च देशान्निर्व्यापयेन्नृपः ॥ ८३ ॥
 शुल्केन कन्यां दातृंश्च पुत्रं शण्डे प्रयच्छतः ।
 देशान्निर्व्यापयेद्राजा पतितान् दुष्कृतात्मनः ॥ ८४ ॥

यत्सनेन भर्ताञ्जालङ्घनशक्तो भृत्यो यदि मानवं हन्यात् तदा तस्मैव
 वध इति स्मृतम् ॥ ८० ॥

नन्वनवधानस्य यस्य पुंसः शस्त्रादिभिर्भृत्यो जियते तस्य विगृह्यः
 कथं स्यात्तत्राह अयत्नेत्यादिना । अयत्नपुंसो यत्नहीनस्य यस्य पुरुषस्य
 पशुना गवाद्यादिना शस्त्रैः खड्गारिभिरा नरो जियते अस्य पुंसो
 धनदण्डेन कायदण्डेन वा विशोधनं भवेत् ॥ ८१ ॥

अथ राजाज्ञालङ्घिनस्तदप्ये प्रौढवादिनः कुलधर्मदूषकांश्च राजा
 दण्डे प्रदित्याह वह्निरित्यादिना । नृपाज्ञासु वह्निर्मुखान् राजाज्ञा-
 लङ्घिनो नृपाये प्रौढवादिनः प्रौढं वदतः तथा कुलधर्माणां दूषकांश्च
 विगर्हितान्निन्दितानेतान् राजा शास्यात् ॥ ८२ ॥

अथ न्यासापहारकादिकादिनां जदेगतो नृपो निष्काशवेदित्याह
 स्थाप्येत्यादिना । स्थाप्यापहारिणं न्यासस्थापहर्त्तारं क्रूरं कठिनं
 निर्दयं वा तथा वञ्चकं तथा भेदकारिणं तथा लोकान् विवादयन्तश्च
 जनं नृपो देशान्निर्व्यापयेन्निष्काशयेत् ॥ ८३ ॥

अथ शुल्कग्रहणपूर्वकं कन्यां पुत्रं च ददतो जनान् भूपो देशा-
 न्निःसारवेदित्याज्ञापयति शुल्केनेत्यादिना । शुल्केन दाननिमित्तकधनेन
 जेतुना कश्चिच्चिज्जनाय विधेयतः शण्डे क्लीवे कन्यां दातुं तथा
 शुल्केनैव कस्मिन् विधेयतः शण्डे पुत्रं च प्रयच्छती ददतो दुष्कृतात्मनः

मिथ्यापवादव्याजेन परानिष्टं चिकीर्षवः ।
यथापवादं ते शास्त्रा धर्मज्ञेन महीभृता ॥ ८५ ॥
यो यत्परिमितानिष्टं कुर्यात्तत् सस्मितं धनम् ।
नृपतिर्हापयेत्तेन जनायानिष्टभागिने ॥ ८६ ॥
मणिसुक्ताहिरण्यादिधातूनां स्तेयकारिणः ।
करस्य बाह्नोच्छेदो वा कार्यो मूल्यं विचारयन् ॥ ८७ ॥
महिषाश्वगवादीनां रत्नादीनां तथा शिशोः ।
वलेनापहृतां नृणां स्तेयिवद्विहितो दमः ॥ ८८ ॥
अन्नानामल्पमूल्यस्य वस्तुनस्तेयिनं नृपः ।

गणहृदयान् पापबुद्धीन् वा पतितान् जनान् राजा देशान्निर्घोष-
त् । शण्डे इति सम्प्रदानस्याधिकरणत्वेन विवक्षितत्वात् सम्प्रत्यधि-
करणे षैति सम्प्रती ॥ ८४ ॥

अथ मिथ्यापवादच्छेदेन परानिष्टजननाकाङ्क्षिणां दण्डमाह मि-
थ्येत्यादिना । मिथ्यापवादव्याजेन असत्यापवादच्छेदेन परानिष्टमन्या-
नाकाङ्क्षितं चिकीर्षवो ये मानवास्ते धर्मज्ञेन धर्मं जानता मही-
भृता राज्ञा यथापवादं शास्त्राः गुह्यपवादे गुरुशासनं लघुपवादे च लघु-
शासनं विज्ञेयमित्यर्थः ॥ ८५ ॥

ननु विनैवापराधं परानिष्टं कुर्वतः पुंसः कोदण्डो विधातव्य-
स्तत्राह य इत्यादिना । यो नरो यस्य यत् परिमितमनिष्टं कुर्यात्तेन
तस्मै अनिष्टभागिने जनाय तत्सस्मितं धनं नृपतिर्हापयेत् ॥ ८६ ॥

अथ मणिसुक्तादिधातुस्तेयिनां दण्डमाह मण्येत्यादिना ।
मणिसुक्ताहिरण्यादीनां धातूनां स्तेयकारिणो नरस्य करस्य वा-
ह्नोर्वाच्छेदं मण्येद्यादीनां मूल्यं विचारयन् नृपः कुर्यात् । अल्प-
मूल्यकमण्यादिस्तेये करच्छेदो बहुमूल्यकमण्यादिस्तेये बाह्नोच्छेदः
कार्य इत्यर्थः ॥ ८७ ॥

अथ वलात्कारेण महिषाश्वदीनामप्रहारकदण्डमाह महिषेत्या-

विशोधयेत्तं पक्षैकं सप्ताहं वाशयन् कथम् ॥८९॥

विश्वासघातके पुंसि कृतज्ञे सुरवन्दिते ! ।

यन्नैर्व्रतैस्तपोदानैः प्रायश्चित्तैर्न निष्कृतिः ॥९०॥

ये कूटसाक्षिणी मर्त्या मध्यस्था पक्षपातिनः ।

शास्यात्तांस्तीव्रदण्डेन देशान्निर्व्यापयेन्नृपः ॥ ९१ ॥

षट् साक्षिणः प्रमाणं स्वयत्वारस्त्रय एव वा ।

अभावे हावपि शिवे ! प्रसिद्धौ यदि धार्मिकौ ॥ ९२ ॥

दिना । मङ्गिषाश्वगवादीनां पशूनां तथा रत्नादीनां तथा शिशोश्च वले-
नापहृतासपहृरतां नृणां स्तेयिवद्भ्रमो विहितः ॥ ८८ ॥

अथाक्षय मखादिभिन्नाल्पमूल्यवस्तुनश्च स्तेयिनो विमुक्तिमाह
अज्ञानाभित्यादिना । अज्ञानां तथाल्पमूल्यस्य वस्तुनश्च स्तेयो
यो नरस्तं पक्षैकं सप्ताहं वा कथमाशयन् भोजयन्नृपो विशो-
धयेत् ॥ ८९ ॥

अधानेकयज्ञज्ञतादिकं कुर्वन् तोरपि विश्वासघातककृतज्ञबोरनिष्कृति-
त्वमाह विश्वासेत्यादिना । हे सुरवन्दिते ! विश्वासघातके तथा कृतज्ञे
उपहतविनाशके च पुंसि यन्नैरश्वमेधादिभिर्व्रतैः कच्छ्रुचान्द्राव्यापादि-
भिस्तपोभिर्दानैश्च प्रायश्चित्तैः पापविनाशनैरेतैर्निष्कृतिर्नृपाम्
सुक्तिर्न स्यात् ॥ ९० ॥

अथ साक्षित्वे भित्त्याभिधायिनां पक्षपातिमध्यस्थानां च दण्ड-
माह ये रत्नादिना । कूटसाक्षिणः साक्ष्ये कृषाभिधायिनो ये मर्त्या
स्तथा पक्षपातिनो मध्यस्थाश्च ये तान् नृपक्रीव्रदण्डेन शास्यात्तथा
देशान्निर्व्यापयेत् ॥ ९१ ॥

ननु कति साक्षिणः प्रमाणं भवेद्युक्तिरपेक्षायामाह ऋद्धित्यादिना ।
षट्स्वत्वारस्त्रयो वा साक्षिणः प्रमाणं स्युः । हे शिवे ! अभावे त्रि-
चरारादिसाक्ष्यसत्त्वे यदि प्रसिद्धौ धार्मिकौ भवेतां तदा हावपि वा-
क्षिणौ प्रमाणं स्याताम् ॥ ९२ ॥

देशतः कालतो वापि तथा विषयतः प्रिये ! ।
 परस्परमयुक्तश्चेद् अघ्राह्यं साक्षिणां वचः ॥ ८३ ॥
 अन्धानां वाक् प्रमाणं स्याद्वधिराणां तथा प्रिये ! ।
 मूकानामिह्मूकानां शिरसाङ्गीकृतिलिपिः ॥ ८४ ॥
 लिपिः प्रमाणं सर्वेषां सर्वत्रैव प्रशस्यते ।
 विशेषाद्व्यवहारेषु न विनश्ये चिरं यतः ॥ ८५ ॥
 स्वीयार्थमपरार्थश्चेत् कुर्वतः कल्पितां लिपिम् ।
 दण्डस्तस्य विधातव्यो द्विपाद्यं कूटसाक्षिणः ॥ ८६ ॥

स्थानादिभेदतः परस्परमसङ्गतं साक्षिणां वचो न प्रमाणमित्याह
 देशत इत्यादिना । हे प्रिये ! देशतः स्थानतः कालतो दिनप्रहरभेदत
 तथा विषयतो वस्तुतो वा चेद् यदि परस्परमयुक्तं सम्बन्धं साक्षिणां
 वचस्तथाऽघ्राह्यं स्यात् ॥ ८३ ॥

ननु दर्शनादायक्ता अन्वाद्यः साक्षिणो भवितुमर्हन्ति न वेत्या-
 शङ्कायानाह अन्धानमित्यादिना । हे प्रिये ! अन्धानामचक्षुषां तथा
 वधिराणां श्रोत्रहीनानां वाक् प्रमाणं स्यात् मूकानामवावां तथा एङ्-
 मूकानां श्रोत्रबधोरहितानां शिरसाङ्गीकृतः स्वीकारो लिपिरक्षरं च
 प्रमाणं स्यात् ॥ ८४ ॥

अथान्यप्रमाणाङ्गलिपिप्रमाणास्य बलकालस्यापित्वात् प्राशस्यमाह
 लिपिरित्यादिना । सर्वत्रैव कर्मणि विशेषात् क्रयविक्रयादिरूपव्यवहा-
 रेषु सर्वेषां लिपिः प्रमाणं प्रशस्यते । प्राशस्ये हेतुं दर्शयन्नाह
 न विनश्येदित्यादिना । यतश्चिरं बलकालं लिपिर्न विनश्ये चिरं
 तिष्ठेदित्यर्थः ॥ ८५ ॥

अथाक्षरं कल्पयतो दण्डनाह स्वीयार्थमित्यादिना । स्वीयार्थमप-
 रार्थं वा कल्पितां लिपिं यः करोति तस्य तादृशीं लिपिं कुर्वतो जनस्य
 कूटसाक्षिणः साक्ष्येऽन्तं वदतो द्विपाद्यं द्विगुणो दण्डो राज्ञा वि-
 धातव्यः ॥ ८६ ॥

अभ्रमस्याप्रमत्तस्य यदङ्गीकरणं सन्नत् ।

स्वीयार्थं तत्प्रमाणं स्याद्वचसो बहुसाक्षिणाम् ॥ ६० ॥

यथा तिष्ठन्ति पुण्यानि सत्यमाश्रित्य पार्वति ! ।

तथानृतं समाश्रित्य पातकान्यखिलान्यपि ॥ ६८ ॥

अतः सत्यविहीनस्य सर्वपापान्त्रयस्य च ।

ताडुनाद्दमनाद्राजा न पापार्हः शिवाश्रया ॥ ६९ ॥

सत्यं ब्रवीमि सङ्कल्प्य स्पृष्ट्वा कौलं गुरुं द्विजम् ।

गङ्गातीयं देवमूर्त्तिं कुलशास्त्रं कुलानृतम् ॥ १०० ॥

देविनिर्भ्रात्यमथवा कथनं शपथो भवेत् ।

तत्रानृतं वदन् मर्त्यः कल्पान्तं नरकं व्रजेत् ॥ १०१ ॥

बहुसाक्षिवचोभ्योऽप्रमत्ताऽभ्रान्जनः स्वयं कृतैकवारस्वीकार-
रूपप्रमाणस्यातिप्राशस्त्यं दर्शयितुमाह अभ्रमस्येत्यादिना । अभ्रमस्य
भ्रान्तिरहितस्याप्रमत्तस्य सावधानस्य यत् सकृदेकवारमपि अङ्गीकरणं
स्वीकारस्तत् स्वीयार्थं बहु साक्षिणामपि वचसो भाषणादधिकं प्रमाणं
स्यात् ॥ ६७ ॥

अथाऽसत्यस्याखिलपातकान्त्रयत्वं व्याकृतदात्रयाऽज्ञानवान् दण्ड-
यतो राज्ञः पापानर्हत्वमाह यथेत्यादिना शिवाश्रयेत्यन्तेन श्लोकद्वयेन ।
हे पार्वति ! यथा सत्यमाश्रित्य पुण्यानि तिष्ठन्ति तथाऽनृतमसत्यं
समाश्रित्याऽखिलान्यपि पातकास्तिष्ठन्ति ॥ ६८ ॥

अतः सत्यविहीनस्य सर्वपापान्त्रयस्य च जनस्य ताडुनाद्दमनाद्दम-
दण्डाच्च राजा शिवाश्रया पापार्हः पापभाक् न स्यात् ॥ ६९ ॥

अथ शपथस्वरूपं निरूपयन्तत्त्वानृतं ब्रुवतो मर्त्यस्य नरकगा-
मित्वं विदधाति सत्यमित्यादिना श्लोकद्वयेन । सत्यमहं ब्रवीमीति
सङ्कल्प्य कौलं कुलीनं गुरुं निषेकादिकरं द्विजं ब्राह्मणं गङ्गातीयं
गङ्गाजलं देवमूर्त्तिं देवताप्रतिमां कुलशास्त्रं तन्त्रादिकं कुलानृतमा-

अपापजनिकायाणां त्यागे वा ग्रहणेऽपि वा ।
 तत् कार्यं सर्वथा मर्त्यैः स्वीकृतं शपथेन यत् ॥ १०२ ॥
 स्वीकारोक्तान्नाच्छुध्यत् पक्षमेकमभोजनैः ।
 भ्रमेणापि तसुक्लङ्घ्रद्वाद्दशाहं कणाशनैः ॥ १०३ ॥
 कुलधर्मोऽपि सत्येन विधिना चेन्न सेवितः ।
 मोक्षाय त्रेयसे न स्यात् कौले पापाय केवलम् ॥ १०४ ॥
 सुरा द्रवमयी तारा जीवनिस्तारकारिणी ।
 जननी भोगमोक्षाणां नाशिनी विपदां रुजाम् ॥ १०५ ॥

सवम् । देविनिष्ठांस्त्वं वा स्पृष्ट्वा कथनं शपथो भवेत् तत्र शपथेऽन्ततं
 मिथ्यां वदन् मर्त्यैः कल्याणं कल्पपर्यन्तं नरकं व्रजेत् नरकाक्षरकालतं
 गच्छेत् ॥ १०० । १०१ ॥

अथ शपथपूर्वकस्वीकृताऽपापजनककार्याणामवश्यं कृत्यत्वमाह अपा-
 पेत्यादिना । न पापस्य जनितृत्परिभ्यस्तेषां कार्याणां त्यागे
 वा ग्रहणेऽपि वा शपथेन मर्त्यैर्बन्धुं स्वीकृतं तत् सर्वथा कार्यं न
 लङ्घनीयमित्यर्थः । ग्रहणेऽपि वेत्यनेन पापजनककर्माणां त्यागे ह्य
 यत् स्वीकृतं तस्यैवावश्यं कृत्यत्वमिति ध्वनितम् ॥ १०२ ॥

ननु लङ्घनामेकं पक्षमभोजनैर्जनः शुध्येत् भ्रमेणापि तं स्वीका-
 रं द्वाद्दशाहं कणाशनैः शुध्येत् ॥ १०३ ॥

अथाऽविधिसेवितस्य कुलधर्मस्यापि पापजनकत्वमाह कुलेत्यादि-
 । सत्येन विधिना चेद् यदि सेवितो न स्यात् तदा कुलधर्मोऽपि कौले
 ने मोक्षाय अपवर्गाय तथा त्रेयसे भद्राय च न स्यात् केवलं
 शक्यं भवति अतो विधिनैव सेव्यः कुलधर्म इति भावः ॥ १०४ ॥

अथ सुरेत्यादिभिस्त्रिभिः पद्यैर्भयं स्तौति । सुरा द्रवमयी द्रव-
 ा तारा भवति या जीवनिस्तारकारिणी जीवानां निस्तारकर्त्री या
 मोक्षाणां जननी अत्पादयित्री या विपदां विपत्तीनां रुजां रोगाणां
 नाशिनी ॥ १०५ ॥

दाहिनी पापसङ्घानां पावनी जगतां प्रिये । ।
 सर्वसिद्धिप्रदा ज्ञानबुद्धिविद्याविवर्द्धिनी ॥ १०६ ॥
 मुक्तैर्मुमुक्षुभिः मिष्टैः साधकैः क्षितिपालकैः ।
 सेव्यते सर्वदा देवैराद्यैः ! स्वाभीष्टसिद्धये ॥ १०७ ॥
 सम्यग्विधिविधानेन सुसमाहितचेतसा ।
 पिबन्ति मदिरां मर्त्या अमर्त्या एव ते क्षितौ ॥ १०८ ॥
 प्रत्येकतत्त्वस्वीकाराद्दिधिना स्याच्छिवो नरः ।
 न जाने पञ्चतत्त्वानां सेवनात् किं फलं भवेत् ॥ १०९ ॥
 इयञ्चेत् वारुणी देवो निपीता विधिवर्जिता ।
 नृणां विनाशयेत् सर्वं बुद्धिमायुर्यशोधनम् ॥ ११० ॥

या पापसङ्घानां पापसंमूहानां दाहिनी दग्ध्री । हे प्रिये !
 जगतां पावनी शुद्धिकर्त्री या सर्वसिद्धिप्रदा सर्वानां सिद्धीनां प्र-
 दात्री या ज्ञानबुद्धिविद्याविवर्द्धिनी । मोक्षे धीर्ज्ञानम् शास्त्रादितत्त्वा-
 नं बुद्धिः आत्मज्ञानं विद्या तेषां विवर्द्धयित्री ॥ १०६ ॥

हे आद्ये ! मुक्तैर्मुक्तिशान्तिभिः मुमुक्षुभिर्भोज्येष्टुभिः सि-
 साधकैः क्षितिपालकैः राजभिर्देवैश्च स्वाभीष्टसिद्धये सर्वदा या से-
 वा सुरा इवमयी तारा बोद्धव्येति पूर्वेष्वान्वयः या सेव्यध्याया-
 म्ये ॥ १०७ ॥

सुरेत्यादिस्लोकत्रयेण मदिरां स्तुत्वदानां विधिपूर्वकं कृतव्युत्पान-
 साक्षाद्देवत्वं प्रतिपादयति सव्यागत्यादिना । ये मर्त्याः सम्यग्बुद्धि-
 धानेन सुसमाहितचेतसाऽतिसावधानमनसा मदिरां पिबन्ति ते नि-
 ष्टुधिव्याममर्त्या देवा एव भवन्ति ॥ १०८ ॥

अथ विधियेवितसद्यादिपञ्चतत्त्वानामनिर्व्वर्णनीयप्रकार-
 प्रत्येकेत्यादिना । विधिना प्रत्येकतत्त्वस्वीकारात् सद्यादीनां प्रत्येक-
 काराद्धरः शिवः स्यात् पञ्चानामपि तत्त्वानां सद्यादीनां प्रत्येक-
 फलं भवेदिति तु न जाने ॥ १०९ ॥

अत्यन्तपानाशयश्च चतुर्वर्गप्रसाधनी ।
 बुद्धिविनाशति प्रायो लोकानां मत्तचेतसाम् ॥ १११ ॥
 विभ्रान्तनुचे भ्रान्तजात् कार्याकार्यमजानतः ।
 आनिष्टं च परानिष्टं जायतेऽस्मात् पदे पदे ॥ ११२ ॥
 अती नृपो वा चक्रेशो मध्ये मादकवस्तुषु ।
 अस्वाशक्तजनान् कायघनदृष्टेन शोधयेत् ॥ ११३ ॥
 सुरभिदात् व्यङ्गिभेदात् न्यूनेनाप्यधिकेन वा ।
 देशकालविभेदेन बुद्धिभ्रंशो भवेन्नृषाम् ॥ ११४ ॥

अथ विधिवर्जितसुरापानस्य बुद्ध्यापुरादिवकसपदार्थविनाशक-
 तात् इत्यभिप्रायिना । वेदु यदि विधिवर्जितैः वाच्यी मदिरा देवी
 पीता स्यात्तदा नृषां बुद्धिनाशुर्वशोधनमित्यादि शब्दं विना-
 वेत् ॥ ११० ॥

सुराशक्तपानस्य बुद्धिविनाशकत्वेऽतिपीतमद्यानां अपरानिष्टोत्-
 । इत्यस्य हेतुत्वासदस्यावक्तव्येयः प्रभाषो नरेयपक्षे शब्दां इच्छन्ना
 माह अजानतोऽस्मात् कार्याकार्यमजानतः । मद्यस्यात्यन्त-
 पानाशयचेतसां लोकानां चतुर्वर्गप्रसाधनी चकार्यकार्यमजानतोऽस्मात्
 अती बुद्धिः प्रायो विनाशति ॥ १११ ॥

कार्याकार्यमजानतोऽस्माद्विभ्रान्तनुचे भ्रान्तजात् आनिष्टं परा-
 निष्टं च पदे पदे जायते ॥ ११२ ॥

अती मध्ये मादकवस्तुषु चास्वाशक्तान् जनान् अपचक्रेशो वा
 कायघनदृष्टेन शोधयेत् ॥ ११३ ॥

मद्यादिविभेदतोऽनूनाधिकस्य च तस्य बुद्धिभ्रंशजनकत्वात्त-
 त्पानाशयत्वात्पानस्य प्रादुर्भावकत्वात् अज्ञानागादिभिराज्ञानशीलमित्याह
 सुरभिदादिना विचारवेदित्वात् न चोक्तव्येन । सुरभिदात् व्यङ्गिभेदा-
 त्कालविभेदाद् देशकालविभेदेन च न्यूनेनापि अधिकेन वा मद्येन
 नृषां बुद्धिभ्रंशो भवेत् ॥ ११४ ॥

अतएव सुरामानादतिपानं न लक्षते ।

सखलवाक्पाणिपादङ्गभिरतिपानं विचारयेत् ॥११५॥

नेन्द्रियाणि वशे यस्य महविभक्तचेतसः ।

देवतागुरुमर्यादोद्धृष्टिनो भयरूपिणः ॥ ११६ ॥

निखिलानर्थयोग्यस्य पापिनः शिववातिनः ।

दृष्टिजिह्वां हरिदर्यान् ताडयेत् च पापिणः ॥ ११७ ॥

विचलत्पादवाक्पाणिं भ्रान्तमुन्मत्तमुद्धतम् ।

तमुग्रं यातयेद्राजा द्रविणं चाहरत्ततः ॥ ११८ ॥

अपवाग्वादिनं मत्तं सज्जाभयविवर्जितम् ।

धनादानेन तं शास्यात् प्रजाप्रोतिकरौ नृपः ॥ ११९ ॥

श्रुताभिधिस्तः कौलयेत् पतिपानात् कुलोद्धरि ।

अतएव सुरामानादतिपानं न लक्षते किन्तु सखलवाक् पाणिपाद-
ङ्गभिरतिपानतो विचर्याङ्गवशो हस्तपादनेत्रै इति पानं विचारयेत्
लक्षयेत् ॥ ११५ ॥

अथोद्धृष्टदेवतागुरुमर्यादाऽवशेन्द्रियनदिराजसक्त इत्युक्त्वा
नेन्द्रियाण्योक्त्यादि श्लोकद्वयेन । यथेन्द्रियाणि वशे न क्वन्ति तस्य मरि-
चकचेतसो मदिराविकृतचित्तस्य देवतागुरुमर्यादोद्धृष्टिनो अङ्कितरेव-
निषेधादिकरमर्यादस्य भयरूपिणो भीतिसरूपस्य निखिलानर्थयोग्य-
स्यापेधानर्थाङ्गस्य पापिनः पातकाशयस्य शिववातिनः विवादाकङ्कना-
त्तदन्तर्निजभङ्गकृतुषां नरस्य जिह्वां पापिणो दृष्टेयं चर्मान् चरेत् तं च
ताडयेत् ॥ ११६ ॥ ११७ ॥

अथ विचलत्पादादिकस्य मद्यमत्तस्य इत्युक्त्वा च विचर्याङ्गादिना ।
विचलत्पादवाक्पाणिं सखलचरवशवशो हस्तं भ्रान्तं भ्रान्तमुन्मत्तमुद्धतम्
वन्मसुद्धतमविनीतम् तस्य मत्तं रौद्रं राजा यातयेत् वरुणो इति च व
चाहरेत् ॥ ११८ ॥

अथाऽपवाग्वादिनो मत्तस्य इत्युक्त्वा च अपवाग्वादिना । अप-

पश्चिमं च मन्त्रायः कुलकर्णवद्विष्णुतः ॥ १२० ॥
 पितृव्यतिथयः मन्त्रं शोधितं वाप्यशोधितम् ।
 त्वन्वी भवति शौचानां दृष्टनीयोऽपि भूमृतः ॥ १२१ ॥
 ब्राह्मी भास्वी सुरा मत्ताः पायवन्तो द्विजातयः ।
 शुभे शुभार्थं वा शार्धं पश्चाहं कथभोजनात् ॥ १२२ ॥
 असंस्कृतपुरापानात् शुभे दुपवसंस्कारम् ।
 भुक्त्वाप्यशोधितं मांसमुपवासद्वयं चरेत् ॥ १२३ ॥
 असंस्कृते मीनसुद्रे खादन्नुपवसेद्दृष्टः ।
 पवैद्यं पश्चमं कुर्वन् राज्ञो दृष्टे न शुध्यति ॥ १२४ ॥

वाग्दार्दिनं चरन्तं च यो वदन् वज्राभयविवर्जितं तं मत्तं प्रजाप्री-
 तिसरो यो धनादानेन प्राप्तात् ॥ ११८ ॥

यताभिपिक्तकौबलायत्तन्मनयापानेन कुलकर्णवद्विष्णुतत्वात् पशु-
 त्वयाहित्वात् च तैत्तिरिना । वेष्टदोऽप्यर्थे । हे कुलेश्वरि ! यता-
 भिपिक्तः कौबोऽप्यतिपानात् पशुरेव मन्त्रयः यतः स कुलकर्णा-
 वद्विष्णुतः ॥ ११० ॥

यद्येवं तावन्मृतातिथयितनयापाविनो नरकं राज्ञा दृष्टनी-
 यत् कौबरेवात् पाद पितृव्यत्तिरिना । शोधितमशोधितं वातिथयं
 वदुषं नया पितृव्यत्तः कौशानां त्वन्तो भूमृतो दृष्टनीयोऽपि
 भवति ॥ १२१ ॥

नह ब्राह्मी भास्वी नया पायवन्तो द्विजाः कथं शुभेऽनुकलाह
 ब्राह्मीतिरिना । ब्राह्मी वेदोक्तविधिना परिचीतां भास्वीं सुरां
 पायवन्तो मत्ताः द्विजातयो भास्वीं वा शार्धं पश्चाहं कथभोजना-
 त् शुध्यति ॥ १२२ ॥

असंस्कृतनयापानात् तादृक्कर्णवद्विष्णुतत्वात् कथं शुभेऽनुकलाह
 असंस्कृतपुरापानात् तद्वद्विष्णुतत्पवसंस्कारम् शुभेऽपि
 असंस्कृते मीनसुद्रे खादन्नुपवसेद्दृष्टः ॥ १२३ ॥

भुञ्जानो मानवं मांसं नीलांसं चोपितः प्रिये ।
 उपोष्य पक्षं युवः स्यात् प्रायश्चित्तमिदं कर्मवृत्तम् ॥ १२१ ॥
 नराकृतिपशोर्भासं मांसं मांसाह्वयज्ञेयम् ॥
 पत्न्या युध्येन्नरः पापादुपवासेस्त्रिभिः प्रिये ॥ १२२ ॥
 श्वेच्छानां श्वपचानां च पशूनां कुक्षयैरिषान् ॥
 खादन्नसं विद्युवः स्यात् पक्षमेवसुपोषितः ॥ १२३ ॥
 उच्छिष्टं यदि भुञ्जीत ज्ञानादेवां कुक्षेच्छरि ! ॥

अवाशोधितमद्वयसुप्रबोर्भोक्तुरदेषुहरतवर्षुं च प्रायश्चित्तनाह अहं-
 स्मृत इत्यादिना । अहंस्मृते अशोधिते मीनसुर्दे खादन्नरोऽहंदिन-
 मेकसुपवसेत् अरैधं विधिवच्छिंतं पशुभं हरतं कुक्षंहरो राशो
 दख्येन युध्यति ॥ १२० ॥

ननु ज्ञानतो नरभासं गोभासञ्च खादतः उच्यते कसं युद्धिसत्त्वाह
 भुञ्जान इत्यादिना । हे प्रिये ! ज्ञानतो मानवं मानवस्यन्निर्वाणं
 गोभासञ्च भुञ्जानो नरः पक्षमेव उपोष्य युवः स्यात् इदं तवोर्भस्ये
 प्रायश्चित्तं स्मृतम् ॥ १२१ ॥

ननु भुक्तमनुष्णाकृतिपशुर्भासो मांसाह्वयज्ञेयस्य इषान् च
 युध्येत्सत्त्वाह नरेत्यादिना । हे प्रिये ! नराकृतिपशोर्भासं नरादेर्भासाह-
 वज्ञेयं मांसमह्वयज्ञेयं व्याज्रादेव मांसं जन्त्या भुञ्जा नराकृतिपशुभासैः
 पापात् युध्येत् ॥ १२२ ॥

अथ भुक्तश्वेच्छाद्यज्ञेय उच्यते प्रायश्चित्तनाह श्वेच्छानामित्यादि-
 ना । श्वेच्छानां श्वपचानां च पशूनां कुक्षयैरिषान् पशूनां
 पाशुं खादन् जनः पक्षमेवसुपोषितः वनं विद्युवः स्यात् ॥ १२३ ॥

ननु ज्ञानाज्ञानाभ्यां श्वेच्छाद्युच्छिष्टमखादिकं भुञ्जानो कसं
 युध्येत्सत्त्वाह उच्छिष्टमित्यादिना । हे कुक्षेच्छरि ! ज्ञानादेवां कुक्ष्या-
 रोनाद्युच्छिष्टमखादिकं यदि भुञ्जीत तदा पापोपवासेन नरः युध्यते ।
 अज्ञानाद्यादि भुञ्जीत तदा पक्षोपवासेन युध्यते ॥ १२४ ॥

युष्मेकीयोव्यादिनात्पानात् पचोपवासतः ॥ १२८ ॥

अनुलोमेन वर्षानामसं भुक्ताः सक्त प्रिये ।

दिनतयोपवासिन विशुद्धः स्यात्समाप्तया ॥ १२९ ॥

पशुशुपवच्छेच्छानामसं चक्रार्पितं यदि ।

वीरहस्तार्पितं वापि तदश्रन्नैव पापभाक् ॥ १३० ॥

अन्नाभावे च दूर्भिक्षे विपदि प्राणसङ्कटे ।

त्रिविधेनाप्यदनेनापि रक्षन् प्राणान् पातकी ॥ १३१ ॥

करिष्ये तथा नोद्याह्यपाषाणदारुषु ।

अक्षयितेऽपि दुष्याणां भक्ष्यदीषो न विद्यते ॥ १३२ ॥

अथ क्रमतः अतिशयाद्यसम्भ्रतां ब्राह्मणादीनां प्रायश्चित्तमाह
अनुलोमेनेत्यादिना । हे प्रिये ! अनुलोमेन क्रमेण वर्षानां सकृदसं
भुक्ताः समुत्सृष्टदिनतयोपवासेन समाप्तया विशुद्धः स्यात् । यथा
ब्राह्मणः अतिशयमेवम् ॥ १२८ ॥

अथ चक्रार्पितस्य वीरहस्तार्पितस्य च पशुशुपवच्छेच्छानस्य भोक्तु-
रपातकित्वात् प्रक्षिप्यादिना । पशुशुपवच्छेच्छानामसं यदि चक्रार्पितं
चक्रदस्य वीरहस्तार्पितं वा स्यात्तदा तदश्रन्नं खरदन् नरः पापभाक्
नैव भवेत् ॥ १३० ॥

ननु दुर्भिक्षादौ त्रिविधवस्तुभोजनेन प्राणान् रक्षतो जनस्य
पातकं भवेन्न वेत्याशङ्कमानां प्रत्याह अन्नेत्यादिना । दुर्भिक्षा भिक्षा
यत् तत्र दुर्भिक्षे समये विपदि च देशोपद्रवपलायनादौ अन्नाभावे
प्राणसङ्कटे सति त्रिविधेनाप्यदनेन भोज्यस्यापि भोजनेन प्राणान्
रक्षन् पातकी न भवेत् ॥ १३१ ॥

वीरहस्तार्पितादिकसम्भ्रतां न दोष इत्याह करीत्यादिना । करिष्ये
इतिषः पृष्ठे तथा नोद्याह्येषु पाषाणेषु दारुषु च तथा दुष्याणां
यवनादीनामक्षयितेऽपि स्वभादीनामिदं भवति यवनादयोऽत्र वर्तन्ते

पशूनभक्ष्यमांसांश्च व्याधियुक्तानपि प्रिये । ।
 न हन्याद्देवतार्थेऽपि हत्वा च पातकी भवेत् ॥ १२१ ॥
 कृच्छ्रव्रतं नरः कुर्याद् गोवधे बुद्धिपूर्वके ।
 अज्ञानादाचरेदर्धं व्रतं शङ्करशासनात् ॥ १२४ ॥
 न केशवपनं कुर्यात् न नखच्छेदनं तथा ।
 न चारयोगं वसने यावन्न व्रतमाचरेत् ॥ १२३ ॥
 उपवासैर्नयेत् मासं मासमेकं कथाश्रमेः ।
 मासं भैक्षान्नमश्रीयात् कृच्छ्रव्रतमिदं शिवे ! ॥ १२६ ॥
 व्रतान्ति वापितशिराः कौलान् ज्ञातींश्च बान्धवान् ।
 ओजयित्वा विमुक्तः स्याद् ज्ञानगोवधपातकात् ॥ १२७ ॥

एवमविज्ञानेऽपि स्थाने यदा दुःखाणां नखप्लूनादीनामकश्चितेऽपि तत्-
 क्षपि तेषु तेषामविज्ञानेऽपि भक्ष्यदोषो न विद्यते ॥ १२२ ॥

अथ देवतार्थमभक्ष्यमांसान् व्याधियुतांश्च पशून्निवृत्तः पातकि-
 त्वमाह पशूनिहन्नादिना । हे प्रिये ! अभक्ष्यमांसान् व्याधियुतांश्च
 पशून् देवतार्थे न हन्यात् अपीति निश्चितम् । ननु हनने कोदोपल-
 ताह हृत्वेति । इत्या च जनः पातकी भवेत् ॥ १२१ ॥

अथ ज्ञानाज्ञान कृतगोवध प्रायश्चित्तमाह कृच्छ्रव्रतदिना
 प्रिये इत्यन्तेन । ज्ञानपूर्वके गोवधे सति नरः कृच्छ्रव्रतं
 कुर्यात् । अज्ञानाद्गोवधे सति शङ्करशासनादर्धं व्रतमाचरेत्
 कुर्यात् ॥ १२३ ॥

न केयेति । यावद् व्रतं नाचरेत् तावत् केशवपनं केशानां
 सृण्वनं न कुर्यात्, तथा नखच्छेदनं न कुर्यात्, वसने यस्मै चारयोगं
 च न कुर्यात् ॥ १२३ ॥

ननु किं नाम कृच्छ्रव्रतमतस्तद्विद्वत्पश्यति उपवासैरिहान्दिना ।
 हे शिवे ! उपवासैर्मासमेकं नयेत् यापयेत् । मासमेकं कथाश्रमेर्नयेत्

अपासनवधाद्ये च शुभ्ये दृष्टोपवासतः ।

बाहुजाया विशुध्युः पादन्यूनक्रमात् शिवे ! ॥१३८॥

गजोद्भृमहिषाणां च हत्वा कौलिनि ! कामतः ।

उपवासैस्त्रिभिः शुभ्ये श्रानवः कृतकिल्बिषः ॥ १३९ ॥

शृगमेपाजमाङ्गारान् निघ्नन्नुपवसेदहः ।

मयूरशुकहंसांश्च सज्योतिरशनं त्यजेत् ॥ १४० ॥

निहत्य सांख्यजन्तून् च नक्तमद्यात् निरामिषन् ।

निरस्थिजीविनो हत्वा मनस्तापेन शुच्यति ॥ १४१ ॥

मासमेकं च भैक्षान्नं भिक्षासम्पन्नमन्नमश्रीयात् इदं कच्छुव्रतं
श्रेयम् ॥ १३६ ॥ १३७ ॥

व्रतान्ते इति । व्रतान्ते व्रतसमाप्तौ वापितशिराः सुखिष्ठत-
भक्तकः सन् कौबान् प्रातोन् सगोत्रांश्च भोजयित्वा ज्ञानगोबधपात-
काञ्जनो विमुक्तः स्यात् ॥ १३७ ॥

अपासने गोरैः पासनवधादरक्षणतो वधादृष्टोपवासतः शुभ्येत् ।
हे शिवे ! बाहुजायाः क्षत्रियादयः पादन्यूनक्रमाद्दिशुभ्ये युः । क्षत्रि-
यादिभिः क्रमतः पादपादन्यूनं व्रतं करणीयमिति भावः ॥ १३८ ॥

अथ गजोद्भृमहिषप्रायश्चित्तमाह गजोद्भृत्त्वादिना । हे कौलिनि !
गजोद्भृमहिषाणां हत्वा कामभोहत्यात् कृतकिल्बिषो मामवस्त्रिभिरुप-
वासैः शुभ्येत् ॥ १३९ ॥

अथ शृगमेपादिवधप्रायश्चित्तमाह शृगेत्त्वादिना । शृगमेवा
जमाङ्गारान् हरिण्यादिकागण्डालान् निघ्नन्नुरोऽहरेकदिनसुप-
वसेत्, मयूरशुकहंसांश्च निघ्नन्नुरो ज्योतिषा श्रुत्येण सह वर्त्तमानं
सज्योतिर्दिवसनं त्यजेत्, दिवसेऽग्नं त्यजन्नक्तं याते श्रुत्ये भुञ्जी-
तेत्यर्थः । ज्योतिर्ना भस्करेऽग्नौ च क्षीयं खद्योतदृष्टिष्विति
इति ॥ १४० ॥

अथ कृत्वासाद्यस्थिनम् क्षुद्रजन्तुद्विरस्थिनन्तून् च निघ्नतो नरस्य

पशुमीनाण्डजानिभन् सृगयायां महीप्रति ।
 न पापाहो भवेद्देवि । राक्षो धर्मः सनातनः । १४२ ॥
 देवोद्देशं विना भद्रे । हिंसां सर्वत्र वर्जयेत् ।
 कृतायां वैधर्हिंसायां नरः पापैर्न लिप्यते । १४३ ॥
 संकल्पितव्रतापूर्त्तौ देवनिर्वाण्यसृष्टने ।
 अशुची देवतास्वर्गे गायत्रीजपमाचरेत् ॥ १४४ ॥
 माता पिता ब्रह्मदाता महान्तो गुरुवः स्मृतः ॥

प्रायश्चित्तमाह निहत्वेत्यादिना । निरस्थिसाहचर्यात् सास्थिजन-
 नस्थितमतः ककुवासादीन् क्षुशान् शरीरिणो निहत्वा नक्तं रात्रौ
 निरामिषमामिषवर्जितमद्यात् भुञ्जीत मयूरादिहृन्नाभेषुवा कक-
 लासादिहृन्ने प्रहृत्तेराधिक्यात्सहनननिमित्तकदण्डतः ककुवासादिहृन्-
 ननिमित्तकदण्डस्य गुरुत्वमवगन्तव्यम् । निरस्थिजीविभ्योऽस्थिरहितज-
 न्नाम् हत्वा मनस्तापेन शुध्यति ॥ १४१ ॥

ननु सृगयायां सृगमीनादीन्निषेतो महीपालस्य सृगादिषु-
 हेतुकं पापं भवेन्न वेति पृच्छन्तीं प्रत्याह पश्वित्यादिना । हे देवि !
 पशुमीनाण्डजान् सृगव्याघ्रादिमत्स्यपक्षिणो सृगयायां निहन्तु म-
 हीप्रतिः पापाहो न भवेत् यतोऽयं राक्षः सनातनो निहो धर्मो
 भवति ॥ १४२ ॥

अथाऽवैधर्हिंसायाः पापजनकत्वादकर्तव्यत्वाद्देवेत्यादिना ।
 हे भद्रे ! भद्रकारिणि देवोद्देश्यं कर्म विना सर्वत्र हिंसां वर्जयेत्
 वैधर्हिंसायाः पापाऽजनकत्वात् कर्तव्यत्वाद् कृतायानिहत्याद्युक्तम् ।
 वैधर्हिंसायां कृतायां सखां नरः पापैर्न लिप्यते ॥ १४३ ॥

ननु सङ्कल्पितं व्रतमवसापयतो देवनिर्वाण्यं सङ्कल्पतोऽपौरु-
 षगणे देवताः स्मृशतश्च पुंसः कथं शुद्धिस्तथाह सङ्कल्पितेत्यादिना ।
 सङ्कल्पितव्रतापूर्त्तौ सङ्कल्पितस्य व्रतस्यावसापौ देवनिर्वाण्यसृष्टने । अथ
 अशुचावशुचे देवतास्वर्गे च गायत्रीजपमाचरेत् ॥ १४४ ॥

निन्द्येतान् यत्नं क्रूरं यथेत् पक्षोपवासतः ॥१४५ ॥
 एवमन्वान् सुखम् क्रीडाम् विप्रान् गह्वरपि प्रिये ।।
 शार्ङ्गद्वयोपवासेन सुप्तो भवति पातकात् ॥ १४६ ॥
 विज्ञातृणां मानसो देवानश्चिन्तान् गन्तुमश्नति ।
 निविष्टक्रीडिकाचारं देयं शास्त्रमपि त्यजेत् ॥१४७ ॥
 गच्छन्तु वैश्वदेवा देये निविष्टकुसवर्त्मनि ।
 कुसवर्त्मान् वंतेभ्यः यथेत् पूर्णाभिषेकतः ॥१४८ ॥
 तपनीदयमारभ्य यामाष्टकमभोजनम् ।
 उपवासः स विज्ञेयः प्रायश्चित्ते विधीयते ॥ १४९ ॥

अथ नक्तो गुरुद्विरुपभंजाश्चिन्तः क्रूरं यत्नं यथेत् पक्षः प्रायश्चित्तमाह मातृत्वादिना । माता जननी पिता जनको ब्रह्मदाता वेदा-
 ध्यापकश्चैते नक्तो गुरुः श्रुताः एतान् नक्तागुरुद्विरुत्तु क्रूरं यथेत्
 नरः पक्षोपवासतः यथेत् ॥ १४५ ॥

अथ माताद्यान्व गुरुद्वयोपवासोऽभिन्द्यानां प्रायश्चित्तमाह एव-
 मन्वानादिना । ये प्रिये । एवमन्वान् मातादिभिरान् गुरुन् क्रीडाम्
 विप्रान् गह्वरपि यत्नं क्रूरं यथेत् जनः शार्ङ्गद्वयोपवासेन पातकात्
 सुप्तो भवति ॥ १४६ ॥

अथ विज्ञातृणां मानसो देवानश्चिन्तानां प्रायश्चित्तमाह
 देवाद्यनानुत्तमाह विज्ञातृणां मानसोऽश्चिन्तान्
 वर्गान् देवान् गन्तुमश्नति निविष्टः क्रीडिकानामाचारो यत्नं तं देयं
 तादृशं शास्त्रमपि मानसं त्यजेत् ॥ १४७ ॥

अथ कुसवर्त्मान् वंतेभ्यः प्रायश्चित्तमाह कुस-
 वर्त्मान् वंतेभ्यः यथेत् पूर्णाभिषेकतः पूनत्वत्वाह गच्छन्तुत्वादिना ।
 निविष्टकुसवर्त्मनि देवे शिवा गच्छन्तु नरः कुसवर्त्मान् वंतेभ्यः
 पूनः पूर्णाभिषेकतः यथेत् ॥ १४८ ॥

अथोपवासः प्रायश्चित्ते विधीयते तपनीदयमारभ्य यामाष्टकमभोजनम्

पितृस्त्रीयाश्चक्षिचैकं भक्षयन्ति सतीसन् ॥ १५१ ॥
 मानवः प्राचरचासं न भक्षेत् सुप्रसादकः ॥ १५२ ॥
 उपवाससमर्थश्चेद्भुजा वा ऊरुश्चापि वा ॥ १५३ ॥
 तदा प्रत्युपवासश्च भोजयेद्दहाद्यं द्विजान् ॥ १५४ ॥
 परनिन्द्यां निजोत्कर्षं व्यसनाद्युत्सवाद्यपि ॥ १५५ ॥
 प्रयुक्तं कर्म कुर्वाणो मनस्तापे विमुच्यते ॥ १५६ ॥
 अग्न्यानि यानि पापानि ज्ञानाज्ञानकृतानि वापि ।
 नश्यन्ति जपनादेव्याः सावित्र्याः कौस्तुभोक्तवान् ॥ १५७ ॥

आदिना । तपनोदयं सूर्योदयमारभ्य वासायकं प्रहरादकं वरभोजनं
 च उपवासो विज्ञेयः प्राचरचिते च विधीयते श्रिवते ॥ १३८ ॥

अथ एकाङ्गनितोपपानेनोपवासस्याविनाशित्वं कथयन्नाह पितृ-
 क्षिति । प्राचरक्षयार्थमेकं तोयाङ्गुलिं पितृन् सतीसन् वाहुं चापि
 भक्षन्मानवः उपवासतो न भक्षेत् । एकाङ्गनितोपपानादुपवासो न विन-
 श्येदिति तत्त्वम् ॥ १५० ॥

अथ रोमादिनोपवासं कर्तुं न शक्नुवता जनेन प्रत्युपवासं द्वादश
 ब्राह्मणा भोजयितव्या इत्याह उपवासेत्यादिना । इजा रौत्रेण वा
 ऊरुवा जीर्णत्वेन वा वेद्यादि उपवासावसर्षो नरः स्यात् तदा प्रत्यु-
 पवासरूपवासं प्रति द्वादश द्विजान् ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ १५१ ॥

अथ परनिन्द्यां निजोत्कर्षमात्मोत्कर्षतां व्यसनाद्युत्सवाद्यपि परी
 वादादिसम्बन्धं कथनम् अयुक्तमवृत्तितं कर्म च कुर्वाणो नरी मनस्तापे
 विमुच्यते ॥ १५२ ॥

अथ ज्ञानाज्ञानकृतावधिपपापानां नाशनीजघात् कौस्तुभोक्तवान्-
 नाह विनाय इत्याह अग्न्यामीपादिना । ज्ञानाज्ञानाभ्यां कृतकृत्या-
 न्यापि यानि पापानि तानि सावित्र्याः सपितृदेवतासाध्याः नाशयन्त्या-
 देव्या जपनात् कौस्तुभां भोजनात् नश्यन्ति ॥ १५३ ॥

सामान्यनिबन्धान् पुं लीं स्त्रीषु षष्ठीषु योजयेत् ।
 बोधिसत्त्व विभीषोऽत्रं पतिरेको महागुरुः ॥ १५४ ॥
 महादोषान्विता वे च वे नराचिररोगिणः ।
 स्वर्णदानेन पूताः स्वर्णेन पैत्रेणऽधिकारिणः १५५ ॥
 अपघातघतेनापि दूषितं विद्युदग्निना ।
 नृपं विभीषयेन्नैर्व्याहृत्या यतसंख्यकैः ॥ १५६ ॥
 वापीकूपतङ्गानेषु सास्त्रां यवनिरीक्षणात् ।
 उद्युक्तं कुक्षपं तीव्रस्ततस्तान् परिग्रोधयेत् ॥ १५७ ॥
 पूषांभिषेकमनुभिर्धम्मिणैः शुद्धवारिभिः ।

अथ पुत्रवाचां वाधारचनिबन्धाः स्त्रीषु नपुंसकेष्वपि योजयि-
 त्वा इत्याह वासाज्येत्वादिना । इहांपुत्रवाचां सामान्यनिबन्धान्
 स्त्रीषु षष्ठीषु नपुंसकेषु च योजयेत् बोधिसत्त्व स्त्रीष्वान्तु पतिरेको
 महागुरुः स्त्रतोऽत्रं विधेयः ॥ १५४ ॥

अथ कुण्डलिनहारोगान्वितचिररोगिणोरपि स्वर्णदानेन पूतत्व-
 दन्त्याह विभीषणाधिकारित्वमाह महारोगेत्वादिना । वे नरा महा-
 दोगान्विता वे च चिररोगिणश्च स्वर्णदानेन पूताः स्वर्णेन पैत्रेण च-
 कर्षेण अधिकारिणः स्तुः ॥ १५५ ॥

अपघातघतेन विद्युदग्निना च दूषितवेश्जनः कथं शुद्धिस्तादाह
 अपघातेत्वादिना । अपघातघतेनापघातमाप्तमृत्तुना सप्रेव्याजोदुष्यन्त्या-
 दिघातनरचनेति वाच्यं, विद्युदग्निना चापि दूषितं नृपं व्याहृत्या भू-
 राद्या यतसंख्यकैर्नैर्विबोधयेत् ॥ १५६ ॥

अथान्वितानुभवदूषितवापीकूपपादीनां सामान्यतः शोधनमाह
 वापीकूपदिना । वापीकूपतङ्गानेषु सास्त्रान्विनयतां यवनिरीक्षणात्
 उद्युक्तं कुक्षपं तीव्रं यवदुक्तं ततस्तान् वापादीन-
 परिग्रोधयेत् ॥ १५७ ॥

पूर्वैस्त्रिसप्तशुभैस्तान् प्रावदेदिति शीघ्रम् ॥ १५ ॥

वदि सख्यजसास्ते स्तुः श्वदुर्गभिः प्रीतिः ।

सपहं सखिसं सर्वमुदृत्वाप्रावयेत् तान् ॥ १५८ ॥

शक्ति भूरीषि तोयानि गजद्वानि ते च ।

शतकुम्भजलोदारैरभिषेकेषु शोधयेत् ॥ १५९ ॥

यद्येवं शोधिता न स्तुष्टं तस्यष्टजसाश्रयः ।

अपेयसलिलास्तेषां प्रतिष्ठामपि नाचरेत् ॥ १६० ॥

ज्ञानमेषु जलैरेषां कुर्वन् कार्यं तदा भवेत् ।

दिनमेकं विनाहारः शुभेत् पञ्चाशताश्रयात् ॥ १६१ ॥

कथं शोधयेदित्याकाङ्क्षायां शोधनप्रकारमाह पूर्वैस्तादिना ।
पूर्वाभिषेकमहभिः पूर्वाभिषेकस्य मन्त्रैर्मन्त्रितैः शुभवारिभिः पवित्रजलैः
पूर्वैस्त्रिसप्तशुभैरैकविंशतिघटैस्तान् वाप्यादीन् प्रावयेत् इति शोधनं
कथं शोधनप्रकारः ॥ १५८ ॥

अथास्यजसत्वगजमितवज्जलसत्वाध्यां वाप्यादीन् शोधयेत्
नविषेत्साह यदीत्यादिना ज्ञोकहवेन । श्वदुर्गभिः प्रीतिः वाप्यादीन्
वदि सख्यजसाः स्तुष्टा तेषु सपहं सर्वं अस्त्रदुर्गभिराचरेत्
तानाश्रावयेत् ॥ १५८ ॥

शमीति । तेषु वाप्यादिषु वेत् वदि तजद्वानि जलिनरिणा
षानि भूरीषि वज्जनि तोयानि जलानि बनि तदा शतकुम्भजलोदा
रैरेकविंशतिघटजलजलैरभिषेकेषु च तान् शोधयेत् ॥ १५९ ॥

अथाशोधितवाप्यादीनामपेयजसत्वं प्रतिष्ठानर्हताह यदीत्या
दिना । अतस्तुष्टजसाश्रयाः अतुष्टवाप्यादीन् यद्येवं शोधिताः ।
स्तुष्टा तेषु अपेयसखिका भवन्ति तेषामशोधितवाप्यादीनां प्रतिष्ठानं
नाचरेत् इत्यात् ॥ १६० ॥

अथाशोधितवाप्यादिजलैः क्षान्नादिं कुर्वतो जलस्य प्रा

याचकं धनिनं दृष्ट्वा वीरं युवपराङ्मुखम् ।
 दूषकं कुलक्षिणीणां मद्यपात्रं कुलक्षियम् ॥ १६३ ॥
 मित्रद्रोहकरं मर्त्यां स्वयं पापरतं दुधम् ।
 पश्यान् स्वयं करन् विष्णुं सवेसः ज्ञानमाचरेत् ॥ १६४ ॥
 खरकुलं टकोलांश्च विक्रीणन्ती द्विजातयः ।
 गोचरान् चरन्तीऽपि शुभ्ये युस्त्रिदिनव्रतात् ॥ १६५ ॥
 दिनमेकं निराहारं द्वितीयं कणभोजनः ।
 अपरन्तु मयेद्विस्त्रिदिनव्रतमम्बिके ! ॥ १६६ ॥

चित्तं क्रियमाचक्षु कर्मणो निष्कलत्वञ्चाह ज्ञाननिष्ठादिना । एव-
 मोधितवाच्यादिषु ज्ञानं कुर्वन् नक्षेत्रं जलैरम्बुश्च कर्म कुर्वन् नरो द्वि-
 नेकं निराहारः सन् पञ्चाव्रतायनात् शुभ्येत् क्रियमाचक्षु कर्म च इत्या-
 मनेत् ॥ १६३ ॥

एवमिदं धनिक्रयानकमुत्पराङ्मुखीरादिकस्य पुंसः प्रायश्चित्त-
 भाग्यं शेषकर्मिणाटिष्ठाकहयेन । याचकं भिक्षुकं धनिनं दृष्ट्वा
 तस्यां युवपराङ्मुखं रथं नभिसुत्रं वीरं मूर्खं कर्षणार्थिणां दूषकं
 जनं कुलक्षियस्य मद्यपात्रं मित्रद्रोहकरं मर्त्यां स्वयं पापरतं दुधं
 पश्यान् स्वयं दृष्ट्वा स्वयं पश्यान् विष्णुं खरन्नरः सवेसः सवस्त्रः
 ज्ञानमाचरेत् ॥ १६३ । १६४ ॥

ननु गर्हभादीन् विक्रीणन्तां गोवहृत्तिं च कुर्वन्तां द्विजातीनां कथं
 युष्मिन्नादि चरेत्त्वादिना । खरकुलं टकोलान् गर्हभरणाद्युत्पन्नं
 रथं विक्रीणन्ती गोचरान् अपि चरन्तः कुर्वन्तो द्विजातयो ब्राह्मणा-
 ष्विद्विभ्रान्तात् शुभ्येयुः ॥ १६५ ॥

ननु किं त्रिदिनव्रतमत आह दिननिष्ठादिना । निराहारः सन्
 दिनमेकं नवेत् सापनेत् कणभोजनः सन् द्वितीयं दिनं नवेत् अपरन्तु

मृदेऽनुदाटितहारेऽनाकृतः प्रविशन्नस्य ।
 वारितार्थप्रवक्तापि पञ्चाङ्गमग्नं त्वयि ॥ ११४ ॥
 आगच्छतो गुरुन् दृष्ट्वा वीतिष्ठेद्यो विप्रविराट् ।
 तत्रैव कुलशास्त्राणि शब्धेदेकीपवासतः ॥ ११५ ॥
 एतस्मिन् माश्रवे शास्त्रे व्यक्ताथंपदद्विजे ।
 कृटेनार्थं कल्पयन्तः पतिता वाच्यधोगमिन् ॥ ११६ ॥
 इदं ते कथितं देवि । साराङ्गारं परावपदम् ॥

इतोऽं दिनम् अङ्गिर्कर्मैवेत् । हे अम्बिके ! त्विदमग्नमिदं
 च्यतम् ॥ ११६ ॥

अथ पिहितद्वारागारेऽनाकृतस्यैव प्रविशतो वारितार्थं कथयन्त
 प्राक्चित्तमात्रं मृदं दद्यादिति । अनुदाटितहारे दृष्ट्वागारे मृदे अना-
 कृत एव प्रविशन्नस्य वारितार्थप्रवक्तापि वारितार्थस्य प्रवक्ष्यन्तितापि
 नरः पञ्चाङ्गमग्नं त्वजेत् ॥ ११७ ॥

आगच्छतः पित्रादीन् कुलशास्त्राणि च समीक्ष्यान्नुचिततः उच्यते
 प्राक्चित्तमात्रं आगच्छत दद्यादिति । आगच्छतो गुरुन् पित्रादीन्
 तत्रैवागच्छन्ति शास्त्राणि च दृष्ट्वा यो मदान्वितो वेदिकान् च दको-
 पवासतः शुध्येत् मदान्वित इत्यनेन रोगादिविनिर्मुक्तो भवति
 तस्तु न दोषभानित्वमिति श्लेषितम् ॥ ११८ ॥

अथुना शब्धेऽङ्गिर्कर्मैवेत् । हे अम्बिके ! त्विदमग्नमिदं
 च्यतम् ॥ ११६ ॥
 अथुना शब्धेऽङ्गिर्कर्मैवेत् । हे अम्बिके ! त्विदमग्नमिदं
 च्यतम् ॥ ११६ ॥
 अथुना शब्धेऽङ्गिर्कर्मैवेत् । हे अम्बिके ! त्विदमग्नमिदं
 च्यतम् ॥ ११६ ॥
 अथुना शब्धेऽङ्गिर्कर्मैवेत् । हे अम्बिके ! त्विदमग्नमिदं
 च्यतम् ॥ ११६ ॥

निवर्त्तन विना राज्ञी मानवा धनकीकुपाः ।
 निवर्त्तनी विवदिष्यन्ति गुरुसजनवन्धुभिः ॥ २ ॥
 व्यतिष्ठन्ति तदा देवि ! स्वार्थिनो विसृजेतुः ।
 पापान्नया भविष्यन्ति हिंसका च जिहीर्षवा ॥ ३ ॥
 अतस्तेषां हितार्थाय नियमो धर्मसम्पत्तः ।
 नियोज्यते यमाश्रित्य न भ्रष्टेयुः शुभाकराः ॥ ४ ॥
 दृश्येत् पापिनो राजा यथा पापापनुत्तये ।
 तथैव विभजेहायान् नृणां सम्बन्धभेदतः ॥ ५ ॥
 सम्बन्धो द्विविधो ज्ञेयो विवाहाल्लभ्यनस्तथा ।

नदीपतेर्निवर्त्तनस्वाभावाद्गुरुव्याभिजायिष्यो बहुजाः पित्रादिभिः
 वाङ् निषो विवादादिकं करिष्यन्ति तन्निराकरण्याय लोकहितसाक्षात्
 वदायिषो निवर्त्तनं विदधातीत्येवाह निवर्त्तनेत्यादिना शुभाकराः
 इत्यनेन श्लोकनेष । हे देवि ! यतो राज्ञो अप्स्य निवर्त्तनं विना
 धनकीकुपाः विसृज्यन्ति तदा तदा निवर्त्तनभावे स्वार्थिनो
 धनार्थिनस्तं विसृजेतुः धनार्थं व्यतिष्ठन्ति परस्परं कुर्यान्ति जिहीर्षवा
 विसृजेतुः पापान्नया भविष्यन्ति अतस्तेषां मानवानां
 हितार्थाय धर्मसम्पत्तः च नियमो यथा नियोज्यते प्रवर्त्तते यं निव-
 र्त्तनाश्रित्य नराः शुभाकरास्त भ्रष्टेयुर्न पतेयुः व्यतिष्ठन्तीत्यत्र वर्त्तना-
 नवामीषो वर्त्तमानवर्त्ततेति सविष्यति वट् ॥ २ । ३ । ४ ॥

ननु पितृवधात्तन्त्रान्तरुष्या भद्रात्त भ्रष्टेयुः कोऽप्यौ विवर्त्तन-
 ताह दृश्येदित्यादिना । यथा राज्ञा नराधिपः पापापनुत्तये विसृ-
 पनायाव पापिनो जनान् दृश्येत्तथैव नृणां बहुधाणां सम्बन्धभेदतो
 टायान् विभज्यान् विभजेत् विभक्तान् कुर्यात् । हावो हावो धने इति
 काव्यविद्वद्भ्यु हावति ॥ ५ ॥

स्वर्गोद्गाहजनसाक्षात् हावनिभागोपधीनिनः सम्बन्धो द्विविधः

तत्रोद्वाहिकसम्बन्धादपरो बलवत्तरः ॥ ६ ॥

दायेतूर्ध्वतनाम्नान् सम्बन्धोऽधस्तातः शिवे ! ।

अध-जर्ध्वक्रमाद्ब्र पुमान् सुख्यतरः स्मृतः ॥ ७ ॥

तत्रापि सन्निकर्षेण सम्बन्धो दायमर्हति ।

अनेन विधिना धीरा विभजेयुः क्रमाद्ब्रनम् ॥ ८ ॥

स्मृतस्य पुत्रे पौत्रे च कन्यासु पितरि स्थिते ।

भार्यायामपि दायार्हः पुत्र एव न चापरः ॥ ९ ॥

असाधो अहादेयस्तत्र वैवाहिकसम्बन्धतो जननसम्बन्धस्य प्रावक्ष्यं
तिपादयति सम्बन्ध इत्यादिना । विवाहास्तथा जन्मनः उत्पत्तेः
सम्बन्धो द्विविधो द्विप्रकारको ज्ञेयो बोद्धव्यः, तत्र तयोः सम्बन्धो-
द्वाहिकसम्बन्धादपरो जननसम्बन्धो बलवत्तरो ज्ञेयः ॥ ६ ॥

दायहरण्ये जर्ध्वतनसम्बन्धतोऽधीभवस्यैव सम्बन्धस्य ज्येष्ठत्वमध-
र्ध्वक्रमतो योषिद्व्ययः पुरुषस्यैव प्रधानतरत्वं चाह दाये त्वित्यादिना ।
शिवे ! दाये तु धने तूर्ध्वतनादूर्ध्वभवात् सम्बन्धादधस्तातोऽधीभवः
सम्बन्धो ज्ञायान् अथः स्मृतः तद्यन्त्रेणाभिवादानादावधत्तनात् सम्बन्धा-
र्ध्वतनस्यैव सम्बन्धस्य ज्ञायत्वमिति ध्वनितम् । अत्र दायहरण्येऽध-
र्ध्वक्रमात् स्त्रीतः पुमान् पुरुषो सुख्यतरः प्रधानतरः स्मृतः ॥ ७ ॥

नन्वासन्नानासन्नयोर्मध्ये कतरस्य दायार्हत्वं स्यात् तत्राह तत्रा-
पीति । तत्रापि सुख्यतरेषु पुंसपि सन्निकर्षेण साक्षिज्येन सम्बन्धो
दायमर्हति धनार्हो भवति अनेन पूर्वोक्तेन विधिना धीरा मनीषिणी
धनं क्रमाद्विभजेयुष्यं स्मृतयेयुः ॥ ८ ॥

ननु प्राप्तपक्षत्वस्य पुंसो विद्यामानानां पत्नीकन्यानां ताततनस-
पौत्राणाञ्च मध्ये कतमस्य तद्वनप्राप्तकत्वमत चाह स्मृतस्येत्यादिना ।
स्मृतस्य मानवस्य पुत्रे पौत्रे पितरि च स्थिते कन्यास्तात्त्रजासु च
स्थितासु भार्यायां पत्न्यामपि स्थितायां सन्निकर्षत्वात् पुंस्येन सुख्यत-
रत्वाद्धीभवत्वेन ज्ञायत्वज्ञानं पुत्र एव दायार्हः स्यात् चापरः

बहवस्तनया यत्र सर्वे तत्र समांशिनः ।

ज्येष्ठे राज्याधिकारित्वं तत्तु वंशानुसारतः ॥ १० ॥

ऋणं यत् पैटकं तच्च शोधयेत् पैटकैर्धनैः ।

तस्मिन् स्थिते विभागाहं न भवेत् पैटकं वस्तु ॥ ११ ॥

विभज्य यदि गृह्णीयुर्विभवं पैटकं नराः ।

तंभ्यस्तद्गुणमाहृत्य पितृणां दापयेन्नृपः ॥ १२ ॥

द्विजः पौत्रादिर्हावर्हः पौत्रस्य पुत्रतो विप्रकृष्टत्वात् भाव्यायाः कन्यानां च स्त्रीत्वेनापधानत्वात् पितृयोर्द्धुं भवत्वेनाजप्रायस्त्वाद्वायाहृत्य नेत्यर्थः ॥ ६ ॥

तनु वज्रपुत्रस्य प्रभीतस्य पृथ्वीपतेः स्यावरं स्यावरेतरद्रव्येषु सर्वेषामात्मजानां समांशकारित्वं न्यूनाधिकांशकारित्वं वेत्यत आह बहव इत्यादिना । राज्ञो यत्र स्यावरे जङ्गमे वापि द्रव्ये बहवः तनयाः पुत्रा भागाहंस्तत्र सर्वे समांशिनस्तुल्यभागिनः स्युर्न तु न्यूनाधिकांशिन इत्यर्थः । ननु गृहीपतेर्ज्येष्ठ एवात्मजं प्रायशो राज्याधिकारित्वं श्रूयते दृश्यते च तत् कथमुच्यते सर्वे तत्र समांशिन इत्यत आह ज्येष्ठ राज्ञः पुत्रे यद्वाज्याधिकारित्वं तत्तु वंशानुसारतो ज्ञेयम् । वंशे यदि ज्येष्ठ एव राजपुत्रो राज्यं लभमानो भवेत्तदा तंभ्यस्तु वंशे राज्याधिकारित्वम् । अन्वेषां प्यासान्त्रादनया नत्वम, अन्वेषा त पृथ्व्यादिकं सकलं द्रव्यं विभज्य सर्वे गृह्णीयुःशुभित्वा भावः ॥ १० ॥

पैटकं ऋणं तन्नाशयिष्ये पितृद्रव्यं भ्रातृभिर्भिन्नव्यमित्याह ऋणशित्वादिना । पैटकं पितृसम्बन्धि वदन्तं तत् पैटकैः पितृसम्बन्धिभिर्धनैः शोधयेत् तन्निर्मुक्तं स्थिते घति पैटकं वस्तु धनं विभागाहं वरदानयोग्यं न तथेत् ॥ ११ ॥

पौत्रकृष्टगात्रगोशसित्वैव विभज्य गृह्णीततातद्रव्यैर्मेत्थैर्नराधिप-
कृष्टां दापयेदिति वाच्यं विभज्येत्यादिना । पैटकं विभवं धनं विभज्य

यथा स्रज्जतपापेन निरयं यान्ति मानवाः ।

ऋषेणापि तथा बहः स्वयमेव न चापरः ॥ १३ ॥

साधारणं भग्नं यच्च स्यावरं स्यावरेतरम् ।

अग्निनः प्राप्तुमर्हन्ति स्वं स्वमंशं विभागतः ॥ १४ ॥

अग्निनां सम्प्रतावेव विभागः परिसिद्धति ।

तेषामसम्प्रतौ राजा समदृष्ट्यांशमाचरेत् ॥ १५ ॥

स्यावरस्य चरस्यापि विभागानर्हवस्तुनः ।

मूख्यं वा तदुपसत्वमग्निनां विभजेत्तृपः ॥ १६ ॥

रा यदि गृह्णीयुस्तदा तेभ्यो नरेभ्यस्तत् पौत्रकं धनमाहूत्वा गृहीत्वा
ऽपो राजा पितृषुं तातसम्बन्धुषुं तैर्दापयेत् ॥ १२ ॥

ऋषयानयने ऋष्यपहीतुरेव सदृष्टान्तं तद्दोषभागित्वमाह यथे-
वादिना । यथा स्रज्जतपापेन मानवा नरा निरयं नरकं यान्ति तथा
ऋषेणापि स्वयमेव बहो भवति न चापरस्तदन्यः कश्चन बहो
विवे ॥ १३ ॥

सामान्ये स्यावरे जङ्गमे च द्रव्ये सर्वेषामेव दायादानां तुल्या-
न्पाहकत्वमित्याह साधारणमित्यादिना । स्यावरं स्यावरेतरं जङ्गमं
। यत् साधारणं सामान्यं तत्र विभागतः सर्वेऽग्निनः स्वं स्वमंशं
प्राप्तुं चक्षुमर्हन्ति योग्या भवन्ति ॥ १४ ॥

सर्वेषामंशिकानां मिथः सम्प्रतौ सत्यामेव विभागस्य संबिद्धिः
शादित्वाह अग्निनामित्याद्यर्हेन । अग्निनां भागपाहकाणां सम्प्रता-
पेव सत्यां विभागः परिसिद्धति निष्पद्यते न त्वन्वथा । ननु पौत्रक-
द्रव्यविभागे सर्वेषां दायादानां सम्प्रतेरभावे कथं विभागो भवेत्तत्त्वाह
तेषामित्यादिना । तेषामग्निनासम्प्रतौ सत्यां राजा समदृष्ट्या तुल्य-
दृष्ट्या अंशं भागमाचरेत् कुर्यात् ॥ १५ ॥

ननु विभागयोग्यस्य स्यावरार्देवस्तुनः कथं विभागः स्यादत-
त्त्वाह स्यावरस्य चरस्य जङ्गमस्यापि विभागान-

विभक्तोऽपि धने यस्तु स्त्रीयांशं प्रतिपादयेत् ।
 पुनर्विभक्त्य तद्द्रव्यमप्राप्तांशाय दापयेत् ॥ १० ॥
 कृते विभागे द्रव्याणामंशिनां सम्प्रतौ शिवे ।।
 पुनर्विवादयंस्तत्र शास्यो भवति भूभृतः ॥ १८ ॥
 स्थिते प्रेतस्य पौत्रे च भार्यायाश्च पितर्यपि ।
 पौत्र एव धनार्हः स्यादधस्ताज्जगोरवात् ॥ १९ ॥

ईदंस्तुनो विभाजनायोग्यस्य पदार्थस्य मूल्यमथवा तदुपस्तरत्वं तदतिरिक्तं
 तत्र एवोपजातं द्रव्यं नृपो राजा अंशिनं दायदानानं विभजेत् तेभ्यो
 दापयित्वा विभक्तं कुर्यात् । अंशिनामिति सखदानस्य शेषत्वेन
 विवक्षितत्वात् षष्ठी शेषे इति षष्ठी ॥ १६ ॥

अंशिभिर्विभक्त्य नृहीतेष्वपि द्रव्येषु स्वकीयं भागं सान्निभि-
 न्दप्रस्थाप्ये द्दापयते मानवाय राजा पुनस्तानि द्रव्याणि विभक्त्य
 तैर्द्दापयेदित्याह विभक्तोऽप्येत्यादिना । विभक्तोऽपि वक्ष्यतेऽपि धने
 यस्तु महत्त्वः स्त्रीयांशमात्मीयं भागं प्रतिपादयेत्प्रस्थाप्ये सान्निभिर्द-
 षयेत् तस्मै अप्राप्तांशाय महत्त्वाय पुनस्तत् द्रव्यं विभक्त्य नृपो
 दायार्द्दापयेत् ॥ १७ ॥

सर्वेषां दायानां सम्प्रतौ सत्यां द्रव्यविभागे जाते पुनस्तत्र विवाहं
 कुर्वन्नरो महीपालेन शासनीयो भवेदित्याह कृत इत्यादिना । हे
 शिवे ! अंशिनं सम्प्रतौ सत्यां द्रव्याणां विभागे कृते सति पुनस्तत्र
 द्रव्यविभागे विवादयन् विवाहं कुर्वन्नरो भूभृतो राज्ञः शास्यः
 शासनीयो भवति ॥ १८ ॥

ननु प्रतीतस्य मानवस्य विद्यमानानां तातभार्यापौत्राणां नभ्ये
 कस्य तद्धनभागित्वमत आह स्थिते इत्यादिना । प्रेतस्य नृपस्य
 महत्त्वस्य पौत्रे पितरि चापि स्थिते भार्यायां च स्थितांशमधस्ता-
 ज्जगत्तेषां गौरवाद्गुह्यत्वाद्देतोः पौत्र एव धनार्हो जननीयः
 स्यात् ॥ १९ ॥

तत्रौदाहिकसम्बन्धात्परो बलवत्तरः ॥ ६ ॥

दायेतूर्ध्वतनाज्जगयान् सम्बन्धोऽधस्तनः शिवे ! ।

अध-अर्धक्रमादत्र पुमान् मुख्यतरः स्मृतः ॥ ७ ॥

तत्रापि सन्निकर्षेण सम्बन्धो दायमर्हति ।

अनेन विधिना धोरा विभजेयुः क्रमादनम् ॥ ८ ॥

सुतस्य पुत्रे पौत्रे च कन्यासु पितरि स्थिते ।

भार्यायामपि दायार्हः पुत्र एव न चापरः ॥ ९ ॥

भाषमाप्तो महादेवस्तत्र वैवाहिकसम्बन्धो जननसम्बन्धस्य प्राबल्यं प्रतिपादयति सम्बन्ध इत्यादिना । विवाहात्तथा जन्मनः उत्पत्तेः सम्बन्धो द्विविधो द्विप्रकारको ज्ञेयो बोद्धव्यः, तत्र तयोः सम्बन्धो-रौदाहिकसम्बन्धात्परो जननसम्बन्धो बलवत्तरो ज्ञेयः ॥ ६ ॥

दायहरणे ऊर्ध्वतनसम्बन्धतोऽधोभवस्यैव सम्बन्धस्य उद्वेष्टत्वमध-ऊर्ध्वक्रमतो योपिपुत्रः पुरुषस्यैव प्रधानतरत्वं चाह दाये त्वित्यादिना । हे शिवे ! दाये तु धने तूर्ध्वतनादूर्ध्वं भवात् सम्बन्धादधस्तनोऽधोभवः सम्बन्धो ज्ञायान् अथः स्मृतः तदग्रेनाभिवादानादावधस्तनात् सम्बन्धा-दूर्ध्वतनस्यैव सम्बन्धस्य ज्ञायत्वमिति ध्वनितम् । अत्र दायहरणेऽध-ऊर्ध्वक्रमात् स्त्रीतः पुमान् पुरुषो मुख्यतरः प्रधानतरः स्मृतः ॥ ७ ॥

नन्वासन्नानासन्नयोर्मध्ये कतरस्य दायार्हत्वं स्यात् तत्राह तत्रा-पीति । तत्रापि सुखतरेषु पुंसपि सन्निकर्षेण सान्निध्येन सम्बन्धो दायमर्हति धनार्हो भवति अनेन पूर्वोक्तेन विधिना धोरा मनीषिणी धनं क्रमाद्विभजेयुर्व्यष्टयेयुः ॥ ८ ॥

ननु प्राग्पञ्चत्वस्य पुंसो विद्यमानानां पत्नीकन्यानां ताततनय-पौत्राणाञ्च मध्ये कतमस्य तद्वनप्राहकत्वमत चाह मृतस्येत्यादिना । मृतस्य मानवस्य पुत्रे पौत्रे पितरि च स्थिते कन्यासात्प्राजाह च स्थितास्तु भार्यायां पत्यापपि स्थितायां सन्निकटत्वात् पुंसनेन सुखतर-त्वाद्दधोभवत्वेन ज्ञायत्वाच्च पुत्र एव दायार्हः इति चापि

बहवस्तनया यत्र सर्वे तत्र समाश्रितः ।
 ज्येष्ठे राज्याधिकारित्वं तत्तु वंशानुसारतः ॥ १० ॥
 ऋष्यं यत् पौत्रकं तच्च शोधयेत् पौत्रकैर्धनैः ।
 तस्मिन् स्थिते विभागाहं न भवेत् पौत्रकं वधु ॥ ११ ॥
 विभज्य यदि गृह्णीयुर्विभवं पौत्रकं नराः ।
 तेभ्यस्तद्वनमाहृत्य पितृणां दापयेत्तृपः ॥ १२ ॥

द्विषः पौत्रादिर्द्वायार्हः पौत्रस्य पुत्रतो विप्रलक्षणात् भाष्यायां
 कन्यानां च स्त्रीत्वेनाप्रधानत्वात् पितृशोर्द्धं भवत्येनाजप्रायस्साहायाकृत
 नेत्यर्थः ॥ ८ ॥

तत्र बहुपुत्रस्य प्रभोतस्य पृथ्वीपतेः स्थावरं स्थावरेतरद्रव्येन
 सर्वेषामात्मजानां समाश्रितत्वं न्यूनाधिकाराधिकारित्वं नेत्यत आत्
 बहव इत्यादिना । राज्ञो यत्र स्थावरे जङ्गले वापि इष्टे बहव
 तनयाः पुत्रा भागाहंस्तत्र सर्वे समाश्रितस्तुल्यभागिनः स्तुर्न न
 नून्याधिकाराश्रित इत्यर्थः । ननु महीपतेर्ज्येष्ठ एवात्मजो प्रायशो राज्या
 धिकारित्वं श्रूयते धृष्यते च तत् कथमुच्यते सर्वे तत्र समाशि
 इत्यत आह ज्येष्ठे राज्ञः पुत्रे यशज्याधिकारित्वं तसु वंशानुसा-
 रतो ज्ञेयम् । वंशे यदि ज्येष्ठ एव राजपुत्रो राज्ञं कथमाने
 भवेत्तदा तस्मिन्नेव राज्याधिकारित्वम् । अन्येषां प्याहाप्याहन
 भाजमत्वम्, अन्यथा तु पृथ्वरादिकं सत्त्वं इविषं विभज्य सर्वे
 गृह्णीयुरिति भावः ॥ १० ॥

पौत्रकऋष्यं दत्त्वाऽवशिष्टं पितृद्रव्यं आहविर्विभक्तव्यमित्या
 ऋषमित्यादिना । पौत्रकं पितृसम्बन्धि यदृष्यं तत् पौत्रकैः पितृसम्बन्धि
 भिक्षुभिः शोधयेत् तस्मिन् स्थिते सति पौत्रकं बहु धनं विभागाहं
 वस्तुनयोग्यं न भवेत् ॥ ११ ॥

पौत्रकऋष्यमशोधयित्वैव विभज्य गृह्णीततात्पर्येभ्यो नैतद्यै नैराश्रित-
 कृत्यं दापयेदित्याह विभज्येत्यादिना । पौत्रकं विभवं धनं विभज्य

अपुत्रस्य स्त्रिये ताते सोदरे च पितामहे ।
 जन्मतः सन्निकर्षेण पितैवास्य धनं हरत् ॥ २० ॥
 विद्यमानासु कन्यासु सन्निकृष्टास्त्रपि प्रिये । ।
 यतस्तस्य पौत्रो धनभाक् यतो मुख्यतरः पुमान् ॥ २१ ॥
 धनं ज्ञतेन पुत्रेण पौत्रं याति पितामहात् ।
 यतोऽस्य गीयते लोकैः पुत्ररूपः स्वयं पिता ॥ २२ ॥
 श्रीहाङ्गिकेऽपि सस्यन्ने ब्राह्मी भार्या वरीयसी ।
 अपुत्रस्य हरिद्वक्त्रं पत्युर्हेहाङ्गहारिणी ॥ २३ ॥

ननुपुत्रस्य स्त्रियस्य पुंसो वर्त्तमानानां जनकपितामहवसानोद-
 र्यांशं मध्ये कतमस्य तद्विस्तारित्वमत आह अपुत्रस्यस्त्रियादिना ।
 अपुत्रस्य मृतस्य जनस्य ताते पितरि सोदरे भ्रातरि पितामहे च
 स्त्रिये इति जनकनः सन्निकर्षेण वासिध्येन हेतुनाऽस्याऽपुत्रस्य
 धनं पितैव हरत् स्त्रीवात् ॥ २० ॥

कन्यातरुण्यसावहतदास्यपि कन्यासु स्थितासु पुंसः प्रधान-
 तरत्वात् पौत्रस्यैव धनभागित्वमित्याह विद्यमानास्त्रियादिना ।
 हे प्रिये ! मृतस्य पुत्रस्य विद्यमानासु सन्निकृष्टासु कन्यासु
 यतः पुमान् पुत्रो मुख्यतरः प्रधानतरो भवेदतः पौत्र एव
 धनभाग् भवेत् ॥ २१ ॥

अपुत्रा पितरैव सङ्केतकं पुत्ररूपत्वं व्याहरन् पुत्रहीनस्य मृतस्य
 पुंसः पौत्रस्यैव धनाधिकारित्वमनुवदति धनमित्यादिना । यतो धनं
 पितामहात् वशावाङ्मृतेन पुत्रेण पौत्रं याति गच्छति यतोऽस्य
 संहारे लोकैर्ज्ञेयः पिता स्वयं पुत्ररूप इति गीयते यद्भ्रूते ॥ २२ ॥

इदानीं ब्राह्मीशैलोभार्कवोर्मध्ये ब्राह्मणैवातिशेषा पुत्ररहितस्य
 यतस्य पत्युर्विस्तस्य पाङ्किका वेत्याह श्रीहाङ्गिकेऽपीत्यादिना ।
 श्रीहाङ्गिकेऽपि विवाङ्गनिमित्तकेऽपि सस्यन्ने ब्राह्मी वेदोक्तविधिना
 परिणीता भार्या शैव्यभार्याया वरीयस्यतिवरा भवेत् पत्युः स्त्रानिनो

पतिपुत्रविहीना तु सम्प्राप्य स्वामिनो धनम् ।
 नैव दातुं न विक्रेतुं समर्था स्वधनं विना ॥ २३ ॥
 पितृभिः शशुरैर्व्यापि दत्तं यदस्मैसम्पत्तम् ।
 अहृत्योपाजितं यच्च स्त्रीधनं तत् प्रकीर्तितम् ॥ २४ ॥
 तस्यां मृतायां ऋक्त्वं तत् पुनः स्वामिपदं प्रयेत् ।
 तदासन्नतरो रिक्थमथ ऊर्ध्वं क्रमाचरेत् ॥ २५ ॥
 मृते पत्नौ स्वधर्म्येण पतिबन्धुवशे स्थिता ।
 तदभावे पितृवन्धोस्तिष्ठन्ती दायमर्हति ॥ २६ ॥

मृतो देहाङ्गहारिणो स्यादतो प्राञ्जोव भाष्याऽपुत्रस्य पुत्रहीनस्य
 मृतस्य पत्न्युर्ध्वं कथं कथं धनं न विनित्यमरः ॥ २३ ॥

यत्र स्वामिपुत्राभ्यां रक्षिता स्त्री तत्र भर्तुः विभवाः सती तद्दानविहीनी
 कर्तुं न शक्नोतीत्याह पतिपुत्रेत्यादिना । पतिपुत्रविहीनाः स्त्री
 स्वामिनो धनं सम्प्राप्य लब्धा नैव तद्दातुं न च विक्रेतुं समर्था प्रज्ञा
 भवेत् । परन्तु स्वधनं विना, स्वकीयं तु धनं दातुं विक्रेतुं शक्नोती-
 त्वर्थः ॥ २४ ॥

ननु किं नाम स्त्रीधनमत आह पितृभिरित्यादिना । इह वक्ष्यते
 वक्ष्यते चकारात् पितृभिर्वर्जिततादिभिः शशुरैः पतिविजातिभिर्वा
 धर्मवन्मतं यद्दत्तं दत्तं यच्च स्वमत्या सोयवा विद्यादिज्ञानयोपाजितं
 तत् स्त्रीधनं प्रकीर्तितं कथितम् ॥ २५ ॥

ननु सम्प्राप्तस्वामिनिष्ठाया योषितो मृतो सत्यां कस्य तद्विवाहारि-
 तेत्यत आह तस्यामित्यादिना । तस्यां सम्प्राप्तस्वामिधनायां स्थित्य
 मृतायां सत्यां तद्वक्त्वं धर्मं पुनः स्वामिपदं प्रयेत्पदेत् स्वामिपदेतं च
 तद्वक्त्वं मथ ऊर्ध्वं क्रमात्तदासन्नतरोः स्वामिनोऽनिवृत्तस्यो मृतो मृते
 यतस्तु सामान्यत उक्तं विशेषतस्तत्रे वक्ष्यते ॥ २६ ॥

भर्तुर्मरुते इति भर्तुर्दिवान्भावने स्वधर्म्येण पतिवन्धुवशे स्थिता
 मिनो दायमर्हतीत्याह मृते इत्यादिना । पत्नौ स्वामिनि मृते सती

गृहितव्यभिचारपि न पत्युर्हायभागिनी ।
 कर्त्तव्यं तत्र भर्तुर्विभवहारिणः ॥ २८ ॥
 बह्वर्था इतितास्तस्य स्वर्थातुर्धर्मतत्पराः ।
 मजेरन् स्वाभिनी वित्तं समाग्रेण शुचिस्त्रिते ॥ २९ ॥
 पत्युर्धनहरावाच सुतो भर्तुसुतास्थितौ ।
 पुनः स्वाभिपदं गत्वा धनं दुहितरं व्रजेत् ॥ ३० ॥

पतिवन्धुवधे स्वधर्मेषु स्थिता तदभावे पतिवन्धुभावे पितृवन्धोवधे तिष्ठन्ती
 स्त्री दास्यं पत्युर्धनमर्हति ॥ २७ ॥

गृहितव्यभिचारा नारो तु व्यासाच्छादनवाङ्मोक्षभागिनी न तु
 स्वाभिधनभागिनी शक्यं गृह्णित्वादिना । गृह्णितव्यभिचारापि स्त्री
 पत्युर्हायभागिनी न भवति किन्तु भर्तुर्विभवहारिणः पुत्रवाङ्मो-
 खनं नाम्नां जीवनमेव कथंते प्राप्नोति । अधीति वदता सुदागिनेन
 प्रकटितव्यभिचारावा नाम्नां नितरामेव भर्तुर्हायभाजनत्वं नेति सूचि-
 तम् । जीवते वेनाद्यादिना तच्छीवनम् करणाधिकरणयोश्चेति करणे
 क्लृप्तं । नाम्नां वाङ्मोखोऽवधारणे इत्यमरः ॥ २८ ॥

अत्रैतस्य धर्मपरायणा बह्वर्था भार्याश्चेत् सर्वाः स्वाभिनी इव्यं
 निभक्त्यः स्वस्त्रोदुरित्याह बह्वर्था इत्यादिना । हे शुचिस्त्रिते ! शुभे-
 वहासे इतिवत् बहासे वा तस्य स्वर्थास्तः स्वर्गमाभिः पुंशो धर्मतत्पराः
 पुत्रपरायणाश्चेद्यदि बह्वर्था वनिताः स्त्रियः सुसदा सर्वास्ताः
 स्वाभिनी वित्तं समाग्रेण सुखभागेन मजेरन् सेवेरन् ॥ २९ ॥

स्वधर्मधर्मशिक्षाया वनिताया अरण्ये सति तद्वित्तं पुनस्तत्स्वाभिनि
 मायुः तस्यै तस्यैवर्था मन्वेदिताह वल्लुरित्यादिना । पत्युर्धनहरावाः
 स्वाभिनी वित्तहारिणाः स्त्रियाः सुतो भर्तुः सुतायाः स्थितौ च
 वहासं धर्मं पुनस्तत्स्वाभिपदं गत्वा दुहितरं तत्सुतां मजेरन्नेव
 भर्तुर्हति । स्वाभिपदं नाम्नां इतिवत् तन्नं न मन्वेदिति
 स्वर्थाश्चेत् ॥ ३० ॥

एवं स्थितायां कन्यायाश्च पुत्रवधूनाम् ।
 तच्छृतो स्वामिनं प्राप्य श्वशुरात्तत्सुतामिवावृत् ॥ ३१ ॥
 तथा पितामहे सखे वित्तं मातृगतं शिवे ।
 तस्मां सुतायां पुत्रेण भर्तुं श्वशुरमश्वरेत् ॥ ३२ ॥
 सुतस्यार्ध्वगतं वित्तं यथा प्राप्नोति तत्पिता ।
 अन्यपि तथाप्नोति पतिज्ञोना भवेच्छिवे ॥ ३३ ॥
 अतः सत्यां जनन्यां तु विमाता न धनं हरेत् ।
 सुते जनन्यास्तं प्राप्य पित्रा गच्छे द्विमातरम् ॥ ३४ ॥

श्वशुरपतिव्याया नाख्यां सुतो सखां तत् इत्थं भर्तुं नतः ततः
 श्वशुरगन्तं च सत् श्वशुरकन्यां यायाद्विद्याञ्च एवमित्यादिना । एवमेव
 प्रकारेण कन्यायां स्थितायां सखां पुत्रवधूनाम्भूत्तं धनं तच्छृते
 पुत्रवधूनाम्भूते सति स्वामिनं तद्भर्तारं प्राप्य ततश्च श्वशुरं प्राप्य श्व-
 राश्च तत्सुतां श्वशुरननयामियाच्छेत् । तच्छृते इत्यत्र ननु सखे भावे क
 रति सूत्रेण भावे क प्रत्ययः । एतच्च भर्तुर्दुष्टिवादिव्यालीवपर्याया-
 भावे बोध्यम् ॥ ३१ ॥

ननु प्राप्नुवित्ताया मातृमेरुणे सति कस्य तद्वित्तभागितेत्त
 आह तथेत्यादिना । हे शिवे । तथा तेनैव प्रकारेण पितामहे सखे
 वर्तमानो मातृगतं जननीप्राप्तं वित्तं धनं तस्मां मातरि सुतायां सखां
 पुत्रोच्चात्मजेन भर्तुं पत्न्या च श्वशुरं भर्तुं श्वशुरं गच्छेदित्यर्थः ।
 सखेव सत्त्वमिति स्वार्थिकत्वः इदं पुत्रस्य बोधराशां तत्पुत्राशां
 सखे बोध्यम् ॥ ३२ ॥

पुत्रादिपितृपर्यायैरहितस्य प्राप्तपद्मत्वस्य सुतो जनकस्य जनन्या
 अपि दत्तिसकलनीत्यं तच्छृती च तस्य विमातरपीत्याह सुतस्यैवादि-
 द्येन । नृगस्य जनस्योक्तं गतसुखं प्राप्तं वित्तं तत्पिता सुतस्य जननी
 यथाप्नोति अतः तत्रैव यदि पतिज्ञोना स्वामिरहितता भवेत् तदा
 तज्जनन्याप्नोति ॥ ३३ ॥

अथपुत्रानां विरहाद्यथा रिक्तं न यात्वधः ।
 तेनैवाप्तं प्राप्तं तेनैवाहुं तदा व्रजेत् ॥ ३५ ॥
 अतः स्थितीं पितृव्यस्य धनं स्वसृगतञ्च मत् ।
 मत्तोऽपि पितृव्यमाश्रयेत् ॥ ३६ ॥
 अर्द्धादित्तमधः प्राप्य पुमांसमवलम्बते ।
 अतः सत्यां सोदरायां वैमात्रेया धनं हरेत् ॥ ३७ ॥
 स्थितायां सोदरायाञ्च विभातुः पञ्चसन्ततो ।
 वैमात्रेयगतं वित्तं वैनात्रेयान्वयी भजेत् ॥ ३८ ॥

अत इति । अतो जनन्यान्तु सत्यां विभाता तस्य धनं न हरेत्
 किन्तु मातैव हरेत् जनन्या मृते मरणे तु तदनं पुत्रं प्राप्य पित्वा
 विभातरं गच्छेत् ॥ ३४ ॥

अधोभक्तानामृक्त्वपाहकाणामभावादधस्तादगच्छतां वित्तयोर्धु-
 गान्त्वित्वापत्यहोनायाः सत्यभ्रातृवित्तायाः पतिव्रताः स्वसृज्मृती
 सत्यां तद्वत्तस्य वित्तस्य पितृव्याश्रयत्वं स्यादित्याह अधस्तनानामित्या-
 दिदयेन । अधस्तनानामधोभवं जनं धनं प्राप्तं तेनैव जनेनोर्धु-
 मजेत् ॥ ३५ ॥

अत इत्यादि । अतोऽधस्तनानां विरहादकृष्यस्योर्धुवित्वादेव
 पितृव्यास्य भावकपत्तायाः पुत्रेण पुत्रा च रजितायाः स्वसृज्मृती च
 सत्यां पत्नौ भगिनीभक्तैरि स्थितेऽपि स्वसृगतं च मत् धनं पितृव्य
 माश्रयेत्सत्या भ्राता पित्वादिना च पितृभ्रातरं भजेत्, अनपत्याया इति
 विशेषणेनापत्यवत्यास्तु अतो तद्वत्तस्य धनस्य तदपत्यगाभितैवत्यस्य
 भजेत् ॥ ३६ ॥

अर्द्धादित्तमधः प्राप्य पुमांसमवलम्बित्वात् सोदरायां विद्यासा-
 न्नामपि वैमात्रेयमाश्रयेत् स्यादित्याह अर्द्धादित्यादिना । यतो
 वित्तं भद्रसृज्मृतीः प्राप्तं पुमांसं पुत्रमवलम्बते माश्रयत्वनः सोदरायां
 अर्द्धादित्तं सत्यामपि वैनात्रेयो विभातृजो धनं हरेत् ॥ ३७ ॥

पदमात्रेण तदाह स्त्रीधनं स्वाभिनं भवेत् ।
 पदमात्रेण कदाचित् तत् पदमात्रमेत ॥ ४२ ॥
 प्रेतासक्तस्यैवैतौ विदध्यादात्मपोषणम् ।
 पुत्रास्तु तदुपसक्तमेव गता दानविक्रये ॥ ४३ ॥
 पितामहस्यैवैतौ सत्यां तातविभातरि ।
 पितामहस्यैवैतौ रिक्तं धनं तत् पुत्रेण कृपां व्रजेत् ॥ ४४ ॥
 पितृभक्त्यै पितृव्ये च तथा भ्रातरि जीवति ।
 सौमिभवाणां मुख्यत्वात् भ्रातैव धनभाग भवेत् ॥ ४५ ॥

अथपत्न्याः प्रेयतायाः नायाः स्त्रीधनस्य तत्स्वाभिनगमित्वन-
 परस्य तु तदुपसक्त इत्यस्य यतः प्राप्तिरासीत्तदाहयत्वमित्याह अथ-
 नत्या इत्यादिना । अथनत्याः सन्निवृत्ततायाः नायाः स्त्रीधनं तद्व-
 सारं भवेत् भवेत् अन्यस्य, तद्विचित्रं इति च इत्यं यथास्वनादाप्तं
 सत् तत्पदमात्रमेवैतौ ॥ ४२ ॥

प्रेतप्राप्तानि विस्वामि दातुं विच्छेदं चागन्तवती नारी भरत-
 पत्न्यां भुञ्जीत तदुपसक्तस्य धर्मस्य कर्त्रीतेत्याह प्रेतत्यादिना ।
 प्रेतपत्न्याः कर्त्रीतेना तदुपसक्तस्यैवैतौ योषितात्मपोषणमात्मनो भरतं
 विदध्यात् नायां तु इत्यं धनं तु तदुपसक्तस्यैवैतौ स्यात् एवोपजा-
 तैर्धर्मैर्विदध्यात्, तेषां दाने विक्रये च गता समर्था न भवेत् ॥ ४३ ॥

तत्र इत्यादिपितृव्यपत्न्यैर्निरहितस्य सृगम्य पुंसो इतिव्यस्य तत्-
 पितृव्यपत्नीगमित्वं तातविभातरगमित्वं वेत्याशङ्क्यायामाह पिताम-
 हेत्यदिना । पितामहस्यैवैतौ पितामहस्यैवैतौ तातविभातरि
 । सत्यां विदध्यादायां पितामहस्यैवैतौ रिक्तं धनं तत्पुत्रेण च पितामह-
 स्यैवैतौ कृपां व्रजेत् ॥ ४४ ॥

अथ इत्यादिपत्न्याः सन्निवृत्तस्य प्रेतस्य पुंसो विदध्यादायां
 पदमात्रेण कदाचित् तत् पदमात्रमेत ॥ ४२ ॥ अथनत्याः सन्निवृत्त-
 तायाः नायाः स्त्रीधनं तद्व-
 सारं भवेत् भवेत् अन्यस्य, तद्विचित्रं इति च इत्यं यथास्वनादाप्तं
 सत् तत्पदमात्रमेवैतौ ॥ ४२ ॥

पित्रव्यात् सन्निकर्षेऽत तृतीयो भ्रातृपितामहौ ।
 धनं पित्रपदं गत्वा प्रयातुभ्रातरं भजेत् ॥ ८३ ॥
 स्थितेऽप्यपत्ये दुहितुः प्रेतस्य पितरि स्थिते
 दुहितृपत्यं धनभाग् धनं यस्मादधीमुखम् ॥ ८४ ॥
 स्वःप्रयातुः स्थिते ताते तथा मातरि कालिके ॥
 पुंसो मुखतरत्वेन धनहारी भवेत् पिता ॥ ८५ ॥
 स्थितः स्वपितृमापिण्डो वर्त्तमानेऽपि मातुले ॥
 प्रेतस्य धनहारी स्यात् पितुः सम्बन्धगौरवात् ॥ ८६ ॥

जीवति सति अधोभवानां जनानां सुखत्वात् प्रधानत्वाद्भ्रातृप
 धनभाग् भवेत् मृतात् पुत्रात् पितृगतं धनमृतस्य भ्रातृव भजेत्-
 त्वर्थः ॥ ८३ ॥

पितृव्यादिति । अत्र लोके पितृव्यात् सन्निकर्षे सामीप्ये यद्यपि
 भ्रातृपितामहौ तृतीयो समानौ भवतस्तथाप्यधोभवानां सुखत्वात्
 स्वः प्रयातुर्जनस्य धनं पितृपदं गत्वा भ्रातरं भजेत् ॥ ८३ ॥

ननु पुत्रादिपुत्रीपत्यं नहीनस्य मृतस्य पुंसो विद्यमानयोस्ताव
 दुहितृपत्ययोर्मध्ये कतरस्य तद्वन्याहकत्वमत आह स्थित इत्यादिना ।
 प्रेतस्य मृतस्य जनस्य पितरि स्थिते दुहितृपत्येऽपि स्थिते सति
 यस्माद्जनमधीमुखं स्यादतो दुहितृपत्यमेव धनभाग् भवेत् ॥ ८४ ॥

प्रेतस्य पुंसो जीवतोर्मातापितृयोर्मध्ये पुरुषस्य प्रधानत्वात्
 पितृरेव तद्विस्तारित्वमित्याह स्वः प्रयातुर्न्यादिना । हे कालिके ।
 स्वः प्रयातुर्मृतस्य जनस्य ताते पितरि स्थिते सति तथा मातरि
 स्थितायां सती पुंसो सुखतरत्वेन हेतुना पिता धनहारी
 भवेत् ॥ ८५ ॥

ननु मृतस्य पुंसो विद्यमानयोर्मातृपितृसमिप्यधीमुखो
 कतरस्य तद्विस्तारित्वमत आह स्थित इत्यादिना । मातुले कत
 नेऽपि पितुः सम्बन्धस्य गौरवाद्गौः स्थितः स्वपितृमापिण्डो प्रेतस्य

अथ सप्तशतनामः ।
 तदापि पुत्रो सुखत्वादितं पितृकुलं शिवे ! ।
 अतोऽपि सपितृदोऽपि मातृलो नाप्रयाहनम् ॥ ५० ॥
 अथोक्तमिन्द्रः पौत्रः पितृभ्यैः सह पार्वति ! ।
 पितामहस्य इमिणात् स्वपितृर्हायमर्हति ॥ ५१ ॥
 आहृष्टोऽहं तत्रा पौत्रो पितृभ्यैः समभागिनो ।
 पितामहधनं कौश्या हरिषे मृतमाहका ॥ ५२ ॥
 सत्त्वं पौत्राः पितामह्यां पौत्राः पितृष्वसर्थ्यपि ।
 विष्ते पितृगते देवि ! पौत्रो तत्राधिकारिणी ॥ ५३ ॥

धनहारी स्यात् सपितृ एव सपितृः प्रजादिभ्यश्चेति स्वा-
 र्थः ॥ ५१ ॥

ननु पितृः सपितृणां सच्चित्तस्य मातृकुलस्यैव प्रेतधनकृतृत्वं
 यन्भवति न तु विप्रकृतस्य पितृः सपितृस्येतोनाभायङ्गां परिहरणात्
 अथकादिनादिभ्यस्तिस्रस्तं सार्द्धम् । हे शिवे ! अथकाहमनाभावे
 यति प्रेतस्य धनकृतृत्वं जन्म नतं प्राप्तं भवेत् तत्राप्यर्द्धभवेदपि पुत्रं
 सखात्वात् ननु पितृकुलमितं प्राप्तं स्यात् अतो हेतोरस्य लोके सच्चित्तदो-
 ऽप्यावर्णोऽपि आहृतः प्रेतस्य धनं नाप्रयाह्य लभेत् ॥ ५० ॥

आतृभ्योऽभिभक्तस्य पुरुषस्य मृतौ सत्त्वं तत्पुत्रः पितृभ्यैः सार्द्धं
 पितामहस्यैव स्यात् पितृकुलं प्राप्तुयादित्याह अजीवदित्यादिना । हे
 पार्वति ! अथोक्तमिन्द्रो मृतजनकः पौत्रः पितृभ्यैः पितृभ्यां तृभिः
 सह प्रितमहस्य इमिणात् इत्यात् स्वपितृर्हायं प्राप्तुमर्हति ॥ ५१ ॥

अथोक्तमिन्द्रोऽपि आहृष्टोऽहं तत्रा पौत्रो पितृभ्यैः समभागिनो
 तस्य पितृदोऽपि प्राप्तुमर्हतीत्याह आहृष्टोऽहं तत्रादिना । वेद्यादि मृतमा-
 तृकुलस्यैव तस्यैव लोके देवलोके वरहिता कौश्या व्यभिचारात्सहोवर्णीना
 य सर्वेऽहं तत्रा तत्रा तेन प्रजादेव पौत्रो पुत्रइतिता पितृभ्यैः सम-
 भागिनो यती पितृमहधनं हरिषे मृहीवात् ॥ ५२ ॥

अधोगामिषु वित्तेषु पुमान्-
 अर्द्धगामिधने अथः पुमान्-
 अतः क्षुपायां पौत्राश्च सत्यां दुहितरि-
 प्रेतस्य विभवं हर्त्तुं नैव शक्नोति तत्-
 यदा पित्रकुले न स्यात्-
 पूर्वोक्तविधिना रिक्त्वं मातामह-
 मातामहगतं वित्तं मातुलैस्तत्सुतादिभिः ।

ननु प्राग्पञ्चत्वस्य पुंशो विद्यमानानां जननीभगिनीपुत्रीषां मध्ये तद्वित्ते काधिकारिणी स्यात् तत्राह स्वामित्वादिना । हे देवि ! पौत्राः पितृमह्यां तथा पौत्राः मितृष्वर्थेषु सतां विद्यमानावामधस्ताज्जन्मगौरवात् पौत्री तत्र पितृगते वित्तेऽधिका- रिणी स्यात् ॥ ५२ ॥

ननु प्रेतस्य क्षुपाया दुहितृतः पौत्राश्च तज्जनकस्य पुंशेन अथैवाद्विद्यमानस्य तस्यैव तद्वन् हारितं सङ्गृह्यते न तु तत्सु पाद्रीवा- मित्तां चन्देहं दूरीकुर्वन्नाह स्वधोगामिचित्वादिना तत्पितृत्वम- लोकद्वयम् । अधोगामिषु वित्तेषु धनेष्वधस्तनोऽधोभवः पुमान्- च्छायां अथो भवेत्तद्वीज्यः अर्द्धगामिधने तद्वीज्यः पुमान्- अथो भवेत् ॥ ५४ ॥

अत इति । हे प्रिये ! अतोऽधोगामिधने अर्द्धगामिधने- स्वाङ्गोऽतोः प्रेतस्य क्षुपायां पुत्रपायायां पौत्रां दुहितरि- च सतां वर्त्तमानायां प्रेतस्य विभवं धनं हर्त्तुं शक्नोति तत्पिता नैव शक्नोति किन्तु यथाऋतं ता एव प्रेतधनं हर्त्तुं शक्नुवन्तीत्यर्थः ॥ ५५ ॥

ननु प्रेतपुरुषस्य पितृवंशे धनपाहजासक्तं तद्विद्यमानं वि- कुलगामित्यं स्यादत आह यदेत्यादिना । यदा मृतस्य जनकस्य पुत्र- धनभाजनं धनस्य प्राप्तं न स्यात्तदा पूर्वोक्तविधिना । पूर्वोक्तविधि- नेन रिक्त्वं प्रेतस्य धनं मातामहगतं भवेत् संशयः ॥ ५६ ॥

अतः सत्कुलजां कन्यां शैवीव्यासस्य कन्यायाः
 क्रोधाद्वा लोभतो वापि स भवेत्क्रोधात्क्रोधात् ॥ ६१ ॥
 शैवी तदन्वयाभावे सोदको ब्रह्महो नृपः ।
 हरेयुः क्रमतो वित्तं नृतस्य शिवशासनात् ॥ ६२ ॥
 पिच्छदात् समपुत्रभाः सपिच्छाः कश्चिदाः प्रिये ।
 सोदका दशमान्ताः स्युस्ततः केवलमोदकाः ॥ ६३ ॥

शैव्याः स्त्रियाः पिताहीनां धनेऽधिकारो नास्त्वतः शैवीव्यासं प्रकुर्वन्ती
 तां वेद्यदि शौस्वामव्यभिचारिणीं जानीयात्तदा शैवभक्तं पाठयेत्
 रचेत् । जानीयादिति त्वध्याहारसम्भम् । प्रकुर्वन्तीति त्वत्तु भागः
 त्वार्थः ॥ ६० ॥

अथ शैवेन विधिना सत्कुलजां कन्यासहाय्यतो जनसहस्रं लोक-
 निन्द्यात् दर्शयितुमाह अत इत्यादिना । अतो ब्राह्मण्ये पातापितोः
 सपिच्छे वा स्थिते भक्तुर्द्वये सपित्वादिद्वये चाधिकारस्याभावा-
 द्भूतोः क्रोधाद्वा लोभतो वापि शैवीर्विधिभिः सत्कुलजां सह शक्यातां
 कन्यासहाय्यन् सः स पिता लोकगर्हितो लोकनिन्दितो भवेत् ॥ ६१ ॥

पुत्रादिशैवोसन्नतिपर्यन्तरहितस्य प्राप्तपुत्रत्वस्य पुत्रस्य स्वावदा-
 दिसकलद्वये तु सोदकस्य वेदाध्यापकगुरोर्नरपतेच क्रमतोऽधिकारित्वम-
 स्तीत्याह शैवीत्यादिना । शैवी तदन्वयाभावे इति सोदको ब्रह्महो
 वेदाध्यापकः गुरुः नृपो राजा च नृतस्य वित्तं धनं शिवशासनात्
 शिवाज्ञातः क्रमतो हरेयुः यथा शैवी तदन्वयाऽहत्वे प्रथमतः सोदको
 नृतस्य वित्तं हरेत्, तदभावे वेदाध्यापकः तद्वत्त्वे तु राजा
 वेति ॥ ६२ ॥

ननु केषां सपिच्छत्वं केषां सोदकत्वं केवलमोदकत्वं च केषां
 पत्रं च्याह पिच्छादित्यादिना । हे प्रिये ! पिच्छदात् पिच्छमान्ताः
 सपुत्रभाः समपुत्रभाः सपिच्छाः कश्चिदाः तत्र च्याह दशमान्ताः

विभक्तं इदं संसृष्टं स्वेच्छया तु चेत् ।
 अविभक्तविधानेन भजेरंस्तद्वनं पुनः ॥ ६४ ॥
 अविभक्ते विभक्ते वा यस्य यादृग्विभागिता ।
 कुर्यादपि तस्य दायादास्तादृग्विभवभगिनः ॥ ६५ ॥
 ये यस्य धनकर्तारो भवेयुर्जीविनावधि ।
 इत्युः पिच्छं तएवास्य शैवभार्यासु विना ॥ ६६ ॥
 लोकेऽस्मिन् जन्मसम्बन्धाद् यथाशीघ्रं विधीयते ।
 धनभागित्वसम्बन्धात् त्रिरात्रं विहितं तथा ॥ ६७ ॥

इयमपुत्रवान्ताः षोडशः स्युः ततः परं केवलगोत्रजा भवेयुः ।
 पिण्डदादिति स्ववलोपे कर्मणीति कर्मणि पञ्चमी ॥ ६२ ॥

विभक्तस्य पश्चात् स्वेच्छया संसृष्टस्य इव्यस्याविभक्तविधानेनैव
 पुनर्विभागमाह विभक्तमित्यादिना । चेद्यदि विभक्तं यत् इदं
 इत्थं स्वेच्छया संसृष्टं निश्चीकृतं स्यात्तदा तद्वनं पुनरविभक्तविधानेन
 दायादा भजेरन् ॥ ६४ ॥

श्रीपतो यस्य पुरुषस्य विभक्ताऽविभक्ताश्चलद्रव्येषु येषां यादृ-
 ग्विभागित्वं तस्य ऋण्येऽपि तत्र तेषां तादृग्विभागित्वं स्यादेवेत्याह
 अविभक्ते इत्यादिना । यस्य पुरुषस्याविभक्ते विभक्ते वा इव्ये येषां
 दायादानां तादृग्विभागिता स्यात्तस्य पुंसो ऋतेऽपि ऋण्येऽपि ते
 दायादास्तादृग्विभवभागिनो भवेयुः ॥ ६५ ॥

प्रभोतस्य यस्य पुंसो इदं येषां जमेरंस्तस्यै यावज्जीवनं
 तएव पिच्छं ददेरितिमाह ये इत्यादिना । ये पश्चांसो यस्य पुंसो
 धनकर्तारो भवेयुस्तएव जीवनावधि जीवनाख्यं जन्मस्य पुरुषस्य पिण्डं
 इत्युः परस्य शैवभार्यासु विना तस्य तत्पिण्डदानेऽधिकारो
 नास्तीत्यर्थः । शैवभार्यासुतमिति शैव्यास्तद्गृह्णन्तीनां चोपलब्ध-
 यम् ॥ ६६ ॥

यथा जन्मसम्बन्धात् सर्वेषां याज्ञवल्कीनां ऋण्यजननमित्यसकम-

पूर्णेऽगौचेऽथवाऽपूर्णे तत्कालाभ्यन्तरे ऋते ।
 अथवाऽष्वेदिवसैर्किं सुवेद्युहिं जगद्वः ॥ ६८ ॥
 कालातीते तु विज्ञाते स्वर्गेऽगौचं न विज्ञाते ।
 पूर्वं त्रिरात्रं विहितं न चेत् संवत्सरात् परम् ॥ ६९ ॥
 वर्षातीतेऽपि चेन्मातुः पितुर्वा मदस्युक्तौ ।
 त्रिरात्रमशुचिः पुत्रस्याद्या भर्तुः पतिव्रता ॥ ७० ॥

शौचं जायते एवं धनभागित्वसम्बन्धाद्गणहारिकाश्रयि त्रिरात्रमगौचं
 स्वादित्याह लोके इत्यादिना । जन्मसम्बन्धाद्युपासि लोके जने
 मरणजनननिमित्तकमगौचं विधीयते तथा धनभागित्वसम्बन्धाद्गण-
 हारिकार्येऽपि त्रिरात्रमगौचं विहितम् । लोकः स्याद्गुणे जने इत्य-
 मरः ॥ ६७ ॥

नन्वगौचकालाभ्यन्तरे एव पूर्वं स्वर्गं वाऽगौचं स्वस्तावपर-
 देशस्थानां ब्राह्मणादीनामगौचमथवासरारवगिर्देवागौचवासरै-
 र्विशुद्धिः स्यात्तद्वासरमारभ्यापरदैर्वा दशाहादिभिर्दिग्वाद्युपासात्
 पूर्णं इत्यादिना । पूर्णेऽगौचेऽथवाऽपूर्णे स्वर्गेऽगौचे तत्कालाभ्यन्त-
 रेऽगौचकालमध्ये ऋते सति अथवाऽगौचमथवाऽदिवसाऽष्वेदिवसै-
 रवशिष्टैरहोरात्रैर्द्विजादयो ब्राह्मणादयो विद्युधेवुः ऋतेऽपि विहितं
 अथवा तस्मात् । कारणाधिकरणयोश्चेत्प्रधिकरणे स्युट् ॥ ६८ ॥

नन्वगौचकालव्यपगने सति संवत्सराभ्यन्तरे एव प्रातिपदकं
 स्वस्त्यन्ते ब्राह्मणादयः कियद्गिरहोरात्रैर्विशुद्धे वुरत काङ्क काला-
 तीते इत्यादिना । कालातीते स्वगौचकालातिक्रमणे तु स्वर्गेऽगौचं
 विज्ञाते स्वगौचं न विद्यते चेद्यदि संवत्सरावृत्तात् परम् पूर्णं विज्ञात-
 मतीतं न भवेत्तदा अतीतेऽप्यगौचकाले पूर्णेऽगौचे विज्ञाते सति त्रिरात्र-
 मगौचं विहितम् । काङ्कस्यातीतं कालातीतकिति पठ्यते स्वस्त्य-
 पठीतत्पुरुषः । अतीतमित्यादिपञ्चादिषो भावे ऋः । नान्यथाऽप्यु-
 स्यात्ति अतीतेषु दिनेष्वपीति देवकवचनात् मरणादिकव्यति-
 र्गणम् ॥ ६९ ॥

अथोषध्यादिभिः कृत्वा शरीरमापतेत् ।

पूर्वाश्वीनेन कर्त्तव्यां द्विस्त्रय विधीयते ॥ ७१ ॥

प्रथोषध्यां शुद्धत्वञ्च काष्ठव्यापित्वगौरवात् ।

व्याप्य व्यापकशरीरं गरीयो व्यापकं स्मृतम् ॥ ७२ ॥

यद्यशोषान्नादिभ्यो पतेदपरसूतकम् ।

पूर्वाश्वीनेन शुद्धिः स्यादसृष्ट्या दिनद्वयम् ॥ ७३ ॥

इत्युक्तेऽपि अतापितोष्यैरुचं दृष्टवतः पुत्रस्य स्नामिने मरुचं दृष्टवताः पतिव्रतायाश्च त्विरात्मनोश्च साहित्याह वक्षतीति-
ऽपीत्यादिना । वक्षतीतिऽपि संवत्सरातिक्रम्येऽपि वेद्यदि भातः
पितृव्यो मरणस्तुतिः स्नातदा तयोर्ष्यैरुच्यन्तौ मर्त्या पुत्रः त्विरात्म-
नशुचिः स्नात् नत्रा भर्तुः स्नामिने मरणस्तुते पतिव्रता स्तो त्विरात्म-
नशुचिः स्नात् ॥ ७० ॥

इत्युक्तेऽपि अतापितोष्यैरुचं दृष्टवतः पुत्रस्य स्नामिने मरुचं दृष्टवताः पतिव्रतायाश्च त्विरात्मनोश्च साहित्याह वक्षतीति-
ऽपीत्यादिना । वक्षतीतिऽपि संवत्सरातिक्रम्येऽपि वेद्यदि भातः
पितृव्यो मरणस्तुतिः स्नातदा तयोर्ष्यैरुच्यन्तौ मर्त्या पुत्रः त्विरात्म-
नशुचिः स्नात् नत्रा भर्तुः स्नामिने मरणस्तुते पतिव्रता स्तो त्विरात्म-
नशुचिः स्नात् ॥ ७० ॥

अथोषध्यादिभिः कृत्वा शरीरमापतेत् ।
पूर्वाश्वीनेन कर्त्तव्यां द्विस्त्रय विधीयते ॥ ७१ ॥
प्रथोषध्यां शुद्धत्वञ्च काष्ठव्यापित्वगौरवात् ।
व्याप्य व्यापकशरीरं गरीयो व्यापकं स्मृतम् ॥ ७२ ॥
यद्यशोषान्नादिभ्यो पतेदपरसूतकम् ।
पूर्वाश्वीनेन शुद्धिः स्यादसृष्ट्या दिनद्वयम् ॥ ७३ ॥

अथोषध्यादिभिः कृत्वा शरीरमापतेत् ।
पूर्वाश्वीनेन कर्त्तव्यां द्विस्त्रय विधीयते ॥ ७१ ॥
प्रथोषध्यां शुद्धत्वञ्च काष्ठव्यापित्वगौरवात् ।
व्याप्य व्यापकशरीरं गरीयो व्यापकं स्मृतम् ॥ ७२ ॥
यद्यशोषान्नादिभ्यो पतेदपरसूतकम् ।
पूर्वाश्वीनेन शुद्धिः स्यादसृष्ट्या दिनद्वयम् ॥ ७३ ॥

तावत् पितृकुलाशौचं यावन्निर्वाणतन्त्रे
जाते परिणये पित्रामृतौ ब्राह्मणदाहृतम् ॥ ७३ ॥
विवाहानन्तरं नारी पतिगोत्रेण गोत्रिणी
तथा गृहीतगोत्रेण दत्तपुत्रस्य गोत्रिणी ॥ ७४ ॥
सुतमादाय सप्तत्या जनन्या जनकस्य च ।

जनमाशौचवर्त्तमानेऽहोरात्रे यद्यपरस्मिन्कं तदन्वजनानिचितक-
क्षयदाशौचं पतेत्तत्रा पञ्चाशौचैवैव व्यगीतेन शुद्धिः स्यात् । यदि त्वगौ-
चान्नादिवसे पूर्णाशौचान्तरपनिपाते सचय्यादिर्भवेत् तदाद्यहसा
पूर्वाशौचान्तरियमधिकं दिनइवमशौचं स्यात् स्मृतकर्मिणोस्तु स्मृतक-
स्याप्युपलक्षणम् । तत्राप्येवमेवावगन्तव्यम् ॥ ७३ ॥

नमस्त्री तावत्कस्य एवशौचे सत्यशौचं भवेत्सृष्टकस्य एव वा त्रि-
भयत्वाद्येत्याह कृत्वासाह तावदिन्द्रादिना । यावद्दुहाहृतसुहाहो न
भवेत्तातकालपर्यन्तं स्त्रियाः पितृकुलाशौचं पितृकुलसम्बन्धशौचं
स्यात्, एतेन विवाहात् परतो भर्तृकुलसम्बन्धेन स्त्रिया अशौचं भवे-
दिति स्मृतम् । नन्दोद्वाहादूर्ध्वसुपादकयं क्वातापितोरपि स्मृतौ
नार्याशौचं नान्यदा साह जाते इत्यादिना । परिणये पित्राहो
जाते सपत्न्यपितृमृतौ मातुः पितृस्य मरणे मातुः स्त्रियाः मातुः
त्रिदिनं नान्यदाहृतम् ॥ ७४ ॥

मन्त्रोक्तं तत्रासम्बन्धजननसम्बन्धय वान्तराशौचं विवाहाद्याः
पितृकुलसम्बन्धेन सत्यशौचं युक्तं न तु पतिकुलसम्बन्धेन शौचं
विवाहानन्तरं दिना । विवाहान्तरदाहृतं परतो नारी स्त्री
पतिगोत्रेण गोत्रिणी स्यात् । विवाहादूर्ध्वं पितृकुलसम्बन्धेन
कुलाशौचेन परिणयेन अशौचं न स्यादिति भावः । तस्मिन् दत्तपुत्रस्य
जनकगोत्रेण गोत्रवत्पमादातुगोत्रेण वेत्त नान्यदाहृतं नित्यं साह
तमेऽहिनः । तथा तेन प्रभारेण इत्यहृतस्य पतिगोत्रेण गोत्रिणी
गोत्रवन्ना स्यात् ॥ ७५ ॥

अश्विनीशतानुक्तिश्च संज्ञायात् सज्जनैः सह ॥ ७६ ॥
 अश्विनीशतं पित्रोर्धने पित्रेऽधिकारिता ।
 आदासीदं सति तद्व्यतोऽप्य पितरौ हि तौ ॥ ७७ ॥
 आपदाय शिशुं सङ्गन् सवर्णात् परिपालयेत् ।
 पक्षपशुभिर्वा वाको दत्तको न प्रशस्यते ॥ ७८ ॥
 आश्विनीशति दत्तश्चेदु गृहीतैव भवेत् पिता ।
 उत्पदाकः पित्र्यः स्यात् सर्वकर्मसु कालिके ! ॥ ७९ ॥

इदानीं आतापितोः सन्त्या पुत्रनादाय गृहीत्वा स्वगोत्रनामा-
 नुच्चार्य तद्वंशकारो भिधेव इत्याह दत्तमित्यादिना । अनन्या अन-
 यित्वा अनन्यज्ञोत्पादकस्य च सन्त्या दत्तं तत्पुत्रनादाय गृहीत्वा
 स्वगोत्रनामान् सुस्वात्मगोत्रनामभ्यान्नुच्चार्य पहीता सज्जनैर्वा-
 न्नरैः सह संजुष्यात् ॥ ७६ ॥

आश्विनीशतानुक्तिश्चने पित्रे च दत्तकपुत्रस्य सदृष्टान्तमधि-
 कारित्वाह अश्विनीशतानुक्तिश्चने पित्रेऽधिकारिता । अपिशब्दः पित्रेण योजनीयः ।
 पित्रोर्धने पित्रेऽपि अश्विनीशते पुत्रेऽधिकारिता वर्तते तद्वदादात्मोरपि
 धने पित्रे च दत्तकेऽधिकारिता स्यात् । दत्तकसादातोः पित्रेऽदा-
 यधिकारो हेतुर्दर्मयज्ञाह यत इत्यादिना । यतोऽस्य दत्तकस्य तापा-
 दातारौ हीति निश्चितौ पितरौ आतामतस्तद्वनपित्रयोस्तस्याधि-
 कारित्वेः ॥ ७७ ॥

ननु किमहात्मनो वाको दत्तकः प्रशस्यते आह आपदायानु-
 क्तिश्चने । तत्रायात् समानवर्णादायज्ञान् पश्चात्पर्यन्तं शिशुं वाकं
 सङ्गन् अश्विनीशतिः परिपालयेत्पश्चात् सवर्णात् यस्य सपश्चा-
 त्पुत्रादाय आपदायानुक्तिश्चने । आपदायानुक्तिश्चनेऽधिकारित्वव्यतीभावः ।
 पक्षपशुभिर्वा वाको दत्तको न प्रशस्यते ॥ ७८ ॥

दत्तक आदायानुक्तिश्चनेऽपि पिता स्यात्कन-
 नस्य तत्पित्र्यः सादात्वाह आश्विनीशतानुक्तिश्चने । हे कालिके !

यो यस्य धनहर्ता स्यात् स तस्यैव धनहर्ता ।
 संरक्षेन्नियमान् तस्य तद्वन्धुन् परितोषयेत् ॥ ५१ ॥
 कानीना गोलकाः कुण्डाः अतिपातकिनोऽपि ।
 नाशौचं मरणे तेषां नैव दद्याधिकारितम् ॥ ५२ ॥
 लिङ्गच्छेदो दमो येषां यासां नास्ति कर्मणः ।
 महापातकिनाञ्चापि मृती नाशौचमाहरेत् ॥ ५२ ॥
 नृणामुद्देशहीनानां परिवारान् धनान्धपि ।
 पालयेद्द्रव्येद्राजा यावद्दहादश्वत्सरम् ॥ ५३ ॥

वेद्यदि भ्रातृपुत्रोऽपि दत्तो भवेत्तदा सर्वेषु कर्मसु पत्नीतैव तस्य
 पिता भवेत् उत्पादको जनकस्तु तस्य पितृव्यः स्यात् ॥ ५१ ॥

धनहारिणा पुरुषेण धनस्वानिनो धर्मा नियमाश्च संरक्षणी-
 यास्तद्व्याप्तवाच्य सन्तोषणीया इत्याह यदत्यादिना । यः पुत्राश्च सस्य
 पुंसो धनहर्ता स्यात् स तस्य धर्माणि पात्रयेत् तस्य नियमाश्च संरक्षेत्
 तस्य बन्धुनपि परितोषयेत् ॥ ५० ॥

कानीनगोलकादीनां दद्याधिकारित्वं तेषां मरणेऽशौचं च
 नेत्याह कानीना इत्यादिना । ये कानीनाः पितृवैश्वानरप्रकाशं बन्ध-
 योत्पादिताः वे च गोलका मृते भर्त्सि जारारज्याताः वे च कुण्डा
 जीवन्त्वेव पत्नी जारजाः वे चोक्तलक्षणा अतिपातकिनोऽपि मरणे-
 ऽशौचं न स्यात् तेषां दद्याधिकारिता च नैव स्यात् । अमृते जारजः
 कुण्डो मृते भर्त्सि गोबकः इत्यमरः ॥ ५१ ॥

नासाकर्त्तृनदहृत्कापराधकर्त्तीणां स्त्रीणां लिङ्गच्छेदनदहृत्का-
 पराधकारिणां महापातकिनाञ्च पुंशामपि मृताशौचं नाहरेत्
 यमित्याह लिङ्गच्छेदन इत्यादिना । तेषां पुरुषाणां लिङ्गच्छेदः पितृ-
 कर्त्तृनं दमो दहृत्को विहितलोषां यासां नास्ति कर्मणः अतिपातकिनां
 दहृत्कासां स्त्रीणां महापातकिनां मृताशौचमाहरेत् अतिपातकिनाञ्चापि मृतो
 मरणेऽशौचं नाहरेत् इत्याह ॥ ५२ ॥

हादशवर्षे तेषां दर्भदेशान् विदाहयेत् ।

त्रिरात्रान्ते तत्सुताथैः प्रेतत्वं परिमोचयेत् ॥ ८४ ॥

तत्रशतं परिचारीभ्यः पुत्रादिक्रमतो धनम् ।

विभक्त्यन्वयानि व्याहृत्या पातकी भवेत् ॥ ८५ ॥

न कोऽपि रक्षितः यस्य दीनस्यापन्नतस्य च ।

तस्यैव ह्यपत्तिः प्राप्ता यतो भूपः प्रजाप्रभुः ॥ ८६ ॥

यद्यानच्छेदनुद्दिष्टो विभागान्तेऽपि कालिके ! ।

महद्दिष्टानां महद्व्याघ्राणां परिवारान् धनानि च हादशवर्षपर्यन्तं
राज्ञा रक्षितव्यानीत्याह ऋषामित्यादिना । चद्देशहीनानामहद्दि-
ष्टानां ऋषां महद्व्याघ्राणां परिवारान् यावद् हादशवत्सरं हादशवर्ष-
पर्यन्तं राजा पाशवेत्, तेषां धनान्यपि स एव रक्षयेत् ॥ ८३ ॥

हादशवर्षादुद्धृतमहद्दिष्टानां पुंसां कुशमयानि शरीराणि राज्ञा
एषुपुत्रादिभिर्दाहयितव्यानि त्रिरात्रान्ते तेषां प्रेतत्वञ्च भोषयितव्यमि-
त्याह हादशान्ते इत्यादिना । हादशान्ते हादशवर्षे गते याते सति
मासद्देशहीनानां ऋषां दर्भदेशान् कुशशरीराणि राजा तत्सुताद्यै-
रुद्दिष्टानां पुत्रादिभिर्विदाहयेत्, त्रिरात्रान्ते तेषां प्रेतत्वञ्च तैरेव
रिमोचयेत् ॥ ८४ ॥

ततः परसहशरक्षितजनस्वामिकं द्रव्यं विभक्त्यपुत्रादिक्रमत-
प्रत्यपरिवारेभ्यो ऋपतिर्हृद्यात् । नन्वेवमकुर्वतो नरपतेः को दोषो-
त आह अन्वयेति । अन्वया एतदकुर्वन्नुपतिः पातकी भवेत् ॥ ८५ ॥

विपत्तिं प्राप्नोऽनन्वरक्षको कर्त्वी राज्ञैव पाशनीय इत्याह न
तोऽपीत्यादिना । आपन्नतस्य विपत्तिं प्राप्नुस्य दीनस्य हरिद्वयस्य
वः कोऽपि रक्षितः न विद्यते तस्य ऋपतिरेव प्राप्ता रक्षकः स्यात्,
तो भूप एव प्रजायां प्रभुः स्वामी भवेत् । निस्सखु दुर्विधो दीनो
रिरी इगतोऽपि स इत्यनरः ॥ ८६ ॥

तस्यैव दाराः पुत्राश्च धनं तस्यैव गणतया ॥ ८० ॥
 न समर्थः पुमान् दातुं पैतृकं स्यात्स्यैव ॥
 स्वजनायाश्चान्यस्यै दारादातुमिति विना ॥ ८१ ॥
 यत्तु सोपाज्जितं रिक्तं स्यात्स्यैव स्यात्स्यैव ॥
 अस्यावरं पैतृकं च सोऽप्येव दातुमर्हति ॥ ८२ ॥
 स्थिते पुत्रेऽथवा पत्न्यां कन्यायां तत्स्यतेऽपि वा ।
 जनके च जनन्यां वा भ्रातृभ्यो वं सस्यर्थापि ॥ ८३ ॥

इत्यविभागान्तेऽप्यागतस्याहुर्हिदस्यैव पत्न्यादयो भवेदुत्तराह
 यदीत्यादिना । हे कालिके ! विभागान्तेऽप्यहुर्हिदो जनो यद्याग-
 ष्येत् तदा तस्यैव दारा भाव्याऽपुत्राश्च तस्यैव धनमपि तस्यैव एतत्
 सर्वमन्यथा न भवेत् ॥ ८० ॥

अधिकानामनुमतौ पितृकामिकस्यावरइव्यं कस्यैपिदपि दातुं
 न कोऽपि शक्नुवादित्याह न समर्थ इत्यादिना । नगस्यावरं पैतृका-
 वधारणार्थकश्च यद्दः पैतृकस्यावराभ्यां द्वाभ्यामपि सम्बध्यते तदाय-
 मर्थः । दारादातुमिति विना अधिकानामनुमतेरभावे पैतृकमेव
 स्यावरमेव यत् इव्यं तत् स्वजनायान्यस्यै वा दातुं पुमान् समर्थः
 शक्नो न भवेत् । कन्यावववनाकारेतरतरसत्तन्ने विनिकीमे इत्ययो-
 गितावधारणहेतुषु पादस्य पूर्वेऽप्युक्तं न वस्येत्तु चाव्ययम् ॥ ८० ॥

पैतृकं स्यावरश्च बहिष्यनेन सोपाज्जितस्यावराव्याज्जितइव्यक-
 वस्य पैतृकस्य च अङ्गमइव्यस्य अङ्गन्तं दानं कुर्यादिति सूचितं,
 तदेव पुनर्विस्मर्येदिति सूचितं । यत्तु सोपाज्जितं स्यात्स्यैव
 स्यावरेतरं अङ्गमं च रिक्तं धनं यत्तु स्यैव पैतृकं प्रितुवन्त्यस्यावरं
 अङ्गमं धनं तत्तु सोऽप्येव दातुमर्हति ॥ ८१ ॥

अतिसञ्जिततरपुत्राद्याननुमतावप्यालोपाज्जितस्यावरइव्यक-
 व्यं पैतृकस्यावराधनं दातुं पुमान् समर्थो भवेदिति सूचितं
 इत्यादिना—यतो भवेदित्यनेन लोकादनेन । इत्तु स्यात्स्यैव इति सूचितं

स्वार्जितं स्थावरधनमस्थावरधनञ्च यत् ।

पस्थावरं पैतृकञ्च दातुं सर्वं क्षमी भवेत् ॥ ८१ ॥

धनमीदं विधानेन दत्तं वा धर्मसात्कृतम् ।

पुंसां तदन्यथा कर्तुं पुत्राय नैव शक्यते ॥ ८२ ॥

धर्मार्थं स्थापितं रिक्त्यं दाता रक्षितुमर्हसि ।

न प्रभुः पुनरादातुं धर्मी ह्यस्य यतः प्रभुः ॥ ८३ ॥

मूलं वा तदुपस्वत्वं यथासङ्कल्पमम्बिके ।

स्वयं वा तत्प्रतिनिधिर्धर्मार्थं विनियोजयेत् ॥ ८४ ॥

इति पत्न्यां भार्यायामथवा कन्यायां दुहितरि स्थितायां तत्सुते कन्यापुत्रे वा जनके पितरि वा स्थिते जनन्यां मातरि स्थितायामेव भ्रातरि सोदरे स्थिते स्वसर्व्यपि भगिन्यामपि स्थितायां स्वार्जितमात्मीयार्जितं यद् स्थावरं धनं यच्चास्थावरधनं जङ्गम-द्रव्यं यच्च पैतृकमप्यस्थावरं धनं तत् सर्वं दातुं पुमान् क्षमः समर्थो भवेत् ॥ ८० । ८१ ॥

शङ्करोक्तेन विधानेन पुरुषेण दत्तं धर्मार्थं स्थापितं च द्रव्यं तत् पुत्रादिभिर्धर्मैवान्यथा कर्तुं शक्यमित्याह धनमित्यादिना । पुंसां पुरुषेष्वेवं विधानेन शिवोक्तेनैतादृशेन विधिना यत् धनं दत्तं यद्वा धर्मसात्कृतं धर्माधीनं कृतं धर्मार्थं स्थापितमिति यावत् तत् धनं पुत्रायैरन्यथा कर्तुं नैव शक्यते ॥ ८२ ॥

धर्मार्थं स्थापितद्रव्यस्य धर्मस्वामिकत्वाद्दातुः पुनरपाङ्गत्वं तद् व्यत्यङ्गाह धर्मार्थमित्यादिना । धर्मार्थं स्थापितं यद्विक्त्यं धनं तद्- विक्तं दाताहति तत् धनं पुनरादातुं यहीतुं दाता न प्रभुरधिपः यतोऽस्य धनस्य हीति निश्चितो धर्मः प्रभुः स्वामी ॥ ८३ ॥

मूलधनं तदुपस्वत्वं वाक्यनात्मप्रतिनिधिना वा यथासङ्कल्पं धर्मार्थं विनियोजयितव्यमित्याह मूलमित्यादिना । के अम्बिके ! यथासङ्कल्पं यद्द्रव्यमनतिक्रम्य मूलं वा धनं तदुपस्वत्वं वा तत्प्रति

स्त्रोपार्जितधनस्वार्थं दायदायापि चेत् धर्मः ।
 दद्यात् स्त्रेण तस्मान्मो नाप्यथा कर्तुमर्हति ॥ ८५ ॥
 यदि स्त्रोपार्जितस्वार्थमिच्छति धनहारिणम् ।
 ददात्यन्यैश्च दायार्थैः प्रतिरोधुं न शक्यते ॥ ८६ ॥
 एकेन पितृवित्तेन यत्र वित्तमुपार्जितम् ।
 पितरौ समांशं दायदा न साभावा विनार्जकम् ॥ ८७ ॥
 पैतृकाणि च वित्तानि नष्टेषु हारयेत् यः ।

निधिरात्मनः प्रतिनिधिर्वा धर्मार्थं विनि-योजयेत् सुखसामाये
 तत्सदृशो य उपादोयते स प्रतिनिधिः ॥ ८४ ॥

मनुपार्जितजननेन प्रेमतो दायहारिणोऽपि दत्तं स्त्रोपार्जितद्रव्य-
 स्वार्थमन्यः पुमानन्यथा कर्तुमर्हति न नेत्यत आह स्त्रोपार्जितधनस्त्रो-
 न्यादिना । धनी पुमांश्चेद्यदि स्त्रेण प्रेम्णया स्त्रोपार्जितधनस्वार्थं
 दायदायापि धनहारिणोऽपि दद्यात्तदाप्यो जनस्तस्त्रेण स्त्रोपा-
 र्जितधनस्वार्थमन्यथा कर्तुं नार्हति - योग्यो भवति । इतोऽनन्तरं वक्ष्य-
 माणस्य वचनस्य बलं शिविषयत्वात् द्वयं शिविषयकमिदं वचनम् ॥ ८५ ॥

ननु बहूनां दायदानान्मेकस्मै दीयमानं स्त्रोपार्जितधनस्वार्थं
 मन्ये दायदाः प्रतिरोधुं शक्नुवन्ति न नेत्यत आह यदोक्त्यादिना ।
 यद्यर्जको धनहारिणां दायदानां मध्ये एकस्मै धनहारिणे स्त्रोपा-
 र्जितस्य द्रव्यस्वार्थं ददाति तदाप्यैदायार्थैः प्रतिरोधुं न शक्यते न
 शक्यते ॥ ८६ ॥

ननु पैतृकद्रविषेणोपार्जिते वित्ते सर्वे दायदा भागाहारे भवे-
 युर्न नेत्याद्यङ्गायामाह एकेनेत्यादिना । यत्र वेत्तु दायारेणुं सभ-
 येनेकेन दायारेण येन पितृवित्तेन पैतृकेण धनेन वित्तं धनमुपा-
 र्जितं ते सर्वे दायदास्तस्मिन् पितरौ पैतृके वित्ते समांशः समां-
 शिनः स्युः तमर्जकं विना साभावास्तु न स्युः कित्त्वर्जकं पितरौ
 साभावा इत्यर्थः ॥ ८७ ॥

दायादानां तदनेभ्य उद्यत्तां द्वांशमर्हति ॥६८ ॥
 पुष्पं विस्रं च विद्या च नाशयेदशरीरिणम् ।
 शरीरम् पितृसंक्रान्तं किञ्च स्यात् पौष्टकं वसु ॥६९ ॥
 पृथगक्षैः पृथग्विज्ञैः संतुजैर्वदुपार्जितम् ।
 सर्वं तत् पितृसंक्रान्तं तदा स्त्रोपार्जितं कुतः? ॥१०० ॥
 अतो महेषि ! स्वादासैर्येन यत् धनमर्जितम् ।
 स्त्रोपार्जितं तदेव स्यात् स तत्स्वामी न चापरः ॥१०१ ॥

विनष्टानि पौष्टकाणि इत्यःख्युद्धरतो जनस्य तत्र भागद्वयहा-
 रित्वमन्वेष्टान्तु समभानित्वमित्याह पौष्टकाण्योत्सादिना । दायादानां
 मध्ये वस्तु दायादो नष्टेऽपि नाशेऽपि सति पौष्टकाणि विस्रान्त्युद्धा-
 रवेत् स उद्यत्तां तदनेभ्यो द्वांशं भागद्वयमर्हति अन्धे तु समसंगं
 समस्त इत्यर्थः ॥ ६८ ॥

वपुषः पौष्टकत्वेन वपुष्मदान्त्रितानां विद्याविज्ञादीनामपि पौष्टक-
 त्वसत्त्वात् पृथगक्षैर्विद्यैरपि अतुल्यैस्त्रैरोपार्जितानां सर्वेषां धनानां
 पितृसम्बन्धितानां वायाद् स्त्रोपार्जितत्वं न विद्येदतो निजादासै-
 र्जितानां संकषण्डव्यासां स्त्रोपार्जितत्वमर्जकमात्रस्वामिकत्वस्य चातव्य-
 मित्येतदेवाह पृथग्वित्सादिना न चापरः इत्यन्तेन स्त्रोपार्जितत्वेन ।
 यथाहोतोः पुष्पं धर्मं विद्या धनं च विद्या शास्त्रादितत्त्वज्ञानं
 शरीरिणमर्हति न नाशयेत्तत्रान्येत्, किन्तु शरीरिणमेवाशयेत्
 शरीरम् पितृः पितृसम्बन्धि भवति । अतः किं वस्तु धनं पौष्टकं
 पितृसम्बन्धि न भवेदपि तु सर्वं वस्तु पौष्टकमेव स्यात् ॥ ६९ ॥

इवमक्षैरिति । अतः पृथगक्षैर्विभिन्नभक्तैः पृथग्विज्ञैर्विभक्तधने-
 ऽपि असंजैर्वदुपार्जितं तत्सर्वं पितृसंक्रान्तं पितृसम्बन्धं
 प्रातं तदा स्त्रोपार्जितं धनं कुतो भवेत्, धनस्य स्त्रोपार्जितत्वं न
 वक्ष्येदित्यर्थः ॥ १०० ॥

अत इति । हे महेषि ! अतो हेतोः स्वादासैरात्मपरिचर्यैर्येन

मातरं पितरं देवि ! गुरुं चैव पितामहान् ।
 मातामहान् करेणापि प्रहरन्नेव दायभागम् ॥ १०२ ॥
 निम्नवन्द्यानपि प्राणैर्न तेषां धनमाप्नुयात् ।
 हतानामन्यदायादा भवेद्युर्ध्वमभागिनः ॥ १०३ ॥
 नपुंसकाः पङ्कवश्च यासाञ्छादनमम्बिके ! ।
 यावज्जीवनमर्हन्ति न ते स्युर्हायभागिनः ॥ १०४ ॥
 सस्वामिकं प्राप्तधनं पथि वा यत् कुत्रचित् ।
 तृपस्तत् स्वामिने प्राप्तु दापयेत् सुविचारयन् ॥ १०५ ॥

पृथगङ्गादिनाऽपृथगसादिना वा पुंसा यत् धनमर्जितं तदेकं धनं
 स्तोपार्जितं स्यात् । सोऽर्जक एव तत्स्वामी स्तोपार्जितस्य धनस्य
 प्रभुर्न चापरोऽर्जकभिन्नः स्वामी ॥ १०१ ॥

मातादीन् पाणिनापि प्रहरतो मानवस्य दायभागित्वं नैव स्यादि-
 त्याह मातरमित्यादिना । हे देवि ! मातरं जननीं पितरं जनकं
 गुरुं मन्वोपदेष्टारं बह्वचनस्य बह्वप्रवचकत्वात् पितामहान् पिता-
 मह्यदीन् मातामहान्चापि मातामहादीनपि करेण पाणिनापि प्रह-
 रन्नरो दायभाङ्गैव भवेत् । अपि शब्देन दण्डादिना मातादीन् प्रहर-
 तस्तु सुतरामेव दायभागित्वं न भवेदिति सूचितम् ॥ १०२ ॥

आत्मादीनपि धनार्थं मारयतः पुरुषस्य हतस्वामिकत्व-
 निरंशकत्वमपरदायादानाञ्च समंशकत्वं स्यादित्याह निम्नवन्द्या-
 दिना । अन्यानपि जनान् प्राणैर्निम्नवन्द्यादयस्त्वेव हतानां धनं
 नाप्नुयाच्च लभेत किन्तु हतानामन्ये हन्तुर्भिन्ना दायादा धनभागिनो
 भवेयुः ॥ १०३ ॥

अयाऽनशानां पङ्कजीवानां यावज्जीवनं यासाञ्छादनमम्बिके
 स्यादित्याह नपुंसका इत्यादिना । हे अम्बिके ! अमम्बिके ! नपु-
 सका पङ्कवश्च यावज्जीवनं जीवनपर्यन्तं केषां यासाञ्छादनमम्बिके
 दायभागिनो न स्युः ॥ १०४ ॥

अस्मान्निष्ठायां जीवानामस्मान्निष्ठाधनस्य च ।

शास्त्रं तत्र भवेत् स्वामी दशमांशं तृपेऽप्येत् ॥ १०६ ॥

स्वावरं धनमस्मान्निष्ठे स्थिते सान्निध्यवर्तिनि ।

योग्ये क्रेतरि विक्रीतुं न शक्तः स्थावराधिपः ॥ १०७ ॥

सान्निध्यवर्तिनां प्रातिः सवर्षी वा विशिष्यते ।

तद्योरभावे सुहृदो विक्रीत्रिच्छा गरीयसौ ॥ १०८ ॥

नवध्यादी ब्रह्मस्य सस्मान्निष्ठाधनस्य प्राप्तुं जनगामित्वं स्थादात्म-
स्मान्निष्ठाधनं वेत्तत आह सस्मान्निष्ठाधनत्वादिना । पथि मार्गे यत्
जलनिहा स्थाने सस्मान्निष्ठाधनं प्राप्तुं धनं सुविचारयत्पुत्रस्तु स्वामिने
प्राप्तधनस्यापि पतये प्राप्तुं पुं वा दापयेत् ॥ १०५ ॥

नवध्याधिकाः प्राप्ता गवाश्वाद्यो जीवास्तादृशानि प्राप्तानि
धनानि च प्राप्तां पुंसां गच्छे युवंसुधाधिपं वेत्त्याशङ्कयाभाह स्वस्मा-
निकानामित्वादिना । अस्मान्निष्ठाधनं स्वामिरहितानां जीवानां गवा-
श्वादीनामस्मान्निष्ठाधनस्य धनस्य च प्राप्ता जनस्तत्र तेषु प्राप्तेषु स्वामी भवेत्
तत्र च दशमंशं प्राप्ता तृपेऽप्येहृद्यात् । जीवानामिति धनस्येति च
कर्त्तृकर्त्तव्योः कृतीति कर्त्तव्यं षष्ठी ॥ १०६ ॥

ननु स्थावरद्रव्यस्मानिना दूरस्थं योग्यसमीपस्थयोः क्रायकयोर्मध्ये
कतरस्य स्थावरं धनं विक्रीतं शक्यते तत्राह स्थावरमित्वादिना ।
सान्निध्यवर्तिनि समीपस्थादिनि योग्ये क्रयार्हे क्रेतरि क्रायके स्थिते
सस्मान्निष्ठाधनं दूरवर्तिने पुंसे स्थावरं धनं विक्रीतं स्थावराधिपो जनः
शक्तो न भवेत्, किन्तु सान्निध्यवर्तिने एव विक्रीतं शक्तुं वादित्यर्थः ।
सन्निधरेव सान्निध्यम् । पठ्यन्त्यादीनां स्वार्थे उपसंख्यानमिति
स्वार्थे षष्ठी ॥ १०७ ॥

नवध्यादीनां सान्निध्यवर्तिनां मध्ये कतनस्य स्थावरद्रव्यस्यच
वैशेष्यतया आह सान्निध्यत्वादिना । सान्निध्यवर्तिनां मध्ये प्राति-
र्जोत्सवो विशिष्यते, सवर्षीः समानवर्षी वा विशिष्यते, तद्योर्प्रातिसव-
र्षयोरभावे सुहृदो निष्ठाधि विशिष्यन्ते । ननु बहूनां मोक्षज्ञानां

निर्णीतमूल्येऽप्यन्येन स्यावरस्य क्रयोद्यमे ।
 तन्मूल्यं चेत् समीपस्योराति क्रोता न स्यापरः ॥ १०६ ॥
 मूल्यं दातुमशक्तश्चेत् सम्यतो विक्रयेऽपि वा ।
 सन्नधिस्थस्तदान्यस्मै नृही शक्तोऽतिविक्रये ॥ १०७ ॥
 क्रीतं चेत् स्यावरं देवि ! परोक्षे प्रतिवाचिनः ।
 श्रवणादेव तन्मूल्यं दत्त्वासौ प्राप्तुमर्हति ॥ १११ ॥

सवर्णानां सुहृदाश्च मध्ये कतमस्य स्यावरं द्रव्यं तत्प्रप्तौ विक्रीषी-
 तेष्वत आह विक्रोतिच्छेति विक्रोतुर्विक्रयकर्तुरिच्छा गरीबसो गुरतरा
 भवेत् । क्रमत एव तेषां मध्ये यस्मै विक्रोतुमिच्छेत्तस्मै एव विक्रीषी-
 तेति भावः ॥ १०८ ।

नग्न्यनिर्णीतमूल्यं स्यावरं वित्तं तन्मूल्यं ददता समीपस्या-
 यिना क्रीयेत निर्णीतमूल्येनान्येन वेत्ताशङ्कायाभाह निर्णीतित्वा-
 दिना । स्यावरस्य वित्तस्य क्रयोद्यमे सत्यन्येन समीपस्यभिर्ज्ञेन पुंसा
 निर्णीतमूल्येऽपि मूल्ये निर्णीतेऽपि सति तन्मूल्यमन्यनिर्णीतमूल्यत-
 स्यावरद्रव्यमूल्यं चेद्यदि समीपस्यो जनो राति ददाति तदाऽपरः
 समीपस्यभिर्ज्ञो जनः क्रीता क्रायको न भवेत्, किन्तु समीपस्य एव
 मूल्यं दत्त्वा क्रीषीयादित्यर्थः ॥ १०६ ॥

स्यावरधनस्य मूल्यं दातुमशक्तुवति तद्विक्रये संश्रुतिं वापि
 कुर्वति समीपस्यायिनि जने दूरस्थाय तद्विक्रोतुं तत्प्रप्तौ शक्तौतीत्यत
 आह मूल्यमित्त्वादिना । सन्नधिस्थः समीपस्यायी जनश्चेद्यदि स्वान-
 रस्य मूल्यं दातुमशक्तो भवेत्, तस्य विक्रवेऽपि वा सम्यतः संश्रुतिमात्रं
 भवेत्, तदा नृही नृहस्थोऽन्यस्मै सन्नधिस्थमिच्छाय विक्रमे शक्तौति
 शक्तो भवति ॥ ११० ॥

ननु समीपस्यायिनः परोक्ष एवान्येन क्रीतं स्यावरं वित्तं
 क्रीतेव प्राप्तुमर्हति तत् सुत्वैव तन्मूल्यं ददत् समीपस्यायी वेत्ता-
 शङ्कायाभाह क्रीतश्चेदित्त्वादिना । हे देवि ! चेद्यदि प्रतिवाचिनः

क्रोता तत्र षड्वारामान् विनिर्माति भनक्ति वा ।

मूर्खं दत्त्वापि नाप्नोति स्यावरं सन्निधिस्थितः ॥ ११२ ॥

करहीना प्रतिहता वन्द्यारण्यातिदुर्गमा ।

अनादिष्टोऽपि तां भूमिं सम्यक् कर्तुमर्हति ॥ ११३ ॥

बहुप्रवाससाध्यायास्तस्या भूमिर्नहीभ्यते ।

दत्त्वा दशमं भुञ्जीयात् भूमिस्वामी यतो नृपः ॥ ११४ ॥

सन्निधिस्थानो जनस्य परोक्षे स्यावरं इव्यमन्येन क्रीतं भवेत्
तदा चवषादेव तन्मूर्खमन्यक्रीतस्यावरद्वयं प्राप्तुं नार्हतीति
सूचितम् ॥ १११ ॥

क्रायकजनविनिर्मितमन्दिरारामं तद्गन्धमन्दिरापवनं वा क्रीतं
स्यावरधनं मूर्खं दत्त्वापि समीपस्थायी नामुमर्हतीत्याह क्रीतेत्या-
दिना । क्रोता जनसत्त्व क्रीते स्यावरे यदि षड्वारामान् षड्वाण्युप-
वनानि च विनिर्माति करोति तत्र विनिर्मितानेव तान् भनक्तुमर्ह-
यति वा तदा सन्निधिस्थितो जनो मूर्खं दत्त्वापि स्यावरधनं नाप्नोति
न कश्चते ॥ ११२ ॥

भूमिपाशेनानाप्नापितेनापि पुंसा जलोद्भवा काननोद्भवा
च करहीनाश्चिन्ताभूमिः सम्यक् कर्तव्येत्याह करहीनेत्यादिना ।
वन्धा जलोद्भवाऽरण्या काननोद्भवा चातिदुर्गमातएवाऽप्रतिहतास्त्रि-
साऽतएव करहीना राजघातभागरहिता वा भूमिस्तं भूमि-
मनादिष्टोऽपि भूषेनानाप्तोऽपि पुंसः सम्यक् चक्षुष्यां कर्तुम-
र्हति ; वने जले भवा, वन्द्यादित्यादिभ्यो वदिति यत् । पदः
वीकाकनन्दतं जीवनं भुवनं वनमित्यमरः । अरण्ये भवा आरण्या
अरण्याश्च इति चः ॥ ११३ ॥

अनेकावाङ्मवाध्यवन्द्यारण्यादितिजातवस्तुनो दशमं भूमि-
स्वामिस्वाहाद्ये वसुधां वगिष्टं सर्वं स्वयं भोक्तव्यमित्याह वदित्या-
दिना । यतो यतो राजा भूमिस्वाम्यतो बहुप्रवाससाध्याया अनेक-

वापीकूपतडागानां खननं वृक्षरोपणम् ।
 परानिष्टकरे देशे न गृहं कर्तुमर्हति ॥ ११५ ॥
 देवार्थं दत्तकूपादौ तथा स्त्रीतस्वतीजले ।
 पानाधिकारिणः सर्वे सेचनेऽनिकवाचिनः ॥ ११६ ॥
 यत्सोयसेचनास्त्रीका भवेयुर्जलकातराः ।
 न सिद्धेयुर्जलं तस्मादपि सन्नधिपत्तिनः ॥ ११७ ॥
 धनाभामविभक्तानामंशिनं सन्नतिं विना ।
 तथा निर्णीतविस्तानामसिद्धौ न्यासविक्रमौ ॥ ११८ ॥

परिश्रमनिष्ठाद्यायास्तस्या वन्वावा अरस्वायाश्च भूनेर्जातस्य वस्तुनो
 दृग्ग्रां दग्ग्रां महीभूते रास्ते दत्ताऽवधिदं सर्वं भुञ्जीत ॥ ११४ ॥

खनानाकाङ्क्षितोत्पादके खाने वाष्पादीनां खननं वृक्षावा-
 मारोपणं गेहस्य निर्माणं च न विधेयमित्याह वापीत्यादिना ।
 वाष्पादिखननवृक्षरोपणगृहकरणवत्त्वाद् परानिष्टकरेऽन्यानीयधि-
 तोत्पादके देशे वापीकूपतडागानां खननं तथा वृक्षस्य रोपणं तथा
 वृक्षस्य रोपणं तथा गृहमपि कर्तुं जनो नार्हति ॥ ११५ ॥

देवार्थदत्तकूपादिजले नदीजले च सर्वेषां पानाधिकारिता
 सेकाधिकारिता तु तद्विकटस्याविनामेवेत्याह देवार्थमित्यादिना ।
 देवार्थं दत्तकूपादौ तथा स्त्रीतस्वतीजले नदीवारिणि ह्येवं पानाधि-
 कारिणः सेचने त्वन्निकवाचिनो निकटस्याचिन एवाधिकारियो
 भवेयुः ॥ ११६ ॥

ननु यद् पानीयसेचनतस्तत्सुवनीपस्याचिनो लोका जना ज्ञातुवा
 भवेयुस्तच्छब्दं सेचनीयं न वेत्सत त्याह यत्सोवेत्यादिना । यत्सोवे-
 चनाद्यास्य कूपादेवारिणः सेकास्त्रीका जना जलकातराः पानीयव्या-
 कला भवेयुस्तस्याच्छब्दं सन्नधिपत्तिनीऽपि न सिद्धेयुः दूरपश्चिमात्
 का वास्ता ॥ ११७ ॥

दायादा सन्नतनोरविभक्तदत्तव्याधिविक्रयदीर्घस्य वरहितम्

स्याप्यानां स्वामित्वात् धनानाकष्टेऽप्ययत्नतः ।

तन्मूल्यं दापयेत्तेन स्वामिने सर्वथा नृपः ॥ ११६ ॥

अभिमत्या स्थापकस्य पश्चादित्यस्तवपुनाम् ।

व्यवहारे कर्तव्यं धर्मात् सम्प्रोषयेत् पशून् ॥ १२० ॥

स्वामी निवृत्तयेत्यत्र स्वावरादीनि मानवः ।

निवृत्तयेति चान्यथा भवेत् ॥ १२१ ॥

न्यासविक्रययोश्च सिद्धत्वं न भवेदित्याह धनानामित्यादिना ।
अग्निना दायादानां सम्पत्तिं विना स्वविभक्तानां धनानां न्यासविक्रया-
वसिद्धौ सिद्धौ न भवेताम् । तथा निष्पीतवित्तानां वित्तानीमान्यस्यैवेति
वित्तानीमानोयन्ति वेति निष्पीयरहितद्रव्याणां स्थापनक्रियौ सिद्धौ
न स्याताम् ॥ ११८ ॥

यस्यान्वयेन्यस्तद्रव्याणाञ्च ज्ञानपूर्वकादयत्नाज्ञागो भवेत् तेन पुंसां
तन्मूल्यं तत्स्वामिने नृपतिना दापयितव्यमित्याह स्याप्यानामि-
त्यादिना । ज्ञानादयत्नतो ज्ञानपूर्वकादयत्नात् स्याप्यानां न्यासवित्तानां
वृद्धवित्तानाञ्च नष्टेऽपि नागोऽपि सति यज्ञेऽपि स्थापितानि वृद्धानि
च वित्तानि नष्टानि तेन पुंसां तन्मूल्यं स्थापितवृद्धवित्तमूल्यं स्वामिने
तद्वित्ताभिपतये नृपो राजा सर्वथा सर्वप्रकारेण दापयेत् ; ज्ञानाकष्टे-
ऽप्ययत्नत इति वदता सदाशिवेन तद्रज्यायै यत्नसत्त्वेऽपि कथञ्चित्तज्ञागो
सति तन्मूल्यं नृपेण न दापयितव्यमिति क्लृप्तवाचास ॥ ११९ ॥

स्थापकसम्पत्त्या कृतन्यस्तपश्चादित्यस्तुव्यवहारेणैव पुंसां स्थापिताः
पशवः सम्प्रोषयितव्या इत्याह अभिमत्येत्यादिना । स्थापकस्य
द्रव्यन्यासकस्य अभिमत्या सम्पत्त्या पश्चादित्यस्तवस्तुनां व्यवहारे कृते
सति तन्मूल्यं न्यस्तवस्तुषु मध्ये पशून् धर्मात् धारकः पुरुषः सन्तोष-
येत् । ज्ञानपूर्वकविधेरनित्यत्वात् पश्चादित्यस्तवस्तुनामित्यत्र नामोक्ति
न दीर्घत्वम् । स्वामिकस्याप्यनित्यत्वात् धर्मात् तत्रार्द्धधातुकस्येहूना-
देदिति नैवार्थः ॥ १२० ॥

नैकपुत्रः सुतां दद्याच्चैकस्त्रीकस्तथा स्त्रियम् ।
 नैककन्यः सुतां शैवोद्वाहे पितृहितः पुमान् ॥ १२५ ॥
 देवे पितरो च वाण्ड्ये राजहारे विशेषतः ।
 यद्विदध्यात् प्रतिनिधिस्तन्नियन्तुः कृतिर्भवेत् ॥ १२६ ॥
 न दण्डार्हः प्रतिनिधिस्तथा दूतोऽपि सुव्रते ! ।
 निचोक्तृकृतदोषेण विधिरिष सनातनः ॥ १२७ ॥
 ऋणे कृषी च वाण्ड्ये तथा सर्वेषु कर्मसु ।

अपि कन्यायाः शैवविधिभिस्तु पुनरुद्वाहो भवत्येवेति सूत्रयाम्-
 भूये ॥ १२४ ॥

एकपुत्रो यैकस्त्रीकैकपुत्रीकैश्च च पितृहितेन पुंसा पुत्र-
 दानं स्त्रीदानं शैवोद्वाहे कन्यादानञ्च नैव कार्यमित्याह नैकपुत्र
 इत्यादिना । एकपुत्रः पुमान् सुतां एतं कर्माचिच्च दद्यात्, तथैक-
 स्त्रीकः स्त्रियं न दद्यात्, ऐककन्यश्च शैवोद्वाहे सुतां कन्यां न दद्यात्,
 आदीनामदाने हेतुं दर्शयन् पुमान् विधिनष्टि कथम्भूतः
 पुमान् पितृहितः यतः पितृभ्यो हितोऽतो न दद्यादि-
 त्तयः ॥ १२५ ॥

प्रतिनिधिना विहितं यद्यद्वाटिकं कर्म सर्वमात्मनैव विहितं
 वेदित्याह शैव इत्यादिना । देवे पितरो वाण्ड्ये च कर्मणि
 विशेषतो राजहारे च प्रतिनिधिर्द्विदध्यान्तन्नियन्तुः प्रवर्त्तयितुः
 तिर्भवेत् देवे पितरो वाण्ड्ये इति निन्दारणे सप्तमी क्रियते इति
 तितः । स्त्रियं क्लिप्तिति कर्मणि क्लिन् ॥ १२६ ॥

ननु निन्दन्नाकृतेनापराधेन प्रतिनिधिदूतो दण्डनीयौ भवेतां
 वैश्वानरश्च जेत्यादिना । सु सुव्रते ! शोभनव्रतशालिनि ! निचो-
 क्तदोषेण निचोक्तृविहितापराधेन प्रतिनिधिः तथा दूतश्चा-
 षोऽपि दण्डार्हौ न भवेत् । एव सनातनो नित्यो विधिर्विधा-
 त् ॥ १२७ ॥

यद्यदङ्गीकृतं लोकैस्तत् कार्यं धर्मसम्मतम् ॥ १२८

अधीशेनावितं विश्वं नाशं यान्ति निनञ्जवः ।

तत्पातुन् पाति विश्वे शस्तस्मात्कीकृति भवेत् ॥ १२९

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मनिर्णय-
सारे श्रीमदाद्यासदागिपर्सवादे समाप्तमध्य-
हारकथनं नाम द्वादशोऽध्यायः ।

अथ लघ्यादावन्येषु च सकलकर्मसु निश्चितस्याङ्गीकृतस्यावश्य-
रणीयतामाह ऋष्य इत्यादिना । ऋष्ये लघौ वार्ष्णिज्ये ऋषिज्ञ-
मंषि च तथान्येषु सर्वेषु कर्मसु लोकैर्जनैर्धर्मसम्मतं यद्यदङ्गीकृत-
तत् सर्वं कार्यं विधातव्यम् । धर्मसम्मतमित्यनेन पापसम्मत-
स्वीकृतं सर्वथा लोकानामकरणीयमिति ध्वनितम् ॥ १२८ ॥

आत्मनो भद्रमभिलक्ष्य ज्ञानवैलोकीकृतिरैव भवितव्यमित्याह
अधीशेनेत्यादिना । यतोऽधीशेन जगदीश्वरेणावितं रक्षितं विश्वं
संसारं निनञ्जवो नाशयित्तुमिच्छन्वो जनाः स्वयं नाशं यान्ति प्राप्नुयन्ति
तस्मात्तु विश्वपाहकास्तु विश्वेशः पाति रक्षति तस्माद्धेतोर्लोकहितो
जनो भवेत्, नश्यत्यत्मान्भाविनोऽप्यर्थः ॥ १२९ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रटीकायां द्वादशोऽध्यायः ।

अथ त्रयोदशोऽङ्काः ।

इति निगदितवन्तं देवदेवं महेशं
निखिलनिगमसारं स्वर्गमोक्षैकबीजम् ।
कलिमलकलितानां पावनैकान्तचित्ता
त्रिभुवनजनमाता पार्वती प्राह भक्त्या ॥ १ ॥

देव्युवाच ।

महद्योनेरादिशक्तेः स्रष्टाकाख्या महाद्युतेः ।
सूक्ष्मातिसूक्ष्मभूतायाः कथं रूपनिरूपणम् ॥ २ ॥
रूपं प्रकृतिकार्याणां सा तु साक्षात् परात्परा ।
एतन्मै संशयं देव ! विशेषाच्छेत्तुमर्हसि ॥ ३ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ;

उपासकानां कार्याय पुरैव कथितं प्रिये ! ।
गुणक्रियानुसारेण रूपं देव्याः प्रकल्पितम् ॥ ४ ॥

इतीत्यादिना । निगदितवन्तस् कथितवन्तस् कलिमलकलि-
तानां पावनैकान्तचित्ता कलिमलकैः संयुक्तानां जनानां पावने दृढ-
मानसा ॥ १ ॥

पार्वती महेशं प्रति किनाहेत्यपेक्षायामाह महद्योनेरित्यादिना ।
महद्योनेः महत्तत्त्वोत्पत्तिस्थानभूतायाः ॥ २ ॥

वा महाकाशी एतत् एतम् ॥ ३ ॥

श्रीसदाशिव उवाच । उपासकानानित्यादिभिर्हृ-
त्भिः । हे प्रिये ! उपासकानां जनानां कार्याय गुणक्रियानु-

श्वेतपीतादिको वर्षो यथा कृष्णं विलीयते ।
 प्रविशन्ति तथा कालां सर्वभूतानि श्वेतजे ॥ ५ ॥
 अतस्तस्याः कालशक्तं निर्गुणाया निराकृतेः ।
 द्वितायाः प्राप्तयोगानां वर्षः कृष्णो निरूपितः ॥ ६ ॥
 नित्यायाः कालरूपाया अव्ययायाः शिवात्मनः ।
 असृतत्वाललाटेऽस्याः शशिविहङ्गं निरूपितम् ॥ ७ ॥
 शशिसूर्याग्निभिर्निर्त्यैरखिलं कालिकं जगत् ।
 सम्प्रश्यति यतस्तस्मात् कल्पितं नयनत्रयम् ॥ ८ ॥
 ग्रसनात् सर्वसत्त्वानां कालदन्तेन चर्वणात् ।
 तद्रक्तसङ्घो देवेश्याः वासी रूपेण भाषितम् ॥ ९ ॥
 समये समये जीवरक्षणं विपदः शिवे ! ।

शारेण देव्या महाकाल्या रूपं कल्पितं न तु वास्तवमिति पुनैव
 मया कथितम् ॥ ४ ॥

श्वेतेत्यादिना । श्वेतैजसे ! पार्वति ! यथा कृष्णे वर्षे श्वेत-
 पीतादिको वर्षो विलीयते विशेषेण लीनो भवति, तथैव काल्यामपि
 भूतानि प्रविशन्ति प्रलीयन्ते अतो श्वेतोऽस्याः काल्या वर्षः कृष्णो
 निरूपितः कथित इत्यन्वयः । प्राप्तयोगानाम् लक्षणानुरूपमोक्षो-
 पायानाम् ॥ ५ । ६ ॥

नित्याया इत्यादिना । नित्याया उक्तत्वानुगुण्याया काल्याया
 अप्रकृत्यरहित्यायाः शिवात्मनः कल्याणस्वरूपायाः कालरूपाया
 अस्याः काल्या असृतत्वात् श्वेतोर्ललाटे शशिविहङ्गं निरूपितं
 कथितम् ॥ ७ ॥

कालिकम् कालसम्भवम् ॥ ८ ॥

सर्वसत्त्वानाम् अशेषजनूनाम् कालदन्तेन कालरूपेण दन्तेन
 तद्रक्तसङ्घः सर्वसत्त्ववृषिरससृष्टः ॥ ९ ॥

प्रे रक्षं स्त्रक्षकार्येषु वरदाभयमीरितम् ॥ १० ॥

रजीजनितविश्रामि विष्टभ्य परितिष्ठति ।

अतो हि कथितं भद्रे ! रत्नापघ्नासनस्थिता ॥ ११ ॥

क्रीडन्तं कालिकां कालं पौत्वा मोहमयीं सुराम् ।

पश्यन्ती चिन्मयी देवी सर्वसाक्षिस्वरूपिणी ॥ १२ ॥

एवं गुणानुसारिणं रूपाणि विविधानि च ।

कल्पितानि हितार्थीय भक्तानामल्पमेधसाम् ॥ १३ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

ध्यानं यत् कथितं काल्या जीवनिस्तारहेतवे ।

तस्यानुरूपतो मूर्त्तिं सृक्ष्मयीं वा शिलामयीम् ॥ १४ ॥

दारुधातुमयीं वापि निर्माय यदि साधकः ।

विचित्रभवनं कृत्वा वस्त्रालङ्कारभूषिताम् ॥ १५ ॥

स्वापयेत्तत्र देवेशो किं फलं तस्य जायते ।

प्रतिष्ठा केन विधिना तस्याः प्रतिकृतेः प्रभो ! ।

कर्त्तव्या तदशेषेण कृपया मे प्रकाशयताम् ॥ १६ ॥

वापीकूपगृहहारामदेवप्रतिकृतेस्तथा ।

प्रतिष्ठा सूचिता पूर्वं गदिता न विशेषतः ॥ १७ ॥

समये इत्यादिना । हे शिवे ! समये समये काले काले विपदः
सकाशात् जीवानां रक्षणं स्त्रक्षकार्येषु प्रेरणं च कालिकाया वरदा-
भवमीरितम् । विपसी जीवानां रक्षणमभवं कथितं स्त्रक्षकार्येषु
प्रेरणं वरः कथित इत्यर्थः ॥ १० ॥

विष्टभ्य अवलम्ब्य ॥ ११ ॥

कालिकस् कालसम्भवं जगत् । चिन्मयी ज्ञानस्वरूपा ॥ १२ ॥ १३ ॥

बाद्यायाः कालिकायास्तज्जिज्ञानां च देवतानां प्रतिभाया नृहृ-

तद्विधानमपि त्रीतुमिच्छामि त्वन्मुखात् ।
कथ्यतां परमेशान ! कृपया यदि रोचते ॥ १८ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

गुह्यमेतत् परं तत्त्वं यत् पृष्टं परमेश्वरि ! ।
कथयामि तव ज्ञेहात् समाहितमनाः शृणु ॥ १९ ॥
सकामाश्चैव निष्कामा द्विविधा भुवि मानवाः ।
अकामानां पदं मोक्षः कामिनां फलमुच्यते ॥ २० ॥
यो यद्देवप्रतिकृतिं प्रतिष्ठापयति प्रिये ! ।
स तन्नोकमवाप्नोति भोगानपि तदुद्भवान् ॥ २१ ॥
मृगस्ये प्रतिबिम्बे तु वसेत् कल्पायुतं द्विवि ।
दारुपाषाणधातूनां क्रमाद्दृश्यगुणाधिकम् ॥ २२ ॥
लृणकाष्ठादिरक्षितं ध्वजवाहनसंयुतम् ।
मन्दिरं देवमुद्दिश्य काममुद्दिश्य वा नरः ।

दीनास्तु प्रतिष्ठा विधानं, फलं गृहादिप्रदानफलस्तु त्रीतुमिच्छन्ती ।
श्रीदेव्युवाच—ध्यानचित्तादिना । हे प्रभो ! जीवनिस्तारहेतवे कात्या
यद्यानं कथितं तस्य ध्यानस्वातुरूपतो मृगस्येति मृत्तिकारविकारभूतां
शिलास्येति दारुधातुस्येति वा मूर्तिं निर्माय विचित्रं भवनं कृत्वा तत्र
भवने वस्त्रालङ्कारभूषितां देवेशीं कार्त्वीं साधको यदि स्थापयेत्तदा
तस्य साधकस्य किं फलं जायते इत्यन्वयः । प्रतिकृतेः प्रति-
मायाः ॥ १४-१७ ॥

अपिना फलम् ॥ १८ ॥

श्रीदेव्यैवं प्रार्थितः सन् श्रीसदाशिव उवाच गुह्यमेतद्विद्या-
दिना ॥ १९-२१ ॥

प्रतिबिम्बे प्रतिमायाम् अत्र प्रतिष्ठापिते सति इत्यन्वयः ।
स्यम् ॥ २२ ॥

संस्कार्याहुत्सृजेषापि तस्य पुण्यं निशामय ॥ २३ ॥
 त्वयादिनिर्मितं गीहं यो दद्यात् परमेश्वरि ! ।
 वर्षकोटिसहस्राणि स वसेद्देववेश्मनि ॥ २४ ॥
 इष्टकाण्डप्रदाने तु तस्माच्छतगुणं फलम् ।
 ततोऽयुतगुणं पुण्यं शिलागीहप्रदानतः ॥ २५ ॥
 शेतुसङ्ग्रहदाताद्ये ! यमलोकं न पश्यति ।
 सुखं सुरालयं प्राप्य मोदते स्वर्निवासिभिः ॥ २६ ॥
 वृक्षारामप्रतिष्ठाता गत्वा त्रिदशमन्दिरम् ।
 कल्पपादपवृन्देषु निवसन् दिव्यवेश्मनि ।
 भुङ्क्ते मनोरमान् भोगान् मनसो यानभीक्षितान् ॥ २७ ॥
 प्रीतये सर्वसत्वानां ये प्रदद्युर्जलाशयम् ।
 विधूतपापास्ते प्राप्य ब्रह्मलोकमनामयम् ।
 निवसेयुः शतं वर्षानश्वसां प्रतिशीकरम् ॥ २८ ॥
 यो दद्याद्वाहनं देवि ! देवताप्रीतिकारकम् ।
 स तेन रक्षितो नित्यं तल्लोके निवसेच्चिरम् ॥ २९ ॥
 मृगमये वाहने दत्ते यत् फलं जायते भुवि ।
 दारुजे तद्दशगुणं शिलाजे तद्दशाधिकम् ॥ ३० ॥
 रिक्तिका कांक्ष्यताम्नादिनिर्मिते देववाहने ।
 दत्ते फलमवाप्नोति क्रमात् शतगुणाधिकम् ॥ ३१ ॥

निशामय श्लेषु ॥ २३-२७ ॥

अज्ञातवत् बापीक्षुपादिकम् अनामयम् निरुपद्रवम् प्रतिशीकरम्
 प्रत्यङ्मुखम् ॥ २८ ॥

तल्लोके तस्य देवस्य लोके ॥ २९ ॥ ३० ॥

देव्यागारे महासिंहं वृषभं शङ्कराक्षये ।
 गरुडं कौशवे गीहे प्रदद्यात् साधकोत्तमः ॥ ३२ ॥
 तीक्ष्णदंष्ट्रः करालास्यः शटाशोभितकन्धरः ।
 चतुरङ्घ्रिर्वज्रखो महासिंहः प्रकीर्तितः ॥ ३३ ॥
 शृङ्गायुधः शङ्कायः चतुष्पादचित्तचुरः ।
 वृहत् ककुत् कृष्णपुच्छः श्यामस्कन्धा वृषः स्मृतः ॥ ३४ ॥
 गरुडः पक्षिजङ्घस्तु नरास्यो दीर्घनासिकः ।
 पादसङ्कोचसविष्टः पक्षयुक्तः कृताञ्जलिः ॥ ३५ ॥
 पताकाध्वजदानेन देवप्रीतिः शतं समाः ।
 ध्वजदण्डस्तु कर्त्तव्यो द्वात्रिंशच्चस्तसम्भितः ॥ ३६ ॥
 सुदृढश्चिद्राहितः सवलः शुभदर्शनः ।
 वेष्टितो रक्तवस्त्रेण कोटी चक्रसमन्वितः ॥ ३७ ॥
 पताका तत्र संयोज्या तत्तद्वाहनत्रिङ्गिता ।
 प्रशस्तमूला सूक्ष्माया दिव्यवस्त्रविनिर्मिता ।

गिनिका पिच्छम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

महासिंहस्वरूपमाह तीक्ष्णदंष्ट्र इत्याद्येकेन । करालास्यः दन्त-
 वदनः शटाशोभितकन्धरः शटया परस्परस्त्रिःशोसशिरोपससूत्रेण शोभिता
 कन्धरा यस्य तथाभूतः चतुरङ्घ्रिः चतुष्पादः ॥ ३३ ॥

वृषभस्वरूपमाह शृङ्गायुध इत्याद्येकेन । चित्तचुरः नील-
 चुरः ॥ ३४ ॥

गरुडस्वरूपमाह गरुड इत्याद्येकेन । नरास्यः मनुष्यरूपः ॥ ३५ ॥

पताकेत्यादिना । पताकाध्वजदानेन पताकासविष्टध्वजदानेन
 शतं समाः शतवर्षाणि देवप्रीतिर्भवति, तयोर्मध्ये पूर्वं ध्वजदानं पताका
 ध्वजदण्ड इत्यादिना साङ्गैः । कोटी कपभागे ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

शोभमाना ध्वजाश्च वा पताका सा प्रकीर्तिता ॥ ३८ ॥
 वासीभूषणपर्यङ्कयानसिंहासनानि च ।
 पात्रप्राशनताम्बूलभाजनानि पतदग्रहम् ॥ ३९ ॥
 मणिसुक्ताप्रबालादिरत्नान्यात्मप्रियञ्च यत् ।
 यो दद्याद्देवमुद्दिश्य अद्याभक्तिसमन्वितः ।
 स तद्भोक्तुं समासाद्य तत्तत् क्रीडितुं लभेत् ॥ ४० ॥
 कामिनां फलमित्युक्तं चयिष्णुः स्वप्नराज्यवत् ।
 निष्कामानाम् तु निर्वाणं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ ४१ ॥
 जलाशयगृहाराभसेतुसंक्रमशाखिनाम् ।
 देवतानां प्रतिष्ठायां वास्तुदैव्यं प्रपूजयेत् ॥ ४२ ॥
 अमर्षयित्वा यो वास्तुं कुर्यात् कर्माणि मानवः ।
 विघ्नन्तस्याचरेद्वास्तुः परिवारगणैः सह ॥ ४३ ॥
 कपिलास्यः पिङ्गकेशो भीषणो रक्तलोचनः ।
 क्रीटराघो लम्बकर्णो दीर्घजङ्घो महीदरः ॥ ४४ ॥
 पशुतुण्डः काककण्ठो वज्रबाहुर्ब्रह्मन्तकः ।
 एते परिकरा वास्तोः पूजनीयाः प्रयत्नतः ॥ ४५ ॥
 मण्डलं शृणु वक्ष्यामि यत्र वास्तुं प्रपूजयेत् ॥ ४६ ॥
 वेद्यां वा समदेशे वा शस्ताद्विरुपलेपिते ।

तत्र ध्वजदण्डपताकामाह तत्तद्वाहनविघ्नितेत्यादिना सपाद-
 लोकेन । ध्वजाप्ये ध्वजदण्डायभागे ॥ ३८ ॥

पतदग्रहम् सुखात् पततो जलताम्बूलादेर्वाङ्कं पात्रविशेषम् ॥ ३९ ॥
 समासाद्य सम्प्राप्य । ४०-४३ ॥

अथ वास्तुदैव्यस्य परिवारानाह कपिलास्य रत्नादिना वाहेन ।
 परिकराः परिवाराः ॥ ४४-४६ ॥

वाय्वीशकोणयोर्मध्ये हस्तमात्रप्रमाणतः ।

• सूत्रपातक्रमेणैव रेखात्मिकां प्रकल्पयेत् ॥ ४७ ॥

ईशानादग्निपर्यन्तमपरां रचयेत्तथा ।

आग्नेयासैऋतं यावत् नैऋताद्दःशवावधि ॥ ४८ ॥

दत्त्वा रेखे चतुष्कोणमिकं मण्डलमालिखेत् ॥ ४९ ॥

कोणसूत्रे पातयित्वा चतुर्धा विभजेत् तत् ।

यथा तत्र भवेद्देवि ! मत्स्यपुच्छचतुष्टयम् ॥ ५० ॥

ततो भित्त्वा पुच्छमूलं वारुणाहासवावधि ।

कौवेराद् याम्यपर्यन्तं दद्याद्देखादयं सुधीः ॥ ५१ ॥

ततश्चतुर्षु कोणेषु कोणरेखान्वितेष्वपि ।

कर्णाकारिण्ययोगेण न्यसेद्देखाचतुष्टयम् ॥ ५२ ॥

वास्तुप्रपञ्चनार्थं मण्डलमेवाह वेद्यां नेत्यादिभिः । वेद्यां वा
यस्ताद्भिः प्रयसौर्जौरूपलेपिते समदेशे वा वाय्वीशकोणयोर्मध्ये
सूत्रपातक्रमेणैव हस्तमात्रप्रमाणत एकां रेखां प्रकल्पयेत्, तथा
तेनैव प्रकारेण ईशानादीशानकोणभारभ्याग्निकोणपर्यन्तमपरा-
मस्यां रेखां रचयेत्, तत्रैवाग्नेयादग्निकोणभारभ्य नैऋतं यावत्
नैऋतकोणावधि नैऋतात् नैऋतमपि कोणभारभ्य वारुणावधि
वायुकोणपर्यन्तं क्रमतो ह्ये रेखे दत्त्वा एव विधानेन एकं चतुष्कोणं
मण्डलमालिखेत् ॥ ४७-४९ ॥

कोणसूत्रे इत्यादिना । हे देवि ! तत्र चतुष्कोणे मण्डले
यथा मत्स्यपुच्छचतुष्टयं भवेत्तथा तत् चतुष्कोणं मण्डलं कोणसूत्रे
पातयित्वा चतुर्धा विभजेत् विभक्तं कुर्यात् ॥ ५० ॥

तत इत्यादिना । ततः सुभीर्जनो वारुणाद् पश्चिमकारण
याम्यपर्यन्तं दक्षिणावधि च पुच्छमूलं भित्त्वा देखादयं
दद्यात् ॥ ५१ ॥

एवं सङ्केतविधिना कोष्ठानां षोडशं लिखन् ।
 पञ्चदशैर्न कुर्वन् रक्षयेद्यत्नमुत्तमम् ॥ ५३ ॥
 चतुर्षु मध्यकोष्ठेषु पद्मं कुख्यात् मनोहरम् ।
 चतुर्दलं पीतरक्तकर्णिकं रक्तकेशरम् ॥ ५४ ॥
 दद्यान् शङ्करवर्णानि यद्वा पीतानि कल्पयेत् ।
 यद्येष्टं पूरयेत् पद्मसन्निस्थानानि वर्णकैः ॥ ५५ ॥
 शाश्वतं कोष्ठमारभ्य कोष्ठानां द्वादश क्रमात् ।
 श्वेतकण्ठमोतरक्तैश्चतुर्वर्णैः प्रपूरयेत् ॥ ५६ ॥
 दक्षिणवर्त्तयोगिनः कोष्ठानां पूरणं प्रिये ! ।
 वामावर्त्तनं देवानां पूजनं तेषु साधयेत् ॥ ५७ ॥
 पद्मे समर्चयेद्वास्तुदैत्यं विघ्नापशान्तये ।
 ईशादिद्वादशे कोष्ठे कपिलास्यादिदानवान् ॥ ५८ ॥
 कुम्भण्डक्रांतिविधिना कुर्वन्नलसंस्कृतिम् ।
 यद्वाशक्त्याहुतिं दत्त्वा वास्तुयज्ञं समापयेत् ॥ ५९ ॥

तत्र दद्यादिना । ततःपरं कोणरेखान्तिषु चतुर्त्रयि कोष्ठेषु
 कर्णिकविषयोप्य रेखाचतुष्टयं न्यसेत्, यदिना कोणरेखान्तिषु चतुर्षु
 कोष्ठेषु कर्णिकात् पूर्णाविधि रेखाद्वयसत्तराद्दक्षिणवर्षि च रेखाद्वय
 न्यसेत् ॥ ५३ ॥

एवमित्यादिना । एवं सङ्केतविधिना इत्थं सङ्केतविधानेन कोष्ठानां
 षोडशं लिखन् । ननु केन इत्थं चेदं मण्डपमादिषु दिक्षुपेक्षायांमाह
 पञ्चदशैर्नकारिना ॥ ५३ ॥

पद्मसन्निस्थादिना । तत्रचतुर्षु मध्यकोष्ठेषु मनोहरं चतुर्दलं
 पीतरक्तकर्णिकं पीतरक्तवर्णमोजकोषकं रक्तकेशरं पद्मं
 कल्पयेत् ॥ ५४-५५ ॥

एवं वास्तुयज्ञं कथयित्वादीनां तत्र उपरिधारणं वाङ्मोः

इति ते कथिता देवि ! वासुपूजा शुभप्रदम् ।
यां साधयन्तः कापि वासुविघ्नो वाधते ॥ ६० ॥
देश्युवाच ।
मण्डलं कथितं वासोर्विधानमपि पूजने ।
ध्यानं न गदितं नाथ ! तद्दिदानीं प्रकाशये ॥ ६१ ॥
श्रीसदाशिव उवाच ।
ध्यानं वक्ष्मि महेशानि ! श्रूयतां वासुखण्डम् ॥
यस्यानुशीलनात् सद्यो नश्यन्ति सर्वसाधनम् ॥ ६२ ॥
वतुर्भुजं महाकायं जटामण्डितमस्तकम् ॥
त्रिसासनं करासास्यं हारकुण्डलशोभितम् ॥ ६३ ॥
लम्बोदरं दौर्घकणं लोमशं पीतवाससम् ॥
गदात्रिशूलपरशुखट्वाङ्गं दधतं करैः ॥ ६४ ॥
असिचक्रधरैर्वीरैः कपिलास्त्रादिभिर्हृतम् ॥
शङ्खामन्तकं साक्षादुद्यदादित्वसन्निभम् ॥ ६५ ॥
ध्यायेद्देवं वासुपतिं कूर्चपद्मासनस्थितम् ।

पूजाया विधानमाह वामाशक्तौनेत्यादिना साङ्ग इत्येव । तन्तु वासु-
कोष्ठेषु वानावर्त्तेन देवानां दीप्यतां कपिलास्त्रादीनां हारकुण्डल-
पूजनं साधयेत् ॥ ५७-६० ॥

एवं वासुमण्डलं तस्य सपरिवारस्य वासोः पूजाया विधानम्
श्रुत्वेदानीं वासोध्यानं श्रोतुमिच्छन्ती श्रोतुमुवाच मण्डलविघ्न-
टनः ॥ ६१ ॥

एवं मार्चितः सन् श्रीसदाशिव उवाच ध्यानमिच्छादिया ॥ ६१ ॥

वासोध्यानमेवाह वतुर्भुजमित्यादिना साङ्ग इत्येव ॥ ६२ ॥

साधयन्तु वस्तुकोमविधिम् ॥ ६० ॥

- मारीभसि रीमभये हाकित्यादिभये तथा ॥ ६६ ॥
- श्रीकृष्णतिलकामयहोत्रे व्याख्यारक्षीभयेऽपि च ।
- धात्वैवं पूजयेद्वासुं परिवारसमन्वितम् ॥ ६७ ॥
- तिलोज्यपायसैर्हुत्वा सर्वशान्तिमवाप्नुयात् ।
- वशा वासुः शूजनीयः प्रोक्तकर्म्मसु सुवते ! ॥ ६८ ॥
- ग्रहाणापि तथा पूज्या दशदिक्पतिभिर्युताः ।
- वज्रा विष्णुश्च रुद्रश्च वाणो लक्ष्मीश्च शङ्करी ॥ ६९ ॥
- भातरः अगषियाश्च सम्पूज्या वसवस्तथा ।
- पितरो यद्यदृताः स्युः कर्म्मस्वतेषु कालिके ! ॥ ७० ॥
- सर्वन्तस्य भवेद्द्वयं विघ्नश्चापि पदे पदे ।
- अतो महेशि ! यत्नेन प्रोक्तसंस्कारकर्म्मसु ॥ ७१ ॥
- पितृणां दृढतयेऽत्राभ्युदयिकं श्राद्धमाचरेत् ।
- ग्रहयन्त्रं प्रवक्ष्यामि सर्वशान्तिविधायकम् ॥ ७२ ॥
- यत्नं सम्पूजिताः सेन्दा ग्रहा यच्छन्ति वाञ्छितम् ।
- त्रिदिकोपैर्लिखेद्यन्त्रं तद्वह्निर्दत्तमालिखेत् ॥ ७३ ॥
- विदध्याद्दृत्तलग्नानि दलान्यष्टौ च तद्वहिः ।
- चतुर्द्वारान्वितं कुर्यात् भूपरं सुमनोहरम् ॥ ७४ ॥
- वासवेशानयोर्मध्ये भूपुरस्य वह्निःस्थले ।
- द्वयं विरचयेदेकं प्रादेशपरिमाणकम् ॥ ७५ ॥
- दक्षोवाङ्गणयोर्मध्ये चापरं कल्पयेत्तथा ॥ ७६ ॥
- उद्यदादिस्वर्गात्मन् उद्यत्स्वर्गसदृशम् ॥ ६५-७२ ॥
- उद्यत्ः उद्यदादिदशदिक्पतिर्जिताः यच्छन्ति ददति ॥ ७३ ॥
- पञ्चदशदिग्वाङ्गणं त्रिदिकोपैरिस्थादिभिः । प्रथमतस्त्रिकोपैर्वि-
- विष्टं कर्म्म लिखेत् ततस्तद्वह्निर्दत्तकोपेभ्यो वह्निर्दत्तं चतुर्द्वारकं

नवग्रहाणां वर्गेन नवकोणानि पूरयेत् ।
 मध्यत्रिकोणद्वौ पार्श्वौ मध्यदक्षिणभेदतः ॥ ७७ ॥
 श्वेतपीतौ विधःतव्यौ पृष्ठभागः सितेतरः ।
 अष्टदिक्पतिवर्गेन पर्णान्यष्टौ प्रपूरयेत् ॥ ७८ ॥
 सितरक्तासितैसूर्यैः पुरः प्राकारमः चरेत् ।
 पुरो वह्निस्ये द्वे वृत्ते देवि ! प्रादेशसम्भिते ॥ ७९ ॥
 उपर्यधःक्रमेणैव रक्तश्वेतं विधाय च ।
 सन्धिस्थानानि यन्तस्य स्वेच्छया रचयेत् सुधीः ॥ ८० ॥
 यत्कोष्ठे यो ग्रहः पूज्यो यत्पत्रे यश्च दिक्पतिः ।
 यद्दारेऽवस्थिता ये च तत्क्रमं शृणु साम्प्रतम् ॥ ८१ ॥
 मध्यकोणे यजेत् सूर्यं पार्श्वयोरुक्तं मिश्राम् ।
 पश्चात् प्रचण्डयोर्दण्डौ पूजयेदंशुमात्मिनः ॥ ८२ ॥
 भानूर्ध्वकोणे पूर्वस्यः पञ्चयेद्रजनीकरम् ।

नवग्रहमालिखेत्, ततो उत्तमगमन्यपी दलानि पत्राणि विरच्य
 कर्त्यात् तद्विचित्रसहारात्मिनं रुमनीकरं भूपुरस्यैव, ततो वायु
 वेशानयोर्मध्ये भूपुरस्य वह्निस्ये प्रादेशपरिमाणकमेतं वृत्तं कर्तुं
 मण्डलं विरचयेत्, ततो दक्षिण वरुणयोर्मध्ये उपरिचमयोर्मध्ये भूपुर
 वह्निस्ये तथैव प्रादेशपरिमाणकमपरं वृत्तं मण्डलं कल्पयेत्
 येत् ॥ ७४-७६ ॥

नवग्रहाणां मालिखितानां । तत् सूर्यादीनां नवग्रहाणां
 विधिद्वयं पूर्वैर्नवकोणानि पूरयेत्, ततः मध्यदक्षिणभेदतः मध्यत्रि
 कोणद्वौ पार्श्वौ क्रमतः श्वेतपीतौ विधःतव्यौ, अष्टदिक्पति
 पृष्ठभागः सितेतरः पार्श्वयोर्विधःतव्यः ततः रक्तश्वेतयोर्विधि
 तीनां वचनं विधिद्वयं पत्राणि प्रपूरयेत् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

प्राग्भिरे मङ्गलं याम्बी बुधं नैऋतकोणके ॥ ८३ ॥
 हृदयति वाक्ये च देव्याचार्यं प्रपूजयेत् ।
 यमैश्वरन्तु वायुष्ये कोविदग्रानयोः क्रमात् ।
 राहुं केतुं यजेत् चन्द्रं परितस्तारकागणान् ॥ ८४ ॥
 सूर्ये रक्तः शशौ हृत्तो मङ्गलोऽरुणविग्रहः ।
 बुधजीवो वास्तुपीती खेतः शुक्रोऽसितः शनिः ॥ ८५ ॥
 राहुकेतुं विचित्राभौ ग्रहवर्णाः प्रकीर्त्तिताः ।
 चतुर्भुजं रविं ध्यायेत् पद्मद्वयवराभयैः ॥ ८६ ॥
 चिन्तयेच्छशिनं दानसुद्राऽसृतकराम्बुजम् ।
 कुजमीषत्कुजतनुं हस्ताभ्यां दण्डधारिणम् ।
 ध्यायेत् सोमालजं बालं भाललीलितकुन्तलम् ॥ ८७ ॥
 यज्ञसूत्रान्वितं ध्यायेत् पुस्तकाचकारं गुरुम् ।

चित्तेत्यादिना । ततः सितरक्तसितैः अतलोहितमण्डलैश्च सूर्यैः
 इरो भूपुरस्य प्राकारमन्वरेत् कर्मात् । हे देवि ! पुरो भूपुरस्य वह्निस्ये
 प्रादेशेऽवस्थिते हे हस्तं चतुर्भुजे मण्डले उपर्यधःक्रमेणैव रक्तघृते वि-
 धावः सुधीः वास्तुको यन्त्रस्य चिन्तयानानि स्मरेत्वा रक्षयेत्
 ॥ ७९-८३ ॥

परितः कर्मात् ॥ ८४ ॥

यत्र क्रमतः सूर्यादीनां नवपहाषां वर्षमाह सूर इत्यादिना
 चतुर्भुजः । सूरः सूर्याः ॥ ८५ ॥

यत्र सूर्यादीनां नवपहाषां क्रमतो ध्यानमाह चतुर्भुजमि-
 त्यादिभिः । पद्मद्वयवराभयैर्विग्रहं चतुर्भुजं रविं सूर्यं ध्यायेत्,
 दानसुद्राऽसृतकराम्बुजं दानसुद्रां वास्तुतश्च कराम्बुजवोर्यस्य
 तन्नाभूतं चिन्तयन् चन्द्रं चिन्तयेत् ॥ ८६ ॥

सोमालजम् बुधम् । भाललीलितकुन्तलम् भाले लीलिताच-

एवं दैत्यगुरुषापि कायं खलु मनेश्वरम् ॥ ८० ॥
 राहुकेतु शिरःकायो विक्रमो मूरवेष्टितो ॥
 स्त्रैः स्वैर्ध्यानैर्यं हानिदां यजे दिक्पतिदिक्पतीनाम् ॥ ८१ ॥
 दलेष्वटसु पूर्वादिकमतः साधकोत्तमः ॥
 सहस्राक्षं यजेदादौ पीतकीचेयवाससम् ॥ ८० ॥
 वज्रपाणिं पीतवर्चं स्थितमैरावतीपथि ॥
 रक्तभं छागवाहस्य गच्छिहस्तं हुताशनम् ॥ ८१ ॥
 ध्यायेत् काल ललाप्रस्थं दक्षिणं कृष्णविषहम् ॥
 निःश्रुतिं खड्गहस्तञ्च श्यामलं बाजिबाहनम् ॥ ८२ ॥
 वरुणं मकरारूढं पाशहस्तं सितप्रभम् ॥
 ध्यायेत् कृष्णविषं वायुं मृगस्यचाङ्गुयायुधम् ॥ ८३ ॥
 कुबेरं कनकाकार रत्नसिंहासनस्थितम् ॥
 सुतं यज्ञगणैः सर्वैः पाशाङ्ग शक्रराज्जम् ॥ ८४ ॥
 ईशानं वृषभारूढं त्रिशूलवरधारिणम् ॥
 व्याघ्रचर्माम्बरधरं पूर्णन्दमदृशप्रभम् ॥ ८५ ॥
 ध्यात्वा चेतान् क्रमादिशु ब्रह्मानन्तो पुरो वहिः ।
 जडाधोवृत्तयोरक्षीं ततोऽक्षीं हारदेवताः ॥ ८६ ॥

चिताः कुन्तवाः क्रोगा यस्य तशभूतम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥
 इहा प्रजायित्वा ॥ ८६ ॥
 अथ क्रमन रन्द्रादीनामष्टानां दिक्पतीनां ध्यातुं इति
 महसाक्षिणोऽभिः । पीतकीचेयवाससम् पीतं सौमेयं कृष्णको-
 बोत्सं वायो वज्रं यस्य तत्राम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥
 काशम् यमम् । कुन्तापत्यम् महिषस्थं त्रिर्श्रुतिं कृष्णराज-
 यम् ॥ ८०-८५ ॥
 ध्यात्यं व्यादिना । एतान् रन्द्रादीनाम् ॥ दिक्पतीनाम् ॥ ध्यात्वा

उषधीभिः शक्रशुभोः पृषदाख्याः प्रकीर्तिताः ।
 जयन्तः चतुरास्यतस्तुकेषां बृहत्प्रियाः ।
 यस्मिन्निःप्रिये च वक्राभ्यान्नुदुर्जयाः ॥ ८७ ॥
 त्रिप्रियाः पृथक्चैव भोजनादौ महोदरः ।
 उत्तरद्वारपाथे ते सर्वे यस्मात्प्रपाणयः ॥ ८८ ॥
 श्रूयतां ब्रह्मणो ध्यानमनस्तस्यापि सुव्रते ।।
 रत्नोत्पलनिभो ब्रह्मा चतुरास्यसत्तुर्भुजः ॥ ८९ ॥
 हंसाकृदा वराभोतिमान्नापुस्तकपाणिकः ॥ १०० ॥
 हिमकुन्देन्दुधवलः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
 सहस्रपाणिशङ्कोः श्रेयाऽनन्तः सुरापुरैः ॥ १०१ ॥
 ध्यानं पूजाक्रमश्च यि यन्त्रश्च कथितं प्रिये ।।
 वास्वदिक्रमतो ह्येतां मन्त्रानपि शृणु प्रिये । ॥ १०२ ॥
 अकारा ह्यववाहस्यः षड्द्वीर्वरसंयुतः ।
 भूषितीनादविद्भ्यां वास्तुमन्त्रः षड्वारः ॥ १०३ ॥

अनादिना पूजयित्वा च पुरो भूपुराद्विष्णुर्वापः शिवशोर्वासीबोर्न-
 षड्वारोर्ब्रह्मातो दिङ्गतो क्रमतोऽर्च्यो पूजनीयो ततो द्वारदेवता
 चर्च्यः ॥ ८६ ॥

पूज्याद्द्वारैरेता एताह उषो भोज रत्नादिना वाङ्म-
 वेत् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

अकारा ध्यानमेवाह रत्नोत्पलनिभ इत्यादिना ॥ ८९ ॥ १०० ॥

अथानमय ध्यानमाह हिमकुन्देन्दुधवल इत्याद्येनेन ॥ १०१ ॥

एतन्मन्त्राणादीनामवतानाम् ॥ १०२ ॥

वास्वदीर्घाः क्रमतो चर्च्यन्ते एताह अकारा रत्नादिभिः । ह्य-
 ववाहस्यः षड्द्वीर्वरसंयुतो नादवि-

तारं मायां तीम्बररुणे छेऽन्तमारोग्यं वदेत् ।
 वज्रिजायां ततो दत्त्वा सूर्यमन्त्रं सप्तदशैत् ॥ १०४ ॥
 कामो माया च वाणी च ततोऽमृतकरिति च ।
 अमृतं प्रावय इन्द्रं स्वाहा साममनुर्धतः ॥ १०५ ॥
 ऐं ह्रीं ह्रीं सर्वपदाहुष्टावागय नागय ।
 स्वाहावसानो मन्त्रोऽयं मङ्गलस्य प्रकीर्तितः ॥ १०६ ॥
 ह्रीं श्रीं सौम्यपदसोक्ता सर्वान् कामान् ततो वदेत् ।
 पूरयान्ते वज्रिकान्तामिष सौभाग्यजे मनुः ॥ १०७ ॥
 तारिण्यं पुटिता वाणी ततः सुरगुरो ! पद्म ।

न्दुःख्यां भूषितश्च कर्तव्यः एवञ्च ह्रीं श्रीं चं ह्रीं श्रीं ह्रीं इति
 षडक्षरो वास्तुमन्त्र उद्धृत आसीत् ॥ १०२ ॥

तारमित्यादिना । पूर्वम् तारं प्रथमं वदेत्, ततो मायां ह्रीं
 बीजं वदेत्, ततस्तिम्बररुणे इति वदेत्, ततो छेऽन्तमारोग्यं वदेत्,
 ततो वज्रिजायां दत्त्वा सूर्यमन्त्रं सप्तदशैत् । योजनया ह्रीं ह्रीं तिम्-
 ररुणे आरोग्यदाय साहेति सूर्यमन्त्र उद्धृत आसीत् ॥ १०४ ॥

काम इत्यादिना । पूर्वं कामः ह्रीमिति बीजस्येत ततो
 मायां ह्रीं बीजस्येत ततो वाणोरोमिति बीजस्येत ततोऽमृत-
 करेत्स्येत ततोऽमृतस्येत ततः प्रावयइन्द्रस्येत ततः स्वाहा
 चेत योजनया ह्रीं ह्रीं ऐं अमृतकराऽमृतं प्रावय प्रावय साहेति
 योजनसुधतः ॥ १०५ ॥

ऐमित्यादिना । पूर्वम् ऐं ह्रीं ह्रीं वदेत् ततः सर्वपदाहो
 वागय नागयेति वदेत् । योजनया ऐं ह्रीं ह्रीं सर्वपदाहो वागय नाग-
 येति मन्त्रो जातः स्वाहावसानः स्वाहावसानोऽयं मङ्गलस्य मन्त्रः प्रकी-
 र्तितः ॥ १०६ ॥

सौमित्यादिना । पूर्वम् ह्रीं श्रीं सौम्यपदं सोक्ता ततः सर्वान्
 कामान् वदेत् । ततः पूरयान्ते वज्रिकान्तामिषं वदेत् । योजनया ह्रीं

अभीष्टं यच्छ यच्छेति स्वाहामन्त्रो बृहस्पतिः ॥ १०८ ॥

शां शीं शूं शैं शतः शौं शः शुक्रमन्त्रः समीरितः ॥ १०९ ॥

श्रीं श्रीं श्रीं श्रीं सर्वशत्रून् विद्रावय पट्टहयम् ।

मार्त्तं शूद्रानवे पश्चात् नमो मन्त्रः शनैश्चरे ॥ ११० ॥

श्रीं श्रीं श्रीं श्रीं सोमशत्रो शत्रून् विध्वंसय हयम् ।

राहवे नम इत्येष राहोर्भैरुहदाहृतः ॥ १११ ॥

क्रूं क्रूं क्रूं क्रूं कीतवे स्वाहा कीतोर्भैरुः प्रकीर्त्तितः ॥ ११२ ॥

सं रं शूं वं यमिति चं ह्रीं व्रीममिति क्रमात् ।

इन्द्राद्यनन्तदिक्पानां द्रव्यमन्त्राः समीरिताः ॥ ११३ ॥

श्रीं शौंश्च सर्वान् कामान् पूरय स्वाहेत्येष सोमात्मजे बुधे मनु-
र्यतः ॥ १०७ ॥

तारेण्येत्वादिना । तारेण्य प्रथमेन पुटिता स्वाहावन्त्रो च संयुक्ता
वायी वक्रव्या ततः सुरपुरो इति पदं वदेत् । तताऽभीष्टं यच्छ य
च्छेति वदेत् । ततः स्वाहेति वदेत् । योजनया ओम् ऐं ओं
सुरपुरो अभीष्टं यच्छ यच्छ स्वाहेति बृहस्पतेर्भन्त्रो मतः ॥ १०८ ॥

शां शीं शूं शैं शौं शः इति शुक्रमन्त्रः समीरितः क-
थितः ॥ १०९ ॥

श्रीं श्रीं श्रीं श्रीं सर्वशत्रून् निति
वदेत् । ततो विद्रावयपट्टहयं वदेत् । ततो मार्त्तं शूद्रानवे इति
वदेत् । प्रथममनो वदेत् । योजनया श्रीं श्रीं, श्रीं श्रीं सर्वशत्रून्
विद्रावय विद्रावय मार्त्तं शूद्रानवे नमः इति शनैश्चरे मन्त्रो
र्यतः ॥ ११० ॥

श्रीं श्रीं श्रीं श्रीं सोमशत्रो शत्रून् निति
वदेत् । ततो विध्वंसय हयं वदेत् । ततो राहवे नम इति वदेत् ।
योजनया श्रीं श्रीं, श्रीं श्रीं सोमशत्रो शत्रून् विध्वंसय विध्वंसय
राहवे नम इत्येष राहोर्भैरुहदाहृतः कथितः ॥ १११ । ११२ ॥

अन्येषां परिवाराणां नाममन्त्रः प्रकीर्तितः ।
 अनुक्तमन्त्रे सर्वत्र विधिरथ शिवोक्तिः ॥ ११४ ॥
 नमोऽस्तमन्त्रे देवेशि ! नमो योऽनेन कृतः ।
 स्वाहान्त्रेऽपि तथा मन्त्रे न द्रव्यादङ्गिक्रमम् ॥ ११५ ॥
 महाद्विभ्यः प्रदातव्यं पुष्पं वास्तव्यं शुभ्रम् ॥
 तेषां वर्णानुरूपेण नास्तथा प्रीतये भवेत् ॥ ११६ ॥
 कुशण्डकोक्तविधिना वज्रं संख्यायन्तं सुधीः ।
 पुष्पैश्चावचेर्यद्वा समिद्धिर्हीममाचरेत् ॥ ११७ ॥
 शान्तिकर्मणि पुष्टौ च ब्रह्मदी हव्यवाहनः ।
 प्रतिष्ठायां लोहिताक्षः शत्रुहा क्रूरकर्षणि ॥ ११८ ॥
 शान्तौ पुष्टौ महेशानि ! तथा क्रूरेऽपि कर्षणि ।
 ग्रहयागं प्रकुर्वाणो वाञ्छितार्थमवाप्नुयात् ॥ ११९ ॥
 यथा प्रतिष्ठाकार्येषु देवार्चा पितृतर्पणम् ।
 वास्तोर्यागे ग्रहाणाञ्च तद्देव विधीयते ॥ १२० ॥
 यद्ये कस्मिन् दिने द्विस्त्रिः प्रतिष्ठा यागकर्षं च ।
 तन्त्रेण तत्र देवार्चा पितृश्राद्धाग्निसंस्क्रियाः ॥ १२१ ॥

लमित्यादिना । लमिति रमिति लमिति लसिति लमिति
 यमिति लमिति लौमिति लोमिति लमित्येते क्रमाद्विन्द्यादीनामन्त्र-
 नानां द्विक्रपाणां दृशन्त्याः समोदिताः कथिताः ॥ ११३ ॥ ११४ ॥

वज्रवज्रभास्वस्त्राहेति पदम् ॥ ११५ ॥

तेषाम् महादीनाम् ॥ ११६ ॥

समिद्धिः काष्ठैः ॥ ११७ ॥

ब्रह्मदी ब्रह्मनामा लोहिताक्षो लोहितवर्षाक्षः ॥ ११८ ॥
 शत्रुहा क्रूरकर्षणि ॥ ११९ ॥

जलाशयस्य हीरामसेतुसंक्रामशास्त्रिनः ।

वाहनासनशोकाणि वासोऽलङ्काराणि च ॥ १२२ ॥

पादुकावनीश्यावाशि देवकस्तूनि याम्बपि ।

मङ्गलानि दिवाय न प्रदद्याः फलेषुवः ॥ १२३ ॥

आम्बे कर्माणि सर्वत्र बुधः सद्व्यमाचरेत् ।

विधिवान्प्रोचारेण सम्बुधं सुकृतामये ॥ १२४ ॥

संस्तुताश्चिह्नितं इव्यं नामोच्चारणपूर्वकम् ।

सम्प्रदानाभिधासीत्ता दत्त्वा सम्यक् फलं लभेत् ॥ १२५ ॥

जलाशयस्य हीरामसेतुसंक्रामशास्त्रिनाम् ।

कथन्ते प्रोचषि मन्त्राः प्रकीर्त्या ब्रह्मविद्यया ॥ १२६ ॥

जीवनाधार ! जीवानां जीवनप्रद ! वारुण ! ।

प्रोचषि तव दृष्यन्तु जलभूषणेश्वराः ॥ १२७ ॥

दृषकाद्यादिसम्भूतकसेयं ब्रह्मणः प्रियः ।

त्वां प्रोचयामि तोयेन प्रीतये भव सर्वदा ॥ १२८ ॥

दृषकादिसंभूत ! वक्तव्यस्त्रिदशामये ॥ १२९ ॥

फलेः पत्रेयं शाखास्यै न्यायाभिष प्रियद्वराः ।

तन्मेष एकधेय ॥ १२१-१२४ ॥

संस्तुताश्चिह्नितम् योचितप्रयुजितम् संप्रदानाभिध्याम् वक्ष्यदान-

नाशयेत् ॥ १२५ ॥

ब्रह्मविद्यया नाकस्या वरु ॥ १२६ ॥

तेषां मध्ये प्रथमतो जलाशयप्रोचषमन्त्रमाह जीवनाधार

जीवानामिति जीवनाधार ! जलाधार ! वारुण ! वरुणदेव-

ताक ! ॥ १२७ ॥

यस्य वरुणप्रोचषमन्त्रमाह दृषकाद्यादिसंभूतेति । वासेयं वाचाव-
हितः ॥ १२८ ॥

यच्छन्तु मेऽखिलान् कामान् प्रोक्षयामीति ॥ ११ ॥
 भेतुस्वं भवतिभूनां पारदः पश्चिमप्रदेशात् ॥ १२ ॥
 मया संप्रोक्षितः सेतो ! यद्योक्तपशदो मन्वी ॥ १३ ॥
 संक्रम ! त्वा प्रोक्षयामि लोकाणां संक्रमं यथा ॥ १४ ॥
 ददासीह तथा स्वर्गं संक्रमो मे प्रदीयताम् ॥ १५ ॥
 आरामप्रोक्षणे मन्वी य एष कथितः प्रिये ॥ १६ ॥
 ह एव शाखिसंस्कारे प्रयोक्तव्यो मनोविधिः ॥ १७ ॥
 प्रणवे वारुणश्चास्त्रं वीजत्रितयमस्त्रिके ॥ १८ ॥
 सर्वसाधारणद्रव्यप्रोक्षणे विनियोजयेत् ॥ १९ ॥
 ज्ञापनाहं वाहनं चेत् ज्ञापयेत् ब्रह्मविद्यया ।
 अथैवावर्षतायेन कुशाग्रे ण विशोधयेत् ॥ २० ॥
 प्राणप्रतिष्ठामाचर्य तत्तद्वाहनसंज्ञया ।
 पूजितोऽलङ्कृतो बाहो देवो भवति देवते ॥ २१ ॥

इत्युक्त्वादिना । इत्युक्त्वादिने मन्वे प्रोक्षणीने इत्युक्त्वादि-
 बन्धनेऽत्र इत्युक्त्वादिस्तद्वृत्तेति यक्तव्यम् ॥ १२६ ॥
 अथागामप्रोक्षणमन्त्रनाड फलेः पत्नैश्चाद्याद्यैरिति ॥ १३० ॥
 अथ सेतुनाच्च ॥ अत्राह सेतुस्वं भवतिभूनामिति ॥ १३१ ॥
 अथ संक्रम प्रोक्षणमन्त्रनाड संक्रम ! त्वा प्रोक्षयामीति । संक्रमते
 इत्युक्त्वादिनाः क्रियते तादृशेन न संक्रमः सेतुविषयः तद्व्यसोधने
 संक्रमेति संक्रमस्त्वस्यगमनम् ॥ १३२ ॥ १३३ ॥
 प्रथममन्त्रादिना । हे अस्त्रिके ! पश्चिमप्रदेशात् पारदः पश्चिम-
 कथितं वीजत्रितयं मन्वीनां भवति मन्वी इत्युक्त्वादिनाः विनियोजयेत् ॥ १३४ ॥
 ब्रह्मविद्यया गावत्या ॥ १३५ ॥
 पाशेत्यादिना । पूर्वोक्तेनोक्तो वीजत्रितयप्रोक्षणविधिः देवताया

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

पूनी विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ॥ १३७ ॥

देव्युवाच ।

विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ॥ १३८ ॥

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ॥ १३९ ॥

श्रीसहायिव उवाच ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ॥ १४० ॥

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ॥ १४१ ॥

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ॥ १४२ ॥

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ॥ १४३ ॥

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ॥ १४४ ॥

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

अथवा विद्वान्मनीषी कश्चि वादसाधयति ।

ततः स्वकाममहिष्य विभिदशित्वात् ॥ १४३ ॥
 कृतसहस्रको मन्त्री गणेशादीन् समस्तदेवैः ॥ १४४ ॥
 वसूकाभं त्रिनेत्रं हिरदंबरमुखं नागशय्याभोजनम् ।
 शङ्खं चक्रं कृपाणं विमलसरसिजं हस्तभूषणभूषणम् ।
 उद्यद्वालेन्दुमौलिं दिनकरकिरणोद्दीप्तवस्त्राभूषणम् ।
 नानालङ्कारयुक्तं भजत गणपतिं रक्तपद्मोपविष्टम् ॥ १४४ ॥
 एवं ध्यात्वा यथाशक्त्वा पूजयित्वा गणेश्वरम् ।
 ब्रह्माणश्च तता वाणीं विष्णुं लक्ष्मीं समस्तयेत् ॥ १४५ ॥
 शिवं दुर्गां ग्रहांश्चापि तथा षोडश मातृकाः ।
 घृतधारास्वपि वसूनिष्ठा कुर्यात् पितृक्रियाम् ॥ १४६ ॥
 ततः प्रोक्तविधानेन मण्डलं वासुरक्षसः ।
 निर्वाणाय पूजयेत्तत्र वासुदेव्यं गणैः सह ॥ १४७ ॥
 ततस्तु स्थण्डिलं कृत्वा वक्रं संस्तुत्य पूर्ववत् ।
 धाराहीमान्तमाचर्य वासुहीमं समारभेत् ॥ १४८ ॥
 यथाशक्त्वाहुतोस्तस्मै परिवारगणाय च ।
 तथा पूजितदेवभ्यो दत्त्वा कर्म समापयेत् ॥ १४९ ॥

वासुयागक्रमादुक्तकव्यानामनुष्ठानस्य क्रममाह पूर्वोद्दिष्टा-

दिभिः ॥ १४२ । १४३ ॥

अथ गणपतिध्यानमाह वसूकाभनित्याद्येनेन । वसूकाभम्
 वसूकषुष्यसदृशद्युतिम् उद्यद्वालेन्दुमौलिम् उद्यन्मो वासु
 इन्दुर्वालेन्दुः स मौली किराटे यस्य तथाभूतम् दिनकरकिरणो-
 द्दीप्तवस्त्राभूषणम् दिनकरकिरणवद्दीप्तेन वस्त्रेणाहो शोभा कृत
 तथाभूतम् ॥ १४४ । १४५ ॥

इहा पूजयित्वा ॥ १४६ । १४७ ॥

आचर्य विधाय ॥ १४८ ॥

- वासुदेवोक्तः एष ते कथितः क्रमः ।
 विधिः प्रोक्तः यज्ञोऽपि विहितः प्रिये ॥ १५० ॥
 यज्ञोक्तः सुखत्वात्वाङ्गत्वेन प्रपूजनम् ।
 सङ्गान्तरं कार्यं वास्वर्चनमिति क्रमः ॥ १५१ ॥
 यज्ञोक्तः सर्वं वासुदेवविधानवत् ।
 यज्ञोक्तः यज्ञमन्त्री च ध्यानं प्रागेव कीर्तितम् ॥ १५२ ॥
 यज्ञोक्तः कश्चित् भद्रे ! ग्रहवासुक्ततुक्रमो ।
 यज्ञोक्तः प्रसूतकृत्यानामुच्यते कूपसंस्क्रिया ॥ १५३ ॥
 संकथं विधिवत् कृत्वा वासुपूजनमाचरेत् ।
 यज्ञोक्तः कश्चि वापि शालग्रामे यथामति ॥ १५४ ॥
 ततः पूज्यो गणपतिर्वद्म्या वाणी हरो रमा ।
 शिवो दुर्गा ग्रहाद्यर्पि पूज्या दिक्पतयस्तथा ॥ १५५ ॥
 मातरो वसवोऽष्टौ च ततः कार्य्या पितृक्रिया ।
 प्राधान्यं वरुणस्याच स हि पूज्यो विशेषतः ॥ १५६ ॥
 नामोपहारैर्वरुणमर्चयित्वा स्वशक्तिः ।
 विधिवत् संस्तुते वज्रो वारुणं होममाचरेत् ॥ १५७ ॥
 पूजितोभ्यश्च देवेभ्यो दत्त्वा प्रत्येकमाहुतम् ।
 पूर्वाहुत्यन्वक्त्येन होमकर्म समापयेत् ॥ १५८ ॥
 ततो ध्वजपताकास्त्रगन्धसिन्दूरचर्चितम् ।
 यज्ञोक्तः प्रोक्षयेत् कूपमुत्तमम् ॥ १५९ ॥
 ततो वासुदेवाय ॥ १६० ॥
 कर्मोक्तः ॥ १६० ॥
 यज्ञोक्तः ॥ १५१-१५५ ॥
 यज्ञोक्तः ॥ १५०-१५५ ॥

ततः स्वकाममुद्दिश्य द्रव्यमाह्वयं वा नयेत् ।
 सर्वभूतप्रीयनायीत्सृजेत् रूपमवाश्रयेत् ॥ १३० ॥
 कृताञ्जलिपुटी भूत्वा प्राणवेत् साधकापयी ।
 सुप्रीयन्तां सर्वभूता नभोभूतीववासिनः ॥ १३१ ॥
 उत्सृष्टं सर्वभूतेभ्यो मयेतज्जलसुप्तमम् ।
 दृष्यन्तु सर्वभूतानि ज्ञानयानावनाहनेः ॥ १३२ ॥
 सामान्यं सर्वजीवेभ्यो मया दत्तमिहं जलम् ।
 ये च केचिद्विपद्यन्ते स्वस्ववर्मविपाकतः ॥ १३३ ॥
 तत्पापैर्न प्रलिप्ये ऽहं सफलास्तु मम क्रिया ।
 ततस्तु दक्षिणां कृत्वा कृतग्राम्वादिप्रेक्षितः ॥ १३४ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत् कौलान् दीनानपि बुभुक्षितान् ।
 जलाशयप्रतिष्ठास्तु सर्वतैर्ष क्रमः शिवे ! ॥ १३५ ॥
 तद्वागादौ च कर्त्तव्या नागस्तभजसेचराः ॥ १३६ ॥
 मीनमण्डूकमकरकूर्माश्च जलजन्तवः ।
 कार्य्या धातुमयाश्चैते कर्त्तृवित्तानुसारतः ॥ १३७ ॥
 मत्स्वी स्वर्णमयी कुर्यात् मण्डूकावपि हेमजी ।
 राजतो मकरो कूर्ममिधुनं ताञ्जरित्स्विकम् ॥ १३८ ॥

यत्न रूपसंस्कारे चः वदथः ॥ १३६-१३० ॥

नह साधकापयीः किं प्राणवेदित्वाकाङ्क्षासायाह सुप्रीयना-
 नित्वादिभिः ॥ १३१-१३५ ॥

तद्वागादिप्रतिष्ठायां यो विशेषसंज्ञाह तद्वागादौ विपद्येतिभिः ।
 तद्वागादौ संस्कारे सति नागस्तभो जसेचराश्च कर्त्तव्याः ॥ १३६ ॥

नह किं इत्यमयाः के वा जलजन्तवः कर्त्तव्या मण्डूकावपि हेमजी
 मीनमण्डूकेत्यादिना ॥ १३७ ॥

एतैर्जलधरैः शार्ङ्गं तडागमपि दीर्घिकाम् ।
 सागरं च समुत्सृज्य प्रार्थयन्नागमर्चयेत् ॥ १६८ ॥
 अनन्तो वासुकिः पद्मो महापद्मश्च तक्षकः ।
 कुलीरः कर्कटः शङ्खः पाण्डसां रक्षका इमे ॥ १७० ॥
 इत्यष्टौ नागनामानि लिखित्वाश्वत्थपल्लवे ।
 स्मृत्वा प्रणवगायत्री घटमध्ये विनिःक्षिपेत् ॥ १७१ ॥
 चन्द्रार्कीं साक्षिणीं कृत्वा विलोच्यैकं समुद्धरेत् ।
 तत्रोत्पिष्ठति यो नागस्तं कुर्यात्तोयरक्षकम् ॥ १७२ ॥
 शश्वमेकं समानीय विंशहस्तमितं शुभम् ।
 सरलं दारुजं तैलैरुक्षितञ्च हरिद्रया ॥ १७३ ॥
 स्नापयेत्तीर्थतोयेन व्याहृत्या प्रणवेन च ।

ननु किं धातुभवाः कृति वा मीनादयो जलजन्तवो विधातव्या
 इत्यादिवाङ्मनासु भवन्त्यौ स्वर्णमयावित्वादिना ॥ १६८ ॥

एतैरेत्यादिना । एतैर्नीनादिभिर्जनधरैः शार्ङ्गं तडागं दी-
 र्घिकीं सागरं चोपि समुत्सृज्य नागं प्रार्थयन् मर्चयेत् ॥ १६८ ॥

ननु कश्चिन् स्वाने क वा नागसम्बन्धयेत् किं वा प्रार्थयेदित्य-
 पेक्षावाङ्मनासु अनन्त इत्यादिना । इमेऽनन्तादयोऽष्टौ नागाः पाण्डसां
 रक्षका भवन्तीत्यर्थः ॥ १७० ॥

इत्यष्टावित्यादिना । इत्येतान्यनन्तादीन्व्यष्टौ नागनामान्श्वत्थ-
 पल्लवे लिखित्वा प्रणवगायत्रीं स्मृत्वा घटमध्ये विनिःक्षि-
 पेत् ॥ १७१ ॥

चन्द्रार्कीवित्यादिना । तत्रचन्द्रार्कीं साक्षिणीं कृत्वा लिखित-
 नागनामान्श्वत्थपल्लवात् विलोच्यैकं लिखितनागनामकमश्वत्थपल्ल-
 वमुद्धरेत्, तत्र वा नाग उत्पिष्ठति न न. न. तोयरक्षकं कुर्यात् ॥ १७२ ॥

शश्वमेक इत्यादिना । विंशहस्तमितं विंशतिहस्तपरिमितं सरल-

तत्र क्रीचीक्षमाशान्तिरुद्धितं नागमर्चयेत् ॥ १७४ ॥
 नाग ! त्वं विष्णुप्रव्यासि महादेवविभूषणम् ।
 स्तम्भमेनमधिष्ठाय जलरक्षां कुरुष्व मे ॥ १७५ ॥
 इति प्रार्थ्य ततो नागस्तम्भं मध्ये जलाशयम् ।
 समारोप्य तङ्गागश्च कर्त्ता कुर्यात् प्रदक्षिणम् ॥ १७६ ॥
 यूपश्चेत् स्थापितः पूर्वं तदा नागं घटेऽर्चयन् ।
 तज्जलं तत्र निक्षिप्य शिष्टं कर्म समापयेत् ॥ १७७ ॥
 एवं गृहप्रतिष्ठायां कृतसंकल्पको बुधः ।
 वास्वादिवसूपूजाम् पौत्रं कर्म च कूपवत् ॥ १७८ ॥
 विधायान्न विशेषेण यजेद्देवं प्रजापतिम् ।
 प्राजापत्यञ्च हवनं कुर्यात् साधकसत्तमः ॥ १७९ ॥

मन्त्रं दारुजं काष्ठमन्त्रं तैर्हृदिद्रवा बोधितमभ्यक्तं शुभमेकं
 स्तम्भं समानीय व्याहृत्या प्रणवेत् तीर्थतोयेन स्थापयेत् तत्र स्थापिते
 स्तम्भे क्रीचीक्षमाशान्तिरुद्धितं नागमर्चयेत् ॥ १७५ ॥ १७६ ॥

नाग ! त्वमित्यादिना । हे नाग ! त्वं विष्णु प्रव्यासि महा-
 देवभूषणश्चासि एनं स्तम्भमधिष्ठाय मे मम जलरक्षां कुरुष्व ॥ १७५ ॥

इतीत्यादिना । इति नागं प्रार्थ्य ततो नागस्तम्भं मध्ये-
 जलाशयं जलाशयस्य मध्ये समारोप्य कर्त्ता तङ्गागप्रदक्षिणं कुर्यात्
 मध्ये जलाशयमिति, पारेमध्ये पञ्चानेत्यनेनाव्यधीभावः ॥ १७६ ॥

यूप इत्यादिना । वेद्यदि यूपो नागस्तम्भः पूर्वमेव स्थापितो
 भवेत् तदा नागं घटेऽर्चयन् कर्त्ता तज्जलं घटवत्निजलं तत्र
 तङ्गागे निक्षिप्य शिष्टमवशेषं कर्म समापयेत् ॥ १७७ ॥

एवं जलाशयप्रतिष्ठाविधानसङ्गाऽथ गृहप्रतिष्ठाविधानमाह
 एवं गृहप्रतिष्ठायामित्यादिभिः ॥ १७८ ॥

अत्र गृहसंस्कारे ॥ १७९ ॥

गृहं पूर्वोक्तमन्त्रेण प्रोक्ष्य गन्धादिनार्चयन् ।
 ईशानाभिसुखा भूत्वा प्रार्थयेद्विहितोज्ज्वलिः ॥ १८० ॥
 प्रजापतिपते ! गृहे पुष्पमाल्यादिभूषितः ।
 भक्त्याकं शुभवासाय सर्वथा सुखदा भव ॥ १८१ ॥
 ततश्च दक्षिणां कृत्वा शान्त्याशीर्वादमाचरेत् ।
 विप्रान् कुलीनान् दीनान् च भांजयेदात्मशक्तितः ॥ १८२ ॥
 अन्वार्धं प्रतिष्ठा चेत् तद्वासायात्र यो जपेत् ।
 देवताकृतगृहस्य विधानं शृणु शैलजे ! ॥ १८३ ॥
 इत्थं संकृत्य भवनं शङ्कतूर्यादिनिःस्वनैः ।
 देवतासन्निधिं गत्वा प्रार्थयेद्विहिताञ्जलिः ॥ १८४ ॥
 उत्तिष्ठ देवदेवेश ! भक्तानां वाञ्छितप्रद ! ।
 आगत्य जन्मसाफल्यं कुरु मे करुणानिधे ! ॥ १८५ ॥

गृहमित्यादिना । ततः पूर्वोक्तमन्त्रेण गृहं प्रोक्ष्याभिविच्य
 गन्धादिना गृहमर्चयन् कर्त्ता ईशानाभिसुखो भूत्वा विहिताञ्जलिः
 सन् गृहं प्रार्थयेत् ॥ १८० ॥

गृहं प्रति प्रार्थनामेवाह प्रजापतिपते इत्याद्येकेन । प्रजा-
 पतिः पतिर्वस्य च प्रजापतिपतिः तत्सम्बोधने प्रजापतिपते
 इति ॥ १८१ ॥ १८२ ॥

अन्वार्धनिवत्यादिना । वेद्यद्वयार्थं गृहस्य प्रतिष्ठा विधीयते
 तदाश्व्यं गृहप्रतिष्ठायां कर्त्तव्ये संकृत्ये तद्वासायेति यो जपेत् ।
 हे शैलजे ! पार्वति ! देवताधीनकृतगृहस्यदानस्य विधानं त्वं
 शृणु ॥ १८३ ॥

देवताकृतगृहदानविधानमेवाह इत्थमित्यादिभिः । इत्थं
 पूर्वोक्तविधानेन भवनं गृहं संकृत्य शङ्कतूर्यादिनिःस्वनैः सह देवता-
 सन्निधिं गत्वा विहिताञ्जलिः सन् देवतां प्रार्थयेत् ॥ १८४ ॥

इत्यभ्यर्थे गृह्णाभ्यर्थे देवमानीय साधकः ।
 उपस्थाप्य गृह्णहारि पुरतो वाहनं न्यसेत् ॥ १८६ ॥
 त्रिशूलमथवा चक्रं विन्यस्य भवनीपरि ।
 रोपयेन्नन्दिरेयानि सपताकं ध्वजं सुधोः ॥ १८७ ॥
 चन्द्रातपैः किङ्किणोभिः पुष्पस्रक्चूतपद्मैः ।
 शोभयित्वा गृहं सम्यक् छादयेद्दिव्यवाससा ॥ १८८ ॥
 उत्तराभिमुखं देवं वक्ष्यमाणविधानतः ।
 स्नापयेद्द्विहितैर्द्रव्यैस्तत्क्रमं वच्मि ते शृणु ॥ १८९ ॥
 ऐं ह्रीं श्रीमिति मन्त्रान्ते मूलमन्त्रं समुच्चरन्
 दुग्धेन स्नापयामि त्वां मातेव परिपालय ॥ १९० ॥
 प्रोक्तबीजत्रयस्यान्ते तथा मूलं नियोजयन् ।
 दध्ना त्वां स्नापयाम्यस्य भवतापहरो भव ॥ १९१ ॥

यत् प्रार्थयेत्तदाह उक्तित्वादिना ॥ १८५ ॥

इतीत्यादिना । साधको जन इत्यभ्यर्थे गृह्णाभ्यर्थे गृह्णनीये
 देवमानीय गृह्णहार्युपस्थाप्य च तस्य पुरतो वाहनं न्यसेत्
 स्नापयेत् ॥ १८६ ॥

त्रिशूलमित्यादिना । सुधीर्जनो भवनीपरि त्रिशूलमथवा
 चक्रं विन्यस्य संस्थाप्य नन्दिरेयाने गृह्णेषानकोशे सपताकं पताका-
 बहितं ध्वजं रोपयेत् ॥ १८७ ॥ १८८ ॥

तत्क्रमम् वक्ष्यमाणेन विधानेन विहितैः श्रव्यैर्द्रव्यैः सपताक-
 क्रमम् ॥ १८९ ॥

तत्क्रममेवाह ऐं ह्रीं श्रीमित्यादिभिः । ऐं ह्रीं श्रीमिति
 मन्त्रान्ते मूलमन्त्रं समुच्चरन्, तदन्ते च दुग्धेन स्नापयामि त्वां मातेव
 परिपालयेति समुच्चरन् कर्त्ता पूर्वं दुग्धेन देवं स्नापयेत् ॥ १९० ॥

प्रोक्तैत्यादिना । ततः परं प्रोक्तबीजत्रयस्यान्ते सर्वेषु मूलं

पुनर्जीवन्तं मृतं सर्वात्मन्दकरेति च ।

मधुना स्थापितः प्रीतो मामानन्दमयं कुरु ॥ १८२ ॥

प्राग्देव स समन्तार्थं सावित्रीं प्रणयं कारन् ।

देवप्रियेण हविषा आयुः युक्तेण तेजसा ।

ज्ञानं कल्पयामीश ! मामरोगं मदा कुरु ॥ १८३ ॥

तदन्वयं गायत्रीं व्याहृतिं समद्वीरयन् ।

देवेय ! शर्करातोयेः स्नातो मे यच्छ वाञ्छितम् ॥ १८४ ॥

तथा मृतं समन्तार्थं गायत्रीं वारुणं मनुम् ।

विधात्रा निर्मितैर्दिव्यैः प्रियैः स्निग्धैरलौकिकैः ।

मारिकेशोदकैः स्नानं कल्पयामि नमोऽस्तु ते ॥ १८५ ॥

मन्त्रं विनिबोजयन् तदन्वये च, दद्यात् तं स्थापयाम्यस्य भवतापहरो भवेति, सप्तशतं कर्त्ता दद्यात् देवं स्थापयेत् ॥ १८१ ॥

इन्द्रविद्यादिना । इन्द्रैः स्त्रीं श्रीमिति वीजमयं सप्तशतं, तदन्वये च मृतं मन्त्रं सप्तशतं, तदन्वये सर्वात्मन्दकरेति, सप्तशतं, तदन्वये च मधुना स्थापितः प्रीतो मामानन्दमयं कुरु, इति सप्तशतं कर्त्ता मधुना देवं स्थापयेत् ॥ १८२ ॥

प्राग्देवविद्यादिना । प्राग्देव मृतं मन्त्रं सप्तशतं ततः सावित्रीं गायत्रीं पञ्चमोद्धारं च कारन् सन्, देवप्रियेण हविषा आयुः युक्तेण तेजसा । ज्ञानं कल्पयामीश ! मामरोगं मदा कुरु, इति कारन् कर्त्ता इतेन देवं स्थापयेत् । आयुः युक्तेण आयुः युक्तेण तेजसा तेजोजननेन ॥ १८३ ॥

तद्विद्यादिना । तद्वदेव मन्त्रमन्त्रं गायत्रीं व्याहृतिं सप्तशतं मतो देवेय ! शर्करातोयेः स्नातो मे यच्छ वाञ्छितमिति च इन्द्रविद्यादिना कर्त्ता शर्करातोयेदेवं स्थापयेत् ॥ १८४ ॥

मारिकेशोदकैः स्नानं कल्पयामीश ! ततो, विधात्रा निर्मितैर्दिव्यैः प्रियैः स्निग्धै-

गायत्र्या मूलमन्त्रेण स्नापयेद्विष्णुर्जोषैः ॥ १८६ ॥
 कामवीजं तथा तारं सावित्रीं मूलं मन्त्रं वेदयन् चरन् कर्पूराशुक्रा-
 श्लीरकसूरीवन्दनोदकैः सुस्नातो भव सुप्रीतो भुक्तिमूर्त्ती प्रवच्छति ॥ १८७ ॥
 इत्यष्टकलसैः स्नानं कारयित्वा जगत्प्रतिष्ठा-
 गृहाभ्यन्तरमानोष स्थापयेदासनोपरि ॥ १८८ ॥
 स्नापनार्हा न चेदर्चा तद्यन्त्रे वापि तन्मनो ।
 शालग्रामशिलायां वा स्नापयित्वा प्रपूजयेत् ॥ १८९ ॥
 अश्वत्थी मूलमन्त्रेण स्नापयेच्छुद्धपाथसाम् ।
 अष्टभिः कलसैर्यद्वा पञ्चभिः सप्तभिर्यथा ॥ २०० ॥

रौद्रिकैः नारिकेलोदकैः स्नानं कल्पयामि मयोऽस्तु ते इति
 च चरन् कर्पां नारिकेलजलेर्देवं स्नापयेत् ॥ १८५ ॥

ततो गायत्र्या मूलमन्त्रेण च रज्जुजैः रवेर्देवं स्नाप-
 येत् ॥ १८६ ॥

कामवीजमित्यादिना । कामवीजं क्लीमिति बीजं तथा तार-
 जोकारं सावित्रीं गायत्रीं मूलं मन्त्रं वेदयन् चरन् कर्पूराशुक्रा-
 श्लीरकसूरीवन्दनोदकैः सुस्नातो भव सुप्रीतो भुक्तिमूर्त्ती प्रवच्छ-
 ति इति लोदीम्यन् कर्पां कर्पूरादिवांसिर्जलेर्देवं स्नापयेत्, काशी-
 रम् कुङ्कुमम् ॥ १८७ ॥

इतीत्यादिना । इत्यनेनैव विधानेन प्रथमं शोधकवर्ण-
 ककसपरिमर्देर्गुहादिभिः स्नानं कारयित्वा गृहाभ्यन्तरमानोष च
 जगत्प्रतिं देः सःसनोपरि स्थापयेत् ॥ १८८ ॥

स्नापनार्हेत्यादिना । जेद्युर्वा देवताप्रतिष्ठायां स्नापनार्हा
 स्नापनयोग्या न भवेत् तदा तद्युक्ते देवतायन्त्रे तन्मनो तन्मनो
 वा शालग्रामशिलायां वा स्नापयित्वा देवं प्रपूजयेत् ॥ १८९ ॥

प्रठपकारं प्रसीद कर्मितं चक्रपजने ।

सर्वत्राद्येन कथितं स एव विहितो घटः ॥ २०१ ॥

ततो यजेत्तदादिं स्रष्टृपूजाविधानतः ।

तत्रोपचारान् वक्ष्यामि शृणु देवि ! परात्परी ! ॥ २०२ ॥

प्रासनं स्नायनं पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम् ।

मधुपर्कस्तथाचम्यं स्नानीयं वस्त्रभूषणे ॥ २०३ ॥

गन्धपुष्पे धूपदीपौ नैवेद्यं वन्दनं तथा ।

देवाद्यं वा सुनिर्दिष्टा उपचाराश्च शोडश ॥ २०४ ॥

पाद्यमर्घ्यं स्नायनं मधुपर्काचमौ तथा ।

गन्धादिपञ्चकं चेति उपचारा दश स्मृताः ॥ २०५ ॥

गन्धपुष्पे धूपदीपौ नैवेद्यश्चापि कालिके ! ।

पञ्चोपचाराः कथिता देवतायाः प्रपूजने ॥ २०६ ॥

अस्त्रेणार्घ्याभसा द्रव्यं प्रोक्ष्य धेतुं प्रदर्शयन् ।

संस्तव्यं गन्धपुष्पाभ्यां द्रव्याख्यानं समुत्तिखेत् ॥ २०७ ॥

वक्ष्याम्यमनुं श्रुत्वा मूलं च देवताभिधाम् ।

सप्तदूर्वां समुच्चार्यं त्वागार्थं वचनं पठेत् ॥ २०८ ॥

चक्रपूजाविधानम् । इत्यादिभिर्देवतायाः स्नापनेऽप्यक्तौ सत्तं
[सप्तदूर्वाः सुदृश्याः सुदानां जलानामपिः सप्तभिः पञ्चभिर्वा
सर्वैर्गन्धैर्वा स्नापयेत् ॥ २०० ॥ २०१ ॥

मन्त्रादेवम् मन्त्राच्च, देवम्, तत्र देवयजने ॥ २०२ ॥

उपचारादिनाश्च आसन्नमित्यादिभिः ॥ २०३ ॥

विहितः कथितः ॥ २०४-२०६ ॥

सप्तदूर्वाः सप्तदूर्वाः सप्तदूर्वाः सप्तदूर्वाः सप्तदूर्वाः सप्तदूर्वाः
दितिनरकं स्नायनं स्नायनं स्नायनं स्नायनं स्नायनं स्नायनं स्नायनं
स्नायनं स्नायनं स्नायनं स्नायनं स्नायनं स्नायनं स्नायनं स्नायनं

निवेदनविधिः प्रोक्तो देव देवेषु यत्नम् ।
 अनेन विधिना विद्वान् इत्यं दद्यात्तद्विधिम् ॥ २०८ ॥
 आचार्यनविधौ पूर्वं पाषाणार्थादिनिवेदनम् ।
 अर्पणं कारणादीनां सर्वमेव प्रदर्शितम् ॥ २१० ॥
 अनुक्तमग्न्या ये तत्र तानेवात्र नृच प्रिये ।।
 आसनाद्युपचाराणां प्रदाने विनिर्वाणयेत् ॥ २११ ॥
 सर्वभूतान्तरस्थाय सर्वभूतान्तरात्मने ।
 कल्पयाम्युपवेशार्थमासनन्ते नमी नमः ॥ २१२ ॥
 उक्तक्रमेण देवेशि ! प्रदायासनसुत्तमम् ।
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा स्वागतं प्रार्थयेत्ततः ॥ २१३ ॥
 देवाः स्वाभीष्टसिद्धार्थं यस्मै वाञ्छन्ति दयंगमम् ।
 सुस्वागतं स्वागतम् तस्मै ते परमात्मने ॥ २१४ ॥

परि धेनुं चद्रां प्रदर्शयन् वाचको गन्धपुष्पाभ्यां इत्यं यस्मै च इत्या-
 स्वान् इत्यनाम सप्तसिद्धेन्द्रादेव्, यस्मैनाचं महं स्वात्वा पूर्वं नमः
 सप्ततुर्षीं देवताभिर्भां च सप्तसुवर्णं ज्ञानार्थं यचनं यदेव् ॥ २०७ ॥ २०८ ॥

दिवीकसे देवाय ॥ २०८-२११ ॥

आचार्यनविधावहुक्तान्तरात्मनेव क्रमेणाह सर्वभूतान्तरस्था-
 वेत्यादिना । हे देव ! सर्वेषां भूतानामन्तरे निवसतीति । सर्वभूतान-
 रस्थस्यैव सर्वभूतान्तरस्थाय सर्वेषां भूतानामन्तरात्मने देव इत्यहोपवे-
 शार्थमासनं कल्पयामि सप्तर्ष्याणि ते तस्यं यचो यचोऽहो यचो
 मन्त्रे च देवायासनं दद्यात् ॥ २१२ ॥

उक्त्यादिना । हे देवेशि ! उक्तक्रमेण देवादीनाम् अस्मिन् प्रदाय
 ततः कृताञ्जलिपुटो भूत्वा देवाः स्वाभीष्टसिद्धार्थं यस्मै वाञ्छन्ति दयंगम-
 द्दीरयश्चक्षदेव ! त्वया स्वागतं सुस्वागतं तस्मै ते परमात्मने इत्यं
 देवं प्रति प्रार्थयेत् ॥ २१३ ॥

अथ मे सफलं जन्म जीवनं सफलाः क्रियाः ।

स्वागतं यस्त्वया तस्मै तपसां फलमागतम् ॥ २१५ ॥

देवमामन्त्रं संप्रार्थ्य स्वागतप्रश्नमम्बिके ! ।

विहितं पाद्यमादाय मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ २१६ ॥

यत्पादजलसंस्पर्शाच्छुद्धिमाप जगत्त्रयम् ।

तत्पादाब्जप्रोक्षणार्थं पाद्यन्ते कल्पयाम्यहम् ॥ २१७ ॥

परमानन्दसन्दीहो जायते यत्पसादतः ।

तस्मै सर्वात्मन्ताय आनन्दार्थं समर्पये ॥ २१८ ॥

जातीलवङ्गकङ्कोलैर्जलं केवलमेव वा ।

प्रोक्षितार्चितमादाय मन्त्रेणानेन चार्पयेत् ॥ २१९ ॥

देवा इत्यादिना । हे परमात्मन् ! यस्य भवतो दर्शनं देवा अपि
स्वामीपिष्टसिद्धयं वाञ्छन्ति तेन त्वया मे मदर्थं स्वागतं सुस्वागतं तस्मै
परमात्मने ते ह्यभ्य नमः ॥ २१४ ॥

अद्योत्यादि । हे देव ! यद्यतस्त्वया स्वागतं ततो हेतोरद्य मे
मम जन्मजीवनञ्च सफलं जातं क्रिया अपि सफला जाताः मे मम तप
सःमपि फलमागतम् ॥ २१५ ॥

देवमित्यादि । हे अम्बिके ! देवमामन्त्रं समीध्य उक्तमन्त्र
तुयसुदीरयन् स्वागतप्रश्नं समर्थ्य विहितं पाद्यमादाय गृहीत्वा एतं
मन्त्रसुदीरयेद्देव ॥ २१६ ॥

यं मन्त्रसुदीरयेत्तमाह यत्पादजकेति । हे परमेश्वर ! यत्पाद
जलसंस्पर्शाच्छुद्धयं शुद्धिमाप जगाम तत्पादाब्जप्रोक्षणार्थं ते त्वय्य
पाद्यामहं कल्पयामि समर्पयामि इमं मन्त्रसुदीर्य देवाय पादां
दद्यात् ॥ २१७ ॥

परमानन्दसन्दीह इत्यादि । परमानन्दसन्दीहः परमा-
नन्दसमूहः अनेन मन्त्रेण देवायार्थं दद्यात् ॥ २१८ ॥

यदुच्छिष्टमपस्पृष्टं शुद्धिमैत्र्यखिलं जगत् ।
 तस्मै मुखारविन्दाय आश्रमं कल्पयामि ते ॥ २१० ॥
 मधुपर्कं समादाय भक्त्यानेन समर्पयेत् ॥ २११ ॥
 तापत्रयविनाशार्थमखण्डानन्दहेतवे ।
 मधुपर्कं ददाम्यद्य प्रसीद परमेश्वर ! ॥ २२२ ॥
 अशुचिः शुचितामिति यत्स्पृष्टस्पर्शमात्रतः ।
 अस्मिंस्ते वदनाभोजे पुनराचमनीयकम् ॥ २२३ ॥
 स्नानार्थं जलमादाय प्राग्वत् प्रोक्षितमर्चितम् ।
 निधाय देवपुरतो मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ २२४ ॥
 यत्तेजसा जगद्ग्रामं यतो जातमिदं जगत् ।
 तस्मै ते जगदाधार ! स्नानार्थं तोयमर्पये ॥ २२५ ॥
 स्नाने वस्त्रे च नैवेद्ये दद्यादाचमनीयकम् ।
 अन्यद्रव्यप्रदानान्ते दद्यात्तीयं सकृत् सकृत् ॥ २२६ ॥

जातीत्यादि । प्रोक्षितमर्चितं च जातीलवङ्गककोशैर्वीक्षितं
 जलं केवलमेव वा जलमादायानेन वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण देवाया-
 पयेत् ॥ २१६ ॥

तमेव मन्त्रमाह यदुच्छिष्टमिति । एति प्राप्नोति स्नेनेन मन्त्रे-
 षुः चमनीयं देवतासुखे दद्यात् ॥ २२० ॥

ततो भक्त्या मधुपर्कं समादायानेन वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण देवाय
 समर्पयेत् ॥ २२१ ॥

तमेव मन्त्रमाह तापत्रयविनाशार्थमिति ॥ २२२ ॥

ततः अशुचिः शुचितामितीत्यादिना मन्त्रेण पुनराचमनीयं
 दद्यात् ॥ २२३ ॥

स्नानार्थमित्यादि । ततः प्राग्वत् प्रोक्षितमर्चितं च स्नानार्थं
 जलमादाय देवपुरतो निधाय संस्थाप्य चैते मन्त्रमुदीरयेत् ॥ २२४ ॥

वस्त्रमानोय देवाग्ने शोभितं पूर्ववर्त्मना ।
 धृत्वा कराभ्यामुत्तोक्त्वा पठेदेतं मनुं सुधीः ॥ २२७ ॥
 सर्वावरणहीनाय मायाप्रच्छन्नतेजसे ।
 वाससौ परिधानाय कल्पयामि नमोऽस्तु ते ॥ २२८ ॥
 नानाभरणमादाय स्वर्णरौप्यादिनिर्मितम् ।
 प्राञ्छ्याच्चयित्वा देवाय दद्यादेतं समुच्चरन् ॥ २२९ ॥
 विश्वाभरणभूताय विश्वग्रीभैकयोनये ।
 मायाविग्रहभूषार्थं भूषणानि समर्पये ॥ २३० ॥
 गन्धतन्त्रात्रया सृष्टा येन गन्धधरा धरा ।
 तन्मै परात्मने तुभ्यं परमं गन्धमर्पये ॥ २३१ ॥
 पुष्पं मनोहरं रम्यं सुगन्धं देवनिर्मितम् ।
 मया निवेदितं भक्त्या पुष्पमेतत् प्रगृह्यताम् ॥ २३२ ॥
 वनस्पतिरसो दिव्यो गन्धाढ्यः सुमनोहरः ।
 प्राप्त्रियः सर्वभूतानां धूपो घ्राणाय तेऽर्प्यंते ॥ २३३ ॥

यं मन्त्रसूरीरयेत्तमाह, यत्तेजसा जगद्ग्राप्तमित्वादिना ।
 अनेन मन्त्रेण देवाय स्नानार्थं जलं दद्यात् ॥ २२५-२२७ ॥

यं मनुं पठेत्तमाह सर्वावरणहीनायेत्यादिना । अनेन मन्त्रेण
 देवाय वस्त्रे दद्यात् ॥ २२८ । २२९ ॥

यं मन्त्रं समुच्चरन् देवाय भूषणानि दद्यात् तमेव मन्त्रमाह
 विश्वाभरणभूतायेत्यादिना ॥ २३० ॥

गन्धतन्त्रात्रयेत्यादिना । धरा पृथ्वी अनेन मन्त्रेण देवाय गन्धं
 दद्यात् ॥ २३१ ॥

पुष्पमित्वादिना मन्त्रेण देवाय पुष्पं दद्यात् ॥ २३२ ॥

वनस्पतिरस इत्यादि । वनस्पतिरसः दक्षविशेषरसः अनेन
 मन्त्रेण देवाय धूपं दद्यात् ॥ २३३ ॥

सुप्रकाशो महादीप्तः सर्वतस्त्रिमिरापहः ।
 सबाह्याभ्यन्तरज्योतिर्दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ २३४ ॥
 नैवेद्यं स्वादुसयुक्तं नानाभक्ष्यसमन्वितम् ।
 निवेदयामि भक्त्ये दं जुषाण परमेश्वर ! ॥ २३५ ॥
 पानार्थं सलिलं देव ! कर्पूरादिसुवासितम् ।
 सर्वलम्बिकं स्वच्छमर्पयामि नमोऽस्तु ते ॥ २३६ ॥
 ततः कर्पूरखदिरलवङ्गैलादिभिर्युतम् ।
 ताम्बूलं पुनराचम्यं दत्त्वा वन्दनमाचरेत् ॥ २३७ ॥
 उपचाराधारदाने साधारद्रव्यमुज्ज्वलेत् ।
 दद्याद्वा पृथगाधारं तत्तन्नाम समुच्चरन् ॥ २३८ ॥
 इत्यमर्चितदेवाय दत्त्वा पुष्पाञ्जलितयम् ।
 साञ्छादनं गृहं प्राच्य पठेदेतं कृताञ्जलिः ॥ २३९ ॥
 गृह ! त्वं सर्वलोकानां पूज्यः पृथ्वयशःप्रदः ।
 देवतास्थितिदानेन सुमेरुसदृशो भव ॥ २४० ॥
 त्वं कैलासस्य वैकुण्ठस्त्वं ब्रह्मभवनं गृह ! ।
 यत्त्वया विभृतां देवस्तस्मात्त्वं सुरवन्दितः ॥ २४१ ॥
 यस्य कुक्षौ जगत् सर्वं वरीवर्त्ति चराचरम् ।
 मायाविधूतदेहस्य तस्य मूर्त्तिर्विधारणात् ॥ २४२ ॥

सुप्रकाश इत्यादिना मन्त्रेण देवाय दीपं दद्यात् ॥ २३४ ॥
 नैवेद्यमित्यादि । देवाय नैवेद्यं दद्यात् ॥ २३५ ॥
 पानार्थं सलिलमित्यादि । कर्पूरादिसुवासितं पानार्थं
 जलं देवाय दद्यात् ॥ २३६-२३९ ॥

एतं कः पठेदित्याकाङ्क्षायासाह कृताञ्जलिः गेहत्वमित्यादि
 ॥ २४०-२४१ ॥

देवमाहसमस्त्वं हि सर्वतीर्थमयस्तथा ।
 सर्वकामप्रदो भूत्वा शान्तिं मे कुरु ते नमः ॥ २४३ ॥
 इत्यभ्यर्थ्य त्रिरभ्यर्थ्य गृहं चक्रादिसंयुतम् ।
 आत्मनः काममुद्दिश्य दद्याद्देवाय साधकः ॥ २४४ ॥
 विश्वावासाय वासाय गृहं ते विनिवेदितम् ।
 अङ्गीकुरु महेशान ! कृपया सन्निधौयताम् ॥ २४५ ॥
 इत्युक्त्वाऽर्पितगोहाय देवाय दत्तदक्षिणः ।
 शङ्खतूर्यादिषोषैस्तं स्थापयेद्देविकोपरि ॥ २४६ ॥
 स्पृष्ट्वा देवपदद्वन्द्वं मूलमन्त्रं समुच्चरन् ।
 स्यात् स्थीं स्थिरो भवेत्युक्त्वा वासस्ते कल्पितो मया ।
 इति देवं स्थिरीकृत्य भवनं प्रार्थयेत् पुनः ॥ २४७ ॥
 गृह ! देवनिवासाय सर्वथा प्रीतिदो भव ।
 उत्कृष्टे त्वयि मे लोकाः स्थिराः सन्तु निरामयाः ॥ २४८ ॥
 द्विसप्तातीतपुरुषान् द्विसप्तानागतानपि ।

कञ्चौ लदरे ॥ २४२ । २४२ ॥

इतीत्यादि । इति गृहमभ्यर्थ्य त्रिस्त्रिवारमभ्यर्थ्य च
 साधकश्चक्रादिसंयुतं गृहमात्मनः काममुद्दिश्य देवाय दद्यात् ॥ २४४ ॥
 विश्वेत्यादि । विश्वमावाशो गृहं यस्य स विश्वावासः
 तस्य ॥ २४५ ॥

इतीत्यादि । इति प्रार्थनावाक्यं देवं प्रत्युक्त्वाऽर्पितं
 दत्तं गृहं यस्मै कोऽर्पितगोहः तस्मैऽर्पितगोहाय देवाय दत्तदक्षिणः
 सन् साधकः शङ्खतूर्यादिषोषैस्तं देवं देविकोपरि स्थापयेत् ॥ २४६ ॥

स्पृष्ट्वा इत्यादि । ततो देवपदद्वन्द्वं स्पृष्ट्वा पूर्वं मूलमन्त्रसंयुतेन
 स्यात् स्थीं स्थिरो भव वासस्ते कल्पितो मयेति मन्त्रेण देवं स्थिरीकृत्य
 पुनर्भवनं गृहं प्रार्थयेत् ॥ २४७ ॥

मां च मे परिवारांश्च देवधान्नि नित्रासय ॥ २४८ ॥
 यजनात् सर्वयज्ञानां सर्वतीर्थनिषेवणात् ।
 यत्फलं तत्फलं मेऽद्य जायतां त्वत्प्रसादतः ॥ २५० ॥
 यावत् वसुधरा तिष्ठेत् यावदेते धराधराः ।
 यावद्दिवानिशानाथी तावन्मे वर्चतां कुलम् ॥ २५१ ॥
 इति प्रार्थ्य गृहं प्राज्ञः पुनर्देवं समर्चयन् ।
 दर्पणाद्यन्यवस्तूनि ध्वजं चापि निवेदयेत् ॥ २५२ ॥
 ततस्तु वाहनं दद्यात् यस्मिन् देवे यथोदितम् ।
 शिवाय वृषभं दत्त्वा प्रार्थयेद्दिहितान्मलिः ॥ २५३ ॥
 वृषभ ! त्वं महाकायस्तीक्ष्णशुक्लीऽरिघातकः ।
 पृष्ठे वहसि देवेशं पूज्योऽसि त्रिदशैरपि ॥ २५४ ॥
 तुरेषु सर्वतीर्थानि रीन्नि वेदाः सनातनाः ।
 निगमागमतन्त्राणि दशनाम्ने वसन्ति ते ॥ २५५ ॥
 त्वयि दत्ते महाभाग ! सुप्रीतः पार्वतीपतिः ।
 वासं ददातु कैलासे त्वं मां पालय सर्वदा ॥ २५६ ॥
 सिंहं दत्त्वा महादेव्यै गरुडं विष्णवे तथा ।
 यथास्तूयान्महेशानि ! तन्मे निगदतः शृणु ॥ २५७ ॥

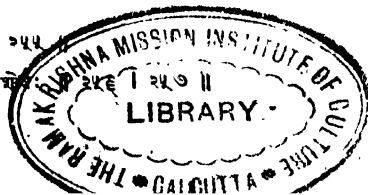
ननु भवनं प्रति किं प्रार्थयेदित्यपेक्षायामाह गृह ! देवनिवासाय-
 त्यादिना । उक्तृष्टे दत्ते निरामयाः उपद्रवशून्याः ॥ २४८-२५० ॥

धराधराः पर्वताः ॥ २५१-२५२ ॥

ननु वृषभं प्रति किं प्रार्थयेदित्यपेक्षायामाह वृषभ ! त्वयि-
 त्यादि ॥ २५४ ॥

दशनाम्ने इत्याम्ने ॥ २५५ ॥

सुप्रीतः भवतु इति ये

सुरासुरनियुक्तेषु महाबलपराक्रमः ।

देवानां जयदो भीमो दनुजानां विनाशकृत् ॥ २५८ ॥

सदा देवीप्रियोऽसि त्वं ब्रह्मविष्णुशिवप्रियः ।

देव्यै समर्पितो भक्त्या जहि शत्रून् नमोऽस्तु ते ॥ २५९ ॥

गरुत्मन् ! पतगश्चेष्ट ! श्रीपतिप्रीतिदायक ! ।

वज्रचञ्चो ! तौह्यनख ! तव पद्मा हिरण्यमयाः ।

नमस्तेऽस्तु खगेन्द्राय पक्षिराज ! नमोऽस्तु ते ॥ २६० ॥

यथा करपुटेन त्वं संस्थितो विष्णुसन्निधौ ।

तथा मामरिदर्पन्न ! विष्णोरग्रे निवासय ॥ २६१ ॥

त्वयि प्रीते जगन्नाथः प्रीतः मिद्धिं प्रयच्छति ।

देवाय दत्तद्रव्याणां दद्याद्देवाय दक्षिणाम् ॥ २६२ ॥

तथा कर्मफलञ्चापि भक्त्या तस्मै समर्पयेत् ॥ २६३ ॥

वृत्त्यै र्गीतैश्च वादितैः सामात्यः सहबान्धवः ।

वेश्मप्रदक्षिणं कृत्वा देवं नत्वाशयेद्दिजान् ॥ २६४ ॥

देवागारप्रतिष्ठायां य एष कथितः क्रमः ।

आरामसेतुसंक्रामशास्त्रिनामौरितोऽपि सः ॥ २६५ ॥

विशेषेणात्र कृत्येषु पूज्या विष्णुः सनातनः ।

पूजाहीमो तथा सर्वं गृहदानविधानवत् ॥ २६६ ॥

अप्रतिष्ठितदेवाय नैव दद्यात् गृहादिकम् ।

सिंहस्तुतिमेव विदधाति सुरासुरेत्वादिभ्यां द्वाभ्याम् ॥ २५८ | २५९ ॥

अथ गरुडस्तुतिं विदधाति गरुत्मन्त्रित्वादिभिस्त्रिभिः । गरुत्मन्

गरुड पतगश्चेष्ट ॥ २६०—२६२ ॥

तस्मै देवाय ॥ २६३ ॥

प्रतिष्ठितेऽर्चिते देवे पूजादानं विधीयते ॥ २६७ ॥
 अथ तत्र श्रीमदाद्याप्रतिष्ठाक्रम उच्यते ।
 येन प्रतिष्ठिता देवी तूर्णं यच्छति वाञ्छितम् ॥ २६८ ॥
 तद्दिने साधकः प्रातः स्नातः शुचिरुदङ्गुखः ।
 संकल्पं विधिवत् कृत्वा यजिह्वास्वीक्षरं ततः ॥ २६९ ॥
 ग्रहदिकपतिहेरम्बाद्यर्चनं पितृकर्षं च ।
 विधाय साधकैर्विप्रैः प्रतिमासन्निधिं व्रजेत् ॥ २७० ॥
 प्रतिष्ठितगृहे यदा कुत्रचित् श्रीभगवत्यक्षे ।
 आनीयार्चामर्चयित्वा स्नापयेत् साधकोत्तमः ॥ २७१ ॥
 भस्मना प्रथमं स्नानं ततो वस्त्रीकम्पत्क्षया ।
 वराहदन्तिदन्तोत्थमृत्तिकाभिस्ततः परम् ।
 वैश्याहारमृदा चापि प्रद्युम्नहृदजातया ॥ २७२ ॥
 ततः पञ्चकषायेण पञ्चपुष्पैस्त्रिपत्रकैः ।
 कारयित्वा गन्धतैलैः स्नापयेत् प्रतिमां सुधीः ॥ २७३ ॥
 वाय्नालबदरीजम्बुकुलाः शाल्मलिस्तथा ।
 एतं निगदिताः स्नाने कषायाः पञ्च भूतहाः ॥ २७४ ॥

स्नापयेत् भोजयेत् ॥ २६४-२६८ ॥

श्रीमदाद्याक्रममेवाह तद्दिने साधक इत्यादिना । तद्दिने श्रीम-
दाद्याप्रतिष्ठादिने ॥ २६९ ॥

हेरम्बो गणेशः ॥ २७० ॥

प्रतिष्ठितेत्यादि । ततः साधकोत्तमः प्रतिष्ठितगृहे कुत्र
विश्लोभनस्थाने वा अर्थां प्रतिमाशानीयार्चयित्वा च स्नापयेत् ॥ २७१ ॥

ननु केन इवेष प्रतिमां स्नापयेदित्यपेक्षायामाह भस्मनेत्या-
दिना ॥ २७२ । २७३ ॥

कारवीरं तथा जातीचम्पकं सरसौरुहम् ।

पाटलीकुसुमञ्चापि पञ्चपुष्पं प्रकीर्तितम् ॥ २७५ ॥

वर्षुरातुलसीबिल्वं पत्रत्रयमुदाहृतम् ॥ २७६ ॥

एतेषु प्रोक्तद्रव्येषु जलयोगो विधीयते ।

पञ्चाहते गन्धतैले तोययोगं विवर्जयेत् ॥ २७७ ॥

सव्याङ्गतिं सप्रणवां गायत्रीं मूलमुच्चरन् ।

एतद्द्रव्यस्य तोयेन स्नापयामि नमो वदेत् ॥ २७८ ॥

ततः प्रागुक्तविधिना दुग्धाद्यै रष्टभिर्घटैः ।

कवोष्णसलिलैश्चापि स्नापयेत् प्रतिमां बुधः ॥ २७९ ॥

सितगोधूमचूर्णेन तिलकल्केन वा शिवाम् ।

शालीतण्डलचूर्णेन मार्जयित्वा विरुद्धयेत् ॥ २८० ॥

तीर्थाश्रसामष्टघटैः स्नापयित्वा सुवाससा ।

सम्भार्जिताङ्गीं प्रतिमां पूजास्थानं समानयेत् ॥ २८१ ॥

अशक्ती शुद्धतोयानां पञ्चविंशतिसंख्यकैः ।

कलसैः स्नापयेदर्चां भक्त्या साधकसत्तमः ॥ २८२ ॥

ज्ञाने ज्ञाने महादेव्याः शक्त्या पूजनमाचरेत् ।

ननु कैः पञ्चकषायैः, कैः पञ्चपुष्पैस्त्रिपत्रकैश्च कैः, प्रतिमां स्नापयेदित्याकाङ्क्षायामाह वाक्यालेत्यादिना ॥ २७४ । २७६ ॥

ननु केवलैर्भक्तादिभिः प्रतिमां स्नापयेज्जलसंयुक्तैर्वा इत्यपेक्षा-
याभाह एतेष्वित्यादिना ॥ २७७ ॥

ननु केन मन्त्रेण भक्तादिभिः प्रतिमां स्नापयेदित्यपेक्षायाभाह
सव्याङ्गतिमित्यादिना । पूर्वं सव्याङ्गतिं सप्रणवां गायत्रीमुच्चरन्, तत
एतद्द्रव्यस्य तोयेन स्नापयामि नम इति वदेत् । अनेनैव मन्त्रेण
जलसंयुक्तैः भक्तादिभिः प्रतिमां स्नापयेत् ॥ २७८ ॥

कवोष्णसलिलैः रूषद्रव्यैर्जलैः ॥ २७९=२८१ ॥

ततो निवेश्य प्रतिमामासने सुपरिष्कृते ।
 पाद्यार्घ्याद्यैरर्चयित्वा प्रार्थयेद्विहितान्कलिः ॥ २८३ ॥
 नमस्ते प्रतिमे ! तुभ्यं विश्वकर्माविनिर्मिते ! ।
 नमस्ते देवतावासे ! भक्ताभीष्टप्रदे ! नमः ॥ २८५ ॥
 त्वयि सम्यज्जयाम्याद्यां परमेशीं परात्पराम् ।
 शिल्पदोषावशिष्टाङ्गं सम्यक् कुरु ते नमः ॥ २८६ ॥
 ततस्तत्प्रतिमामूर्द्ध्वं पाणिं विन्यस्य वाग्यतः ।
 अष्टोत्तरशतं मूलं जम्बागात्राणि संस्पृशेत् ॥ २८७ ॥
 षडङ्गमाहकान्यासं प्रतिमाङ्गे प्रविन्यसन् ।
 षड्दीर्घभाजा मूलेन षडङ्गन्यासमाचरेत् ॥ २८८ ॥
 तारमायारमाद्यैश्च नमोऽन्तैर्बिन्दुसंयुतैः ।
 अष्टवर्गेर्देवताङ्गे वर्णन्यासं प्रकल्पयेत् ॥ २८९ ॥
 मुखे स्वरान् कवर्गञ्च कण्ठदेशे न्यसेत् बुधः ।
 चवर्गमुदरे दक्षबाहौ टायक्षराणि च ॥ २९० ॥
 तवर्गञ्च वामबाहौ दक्षवामोरुयुग्मयोः ।
 पवर्गञ्च यवर्गञ्च शवर्गं मस्तके न्यसेत् ॥ २९१ ॥

अर्चाम् प्रतिमाम् ॥ २८३=२८४ ॥

ननु प्रतिमां प्रति किं प्रार्थयेदित्यपेक्षायामाह नमस्ते प्रतिमे !
 तुभ्यमित्यादिना ॥ २८५=२८७ ॥

षडङ्गन्यादि । ततः पूर्वविधिना प्रतिमाङ्गे षडङ्गमाहका-
 न्यासं प्रविन्यसन् साधकः षड् दीर्घभाजा मूलेन मन्त्रेणापि प्रतिमाङ्गे
 षडङ्गन्यासमाचरेत् कुर्यात् ॥ २८८ ॥

तारेत्यादिना । ततः तारमायारमाद्यैरोङ्कारहोत्रोन्नीकाद्यैर्न-
 मोऽन्तैर्बिन्दुसंयुतैरनुस्वारसहितैरष्टवर्गेर्देवताङ्गे वर्णन्यासं प्रकल्पयेत्
 कुर्यात् ॥ २८९ ॥

वर्षान्यासं विधायेत्यं तत्स्वन्यासं समाचरेत् ॥ २८२ ॥
 पादयोः पृथिवीतत्त्वं तीयतत्त्वञ्च लिङ्गके ।
 तेजस्तत्त्वं नाभिदेशे वायुतत्त्वं हृदम्बुजे ॥ २८३ ॥
 आस्ये गगनतत्त्वञ्च चक्षुषी रूपतत्त्वकम् ।
 घ्राणयीर्गन्धतत्त्वञ्च शब्दतत्त्वं श्रुतिहये ॥ २८४ ॥
 जिह्वायां रसतत्त्वञ्च स्पर्शतत्त्वं त्वचि न्यसेत् ।
 मनस्तत्त्वं भ्रुवोर्मध्ये सहस्रदलपङ्कजे ॥ २८५ ॥
 शिवतत्त्वं ज्ञानतत्त्वं परतत्त्वं तथोरसि ।
 जीवप्रकृतितत्त्वे च विन्यसेत् साधकाग्रणीः ।
 महत्तत्त्वमहङ्कारतत्त्वं सर्वाङ्गके क्रमात् ॥ २८६ ॥
 तारमायारमाद्ये न छे नमोऽन्ते न विन्यसेत् ॥ २८७ ॥
 सबिन्दुमाहकावर्णपुटितं मूलसुन्दरम् ।
 नमोऽन्तं माहकास्थाने मन्त्रन्यासं प्रयोजयेत् ॥ २८८ ॥
 सर्वयज्ञमयं तेजः सर्वभूतमयं वपुः ।
 इयं तं कल्पिता मूर्त्तिरथ त्वां स्थापयाम्यहम् ॥ २८९ ॥

ननु कस्मिन् कस्मिन् देवताङ्गे किं किं वर्गे न्यसेदित्याकाङ्क्षाया-
 माह सुखे स्वरातित्यादिना ॥ २८०-२८२ ॥

ननु कांस्मिन् कस्मिन् देवताङ्गे किं किं तत्त्वं न्यसेदित्याकाङ्क्षाया-
 माह पादयोः पृथिवीतत्त्वमित्यादिना ॥ २८३-२८६ ॥

ननु केन मन्त्रेण पृथिवीतत्त्वादिकं पादादौ न्यसेदित्यपेक्षायामाह
 तारेत्यादिना । तारमायारमाद्येन ओर्त्तुर्नीमादिना नमोऽन्तेन
 पृथिवीतत्त्वादिना मन्त्रेण पृथिवीतत्त्वादिकं पादादौ विन्यसेत् ॥ २८७ ॥

सबिन्दुमाहिकावर्णपुटितं साहस्यारैर्माह-
 कावर्णैरादाहन्ते च संयुक्तं नमोऽन्तं मूलं मन्त्रसुन्दरम् माहकास्थाने
 मन्त्रन्यासं प्रयोजयेत् विदध्यात् ॥ २८८ ॥

ततः पूजाविधानेन ध्यानमावाहनादिकम् ।
 प्राणपतिष्ठां सम्पाद्य पूजयेत् परदेवताम् ॥ ३०० ॥
 देवगेहप्रदाने तु ये ये मन्त्राः समोरिताः ।
 त एवात्र प्रयोक्तव्या मन्त्रलिङ्गेन पूजने ॥ ३०१ ॥
 विधिवत् संस्तुते वज्रावर्चितभ्योऽर्चिताहुतिः ।
 आवाह्य देवीं सम्पूज्य जातकर्माणि साधयेत् ॥ ३०२ ॥
 जातनाम्नी निष्कृमणमन्त्रप्राशनमेव च ।
 चूडोपनयनं चैते षट्संस्काराः शिवोदिताः ॥ ३०३ ॥
 प्राणवं व्याहृतिं चैव गायत्रीं मूलमन्त्रकम् ।
 सामन्त्रणाभिधानं ते जातकर्मादि नाम च ॥ ३०४ ॥
 सम्पादयाम्यग्निकान्तां समुच्चार्थं विधानवित् ।
 पञ्चपञ्चाहुतीर्देव्यात् प्रति संस्कारकर्मणि ॥ ३०५ ॥
 दत्तनाम्नाहुतिग्रतं मूलीधारणपूर्वकम् ।
 देव्यै दत्ताहुतेरंशं प्रतिमामूर्द्धि निःक्षिपेत् ॥ ३०६ ॥
 प्रायश्चित्तादिभिः श्रेष्ठं कर्म सम्पादयन् सुधीः ।
 भोजयेत् साधकान् विप्रान् दीनानाथांश्च तोषयेत् ॥ ३०७ ॥
 उक्तकर्मैस्त्रयस्त्रये त् पाथसां सप्तभिर्घटैः ।
 स्त्रापयित्वार्चयन् शक्त्या आवयेन्नाम देवताम् ॥ ३०८ ॥
 इति ते श्रीमदाद्यायाः प्रतिष्ठा कथिता प्रिये ! ।
 एवं दुर्गादिविद्यानां महेशादिदिवोकसाम् ॥ ३०९ ॥

ततः सर्वयज्ञमन्त्रं तेज इत्यादि । देवीं पार्श्वेव, वसुः तर्षो
 येषः ॥ २९९-३०९ ॥

ननु केन मन्त्रेष्वेत्याकाङ्क्षायासाह प्राणवमित्यादि प्रथममोहो
 ततोः व्याहृतिं मूलादिं ततो गायत्रीं ततो मूलमन्त्रं ततः सामन्त्रं

चक्षतेः शिवलिङ्गस्य प्रतिष्ठायात्मयं विधिः ॥
प्रथीकृत्यो विधानमन्त्रैश्चैव चामोहपूर्वकम् ॥ ३१० ॥

इति श्रीमद्भानुनिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मनिर्णयसारे
श्रीमोहाद्यावदाशिवसंवादे व्याख्याप्रतिष्ठाहृताने
वास्तुपञ्चकामलकाशवादिप्रतिष्ठादेवगुह्यदर्शना-
द्यादिसर्वदेवप्रतिष्ठाकथनं नाम
त्रयोदशोऽध्यायः ।

भिधानमात्मन्त्रस्यसहितदेवीनाम ततस्तु इति पदं ततो जातकर्मादि
नाम ततः सन्नादवाचीति पदं ततोऽग्निकालां स्वाहेति पदञ्च सप्त
स्वार्यं विधानविद् साधको देव्या जातकर्मास्य साधयेदिति पूर्वैशान्वये
विधेयः ॥ ३०४-३१० ॥

इति श्रीमद्भानुनिर्वाणतन्त्रटीकायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

श्रीदेव्युवाच ।

आद्यशक्तेरनुष्ठानात् कृपया भूरिसाधनम् ।
कथितं मे कृपानाथ ! त्वमास्मि तव भावतः ॥ १ ॥
सचलस्येशलिङ्गस्य प्रतिष्ठाविधिरौरितः ।
अचलस्य प्रतिष्ठायां किं फलं विधिरेव कः ॥ २ ॥

एवं सकलदेवानां सचलस्य शिवलिङ्गस्यापि प्रतिष्ठायां वि
कलस्य शक्तिदेवीसकलस्य शिवलिङ्गस्य प्रतिष्ठायाः फलं विधिं च श्रोत
मिच्छन्ती श्रीदेव्युवाच आद्यशक्तेरित्यादिना । भावतः प्रीतितः ॥१॥

कथ्यन्ती जगतां महात् । अविशेषेण संप्रदायम् ।
 इदं हि परमं तत्त्वं प्रकृतं कदाचनोक्तिं कदाचनम् ॥ ६ ॥
 त्वत्तः को वास्ति सर्वज्ञो दयालुः सर्वविद्भिर्भुः ।
 आशुतोषो, दीननाथो समानन्दविक्रमः ॥ ४ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

शिवलिङ्गस्थापनस्य माहात्म्यं किं ब्रवीमि ते ।
 यत्स्थापनान्महापापैर्भुक्तो याति परं पदम् ॥ ५ ॥
 स्वर्णपूर्णमहीदानाद्वाजिमेधाद्युतार्जनात् ।
 निस्तोये तोयकरणात् दीनार्संपरितोषणात् ॥ ६ ॥
 यत् फलं लभते मर्त्यैस्तस्मात् कोटिगुणं फलम् ।
 शिवलिङ्गप्रतिष्ठायां लभते नात्र संशयः ॥ ७ ॥
 लिङ्गरूपी महादेवो यत्र तिष्ठति कालिके ! ।
 तत्र ब्रह्मा च विष्णुश्च मेन्द्रास्तिष्ठन्ति देवताः ॥ ८ ॥
 सार्धत्रिकोटितीर्थानि दृष्टाद्दृष्टानि यानि च ।
 पुण्यक्षेत्राणि सर्वाणि वर्त्तन्ते शिवसन्निधौ ॥ ९ ॥
 लिङ्गरूपधरं शम्भुं परितो दिग्विदिक्षुः च ।
 शतहस्तप्रमाणेन शिवशेषं प्रकीर्तितम् ॥ १० ॥
 ईशशेषं महापुण्यं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ।
 यत्रामरा विराजन्ते सर्वतीर्थानि सर्वदा ॥ ११ ॥

परमकारुणिकमाशुतोषं सर्वज्ञमपरं कश्चित् पृच्छन्तं किं पुनः
 पुनः पृच्छति तस्माद् इदं हि परमं तत्त्वमित्यादिना ॥ १ ॥
 सर्वविद् सर्वविचारकः ॥ ४ ॥
 प्रथमतः शिवलिङ्गप्रतिष्ठायाः फलं श्रीसदाशिव उवाच शिव-
 लिङ्गस्थापनश्लोकादिभिः ॥ ५-९ ॥

अथमात्रं शिवसेवि यो धर्मज्ञानतत्परः ।
 स सर्वं पापनिर्मली वाच्यते महदात्मयम् ॥ १२ ॥
 अथ यत् क्रियते कर्म कल्पं वा बहुलं तथा ।
 प्रभावाद्दूर्जटिस्तस्य तस्तत् कीटिगुणं भवेत् ॥ १३ ॥
 यत्र तत्र कृतात् पापात् मुच्यते शिवसन्निधौ ।
 शैवसेभि कृतं पापं वक्ष्येपसमं प्रिये ॥ १४ ॥
 पुरश्चर्यां जपं ह्यनं आद्यं तर्पणमेव च ।
 यत् करोति शिवसेवे तदमन्ताय कल्पते ॥ १५ ॥
 पुरश्चर्यांशतं कृत्वा भवे मन्त्रिदिनेश्वरीः ।
 यत् कसं तदवाप्नोति सकलज्वाया शिवात्मिके ॥ १६ ॥
 गयागङ्गाप्रवाणेषु कीटिपिण्डप्रदो नरः ।
 यत् प्राप्नोति तदत्रैव सकृत् पिण्डप्रदानतः ॥ १७ ॥
 अतिपातकिनो ये च महापातकिनश्च ये ।
 शैवतीर्थे कृतत्राद्यास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ १८ ॥
 लिङ्गरूपी जगन्नाथो देव्या त्रीदुर्गया सह ।
 यत्रास्ति तत्र तिष्ठन्ति सुवनानि चतुर्दश ॥ १९ ॥
 स्थापितेशस्य माहात्म्यं किञ्चिदेतत् प्रकाशितम् ।
 अनादिभूतभूतेशमहिमा वागगोवरः ॥ २० ॥
 महापीठे तवार्थायामस्पृश्यस्पर्शदूषणम् ।
 विद्यते सुव्रते । नैतलिङ्गरूपधरे हरे ॥ २१ ॥
 परिहः सर्वतः ॥ १०-१२ ॥
 अत्र शिवसेवे धूर्जटेः शिवस्य ॥ १३-१५ ॥
 अथैव येषु ॥ १६ । १७ ॥
 कर्म आद्यं तेषां ते कृतत्राद्याः ॥ १८-२० ॥

यथा चक्रार्चने देवि ! कोऽपि दीधी न विद्यते ।
 शिवस्त्रे महातीर्थे तथा जानीहि काञ्चि । २२ ॥
 बहुनात्र किमुक्ते न तवापि सत्त्वमुच्यते ।
 प्रभावः शिवलिङ्गस्य मन्त्रा वक्तुं न शक्यते ॥ २३ ॥
 अयुक्तवेदिकं लिङ्गं युक्तं वेदिकवाधि वा ।
 साधकः पूजयेद्भक्त्या स्वाभीष्टफलसिद्धये ॥ २४ ॥
 प्रतिष्ठापूर्वसावाङ्गे देवतां योऽधिवासयेत् ।
 सोऽश्नमेधायुतफलं लभते साधकोत्तमः ॥ २५ ॥
 मही गन्धः शिला धान्यं दुर्वा पुष्पं फलं दधि ।
 घृतं खस्त्रिकसिन्दूरं शङ्खकज्जलरोचनाः ॥ २६ ॥
 सिद्धार्थं काञ्चनं रौप्यं ताम्रं दीप्य दर्पणम् ।
 अधिवासविधौ विंशत् द्रव्याण्ये तानि योजयेत् ॥ २७ ॥
 प्रत्येकं द्रव्यमादाय माध्या ब्रह्मविद्यया ।
 अनेनामुष्यपदतः शुभमस्त्वधिवासनम् ॥ २८ ॥
 इति स्मृशेत् साध्यभालं मन्त्राद्यैः सर्ववस्तुभिः ।
 ततः प्रशस्तिपात्रे ष विधौ वमधिवासयेत् ॥ २९ ॥
 अनेन विधिना देवमधिवास्य विधानवित् ।
 एषाचक्रस्य शिवलिङ्गस्य प्रतिष्ठाया विधिनाह प्रतिष्ठापूर्वसावाङ्गे
 ऋचादिभिः ॥ २५-२७ ॥

ननु केन केन वस्तुना देवतामधिवासयेदित्याकाङ्क्षावासाह प्र-
 त्येकमित्यादि । प्रत्येकं मन्त्रादिद्रव्यमादाव ऋचीत्या भावया स्त्री
 बीजेन विशिष्टया ब्रह्मविद्यया गायत्र्या संयुक्तेनानेन द्रव्यैश्चासुष्य-
 देवतस्य शुभमधिवासनमस्तु इति चक्रोच मन्त्राद्यैः सर्ववस्तुभिः
 साध्यदेवस्य भालं स्मृशेत्, ततः परं प्रशस्तिपात्रेषु लिङ्गा विभारनेन
 विधिना देवमधिवासयेत् ॥ २८ । २९ ॥

ऋहदानविधानिनं दुग्धाद्यैः स्नापयेत्ततः ॥ ३० ॥
 सन्मार्गं वाससा लिङ्गं स्थापयित्वासनोपरि ।
 पूजानुष्ठानविधिना गणेशादीन् समर्चयेत् ॥ ३१ ॥
 प्रशवेन कारव्यासौ प्राणायामं विधाय च ।
 ध्यायेत् सदाशिवं शान्तं चन्द्रकोटिसमप्रभम् ॥ ३२ ॥
 व्याघ्रचर्मपरिधानं नागयज्ञीपवीतनम् ।
 विभूतिलिप्तसर्वाङ्गं नागालङ्कारभूषितम् ॥ ३३ ॥
 घूर्णपीतारुणशेतरक्तैः पञ्चभिराननैः ।
 युक्तं चिनयनं विभ्रज्जटाजूटधरं विभुम् ॥ ३४ ॥
 गङ्गाधरं दशभुजं शशिशीभितमस्तकम् ।
 कपालं पावकं पाशं पिनाकं परशुं करैः ॥ ३५ ॥
 वामैर्हृधानं दक्षैश्च शूलं वज्राङ्गुशं शरम् ।
 वरश्च विभ्रतं सर्वैर्हृद्वैर्निवरैः सुतम् ॥ ३६ ॥
 परमानन्दसन्दोहोक्तसत्कुटिलं लोचनम् ।
 हिमकुन्देन्दुसङ्घाशं वृषासनविराजितम् ॥ ३७ ॥
 परितः सिद्धगन्धर्वैरप्सरोभिरहर्निशम् ।
 गीयमानमुमाकान्तमेकान्तशरणप्रियम् ॥ ३८ ॥
 इति ध्यात्वा महेशानं मानसेरुपचारकैः ।
 संप्रवृथावाह्यं तद्विधिं यजेच्छक्त्या विधानवित् ॥ ३९ ॥
 अक्षमार्ग्यप्रचाराणां दाने मन्त्राः पुरोदिताः ।
 मूलमन्त्रमनुं वक्ष्ये महेशस्य महात्मनः ॥ ४० ॥
 विभ्रतं विभ्रतम् । सुपां सुकुण्डलमोबुक् ॥ ३४ । ३५ ॥
 विभ्रतं दधतम् ॥ ३६ ॥
 परमानन्दसन्दोहोक्तसत्कुटिलं लोचनम् परमानन्दसन्दोहोक्त-

माया तारः शब्दबीजं संख्यबीजान्ताक्षरान्वितम् ।
 अर्हन्द् बिन्दु भूषाब्जं शिवबीजं प्रकीर्णितम् ॥ ४१ ॥
 सुगन्धिपुष्पमाख्येन वाससाध्याय शङ्करम् ।
 निवेश्य दिव्यशय्यायां वेदीमेवं विधीययेत् ॥ ४२ ॥
 वेद्यां प्रपूजयेद्देवीमेवमेव विधानतः ।
 माययात्र करन्यासी प्राणायामं समाचरेत् ॥ ४३ ॥
 उद्यद्भानुसहस्रकान्तिममलां वक्रार्कचन्द्रे क्षणम्
 मुक्तायन्त्रितहेमकुण्डलसत्-स्त्रीरामनाम्नीरुहाम् ।
 हस्ताञ्जैरभयं वरश्च दधतीं चक्रं तथाञ्जं दधत्
 पीनीत्सुक्लंपयोधरां भयहरां पीताम्बरां चिन्तये ॥ ४४ ॥

सन्ति कुटिलानि च लोचनानि यस्य तथाभूतम् । सन्दोहः
 समूहः ॥ ३७—४० ॥

महेशस्य मूलमन्त्रमेवाह मायेत्यादि । पूर्वं माया ह्रीं बीज-
 उच्यते ततस्तारः प्रणवो वाच्यः ततः सन्ध्यांन्ताक्षरान्वितं सन्ध्या-
 क्षरान्ताक्षरसंयुक्तमर्हन्द्बिन्दुभूषाढ्यञ्जं शब्दबीजं हकाररूपमक्षरं
 वाच्यम् । सकलपदयोजनया ह्रीं षो' ह्रीं इति शिवबीजं प्रकी-
 र्णितम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

मायया ह्रींबीजेन ॥ ४३ ॥

अथ महादेव्याध्यानमाहैकेन उद्यद्भानुसहस्रकान्तिमादिना । महादेवीसहं
 चिन्तये कथम्भूतां महादेवीम्, उद्यद्भानुसहस्रकान्तिम् उद्यतां भानूनां
 सूर्याणां सहस्रेभ्योव कान्तिदीप्तिर्यस्याः तथाभूताम् । पुनः कीदृशीम्,
 क्षमलां निर्मलाम् । पुनः कीदृशीम्, वक्रार्कचन्द्रे क्षणम् वक्रार्कचन्द्राः
 रक्षणानि लोचनानि यस्यास्तथाभूताम् । पुनः कीदृशीम्, मुक्तायन्त्रि-
 तहेमकुण्डलसत्स्त्रीरामनाम्नीरुहाम्, मुक्ताभिर्विनिताभ्यां सप्तधाभ्यां
 हेमकुण्डलाभ्यां सप्तहीयमानं कर्दवीपद्मसनीसप्ताननाम्नीरुहं सुष-

इति ध्यात्वा महादेवो पूजयेत्त्रिजगत्प्रितः ।
 ततस्तु इन्द्रदिग्पालान् वृषभश्च समर्चयेत् ॥ ४५ ॥
 भगवत्याः जनुः कञ्चो येनाराध्या जगन्मयी ॥ ४६ ॥
 मायां कर्णवीं समुच्चार्य सान्तं षष्ठस्वरान्वितम् ।
 विन्दुयुक्तं तदन्ते च योजयेद्द्विजवल्गुभाम् ॥ ४७ ॥
 पूर्ववत् स्थापयन् देवीं सर्वदेवबलिं हरेत् ।
 दधियुक्तमाचभक्तं शर्करादिसमन्वितम् ॥ ४८ ॥
 ऐशान्यां बलिमादाय वारुणेन विशोधयेत् ।
 संपूज्य गन्धपुष्पाभ्यां मन्त्रेणानेन चार्पयेत् ॥ ४९ ॥
 सर्वे देवाः सिद्धमया गन्धर्वीरगराक्षसाः ।
 पिशाचा मातरो यक्षा भूताश्च पितरस्तथा ॥ ५० ॥
 ऋषयो येऽन्यदेवाश्च बलिं गृह्णन्तु संयताः ।
 परिवार्य महादेवं तिष्ठन्तु गिरिजामपि ॥ ५१ ॥

पद्मं वस्त्राः तथाभूताम् । पुनः कीदृशीम्, इस्ताञ्जैः पाण्डिकमलैरभयं
 वरं चक्रं तथा सुगन्धादिकं दधदञ्जं कमलं च दधतीम् । पुनः कीद-
 शीम्, पीनीम्, पयोधरां, पीनीं महान्तावुत्तुक्तावुत्ततौ पयोधरौ
 कानौ यस्यास्तथाभूताम् । पुनः कीदृशीम्, भयहरां, भयहरीं, पुनः
 कीदृशीम्, पीताम्बरां, पीतमम्बरं वस्त्रं यस्यास्तथाभूताम् ॥ ४४=४६ ॥

भगवत्या मन्त्रमेवाह सायामित्यादि । मायां कर्णवीजं कर्णवी-
 जीं वीजं च समुच्चार्य ततः षष्ठस्वरान्वितं विन्दुयुक्तं च सान्तं वर्णं
 षष्ठस्वार्यं तदन्ते, द्विजवल्गुभाम् योजयेत् । सकलपदयोजनया क्तौ
 वीं ह्यं स्मारेति मन्त्रो जातः ॥ ४७ ॥

पूर्ववदित्यादि । ततः पूर्ववच्छिवलिङ्गवत् सुगन्धिपुष्पमाख्येन
 वासवा चाक्राद्या दिग्बन्ध्यानां देवीं स्थापयन् वन् दधियुक्तं शर्करा-
 दिवसन्वितं च माचभक्तं सर्वदेवबलिं हरेद्दद्यात् ॥ ४८ ॥

ततो जपेष्वाहादेव्या मन्त्रमेतं वक्ष्येऽथितम्
 गीतवाद्यादिभिः सन्निर्षिद्धाभ्यामङ्गलकियाम् ॥ ५२ ॥
 अधिवासं विधायैत्रं परेऽङ्गि विहितंक्रियः
 संकल्पं विधिवत् कृत्वा पञ्च देवान् प्रपूजयेत् ॥ ५३ ॥
 मातृपूजां वसोर्धारां वृद्धिआर्घं समाचरेत् ।
 महेश्वारपालांश्च यजेत् भक्त्या समाहितः ॥ ५४ ॥
 नन्दी महाबलः कौशवदनो गणनायकः ।
 द्वारपालाः शिवस्थे ते सर्वे शस्त्रास्त्रपाशयः ॥ ५५ ॥
 ततो लिङ्गं समानीय वेदीरूपां च तारिणीम् ।
 मण्डले सर्वतोभङ्गे स्थापयेद्वा शुभासने ॥ ५६ ॥
 अष्टभिः कलसैः शम्भुं मनुना तन्त्रकेन च ।
 स्थापयित्वा चयेत् भक्त्या षोडशैरुपचारकैः ॥ ५७ ॥
 वेदीं च मूलमन्त्रेण तद्वत् संस्थाप्य पूजयन् ।
 कृत्वाञ्जलिपुटः साधुः प्रार्थयेत् शङ्करं शिवम् ॥ ५८ ॥
 आगच्छ भगवन् शम्भो ! सर्वदेवनमस्कृत ! ।

ननु केन विधिना सर्वदेववलिं दद्यादित्याकाङ्क्षायामाह देवा-
 ष्वामित्यादि । वारुष्येन वसिति मन्त्रेण ॥ ४९ ॥

सर्वदेववलिषमर्पणमन्त्रमेवाह सर्वे देवाः विद्वन्मन्त्रा-
 दि ॥ ५० ॥ ५१ ॥

एतम् स्त्रीं श्रीं ह्रं स्थापयेतीमम् ॥ ५२ ॥

पञ्च देवान् अङ्गादीन् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

मन्त्रपञ्चाङ्गमहेश्वारपालानाह नन्दीत्यादिमन्त्रेण ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

मनुना स्त्रीमो' ह्रीं इति मन्त्रेण तन्त्रकेन तन्त्रकं यजामहे
 इत्यादि मन्त्रेण ॥ ५७ ॥

मूलमन्त्रेण स्त्रीं श्रीं ह्रं स्थापयेति मन्त्रेण ॥ ५८ ॥

पितृकपायि ! सर्वेश ! महादेव ! नमोऽस्तु ते ॥ ५८ ॥

आगच्छ मन्दिरे देव ! भक्तानुग्रहकारक ! ।

भगवत्या सहागच्छ कृपां कुरु नमो नमः ॥ ६० ॥

मातर्देवि ! महामाये ! सर्वकल्याणकारिणि ! ।

प्रसीद जन्मना सर्षं नमस्तेऽस्तु हरप्रिये ॥ ६१ ॥

आयाहि वरदे ! देवि ! भवनेऽस्मिन् वरप्रदे । ।

प्रीता भव महेशानि ! सर्वसम्पत्करी भव ॥ ६२ ॥

उत्तिष्ठ देवदेवेशि ! स्वैः स्वैः परिकरैः सह ।

सुखं निवसतां गेहे प्रीयेतां भक्तवत्सली ॥ ६३ ॥

इति प्रार्थ्यं शिवं देवीं मङ्गलध्वनिपूर्वकम् ।

प्रदक्षिणं त्रिधा वेश्म कारयित्वा प्रवेशयेत् ॥ ६४ ॥

पाषाणखनिते गर्भे इष्टकारचितेऽपि वा ।

अधस्त्रिभागलिङ्गस्य रोपयेन्मूलमुच्चरन् ॥ ६५ ॥

यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावत् पृथ्वी च सागराः ।

तावदत्र महादेव ! स्थिरो भव नमोऽस्तु ते ॥ ६६ ॥

मन्त्रेणानेन सुदृढं कारयित्वा सदाशिवम् ।

उत्तराग्रां तत्र वेदीं मूलेनैव प्रवेशयेत् ॥ ६७ ॥

स्थिरा भव जगद्धात्रि ! सृष्टिस्थित्यन्तकारिणि ! ।

यावद्दिवानिशानाथी तावदत्र स्थिरा भव ॥ ६८ ॥

ननु चन्द्रं शिवाय प्रति किं प्रार्थयेदित्यपेक्षायाभावाद् आगच्छ भगवन् मन्त्रो इत्यादि ॥ ५८-६४ ॥

पाषाणेत्यादि । ततो मूलं मन्त्रमुच्चरन् बाधकः पाषाणे खनिते इष्टकारचितेऽपि वा गर्भे लिङ्गस्थाधस्त्रिभागमथो रोपयेत् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

मन्त्रेणेत्यादि ।

अनेन सुदृढोक्तस्य सिद्धः स्मृष्टा पठेद्विजम् ॥ ६८ ॥
 व्याघ्रभूताः पिशाचाश्च गन्धर्वाः सिद्धकारिणः ।
 यथा नागाश्च वेतालाः शोकपाशा महेर्षवः ॥ ७० ॥
 मातरो मथनाथाश्च विष्णुर्जन्मा वृहस्पतिः ।
 यस्य सिंहासने युक्ता भूचराः केशवराक्षसाः ॥ ७१ ॥
 आवाहयामि तं देवं ब्रह्मसमीशानमव्ययम् ।
 आगच्छ भगवन्नत्र ब्रह्मनिर्मितयन्त्रके । ७२ ॥
 ध्रुवाय भव सर्वेषां शुभाय च सुखाय च ।
 ततो देवप्रतिष्ठीकविधिना आपयन् प्रियम् ॥ ७३ ॥
 प्राग्ब्रह्मात्मा मानसोपचारैः सम्भूजयेत् प्रिये ! ।
 विशेषमर्घ्यं संस्थाप्य समर्थं गणदेवताः ।
 पुनर्ध्यात्वा महेशानं पुष्पं लिङ्गापरि न्यसेत् ॥ ७४ ॥
 पाशाङ्कुशपुटा शक्तिर्याद्विमान्ताः सविन्दुकाः ।
 ह्रीं हंस इति मन्त्रेण तत्र प्राणान् निवेशयेत् ।

अनेन यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्चैत्यादिमन्त्रेषु सदाशिवं सुदृढं कारयित्वा
 मूलेनैव मन्त्रेषु तत्र सदाशिवे नेटीं प्रवेशयेत् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

सुदृढोक्तस्य वेदीपिति शेषः ॥ ६९ ॥

इमं कं पठेद्विद्याकाङ्क्षायामाह व्याघ्रभूता इत्यादिना ॥ ७०-७४

पाशैत्यादिना । पाशाङ्कुशपुटा पाशाङ्कुशाभ्यानांक्रोरीजाभ्यां
 पुट आद्यन्तवोः संयोगो ब्रह्मासथाभूता शक्ति ह्रीं वीजं पूर्ववृत्त्येत,
 ततः सविन्दुकाः साहस्रसारा वादिसान्त्वर्षा वक्रव्याः ततो ह्रीं हंस
 इत्युच्येत ब्रह्मसमीशानं ह्रीं क्रो वं रं कं वं वं वं ह्रीं हंस इति
 मन्त्रो जातः, अनेन मन्त्रेण प्राणान्निधानेन तत्र सिद्धे प्राणान्निधिनेः
 शयेत् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

चन्द्रमासुदकाक्षीरेर्विज्ञिष्य गिरिजापतिम् ॥ ७५ ॥
 यजेत् प्रसूक्तविधिना वाङ्मैत्रव्यचारकैः ।
 जलसङ्घातद्विषंस्त्रासान् कृत्वा पूर्वविधानवत् ॥ ७६ ॥
 समाप्य सर्वं विधिवत् देव्यां देवीं महेश्वरीम् ।
 अश्वत्थं तत्र देवस्य मूर्त्तोरष्टौ प्रपूजयेत् ॥ ७७ ॥
 शवः क्षितिः सन्नुद्दिष्टा भवो जलमुदाहृता ।
 वद्वोऽस्त्रिंशो वायुः स्यात् भीम आकाशशब्दितः ॥ ७८ ॥
 पयोः पतिर्यजमानो महादेवः सुधाकरः ।
 ईशानः सूर्य इत्येते मूर्त्तयोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ ७९ ॥
 प्रणवाद्दिनमोऽन्ते न प्रत्येकाह्वानपूर्वकम् ।
 पूर्वादीशानपर्यन्तमष्ट मूर्त्तीः क्रमाद्यजेत् ॥ ८० ॥
 इन्द्रादिदिक्पतीनिष्टा ब्राह्मणाद्याश्चाष्ट मातृकाः ।
 ह्यं वितानं गेहादि दद्याद्दीशाय साधकः ॥ ८१ ॥
 ततः क्षताञ्जलिर्भक्त्या प्रार्थयेत् पार्वतीपतिम् ॥ ८२ ॥
 गृहेऽस्त्रिन् करुणासिन्धो ! स्वापितोऽसि मया प्रभो !
 प्रसीद भगवन् शम्भो ! सर्वकारणकारण ! ॥ ८३ ॥

तत्र वेद्यं जेव ॥ ७७ ॥

महादेवस्य प्रपूज्या अष्टौ मूर्त्तीराष्ट शवः क्षितिरित्वादिभ्यां
 वाभ्याम् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

ननु केन विधिना महादेवस्याष्टौ मूर्त्तीः प्रपूजयेदित्यावाङ्मैत्रव्य-
 चारकैः प्रणवादीत्यादि । प्रणवाद्दिनमोऽन्ते न नाममन्त्रेण पूर्वात्
 पूर्वकारभ्यः यथा सर्वं क्षितिमूर्त्ते इत्यागच्छेत् तिष्ठेत् सञ्जिषेहि नम
 पूर्वां अष्टाशोकाह्वानं चो' शर्वाद्य क्षितिमूर्त्तये नम इति मन्त्रेण वेद्यां
 पूर्वदेवे मन्त्राद्व्यादिभिः सर्वं क्षितिमूर्त्तिं यजेत् । एवमेवाग्न्यादिषु
 क्रमतोऽग्न्या अपि सप्त मूर्त्तीर्वजेत् । इहा पूजयित्वा ॥ ८० ॥ ८१ ॥

यावत् ससागरा पृथ्वी यावत् शशिदिवाकरौ ।
 तावदक्षिन् गृहे तिष्ठ नमस्ते परमेश्वर ॥ ८४ ॥
 गृहेऽक्षिन् यस्य कस्यापि जीवस्य मरणं भवेत् ।
 न तत्पापैः प्रक्षिप्येऽहं प्रसादात्तव धूर्जटे ! ॥ ८५ ॥
 ततः प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्य गृहं व्रजेत् ।
 प्रभाते पुमरागत्य स्नापयेच्चन्द्रशेखरम् ॥ ८६ ॥
 शुद्धैः पञ्चामृतैः स्नानं प्रथमं प्रतिष्ठाद्ध्येत् ।
 ततः सुगन्धितोयानां कलसैः शतसंख्यकैः ॥ ८७ ॥
 संपूज्य तं यथाशक्त्वा प्रार्थयेत् भक्तिभावतः ॥ ८८ ॥
 विधिहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं यदर्चित्रम् ।
 सम्पूर्णमस्तु तत् सर्वं त्वत्प्रसादादुमापते ! ॥ ८९ ॥
 यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावत् पृथ्वी च सागराः ।
 तावन्मो कौर्त्तिरतुला लोके तिष्ठतु सर्वदा ॥ ९० ॥
 नमस्कृत्याय रुद्राय पिनाकवरधारिणे ।
 विष्णुब्रह्मेन्द्रसूर्य्याद्यै रर्चिताय नमो नमः ॥ ९१ ॥
 ततस्तु दक्षिणां दत्त्वा भोजयेत् कौशिकान् द्विजान् ।
 भक्ष्यैः पियैश्च वासोभिर्द्विद्रान् परितोषयेत् ॥ ९२ ॥
 प्रत्यहं पूजयेद्देवं यथाविभवमात्मनः ।

ननु पार्वतीपतिं किं प्राग्भेदित्वाकाङ्क्षायाभावाद् गृहेऽक्षिन्
 कस्यापिन्धो ! इत्यादि ॥ ८२-८६ ॥

ननु केन इव्येष शिवं स्नायवेदित्वाकाङ्क्षायाभावाद् गृहेऽक्षिन्
 त्यादि ॥ ८७ ॥

तम् शिवम् ॥ ८८ ॥

स्वावरं शिवसिङ्गन्तु न कदापि विचारयेत् ॥ ८३ ॥

अथसर्वशिवसिङ्गन्तु प्रतिष्ठा कथितेति ते ।

सर्वशेषात् परमेष्ठानि । सर्वागमसमुद्धृता ॥ ८४ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

यद्यकस्माद्देवतानां पूजाबाधो भवेद्भिर्भो ॥

विधेयं तत्र किं भक्तैस्तस्मै कथय तत्त्वतः ॥ ८५ ॥

अपूजनीया कौर्दीपैर्भवेयुर्देवमूर्त्तयः ।

त्याज्या वा केन दीपेण तदुपायस्य भक्ष्यताम् ॥ ८६ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

एकाहमर्चनाबाधे द्विगुणं देवमर्चयेत् ।

दिनद्वये तद्विगुणं तद्द्वैगुण्यं दिनत्रये ॥ ८७ ॥

ततः षण्मासपर्यन्तं यदि पूजा न सम्भवेत् ।

तदाष्टकलसैर्देवं स्नापयित्वा यजेत् सुधीः ॥ ८८ ॥

षण्मासात् परतो देवं प्राक्संस्कारविधानतः ।

पुनः सुसंस्कृतं कृत्वा पूजयेत् साधकापणीः ॥ ८९ ॥

कृच्छितं स्फुटितं व्यङ्गं संस्पृष्टं कुष्ठरोगिणा ।

पतितं दुष्टभूम्यादौ न देवं पूजयेत् बुधः ॥ १०० ॥

हीनाङ्गं स्फुटितं भङ्गं देवं तोये विसर्जयेत् ।

स्पर्शादिदोषदुष्टान्तु संस्क्रुत्य पुनरर्चयेत् ॥ १०१ ॥

ननु शिवं किं प्रायवेदित्वाकाङ्क्षायामाह विधिहीनमि-
वादि ॥ ८९-९४ ॥

श्रीदेव्युवाच यहीत्यादि । तत्र पूजाबाधे वृत्ति ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

देवं प्रायितः सन् श्रीसदाशिव उवाच एकाहमर्चनाबाधे प्रत्या-
दि ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

महापीठेऽनादिलिङ्गे सर्वदोषविनिर्जिते ।
 सर्वदा पूजयेत्तत्र स्वं स्वमिष्टं सुखाप्तये ॥ १०२ ॥
 यद्यत्सृष्टं महामयि ! तृष्णां कर्मानुजीविनाम् ।
 निःश्रेयसाय तत् सर्वं सविशेषं प्रकीर्तितम् ॥ १०३ ॥
 विना कर्म न तिष्ठन्ति क्षणार्धमपि देहिनः ।
 अनिच्छन्तोऽपि विवशाः क्लृप्तं कर्मवायुना ॥ १०४ ॥
 कर्मणा सुखमश्नुन्ति दुःखमश्नुन्ति कर्मणा ।
 जायन्ते च प्रलीयन्ते वर्तन्ते कर्मणो वशात् ॥ १०५ ॥
 अतो बहुविधं कर्म कथितं साधनाम्बितम् ।
 प्रवृत्तयेऽल्पबीधानां दुष्टेष्टितनिवृत्तये ॥ १०६ ॥
 यतो हि कर्म द्विविधं शुभश्चाशुभमेव च ।
 अशुभात् कर्मणो यान्ति प्रायिनस्तीव्रयातनाम् ॥ १०७ ॥
 कर्मणोऽपि शुभाद्देवि ! फलेष्वावसक्तचेतसः ।
 प्रयान्त्यायान्ममसुते ह कर्मशुद्धलयन्विताः ॥ १०८ ॥
 यावन्न क्षीयते कर्म शुभं वाशुभमेव वा ।
 तावन्न जायते मोक्षो तृष्णां कल्पयतैरपि ॥ १०९ ॥
 यथा लोहमयैः पाशैः पाशैः स्वर्णमयैरपि ।
 तथा बद्धो भवेज्जीवः कर्मभिसाशुभैः शुभैः ॥ ११० ॥

व्यङ्गम धियताङ्गम् ॥ १००=१०७ ॥

एवं नानाविधानि सुखप्रापकाणि प्रसुरवाधनसंयुतानि कर्माणि
 व्यावृत्तेदानीं ब्रह्मज्ञानेनैव लोका सुक्लिमधिगच्छेदुर्न त कर्मभिरिति
 व्यावृत्तपक्षवते कर्मणोऽपि शुभादित्यादि । हे देवि ! शुभादपि
 कर्मणो हेतोः फलेष्वावसक्तचेतसो जनाः कर्मशुद्धलयन्विताः कर्मशुभैश्च
 निगच्छन् बद्धाः बन्धो लोकादकारुण्य परबन्धोके प्रवृत्तानि तन्नाथ

कुर्वाणः सततं कर्म कृत्वा कष्टयतान्यपि ।

तावन्न लभते मोक्षं यावत् ज्ञानं न विन्दति ॥ १११ ॥

ज्ञानं तत्त्वविचारेण निष्कामिणापि कर्मणा ।

जायते शीघ्रतमसां विदुषां निर्मलात्मनाम् ॥ ११२ ॥

ब्रह्मादित्थं पर्यन्तं मायया कल्पितं जगत् ।

सन्धमेकं परं ब्रह्म विदित्वेवं सुखो भवेत् ॥ ११३ ॥

विहाय नामरूपाणि नित्ये ब्रह्मणि निश्चले ।

परिनिश्चिततस्वी यः स मुक्तः कर्मबन्धनात् ॥ ११४ ॥

न मुक्तिर्जपनाद्योमादुपवासगतैरपि ।

ब्रह्मैवाहमिति ज्ञात्वा मुक्तो भवति देहभृत् ॥ ११५ ॥

आत्मा साक्षो विभुः पूर्णः सत्योऽद्वैतः परात्परः ।

देहस्योऽपि न देहस्यो ज्ञात्वैवं मुक्तिभाग् भवेत् ॥ ११६ ॥

बालक्रीडनवत् सर्वे रूपनाम्नादिकल्पनम् ।

विहाय ब्रह्मनिष्ठो यः स मुक्तो नात्र संशयः ॥ ११७ ॥

मनसा कल्पिता मूर्तिर्नृषां चेन्मोक्षसाधनी ।

लोकान् पुनरिहायान्ति मुक्तिभाजिनस्तु न भवन्तीत्यर्थः ॥ १०८-११० ॥

न विन्दति न लभते ॥ १११ ॥

ननु मोक्षैतसाधनं ज्ञानं कथं कथं पद्यते तत्राह ज्ञानमित्यादिना ।

तत्त्वविचारेण ब्रह्मणो विचारणेन शीघ्रतमसाम् शीघ्राज्ञानरूपाब्ध-
काराद्याम् निर्मलात्मनाम् विमलान्तःकरणाणाम् ॥ ११२ ॥ ११३ ॥

विहायेत्यादि । नित्ये अविनाशिनि निश्चले पूर्वरूपापरिधा-
श्रित्ति, परिनिश्चितं सत्यञ्जनिर्णीतं तत्त्वं वाच्यार्थं येन स परिनिश्चि-
तस्य ॥ ११४ ॥ ११५ ॥

स्वप्रलब्धेन राज्येन राजास्य मानकास्तथा ॥ ११८ ॥
 मृच्छिलाधातुदावादिमूर्त्तवीश्वरबुधयः ।
 क्लिश्यन्तस्तपसा ज्ञानं विना मोक्षं न यास्यति ॥ ११९ ॥
 आहारसंयमक्लिष्टा यथेष्टाहारतुन्दिलाः ।
 ब्रह्मज्ञानविहीनास्त्रिष्कृतिं ते व्रजन्ति किम् ॥ १२० ॥
 वायुपर्षकश्चातोयव्रतिनो मोक्षभागिनः ।
 सन्ति चेत् पद्मगा सुक्ताः पशुपक्षिजलेचराः ॥ १२१ ॥
 उत्तमो ब्रह्मसङ्गावो ध्यानभावस्तु मध्यमः ।
 सुतिर्जपोऽधमो भावो बहिः पूजाऽधमाधमा ॥ १२२ ॥
 योगो जीवात्मनोरैक्यं पूजनं सेवकेशयोः ।
 सर्वं ब्रह्मैति विदुषो न योगो न च पूजनम् ॥ १२३ ॥
 ब्रह्मज्ञानं परं ज्ञानं यस्य चित्ते विराजते ।
 किन्तस्य जपयज्ञाद्यैस्तपोभिर्नियमव्रतैः ॥ १२४ ॥

आत्मत्वादि । साक्षी शुभाशुभद्वया विभुः व्यापकः पूर्णः अक्ष-
 ररूपः अद्वैतः सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यः ॥ ११६-११८ ॥

तपसा कष्टं चान्द्रायणादिना ॥ ११९ ॥

निष्कृतिम् निस्तारम् व्रजन्ति प्राप्नुवन्ति ॥ १२० । १२१ ॥

उत्तम इत्यादि । ब्रह्मैव सत् ब्रह्मिन् सर्वमिदं तत्सुतमो
 भावः । उत्तमं भजनं भवतीत्येवमन्वयः ध्यानभावः ध्यानरूपं
 भजनम् ॥ १२२ ॥

योग इत्यादि । सर्वं ब्रह्मैव भवतीति विदुषो जानतो जगत्स
 जीवात्मनोरैक्यमेव योगो भवति सेवकेशयोः सेवकेश्वरयोरैक्य-
 मेव पूजनं भवति तद्विदुषो योगो नास्ति तद्विदुषं पूजनमपि नास्ति
 तस्य ॥ १२३ ॥

- स्वयं विज्ञानमानन्दमेकं ब्रह्मेति पश्यतः ।
 स्वभावात् ब्रह्मभूतस्य किं पूजा ध्यानधारणा ॥ १२५ ॥
 न पापं नैव सुकृतं न स्वर्गं न पुनर्भवः ।
 नापि ध्येयो न वा ध्याता सर्वे ब्रह्मेति जानतः ॥ १२६ ॥
 अयमात्मा सदा मुक्तो निर्लिप्तः सर्ववस्तुषु ।
 किं तस्य बन्धनं कस्मान्मक्तिमिच्छन्ति दुर्धियः ॥ १२७ ॥
 स्वमायारचितं विश्वमवितर्क्य सुरैरपि ।
 स्वयं विराजते तत्र ह्यप्रविष्टः प्रविष्टवत् ॥ १२८ ॥
 बहिरन्तर्यथाकाशं सर्वेषामिव वस्तुनाम् ।
 तथैव भाति सद्रूपो ह्यात्मा साची स्वरूपतः ॥ १२९ ॥
 न बाल्यमस्ति बृहत्त्वं नात्मनो जीवनं जनुः ।
 सदैकरूपसिद्ध्यात्रो विकारपरिवर्जितः ॥ १३० ॥
 जन्मयौवनवार्द्धक्यं देहस्यैव न चात्मनः ।
 पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति मायाप्रावृतबुद्ध्यः ॥ १३१ ॥

सत्यमित्यादि । विज्ञानं विज्ञानस्वरूपम् एकम् अद्वैतम् धारणा
 विस्तृष्टसिद्धिनिधेयः ॥ १२५ ॥

न पुनर्भवः न पुनरुत्पत्तिः ॥ १२६ ॥

निर्लिप्तः अनासक्तः ॥ १२७ ॥

जन्मात्मनो देहरूपं बन्धनमस्त्वय कतसुच्यते अयमात्मा सदा
 सुकृतं इत्यादि तत्राह स्वभावेत्यादि । अविनर्क्यम् अमूर्द्धनी-
 यम् ॥ १२८ ॥ १२९ ॥

जनुः जन्म आत्मनो बाह्यत्वादेरभावे हेतूनाह सदैकरूप इत्या-
 यथेति ॥ १३० ॥

सर्वे कस्य जन्मादिकं भवति तत्राह जन्मेत्यादि ॥ १३१ ॥

यथा अरावतीयस्यं रविं पश्यन्त्यनेकधा ।
 तथैव मायया देहे बहुधात्मनःशरीरवे ॥ १३२ ॥
 यथा सलिलचाक्षुष्यं मन्यन्ते तद्गते विधौ ।
 तथैव बुद्धेः साक्षुष्यं पश्यन्त्यात्मन्यस्योविदाः ॥ १३३ ॥
 घटस्थं यादृशं व्योम घटे भग्नेऽपि तादृश्यम् ।
 नष्टे देहे तथैवात्मा समरूपो विराजते ॥ १३४ ॥
 आत्मज्ञानमिदं देधि ! परं मोक्षैकसाधनम् ।
 जानन्निहैव मुक्तः स्यात् सत्त्वं सत्त्वं न संशयः ॥ १३५ ॥
 न कर्मणा विमुक्तः स्यान्न सन्तत्या धनेन वा ।
 आत्मनात्मान्मात्राय मुक्तो भवति मानवः ॥ १३६ ॥
 प्रियो ह्यात्मैव सर्वेषां नात्मनोऽस्य परं प्रियम् ।
 लोकेऽस्मिन्नात्मसम्बन्धात् भवन्त्यन्ये प्रियाः प्रिये ॥ १३७ ॥
 ज्ञानं ज्ञेयं तथा ज्ञाता त्रितयं भाति मायया ।
 विचार्य्यमाणे त्रितये आत्मैवैकोऽवशिष्यते ॥ १३८ ॥
 ज्ञानमात्मैव चिद्रूपो ज्ञेयमात्मैव चिन्मयः ।
 विज्ञाता स्वयमेवात्मा यो जानाति स आत्मवित् ॥ १३९ ॥
 एतत्ते कथितं ज्ञानं साध्वान्निर्वाणकारणम् ।
 चतुर्विधावधूतानामेतदेव परं धनम् ॥ १४० ॥

श्रीदेव्युवाच ।

द्विविधावाश्रमी प्रोक्तौ गार्हस्तो भैरुकस्तथा ।
 किमिदं श्रूयते चित्रमवधूताश्चतुर्विधाः ॥ १४१ ॥
 ननु तत्तद्देशस्थित आत्मा नानारूपः प्रतीयते क्वचमुच्यते षडे-
 करूप इति तत्राह यथेत्यादि ॥ १३२ ॥

तद्गते विधौ सलिलगते बन्धे अक्तोविदाः अविर्भावः ॥ १३५ ॥ ४० ॥

श्रुत्वा वेदितुमिच्छामि तत्त्वतः कथय प्रभो ! ।

चतुर्विधावधूतानां लक्षणं सविशेषतः ॥ १४२ ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

ब्रह्मसन्तोषासक्ता ये ब्राह्मणक्षत्रियादयः ।

गृह्यान्ने वसन्तोऽपि ज्ञेयास्ते यतयः प्रिये ! ॥ १४३ ॥

पूर्णाभिषेकविधिना संस्कृता ये च मानवाः ।

शैवावधूतास्ते शैवाः पूजनीयाः कुलार्चिते ! ॥ १४४ ॥

ब्राह्मावधूताः शैवाश्च स्वाश्रमाचारवर्तिनः ।

विदध्युः सर्वकर्माणि मदुद्दीरितवर्कना ॥ १४५ ॥

विना ब्रह्मार्पितं चैते तथा चक्रार्पितं विना ।

निबिद्धमन्नं तोयञ्च न गृह्णोयुः कदाचन ॥ १४६ ॥

ब्राह्मावधूतकौलानां कौलानामभिषेकिणाम् ।

प्रागेव कथितो धर्मो आचारश्च वरानने ! ॥ १४७ ॥

स्नानं सन्व्याशनं पानं दानं च दाररक्षणम् ।

सर्वमानमन्मार्गेण शैवब्राह्मावधूतयोः ॥ १४८ ॥

उक्तावधूतो विविधः पूर्णापूर्णविभेदतः ।

पूर्णः परमहंसाख्यः परिव्राडपरः प्रिये ! ॥ १४९ ॥

कृतावधूतसंस्कारो यदि स्यात् श्रानदुर्बलः ।

चतुर्विधानामवधूतानां लक्षणं विज्ञातुमिच्छन्ती श्रीद्वयुधास
द्विविधावित्वादि ॥ १४१ । १४२ ॥

श्रीदेवार्धं प्रार्थितः सन् श्रीसदाशिव उवाच ब्रह्मसन्तोषासक्ता
ये इत्यादि ॥ १४३ । १४४ ॥

विदध्युः कर्णुः ॥ १४५-१४८ ॥

तदा लोकांशये तिष्ठन्नात्मानं स तु शोधयेत् ॥ १५० ॥
 रचन् स्वजातिविद्भुक् कुर्वन् कर्माणि कौलवत् ।
 सदा ब्रह्मपरो भूत्वा साधयेत् ज्ञानमुत्तमम् ॥ १५१ ॥
 ओं तत्सन्मन्त्रमुच्चार्य सोऽहमस्मीति चिन्तयन् ।
 कुर्यादात्मोचितं कर्म सदा वैराग्यमाश्रितः ॥ १५२ ॥
 कुर्वन् कर्माख्यनासक्ती नलिनीदलकीरवत् ।
 यतेतात्मानमुद्धर्त्तं तत्त्वज्ञानविवेकतः ॥ १५३ ॥
 ओं तत्सदिति मन्त्रे ण यो यत् कर्म समाचरेत् ।
 गृहस्थो वाप्युदासीनस्तस्याभीष्टाय तद् भवेत् ॥ १५४ ॥
 जपो ह्येव प्रतिष्ठा च संस्काराद्यखिलाः क्रियाः ।
 ओं तत्सन्मन्त्रनिष्पन्नाः सम्पूर्णैः स्वर्गसंशयः ॥ १५५ ॥
 किमन्यै बहुभिर्मन्त्रैः किमन्यै भूरिसाधनैः ।
 ब्राह्मणेणानेन मन्त्रेण सर्वकर्माणि साधयेत् ॥ १५६ ॥
 सुखमाध्यमवाहुष्यं सम्पूर्णफलदायकम् ।
 नास्त्येतस्मान्महामन्त्रादुपायान्तरमश्विके ! ॥ १५७ ॥
 पुरः प्रदेशे देहे वा लिखित्वा धारयेदिसम् ।
 गेहस्तस्य महातीर्थं देहः पुण्यमयो भवेत् ॥ १५८ ॥
 निगमागमतन्त्राणां मारात्मारतरो मनः ।
 ओं तत्सदिति देवेशि ! तवाग्रे सत्यमीरितम् ॥ १५९ ॥

अपरः अपूर्णः ॥ १४९—१५३ ॥

अथ ओं तत्सदिति मन्त्रस्य साक्षात्साक्षात् ओं तत्सदिति
मन्त्रे चेत्यादिभिः । समाचरेत् कुर्यात् ॥ १५४-१५७ ॥

इदम् ओं तत्सदिति मन्त्रम् ॥ १५८-१६० ॥

मन्त्रविष्णुमहेशानां भिक्षा तालुशिरःशिक्षाः ।

प्रादुर्भूतोऽयमी तत्सत् सर्वमन्त्रीस्तमीत्तमः ॥ १६० ॥

चतुर्विधानामन्त्रानामन्ये वामपि वसुनाम् ।

मन्त्रान्त्रैः शोधनेनालं स्वांशे देतेन शोधितम् ॥ १६१ ॥

पश्यन् सर्वं च सङ्गुणं जपंस्तत्सम्प्राप्तमनुम् ।

स्त्रेष्वाचारः शुद्धचित्तः स एव भुवि कौलराट् ॥ १६२ ॥

जपादस्य भवेत् सिद्धी मुक्ताः स्यादर्थचिन्तनात् ।

सम्प्राप्तं ब्रह्मसमी देही सार्धमेतं जपन् मनुम् ॥ १६३ ॥

त्रिषहोऽयं महामन्त्रः सर्वकारणकारणम् ।

साधनादस्य मन्त्रस्य भवेन्मृत्यञ्जयः स्वयम् ॥ १६४ ॥

युग्मं युग्मपदं वापि प्रत्येकपदमेव वा ।

जप्यैतस्य महेशानि ! साधकः सिद्धिभाग् भवेत् ॥ १६५ ॥

शेषाधधतसंस्कारेविधूताखिलकर्म्मणः ।

नापि दैवे न वा पित्रे नार्धे कृत्येऽधिकारिता ॥ १६६ ॥

चतुर्धामवधूतार्णो तुरीयो हंस उच्यते ।

त्रयोऽन्धे योगभीगाख्या मुक्ताः सर्वे शिवोपमाः ॥ १६७ ॥

हंसो न कुर्यात् स्त्रीसङ्गं न वा धातुपरिग्रहम् ।

प्रारब्धमग्नन् विहरन्निषेधविधिवर्जितः ॥ १६८ ॥

चतुर्विधानाभित्यादि । चतुर्विधानाम् भक्ष्यवर्ज्यं कृद्वा शोषा-
यासु ॥ १६१-१६७ ॥

अन्नं मुञ्जानः ॥ १६८ ॥

त्वजित् स्वजातिचिह्नानि कर्माणि गृह्येधिनाम् ।
 तुरीयो विचरेत् क्षीणीं मिःसहस्रो निश्चयः ॥ १६८ ॥
 सदात्मभावसन्तुष्टः शोकमोहविषर्जितः ।
 निर्विकेतस्त्रितिक्षुः स्वाभिःशङ्कोः निश्चयद्वयः ॥ १७० ॥
 नार्पणं भक्ष्यपेयानां न तस्य ध्यानधारणाः ।
 मुक्ताऽविरक्तो निर्द्वन्द्वो हंसाचारपरो यतिः ॥ १७१ ॥
 इति ते कथितं देवि ! चतुर्थां क्लृप्तयोगिनाम् ।
 लक्षणं सविशेषेण साधूनां मत्स्वरूपिणाम् ॥ १७२ ॥
 एतेषां दर्शनस्पर्शादालापात् परितोषपात् ।
 सर्वतीर्थफलावाप्तिर्जायते मनुजस्यनाम् ॥ १७३ ॥
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यक्षेत्राणि यानि च ।
 कुलसत्र्यासिनां देहे सन्ति तानि सदा प्रिये ! ॥ १७४ ॥
 ते धन्यास्ते कृतार्थाश्च ते पुण्यास्ते कृताञ्जराः ।
 यैरर्चिताः कुलद्रव्यैर्मानवैः कुलसाधवः ॥ १७५ ॥
 अशुचिर्याति शुचितामसृग्धः सृष्टतरामिनाम् ।
 अभक्ष्यमपि भक्ष्यं स्यात् येषां संस्पर्शमङ्गलतः ॥ १७६ ॥

गृह्येधिनाम्, गृहस्थानाम् । निश्चयः, आत्मशरीरनिर्वाण-
 व्यापारान्मृत्युः ॥ १६८ ॥

सदात्मत्वादि । भावः, चिन्तनम् । निर्विकेतः, निर्वतचित्तवाच-
 न्मृत्युः । त्रितिक्षुः, सङ्गशीलः ॥ १७०—१७२ ॥

कृताञ्जलानां साहाय्यमाह एतेषामिन्द्रादिभिः ॥ १७२ ॥ १७३ ॥

कुलद्रव्यैः मद्यादिभिः ॥ १७५ । १७६ ॥

किराताः पापिनः क्रूरः पुलिन्दा यवनाः खसाः ।
 शकान्ति येषां संशयोऽस्तान् विना कोऽन्यमर्चयेत् ॥ १७७ ॥
 कुलतत्त्वैः कुलद्रव्यैः कौलिकान् कुलयोगिनः ।
 येऽर्चयन्ति सन्नत् भक्त्या तेऽपि पूज्या मङ्गीतले ॥ १७८ ॥
 कौलधर्मात् परी धर्मो नास्त्वैव कमलानने । ।
 अस्वजोऽपि यमान्त्रित्य पूतः कौलपदं व्रजेत् ॥ १७९ ॥
 करिपादैर्विलीयन्ते सर्वप्राणिपदा यथा ।
 कुलधर्मं निमज्जन्ति सर्वे धर्मास्तथा प्रिये । ॥ १८० ॥
 अहो पुण्यतमाः कौलास्तीर्थरूपाः स्वयं प्रिये । ।
 ये पुनस्त्याज्यसम्बन्धान् क्लेश्वरपक्षपातरान् ॥ १८१ ॥
 गङ्गायां पतिताश्चासि यान्ति गाङ्गीयतां यथा ।
 कुलाचारे विशन्तोऽपि सर्वे गच्छन्ति कौलताम् ॥ १८२ ॥
 यद्यार्थवर्गते वारि न पृथग्भावमाप्नुयात् ।
 तथा कुलाख्युधौ मन्वा न भवेयुर्जनाः पृथक् ॥ १८३ ॥
 विप्राद्यन्वजपर्यन्ता द्विपदा येऽत्र भूतले ।
 ते सर्वेऽस्मिन् कुलाचारे भवेयुरधिकारिणः ॥ १८४ ॥
 आहृताः कुलधर्मेऽस्मिन् ये भवन्ति पराङ्मुखाः ।
 सर्वधर्मपरिभ्रष्टास्ते गच्छन्त्यधमां गतिम् ॥ १८५ ॥
 प्राङ्मथन्ति कुलाचारं ये केचिदपि मानवाः ।
 तान् वक्ष्यन् कुलीनोऽपि रौरवं नरकं व्रजेत् ॥ १८६ ॥

उडिन्दाः बाल्हालविधेयाः ॥ १७७ ॥

कुलतत्त्वैः पांदादिभिः । कुलद्रव्यैः मर्दः ॥ १७८—१८६ ॥

महानिर्वाणतन्त्रे ।

षण्णालं यवनं नीचं मल्ला स्त्रियमेवञ्चया ।
 लं न कुर्व्यात् यः कौलः सोऽध्वना यत्प्रधीजतिम् ॥ १८७ ॥
 ताभिषेकात् यत् पुण्यं पुरश्चर्यायतेऽपि ।
 स्नात् कोटिगुणं पुण्यमेकस्मिन् कौशिके कृते ॥ १८८ ॥
 ये वर्णाः क्षिती सन्ति यद्यद्भ्यसुपाश्रिताः ।
 तीला भवन्तस्ते पात्रैर्मुक्ता यान्ति परं पदम् ॥ १८९ ॥
 विधर्माश्रिताः कौलाः तीर्थरूपाः शिवात्मजाः ।
 हि हि न श्रद्धया प्रेमणा पूज्या मान्याः परस्परम् ॥ १९० ॥
 ङुनाच किमुक्तेन तवाग्रे सत्यसुच्यते ।
 रवाब्धितरणे सेतुः कुलधर्मा हि नापरः ॥ १९१ ॥
 हृद्यन्ते संग्रयाः सर्वे शीवन्ते पापसङ्घयाः ।
 दृश्यन्ते कर्मजालानि कुलधर्मनिषेधपात् ॥ १९२ ॥
 सत्यव्रता ब्रह्मनिष्ठाः कृपयाह्वय मानवान् ।
 पावयन्ति कुलाचारैस्ते क्रियाः कौशिकोत्तमाः ॥ १९३ ॥
 इति ते कथितं देवि ! सर्वकर्मविनिर्णयम् ।
 महानिर्वाणतन्त्रस्य पूर्वार्धं लोकपावनम् ॥ १९४ ॥
 य इदं शृणुमन्नित्यं श्रावयेद्यपि मानवान् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सोऽन्ते निर्वाणमवाप्नुवात् ॥ १९५ ॥
 सर्वागमानां तन्त्राणां सारात्सारं परतत्परम् ।
 तन्त्रराजमिदं प्राप्त्वा जायते सर्वशास्त्रवित् ॥ १९६ ॥
 किन्तस्य तीर्थभ्रमणैः किं ब्रह्मैर्जपसाधनैः ।
 जानसेतन्महातन्त्रं कर्मपात्रैर्विसुच्यते ॥ १९७ ॥
 कवचया तिरस्क्रियया ॥ १९७ ॥

स विद्वान् सर्वशास्त्रेषु सर्वधर्मविदां वरः ।
 स ज्ञानी ब्रह्मवित् साधुर्यत्र तद्वेत्ति कालिके ! ॥१८८॥
 अलं वेदैः पुराणैश्च स्मृतिभिः संहितादिभिः ।
 किमन्यै बहुभिस्तन्त्रैर्ज्ञात्वेदं सर्वविद्ववेत् ॥ १८९ ॥
 प्रासौद गुह्यतमं यन्मे साधनं ज्ञानमुत्तमम् ।
 तव प्रश्नेन तन्त्रेऽस्मिंस्तत् सर्वं सुप्रकाशितम् ॥ २०० ॥
 यथा त्वं ब्रह्मणः शक्तिर्धम प्राणाधिका परा ।
 महानिर्वाणतन्त्रं मे तथा जानीहि सुव्रते ! ॥ २०१ ॥
 यथा नगेषु हिमवान् तारकामु यथा शशी ।
 भास्वांस्तेजःसु तन्त्रेषु तन्त्रराजमिदं तथा ॥ २०२ ॥
 सर्वधर्ममयं तन्त्रं ब्रह्मज्ञानैकसाधनम् ।
 पठित्वा पाठयित्वापि ब्रह्मज्ञानी भवेन्नरः ॥ २०३ ॥
 विद्यते यस्य भवने सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमम् ।
 न तस्य वंशे देवेशि ! पशुर्भवति कर्हिचित् ॥ २०४ ॥
 अज्ञानतिमिरान्धोऽपि मूर्खः कर्मजडोऽपि वा ।
 शृण्वन्नेतन्महातन्त्रं कर्मबन्धाद्विमुच्यते ॥ २०५ ॥
 एतत्तन्त्रस्य पठनं श्रवणं पूजनं तथा ।
 वन्दनं परमेशानि ! नृणां कैवल्यदायकम् ॥ २०६ ॥
 उक्तं बहुविधं तन्त्रमेकैकाख्यानसंयुतम् ।
 सर्वधर्मान्वितं तन्त्रं नातः परतरं क्वचित् ॥ २०७ ॥
 पातालचक्रं भूचक्रज्योतिषक्रसमन्वितम् ।

अथ महानिर्वाणतन्त्रस्य महात्मप्रमिधत्ते य इदं शृणुयाच्च-
 त्कामिदादिभिः ॥ १८५ २०१ ॥

परार्थमस्य यो वेत्ति स सर्वज्ञो न संशयः ॥ २०८ ॥

परार्थसहितं ग्रन्थमेनं जानन्नपि भवेत् ।

त्रिकाशवार्त्तां त्रैलोक्यवृत्तान्तं कथितुं शक्यम् ॥ २०९ ॥

सन्ति तन्त्राणि बहुधा शास्त्राणि विविधान्यपि ।

महानिर्वाणतन्त्रस्य कलां नार्हन्ति षोडशोऽपि ॥ २१० ॥

महानिर्वाणतन्त्रस्य माहात्म्यं किं ब्रवीमि ते ।

विदित्वैतन्महातन्त्रं ब्रह्मनिर्वाणमाप्नुयात् ॥ २११ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मनिर्णय-

सारे श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादे पूर्वकाण्डे त्रिचक्र-

स्वापनचतुर्विधावधतविवरणकथनं नाम

चतुर्दशोऽध्यायः ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

तेजःसु तेजस्विषु ॥ २०२-२२१ ॥

इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रटीकायां चतुर्दशोऽध्यायः ।

